HONORÉ DE BALZAC

BALZAC

CHABERT EZREDES ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK

HONORÉ DE BALZAC MŰVEI

A kötet elbeszéléseit fordította

BARTÓCZ ILONA
BÓKAY JÁNOS
DÁNIEL ANNA
GYERGYAI ALBERT
JOTISCHKY LÁSZLÓ
KARÁTSON ENDRE
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
B. LUKÁCS ERZSÉBET
NAGY GÉZA
RÉZ ÁDÁM
SOMOGYI PÁL LÁSZLÓ

BALZAC

CHABERT EZREDES

ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1956

A kötet fordításai az 1910-es Conard-féle kritikai kiadás alapján készültek

A bevezető tanulmányt
RÉZ PÁL
írta

Az illusztrációkat
GYÖRY MIKLÓS
rajzolta

BALZAC ELBESZÉLÉSEIRŐL

1

Egy szorgalmas és kitűnő Balzac-kutató, Marcel Bouteron, kiszámította, hány szereplője van a *Comédie Humaine*-nek, az *Emberi színjáték*-nak. Az összlétszám: kétezer-négyszázhetvenkettő. Két francia tudós, Anatole Cerfberr és Jules Cristophe, már a múlt század végén összeállította az *Emberi színjáték* repertóriumát, a szereplők sorsának adatait. Ez a könyv maga több mint ötszáz oldal; a nagy színjáték szinte valamennyi fontosabb alakjának kikerekedik a pontos, alig ellentmondásos életrajza.

Balzac életre hívta hőseit, megteremtette figurájukat, több mint kétezer embert, azután sorsára hagyta Lucien de Rubemprét, aki nagy vágyakkal és ambíciókkal érkezik Párizsba, Vautrint, a bűn cinikus, okos és már-már nem is ellenszenves megtestesítőjét, a magára maradt, csak a szeretetben örömet találó Goriot apót, Melmoth-t, az angol ördögöt, Facino Canét, aki a szerelemért áldozta fel életét és vagyonát, Cadignan hercegnét, aki annyi viszony és csalódás után végre szeretni akarna, s ezért hazudni is tud, a rongyos, nyomorgó Chabert ezredest, aki szegénységében is hűséges marad eszményeihez — s a többieket, több mint kétezer teremtményét.

Úgy érezzük, mintha valóban éltek volna; úgy lapozgatjuk a repertóriumot, mint a lexikont: hol született Taillefer, aki gyilkolt a vagyonért s meghalt a leányáért? Ki is volt Daniel d'Arthez, Balzac hasonmása, s ki volt Chabert ezredes, akit felesége félre akar vezetni, majd eltüntetni az élők sorából, mikor az öreg felbukkan a vélt halálból? Meg-

nézzük d'Arthez nevét, s ezt olvassuk róla a repertóriumban: „A XIX. század leghíresebb íróinak egyike." Valóban az volt, így igaz. A képzelt figura valóságossá vált a tudatunkban, hiszünk a létében, a múltjában, számolunk vele, példálódzunk kalandjaival, idézzük ítéleteit és szellemes mondásait. „Az anyakönyvvel szállok versenybe" — mondta Balzac. Száz év távlatából már bizonyosan mondhatjuk: ő a győztes a küzdelemben.

2

Egy könyvtárat írt össze Balzac, egy nagy könyvtárat írtak róla. Azt kutatták a tudós, mindenről tudó Balzac-filológusok, s az írók, akik hálát mondtak neki és arról szóltak, hogy mit köszönhetnek a nagy elődnek — azt kutatják mind, hogy miben rejlik a titka? Tudjuk, megírta ő maga is, feljegyezték kortársai, hogy az utcán követte a sétálókat, nyomukba szegődött, figyelte mozdulataikat, a beszédüket, s jegyzett, egyre jegyzett; gúnyolták is érte a karikatúrák. Vadászterületnek érezte Párizst, este lesre indult a szalonokba vagy a piszkos külvárosokba. S készült az írói pályára, a szakmára, gyermekkora óta.

A *Facino Cane* elején ő maga vall erről: „Ez a megfigyelésem valósággal sugallatossá vált s lélekbe hatolt, de a testet sem hanyagolta el, jobban mondva annyira megragadta a külső apró részleteit, hogy már túl is lendült rajtuk; azt a tehetséget adta nekem, hogy azoknak az életét éljem, akik érdekeltek, akárcsak az *Ezeregy éjszaka* dervisének, aki bizonyos bűvös szavak kiejtésekor bárki testét és lelkét magára ölthette." Követ egy munkást és egy munkásasszonyt; lábát ott érzi a rongyos, lyukas cipőben, vágyaik és szenvedéseik ott élnek a lelkében. „Mintha valaki ébren álmodna" — mondja Balzac.

Hihetetlen megfigyelő képessége volt, mint a legnagyobb prózaíróknak szinte mindnek; páratlan élményanyagot, tényt, részletet, apró jelenséget raktározott el, emberi jellemvonásokat, ruhaszabásokat, történelmi eseményeket, pénznemeket, különböző elméletek tételeit, építészeti stílusok jellegzetességeit, a gályarabok nyelvének sok-sok argotkifejezését. S ezzel a zsákmánnyal, az 1820-as, 1840-es évek kavargásá-

nak apró mozzanataival s az apró mozzanatokban megmutatkozó nagy összefüggésekkel elvonult, hogy tizenkét-tizennégy órát dolgozzék naponta, megszállottan, makacsul, kérlelhetetlenül, s azután a korrektúrában újraírjon mindent, pontosabbra, gazdagabbra formálja az újjáalkotott valóságot. A pénzért írt, a dicsőségért, igaz; maga sem szégyelli. De a kifejezés, az emberalkotás, az Istennel mérkőzés gyönyörűségéért is!

3

Mert az anyagot, a valóságot a művész újrateremti. Balzac jól tudja ezt, nagyon tudatos író. Mindig is érdekelték az elméletek; Geoffroy Saint-Hilaire és Cuvier természettudományos-filozófiai vitáit figyelemmel kíséri, sokáig rabja Swedenborg misztikus tanainak, művészetfilozófiai gondolatokkal foglalkozik, maga is ír elméleti műveket. A művész vívódásai, a műalkotás problémái nemcsak elméletileg izgatják, megfogalmazásukat megkísérli — halhatatlan eredménnyel — művében is. Egy tökéletes novellában foglalja össze elméletét: *Az ismeretlen remekmű*-ben.

Az *Elveszett illúziók*-ban mondja egy vita során d'Arthez-Balzac: „Mi a művészet? Nem egyéb koncentrált természetnél. De ez a koncentráció sohasem formális. Ellenkezőleg: valamely helyzet társadalmi és emberi lényegének tartalmi felfokozása." A tények, jelenségek egyszerű krónikája, megformálatlan visszaadása nem művésznek való feladat — vallotta Balzac. De tovább látott ennél. A műnek többet kell kifejeznie önmagánál, többnek kell lennie, mint önmaga, mint a mese, a figurák, az érzelmek, a környezet rajza, önmaga fölé kell emelkednie — nagy összefüggések, egy mélyebb emberi tartalom örök megszólaltatásának kell lennie.

Az ismeretlen remekmű öreg festője elégedetlen aktjával; hiányzik belőle valami, az a nehezen megfogalmazható többlet, ami a remekművek sajátja. S Balzac, romantika és realizmus keresztútjánál, tudja már azt is, hogy a régi művészeti stílus, a régi formák nem elegendőek az új benső tartalom kifejezésére. A kép tárgya régi: egy meztelen asszonyt

fest Frenhofer; de újfajta ember festi, nem olyan, mint a régi mesterek, más érzelmek, más gondolatok és más mondanivaló fűti; meg kell hát találnia az új hangot az új, modern műalkotáshoz. A titokzatos Frenhofer újra s újra megfesti a csodaszép asszony csodaszép aktját, nem érzi elevennek, birkózik a feladattal, az anyaggal, kísérletezik; az ő művészete más kell legyen már, mint a giorgionei tájak és alakok különös varázsa, más, mint Rembrandt fény-árnyék játéka. Frenhofer átfesti, újra meg újra átfesti az aktot, mást lát már a vásznon, mint amit valójában odafestett: a maga vízióját látja az összemázolt felületen.

Balzac a művész örök harcát írja meg; mert az a művész győz, akinek sikerült az egyszerűnek tetsző és mégis oly ritka csoda: hogy szándék és mű egybeessen, hogy valóban azt írja, fesse, muzsikálja, amit akart, hogy a műalkotás oda érjen, ahova az alkotó célozta, s hatása az legyen, amit a művész tervezett. De ezen túl: Balzac a modern művész küzdelmeit fogalmazza meg, s itt már többet, mást, mint általános problémát. Mintha Baudelaire, Picasso, Apollinaire, Bartók, József Attila halhatatlan kínja, vívódása és művészete vetülne vissza a zseniális Frenhofer mester iszonyú — s nála végképp tragikus, mert meddő — vergődésébe. A modern művész külön, új tragédiája bomlik ki a hátborzongató történetből.

Pedig Balzac maga hagyományos művész, ilyen értelemben véve nem egyenes őse az említetteknek. Chateaubriand-tól tanulta a stílust, Walter Scott-tól a leírások aprólékosságát, vele s a többi romantikussal rokon a fordulatos, izgalmas, sokszálú és sokszínű cselekménybonyolítás. Balzacnál még nem jelentkeznek a modern művészet ellentmondásai, vagy legalábbis alig, nem kísérletezik új formával; ő még összetartja — igaz, összeszorított fogakkal, nagy belső küzdelemmel, robusztus alkatának, rendkívüli akaratának erejével — a művet, a regényt, az elbeszélést, az egész nagy színjátékot. Mégis: mestere mindazoknak, akik utána következnek Franciaországban s másutt. Már csak azért is, mert műveiben — s ebben már rokon Frenhoferrel — az anyagot, a tényeket a látomás előhívó oldata varázsolja elevenné.

Hogy megszállott volt, azt tudjuk; tudjuk visszaemlékezésekből, önvallomásaiból, s magából a műből. Hogy monomániásan kergette a pénzt, hogy az arany hatalma izgatta, hogy önvérével táplálta regényeit, s hogy számára a mű volt az egyedüli valóság, azt is tudjuk. Anekdoták

tanúskodnak erről. Az egyik szerint barátjával, Sandeau-val az *Eugénie Grandet*-ről beszélgettek; aztán Sandeau a legújabb párizsi érdekességekre terelte a szót. Balzac hirtelen félbeszakította: „Beszéljünk inkább tényekről, barátom. Térjünk vissza Eugénie Grandet-hez."

Ez a megszállottság nem póz — hiszen a mű víziószerű varázsa adja meg a hitelét.

A valóság ismerete a műalkotásnak csak egyik tényezője, egyik pillére. A másik az összefüggések meglátásának vagy legalábbis érzékeltetésének képessége. S a harmadik pillér, amely éppoly fontos és nélkülözhetetlen, mint a két előző: annak a képessége, hogy a művész indulata, szenvedélye, hite, meggyőződése, szeretete, gyűlölete, együttérzése megmozgassa a figurákat, feszítse-lazítsa a viszonylatokat, a maga feltétlenül hiteles és meggyőző látomásának tükrében állítsa elénk a világot.

Balzac mindhárom képességnek birtokában volt.

4

Az elsőről beszéltünk már: a megszállottan, rendkívüli iramban dolgozó Balzac az emberek között élt, látta, ismerte őket.

S tudta az összefüggéseket, vonzásokat, taszításokat, melyek összekapcsolják az embereket, meghatározzák életüket, cselekedeteiket. Tudta társadalmi, lélektani síkon egyaránt.

A *Chabert ezredes* története maga érdekes, izgalmas, valószínűtlenül romantikus mese. Egy gazdag katonatisztről azt hiszi a felesége, hogy a férj meghalt a napoleoni háborúkban, új férjet választ, a Chabert ezredes után járó évjáradék birtokában. Chabert azonban „feltámad", kiheveri sebeit, s szinte felismerhetetlenül átalakulva, betegen, öregen megjelenik jogaiért. Az asszony úgy tesz, mintha nem ismerné fel, majd mikor Chabert ügyvédje fenyegetőzni kezd, be akarja csapni a veterán katonát, hajdani férjét. Chabert átlát a terven, de megszánja a számító asszonyt: eltűnik. — *A vörös vendégfogadó*-ban egy jómódú, köztiszteletben álló bankárról kiderül, hogy ifjúkorában gyilkolt, pénzért, s a gyilkosság által szerzett aranynak köszönheti mai vagyonát. Amikor lelep-

lezésére készülnek, Taillefer bankár a halált választja, hogy megmentse leányát, s hogy tiszta maradjon a neve.

Mindkét mese szokványos, a cselekményt magát megírhatta volna az idősebb Dumas vagy akár Eugène Sue. Detektívregényszerűen izgalmas *A vörös vendégfogadó*, mert tudjuk, hogy a gyilkos ott ül a társaságban, mikor a rettenetes eseményt elmesélik, s várja leleplezését. Fordulatos, érdekes a *Chabert ezredes*, mert a hős katona küzdelmét nevéért, feleségéért, vagyonáért már-már eredményesnek látjuk, mikor ő maga mond le mindenről, rezignáltan, szkeptikusan és nagylelkűen, talán a régi szerelemnek kis nosztalgiájával a szívében. Elvontan, légüres térben és meghatározatlan időben, vagy akár csak más országban és más időben elmondva is maradandóan olvasmányos történet lenne a *Chabert ezredes* és *A vörös vendégfogadó*. De ami a lektür fölé emeli őket, az a remek lélektani rajz mellett a pontos történelmi-társadalmi meghatározottság; annak a bizonyos társadalmi tartalomnak a felfokozása, melyről Balzac beszélt.

Chabert ezredes esete a Restauráció korában történik. „Özvegyének" második férje — aki nem is jelenik meg a színen — a királypárt embere, az asszony is egy új világ haszonélvezője már. Chabert pedig egy letűnt korszak karrierjét járta meg — a napoleoni császárság nyomorúságból magasba lendült hőse. Nincs mit keresnie a Bourbonok Franciaországában. 1818-tól 1840-ig játszódik a cselekmény, azokban az években, amikor Stendhal regényének hőse, Julien Sorel, Napoleon arcképével táskájában indul hódító útjára, hogy végül is elbukjék. Ő már nem járhatja meg a fiatal Chabert diadalmas pályáját — megjegecesedett a társadalmi rendszer, a Rastignacok és Nucingenek ocsmány világa. S az öreg Chabert ezredes, aki Napoleon kedves katonája volt, ő is idegen ebben a monarchiában — el kell tűnnie. A maga életét megélte már, Waterloo és a Szent Szövetség ölte meg. Nemcsak belső nemesség, a régi szerelem halványan felcsillanó emléke, nemcsak az öregember fáradtsága vezeti abban, hogy lemond vagyonáról, feleségéről, nevéről, csavargó lesz, szegényházak lakója. Annak a tudata inkább, kimondatlanul, hogy nincs már otthona, rangja XVIII. Lajos és utódainak hazájában, amikor Napoleon Szent Ilona szigetén sínylődik. Második életet nem kezdhet, nem olyan cinikus, mint felesége; a maga feltámadott életét nem folytathatja.

Itt emelkedik Balzac elbeszélése az izgalmas történet fölé, itt lesz több önmagánál — éppen történelmi-társadalmi meghatározottságában örök, maradandó, remekmű.

A vörös vendégfogadó cselekménye 1819-ben játszódik, az elmesélt történet 1799-ben esett meg. Taillefer nem egyszerűen *egy* meggazdagodott ember — több annál, a hirtelen feltört, karrierjét kegyetlenül és kérlelhetetlenül megszerkesztő, a sorstól kiharcoló német-francia pénzarisztokrácia jelképe. 1819-ben vagyunk, megint csak a Restauráció idején; nem jelképes-e, hogy ennek a világnak jómódú, megbecsült vezető embere Taillefer bankár — az a férfi, aki meggyilkolta szobatársát húsz esztendővel ezelőtt, s hagyta, hogy bűnéért legjobb barátját végezzék ki? „Nagylelkű" lemondása, az önkéntes halál, nem győz meg, nem oldja fel bűnét — gyávaságból tette. S a történet elmondója habozva fejezi be a mesét: milyen asszony lesz vajon Taillefer leánya? — Megint csak több ez a mese, mint érdekes történet; megint csak társadalmi kép is.

S ha beszéltünk a társadalmi tartalomról, hadd szóljunk a Balzac említette mélyebb emberi lényegről is.

Cadignan hercegné életét ármányok szőtték át meg át, tudjuk Balzac többi regényéből, elbeszéléséből. Marsay, Miguel d'Ajuda-Pinto, Victurnien d'Esgrignon, Maxime de Trailles, Eugène de Rastignac, Armand de Montriveau, Ronquerolles márki, Rhétoré gróf, Grandlieu, Lucien de Rubempré voltak a barátai — hogy a férjéről ne is beszéljünk. S annyi viszony után, melyek többnyire önzésen, bosszún, kalandvágyon alapultak, Michel Chrestien, a tiszta és idealista fiatalember, aki szerette s akit szeretett volna — ő nyerné meg a szívét. De a fiú elesik a Saint-Merri kolostornál a köztársaság eszméinek védelmében. A kalandos életű szépasszony szeretni vágyik, ezért hazudik hát d'Artheznek, ezért használja régi hazugságainak szövevényét — most az igazi szerelem érdekében.

A lélektani ábrázolás remeke az a jelenet, melyben Cadignan hercegné megszerzi és magához köti a tiszta szándékú írót, Michel Chrestien hitének és küzdelmeinek örökösét; a hányatott életű Diane-nak új jellemvonását, új arcát villantja fel Balzac, amikor az asszony becsületéről, szeretetvágyáról tudósít.

Balzac nőalakjairól több mint egy évszázad óta vitázik a kritika s az irodalomtörténet. Az bizonyos, amit már sokan megállapítottak, hogy nincsenek olyan hősnői, mint Stendhalnak (Madame de Rênal vagy Ma-

thilde de la Mole), Maupassant-nak (Jeanne). „Balzac majdnem mindig kitér a nők útjából — írta Taine. — Tudom, hogy megfigyelő képessége néha diadalmaskodik; jól megfigyelte őket, s némely illedelmes és gyengéd lelkületű leányt a valósághoz híven jellemez... Kecses alakjain mégis mindenütt foltok hemzsegnek. A nehézkes vérmérsékletű ember, a pedáns bölcsész, a boncolótermekből vett szokásokkal telített fiziológus kandikál ki a becsületes nők rosszul felerősített álarca mögül."

Igaz, sem Eugénie Grandet, sem Cadignan hercegné, sem *Az elhagyott asszony* Madame de Beauséant-ja nem kárpótol Chastellerné (Stendhal: *Vörös és fehér)* Arnoux-né (Flaubert: *Érzelmek iskolája)* vagy Anna Karenina szép jelleméért, bánatos vagy merész tisztaságáért. Balzac nőalakjai közül aligha kerül be valaki is a világirodalom nagy regényhősnőinek Pantheonjába — úgy hisszük. Az a férfi, aki egész életében a pénzt szomjazta, aki démonikusan kergette a bűnt, hogy megragadja s műveiben rögzítse, nem hitt igazán az asszonyi jóságban és feloldó becsületességben; aránytalanul kicsi a szerepe mindennek a hatalmas műben. (Bár, igaz, rokonszenves férfialak is aránylag ritkán bukkan fel az *Emberi színjáték*-ban; „legpozitívabb" hősét, Michel Chrestient fiatalon megöli az író, talán azért is, hogy ne legyen kénytelen a hős illúzióinak szétfoszlását vagy magának a figurának eldurvulását ábrázolni. Másféle sorsban nem hisz, nem hihet.)

Balzac alig ábrázol élettel teljes és tiszta asszonyokat, akik sorsuk szépségével, reménytelen vagy diadalmas vágyaikkal vonzanák az olvasót. Végletes fantáziája, nyers alkata, férfiúi s írói képzelete a két pólus: a makulátlan, hihetetlen, meddő tisztaság s az ördögi gonoszság már-már karikaturisztikus asszonyalakjai iránt vonzódott. S a romantika szokásos fehér-fekete ábrázolásmódján túl ez a szemlélet az asszonyalakok rajzára különösen vonatkozik Balzacnál.

Az elhagyott asszony, Claire de Beauséant, mintha eleve megcsalatásra és magányra ítéltetett volna. Első kedvese elhagyta egy jó házasság kedvéért, s az öregedő asszony, akinek szívét Gaston oly nehezen vette be, megint magára marad, mikor a fiatalember a hosszú viszony után jó partit választ. Az asszony, akiről Balzac azt mondja, hogy „majdnem királyi származású volt", hősiesen viselkedik; s mikor gőgösen, fájdalmában is büszkén kiutasítja a szerencsétlen szerencsétlenségokozót, aki visszatérne hozzá, Gaston öngyilkos lesz.

Az elbeszélés úgy indul, mint egy szokványos érzelmes történet, az öregedő asszony s a hevesen szerelmes fiatal fiú nagy szenvedélyének rajzával; s nem is volna több ennél (igaz, finoman, szépen, gazdagon megírt története egy ilyen érzelemnek), ha Balzac nem toldaná meg a különös befejezéssel. Mit tegyen Gaston, aki úgy érzi, hogy nem szeret már, de akit a kötelességérzet, a szánalom, a lelkiismeretfurdalás köt — maga is azt hiszi: *csak* az — Claire-hez? Kiderül, hogy több volt a vonzalom — itt a külön lélektani bravúr; miért tér vissza a fiatalember az érett, gazdag, okos elhagyott asszonyhoz, miért érzi kevésnek jelentéktelen, de fiatal feleségét? Gaston elbukik ebben a helyzetben — öngyilkos lesz.

Az ő furcsa sorsa, logikus tragédiája mutat túl a szokványos szerelmi történeten. A ráció s a társadalmi meggondolások házasságra késztették, s mégis az elárult asszonyért pusztul el — ő pusztul el, nem az asszony — ez az elbeszélés izgalma. De Claire alakjával adós marad Balzac; csak jelzi, hogy kicsoda, csak utal reá; itt nem bukkan fel a gazdag jellemábrázolás, melyet Cadignan hercegné portréján megcsodálhatunk.

Cadignan hercegné Balzac legfinomabban megfestett nőalakjai közé tartozik; s bár így van, általánosságban mégis igaz: hősnői nem vehetik fel a versenyt izgalmas fiatalembereivel, akik Párizs meghódítására indulnak, kapzsi vagy önzetlen öregembereivel, a szorgalmas gyűjtőkkel s a nagy szenvedélyű, démoni karrieristákkal.

Pedig a bonyolult jellemeket másutt bonyolult helyzetekben bontakoztatja ki. Ha Despleinről, *Az ateista miséjé*-nek orvos-hőséről csak azt tudnánk, hogy hitetlen, megveti a vallást, nem fogadja el tartalmát s dogmáit — sem embersége, sem orvosi nagysága nem lenne igazán meggyőző. Balzac, aki vallásosnak mondta magát, ebben a novellában az ateista, istentelen Desplein embersége, tisztessége mellett tesz hitet, s éppen azzal mutatja meg a hitetlen türelmességét s erkölcsi fölényét, hogy Desplein misét mondat vallásos pártfogójáért, barátjáért, anélkül, hogy maga hinne a vallás parancsaiban, egy felsőbb lény létezésében.

Balzac azt vallotta, hogy az írónak mélyebb társadalmi s emberi összefüggéseket, rejtettebb tartalmakat kell megmutatnia, ha művét örökkévalóvá akarja tenni. Legjobb írásaiban — s hány ilyen „legjobb írás" van a hatalmas életműben! — sikerült ezt megteremtenie. Az élet való-

ságának ismerete, lélektani és társadalmi mondanivaló együtt halad az érdekes mesével, bonyolult cselekménnyel; természetes egységük teszi felejthetetlenné regényeit, elbeszéléseit.

5

A harmadik pillér — szóltunk már róla — a vízió, a művésznek semmiből teremtő, a valóság tényeit összedobáló s a maga belső látomása szerint elrendező képessége. Balzac ellentétek kereszteződési pontja mint ember is, annak érezzük művét is; a nagy színjáték hihetetlen izgalma éppen a pólusok találkozásából szikrázik fel. A nagy realista, a tények szerelmese, az emberi élet ezernyi apró részletének megfigyelője állandóan és következetesen vissza-visszatért a látomáshoz, néhol a fantasztikumhoz. Víziói ott bomlanak ki a legvilágosabban, ahol a mondanivaló szétfeszíti már a realitás kereteit, ahol a természetfelettihez, az emberentúlihoz folyamodik.

Nem az *Elvesztett illúziók* vagy a *Goriot apó* ama jeleneteire gondolunk itt, amelyekben a reális elemek részletes rajzán túl valami általánosat, már-már emberfelettit érzünk — hiszen Vautrin alakja is elelrugaszkodik a földről, jelképpé gonoszodik. Az igényében, szándékában kimondottan és világosan természetfeletti elemekre utalunk — a Melmoth-novellára például.

De valóban emberentúli-e a világ, amely *A megbékélt Melmoth*-ban megjelenik? Emberentúli-e a szónak abban az értelmében, hogy élettől idegen, kispekulált, gondolati úton létrehozott, a tényekre nem visszautaló elemeket csoportosítana, az író bomlott agyának rendje szerint? Valóban csak Swedenborg vonzó, de kusza, már a maga korában túlhaladott miszticizmusának irodalmi lecsapódása?

Már kizáró módszerrel is tagadnunk kell ezt a feltevést. Ha így lenne, akkor Melmoth papírfigura volna, a bankár pénzesszobájának, irodájának díszletfalai szétmállottak volna 1830 óta — s ma az egész novella legfeljebb irodalomtörténeti érdekességnek számítana, a romantika avult kelléktárának unt darabjaként porosodna.

De Balzac víziói — akár a szimbolisták látomásai — a valóságból sarjadtak. A művész bármilyen eszközhöz nyúlhat, bármilyen rendszer szerint rendezheti a valóság újjáalakított elemeit — ha mondanivalója lényegi, emberi, s ha a maga alkotta rendszer, az új kifejezési forma (itt: a fantasztikum) *kifejezési* forma valóban — jobb, találóbb, mint az addigiak.

Monomániás ember volt Balzac, egész életében kergette az aranyat, akárcsak hősei. Pénzügyi, gazdasági tervek fűtötték, két regény írása közt bányászati vagy pénzügyi spekulációkon törte a fejét. S amikor tíz és húsz feketekávé után, vadul doboló szívvel, reggel felé ott ült a szobájában ötven teleszántott papírlappal az íróasztalán, hiába zárta el a világtól s a kísértő arany sátánjától a szerzetesi ruha, melyet írás közben állandóan viselt — megjelent előtte a megszemélyesedett pénz, a testté vált arany: a Sátán, aki emberi sorsokat mozgat és meghatároz — meghatározza az övét is.

A század legjobb elméit izgatta a pénz varázsereje. A tőke törvényeit kutatta Marx Károly (aki egyébként nagyra tartotta *A megbékélt Melmoth*-t), az arany emberalakító hatását írta meg Balzac. — A vízió, az irreálisat, fantasztikusat felhasználó látomás Balzacnál éppen azt szolgálja, hogy központi problémáját, minden művében visszatérő témáját, a pénz szerepét fogalmazza meg. Nála a vízió olyan természetesen, olyan magától értetődően nő ki a realitások talajából, mint bármely köznapi jelenség — a látomást reális tulajdonságokkal ruházza fel s társadalmi-emberi funkciót ad neki. Hiszen az irreális, a fantasztikum akkor művészi érvényű, ha mondanivalója igazi, s ha születése nem koholmány, nem szesz idézte természetellenes fellángolás, hanem valami mélyebb, már-már kifejezhetetlen emberi törvényszerűségnek frappáns megjelenése, megelevenülése.

Melmoth, az angol, pontosabban: ír ördög, aki megvásárolja a sikkasztó Rodolphe Castanier lelkét, s mindentudással ruházza fel a pénztárnokot, nagyon is modern Mephisto-alak. Mert Castanier, Nucingen bankár csaló pénztárosa, ezt a mindentudást nem arra használja, mint ősei: ő nem a bölcsek kövét kutatja, nem is a megfiatalodás titkát, s nem is az asszonyt, a vágyott szép leányt akarja elnyerni tudásával. Modern ember, Balzac kortársa és testvére, akárcsak a sátán maga: neki pénzre van szüksége. A vízió itt válik nagyon is reálissá: abban a módban, aho-

gyan Castanier és a többiek, utódai a mindentudás titkában, képességüket, különleges tudásukat a pénznek, a Mammonnak vetik oda. Az a megállíthatatlan, viharos forgatag, amellyel a titok lélektől lélekig száll, mintha az arany mérgező hatását, rendkívüli iramú körforgását jelképezné — hiszen minden megjelenése a pénzzel kapcsolatos. „Milyen szegényes a kor, a jelenkor — mondja Balzac — amely a sátán titkát is vagyonszerzésre használja, azzá alacsonyította!" S milyen hatalmas mégis ez a vágy — hiszen nemcsak Castanier-t tartja fogságban, de lenyűgözi az írót magát, aki izgatottan figyeli hősének sorsát, a tőzsde fel- és lefelé szálló árfolyamait.

Taine részletesen foglalkozik azzal, hogy Balzac szereti az extrém eseteket, a fantasztikumot, a bűnöket, a bűnözőket. „Ő is — írja — mint Shakespeare, minden fajtájú rögeszmében szenvedőt a tollára vett. A kicsapongás és a fösvénység, a hiúság és a tudásszomj, az atyai szeretet és a szerelem rögeszméjének rabjait... Itt már nem a köznapi és morális életben, hanem a képzeletbeli és ideális életben vagyunk. Személyei nem minták, hanem látomások." De Balzac démonisága — s ezt Taine nem tárgyalja — a köznapi életből vonódik el, annak tényeiből absztrahálódik. Vautrintól egy ugrás csak Melmoth — a reális így emelkedik jelképpé, hogy megint csak a valóság megmutatását szolgálja. S az irrealitásnak, a fantasztikumnak ilyen esetben van értelme, létjogosultsága.

6

A kötet legfontosabb elbeszéléseiről szó esett már; hadd szóljunk hát Balzacról, a novellistáról. Nem becsülték sokra, regényei mellett aránylag kevés helyet kapott — kiadásokban, irodalomtörténetben, tanulmányokban egyaránt. Nálunk különösképp; novellái közül talán csak a *Chabert ezredes* igazán népszerű. Szerepe lehetett ebben annak az irodalomtörténeti előítéletnek is, amely a regény- s a novellaírókat szétválasztja.

Paul Bourget, aki Balzacnak nemcsak híve, hanem követője is volt, külön tanulmányt szentelt a novellaíró Balzacnak. Arról szól, hogy mi-

Iyen ritkán találkozik egy személyben a regényírói s a novellaírói képesség. Bourget elméletét nemcsak új példák cáfolták meg, hanem a régiek, Balzac, majd Bourget kortársai is. A regényíró Flaubert-nál írt-e bárki is szebb elbeszélést: olyan remekműveket, mint a *Három mese?* S ha Maupassant elsősorban novellista is, nem valódi, vérbeli regény a *Szépfiú?*

Regény, novella, elbeszélés műfaji törvényeit amúgy is nehéz meghatározni — hiába kísérleteztek vele esztétikusok, irodalomtörténészek. Az egyszálú cselekmény jellemezné a novellát — vagy az, ahogyan mások vallják, hogy a hősről csak a cselekményben játszott szerepét tudjuk meg? Gyergyai Albert a modern francia elbeszélők gyűjteménye elé írt bevezetésében a százféle, száz mondanivalójú novella formájáról s e forma állandó alakulásáról, változásáról beszél, igen helytállóan, ma is aktuálisan.

A regény s novella hitelét, erejét többnyire az életközelség, az anyag s a művész találkozásának varázsa teremti meg. S hogy ebből a találkozásból regény születik-e vagy elbeszélés, azt ezer tényező dönti el: az író alkata, a mese, a történet lehetőségei, a társadalmi vagy lélektani törvény kifejezhetőségének korlátai — s nemegyszer külsőleges okok, véletlenszerű indítékok.

Az bizonyos, hogy Balzac legmaradandóbb remekei a nagy regények s néhány kisregénynek nevezett műve: a *Szamárbőr, Goriot apó,* a *Gobseck.* De ezeknek árnyékában eltörpülnek-e a mesternovellák: a *Chabert ezredes, Az ismeretlen remekmű, A megbékélt Melmoth?*

Az ő elbeszéléseit különösen nehéz megkülönböztetni műfajilag a regényektől. Az életnek ugyanaz a gazdag áradása, a részletek egymásra torlódása jellemzi novelláit, mint regényeit. Zsúfoltak, gyors üteműek, sokszor többszálú eseményt kibontóak, s többnyire szervesen illeszkednek az *Emberi színjáték* nagy meséjébe, annak egy-egy epizódját mondják el. (Még *A megbékélt Melmoth* is, azáltal, hogy Castanier a Nucingen-bankház pénztárnoka.) S Balzacnak, a *par excellence* regényírónak sikerül az, ami a kisebb tehetségű novellistáknak oly ritkán: *egy* lendület viszi előre az elbeszélést, a zsúfolt, áradó, kicsapni készülő történetet belső kohézió tartja össze; nemcsak a rövid írásokban, a *Facino Caneban* vagy *Az életelixír*-ben, hanem a nagyobb terjedelmű elbeszélésekben is. S talán ezek a művészileg megoldottabbak.

Balzacnak segítségére siet itt a teljes mű, a színjáték egésze. „Az elbeszélés — írja Bourget, s Balzac esetében igaza van — nem fejthet ki, nem is győzhet meg igazán általános elvekről, inkább izgatás, érdekkeltés a feladata." Balzac továbbvezeti, kibontja figuráinak sorsát a nagy regényekben, kiegészíti a pályák menetét, gazdagítja az életüket, alakjukat. Művészete — s ez külön többlet — lehetővé teszi, hogy az egyszeri történetben megteremtett alak sorsa természetesen kapcsolódjék majd a *Színjáték* főhőseinek pályájához, anélkül, hogy erőszakot kellene elkövetnie a mesén vagy a maga teremtette figurák belső logikáján. Ne kutassuk hát a novella külön műfaji törvényeit — bizonyító példák mellett állandóan ellenbizonyítékokra bukkanunk, s olyan bíróvá leszünk, aki az ellentmondó vallomások útvesztőjében nem ismeri ki magát, egyre kevésbé látja: mi az igazság? Az elbeszélés megfoghatatlan s állandóan változó műfaji törvényeinek kutatása helyett inkább bámuljuk meg a regényíró Balzacot, aki műfajilag tökéletes elbeszéléseket írt, s novelláit beillesztette nagy emberi vallomásának, hatalmas korképének egészébe — példát adott regényíróknak, novellistáknak egyaránt.

7

Mert Balzac eleven irodalmi hatóerő ma is. Nincs értelme a hasonlítgatásoknak, a Balzac—Stendhal vagy más párhuzamoknak — miért kellene Balzacot Stendhal javára dicsérni, vagy szidni? Az bizonyos, hogy száz esztendő óta alig van olyan állandóan népszerű írója a franciáknak, mint ő. S hogy irodalmi szemlélete elavult lenne, hogy az új irodalom nem térne vissza a balzaci mű forrásához? Nemcsak hihetetlen olvasói sikere, hanem az írók vallomása és gyakorlata is ellentmond az ilyen állításnak.

A legutóbbi nagy Balzac-könyvet Félicien Marceau írta. Dosztojevszkijt idézi: „Mi, orosz írók, mindnyájan Gogol köpenyéből bújtunk ki." S hozzáteszi: „Mi, francia regényírók, mind Goriot apó fiai vagyunk." Balzac Vautrinja nélkül nem született volna meg Victor Hugo Jean Valjeanja; a Vauquer-penzió leírása Julien Greenre hatott; Proust maga

megírta, hogy Rubempré és Vautrin kapcsolata előjáték volt Charlus báró és Morel szerelmének rajzához; Balzac hivatalnok-alakjai visszavisszatérnek kis kabarétréfákban a mai napig; Claudel, a neo-katolikus költő írja, hogy Balzac művei hatottak a drámáira; s a legújabb detektívregényeken is felismerhetjük a balzaci mű kezenyomát, sőt: néhol cselekmény-részleteket, dialógusokat vesznek át regényeiből...

A sokarcú, sokszínű életműnek mindig ez a sorsa: új korok új vonásait fedezik fel, mást és mást használnak fel belőle.

Szidják és dicsérik. Halálának századik évfordulóján egy világ ünnepelte. Sokan bírálták. Arról szóltak, hogy stílusa pongyola és cirkalmas; hogy sok a valószínűtlen regényei cselekményében; a leírások túlságosan részletesek; a finomabb lélektani rajzra nem ügyel; és így tovább.

E sokfajta vallomás és sokfajta értékelés közepette milyen hát az *igazi* Balzac? Hiszen bizonyára van valami igazság a megjegyzésekben, bizonyára van valami jogosultsága e hatásoknak.

Amilyennek Rodin álmodta, olyan volt.

Amikor elkészült a szobor, melyet Rodin megrendelésre készített, az emlékmű-bizottság nem fogadta el. „Nem olyan, mint egy író" — mondták. Rodin Lamartine-t idézte: „Nem olyan volt, mint az emberek. Mintha valamelyik elem öltött volna emberi alakot, olyannak éreztem."

RÉZ PÁL

CHABERT EZREDES

1

Egy ügyvédi irodában

Nicsak! Megint ez a vén madárijesztő!

Egy írnokocska kiáltott így — az ügyvédi irodákban kisbojtárnak hívják az ilyet — és közben derekas étvággyal harapott bele egy darab kenyérbe; kitépett egy kicsit a belséből, galacsint gyúrt és játékosan átdobta a csapóablakon, melyhez támaszkodott. A jól irányzott galacsin csaknem az ablakig pattant vissza egy ismeretlen kalapjáról, aki éppen átment a Vivienne utcai ház udvarán, melyben Derville ügyvéd lakott.

— Ugyan, Simonnin, ne idétlenkedjék az emberekkel, mert kiteszem a szűrét. Akármilyen szegény is egy ügyfél, mégiscsak emberszámba kell venni, a kutyafáját! — szólt az irodavezető, félbeszakítva munkáját, egy költségjegyzék összeadását.

A kisbojtár, mint Simonnin is, rendszerint tizenhárom-tizennégy éves fiú, a vezetőírnok beosztottja, az ő ügyeiben, az ő szerelmesleveleivel szaladgál, kézbesítendő iratokat hord a törvényszolgákhoz, beadványokkal futkos a Törvényszéki Palotába. Ha életmódját nézzük, párizsi csibésznek mondhatnók, jövendő hivatásánál fogva pedig fiskálisnak. Úgyszólván kivétel nélkül minden kisbojtár kíméletlen, féktelen, fegyelmezetlen, gúnyverseket farag, csúfolódik, kapzsi és tunya. Mindazonáltal csaknem valamennyinek öreg édesanyja éldegél valahol egy bérház ötödik emeletén, és a kisbojtár megosztja vele 30—40 frankos havi járandóságát.

— Ha ember, hát miért mondják *öreg madárijesztőnek?* — kér-

dezte Simonnin, és közben olyan képet vágott, mint a kisdiák, aki hibán kapja a tanítóját.

Ezzel megint nekilátott a kenyérnek és a sajtnak, vállát az ablakfélfához támasztva evett, mert állva pihent, akár a konflislovak, az egyik lábát felhúzta és a másikhoz támasztotta úgy, hogy csak cipője orra érte a földet.

— Milyen mókát csinálhatnánk ezzel a vén garabonccal? — töprengett dünnyögve a harmadik írnok, egy Godeschal nevezetű, és a mondat közepén abbahagyta a fogalmazást. Éppen egy folyamodvány indokolásával kínlódott, amit a negyedik írnok tisztázott, és a két vidéki gyakornok másolt.

Azután tovább fogalmazott:

... *Azonban őfelségének, Tizennyolcadik Lajosnak fennkölt és jóságos bölcsessége...* (az évszámot betűvel kiírni! Hé, Desroches, maga bölcs, aki az első példányt írja!) ... *mihelyt újból kezébe ragadta királyságának gyeplőjét, azonnal világosan látta* (ugyan mit látott világosan ez a hájas kujon?) ... *a magasztos hivatást, melyre őt az isteni Gondviselés rendelte!...* (Felkiáltójel és hat pont! Elnézik ezt nekünk, elég vallásosak a Törvényszéki Palotában!) ... *Első gondja volt, mint azt az alant jelzett királyi rendelet kelte is bizonyítja, hogy helyrehozza a forradalmi idők szörnyű és gyászos csapásai által okozott szerencsétlenségeket, hogy hűséges és számos szolgáinak...* (hogy számos lenne, hát ez csak olyan hízelgés, mely nyilván tetszik majd a törvényszéken) ... *visszaadja minden el nem adott jószágát, akár köztulajdonban, akár a korona saját vagy idegen kezelésben levő birtokában volt, akár valamely közalapítvány javadalmához tartozott, mert illetékesek vagyunk és illetékesnek tartjuk magunkat annak hangoztatására, hogy szellemében és értelmében ezt jelenti ez a nevezetes és nemes királyi rendelet, mely közreadatott...*

— Várjanak — szólt Godeschal három írnoktársához — ezzel a fránya mondattal betelt az egész oldal. Nos — mondta, miután nyelvével megnedvesítette a folyamodvány sarkát, hogy megfordíthassa a vastag okmánypapirost — nos, ha meg akarja tréfálni, mondja neki, hogy a főnök csak hajnali kettő és három között tárgyal a klienseivel: majd meglátjuk, eljön-e a vén bitang!

Godeschal ezután folytatta a megkezdett mondatot:

— *Közreadatott...* itt tartunk? — kérdezte.

— Igenis! — válaszolt a három írnok. Egyszerre csináltak mindent, a folyamodványt, a beszélgetést és az összeesküvést.

— *Közreadatott*... Na, Boucard papa, mi a királyi rendelet kelte? Csak részletesen, pontosan! Ez oldalakra rúg! A teringettét!

— *Terinkettét* — ismételte az egyik másoló, még mielőtt Boucard felelt volna.

— Micsoda? Maga leírta, hogy *teringettét?* — csattant fel Godeschal s szigorúan és gúnyosan nézett az egyik gyakornokra.

— De az ám! — mondta Desroches, a negyedik írnok, mikor szomszédja munkája fölé hajolt. — Leírta, hogy *részletesen, pontosan* meg azt, hogy *terinkettét,* „k"-val!

Valamennyi írnok harsányan nevetett.

— Ejha, Huré! Maga jogi kifejezésnek képzeli a *teringettét,* és még azt mondja, hogy Mortagne-ból való! — vidult Simonnin.

— Alaposan törölje ki! — szólt rá az irodavezető. — Ha az illetéket kiszabó bíró ilyesmit látna az aktában, menten azt mondaná, hogy sületlenségekkel traktáljuk! Kellemetlenséget okozna a főnöknek is. Eszébe ne jusson még egyszer ilyen butaságot csinálni, Huré! Egy normandiai ember soha nem lehet felületes, ha folyamodványt ír! Az írnok tudományának meg ez az abc-je.

— *Közreadatott*... *közreadatott*...? — kérdezte újból Godeschal.

— Boucard, mondja már meg a dátumot!

— Ezernyolcszáztizennégy júniusában — válaszolt az irodavezető, anélkül, hogy munkáját félbeszakította volna.

Kopogtattak az irodaajtón és a terjengős folyamodvány körmondata félbeszakadt. Öt harapós kedvű, eleven és csúfondáros tekintetű írnok kapta fel a fejét s nézett az ajtó felé. Kórusban harsogták:

— Tessék!

Boucard továbbra is az aktacsomóba, vagy mint törvényszéki nyelven mondják a *periratokba* temetkezett, tovább dolgozott a költségjegyzék összeállításán.

Tágas szoba volt az ügyvédi iroda, a prókátorok barlangjából közismert formájú kályha díszelgett itt is. A füstcső átlósan ment keresztül a szobán és egy használaton kívül helyezett kandallóba futott, melynek márványlapján kenyérdarabok, háromszögletű Brie-sajtok, sertéskaraj, poharak és palackok hányódtak és egy csészében az irodavezető csokoládéja. Az ételszag olyan tökéletesen összevegyült a túlfűtött kályha bűzével meg az irodák és papír limlomok jellegzetes szagával, hogy még a görénybűzt sem lehetett volna kiérezni belőle. A padlót az írnokok már telehordták sárral, hólével. Az ablak mellett állt az irodavezető fedeles íróasztala, közvetlenül mellette a második

írnok kisasztala. A második írnok most éppen a törvényszéken járt. Reggel nyolc-kilenc óra között lehetett. A helyiség minden ékessége az ügyvédi iroda kiválóságát bizonyító sok hatalmas, sárga hirdetmény volt, ezeken teszik közzé az ingatlanzálogolásokat, a szabadkézi eladásokat, kiskorúak és nagykorúak osztatlan vagyonának elkülönítését, a végleges vagy feltételes vagyonjogi ítéleteket. Az irodavezető mögött hatalmas, rekeszes állvány foglalta el a falat a padlótól a mennyezetig; mindegyik rekesz zsúfolásig tömve iratcsomókkal, melyekből tömérdek címke meg vörös fonaldarabka lógott ki és az iratcsomók így egész kísértetiesen hatottak. A rekeszes állvány alsó soraiban használattól megsárgult, kék szegélyű kartonok zsúfolódtak, ezeken sorakozott a jól fizető kliensek neve, akiknek zsíros ügyeit éppen most kotyvasztották. A piszkos ablaküvegen át alig szűrődött be világosság. De különben is, Párizsban nagyon kevés az olyan ügyvédi iroda, ahol februárban reggel tíz óra előtt lámpa nélkül lehetne írásmunkát végezni. Ezekkel az irodákkal nagyon mostohán bánnak, ami voltaképpen érthető: mindenki megfordul bennük, de senki sem marad ott, személyes kapocs senkit nem fűz egy ilyen hétköznapi átjáróházhoz, sem az ügyvédek, sem a peres felek, sem az írnokok nem törődnek az olyan helyiség eleganciájával, amely tanterem az egyikük, átjáró a másikuk számára, az ügyvéd szemében pedig műhely. Az irodák mocskos ingóságait egyik ügyvéd a másiktól veszi át olyan műgonddal, hogy egyikmásik irodában még ma is akadnak öreg iratokkal teli ládikák, pergamen-kantáros irattömbök, meg a *Chlet* jogászaitól visszamaradt okmány-tasakok. A *Châtelet*, rövidítve *Chlet*, volt a dolgok régi rendjében az a jogi fórum, mely a mostani elsőfokú bíróságnak felelt meg. Mint minden ügyvédi irodában, ebben a sötét, porlepte helyiségben is volt valami, ami undorította a peres feleket és ami miatt Párizs leggyűlöletesebb szörnyűségei közé tartozott. Annyi bizonyos, ha nem volnának a nyirkos sekrestyék, ahol az imádságokat úgy mérik és úgy fizetik, akár a fűszerárut, ha nem volnának zsibáru üzletek, melyekben az élet minden illúzióját fonnyasztó rongyok lobognak, felfedve előttünk vigasságaink végét, ha nem létezne a poézisnek ez a két szennycsatornája, akkor a társadalom minden sötét zuga közül az ügyvédi iroda lenne a legborzalmasabb. De így van ez a játékbarlanggal, a sorsjegyirodával meg a rossz házakkal is. Vajon miért? Nyilván azért, mert ezeken a helyeken az ember szívében megy végbe a dráma, mindegy hát, hogy milyenek a díszletek; és ez egyszersmind alighanem megmagyarázza a nagy gondolkodók és a nagy akarnokok egyszerűségét is.

— Hol a zsebkésem?

— Azzal eszem.

— Patvarba veled! Paca esett a folyamodványomra!

— Csitt!

Mindnyájan egyszerre kiabáltak éppen, mikor az öreg ügyfél betette maga mögött az ajtót és megállt azzal a jellegzetes alázatossággal, ami olyan sutává torzítja a sorsüldözött emberek mozdulatait. Mosolyogni próbált, de arcizmai nem engedelmeskedtek, mert a hat írnok konokul közönyös ábrázatán hiába kutatta a szívélyesség bármely jelét. Bőséges tapasztalatai lehettek az emberekről, nagyon udvariasan fordult a kisbojtárhoz, nyilván azt remélte, hogy ez a nyápic majd kedvesen válaszol.

— Kérem, beszélhetnék a főnökével?

A kaján kisbojtár nem válaszolt szegénynek, csak bal kezével veregette a fülét, mintha azt akarná mondani: „süket vagyok!"

— Mit kíván, kérem? — kérdezte Godeschal és közben akkora darab kenyeret nyelt le, hogy ágyúgolyónak is beillett volna, hadonászott a késével és olyan magasan rakta keresztbe a lábát, hogy a cipője egy vonalba került az orrával.

— Már ötödször járok itt — válaszolta a jámbor. — Derville úrral szeretnék beszélni.

— Valami peres ügyben?

— Igen, de csak neki magának adhatom elő...

— A főnök úr alszik. Ha ügyes-bajos dolgaiban akar hozzá fordulni, csak éjszaka tanácskozhat vele komolyan. Ha azonban nekünk előadja az ügyét, mi éppen olyan jól tudunk önnek...

Az ismeretlen nem jött ki a sodrából. Szerényen körülnézett, mint a kutya, ha idegen konyhába sompolygott be és fél, hogy ütlegeket kap.

Az írnokok előnyös helyzetüknél fogva soha nem rettegnek tolvajoktól, nem gyanakodtak az ócska köpönyeget viselő férfira sem, hagyták, hogy szemügyre vegye a helyiséget, melyben pihenést keresve, hiába nézelődött szék után, bár szemmelláthatólag fáradt volt. Az ügyvédeknél bevett szokás, hogy csak kevés széket állítanak az irodába. A közönséges ügyfél, ha elunta a várakozást, morogva távozik, de legalább nem rabolja az időt, amit, egy öreg jogász szavaival élve, nem lehet díjszabás szerint megfizettetni.

— Kérem — válaszolt az ismeretlen — az előbb már bátorkodtam közölni, hogy ügyemet csak Derville úrnak adhatom elő, várok, míg fel nem ébred.

Boucard befejezte az összeadást, csokoládéjának illata megcsapta az orrát, felemelkedett nádfonatú karosszékéből, a kandallóhoz ment, közben végigmérte az öregembert, szemügyre vette szőrgallérú köpönyegét és éktelen fintort vágott. Minden bizonnyal azt gondolta, hogy ebből a kliensből ugyan nem lehetne kifacsarni egy rézgarast sem, és hogy az iroda megszabaduljon egy sovány ügytől, kimérten szólott hozzá:

— A szín valóságot hallja, uram. A főnök úr csak éjszaka dolgozik. Ha komoly ügyről van szó, úgy azt ajánlom, jöjjön vissza éjfél után egy órakor.

Az ügyfél elképedten nézett az irodavezetőre és pár pillanatig mozdulatlanul állt. Az írnokok már megszokták az arckifejezés minden változását, a pereskedőkre oly jellemző határozatlanság és révedezés okozta furcsa kedélyhullámzásokat, ügyet sem vetettek az aggastyánra, ettek tovább és állkapcsukkal akkora zajt csaptak, mint a lovak az abrakosládánál.

— Ma este visszajövök, kérem — mondta végül az öreg, aki a sorsüldözött emberek sajátos makacsságával mindenáron mulasztáson akarta érni az emberiséget.

A Nyomorúság csak akkor ölthet nyelvet az Igazságszolgáltatásra és a Jótékonyságra, ha igaztalan könyörtelenségre kényszeríti. A sorsüldözöttek nagyobb bizalommal keresnek menedéket az isteni irgalomban, ha a Társadalomra rábizonyították a hazugságot.

— Látott már valaki ilyen fafejűt? — kérdezte Simonnin, be sem várva, hogy az aggastyán betegye maga mögött az ajtót.

— Síri ábrázata van — tette hozzá a legfiatalabb írnok.

— Valami ezredes lehet, aki fizetési hátralékot követel — vélekedett az irodavezető.

— Nem, egy hajdani portás — jelentette ki Godeschal.

— Mibe fogadunk, hogy nemes? — kiáltott fel Boucard.

— Fogadok, hogy portás volt! — vágott vissza Godeschal. — A sors csak a portásokat ajándékozta meg ilyen kopott, pecsétes, cafrangos szárgallérúval, amilyent ez az öreg legény visel. Hát nem látták a csizmáját, amin ki-bejár a víz, meg a nyakravalóját, ami az inget is pótolja? Valamelyik híd alatt hál.

— Lehet, hogy nemesember, de mégis portás volt — jelentette ki Desroches. — Láttunk már ilyet.

— Nem — szólalt meg Boucard a nagy nevetés közepette — biztosra veszem, hogy 1789-ben serfőző volt, a Köztársaság alatt meg ezredes.

— No, mindenkinek befizetek egy előadásra, ha ez katona volt — makacskodott Godeschal.

— Tartom — válaszolt Boucard.

A kis írnok kinyitotta az ablakot.

— Kérem, uram!

— Mit csinálsz, Simonnin? — szólt rá Boucard.

— Szólok neki és megkérdezem, hogy ezredes-e vagy portás, ő csak tudja!

Az írnokokból kitört a nevetés. Az aggastyán meg már jött felfelé a lépcsőn.

— Most mit mondunk neki? — kiáltott Godeschal.

— Csak bízzák rám! — nyugtatta meg Boucard.

A szegény ember bátortalanul jött vissza, szemét lesütötte, talán félt, hogy ha az ennivalóra néz, mohó pillantása elárulja éhségét.

— Kérem, uram — kezdte Boucard — lenne olyan szíves és közölné velünk a nevét, hogy a főnök úr tudja, vajon...

— Chabert.

— Talán az az ezredes, aki Eylaunál elesett? — kérdezte Huré, aki eddig még nem mondott semmit és most igyekezett új tréfával megtoldani az eddigieket.

— Saját személyében, uram — válaszolt az aggastyán nemes egyszerűséggel.

Ezzel távozott.

— Kssz...

— Ezt megmondta!

— Na tessék!

— Püff!

— No lám!

— Bumm!

— O, a vén kópé!

— Hát ez remek!

— Desroches! Ingyen megy színházba! — kiáltott Huré a negyedik írnokra és akkorát csapott a vállára, hogy egy rinocérosz is összerogyott volna.

Olyan nevetés és kiáltozás harsant fel, hogy leírásához a nyelv minden hangutánzó szava sem volna elégséges.

— Melyik színházba megyünk?

— Az Operába! — kiáltotta az irodavezető.

— Először is — kezdte rá Godeschal — nem állapodtunk meg abban, hogy színházba megyünk. Ha nekem úgy tetszik, hát madame Saquihoz viszem a társaságot.

— Madame Saquinál[1] nem láthatunk előadást!

— Voltaképpen mi is egy előadás? — folytatta Godeschal. — Mindenekelőtt tisztázzuk a *ténykérdést*. Mit ajánlottam fogadásomban? Egy előadást. És mi egy előadás? Valami, amit megnézhetünk...

— De ha így fogja fel, akkor elintézheti az egészet azzal, hogy elvisz bennünket a Szajnához és mi megnézhetjük, hogyan folyik a víz a Pont-Neuf alatt! — kiáltott közbe Simonnin.

— Valami, amit megnézhetünk pénzért — folytatta rendíthetetlenül Godeschal.

— Csakhogy pénzért sok mindent meg lehet nézni, ami nem előadás. A meghatározás nem pontos — jegyezte meg Desroches.

— De hallgassanak végig!

— Összevissza fecseg, barátocskám — mondta Boucard.

— Vajon előadásnak számít, amit Curtiusnál láthatunk? — kérdezte Godeschal.

— Nem — válaszolt az irodavezető. — Az panoptikum.

— Száz frankot teszek egy sou ellen — folytatta Godeschal — hogy Curtius panoptikuma olyan dolgok gyűjteménye, mely megérdemli az előadás nevet. Különböző áron láthatjuk egy és ugyanazt, aszerint, hogy ki milyen helyen akar ülni.

— Satöbbi, satöbbi — csúfolódott Simonnin.

— Vigyázz, te! Nehogy felpofozzalak! — szólt rá Godeschal.

Az írnokok vállat vontak.

— Egyébként meg semmi sem bizonyítja, hogy ez a vén majom nem tréfált meg bennünket — zárta le Godeschal az okfejtését, mely

általános nevetésbe fulladt. — Chabert ezredes legjobb tudomásom szerint igenis meghalt; a felesége másodszor is férjhez ment, éspedig gróf Ferraud államtanácsoshoz. Ferraud grófné az iroda egyik ügyfele.

— Az ügy tárgyalását holnapra halasztjuk — jelentette ki Boucard. — Lássanak munkához, uraim! Azt a hét meg nyolcát! Hiszen csak a napot lopják! Fejezze már be azt a folyamodványt, kézbesíteni kell, még mielőtt összeül a negyedik tanács. Ma hoznak ítéletet az ügyben. Rajta, munkához!

— Ha valóban Chabert ezredes, a cipője orra alighanem közelebbi érintkezésbe került volna Simonnin hátsójával, mikor ez a kópé a süketet játszotta — mondta Desroches és ezt a megállapítást nyomósabbnak vélte Godeschal érvelésénél.

— Miután nem határoztunk el semmit — kezdte rá újból Boucard — állapodjunk meg abban, hogy a Comédie Française egy másodrendű páholyába megyünk és megnézzük Talmát Néró szerepében. Simonnin majd a földszintre kap jegyet.

Az irodavezető ezzel visszaült az asztalához és a többiek is követték példáját.

— *Közreadatott ezernyolcszáztizennégy júniusában...* (a számokat betűvel kiírni!) — diktálta Godeschal. — Kész?

— Igen — válaszolt a két másoló és a tisztázó, s pennájuk máris az okiratpapiroson sercegett olyan kapirgálással, mint mikor az iskolás gyerekek cserebogarakat dugnak százával papírzacskóba.

— *És mi reméljük, hogy a törvényszék nagy tekintélyű tagjai...* — Godeschal egyszerre elakadt. — Állj! Át kell olvasnom az egész mondatot, mert már magam sem értem.

— Negyvenhat... (Ez alighanem gyakran megesik!...) meg három az negyvenkilenc... — jegyezte meg Boucard.

— *Reméljük* — folytatta Godeschal, miután átolvasta az egészet — *hogy a törvényszék nagy tekintélyű tagjai a királyi rendelet szerzőjéhez hasonlóan nagylelkűségről tesznek tanúságot és érdeme szerint ítélik meg a Becsületrend kancellári hivatalának szánalmas törekvéseit s a fentiekben kifejtetteknek megfelelően tág értelemben hozzák meg az elvi jelentőségű határozatot...*

— Godeschal úr, kérem, nem óhajt egy pohár vizet? — kérdezte a kis írnok.

— Nagy kópé vagy, Simonnin! — szólt Boucard. — De most gyerünk, szedd magad, fogd ezt a csomagot és usgyi az Invalidusok terére.

— *Hozzák meg az elvi jelentőségű határozatot...* — diktált Go-

deschal. — Írjuk még hozzá: *Grandlieu vicomtesse* (ne rövidítsünk!) *javára.*

— Micsoda??? — csattant fel az irodavezető. — Maga képes arra, hogy folyamodványokat készítsen a Grandlieu vicomtesse contra Becsületrend ügyben, amit az iroda saját számlára, átalányban vállalt? Micsoda fajankó! Azonnal tegye nekem félre a másolatokat és az eredetit, jó lesz a Navarreins contra Menhelyek ügyben. Kifogytunk az időből, majd írok egy kurta összefoglaló feljegyzést meg indokolást és magam megyek a törvényszékre...

Az ifjúság ezernyi öröme közé tartozik az ilyen tréfa is és ha az ember évek múltán felidézi az emlékét, mindig azt mondogatja: „Azok voltak ám a szép idők!"

Az állítólagos Chabert ezredes hajnali egy óra tájt kopogtatott a ház kapuján, melyben Derville ügyvéd, a Szajna-kerület elsőfokú bíróságának jogtudora lakott. A kapus közölte vele, hogy Derville úr még nem tért haza. Az aggastyán bejelentette, hogy megbeszélt találkája van az ügyvéddel, ezzel felment a híres jogtudorhoz, akit fiatalsága ellenére a Törvényszéki Palota egyik legkiválóbb elméjének tartottak. Az ügyfél bizalmatlanul csengetett be és alaposan elcsodálkozott, mikor meglátta, hogy az irodavezető a főnöke ebédlőasztalánál buzgólkodik, éppen a másnap sorra kerülő ügyek iratait rakta szépen rendbe. Az ugyancsak ámuldozó írnok üdvözölte az ezredest, hellyel kínálta, és az ügyfél leült.

— Szavamra, uram, azt hittem, csak tréfálnak, mikor ilyen késő éjszakai órákra tűzik ki a megbeszélés időpontját — mondta az aggastyán tettetett vidámsággal, mint a tönkrement ember, aki mindenáron mosolyogni próbál.

— Az írnokok tréfáltak, de egyben a valóságot mondták — felelt az irodavezető és folytatta munkáját. — Derville úr ebben az időben szokta tüzetesen megvizsgálni az ügyeket, ilyenkor foglalja össze az eljárás módozatait, ilyenkor dönt a pervitel meg a védelem mikéntje felől. Káprázatos értelme ilyenkor felszabadultabb, mert ezekben az órákban jut ahhoz a csendhez, nyugalomhoz, amiben a jó elgondolások születnek. Mióta ügyvédi gyakorlatot folytat, ön a harmadik ügyfél, aki ezekben az éjszakai órákban tanácskozhatik vele. A főnök úr, mikor hazatér, megfontol minden egyes ügyet, elolvas minden ügydarabot, talán négy-öt órát is fordít erre a munkára, azután becsenget engem és megmagyarázza elgondolásait. Délelőtt tíz órától kettőig ügyfeleit fogadja, majd a nap hátralevő részében bonyolítja le megbeszé-

léseit. Esténként társaságba jár, hogy fenntartsa összeköttetéseit. Így hát csak éjszaka ér rá, hogy tanulmányozza a rábízott pereket, hogy átkutassa a törvénykönyv tárházát és kidolgozza haditerveit. Nem vállal akármilyen ügyet, mint a kollégái. Ilyen az ő rendkívül tevékeny élete. Természetesen sokat keres.

Az aggastyán némán hallgatta a felvilágosítást, az értelem egyetlen jele sem villant fel furcsa ábrázatán, és az írnok, miután ezt észrevette, nem foglalkozott vele tovább. Néhány pillanat múlva hazaérkezett a frakkba öltözött Derville, az irodavezető ajtót nyitott neki, majd hozzáfogott, hogy befejezze az aktacsomók rendezését. A fiatal ügyvéd, mikor a félhomályban megpillantotta a rá várakozó különös ügyfelet, egy darabig csak elképedten bámult. Chabert ezredes olyan mozdulatlanul ült, akár annak a Curtius-panoptikumnak egyik viaszfigurája, ahova Godeschal akarta vinni a társait. Ez a mozdulatlanság talán nem lett volna különös, ha nem kelt olyan döbbenetes hatást az egész ember, a sovány, kiaszott öreg katona. Valami titokzatos volt abban is, hogy homlokát szándékosan rejtette parókája fürtjei alá. Szemét, mintha csak áttetsző hályog borította volna, a gyertyavilágnál kékes visszfénnyel csillogó, szennyes gyöngyháznak látszott. Fakó sápadt, s ha szabad ezt a közhelyet használni, éles metszésű arca meg mint a halotté. Vásott, fekete selyemkendő takarta a nyakát. Ennek a feketésbarna rongynak a vonalától lefelé a test többi része annyira árnyékban volt, hogy élénkebb fantáziájú ember véletlenül odavetődött árnyképnek vagy keretezetlen Rembrandt-portrénak képzelhette volna ezt az aggastyánfőt. Szemére húzott kalapjának karimája fekete barázdát vetett az arc felső részére. Ez a természetes és mégis bizarr hatás a nyers ellentét erejénél fogva még feltűnőbbé tette a halotti ábrázat fehér ráncait, dermedt vonásait, közömbös nyugalmát. Végül a test élettelensége, a tekintet fásultsága valami búskomor kifejezéssel, a szellemi eltompultságra jellemző lealacsonyító tünetekkel párosult, s olyan gyászossá tette ezt az aggastyánarcot, hogy nincs szó, mely leírhatná. De jó megfigyelő, főként egy ügyvéd, e villámsújtott emberben meglátta volna még a mélységes bánat nyomait, a nyomorúság jeleit is, melyek tönkretették ezt az arcot, mint ahogyan a magasból hulló vízcseppek végül is elektelenítik a művészi márványt. Egy író, orvos vagy bíró egész drámát sejtett volna meg e magasztos borzalom láttán, hiszen igazán nem azért volt figyelemre méltó, mert hasonlított az álomalakokhoz, melyeket a festő szórakozottan rajzolgat a litográfkő aljára, miközben barátjával beszélget.

Az ismeretlen, mikor megpillantotta az ügyvédet, görcsösen megremegett, akár a költő, ha az éjszaka és a csend közepette váratlan zaj riasztja fel termékeny álmodozásából. Kalapját hirtelen lekapta és felállt, hogy üdvözölje a fiatal férfit. A kalap bőrbélése nagyon zsíros lehetett; észre sem vette, hogy parókája hozzáragadt és csupaszon hagyta koponyáját, melyen a nyakszirttől keresztben a jobb szemig húzódó vastag forradás éktelenkedett. Mikor a szerencsétlen ilyen hirtelen lerántotta a mocskos parókát, mellyel nyilván a sebhelyet akarta elrejteni, a két jogásznak egy csepp nevethetnékje sem támadt, mert borzalmas látvány volt a végighasított koponya. „Ezen át párolgott el belőle az értelem" — ez volt az első gondolat, melyet a sebhely megpillantása ébresztett.

— Ha nem Chabert ezredes, akkor is ugyancsak bátor veterán! — gondolta Boucard.

— Kérem — szólította meg Derville — kihez van szerencsém?

— Chabert ezredes vagyok.

— Melyik?

— Aki Eylaunál elesett — felelt az aggastyán.

A furcsa válasz hallatára az írnok és az ügyvéd egymásra néztek: „Őrült!"

— Ügyvéd úr — folytatta az ezredes — csak önt akarom beavatni helyzetem titkába.

Valóban figyelemre méltó tulajdonság az ügyvédek magától értetődő bátorsága. Akár azért, mert megszokták, hogy igen sok emberrel jönnek össze, akár, mert mélységesen bíznak a védelemben, melyet a törvény nyújt nekik, akár azért, mert hisznek hivatásukban, mindenüvé félelem nélkül mennek, akár a pap meg az orvos. Derville intett Boucard-nak és az írnok nyomban távozott.

— Uram — szólt az ügyvéd — nap közben nem nagyon fukarkodom az időmmel, de éjszaka a percek is becsesek számomra. Kérem, legyen rövid és velős. Köntörfalazás nélkül térjen a tárgyra. Ha szükségesnek látom, majd magam kérek részletes felvilágosításokat.

A fiatal ügyvéd leültette különös kliensét, ő maga az asztalhoz telepedett és miközben az ezredes előadására figyelt, az ügyiratok között lapozgatott.

— Uram — kezdte az elhunyt — talán tud arról, hogy Eylaunál egy lovasezredet vezényeltem. Nagy részem volt Murat[2] híres rohamának sikerében, mely a győzelmet megszerezte. Szerencsétlenségemre, halálom a *Francia Győzelmek és Hóditások*-ban feljegyzett és részle-

tesen ismertetett történelmi tény. Három orosz vonalat törtünk át, ezek azonnal újra rendeződtek és olyan helyzetbe kerültünk, hogy ellenkező irányban kellett vonalaikon átvágnunk. Miután szétszórtuk az oroszokat és éppen a császár felé vonultunk, beleütköztem egy ellenséges lovascsoportba. Rárontottam ezekre a megátalkodottakra. Két orosz tiszt, két igazi óriás támadt rám egyszerre. Az egyik karddal csapott a fejemre, úgyhogy kettéhasított mindent, amit a fejemen viseltem, még a fekete selyemsipkámat is, és mélyen behasította a koponyámat. Lezuhantam a lóról. Murat segítségemre jött, átszáguldott a testemen ő is, meg a katonái is, ezerötszáz ember! Nem csekélység, ugyebár? Halálomat jelentették a császárnak és ő (szeretett kicsit a gazda!) bölcs körültekintéssel tudakolta, vajon nem lehetne-e mégis megmenteni azt az embert, akinek ezt a fergeteges rohamot köszönhette. Két felcserre bízta, hogy keressenek meg és szállítsanak a kötözőhelyre; talán csak odavetve szólt nekik, hiszen nagy munkában volt: „Nézzenek utána, hátha él még az én jó Chabert-em!" A felcserek látták, hogy két ezred lovai tapostak rajtam végig, ezért nyilván beérték azzal, hogy megtapogatták a pulzusomat és kijelentették, hogy annak rendje-módja szerint meghaltam. Halotti levelemet valószínűleg a katonai jogrend szabályai szerint állították ki.

A fiatal ügyvéd, mikor hallotta, hogy kliense milyen hibátlanul értelmes formában fejezi ki mondanivalóját és bár különös, de nagyon is hihető tényeket ad elő, félretolta az iratokat, bal könyökét az asztalra támasztotta, fejét tenyerébe hajtotta és merőn nézett az ezredesre.

— Tud ön arról — szakította félbe az ezredest — hogy én vagyok a jogi tanácsadója Ferraud grófnénak, Chabert ezredes özvegyének?

— A feleségemnek! Igen. Ezért is szántam el magam, hogy önhöz fordulok, miután hiába kilincseltem száz jogtudornál is, akik egytől egyig mind bolondnak néztek. Hányattatásaimról majd később beszélek. Először inkább a történtekről számolnék be, bár nem arról fogok beszélni, hogy mi hogyan történt, inkább csak arról, hogy miként történhetett. Bizonyos körülmények csak a mennyei Atya előtt ismeretesek és több mindenről csak mint feltevésről beszélhetek. Egyszóval: sebesüléseim valószínűleg merevgörcsöt okoztak vagy legalábbis olyan eszméletlenséget, mely, azt hiszem, a katalepsziának nevezett nyavalyához hasonlít. Másként alig történhetett volna meg, hogy a halottak elföldelésével megbízott emberek lehúztak rólam mindent és bedobtak a közös sírba. Engedje meg, hogy közbevetőleg elmondjak egy olyan részletet, melyről csak később szerezhettem tudomást, az után az esemény után,

melyet mégiscsak a halálomnak kell neveznem. 1814-ben, Stuttgartban összetalálkoztam ezredem egy hajdani őrmesterével. Ez a derék ember, az egyetlen, aki hajlandó volt felismerni és akiről a továbbiakban még beszélni fogok önnek, megmagyarázta, milyen csodálatos módon maradtam életben. Elmondotta, hogy a lovam lágyékát is golyó érte éppen akkor, amikor jómagam megsebesültem. Ló és lovas tehát úgy dőltek le, mint az egymásnak támasztott kártyák. Amikor lefordultam — nem tudom, hogy jobbra-e vagy balra — nyilván úgy estem, hogy a lovam teste takart, így nem tapostak össze, nem ért golyó. Olyan helyzetben, olyan környezetben tértem magamhoz, amiről még csak fogalmat sem adhatok önnek, még ha reggelig beszélnék is. Alig jutottam levegőhöz és az a kavés is dögletes volt. Mozdulni akartam, nem volt rá hely. Mikor kinyitottam a szemem, nem láttam semmit. A levegőhiány volt a legijesztőbb, elsősorban ebből értettem meg, hova is kerültem. Tudtam, hogy ott, ahol vagyok, soha nem frissül fel a levegő és hogy meg fogok halni. Ez a gondolat elfeledtette velem az iszonyatos fájdalmat, mely magamhoz térített. A fülem pokolian zúgott. Hallottam vagy legalábbis hallani véltem — mert nem akarom határozottan állítani — hogy körülöttem egész sereg halott nyög. Bár e pillanatokat csak nagyon homályosan tudom felidézni, bár emlékeim nagyon zavarosak és bár később még szörnyűbb fájdalmakat kellett elviselnem, melyek meggyötörtek, összezavarták gondolataimat, azért még most is előfordul, hogy éjszakánként azt hiszem, megint ezeket a fojtott sóhajokat hallom. De volt a fájdalom hangjainál is borzalmasabb valami, az a csend, amihez foghatót azóta sem tapasztaltam sehol, az igazi síri csend. Végül, mikor megmozdítottam a kezem és tapogattam a halottakat, valami rést találtam a fejem és a fölém dobált hullák között. Meg is tudtam állapítani, hogy a véletlen valami előttem ismeretlen okból mekkora szabad helyet hagyott számomra. Azt hiszem, hanyagságból, vagy mert nagy sietve, összevissza dobáltak be bennünket, két holttest úgy került a sírba, hogy egymást támasztották felettem, mint ahogyan a gyermek háromszögben egymáshoz támaszt két lapot, ha kártyavárat kezd építeni. Nem vesztegethettem az időt, gyorsan tapogatóztam és szerencsére a kezembe akadt egy levágott kar, egy herkulesi kar, derék csontdarab, ennek köszönhettem szabadulásomat. E váratlan segítség nélkül ott pusztulok. Elképzelheti, micsoda vad igyekezettel próbáltam kijutni a holttestek közül a földréteghez, melyet nyilván ránk szórtak — ránk — mondom, mintha élők is feküdtek volna ott, a sírban. Hát derekasan dolgoztam, uram, hiszen most itt

vagyok. Ma már nem tudom, miként bírtam áttörni a rám dobált tetemek takaróján, mely gát volt köztem és az élet között. Azt mondhatná, hogy három karral dolgoztam. Ez a harmadik, melyet ügyesen emelőként használtam, az odább tolt holttestek közül mindig egy kis levegőhöz juttatott és takarékoskodtam is a lélegzetvétellel. Végre megpillantottam a hórétegen átszűrődő napvilágot. Uram! Ebben a pillanatban vettem észre, hogy a koponyámon seb tátong. Szerencsére, a vérem, vagy bajtársaim vére, vagy mit tudom én, talán a lovam sebéből rám ömlött vér természetes flastromként tapadt a fejemre, mikor megalvadt. De hiába volt ez a védőréteg, elájultam, amint koponyám a havat érintette. Az életnek bennem maradt cseppnyi melegétől elolvadt körülöttem a hó és mikor visszanyertem az eszméletemet, egy mélyedésben feküdtem és innen kiáltoztam, ameddig csak bírtam. Éppen hajnalodott, nemigen remélhettem hát, hogy bárki is meghallja. Vajon jártak-e már a mezőkön? Felhúzózkodtam, a lábamat nekifeszítettem a holtaknak, az ő hátuk sokat elbír. Nyilván ön is megérti, e pillanat nem volt alkalmas arra, hogy így szóljak hozzájuk: „Tisztelet a legyőzött vitézeknek!" Szóval, uram, miután alaposan megkínlódtam, ha ugyan ez a szó kifejezheti dühömet — mert néznem kellett, hogy ezek az átkozott németek jó ideig, bizony jó ideig csak elrohantak, amint hangot hallottak onnan, ahol embernek nyomát sem látták, végül is kiszabadított egy asszony, aki olyan bátor vagy olyan kíváncsi volt, hogy odamerészkedett a fejemhez, mely úgy állt ki a földből, mint valami gomba. Az asszony elment a férjéért, azután együttes erővel vittek szegényes viskójukba. Alighanem megint katalepsziás rohamot kaptam — engedje meg, hogy ezzel a kifejezéssel írjam le akkori állapotomat, melyről semmi emlékem nincs, de házigazdáim szavai után ítélve csak ennek a betegségnek tulajdoníthatom. Hat hónapig élethalál között lebegtem, nem beszéltem vagy ha megszólaltam, félrebeszéltem. A háziak végül bevitettek a heilsbergi kórházba. A sír öléből éppoly meztelenül kerültem ki, mint az anyám öléből, így aztán, mikor hat hónappal később egy reggel magamhoz tértem és visszaemlékeztem arra, hogy én Chabert ezredes vagyok, gondolhatja, mennyire nevettek a szobatársaim, mikor az ápolómat figyelmeztettem, hogy nagyobb tisztelettel bánjon velem, ne úgy, mint egy senkiházival. Szerencsémre, a sebészorvos, csupa hiúságból, fogadkozott, hogy meggyógyít, így természetesen érdeklődött helyzetem iránt. Mikor összefüggően beszéltem neki régi mivoltomról, ez a Sparchmann nevezetű derék ember az ország törvényes eljárási szabályainak megfelelően jegyzőkönyvet vetetett

fel, hogy miképpen történt csodálatos megmenekülésem a sírgödörből, pontosan mikor talált rám jótevőm és férje, pontosan hol és mikor sebesültem meg, majd személyleírásomat is csatolta a jegyzőkönyvekhez. Mármost uram, nincsenek kezemben ezek a fontos okmányok, sem az a nyilatkozat, amit a személyazonosságom megállapítása végett tettem egy heilsbergi közjegyzőnél. Mióta a háborús események elűztek a városból, szüntelenül kóboroltam, mint egy csavargó, úgy koldultam összse a mindennapit. Mint valami bolonddal, úgy bántak velem, ha arról beszéltem, hogy miken mentem át. Nem volt egy fillérem sem és keresni sem tudtam, hogy megszerezhessem az iratokat, melyek igazamat bizonyítanák és ismét a társadalom tagjává avattak volna. Fájdalmaim miatt sokszor fél évre is egy-egy kisvárosban kellett maradnom, ahol szívesen ápolták a beteg franciát, de szemébe nevettek, mikor azt erősgette, hogy ő Chabert ezredes. Hosszú időn át őrült dühre ingerelt, hogy kinevetnek, hogy kételkednek bennem. Ezzel ártottam az egészségemnek, sőt Stuttgartban lecsuktak, mint bolondot. Ami igaz, az igaz, elbeszélésemből ön is láthatja, első pillantásra éppen elegendő ok volt arra, hogy lakat alá helyezzenek.

Két esztendei fogságot kellett elszenvednem és közben százszor is hallottam őreim szánakozó szavát: „Szegény ember, azt hiszi magáról, hogy ő Chabert ezredes" — mire mindig az volt a felelet: „Ó, a szerencsétlen!" Végül már magam is láttam helyzetem képtelenségét, kedveszegett, fásult, csendes ember lettem. Letettem arról, hogy Chabert ezredesnek mondjam magamat, csak kiszabadulhassak, csak viszontláthassam Franciaországot! Uram, viszontlátni Párizst! Őrület volt, hogy én...

A mondat félbeszakadt, Chabert ezredes mélyen eltűnődött és hallgatott. Derville sem törte meg a csendet.

— Egy napon aztán — folytatta ügyfele — egy tavaszi napon visszanyertem szabadságomat s még tíz tallért is kaptam, azzal, hogy már nagyon értelmesnek látszom, akármiről beszélek, és már nem mondogatom, hogy Chabert ezredes vagyok. Szavamra, akkoriban már magamnak is kellemetlen volt a nevem, igaz, ez időnként mostanában is így van. Szeretném, ha nem az lennék, aki vagyok. Igazamnak a tudata valósággal gyilkol. Ha betegségem megfoszt hajdani létem minden emlékétől, most boldog lehetnék. Akármilyen név alatt szolgálatba léphettem volna és ki tudja... talán tábornagy lennék Ausztriában vagy Oroszországban...

— Uram — szólt az ügyvéd — nem is tudom, mit mondjak. Mintha álmodnék, amint önt hallgatom. Kérem, álljunk meg egy pillanatra.

— Ön az egyetlen ember, aki türelmesen meghallgat — mondta az ezredes szomorúan. — Egyetlen jogász sem volt hajlandó tíz aranyat előlegezni, hogy meghozathassam Németországból a szükséges okiratokat és megindíthassam a pert.

— Miféle pert? — kérdezte az ügyvéd, aki ügyfele nyomorúságait hallgatva nem is gondolt jelenlegi fájdalmas helyzetére.

— Uram! Hát Ferraud grófné nem a feleségem? Harmincezer frank évjáradéka van, ez engem illet és ő egy árva garast sem hajlandó adni. Amikor ezeket a dolgokat ügyvédeknek, józan eszű embereknek mondom, amikor én, a koldus állok elő azzal, hogy pert indítok egy gróf meg egy grófné ellen, amikor én, a halott meg akarok semmisíttetni egy halotti levelet, egy házasságlevelet meg születési bizonyítványokat, akkor ki-ki a maga módján utasít el, egyikük udvariasan és hidegen, mint ön is teszi, ha meg akar szabadulni egy szerencsétlentől, másikuk meg nyersen, mint aki azt hiszi, hogy csalóval vagy bolonddal akadt össze. Halottak közé földeltek, most el vagyok temetve az élők között, akták között, tények között, rám nehezedik az egész társadalmi rend, vissza akar nyomni a föld alá.

— Kérem, folytassa.

— *Kérem!* — kiáltott a szerencsétlen aggastyán és megragadta a fiatal férfi kezét. — Annyi idő után ez az első udvarias szó...

Az ezredes könnyezett. A hála elfojtotta szavát. A tekintetéből, a mozdulataiból, sőt a hallgatásából áradó néma ékesszólás végképp meggyőzte és nagyon meghatotta Derville-t.

— Nézze, kérem — szólt ügyfeléhez — ma este háromszáz frankot nyertem, a felét nyugodtan fordíthatom egy ember boldogulásának az elősegítésére. Máris kézbe veszem az ügyét és megteszem a szükséges intézkedéseket, hogy beszerezzem önnek az említett aktákat és addig is, míg megérkeznek, adok önnek naponként öt frankot. Ha ön Chabert ezredes, hát meg fogja bocsátani, hogy ilyen szerény kölcsönt nyújt egy fiatal ember, aki még pályafutása elején áll. Folytassa, kérem.

Az állítólagos ezredes egy ideig csak elképedten, mozdulatlanul bámult: mérhetetlen balsorsa nyilván kiölte belőle a bizakodást. Katonai hírneve, vagyona és önmaga után talán már csak azért futott, mert hajtotta az a megmagyarázhatatlan érzelem, mely csírájában minden ember szívében él s aminek köszönhetjük az alchimisták kutatásait, a dicsőség szomjúhozását, a csillagászat és a fizika felfedezéseit, mindent, ami az embert arra ösztönzi, hogy önmagát tettei vagy eszméi által megsokszorozva naggyá legyen. Gondolatvilágában már második

helyre szorult az *ego*, mint ahogyan a fogadó számára a diadal hívsága vagy a nyerés gyönyörűsége becsesebbé válik a fogadás tárgyánál. A fiatal ügyvéd szavai ezért csodaként érték ezt az embert, akit tíz éven át rendületlenül elutasított a felesége, az igazságszolgáltatás és az egész társadalmi rend. Egy ügyvédnél jutott a tíz aranyhoz, melyet oly sokáig, oly sokan, oly sokféleképpen tagadtak meg tőle. Az ezredes ahhoz a nőhöz hasonlított, akit tizenöt éven át láz gyötört, és mikor megszűnt a láz, azt gondolta, hogy egy másik betegség támadta meg. Vannak örömök, amiket már nem remél az ember, úgy köszöntenek be, hogy pusztítanak, mint a villámcsapás. Ez a szerencsétlen ember túlságosan forró hálát érzett, semhogy szavakkal kifejezhette volna. Felületes szemlélő közönyösnek látta volna, de Derville ebben az álmélkodásban magát a becsületességet érezte meg. A csalónak nem akadt volna el a szava.

— Hol is hagytam abba? — szólalt meg az ezredes keresetlenül, mint egy gyermek vagy egy katona, hiszen az igazi katonában gyakran van valami gyermeki, és úgyszólván minden gyermekben van valami a katonából, főként Franciaországban.

— Stuttgartnál, mikor kiszabadult — segített neki az ügyvéd.

— Ismeri a feleségemet?

— Ismerem — biccentett Derville.

— Milyen?

— Most is elragadó.

Az aggastyán keze megrándult, mintha valami titkos fájdalmat gyűrne le a harcmezők tűzben-vérben edzett fiaira jellemző, komoly és ünnepélyes elszántsággal.

— Uram — szólalt meg és hangjában mintha derű csengett volna, úgy szívta be a levegőt, mint aki börtöncellából lép ki, hiszen már másodszor szabadult sírgödörből a sorsüldözött ezredes, aki most kérgesebb hótakarót olvasztott el maga körül, mint amilyen annak idején a fejét dermesztette. — Uram, ha jó külsejű férfi lettem volna, semmi baj nem ér. A nők hisznek, ha az ember a szerelem szavaival jó sűrűn megtűzdeli mondanivalóit. Akkor aztán futnak fűhöz-fához, törik magukat, eget-földet megmozgatnak azért, aki tetszik nekik. De hogyan tetszhettem volna én bármelyik asszonynak is? Ezzel a gyászos ábrázatommal, a rongyos ruháimmal inkább eszkimóhoz, mint becsületes franciához hasonlítottam, én, aki hajdan, 1799-ben a legnyalkább aranyifjúnak számítottam, én, Chabert ezredes, a császárság grófja. Végül aznap, mikor kikergettek az utcára, akár egy kutyát, összeakad-

tam azzal az őrmesterrel, akit már említettem önnek. Boutin volt a bajtárs neve. Még életemben nem láttam olyan szép pár gebét, mint az a szerencsétlen flótás meg én, együtt. A sétatéren vettem észre, én ráismertem, de ő képtelen volt kitalálni, hogy ki vagyok. Bementünk egy csapszékbe. Ott aztán, mikor megneveztem magam, Boutin nevettében akkorára tátotta a száját, mint egy hasadt mozsárágyú. Uram, ez a nevetés ütötte rajtam az egyik legfájdalmasabb sebet. Szépítgetés nélkül fedte fel előttem, hogy milyen változások mentek végbe a külsőmön. Felismerhetetlen vagyok még a legodaadóbb, leghálásabb hívem számára is! Valamikor ugyanis megmentettem Boutin életét, de ez voltaképpen viszonzás volt, tartoztam neki. Csak röviden térek ki arra, hogy ő mit tett értem. Itáliában történt, Ravennában. Nem mondhatom, hogy valami jóhírű ház lett volna, ahol Boutin megmentett attól, hogy leszúrjanak. Akkoriban nem ezredes voltam, csak egyszerű lovas katona, akár Boutin. Még szerencse, hogy ennek az ügynek egyes részleteit csak mi ketten ismerhettük és Boutin bizalmatlansága felengedett, mikor ezekre a részletekre emlékeztettem. Azután elbeszéltem neki furcsa sorsom eseményeit. Bár, mint mondotta, a hangom egészen különösre változott, nincs hajam, sem szemöldököm, fogatlan vagyok és színtelen, mint egy albino, mikor diadalmasan megfeleltem száz meg száz kérdésére, a koldusban mégis felismerte az ezredesét. Ő is elmesélte nekem, mi történt vele. Éppen olyan rendkívüli kalandokat élt át, akár jómagam. Kína határáról jött vissza, oda akart menni, miután megszökött Szibériából. Tőle tudtam meg az oroszországi hadjárat kudarcát és Napoleon első bukását. Ez a hír okozta életem egyik legnagyobb szomorúságát. De furcsa roncsok voltunk mi ketten, akiket sorsuk úgy kergetett végig a földgolyón, mint ahogyan a viharok az óceánon át egyik partról a másikra görgetik a kavicsot. Együtt jártuk be Egyiptomot, Szíriát, Spanyolországot, Oroszországot, Dalmáciát, Angliát, Kínát, Tatárföldet, Szibériát, éppen csak Indiába és Amerikába nem kerültünk el. Végül Boutin, aki mozgékonyabb volt, mint én, vállalkozott arra, hogy a lehető leggyorsabban Párizsba megy és értesíti a feleségemet helyzetemről. Levelet is küldtem vele, amiben mindenről beszámoltam. Ez már a negyedik levél volt! Ha szüleim lettek volna, talán minden másként történik. Mert azt is el kell mondanom, hogy menhelyi gyerek voltam, katonának álltam, nincs más örökrészem, csak a bátorság, rokonságom a széles világ, hazám Franciaország, gyámolom az Úristen. De rosszul mondom! Volt apám, a császár! Ha megmaradt volna, ha látná *az ő Chabert-jét* — mert csak így hí-

vott — ha látná, hova jutottam, de megharagudna! De mit tehetünk! Leáldozott a mi napunk, s most mindnyájan didergünk. A politikai események voltaképpen igazolhatják a feleségem hallgatását. Egyszóval Boutin útnak indult. Milyen boldog volt! Két nagyszerűen idomított fehér medvéjéből meg tudott élni. Nem tarthattam vele, mert olyan fájdalmak kínoztak, hogy nem indulhattam hosszabb útra. Mikor elváltunk, sírtam, uram! Mentem velük, ameddig csak birtam, Boutinnel, meg a medvéivel. Karlsruhéban aztán olyan fejgörcs fogott el, hogy hat héten át feküdtem egy fogadóban, a szalmán. Uram, soha nem érnék a végére, ha most el kellene önnek mesélnem kolduslétem minden nyomorúságát. A testi fájdalom nem gyötri meg úgy az embert, mint a lelki szenvedés, ez mégis kevesebb könyörületet ébreszt, mert nem veszik észre. Emlékszem, hogy sírtam egy strassburgi hotel előtt, hajdan vendégséget rendeztem itt, ahol most egy falat kenyeret sem kaptam. Boutinnel megállapodtunk abban, hogy milyen útvonalon megyek, így benéztem minden postahivatalba, nincs-e számomra levél, vagy pénz. Egész Párizsig jutottam, de sehol semmi nem várt rám. Hányszor, de hányszor gyötört a kétségbeesés! „Boutin már nem is él" — mondogattam magamban. És szegény ember valóban elesett Waterloonál. Haláláról csak később, véletlenül értesültem. A feleségemnél nyilván hiába járt. Végre Párizsba jutottam, éppen akkor, mikor a kozákok. Ennél nagyobb fájdalom már nem is érhetett volna. Amikor az oroszokat Franciaországban láttam, nem az bántott, hogy nincs cipő a lábamon, nincs pénz a zsebemben. Bizony, uram, a ruhám csupa rongy volt. Az előző éjszakát kénytelen voltam a claye-i erdőben tölteni. Az éjszakai hideg alighanem valami betegséget lobbantott fel bennem, éppen akkor tört ki rajtam, mikor a Saint-Martin külváros utcáihoz értem. Félájultan roskadtam össze egy vaskereskedő kapuja alatt. Az Hôtel-Dieu kórház egyik ágyán tértem magamhoz. Egy hónapig maradtam ott, elég kellemes volt. Azután hamarosan elküldtek. Pénzem nem volt, de jól éreztem magam és Párizs szeretett utcáit jártam. Milyen örömmel, milyen gyorsan igyekeztem a Mont-Blanc utca felé! Úgy képzeltem, hogy a feleségem most is ott lakik, a palotámban. Úgyan, dehogy. A Mont-Blanc utcát már Chaussée-d'Antin utcának hívják. A palotám sehol, eladták, lerombolták. A kertemben több házat is építettek a spekulánsok. Nem tudtam, hogy a feleségem nőül ment Ferraud grófhoz, így hiába is kérdezősködtem utána. Végül aztán elmentem egy öreg ügyvédhez, aki annak idején az ügyeimmel foglalkozott. Ez a derék ember már meghalt, az irodáját eladta egy fiatal

jogásznak, aki alaposan megdöbbentett, mikor tudomásomra hozta, hogy az örökösödés megnyílt utánam, a hagyatékfelosztás már megtörtént, a feleségem férjhez ment, két gyermeke is született. Mikor megmondtam neki, hogy Chabert ezredes vagyok, olyan szívből jövő nevetéssel válaszolt, hogy szó nélkül otthagytam. Stuttgarti fogságom eszembe hozta a charentoni bolondokházát és elhatároztam, hogy nagyon megfontolt leszek. Akkor, uram, minthogy már tudtam, hol lakik a feleségem, tele reménységgel indultam az otthona felé. Nos — folytatta az ezredes és visszafojtott haragját csak egy mozdulat árulta el — egyszerűen nem fogadtak, mikor idegen név alatt jelentettem be magam, ha meg a saját nevemen jelentkeztem, már a kapuból elutasítottak. Egész éjszakákat töltöttem a kocsibejáró oszlopához lapulva, hogy láthassam a grófnét, mikor estélyről vagy színházból tér haza. Tekintetem a hintót fürkészte, mely villámgyorsan elrobogott mellettem és alig pillanthattam meg azt az asszonyt, aki a feleségem, de nem az enyém többé. Ettől kezdve már csak a bosszúnak éltem — tört ki az aggastyán tompa hangon és hirtelen Derville elé állt. — Tudta, hogy életben vagyok, mióta visszatértem, két levelet is kapott tőlem, a saját kezem írásával. Már nem szeret. Azt nem tudom, hogy én szeretem-e vagy megvetem őt, hol vágyódom utána, hol átkozom. Nekem köszönheti a vagyonát, a boldogságát és még csak a kezét sem mozdítja meg a segítségemre! Néha már nem tudom, mitévő legyek!

Az öreg katona visszaroskadt székére és megint mozdulatlanul ült. Derville hallgatott, elmerülten nézte ügyfelét.

— Nagyon nehéz ügy — mondta gépiesen. — Ha a Heilsbergben levő papírokat hiteles okmányként elfogadják, még akkor sem hiszek abban, hogy első lépésre győzünk. A pernek három fórumot kell megjárnia. Ilyen egészen rendkívüli ügyet nagyon higgadt fővel kell fontolóra venni.

— Nos — válaszolt az ezredes nyugodtan, büszkén felemelt fejjel — ha kudarcot vallok, tudni fogom, hogyan kell meghalni. De nem egyedül távozom!

Az aggastyán egyszeriben eltűnt. Helyette az erélyes férfi jelent meg, tekintetében akarás és bosszúvágy tüze lángolt.

— Esetleg egyezkedni kell majd — szólt az ügyvéd.

— Egyezkedni? — csodálkozott Chabert ezredes. — Hát meghaltam vagy élek?

— Uram, remélem, követni fogja tanácsaimat — folytatta az ügyvéd. — Magamévá teszem az ügyét. Hamarosan észreveszi majd, hogy

milyen érdeklődéssel kísérem a sorsát, az igazságszolgáltatás krónikáiban szinte példátlan helyzetét. Addig is adok pár sort a közjegyzőmhöz, aki tíz naponként ötven frankot folyósít majd önnek nyugta ellenében. Nem lenne helyénvaló, ha ide járna támogatásért. Ha ön Chabert ezredes, nem függhet senki kegyétől. Az előlegezett összegeket kölcsön formájában adom. Önnek jogosan visszajáró vagyona van, gazdag ember.

Ez a figyelmesség könnyeket csalt az aggastyán szemébe. Derville gyorsan felállt, talán azért, mert szokatlan lett volna, hogy egy ügyvéd elárulja meghatottságát. Átment a dolgozószobájába, visszajövet egy nyitott borítékot adott át Chabert grófnak. Mikor a szegény ember kezébe vette, a papiroson át két aranyat tapintottak az ujjai.

— Szíveskedjék felsorolni, milyen okmányokat tudunk beszerezni, melyik városból, melyik királyságból — kérte az ügyvéd.

Az ezredes tollba mondta az adatokat, ellenőrizte a helységnevek helyesírását, azután fogta a kalapját, Derville-re nézett, kezet nyújtott — milyen kérges volt ez a kéz — és csak ennyit mondott:

— Szavamra, uram, a császár után önnek köszönhetem a legtöbbet. Ön nagyon derék ember.

Az ügyvéd kezet szorított az ezredessel, a lépcsőig kísérte és világított neki.

— Boucard — szólt Derville az irodavezetőjéhez — olyan történetet hallottam most, ami esetleg huszonöt aranyamba kerül. Ha rászedtek volna, sem sajnálnám a pénzt, mert akkor láttam napjaink legügyesebb komédiását.

Az ezredes, amint leért az utcára, egy lámpa alatt megállt, a borítékból kivette az ügyvédtől kapott két húszfrankost, elnézte egy ideig a lámpafénynél. Kilenc év óta először látott aranyat.

— Megint szivarozhatom — suttogta.

2

Az egyezség

Chabert ezredes és Derville éjszakai megbeszélése után mintegy három hónap telt el, mikor a közjegyző, aki megbízást kapott, hogy fizesse a különös kliens félzsoldját, felkereste az ügyvédet valami ko-

moly ügy megbeszélése végett. A közjegyző, még mielőtt tárgyalni kezdtek, kérte, hogy számolják el az öreg katonának folyósított hatszáz frankot.

— A császári haderő volt tagjainak eltartásával szórakozol? — tréfálkozott a fiatal Crottat, aki csak nemrégiben vásárolta meg a közjegyzői irodát, ahol mint vezetőírnok dolgozott, míg a tulajdonos botrányos csőd után meg nem szökött.

— Köszönöm, kedves barátom, hogy eszembe juttatod ezt az ügyet — válaszolt Derville. — Az emberszeretetem nem terjed túl huszonöt aranyon és attól tartok, hogy már így is a hazafiságom áldozata vagyok.

Alig fejezte be a szavait, észrevette, hogy az irodavezető az asztalára tette a postáját. Rögtön szemébe ötlött, hogy az egyik levélen a porosz, az osztrák, a bajor és a francia posta hosszúkás, négyszögletű, háromszögletű, vörös meg kék pecsétjei tarkállnak.

— No lám, itt a játék megfejtése — mondta nevetve. — Most meglátjuk, rászedtek-e?

Fogta és felbontotta a levelet, de nem tudta elolvasni, mert németül írták.

— Kérem, Boucard, személyesen vigye el lefordíttatni és siessen vissza — szólt ki dolgozószobájának félig nyitott ajtaján át és a levelet átadta irodavezetőjének.

A berlini közjegyző, akihez az ügyfél fordult, jelezte, hogy a kért iratokat is kézhez kapja néhány nappal a levél vétele után. Az okmányok — írta — teljesen szabályszerűek, el vannak látva a szükséges záradékokkal, tehát törvényes szempontból hitelesek. Ezenfelül közölte azt is, hogy a jegyzőkönyvekben lefektetett tényeknek csaknem minden tanúja él még Porosz-Eylauban, és Heilsberg egyik külvárosában él még az asszony is, akinek Chabert gróf az életét köszönheti.

— No, ez egyre komolyabb — mondta Derville, mikor Boucard tájékoztatta a levél lényegéről. — Ide hallgass, kedves barátom — fordult a közjegyzőhöz —, hamarosan az irodádhoz kell fordulnom bizonyos adatokért. Ugye, ez a vén csaló Rougin...

— Mondjuk csak, hogy szerencsétlen, boldogtalan Rougin — vágott közbe Alexandre Crottat nevetve.

— No igen, a szerencsétlen, aki zsebre vágta ügyfelei nyolcszázezer frankját, a boldogtalan, aki családokat kergetett kétségbeesésbe, ugye ez a Rougin kezelte a Chabert-hagyatékot? A Ferraud-féle aktákból így emlékszem.

— Úgy van — válaszolt Crottat. — Akkoriban harmadik írnok voltam, én másoltam az iratokat és alaposan tanulmányoztam ezt a hagyatéki felszámolást. Hyacinthe Chabert, a császárság grófja, a Becsületrend nagykeresztes tisztje és neje, illetve özvegye, Rose Chapotel, szerződés nélkül kötöttek házasságot, így vagyonközösség állt fenn köztük. Amennyire visszaemlékszem, a vagyon mintegy hatszázezer frankra rúgott. Chabert gróf a házasságkötés előtt végrendeletet készített a párizsi menhelyek javára, úgyhogy vagyonának egynegyede a menhelyek, másik negyede az államkincstárnak jusson. Az ügyvédek alaposan belefeküdtek az ügybe, árverést tűzettek ki a vagyonmegosztás érdekében. Megtörtént az eladás és a felosztás. Az a szörnyeteg, aki akkor Franciaországot kormányozta, elrendelte, hogy az államkincstár örökrészét is az ezredes özvegyének juttassák.

— Ezek szerint Chabert ezredes személyi vagyona nem több, mint háromszázezer frank.

— Úgy bizony, öregem — bólintott Crottat. — De élesen fog néha a ti ügyvédeszetek! Pedig úgy mondják, idővel eltompul, mert mindegy nektek, hogy pro vagy kontra vállaltok ügyeket.

A közjegyzőnek átadott első nyugta alján Chabert gróf lakáscíme is szerepelt. A Saint-Marceau külvárosban a Petit-Banquier utcában lakott, a császári gárda Vergniaud nevezetű, volt őrmesterénél, aki most marhahizlalással foglalkozott. Derville gyalog folytatta útját a Petit-Banquier utcától, mert nem tudta rávenni a kocsist, hogy végighajtson a kövezetlen úttesten, ahol a mély kereknyomokon alig tudott volna átvergődni a kocsi. Az ügyvéd jobbra-balra nézegetett, míg az utcának a boulevard felé eső részén észrevette a bontási anyagból meg agyagból épült falat tartó két bejárati oszlopot. A terméskőből rakott rozoga falipilléreket lehorzsolták a köztük áthaladó kocsik, hiába védte őket két sarokkőül odarakott fahasáb. A pillérek bezsindelyezett gerendát tartottak, rajta vörös betűk hirdették: *Vergniaud Tehhenész.* A feliratról jobbra egy csomó tojást, balra egy tehenet mázoltak fehér festékkel. A kapu tárva-nyitva, aligha csukták be egész nap. A meglehetősen tágas udvar végén, a kapuval szemben épült a ház, ha ugyan ez az elnevezés illik a párizsi külvárosokban épült viskókra, melyek semmihez nem hasonlítanak, még a legrozogább falusi házikókhoz sem, mert nyomorúságosnak nyomorúságosak ugyan, de nincs bennük semmi poézis. Kint a földeken a kunyhókat is kedvessé teszi a tiszta levegő, a zöldellő növényzet, a mezők, a domb, a kanyargó út, a szőlőhegyek, az élősövények, a mohos zsúpfedél, a mezei munka

szerszámai — de Párizsban a nyomorúság sokkal rikítóbb, mert visszataszító.

Ez a ház, bár nemrégiben épült, máris roskatagnak látszott. A Párizsban mindennapos bontásokból került ide az építőanyag, de egyet sem használtak fel igazi rendeltetése szerint. *Divatáru-üzlet* — olvasta Derville az egyik ablakzsalun, mely valami cégtáblából készült. Nem akadt két egyforma ablak, ezek is összevissza voltak a falba vágva. A földszint — ez lehetett a ház lakható része — egyik vége magasabbra épült, a másik végét meg egy földhányás szinte betemette. A kapu és a ház között trágyából, esővízből, szennyvízből gyülemlett sártenger. A rozoga ház főfalához, mely mintha szilárdabb lett volna a többinél, rácsos ketreceket ácsoltak, itt szorgos nyulak szaporították a fajtájukat. A kocsibejárattól jobbra volt a tehénistálló, felette a szénapadlás, az istállóból a tejeskamrán át a házba lehetett jutni. Balra baromfiudvar, lóistálló, disznóól volt, ennek a teteje is, akárcsak a házé, egymásra szegezett és gyékénnyel borított korhadt deszkákból készült.

Derville belépett az udvarra. Itt is látszott a hajszolt munka, mely nyomot hagy csaknem mindenütt, ahol előkészítik a Párizs hatalmas konyhájára mindig pontosan érkező élelmiszereket. Nagy, horpadt bádog tejeskannák és tejszínes bödönök vászondugóikkal együtt hányódtak a tejeskamra előtt. A rongyos törlőruhák karóra feszített zsinegen lobogtak a napsütésben. A szelíd ló — ebből a fajtából csak a tehenészeknél akad — egyet-kettőt lépett a kordé előtt, azután megállt a csukott istállóajtónál. Egy kecske a ház sárga, repedezett falaira futó satnya és poros szőlő leveleit rágcsálta. Macska kuporgott a tejszínes bödönökön, mindet sorra nyalogatta. A Derville lépteire felriadó tyúkok kotkodácsolva menekültek, a kutya meg ugatott.

— Itt lakna hát az a férfiú, aki diadalra vitte az eylaui csatát! — gondolta Derville, és egy pillantással felmérte ezt a szégyenletes képet.

A házra három kölyök ügyelt. Az egyik felkapaszkodott egy zöld takarmánnyal rakott kordé tetejére, köveket hajigált a szomszéd ház kéményébe abban a reményben, hogy majd a fazékba pottyannak. A második gyerek egy disznót próbált rátuszkolni a kordé fenékdeszkájára, mely a földre ért, míg a harmadik gyerek a túlsó végén csimpaszkodott, várta, hogy a disznó rákerüljön a deszkára és akkor a kordén meghintáztassa. Mikor Derville azt kérdezte tőlük, hogy vajon valóban itt lakik-e Chabert úr, elmés bambasággal néztek rá — ha ugyan szabad ezt a két szót összekapcsolni — de válaszolni egyikük sem válaszolt. Derville újra kezdte a kérdezősködést, de most sem ment

többre. A három kópé csúfondáros ábrázata végül is felbosszantotta és tréfás gorombaságot vágott a fejükhöz; a fiatal emberek azt hiszik, hogy nekik csak így szabad megszidni a gyerekeket, de a három kölyök csak durván nevetett. Derville dühbe jött. Az ezredes meghallotta a hangját és előbújt a tejeskamra melletti alacsony kis szobából, tökéletes katonás hidegvérrel állt meg a küszöbén. A szájából érettre szítt pipa lógott (így mondják a pipások), afféle szegényes, fehér cserép kurtapipa. Homlokára tolta szörnyen piszkos sapkájának ellenzőjét, meglátta Derville-t, átgázolt a trágyán, hogy mielőbb odaérjen jótevőjéhez, közben barátságosan kiabált a kölyökre:

— Csend a sorokban!

A gyerekek azonnal elhallgattak és a tiszteletteljes csend azt mutatta, hogy mukkanás nélkül engedelmeskednek az öreg katonának.

— Miért nem írt?! — szólt Derville-hez. — Jöjjön a tehénistálló mellett. Erre, itt kövezve van az út — biztatta, mikor észrevette, hogy az ügyvéd tétovázik, nem akarja, hogy a trágyában átnedvesedjék a cipője.

Derville az egyik kőről a másikra ugrálva jutott el a küszöbhöz, az ezredes ajtaja elé. Chabert-t szemmelláthatólag feszélyezte, hogy vendégét kénytelen itt, ilyen lakásban fogadni. Derville csak egyetlen széket látott a szobában. Az ezredes ágya az a néhány nyaláb szalma volt, melyre háziasszonya szedett-vedett pokrócokat dobott, a tejeskocsisok szoktak ilyeneket teríteni kordéjuk ülőkéjére. A döngölt agyagpadlóból, a salétromos, zöldes, repedezett falból úgy áradt a nedvesség, hogy az ezredes fekhelye melletti részre gyékényfonatot akasztottak. A nevezetes százgallérú egy szögön lógott. Két pár elnyűtt csizma hevert az egyik sarokban. Sehol semmi fehérnemű. A szúrágta asztalon a *Nagy Hadsereg Jelentései*-nek Plancher-nál megjelent új kiadása feküdt kinyitva. Nyilván mindennapi olvasmánya lehetett. Az ezredes arca nyugalmat és derűt tükrözött e nyomorúság közepett. Derville-nél tett látogatása mintha megváltoztatta volna vonásainak jellegét. Az ügyvéd most valami örvendetes gondolat jelét, a reménység sajátos fényét látta ezen az arcon.

— Nem zavarja a füst? — kérdezte és az ügyvéd elé tolta a kirojtosodott szalmaszéket.

— Ezredes úr, hiszen ön itt rettenetes körülmények között lakik!

Ezt a megjegyzést részben az ügyvédeknél természetes gyanakvás csalta ki Derville-ből és az a korán megszerzett szomorú tapasztalat, melyhez az idegen, szörnyű tragédiák szemlélői: az ügyvédek jutnak.

— Nos hát — gondolta magában — itt van egy ember, aki nyilván arra fordította a pénzemet, hogy áldozzon a három katonai főerény: a játék, a bor és a nő követelményeinek!

— Való igaz, uram, nem élünk ragyogó fényűzésben. Ezt a katonaszállást a barátság teszi otthonossá, de... (a katona mélyre ható tekintettel nézett a jogtudósra) de én senkivel nem voltam igazságtalan, senkit el nem taszítottam, nyugodtan alszom.

Az ügyvéd úgy érezte, tapintatlanság lenne, ha ügyfelétől elszámolást kérne az előlegezett összegekről, és csak ennyit mondott:

— Miért nem költözött be Párizsba? Sokkal kényelmesebben lakna, mint itt és nem élne drágábban.

— Csakhogy ezek a derék emberek, akik befogadtak, egy év óta tartanak, *barátságból!* — válaszolt az ezredes. — Hogyan hagyhatnám itt őket, éppen most, mikor egy kis pénzem van? Aztán meg ennek a három lurkónak az apja egy öreg *egyiptomi*...

— Hogyhogy egyiptomi?

— Így hívjuk az egyiptomi hadjáratból hazatért katonákat. Én is ott voltam! Akik onnan hazatértek, kicsit testvérei egymásnak. Vergniaud ezenfelül az én ezredemben szolgált, a sivatagban megosztottuk egymással az utolsó korty vizet is; aztán még a csemetéit sem tanítottam meg olvasni.

— De a pénzéért rendesebben is elszállásolhatnák önt!

— Ugyan — hangzott a válasz — a gyerekei éppúgy szalmán fekszenek, mint én. A feleségének meg neki sem jut különb ágy. Nagyon szegény emberek, tudja, erejüket meghaladó vállalkozásba kezdtek. No, de ha én visszakapom a vagyonom... Hagyjuk.

— Ezredes úr, holnap vagy holnapután kézhez kapom az ön heilsbergi okmányait. A megmentője is él még!

— Átkozott pénz! Hogy miért is nincs! — tört ki az ezredes és földhöz vágta a pipáját.

A jól kiszitt pipát nagy becsben tartja a pipás ember, az ezredes gesztusa mégis olyan magától értetődő, olyan hősies volt, hogy minden pipás, de még a dohányjövedék is megbocsátotta volna. Az angyalok meg talán felszedték volna a cserepeket.

— Ezredes úr, az ön ügye végtelenül bonyolult — mondta Derville és kilépett a szobából, hogy a ház előtt sétálgassanak a napon.

— Én meg olyan egyszerűnek látom — mondta a katona. — Holtnak hittek, élek. Adják vissza a feleségem, a vagyonom, adják meg a

tábornoki rangot, amihez jogom van, mert már az eylaui csata előtt a császári gárda ezredesévé léptem elő.

— A jogi világban nem ilyen egyszerűek a dolgok — válaszolt Derville. — Figyeljen rám. Ön Chabert gróf, én elhiszem önnek, csakhogy ezt bíróilag kell bizonyítani, olyanokkal szemben, akiknek érdekük, hogy tagadják az ön létét. Így vitát kezdenek az okmányokkal kapcsolatban is. Ez a vita tíz-tizenkét előzetes tárgyalást jelent. Érdemben mindegyik tárgyalás anyaga a legfelsőbb bíróság elé kerül, mind megannyi költséges és sokáig elhúzódó tárgyalással jár, akárhogy is buzgólkodjam. Ezenfelül vizsgálatot követelnek majd és ezt mi nem ellenezhetjük, pedig a vizsgálat talán még poroszországi tanúkihallgatásokat is jelent. De tegyük fel, hogy minden sikerül, tegyük fel, hogy a bíróság azonnal elismeri, hogy ön Chabert ezredes. Még ez esetben sem tudhatjuk, miként ítélik meg Ferraud grófné teljesen jóhiszemű bigámiáját. Az ön esetében a jogi kérdésre nem ad választ a törvénykönyv, a bíróság csak a lelkiismeret törvényeinek megfelelően ítélkezhet, ahogyan az esküdtbíróság is ítélkezik azokban a társadalmi ferdeségeket feltáró kényes kérdésekben, melyeket egyik-másik bűnper vet fel. Az ön házassága gyermektelen maradt, Ferraud grófné házasságából két gyermek született, lehet, hogy a bíróság a gyengébb szálakkal egybefűzött házasságot érvénytelennek mondja ki a legerősebb kötelékekkel bíró házasság érdekében, ha egyszer az érdekeltek jóhiszeműsége nyilvánvaló. Erkölcsi szempontból meg igazán kínos helyzetbe kerülne, ha az ön korában, az ön körülményei között konokul magának követelne egy asszonyt, aki már nem szereti önt. Szemben találná magát a feleségével, ennek férjével, két olyan tekintélyes személyiséggel, akik a bíróságokat is befolyásolhatják. Minden arra mutat, hogy a per hosszadalmas lesz. Úgy elhúzódhat, hogy bőven lesz ideje a legfájóbb gondok között megöregedni.

— És a vagyonom?

— Hát azt hiszi, hogy nagy vagyona van?

— Talán bizony nem volt harmincezer frankos évjáradékom?

— Kedves ezredes úr, ön 1799-ben, a házassága előtt végrendeletet csinált, melyben vagyonának egynegyedrészét a menhelyekre hagyta.

— Úgy van.

— Nos, minthogy önt holttá nyilvánították, nyilvánvaló, hogy a vagyont leltározták, majd felosztották, hogy a menhelyek megkaphassák ezt a negyedrészt. Az ön felesége lelkiismeretfurdalás nélkül csapta

be a szegényeket. A hagyatéki leltárban, melynek összeállításakor nyilván óvakodott attól, hogy a készpénzről vagy a drágakövekről említést tegyen, csak némi ezüstnemű szerepel, az ingóságokat pedig a valóságos érték egyharmadával vették fel, vagy azért, hogy a feleségének kedvezzenek, vagy azért, hogy kevesebb legyen a kincstári illeték, de meg azért is, mert a becsüsök felelősek a becslésért. Mindenesetre az így készített leltár hatszázezer frank vagyont mutatott ki. Ennek fele az ön özvegyét illette. Mindent eladtak, ő mindent haszonnal vásárolt vissza és a menhelyek megkapták a maguk hetvenötezer frankját. Azután, minthogy az államkincstár is örökölt ön után, miután végrendeletében a feleségéről nem történt említés, a császár rendeletére az ön özvegyének juttatták azt az örökrészt is, mely köztulajdonba ment volna. Mármost mennyire van önnek joga? Mindössze háromszázezer frankot követelhet, de ebből még le kell vonni a költségeket.

— És ön ezt igazságszolgáltatásnak nevezi? — ámult az ezredes.

— Hát igen...

— Gyönyörű!

— Ez már csak így van, ezredes úr. Látja, nem is olyan egyszerű, mint ön gondolta. Ferraud grófné esetleg még azt a részt is meg akarja tartani, amit a császár neki juttatott.

— De nem volt özvegy és így semmis a császár rendelkezése...

— Helyes. De minden vitatható. Peresíthető. Hallgasson rám. Azt hiszem, ilyen körülmények között az egyezség a legszerencsésebb megoldás mindkét fél szempontjából. Egyezség révén ön nagyobb vagyonhoz jutna, mint amekkorára igény támaszthat.

— Vagyis adjam el a feleségemet!

— Huszonnégyezer frankos évjáradékkal az ön helyzetében kaphat olyan nőt, aki jobban illenék önhöz, boldogabbá tenné önt, mint a felesége. Még ma felkeresem Ferraud grófnét, és tapogatózom kicsit nála, de azt akartam, hogy ön előre tudjon róla.

— Menjünk hozzá együtt...

— Így menne el hozzá? — tiltakozott az ügyvéd. — Nem, nem, ezredes úr, ezt nem. Egyszeriben elveszíthetné a perét...

— Hát megnyerhetem a pert?

— Minden vonatkozásában — válaszolt Derville. — Csakhogy, kedves ezredes úr, ön egy dologról megfeledkezik. Én nem vagyok gazdag. Még az irodám sincs teljesen kifizetve. Ha a bíróságok meg is ítélnek önnek valami ideiglenes részesedést, vagyis, ha előleget folyó-

sítanak a vagyonából, erre is csak akkor kerülhet sor, ha elismerték, hogy ön Chabert gróf, a Becsületrend nagykeresztes tisztje.

— Az ám! A Becsületrend nagykeresztese vagyok, ki is ment a fejemből — mondta gyermetegen.

— És ügye, addig is pereskedni kell, ügyvédeket fizetni, ítéleteket hatálytalanítani vagy végrehajtatni, bírósági kézbesítőket mozgósítani és meg is kell élni. A per-előkészítő keresetek költségei is — csak úgy nagyjából számolva — vagy tíz-tizenkétezer frankra rúgnak. Nekem nincs ennyi pénzem, egyszerűen tönkretesz az elképesztően magas kamatteher, amit az irodám vásárlásához felvett tőke után fizetek. És ön? Ön elő tudja teremteni ezt a pénzt?

A szegény katona fénytelen szeméből kibuggyantak a könnyek és legördültek ráncos arcán. E nehézségek láttán elcsüggedt. A társadalmi rend és a jogrend lidércnyomásként nehezedett szívére.

— Kiállok a Vendôme tér oszlopának tövéhez és ott kiáltom bele a világba: „Chabert ezredes vagyok, aki Eylaunál áttörte az oroszok nagy négyszögét!" Az emlékmű, az majd rám ismer!

— Ünt meg alighanem viszik Charentonba.

E rettegett név hallatára alábbhagyott a katonai hév.

— Nem kecsegtetne némi sikerrel, ha a hadügyminisztériumhoz fordulnék?

— Hivatalokhoz? Rajta, de csak kész döntéssel menjen oda, ítélettel, mely semmisnek mondja az ön halotti levelét. A hivatalok legszívesebben megsemmisítenék a császárság embereit.

Az ezredes egy ideig döbbenten, mozdulatlanul meredt maga elé, határtalan kétségbeesés fogta el. A katonai bíráskodás gyors, költségmentes, könyörtelen és csaknem mindig helyesen ítélkezik. Chabert csak ezt az igazságszolgáltatást ismerte. Mikor meglátta, hogy a nehézségek micsoda útvesztőjén kell elindulnia, mikor megtudta, mennyi pénzre lenne szüksége, hogy bejárhassa, a szegény katonát halálos dőfés érte abban a sajátos emberi képességében, melyet akaraterőnek nevezünk. Elviselhetetlennek érezte, hogy örökös pereskedésben éljen, százszor egyszerűbbnek tartotta, ha ezután is szegényen, koldussorsban él, beáll lovas katonának, ha akad olyan ezred, mely befogadja. Testi-lelki szenvedései már megrongálták életerejének legfontosabb szerveit. Már nem sok választotta el az orvostudományban névtelen betegségtől, melynek fészke a szervezet bármely részében megtalálható, akárcsak az idegrendszer; és amit a szerencsétlenségbe való belefáradásnak kellene nevezni. Bármilyen súlyos volt ez a láthatatlan, de

valóságos kór, még gyógyítható lett volna, ha a beteg sorsa jobbra fordul. De egy újabb akadály, valami előre nem látható esemény teljesen megrendíthetné ezt az erős szervezetet, összetörné a meggyengült rugókat és mint a fiziológusok a bánatban tönkrement embereknél mindig tapasztalják: kapkodást, megkezdett, de véghez nem vitt, értelmetlen cselekedeteket eredményezne.

Derville, mikor meglátta ügyfele rossz kedvét, így szólt hozzá:

— Fel a fejjel! Az ön szempontjából csak kedvezően végződhet az ügy. De arra kérem, gondolja meg, tud-e feltétlenül hinni bennem, vakon elfogadja-e azt az eredményt, melyet az ön szempontjából a legjobbnak tartok?

— Tegyen mindent úgy, ahogy jónak látja.

— Igen, de rám bízza-e magát úgy, mint akinek már nincs mit vesztenie?

— Hogy éljek tovább rang nélkül, név nélkül? Hát elviselhető ez?

— Nem így értettem — mondta az ügyvéd. — Ki fogjuk harcolni, hogy békés úton semmisnek mondják az ön holttá nyilvánítását és házasságát és visszanyerhesse jogait. Ferraud gróf támogatásával mint tábornok kerülhet vissza a hadsereg kötelékébe és minden bizonnyal nyugdíjat fog kapni.

— Intézkedjék csak — válaszolt Chabert — mindenben önre bízom magam.

— Küldök majd egy meghatalmazást, kérem, írja alá — mondta Derville. — Isten önnel, és csak nyugalom! Ha pénzre van szüksége, számíthat rám.

Chabert melegen megszorította Derville kezét, háttal a falnak támaszkodott, csak annyi ereje volt, hogy tekintetével kövesse az ügyvédet. Mint mindazok, akik járatlanok a bírósági ügyekben, ő is visszaborzadt az előre nem látott harctól.

Az ezredes és az ügyvéd beszélgetése közben a kocsibejáró egyik oszlopa mögül többször is előrelépett egy férfi, aki az utcán ácsorgott, leste, hogy mikor távozik Derville és mikor az ügyvéd kilépett a kapun, megszólította. Üreg ember volt, vidrabőr sapkát, kék ujjast és olyan ráncos, fehér nadrágot viselt, mint a serfőzők. Beesett arca cserzett volt és ráncos, napbarnított bőre a megerőltető munkától vörösfoltosan izzott.

— Ne haragudjon, uram, hogy megszólítom — mondta és megfogta Derville karját — de mikor megláttam önt, azt gondoltam, na, ez az úr alighanem a mi tábornokunk barátja.

— És mennyiben érdekli ez magát? És voltaképpen kicsoda maga? — kérdezte a bizalmatlan ügyvéd.

— Louis Vergniaud vagyok — válaszolt, majd hozzátette: — pár szót szeretnék önnel beszélni.

— Maga szállásolta el Chabert grófot úgy, ahogy most lakik?

— Már megbocsásson, uram, hiszen neki van a legjobb szobája. Ha egy szobám lett volna, hát ezt az egyet adom neki. Inkább az istállóban háltam volna. Egy ember, aki annyit szenvedett, aki olvasni tanítja a porontyaimat, egy tábornok, egy egyiptomi, ő volt az első hadnagyom... Hogy a csodába ne! Elég az hozzá, nálunk ő lakik a legjobban. Megosztom vele mindenemet. Persze, magamnak sincs sok: az a kis kenyér, tej meg tojás, de hát az ember csak elküszködik. Jószívvel teszem. De ő megbántott bennünket!

— Chabert ezredes?

— Igen uram, megbántott bennünket, méghozzá csúnyán... Belekezdtem egy vállalkozásba, aztán nem futja az erőmből, ő meg látta ezt. Bántotta ám nagyon és nekiállt a lovakat vakarni! Mondom neki: „De tábornok úr!" „Semmi ez — azt mondja — nem akarok tétlenkedni, aztán meg nem most van először kefe a kezemben!" Én meg aztán adósleveleket adtam a tehenészetem árában egy Grados nevezetű embernek... Uraságod nem ismeri véletlenül?

— Jó ember, nincs nekem annyi időm, hogy végighallgassam. Azt mondja meg, mivel bántotta magukat az ezredes úr.

— Megbántott bennünket uram, olyan igaz, mint hogy Louis Vergniaud a nevem, és a feleségem sírt miatta. Megtudta a szomszédoktól, hogy egy garasunk sincs az adóslevélre, nem szólt egy szót sem az öreg vitéz, fogta a pénzt, amit ön adott neki, uram, kikutatta, kinél van az adóslevél, aztán kifizette. Ilyen huncutságot! Na, mikor az aszszony meg én megtudtuk, hogy nincs dohánya a szegény öregnek, merthogy erről is lemondott! De most már minden reggel ott van neki a szivar, inkább magamat is eladnám... Hát nagyon megbántott minket. Ezért azt szeretném mondani az úrnak, merthogy ő azt mondta, uraságod derék ember, szóval azt szeretném mondani, adjon nekünk kölcsön száz tallért erre a mi kis vállalkozásunkra, hadd csináltassunk neki ruhákat, hadd bútorozzuk be a szobáját. Mert úgye, ő azt hiszi, hogy kifizette az adósságunkat. Pedig dehogyis! Az öreg bajtárs bizony eladósodott... meg megbántott minket! Nem szép tőle, hogy így megszégyenített, megsértett minket, a barátait! Igaz szavamra mondom, inkább elzálogosítom mindenemet, de akkor is megadom

önnek ezt a pénzt. Ez olyan biztos, mint hogy Louis Vergniaud a nevem.

Derville ránézett a gazdára, hátrált pár lépést, hogy jobban szemügyre vehesse a házat, az udvart, a trágyadombokat, az istállót, a nyulakat, a gyerekeket.

— Szavamra, azt hiszem, az erényt arról is meg lehet ismerni, hogy nem a gazdagok gyakorolják — gondolta magában. — Légy nyugodt, meglesz a száz tallérod! Még több is. De nem tőlem kapod, az ezredes éppen elég gazdag lesz, hogy segíthessen rajtad, nem akarom megfosztani ettől az örömtől.

— És ez hamarosan lesz?

— Bizony, hamarosan.

— Szent Isten, de boldog lesz a feleségem!

A tehenész cserzett képe szinte sugárzott.

„Most pedig gyerünk az ellenfélhez — mondta magában Derville, mikor újból kocsiba szállt. — Ne engedjük, hogy belenézzen a kártyánkba, próbáljunk tisztába jönni az ő lapjaival és nyerjük meg egy fogással a játszmát. Rá kellene ijeszteni. Nő. Mitől félnek legjobban a nők? Semmi mástól, mint..."

Fontolgatta a grófné helyzetét és elmélyedt, mint a nagy politikusok, ha terveket szőnek és az ellenséges kormányok titkait próbálják megfejteni. De vajon nem magánügyekkel megbízott államférfi minden ügyvéd? Hogy felfoghassuk Derville szellemi kiválóságát, röviden szemügyre kell vennünk Ferraud gróf és felesége helyzetét.

Ferraud gróf a párizsi bíróság egyik hajdani tanácsosának a fia volt. A rémuralom idején külföldre menekült, életét megmentette ugyan, de vagyonát elveszítette. A Konzulátus[3] alatt visszatért és állhatatosan hű maradt XVIII. Lajos érdekeihez, a forradalom előtt az ő környezetéhez tartozott a gróf atyja. A Saint-Germain negyednek ahhoz a rétegéhez tartozott tehát, mely gerincesen ellenállt Napoleon csábítgatásainak. A fiatal gróf — akkoriban egyszerűen Ferraud-nak hívták — tehetségének híre felkeltette Napoleon figyelmét, a császár próbálta magához édesgetni, hiszen gyakran éppúgy örült az arisztokrácia köreiben aratott hódításainak, mint egy diadalmas csatának. Megígérték a grófnak, hogy visszakapja címét, el nem adott jószágait, megcsillogtatták előtte egy miniszteri vagy szenátori javadalom lehetőségét. A császár kudarcot vallott. Chabert gróf halálakor Ferraud huszonhat éves, vagyontalan, jó külsővel megáldott, sikerekhez szokott fiatalember volt, a faubourg Saint-Germain egyik büszkesége, de Chabert grófné olyan

ügyesen járt el férje hagyatékának felosztásakor, hogy másfél évi özvegység után mintegy negyvenezer frankos évjáradékkal bírt. A fiatal gróffal kötött házassága nem volt meglepetés a faubourg Saint-Germain zárt körei számára. Napoleon örömmel látta ezt a házasságot, mely megfelelt fúziós terveinek; Chabert grófnénak adományozta a gróf hagyatékából az államkincstárnak jutó részt, de Napoleon reménysége megint csak meghiúsult. Ferraud grófné a fiatalemberben nemcsak a kedvesét szerette, az a gondolat is csábította, hogy bejuthat ebbe a gőgös társaságba, mely hanyatlásában is uralkodott a császári udvaron. Hiúságának és szenvedélyének egyaránt hízelgett ez a házasság. Igazi előkelő *dáma* lesz. Mikor a faubourg Saint-Germain látta, hogy a fiatalember házassága nem hitszegés, a szalonok megnyíltak a felesége előtt. Elkövetkezett a Restauráció ideje. Ferraud gróf politikai pályafutása nem volt gyors. Világosan látta XVIII. Lajos helyzetének követelményeit, a beavatottak közé tartozott, akik várták, hogy *a forradalmak örvénylése lezáruljon*, mert politikai értelme volt ennek a királyi mondásnak, melyen a liberálisok annyit csúfolódtak. Az elbeszélésünk elején szereplő hosszú, klerikális mondatban idézett királyi rendelet mindenesetre visszajuttatta a grófnak két erdejét, egy szántóföldjét, melynek értéke tekintélyesen növekedett az elkobzás ideje alatt. E pillanatban Ferraud gróf, bár államtanácsos, hivatali főigazgató volt, úgy vélte, hogy amit eddig elért, az csak politikai pályafutásának kezdete.

Szenvedélyes becsvágyának gondjai erősen lefoglalták, titkárt tartott maga mellett, egy Delbecq nevezetű tönkrement ügyvédet. Erre a boszorkányosan ügyes, a paragrafusok útvesztőjének minden zegét-zugát ismerő emberre bízta magánügyeinek intézését. Az agyafúrt fiskális világosan látta a gróf mellett betöltött tisztségének előnyeit és már csak számításból is becsületes volt. Azt remélte, hogy a gróf befolyása révén hivatalhoz juthat és minden gondját ura vagyonának szentelte. Magatartása annyira rácáfolt előző életére, hogy már megrágalmazott embernek tartották. A grófné tapintatosan, finoman — hiszen a legtöbb nőben megvan ez a képesség — szemmel tartotta a fiskálist, átlátott rajta és olyan ügyesen irányította, hogy már magánvagyona gyarapításánál is nagy hasznát vette. Elhitette Delbecqkel, hogy Ferraud gróf mindenben őrá hallgat s hogy a gróf révén majd kinevezteti valamelyik nagy város elsőfokú bírósága elnökévé, ha érdekeit odaadóan szolgálja. A grófné tehát olyan állást ígért neki, melyből el nem mozdítható, mely lehetővé tenné, hogy előnyösen házasodjék, majd később, a politikai élet magasabb posztjára kerülve, képviselő legyen. Delbecq ez ígéret

után vak eszköz volt a grófné kezében. A Restauráció első három esztendejében az ügyes embereknek bőséges lehetőségeket nyújtott a tőzsde értékhullámzása és a birtokok értékemelkedése, és Delbecq nagyon vigyázott, nehogy egyetlen kedvező lehetőséget is elszalasszon. Háromszorosára növelte védangyala vagyonát és ez nem került nagy fáradságába, mert a grófné cseppet sem válogatott az eszközökben, ha arról volt szó, hogy hatalmas vagyonát gyorsan gyarapíthatja. A férje által betöltött hivatalok jövedelméből fedezte a háztartás költségeit, hogy saját járandóságait tőkésíthesse, és Delbecq anélkül, hogy az indítóokot kutatta volna, készségesen elősegítette e kapzsiság sugallta pénzügyi műveleteket. Az effajta embert csak saját érdekében izgatják a titkok. Ezenkívül úgy vélte, hogy a titok nyitja egész egyszerűen a pénzszomj, mely a legtöbb párizsi nőt gyötri. Ferraud gróf törekvéseinek támogatásához nagyon nagy vagyonra volt szükség, és a fiskális egyszer-másszor azt gondolta, hogy a grófné kapzsisága nem egyéb, mint áldozatkészség a férje iránt, akibe még mindig szerelmes. A grófné mélyen szívébe rejtette viselkedésének titkát. Ott rejtegette mindazt, ami számára élet-halál kérdést jelentő titok volt, ott őrizte e történet kulcsát is. Az 1818-as évek elején a Restauráció látszatra megingathatatlan alapokon nyugodott, az emelkedett szellemek úgy vélték, hogy kormányzati elvei az új felvirágzás korát hozzák meg Franciaország számára. Ugyanakkor a párizsi társaság is átalakult. Ferraud grófné véletlenül úgy ment férjhez, hogy házassága szerelmi házasság volt, ugyanakkor megfelelt vagyoni érdekeinek és társadalmai törekvéseinek is. A még mindig fiatal és szép Ferraud grófnénak a nagyvilági asszony szerepe jutott, a királyi udvar légköre vette körül, nagy vagyont mondhatott magáénak és gazdag férjet, akit a royalista párt egyik legtehetségesebb embereként, a király barátjaként emlegettek, akiből miniszter is lehet. A grófné így az arisztokráciához tartozott, s ennek dicsőségében osztozkodott.

A diadal közepett titkos gyötrelem, balsejtelem emésztette. Bizonyos érzéseket mindig megsejtenek az asszonyok, akármilyen gondosan leplezik előttük a férfiak. Amikor a király először visszatért, Ferraud gróf kissé megbánta a házasságát. Chabert ezredes özvegye révén senkivel sem került rokonságba, egyedül volt, csak magára számíthatott azon a pályán, melyen oly sok a zátony, oly sok az ellenfél. Később, mikor már józanabb fővel nézte feleségét, talán észrevett nála egy-két olyan nevelési hibát is, mely alkalmatlanná tette arra, hogy tervei megvalósításában segítségére legyen. Talleyrand házasságához

valami tréfás megjegyzést fűzött a gróf, és felesége ebből világosan megértette, hogy ha a férje most házasodna, belőle soha nem lenne Ferraud grófné. Van-e asszony, aki ezt megbocsátaná? Hiszen az ilyen megbánásban csírájában ott lappang minden sértés, bűn és visszautasítás. Mekkora sebet üthetett a grófné szívén ez a megjegyzés, ha közben még attól is félt, hogy egyszer csak elébe áll első férje! Ha el is utasította, tudta, hogy él. Később, mikor nem hallott róla, azzal kecsegtette magát, hogy férje is meg Boutin is elpusztult Waterloonál, a császári sasokkal együtt. De azért elhatározta, hogy a grófot a legerősebb kötelékkel, aranylánccal fűzi magához. Gazdag akart lenni, hogy vagyona felbonthatatlanná tegye házasságát, ha Chabert gróf véletlenül mégis előkerülne. Ez megtörtént és a grófné nem értette, voltaképpen miért nem kezdődött még el a rettegett harc. A betegség, a szenvedés talán meg is szabadította ettől az embertől. Talán félbolond, Charentonban eligazíthatják a dolgot. Nem akarta bizalmába avatni sem Delbecqet, sem a rendőrséget, félt, hogy valakinek kiszolgáltatja magát vagy hogy sietteti a katasztrófát. Párizsban sok olyan asszony akad, aki, mint Ferraud grófné, titkos erkölcsi szörnyet rejteget a szívében vagy az örvény szélén él. Az ilyen nők elkérgesítik a gond fészkét és még nevetni, szórakozni is tudnak.

„Ferraud gróf helyzetében van valami egészen különös" — gondolta Derville. Kocsija megállt a Varennes utcai Ferraud-palota előtt és az ügyvéd felocsúdott hosszú tűnődéséből. „Ferraud gróf helyzetében van valami egészen különös — gondolta. — Mi lehet az oka annak, hogy a gróf, aki olyan gazdag, akit úgy szeret a király, még mindig nem főrendiházi tag? Lehet, hogy ez a király politikájából következik, hiszen mint Grandlieu-né asszony is említette: a király azt akarja, hogy a főrendiházi tagságnak igen nagy jelentősége legyen, már csak azért is, mert nem osztogatják széltében-hosszában. És persze, egy parlamenti tanácsos fia mégsem Crillon- vagy Rohan-sarj. Ferraud gróf csak kerülőúton juthat a főrendek közé. De ha a házassága semmis, a király nagy örömére, vajon nem szállhat-e rá olyan öreg főrend tagsága, akinek csak leánya van? Ez a fogas kérdés arra biztosan jó, hogy ráijesszünk a grófnéra" — gondolta, amint felfelé tartott a lépcsőn.

Derville, anélkül, hogy tudta volna, a titkos sebet érintette, éppen a grófnét emésztő gyötrelem okára tapintott. Ferraud-né a szép ebédlőteremben fogadta, éppen reggelizett, közben egy láncra kötött majommal játszadozott, a majom pálcikákkal teletűzdelt kis oszlopon ugrált. A grófné díszes pongyolát viselt, hanyagul összetűzött fürtjei pajkosan

kandikáltak ki főkötője alól. Üde volt és derűs. Az asztalon csak úgy csillogott az ezüst és a gyöngyház meg a sok aranyozott holmi, pompás porcelánvázákban ritka virágok illatoztak. Amint e fényűzés közepett megpillantotta a társadalmi karrier csúcspontján élő asszonyt, aki a férje hagyatékából gazdagodott meg, miközben a boldogtalan ezredes egy szegény tehenésznél, állatok között él, az ügyvéd magában megállapította:

„Mindebből az a tanulság, hogy egy szépasszony soha nem hajlandó felismerni a férjét, de még a szeretőjét sem abban a férfiben, aki ócska százgallérút, vedlett parókát és rongyos csizmát visel."

Kaján és gúnyos mosoly jelezte a kicsit bölcselkedő, kicsit csúfolódó gondolatokat, melyek óhatatlanul felötlenek az olyan emberben, aki helyzeténél fogva a dolgok mélyére lát, hiába takargatják azokkal a hazugságokkal, melyekkel a legtöbb párizsi család kendőzi az életét.

— Jó napot, Derville úr — üdvözölte az ügyvédet és tovább kávéztatta a majmot.

— Asszonyom, egy eléggé komoly ügyről akarok önnel beszélni — kezdte nyersen az ügyvéd, mert bosszantotta, hogy a grófné olyan felületesen lökte oda ezt a „Jó napot, Derville"-t.

— *Végtelenül sajnálom,* a gróf nincs itthon...

— Én meg nagyon örülök, asszonyom. *Végtelenül sajnálatos* lenne, ha a gróf részt venne megbeszélésünkön. Egyébként Delbecqtől tudom, hogy ön szívesen intézi saját maga az ügyeit, nem terheli a grófot.

— Akkor talán hívatom Delbecqet.

— Semmi hasznát nem venné, bármilyen ügyes ember is — válaszolt Derville. — Ide hallgasson, asszonyom, elég egy szó és ön máris elkomolyodik. Chabert gróf él.

— Ilyen tréfákkal akarja a kedvemet komolyra fordítani? — kérdezte nagy nevetve.

De vidámságát egyszeriben megfékezte Derville merően rászegezett, fürkésző tekintetének különös élessége, mintha csak a lelke mélyén olvasott volna ez az ember.

— Asszonyom — válaszolt komolyan és hidegen az ügyvéd — ön nincs tisztában azzal, milyen nagy veszély fenyegeti. Nem beszélek önnek az okmányok vitathatatlan hitelességéről, sem a Chabert gróf létét tanúsító megdönthetetlen bizonyítékokról. Ön tudja, hogy én vesztett ügyet nem vállalok. Ha ön óvást emel a halotti levél téves voltának megállapítására irányuló keresetünk ellen, úgy már ezt az

első pert elveszti és ha ez a per a mi javunkra dől el, úgy megnyerjük az összes többit.

— Voltaképpen miről akar velem beszélni?

— Sem az ezredesről, sem önről. De még csak arról sem, hogy milyen beadványokat állíthatnak össze elmés ügyvédek, akik ismerik ennek az ügynek különös tényeit, akik tudnak azokról a levelekről, melyeket ön az első férjétől kapott, mielőtt házasságra lépett volna a másodikkal.

— Ez nem igaz! — kiáltotta hevesen, igazi divathölgy módjára. — Soha, egy levelet sem kaptam Chabert gróftól és ha valaki azt állítja magáról, hogy ő Chabert ezredes, az csaló vagy éppen kiszabadult gonosztevő, talán egy új Cogniard.* Megborzongok, ha csak rá is gondolok. Uram! Hát feltámadhat az ezredes? Bonaparte egy szárnysegéde révén részvétét fejezte ki nekem, és ma is kapom a háromezer frankos nyugdíjat, amit a parlament szavazott meg Chabert gróf özvegyének. Millió okom volt arra, hogy visszautasítsam a Chabert-eket, akik eddig jelentkeztek, és vissza fogom utasítani az ezután következőket is.

— Szerencsére, asszonyom, magunk között vagyunk. Hazudhatunk amennyit csak jólesik — mondta hűvösen az ügyvéd, akit szórakoztatott, hogy egyre nagyobb haragra tüzeli a grófnét. Azt remélte, hogy dühében majd csak elszólja magát. Megszokott fogás ez az ügyvédeknél, akik nyugodtak maradnak, míg ellenfelük vagy ügyfelük elragadtatja magát. — Akkor hát rajta — gondolta magában az ügyvéd és máris kieszelte, miként csalja tőrbe, hogy bebizonyítsa gyengeségét.

— Asszonyom, az első levél kézbesítésének bizonyítékai vannak — mondotta — hiszen értékpapírokat tartalmazott...

— Egyáltalán nem voltak benne értékpapírok!

— Ezt az első levelet tehát megkapta — folytatta mosolyogva az ügyvéd. — Látja, asszonyom, ön azt hiszi, hogy harcképes az igazságszolgáltatással szemben és beleesett egy ügyvéd első kelepcéjébe...

A grófné pirult, sápadozott, tenyerébe rejtette arcát. De azután sutba dobta a szégyenkezést és az effajta nőknél természetes hidegvérrel folytatta:

— Minthogy ön az állítólagos Chabert ezredes jogi képviselője, legyen olyan kedves és...

— Asszonyom — vágott közbe az ügyvéd — e pillanatban még éppúgy vagyok az ön, mint az ezredes jogi képviselője. Higgye el, nem szívesen veszíteném el az ön megtisztelő megbízatását. Ön azonban nem hallgat rám...

— Kérem, beszéljen — mondta kedvesen.

— Az ön vagyona Chabert gróftól származik, és ön visszautasította őt. Az ön vagyona óriási, és ön tűri, hogy ő kolduljon. Asszonyom, az ügyvéd nagyon ékesszóló, ha az ügy már önmagában ékesszóló, ez esetben pedig olyan körülmények találkoznak össze, melyek ön ellen hangolhatják a közvéleményt.

— De kérem — szólt a grófné, akit kihozott a sodrából, hogy Derville így packázik vele — feltéve, hogy az ön Chabert-je valóban él, a bíróság a gyermekek miatt mégis érvényesnek ismeri el második házasságomat, én pedig minden kötelezettségemnek eleget teszek, ha adok kétszázhuszonötezer frankot Chabert ezredesnek.

— Asszonyom, nem tudhatjuk, hogy a bíróság milyen szemszögből vizsgálja az érzelmi kérdést. Bár egyfelől egy asszony áll a gyermekeivel, de nem szabad megfeledkezni arról a balsors sújtotta férfiúról sem, aki ön miatt, az ön visszautasítása miatt öregedett így meg. És vajon a bírák megsérthetik a tételes törvényt? A jog szerint Chabert ezredessel kötött házasságát illeti meg a prioritás, és ha ön gyűlöletes módon szerepel, úgy még egy váratlan ellenféllel is szembetalálja magát. S ettől a veszélytől szeretném önt megmenteni, asszonyom.

— Új ellenféllel? Ugyan ki lenne az?

— Ferraud gróf.

— A gróf sokkal jobban ragaszkodik hozzám, sokkal jobban tiszteli gyermekei anyját...

— Asszonyom, ne mondjon ilyen badarságokat ügyvédnek, aki megszokta, hogy a gondolatok mélyén olvasson — vágott közbe Derville. — Ferraud grófnak e pillanatban esze ágában sincs, hogy felbontsa az önnel kötött házasságát és bizonyára imádja önt, de ha egyszer valaki azt mondja neki, hogy a házassága megsemmisíthető, hogy a felesége vádlottként kerül a közvélemény ítélőszéke elé...

— Megvédelmezne engem.

— Nem, asszonyom.

— Miért hagyna el?

— Hogy nőül vegye valamelyik főrend egyetlen leányát, akinek főrendiházi tagságát királyi rendelet ruházná át őreá.

A grófné elsápadt.

„Megfogtalak! — mondta magában Derville. — Most már el nem eresztelek, a szegény ezredesnek nyert ügye van."

— Egyébként, asszonyom — folytatta — a grófnak nem lennének nagy aggályai, már csak azért sem, mert hiszen egy dicsőséggel övezett

férfiú, tábornok, gróf, a Becsületrend nagykeresztes tisztje mégsem lenne a legrosszabb megoldás... és ha ez a férfiú visszaköveteli a feleségét...

— Elég, elég! — kiáltotta a grófné. — Soha nem lesz más ügyvédem. Mit tegyek?

— Egyezkedni kell! — válaszolt Derville.

— Ő még szeret engem? — kérdezte.

— Nem hiszem, hogy érzelmei változtak volna.

A grófné e válaszra felemelte a fejét. A remény sugara villant fel szemében, talán máris azon gondolkodott, hogy valami női furfanggal első férje gyengédségét használja ki arra, hogy megnyerje a pert.

— Várom rendelkezéseit, asszonyom, hogy tudjam, kézbesítenünk kell-e önnek az iratokat vagy eljön hozzám, hogy megállapodjunk az egyezség alapjaiban — szólt Derville és elköszönt a grófnétól.

Egy hét telt el Derville e két látogatása után. Egy szép júniusi délelőttön a férj és feleség, akit csaknem természetfeletti véletlen választott el egymástól, elindult Párizs két különböző sarkából, hogy találkozzék közös ügyvédje irodájában.

Derville bőségesen előlegezett Chabert ezredesnek, aki így rangjához illően öltözködhetett. Nagyon tisztességes kétkerekűn érkezett meg az elhunyt. Az arcához illő parókát, kék szövetruhát, fehér inget viselt, mellénye alól kivirított a Becsületrend nagykereszteseinek vörös szalagja. Mióta ismét megszokta, hogy nem kell nélkülöznie, visszanyerte katonás előkelőségét. Egyenesen tartotta magát. Komoly és titokzatos arca mintha megfiatalodott, kitelt volna, az örömöt és reménységet sugározta, hogy a festészetnek ezzel a nagyon festői kifejezésével éljünk. Úgy nem hasonlított az ócska, százgallérúban járkáló Chabert-re, mint ahogyan a frissen vert aranytallér nem hasonlít a rézgarashoz. A járókelők könnyen felismerhették benne császári hadseregünk egyik szép roncsát, a hősies férfiak egyikét, akik hírünk, nevünk élő képviselői, akiken úgy tükröződik nemzeti dicsőségünk, mint ahogyan egy tükörszilánk látszólag megcsillantja a rásütő nap minden sugarát. Képek is, könyvek is ezek az öreg katonák.

A gróf könnyedén, fiatalosan ugrott ki kocsijából, és felment Derville-hez. A kétkerekű még alig hajtott el, mikor elegáns, címeres, zárt hintó állt a ház elé. Ferraud grófné szállt ki belőle. Egyszerű, de jól szabott ruhát viselt, mely kiemelte termete fiatalosságát. A rózsaszínnel bélelt, szép köpeny tökéletesen keretezte alakját, lágyabbá tette és élénkítette egész megjelenését.

Ha az ügyfelek meg is fiatalodtak, az iroda pontosan olyan maradt, amilyennek történetünk elején leírtuk. Simonnin tízóraizott, vállával az ablaknak dőlt, mely akkor nyitva volt, és a négy fekete épülettömbbel körülvett udvaron át a kék eget nézegette.

— Na, ki fogad egy színházjegybe, hogy Chabert ezredes tábornok és a Becsületrend tisztje?

— Nagy varázsló a főnök — mondta Godeschal.

— Akkor most nem tréfáljuk meg? — kérdezte Desroches.

— Ezt bízzuk a feleségére, Ferraud grófnéra — mondta Boucard.

— Ezek szerint — szólt közbe Godeschal — Ferraud grófné köteles lesz mindkettőé lenni?

— Máris itt van! — mondta Simonnin.

E pillanatban belépett az ezredes és Derville után kérdezősködött.

— Igen, itt van, ezredes úr — mondta Simonnin.

— Szóval nem vagy süket, te kópé! — és Chabert ezredes az írnokok nagy megelégedésére csavarintott egyet a kisbojtár fülén. A többiek nevettek és a különös személyiségnek kijáró kíváncsi tisztelettel nézték az ezredest.

Chabert gróf már Derville-nél volt, mikor felesége belépett az iroda ajtaján.

— Te Boucard! A főnök szobájában csuda jelenet készül! Most láttunk egy asszonyt, aki a páros napokat Ferraud gróffal, a páratlanokat Chabert gróffal töltheti.

— A szökőévekben meg egyenlően osztoznak — jegyezte meg Godeschal.

— Hallgassanak már, minden behallatszik — szólt rájuk szigorúan Boucard — még életemben nem láttam ügyvédi irodát, ahol annyit tréfálnak az ügyfelek rovására, mint itt.

Derville, mikor a grófné megérkezett, a hálószobába kísérte az ezredest.

— Asszonyom, nem tudtam, kellemes lenne-e önnek, ha most látná Chabert grófot. Ezért úgy intéztem, hogy ne találkozzanak. Ha azonban másként gondolja...

— Köszönöm a figyelmességét.

— Előkészítettem egy okiratvázlatot, az ebben foglaltakat ön és a gróf már most megvizsgálhatják. Az ön észrevételeit én ismertetem a gróffal és a gróf érveit is én adom elő önnek.

— Kérem, lássunk hozzá — mondta a grófné és egy kézmozdulata elárulta türelmetlenségét.

Derville olvasni kezdett.

Az alulírottak:

egyfelől Hyacinthe Chabert gróf, tábornagy, a Becsületrend nagykeresztes tisztje, Párizs, Petit-Banquier utcai lakos,

másfelől Rose Chapotel úrhölgy, a fent megnevezett Chabert gróf hitvese...

— Hagyjuk a bevezetést —szólt közbe a grófné. — Nézzük mindjárt a feltételeket.

— Asszonyom — válaszolt az ügyvéd — a bevezetés röviden összegezi mind az egyikük, mind a másikuk helyzetét. Azután az első pontban foglaltak értelmében ön három tanú jelenlétében elismeri, hogy e magánokirathoz csatolt hivatalos okmányokban megjelölt egyén Chabert gróf, az ön első férje, akinek személyazonosságát egyébként az ön közjegyzőjénél, Alexandre Crottat-nál készült jegyzőkönyv is megállapítja. Két közjegyző és az a tehenész lesz a tanú, akinél az ön férje lakott. A legszigorúbb titoktartást kérve, beavattam őket, és ők mélységesen hallgatni fognak az ön ügyéről.

— A második pontban Chabert gróf az ön boldogsága érdekében kötelezi magát, hogy jogaival csak az okiratban megjelölt esetekben él. Ilyen eset lenne — jegyezte meg Derville mintegy zárójelben — ezen titkos megállapodás kikötéseinek be nem tartása. Chabert gróf hozzájárul ahhoz, hogy önnel megegyezve kéri holttá nyilvánításának érvénytelenítését és házasságának felbontását.

— Ebbe én semmiképpen nem egyezem bele — mondta a megdöbbent grófné. — Egyáltalában nem akarok bírósági eljárást. Ön tudja, hogy miért nem.

— A harmadik pontban — folytatta rendületlenül az ügyvéd — ön kötelezi magát, hogy Hyacinthe Chabert gróf javára évi huszonnégyezer frankos életjáradékot jegyeztet fel az államkötvényesek törzskönyvébe, mely életjáradék tőkéje a gróf halálakor önre száll vissza.

— Ez túl sok pénz! — méltatlankodott a grófné.

— Tud olcsóbb egyezséget kötni?

— Talán.

— Eszerint mit óhajt, asszonyom?

— Azt akarom... nem akarok pert... azt akarom...

— Hogy maradjon halott! — vágott közbe hevesen Derville.

— Kérem — folytatta a grófné — ha huszonnégyezer frankos életjáradékot követelnek, akkor pereskedünk...

— Igen, pereskedünk! — kiáltott tompa hangon az ezredes, aki felszakította az ajtót, a felesége előtt termett, balját a mellényébe dugta, jobbjával maga elé mutatott és e mozdulatot valami szörnyű eréllyel töltötte meg kalandjának emléke.

„Ez ő!" — mondta magában a grófné.

— Túl sok pénz! — ismételte az öreg katona. — Csaknem egy milliót adtam magának és maga alkudozik a szerencsétlenségemmel. Ha így vagyunk, hát magát követelem, magát és a vagyonát. Vagyonközösség áll fenn köztünk, házasságunk nem szűnt meg...

— De ön nem Chabert ezredes! — kiáltott a grófné meglepetést színlelve.

— Talán bizonyítékokat akar? — kérdezte az aggastyán metsző gúnnyal. — A *Palais-Royal*-ban[4] szedtem fel magát...

A grófné elsápadt. Az öreg katona megindultan hallgatott el, mi-

kor látta, hogyan sápad el a pirosító alatt, hogy miatta szenved a hajdan oly forrón szeretett nő. De az asszony olyan ádáz pillantást vetett rá, hogy megint csak elkezdte:

— Maga ott volt a...

— Bocsánat, uram — szólt a grófné az ügyvédnek — ne vegye rossznéven, hogy távozom. Nem azért jöttem, hogy ilyen szörnyűségeket halljak.

Felpattant és távozott. Derville utána rohant az irodába, de a grófné eltűnt, mintha szárnyai nőttek volna. Az ügyvéd visszament a dolgozószobájába, ahol az ezredes szinte tombolt, hatalmas léptekkel, dühösen sétált fel és alá.

— Akkoriban mindenki onnan nősült, ahonnan akart — mondta — de én nagyon ráfizettem, hogy ilyen rosszul választottam, hogy a látszatnak hittem. Szívtelen teremtés.

— Ugye, ezredes úr, igazam volt, mikor arra kértem, ne mutassa magát. Most már bizonyos vagyok a személyazonosságban. Mikor ide belépett, a grófné félreérthetetlenül elárulta magát. De ön elveszítette a perét, a felesége tudja, hogy ön felismerhetetlenül megváltozott!

— Megölöm!

— Őrültség! Elfognák és lefejeznék, mint egy bitangot. De az is lehet, hogy a gyilkossági kísérlet nem sikerülne és ez megbocsáthatatlan hiba lenne. Ha valaki a feleségét akarja megölni, annak legyen biztos a keze. Bízza rám, majd én jóváteszem a szamárságait, maga nagy gyermek! Most távozzék. Vigyázzon magára, a grófné képes lenne arra is, hogy kelepcébe csalja és a bolondokházába csukassa. Kézbesíttetem neki az okiratokat, hogy biztosítsam önt minden meglepetés ellen.

A szegény ezredes engedelmeskedett ifjú jótevőjének, dadogva mentegetőzött és távozott. Lassan, sötét gondolatokba merülten ment le a lépcsőn, talán a csalódás súlya görnyesztette, ilyen kegyetlen, ilyen fájdalmas csapás még sohasem érte. Mikor az utolsó lépcsőfokhoz ért, szoknyasuhogást hallott és elébe állt a felesége.

— Jöjjön, kérem — mondta és a régi, meghitt mozdulattal karolt az ezredesbe.

A grófné mozdulata, barátságos hangja máris lecsendesítette az ezredes haragját, hagyta, hogy az asszony a kocsihoz vezesse.

— Szálljon be — kérte a grófné, mikor a lovász leengedte a kocsi lépcsőjét.

Mintha elvarázsolták volna, egyszerre csak a felesége mellett ült a hintóban.

— Hova hajtsak, asszonyom? — kérdezte a kocsis.

— Groslay-ba.

A lovak nekiindultak és végigmentek egész Párizson.

— Uram... — szólt a grófné az ezredesnek, és hangja elárulta, hogy az életben ritkán előforduló, az ember egész mivoltát megrázó izgalom fogta el.

Az ilyen pillanatokban reszket a szív, minden ízünk, minden idegszálunk, reszket a test és a lélek, reszket minden porcikánk. Ilyenkor, mintha már csak az izgalom élne bennünk, sugárzik, árad belőlünk; a tekintet, a hang és a mozdulat terjeszti, mint a ragályt, és akaratunkat rákényszeríti másokra. Az öreg katona megremegett az egyetlen szótól, az elsőtől, ettől a rettenetes „uram" megszólítástól. De hiszen ebben a szóban ugyanakkor szemrehányás, esdeklés, bocsánat, reménység, reménytelenség, kérdés és felelet is csengett. Minden benne volt ebben az egyetlen szóban. Csak nagyon jó színésznő tud egy árva szóval ennyi érzelmet, ilyen ékesszólóan kifejezni. Az igazságban nincs ennyi kifejezőerő, nem teregeti ki magát, lényegébe csak bepillantani tudunk. Az ezredes ezerszer is megbánta gyanakvását, követelőzését, haragját; lesütötte szemét, nehogy elárulja zavarát.

— Uram — kezdte el újból a grófné, alig észrevehető hallgatás után — én mindjárt felismertem önt!

— Rosine — válaszolt az öreg katona — ez az egyetlen balzsam, mely feledtetheti szenvedéseimet.

Két nagy, forró könnycsepp hullott az asszony kezére, melyet az ezredes atyai gyengédséggel szorított meg.

— Uram — folytatta a grófné — hát nem vette észre, milyen rettenetes volt számomra, hogy az én visszás helyzetemben oda kellett állnom egy idegen elé? Ha már pirulnom kell, ez maradjon a családban. Vajon nem kell szívünk legmélyén elrejteni ezt a titkot? Remélem, megbocsátja, hogy látszólag közönyös maradtam egy Chabert szenvedései láttán, hiszen nem hittem el, hogy életben van. Megkaptam a leveleit — mondta élénken, mikor férje arcán észrevette az ellenvetést — de csak tizenhárom hónappal az eylaui csata után érkeztek meg, felnyitva, piszkosan, az írás felismerhetetlen volt és miután Napoleon aláírta új házassági szerződésemet, joggal gondoltam, hogy egy ügyes csaló akar félrevezetni. Elővigyázatosnak kellett lennem egy ál-Chabert-rel szemben, nehogy háboríthassák Ferraud gróf nyugalmát, nehogy megrontsák a családi békét. Ugye, igazam volt?

— Igen, igazad volt, én meg buta állat, fenevad vagyok, hogy nem

láttam világosabban egy ilyen helyzet következményeit. Voltaképpen hova megyünk? — kérdezte az ezredes, mikor meglátta a La Chapelle-i sorompót.

— A Montmorency völgyében, Groslay melletti birtokomra. Ott majd együttes erővel megfontoljuk, mitévők legyünk. Tisztában vagyok kötelességeimmel. Jogilag önhöz tartozom, a valóság mégis más. Ön nem kívánhatja, hogy egész Párizs rajtunk mulasson. Ne engedjük, hogy nyilvánosságra kerüljön ez a helyzet, mely rám nézve nevetséges is, próbáljuk megőrizni méltóságunkat. Maga még szeret engem — mondta és édesbús pillantást vetett a grófra — de vajon nekem tilos volt máshoz kapcsolni az életemet? Egy belső hang azt súgja nekem, hogy e különös helyzetben csak az ön jóságában reménykedhetem, hiszen önt olyan jónak ismerem! Ugye, nem tévedek, ha önt választom sorsom egyetlen, egyedüli bírájává? Legyen bíró és érdekelt fél. Az ön nemeslelkűségére bízom magam. Jósága megbocsátja nekem ártatlanul elkövetett hibáim következményeit. Bevallom hát: szeretem Ferraud grófot. Azt hittem, hogy szabad szeretnem. Nem pirulok ön előtt e vallomás miatt, ha önnek fáj is, nem hoz ránk szégyent. Nem titkolhatom ön előtt a tényeket. Amikor a sors úgy hozta, hogy özvegy lettem, nem volt gyermekem.

Az ezredes egy kézmozdulattal csendre intette a feleségét. Fél mérföldnyi úton egyikük sem szólt egy szót sem. Chabert szinte maga előtt látta a két gyermeket.

— Rosine!

— Tessék...

— A halottaknak hát nem szabad visszatérni?

— Ó ne, ne! Ne tartson hálátlannak. Csak az történt, hogy ön mint szerelmes asszonyt, mint anyát látja viszont azt a nőt, aki hitvestársa volt. Szeretni már nem tudom, de jószívvel lehetek önhöz, mintha a leánya lennék.

— Rosine — válaszolt az aggastyán kedvesen — már nincs bennem harag irántad. Elfelejtünk mindent — tette hozzá olyan gyengéd mosollyal, mely mindig nemes lélekre vall. Sokkal jobb érzésű vagyok, semhogy a szerelem színlelését kívánjam egy asszonytól, aki már nem szeret.

A grófné olyan hálásan pillantott rá, hogy a szegény Chabert készségesen visszatért volna az eylaui sírgödörbe. Vannak erős lelkű férfiak, akik képesek ilyen önfeláldozásra, s jutalmuk az a meggyőződés, hogy boldoggá teszik a szeretett nőt.

— Minderről beszélünk majd később, nyugodt szívvel — mondta a grófné.

A beszélgetés másra terelődött, képtelenség volt hosszan foglalkozni e témával. Bár a házastársak hol célozgatással, hol meg komolyan, de vissza-visszatértek különös helyzetükre, mégis kellemes volt ez a kocsizás, miközben felidézték hajdani együttélésük és a császárság eseményeit. A grófné tudta, hogyan kell édes varázzsal átitatni ezeket az emlékeket, tudta, hogyan kell cseppnyi szomorúságot vegyíteni a beszélgetésbe, hogy végig komoly maradjon. Új életre támasztotta a szerelmet, de vágyat nem keltett. Felvillantotta első férje előtt a lelki kincseket, melyekkel azóta gazdagodott, s közben igyekezett hozzászoktatni a gondolathoz, hogy be kell érnie azokkal az örömökkel, melyeket az apa érez szeretett leánya mellett. Az ezredes a császárság egyik grófnéját ismerte benne és a Restauráció grófnéját látta viszont.

A házastársak végül egy keresztúton megérkeztek a nagy parkhoz, mely a Margency magaslatait a bájos kis Groslay falutól elválasztó völgyben feküdt. Szép háza volt itt a grófnénak, és mikor beljebb kerültek, az ezredes észrevette, hogy felkészültek mindkettőjük fogadására. A szerencsétlenség valami varázsszer-féle, ereje abban nyilvánul, hogy megerősíti alaptermészetünket, egyik embernél a bizalmatlanságot és a komiszságot növeli, a nagylelkűeknél meg a jóságot mélyíti el.

Az ezredest a szerencsétlenség még odaadóbbá, még jobbá tette, mint amilyen valaha volt; fel tudta fogni a női lélek szenvedéseinek titkát, mely titok marad a legtöbb férfi előtt. Alig élt benne bizalmatlanság, mégsem tudta megállni, hogy ne kérdezze meg:

— Hát ennyire biztosra vette, hogy idejövök?

— Igen, biztosan tudtam, hogy ez így lesz, ha Derville ügyfele valóban Chabert ezredes.

Úgy válaszolt, mintha a színtiszta igazságot mondaná és ez eloszlatta az ezredes minden bizalmatlanságát, már szégyenkezett is, hogy az előbb némi gyanakvást táplált. A grófné három napon át csodálatosan viselkedett a férjével. Mintha csak gyengéd gondoskodással, változatlan szelídséggel akarta volna elfeledtetni a kiállt szenvedéseket, mintha bocsánatot akart volna nyerni a sok bajért, melyet, mint mondotta, ártatlanul okozott. Kicsit mindig mélabúsnak mutatta magát, de közben tetszelegve fejtette ki előtte mindazt a varázst, mellyel szemben fogékonynak tudta az ezredest, mert hiszen mindnyájan könnyen megközelíthetők vagyunk egy bizonyos úton-módon. Az egyikünk behódol a szív, a másikunk meg a szellem varázsának. A grófné részvétet akart kelteni

önnön helyzete iránt, úgy a szívéhez akart férkőzni, hogy gondolatai felett is uralkodhassék és tetszése szerint irányíthassa.

Céljai érdekében mindenre elszánta magát. Még nem tudta, mitévő lesz ezzel az emberrel, de abban biztos volt, hogy társadalmilag meg akarja semmisíteni.

Harmadnap este úgy érezte, hogy bármennyire igyekszik, nem tudja titkolni, milyen nyugtalansággal gondol mesterkedéseinek kimenetelére. Hogy kis ideig fesztelenül érezhesse magát, felment a szobájába, az íróasztala elé ült, úgy dobta le magáról a nyugalom álarcát, melyet Chabert gróf előtt viselt, mint a színésznő, aki a gyötrelmes ötödik felvonás után holtfáradtan rogy le öltözőjében és még csak nem is hasonlít a képhez, melyet önmagáról a nézőközönségnek adott. Nekilátott, hogy befejezzen egy megkezdett levelet, melyben utasította Delbecqet, menjen el Derville-hez, nevében kérje fel a Chabert ezredesre vonatkozó iratok ismertetésére, másolja le az okmányokat és azonnal jöjjön hozzá Groslay-ba. Alig fejezte be az írást, mikor a folyosóról meghallotta az ezredes lépteit, aki nyugtalanul nyitott be hozzá.

— Ó, bárcsak meghalnék! — mondta a grófné fennhangon. — Kibírhatatlan a helyzetem...

— Ejnye, mi leli magát? — kérdezte a derék ember.

— Semmi, semmi...

Felállt, magárahagyta az ezredest és lesietett, hogy tanúk nélkül beszélhessen a szobalányával, akit Párizsba küldött. Meghagyta neki, hogy személyesen adja át Delbecqnek a levelet és mihelyt a címzett elolvasta, azonnal hozza vissza. A grófné azután leült egy padra, úgy, hogy jól szem előtt legyen és az ezredes rögtön rátalálhasson. Chabert, aki már kereste a feleségét, menten odasietett és melléje ült.

— Rosine, mi baja van?

Az asszony nem válaszolt. Csodaszép, csendes júniusi este volt, mikor a rejtett harmóniák napnyugtakor annyi édes derűt árasztanak. Az égbolt tiszta volt, mélységes csend uralkodott, úgyhogy a park távoli részéből idehallatszó gyermekhangok kedves dallama messze csengett a fenséges tájon.

— Nem is felel nekem? — kérdezte az ezredes a feleségét.

— A férjem... — kezdte a grófné, majd hirtelen abbahagyta, összeszerezzent és pirulva kérdezte: — hogyan nevezzem Ferraud grófot, ha beszélek róla?

— Szegénykém, nevezd csak a férjednek — mondta jóságosan az ezredes — hiszen gyermekeid atyja.

— És ha azt kérdi tőlem — folytatta — hogy miért jöttem ide, ha megtudja, hogy egy ismeretlennel bújtam itt el, mit mondjak neki? Kérem, uram — mondta és csupa méltóság volt — döntsön sorsom felől, én mindenre felkészültem...

— Kedvesem — mondta az ezredes és megragadta a felesége kezét — úgy határoztam, hogy teljesen feláldozom magam a te boldogságodért...

— Ez képtelenség! — kiáltotta a grófné és görcsösen megremegett. — Gondolja csak el, hogy meg kellene tagadnia önmagát, méghozzá hiteles formában...

— Hogyan? Hát a szavam magának nem elég?

Az aggastyánt valósággal szíven találta a kifejezés, hogy *hiteles formában* és bizalmatlansága újra éledt. Úgy nézett a feleségére, hogy az belepirult, lesütötte a szemét, és a férfi attól tartott, hogy ez az asszony csak megvetést érdemel. A grófné nagyon jól ismerte a férfi nemes jellemét, mélyen gyökerező, zordon erkölcsösségét és attól tartott, hogy gyanakvást ébresztett e szemérmesen jóhiszemű emberben. Bár e gondolatok miatt mindkettőjük arca elborult, az egyetértés mégis hamarosan helyreállt közöttük. Messziről ugyanis idehallatszott egy gyermeki hang, mire a grófné felkiáltott:

— Jules, hagyd békén a nővéredet!

— Hogyan? Itt vannak a gyermekei? — kérdezte az ezredes.

— Igen, de megtiltottam, hogy háborgassák magát.

Az öreg katona megértette e kedvességben rejlő női gyengédséget, tapintatot és megcsókolta a grófné kezét.

— Jöjjenek csak ide — mondotta.

A kislány odaszaladt, hogy bepanaszolja a bátyját.

— Mama!

— Mama!

— Jules bántott...

— Ő meg...

A gyermekek karja az anya felé tárult, hangjuk egybeolvadt, nagyon megragadó volt ez a váratlan jelenet.

— Szegény kicsikék! — tört ki a grófné és szabadjára engedte könnyeit. — Ha el kell hagynom őket, vajon kihez kerülnek? Az anyai szív nem feloszthető, mindkettőjüket akarom!

— Maga ríkatta meg a mamát? — kérdezte Jules és haragosan nézett az ezredesre.

— Hallgass, Jules! — parancsolt rá az anyja.

A két gyermek némán állt előttük, szavakkal el nem árulható kíváncsiságot fejezett ki a tekintetük, amint anyjukat és az idegent fürkészték.

— Igen, igen, ha el is szakítanak a gróftól, csak a gyermekeimet ne vegyék el tőlem, akkor beletörődöm mindenbe...

E döntő szavak beteljesítették a grófné reményét, meghozták a teljes sikert.

— Igen — kiáltott fel az ezredes, mint aki egy gondolatban megkezdett mondatot fejez be — vissza kell térnem a holtak közé. Ez már megfordult a fejemben.

— Szabad-e elfogadnom ekkora áldozatot? — válaszolt a grófné. — Voltak már férfiak, akik meghaltak, hogy megmentsék a szeretett nő becsületét, de ők is csak egyszer adták az életüket. Magának mindennap újra fel kellene áldoznia az életét. Nem, nem, ez képtelenség. Ha csak a puszta létéről lenne szó, talán... de aláírásával tanúsítani, hogy nem Chabert ezredes, elismerni, hogy csaló, odadobni a becsületét, hazudni a nap minden órájában, nem! Az emberi áldozatkészség nem terjedhet ennyire. Képzelje csak el! Nem! Ha szegény gyermekeim nem lennének, már elmenekültem volna magával a világ végére...

— De miért ne élhetnék itt, a kis kerti házban, mint rokon? — javasolta Chabert ezredes. — Megviselt vagyok, olyan, mint egy kiselejtezett ágyú, nem kell már nekem más, csak egy kis dohány, meg a *Constitutionnel.*

Az asszony sírva fakadt. Ferraud grófné és Chabert ezredes a nagylelkűség csatáját vívták és a katona győzött. A falusi este, a félhomály és a csend, az anya a gyermekeivel: a családi kép varázsa megszédítette a katonát, elhatározta, hogy halott marad, már nem riadt vissza attól sem, hogy erről hiteles okmányt adjon. Megkérdezte, miként lásson hozzá, hogy egyszer s mindenkorra biztosítsa a család boldogságát.

— Tegyen, amit akar — válaszolt a grófné — az bizonyos, hogy én semmiképpen nem avatkozom ebbe az ügybe. Erre nem vagyok köteles.

Delbecq, a jószágkormányzó, már előbb megérkezett és a grófné szóbeli utasítását követve, megnyerte az öreg katona bizalmát. Másnap délelőtt Chabert ezredes a hajdani ügyvéddel Saint-Leu-Tavernybe indult. Delbecq az itteni közjegyzővel előre elkészíttetett egy okmányt, de olyan durva kikötésekkel, hogy az ezredes, miután elolvasta, kirohant az irodából.

— Ezer mennykő! Hát ilyen pipogyának néznek! Hiszen ez kész csalás lenne!

— Uram, én sem javaslom önnek, hogy elsiesse az aláírást — mondta Delbecq. — Az ön helyében legalább harmincezer frankos évjáradékot szereznék ebből az ügyből, megadná a grófné!

Az ezredes tekintetében a becsületes ember felháborodása villámlott, mikor végignézte ezt a kiérdemesült gazfickót, majd elrohant és szívében ezer meg ezer ellentétes érzés dúlt. Feléledt a bizalmatlansága, hol megnyugodott, hol meg újból felháborodott.

Az egyik falrésen át végül belépett a groslayi parkba; lassan lépegetett befelé, hogy megpihenjen és nyugodtan gondolkozhassék az egyik kerti ház alsó részében levő szobácskában, ahonnan végiglátott a Saint-Leu-i úton. A fasort itt nem kaviccsal, hanem valami sárgás homokkal hintették fel, és a grófné, aki a kerti ház szalonjában ült, nem hallotta meg az ezredes lépteit, ügyének sikeres alakulása foglalkoztatta minden gondolatát, ügyet sem vetett férje motoszkálására. Az öreg katona sem vette észre, hogy felesége a kerti ház felső részében tartózkodik.

— Nos, Delbecq úr, aláíratta vele? — kérdezte a grófné, mikor meglátta, hogy a titkár magányosan jön a park menti árok sövénye mögött.

— Nem, asszonyom, de még csak azt sem tudom, hova lett az emberünk. Megbokrosodott a vén ló.

— Végül mégis csak Charentonba kell vinnünk, ha már egyszer a markunkban van.

Az ezredes egy pillanat alatt visszanyerte ifjúi rugalmasságát, átugrotta az árkot, Delbecq előtt termett és két olyan hatalmas pofont mért le neki, amilyet ügyintézői orca még nem kapott.

— Kifelejtetted, hogy rúgni is tudnak a vén lovak! — ripakodott rá.

Mikor haragja csillapult, már ahhoz sem érzett erőt, hogy átugorja az árkot. Meglátta a meztelen igazságot. A grófné szavai és Delbecq válasza leleplezte előtte az összeesküvést, melynek ő lett volna az áldozata. A figyelmesség, mellyel a grófné elárasztotta, csak csalétek volt, hogy könnyebben kelepcébe ejtse. A grófné szavai úgy hatottak, mint valami alattomos méreg, egy cseppje újból felkeltette az öreg katona testi-lelki kínjait. A park kapuján át lassan, magába roskadtan ballagott a kerti házhoz. Számára hát nincs sem nyugalom, sem béke. Mégis meg kell kezdenie ezzel az asszonnyal a gyűlöletes harcot, amiről Derville

beszélt, meg kell kezdenie a végeérhetetlen pereskedést, szünet nélkül nyelni az epét, bele kell törődnie abba, hogy minden napra kijár a keserűség kelyhe. És a rettenetes gondolat: honnan veszi a per megindításához szükséges pénzt? Hirtelenében úgy megundorodott az élettől, hogy ha víz van a közelében, beleugrik, ha pisztolya van, hát főbelövi magát. Azután újból megkezdődött az a tépelődés, mely úgy megváltoztatta a kedélyét, mióta Derville-lel tárgyalt a tehenésznél. A kerti ház elé ért, felment a felső szobába, melynek rózsaablakain át csodaszép kilátás nyílt a völgy minden részére. Itt üldögélt a felesége, a tájat nézegette, mélységesen nyugodt volt, arca kifürkészhetetlen, csak a mindenre elszánt nők tudják így összeszedni magukat. Úgy törölte meg a szemét, mintha a könnyeit szárítgatná és szórakozottan babrált hosszú, rózsaszínű övszalagjával. Nyugodtnak látszott ugyan, mégis megremegett, mikor derék jótevője sápadtan, karját összefonva megállt előtte.

— Asszonyom — szólalt meg, miután egy darabig merően nézte és pirulásra késztette — asszonyom, én nem átkozom magát, megvetem. Most már hálás vagyok a véletlennek, mely elszakított bennünket. Még csak bosszúvágyat sem érzek, már nem szeretem magát. Semmit nem akarok magától. Éljen nyugodtan, az én szavamban megbízhat, többet ér, mint az összes párizsi közjegyző irkafirkája. Soha nem fogok igényt támasztani a névre, melyet talán híressé tettem. Ezentúl egy Hyacinthe nevű szegény flótás vagyok, aki éppen csak annyit akar, hogy rá is süssön az Isten napja. Az ég áldja...

A grófné az ezredes lábai elé vetette magát, megragadta a kezét, hogy visszatartsa, de a férfi undorral lökte félre:

— Ne érjen hozzám!

A grófné durva mozdulattal intett távozó férje után. A feneketlen gonoszság vagy a féktelen önzés éleslátóvá tette, bízott abban, hogy ezentúl nyugodtan élhet, számíthat a becsületes katona ígéretére, megvetésére.

Chabert csakugyan eltűnt. A tehenész tönkrement és bérkocsis lett belőle. Eleinte talán az ezredes is ilyesmivel foglalkozott. Lehet, hogy a mélységbe lökött kőhöz hasonlóan egyre mélyebben és mélyebben merült el a nyomor sarában, mely elárasztja Párizs utcáit.

3

Az aggok menhelye

Derville nem hallott többé sem Chabert ezredesről, sem Ferraud grófnéról. A történtek után fél évvel már azt hitte, hogy valami megállapodást kötöttek, amit a grófné bosszúból más irodával dolgoztatott ki. Egy délelőtt azután összegezte a Chabert ezredesnek folyósított előlegeket, hozzáadta egyéb kiadásait és a költségjegyzéket elküldte Ferraud grófnéhoz, azzal, hogy a végösszeget kérje meg Chabert gróftól, ő minden bizonnyal tudja, hol lakik első férje.

Már másnap megérkezett a kellemetlen válasz Ferraud grófné ügyintézőjétől, akit nemrégiben neveztek ki az egyik vidéki város elsőfokú bíróságának elnökévé:

Uram,

Ferraud grófné engem bízott meg, hogy értesítsem önt, ügyfele teljességgel visszaélt az ön bizalmával. A magát gróf Chabert ezredesnek mondó egyén jogtalanul használta ezt a címet és rangot.

Tisztelő híve... stb.

DELBECQ

— Hát becsületszavamra, vannak még hülyék a világon, akik a levegőt sem érdemlik! Így legyen egy ügyvéd emberséges! Több mint kétezer frankomba került ez az ügy.

Nem sokkal a levél vétele után, Derville a Törvényszéki Palotában keresett egy ügyvédet, aki éppen a rendőrbíróságon tárgyalt. A véletlen úgy hozta, hogy Derville éppen akkor lépett be a hatos számú terembe, mikor az elnök egy Hyacinthe nevű csavargót ítélt két havi börtönbüntetésre és elrendelte, hogy a büntetés kitöltése után tegyék át a Saint-Denis-i szegényházba. Ez az ítélet a rendőrbírósági joggyakorlat szerint egyértelmű volt az életfogytig tartó elzárással.

A Hyacinthe név hallatára Derville jobban szemügyre vette a vádlottak padján két zsandár között ülő elítéltet és ráismert az ál-Chabert ezredesre.

Az öreg katona nyugodtan, mozdulatlanul, szinte közönyösen ült a padon. Ruhája rongyokban lógott, arcáról lerítt a nyomorúság, mégis

valami nemes büszkeséget sugárzott. Tekintete bölcs belenyugvásról beszélt, amit egy bírónak meg kellett volna értenie, de mikor egy ember az igazságszolgáltatás kerekei közé esik, már nem egyéb, mint jogi alany, jogkérdés vagy ténykérdés, mint ahogyan a statisztikusok szemében puszta számjegy.

Derville élt az ügyvédeknek azzal a kiváltságával, hogy szabadon járhatnak-kelhetnek a Törvényszéki Palotában és a katona után ment, mikor visszakísérték a rácsos terembe, hogy a most elítélt csavargókkal együtt elszállítsák. Egy ideig elnézte az aggastyánt meg a furcsa koldusokat körülötte. Ilyenkor nagyon tanulságos látvány a rácsos terem, de sajnos, sem a törvényhozók, sem az emberbarátok, sem a festők, sem az írók nem szokták tanulmányozni.

Mint a paragrafusok útvesztőjének minden állomása, úgy ez a rácsos terem is sötét, bűzös helyiség volt, a falak mentén a fapadok már megfeketedtek, mert soha nem fogyott le róluk a szerencsétlenek hada, minden társadalmi nyomorúság elküldte ide a képviselőjét, nem maradt el egy sem. A költő azt mondaná, hogy a nap szégyellt ide sütni, erre a szennycsatornára, amelyen annyi nyomorúság hömpölygött át. A padokon nincs egyetlen hely, *ahol* ne ült volna olyan ember, *aki* csírájában már magában hordta vagy el is követte a bűnt, nincs a teremnek egyetlen zuga, *ahol* nem fordult volna meg ember, *aki* kétségbeesésében, mert az igazságszolgáltatás az első hibájáért megbélyegezte, a guillotine vagy az öngyilkosság útjára lépett. Itt, e piszkossárga falak között kötnek ki mindazok, akik Párizs utcáira kerülnek, és e falak között az emberbarát, aki nem akar tőkét kovácsolni a lét nyomorúságából, megfejthetné a sok öngyilkosság titkát. Szemforgató írók siránkoznak, de a kezüket is képtelenek megmoccantani, hogy megelőzzék a sok öngyilkosságot, melynek magyarázatát megtalálhatnák itt, ebben a törvényszéki rácsos teremben, melynek falairól leolvashatnák a hullaház, vagy a Grève tér drámáinak előszavát.

Chabert ezredes most éppen ott ült a nyomorúság borzalmas egyenruhájába öltözött, kemény arcú férfiak között, akik hol hallgattak, hol beszélgettek, de csak suttogva, mert a három szolgálatos csendőr ott sétált közöttük csörömpölő karddal.

Derville az öreg katona elé állt:

— Megismer engem?

— Igen, uram — válaszolt Chabert és felállt.

— Ha maga becsületes ember — szólt Deerville halkan — hogyan maradhatott az adósom?

Az öreg katona úgy elpirult, mint egy fiatal lány, akit titkos szerelemmel vádol az anyja.

— Hogyan? Hát Ferraud-né nem fizette ki magának? — tört ki hangosan.

— Kifizetni?... — csodálkozott Derville. — Azt írta nekem, hogy maga csaló.

Az ezredes fenséges mozdulattal egyenesedett ki, tekintete undort és átkot tükrözött, mintha az egeket hívná tanúnak az új csaláshoz. De azután legyűrte felindultságát.

— Uram — mondotta most már nyugodt hangon — szóljon a csendőröknek, hogy engedjenek be a hivatali szobába, aláírok önnek egy utalványt, amit biztosan kiegyenlítenek.

Az őrsparancsnok Derville egy szavára hozzájárult, hogy ügyfelével együtt bemenjen a hivatalszobába, ahol az öreg katona néhány Ferraud grófnéhoz címzett sort írt.

— Kérem, küldje el hozzá, ki fogja önnek fizetni a költségeit meg a nekem folyósított összegeket. Higgye el, uram, mindig hálás voltam önnek szívességeiért, ha nem is adtam tanújelét, azért csorbítatlanul él bennem a hála. De mivel mutathatja ki érzéseit a szerencsétlen? Szeret, többre nem képes.

— Hát nem kötött ki magának valami évjáradékot?

— Ne beszéljünk erről! — felelte az öreg katona. — El sem tudja képzelni, mennyire semmibe veszem az élet minden külsőségét, amihez úgy ragaszkodik a legtöbb ember. Hirtelen rám tört egy betegség, az emberiségtől való undor. Ha arra gondolok, hogy Napoleon Szent-Ilonán van, számomra minden közömbös e földön. Nem lehetek már katona, ez a legnagyobb bánatom. Végül is — tette hozzá gyermeteg mozdulattal — az ember inkább az érzéseiben legyen fényűző, és ne az öltözékében. Igazán nem félek senki megvetésétől.

Ezzel visszaült a helyére.

Derville távozott. Amint visszatért az irodájába, Godeschalt, aki akkor második írnoka volt, elküldte Ferraud-néhoz az utalvánnyal. A grófné azonnal kifizette Chabert gróf ügyvédjének követelését.

1840 júniusának végén Godeschal, aki akkor már ügyvéd volt, elődjének, Derville-nek társaságában Risbe ment. Amikor az országútról a Bicêtre-be[5] vezető útra értek, látták, hogy az egyik szilfa alatt tarfejű, reszketeg aggastyán ül, egy öreg ember, aki elnyerte a koldusok

marsallbotját és sorstársai között a Bicêtre-ben él, akárcsak a nincstelen öregasszonyok a Salpêtrière-ben.[6] Ez az ember — az aggok menhelyének kétezer lakója közül az egyik — egy határkövön ült és minden szellemi erejét a rokkantak között jól ismert műveletre összpontosította: a napon szárítgatta tubáklétől nedves zsebkendőjét, talán azért, hogy ne kelljen kimosni. A megkapó arcú aggastyán azt a förtelmes, vöröses posztó formaruhafélét viselte, amibe a menhely bújtatja a lakóit.

— Nézze, Derville, nézze csak azt az öreget ott — szólt Godeschal az útitársához — ugye, hogy hasonlít azokhoz a furcsa figurákhoz, amiket Németországból kapunk? És ez él, de talán még boldog is!

Derville feltette az orrcsíptetőjét, szemügyre vette a szegény embert, majd meglepetten kapta fel a fejét:

— Kedves barátom, ez az öreg ember ott egy valóságos regény, vagy, mint a romantikusok mondanák, igazi dráma. Találkoztál valaha Ferraud grófnéval?

— Igen, nagyon szellemes, nagyon kedves asszony, de kicsit túl ájtatos — válaszolt Godeschal.

— Nos hát, ez az öreg szegényházi a grófné törvényes férje, Chabert gróf, hajdani ezredes. Nyilván a grófné helyeztette el itt. Palota helyett szegényházban él, kizárólag azért, mert emlékeztette a szép Ferraud grófnét, hogy úgy füttyentette magához, mint egy bérkocsit a standon. Még emlékszem, micsoda tigrispillantással nézett rá akkor az asszony!

Ez a bevezetés felkeltette Godeschal kíváncsiságát és Derville elbeszélte neki Chabert ezredes történetét. Két nappal később, hétfőn délelőtt, Párizsba hazatérőben, a két barát elnézett a Bicêtre felé és Derville azt indítványozta, látogassák meg Chabert ezredest. A bekötő út felénél tartottak, mikor meglátták az aggastyánt. Egy kidöntött fatörzsön ült, botjával elmerülten rajzolgatott a homokba.

Mikor figyelmesebben megnézték, észrevették, hogy valahol másutt reggelizhetett, nem a szegényházban.

— Jó napot, Chabert ezredes — köszöntötte Derville.

— Nem Chabert, nem Chabert! Hiacynthe a nevem — válaszolt az aggastyán. — Nem vagyok én már ember, én vagyok a 164-es szám a hetes teremből — tette hozzá és közben riadozó aggodalommal, ahogyan az aggastyánok és a gyermekek szoktak, Derville-re pislogott. — Megnézik a halálraítéltet? — kérdezte pillanatnyi szünet után. — Nem nős, nem! Nagyon boldog!

— Szegény ember! — szólalt meg Godeschal. — Elfogadna egy kis pénzt dohányra?

Az ezredes mohón, akárcsak egy párizsi utcakölyök, két kezét nyújtotta az ismeretlenek felé. Húszfrankos aranyat kapott tőlük, elképedten mondott köszönetet:

— Derék vitézek!

Botját vállához emelte, mintha lőállásba helyezkedne és mosolyogva kiáltotta:

— Tűz! Éljen Napoleon!

És botjával arabeszkeket írt le a levegőbe.

— A sebesülése miatt lett ilyen gyerekes — jegyezte meg Derville.

— Még hogy ő gyerekes! — kiáltotta egy öreg szegényházi, aki figyelte a jelenetet. — Vannak napok, mikor nem ajánlatos a tyúkszemére lépni. Nagy kópé az öreg, csupa filozófia, csupa leleményesség. De ma, képzeljék csak, ünnepet csinált magának. Már 1820-ban itt volt ám, uram! Akkoriban történt, hogy egy porosz tiszt gyalog ment itt az úton, a kocsija meg a villejuifi kaptatón ment fölfelé. Kettesben ültünk Hyacinthe-tel itt az árokparton. A tiszt egy orosszal vagy más hasonszőrű fickóval beszélgetett útközben, és mikor a porosz meglátta az öreg bajtársat, csak úgy tréfából azt mondta neki: „Na, egy vén gyalogos, aki alighanem ott volt már Rosbachnál is! — Túl fiatal voltam akkor, nem lehettem ott — felelte Hyacinthe — de elég idős voltam, hogy ott lehessek Jénánál!" Erre aztán a porosz nem szólt egyet sem, gyorsan odébbállt.

— Micsoda élet — szólalt meg Derville. — A gyermekmenhelyből került ki, meghalni visszajött az aggok menhelyére, a közbenső időben meg Napoleonnak segített Egyiptom és Európa meghódításában. Tudja, kedves barátom — folytatta kis szünet után — társadalmunkban három olyan foglalkozású ember van, aki nem becsülheti a világot: a pap, az orvos, meg a jogász. Fekete ruhát hordanak, talán azért, mert minden erényt, minden illúziót gyászolnak. Hármójuk közül az ügyvéd a legszerencsétlenebb. Ha valaki paphoz megy, azt a megbánás, a lelkiismeret, a hit hajtja, ezek érdekessé teszik, felemelik az embert, megerősítik a közvetítő lelkét, akinek feladata nincs minden öröm híján: tisztít, jóvátesz, megbékéltet. De mi, ügyvédek, mi örökösen ugyanazon gonosz indulatok ismétlődését látjuk, ezeket az érzelmeket semmi meg nem változtathatja. Irodáink szennycsatornák, amiket nem lehet kitisztítani. Mi mindent nem láttam hivatásom gyakorlása közben! Láttam egy apát padlásszobában meghalni, nem volt egy árva garasa sem, el-

hagyta a két leánya, akiknek negyvenezer frankos évjáradékot adott. Láttam végrendeletet elégetni, láttam anyát, aki gyermekeit fosztotta ki, férjet, aki feleségét lopta meg, feleséget, aki megölte férjét, feleséget, aki a férjben ébresztett szerelmet arra használta ki, hogy megőrjítse vagy elbutítsa és ő békében élhessen a szeretőjével. Láttam anyákat, akik az első házasságukból származó gyermekükben gonosz, halált hozó hajlamokat élesztgettek, hogy gazdaggá tehessék a szerelemből szült gyermeket. Nem tudom elmondani, mi mindent láttam, hiszen láttam bűnöket, melyekkel szemben tehetetlen az igazságszolgáltatás. Egyszóval messze elmaradnak a való élet mögött mindazok a szörnyűségek, melyekről a regényírók azt hiszik, hogy ilyet csak ők tudnak kiagyalni. Majd maga is megismeri ezeket a gyönyörű dolgokat. Én a feleségemmel vidékre költözöm. Iszonyodom Párizstól.

— Desroches-nál már én is sok szörnyűséget láttam — válaszolt Godeschal.

A LABDÁZÓ MACSKA HÁZA

A Saint-Denis utca közepe táján, csaknem a Petit-Lion utca sarkán, még nemrégiben is ott állott ama házaknak egyike, melyek valósággal kincset érnek a történészek számára, mivel mintájukra könnyűszerrel felidézhetik az egykori Párizst. A roskatag építmény düledező falait mintha hieroglifek tarkázták volna. Mert mi más nevet is adhatott az arra vetődő idegen azoknak az X-eknek meg V-knek, amelyeket a keresztben vagy rézsútosan futó támaszfák írtak a homlokzatra, apró, párhuzamos repedésekkel hasogatván fel a fal festését? E gerendák természetesen már a legkönnyebb kocsi elhaladtára megrázkódtak eresztékeikben. A tiszteletre méltó épületet háromszögletű tető koronázta, amilyennek hamarosan már nem találjuk Párizsban semmiféle mását. Ez a sok vihart látott tető három lábnyira kinyúlt az utca fölé is, részben hogy a kapu küszöbét megóvja az esőtől, részben pedig hogy védelmet nyújtson a padlás támaszték nélkül álló falának és ablakának. E legfelső emeletet cserepek módján egymásra szögezett deszkákból építették, kétségkívül nehogy túlterheljék a törékeny házacskát.

Egy esős márciusi reggelen köpenyébe állig beburkolódzott fiatalember álldogált a szemközti bolt eresze alatt, s régészhez illő elragadtatással vizsgálgatta az ódon hajlékot. Igaz ugyan, hogy a figyelmes szemlélő számára szolgált is egynémely fogas kérdéssel ez a XVI. századból ittragadt rozzant polgár-lak. Minden emeleten valami furcsaság szúrt szemet: az elsőn négy magas, keskeny, egymáshoz közel vágott ablak alsó felében fatáblák szűrték azt a kétes-homályos világosságot, melynek segítségével az ügyes kereskedő mindig vevője elé tudja varázsolni a kívánt árnyalatú szövetet. Úgy látszott azonban, hogy a fiatalember mélyen lenézi a háznak ezt a főrészét, mert eddig még pillantásra sem méltatta. De nem érdekelték jobban a második emelet ablakai sem; ezekről már felhúzták a redőnyt, s a nagy cseh-üveg táblák mö-

gött láthatóvá váltak a kis vörös muszlinfüggönyök. Minden figyelmét a harmadik emelet kötötte le, egy sor szerény ablakocska, oly kezdetleges kidolgozású kerettel, hogy méltán képviselhették volna a Műipari Főiskolán a francia asztalosipar hősi korszakát. Az üvegjük amellett annyira zöldes volt már, hogy ha nincs olyan jó szeme, a fiatalember észre sem veszi a kékkockás vászonfüggönyöket, melyek a profán kíváncsiság elől rejtegették e szobák titkait. Olykor — ha már beléunt hiábavaló szemlélődésébe vagy a ház és az egész környék temetői csöndjébe — a nézelődő az alsóbb régiók felé fordította tekintetét. S valahányszor így viszontlátta a boltot, mindig önkéntelen mosoly lopódzott az ajkára, mert itt aztán valóban akadtak meglehetős fura dolgok. Mindenekelőtt egy hatalmas, vízszintes fatömb, amely négy, az ütöttkopott ház súlya alatt szinte hétrét görnyedő oszlopon nyugodott, s amelyen oly vastag rétegekben állt a különböző színű festék, akár egy vén hercegnő orcáin a pirosító. E széles, faragásokkal cifrázott gerendának a közepében egy labdázó macskát ábrázoló, régi festmény díszelgett. Ez a festmény csalta a mosolyt a fiatalember arcára. De meg kell vallani, hogy a legelmésebb modern festőtől sem telne ennyire komikus torzkép. Az állat egyik mancsában labdaütőt tartott, éppoly nagyot, mint ő maga, s hátsó lábaira ágaskodva veselkedett neki az ormótlan labdának, amit aztán egy aranyhímes ruhájú nemesúr ütött vissza. Rajzzal, színezéssel s minden egyébbel úgy bánt a piktor, hogy abból kivilággott: szamárfület akart mutatni a kereskedőnek és a járókelőknek egyaránt. Az idő is, eltorzítva a naiv képet, groteszkségét némi bizonytalansággal tetézte meg, ami kételyekbe ejthette az aggályosabb sétálót. A macska pettyes farka például olyan formát öltött, hogy valami nézőnek is lehetett gondolni, annyira hosszú, vastag és dús farkat viseltek őseink macskái! A festmény jobb oldalán, azúrkék mezőben, amely alól itt-ott kifeketéllett a korhadozó fa, ez volt olvasható: GUILLAUME, baloldalt pedig: CHEVREL ÚR UTÓDA. A betűk fukaron mért aranyát már jórészt kifakította a nap és az eső; a szöveg régi helyesírásunk szabályait követte, az U-k megfeleltek a V-knek és viszont. Egy kevéssé tán letöri azoknak a szarvát, akik szentül hiszik, hogy a világ napról napra okosabb lesz és a modern sarlatánizmus minden eddigit felülmúl, ha itt megjegyezzük, hogy ezek a legtöbb párizsi kereskedő szemében oly furcsának tetsző cégtáblák csupán holt másai egykori élő képeknek, amelyekkel élelmes őseink a vevőket csalogatták boltjukba. Így a *Fonó Koca*, a *Zöld Majom* s a többi eleven állatok voltak, ketrecük ott állt a kirakatban, ügyességük ámulatba ejtette

az arrajárókat, s idomításuk a XV. századbeli kézműves türelmét dicsérte. Az effajta érdekességek hamarább juttatták vagyonhoz szerencsés gazdáikat, mint a *Gondviselés, Bizalom, Isteni Kegyelem* felírások meg a *Keresztelő Szent János Fővétele* képek, melyeket máig is látni a Saint-Denis utcában. Az ismeretlen azonban bizonyára nem azért állongált itt, hogy ezt a macskát bámulja, amit egy pillanatnyi figyelem is örökre az emlékezetbe vésett. Egyébként ennek a fiatalembernek szintén megvoltak a maga furcsaságai. Köpenyét az ókori drapériák modorában redőzve viselte; az alóla kivillanó cipő eleganciáját a párizsi latyakban még feltűnőbbé tette fehér selyemharisnyája, melyet türelmetlen topogása közben térdig bevert sárral. Esküvőről vagy bálról jöhetett, mert ily korán is fehér kesztyűt szorongatott, s vállán szétomló, kuszált fekete fürtjei megőrizték még a Caracalla-hajviselet[1] nyomát, amit részben Dávid[2] iskolája, részben pedig a századforduló ókorrajongása hozott divatba. Időnként egy-egy elkésett zöldségeskocsi kocogott nagy zörgéssel a vásárcsarnok felé, aztán a máskor oly forgalmas utcára ismét rásimult az a véghetetlen nyugalom, amelynek varázsát csak azok ismerik, akik kószáltak már a kihalt Párizsban, a hajnali órák Párizsában, amikor a lárma egy percre elhal egészen, majd lassan-lassan újjáéled, s úgy morajlik, zúg a távolból, mint a tenger hatalmas hangja. Ha látják, a *Labdázó Macska* kereskedői hihetőleg éppoly érdekesnek találják ezt a különös fiatalembert, mint ő a *Labdázó Macská*-t. A vakító fehér nyakkendő fölött még sápadtabban világolt gyötrődő arca. Fekete szemének hol sötéten izzó, hol meg felszikrázó tüze összhangban volt nem mindennapos arca körvonalaival és széles, ívelt szájával, mely összerándult, ha mosolygott. Homlokán, amelyet heves bosszúság vont ráncba, valami végzetszerű borongott. És vajon nem a homlok-e a legprófétikusabb az emberben? Amikor az ismeretlen homlokára kiült a szenvedély, szinte ijesztő redőket vetett az ereje; mihelyt azonban visszatért a minden apróságra tovaszálló nyugalom, ragyogó báj ömlött el rajta, s vonzóvá tette ezt az arcot, amelyen öröm és bánat, szeretet és harag vagy megvetés olyan beszédes őszinteséggel tükröződött, hogy a legridegebb embert is megragadta. Az idegen annyira el volt foglalva bosszúságával, hogy nem vette észre, amikor a padlás ablaka hirtelen kinyílott s nem látta a rajta kikandikáló három vidám, kerekded, rózsálló, de annyira köznapi arcot sem, amilyen köznapinak a Kereskedelem ábrázatát faragják meg némely emlékműveken. Ez a három arc padlásablak-adta keretében a kövérke angyalfejekre emlékeztetett, amint a felhők közt az Örök Atyát

kísérik. Az inasfiúk olyan mohósággal szítták az utca páráit, ami következtetni engedte, mennyire meleg és áporodott a padlásszobácskájuk levegője. A legvirgoncabbnak látszó legény odamutatott a furcsa silbakra, majd eltűnt s egy szerszámmal[3] tért vissza, amelynek merev fémrészét nemrég hajlékony bőrrel cserélték fel; ekkor mindnyájan kaján képet vágtak a lent ácsorgó alak felé, s valami finom és fehéres folyadékkal locsolták meg; az illata arra vallott, hogy a három áll az imént szabadult meg szőrzetétől. De hiába menekültek aztán a szobájuk mélyébe, hogy onnan élvezzék ki áldozatuk dühét, hiába nyújtózkodtak lábujjhegyre állva, lefagyott a nevetés az arcukról, mert a fiatalember könnyed nemtörődömséggel csak megrázta a köpenyét és egyetlen megsemmisítő pillantást vetett a kiürült ablakra. E pillanatban egy gyöngéd, fehér kéz húzta fel a harmadik emelet egyik otromba ablakának alsó felét, ama tolózár segítségével, melynek kallantyúja gyakran elfordul, s a nehéz üvegtábla lezuhan. S az idegen ekkor elnyerte hosszú várakozásának jutalmát. Egy fiatal leány arca tűnt fel, frissen, üdén, akár a vizek tükrén nyíló fehér virágkelyhek; s a koronaként ráboruló muszlinfodor valami csodálatos ártatlanságot adott a bájos fejnek. Nyaka, válla kitetszett a kis réseken, miket az alvás fészkelődése nyitott barna hálóruháján. A rosszkedv legcsekélyebb jele sem felhőzte ennek az arcnak hamvas érintetlenségét, sem e szempár nyugalmát; Raffael fölséges művei már előre a halhatatlanságba emelték ezeket a szemeket, mert ugyanaz a báj, ugyanaz a derűs béke sugárzott belőlük, mint az immár közmondásos Szűzekéből. Elragadó volt az ellentét: az ifjú arc, melynek élettől duzzadó formáit az álom még inkább kidomborította — s körötte az ódon ablak feketetámaszos, durva mívű, tömör négyzete. Hasonlóan a nappali virágokhoz, melyek ily kora hajnalban még nem bontják ki az éjszaka hidegétől összegöngyölt köntösüket, a fiatal lány végigfuttatta álomittas, kék szemét a szomszédos tetőkön és felnézett az égre; aztán, szokásához híven, lepillantott a homályos utcára, ahol tekintete nyomban találkozott imádójáéval. Hiúsága azonban bizonyára nem tudta elviselni, hogy pongyolában lássák, mert sietve visszahúzódott, a már teljesen laza kallantyú elfordult, az ablak lecsapódott, csattanósan szolgálva rá arra az éppen nem hízelgő névre, mely őseink ez együgyű találmányának manapság kijár, s a látomás szertefoszlott. A fiatalember úgy érezte, hogy a hajnal legtündöklőbb csillagát hirtelen felhő nyelte el.

Miközben ezek az apró események peregtek, a súlyos belső redőnyök, melyek a *Labdázó Macska* boltjának törékeny kirakatüvegeit

födték, egyszerre eltűntek, szinte varázsütésre. Egy öreg szolga, aki alkalmasint magával a cégérrel lehetett egyidős, a ház belső falához hajtotta be a régimódi, kopogtatós kaput, s reszkető kezével négyszögletes posztódarabot tűzött ki rá; a posztó, sárga selyemmel hímezve, ezt a nevet hirdette: GUILLAUME, CHEVREL UTÓDA. A legtöbb arra járónak sejtelme sem lehetett, mivel kereskedik voltaképpen Guillaume úr. A boltját védő, vaskos külső rácsokon át nem lehetett látni mást, mint barna vászonba burkolt csomagokat, egymás mellé zsúfolva, akár az óceánon átkelő heringek. Külsőleg minden egyszerűnek és avultnak látszott, pedig Párizs összes posztókereskedője közül Guillaume úr raktárai voltak a legdúsabbak, az ő összeköttetései a legkiterjedtebbek, s kereskedői tisztességéhez a leghalványabb kétség sem fért. Ha valamelyik szakmabeli állami szerződést kötött és nem rendelkezett a kívánt posztómennyiséggel, mindig szívesen kisegítette, bármekkora tételről volt is szó. A minden hájjal megkent kalmár ezer módját értette, hogyan tehet szert a legnagyobb haszonra, mégpedig anélkül, hogy mint amazoknak, pártfogókhoz kelljen szaladoznia, csúsznia-másznia előttük, vagy gazdag ajándékkal nyerni meg a támogatásukat. Ha a kollégák csak kifogástalan, de kissé hosszúlejáratú váltókkal fizethettek, a közjegyzőjéhez küldte őket, aki, mint mondotta, előzékeny ember; ezzel a fogással még egy bőrt tudott a rókáról lehúzni, úgyhogy a Saint-Denis utcai kereskedők között a hátrányos leszámítolásokkal kapcsolatban ez a mondás járta: „Isten óvjon a Guillaume úr közjegyzőjétől!" Amikor a szolga elcsoszogott, az öreg kereskedő máris ott állt a boltja küszöbén. Guillaume úr olyan tekintettel nézett végig a Saint-Denis utcán, úgy kémlelte az időt és a szomszéd boltokat, mint az utas, amikor Le Havre-ban partra száll, s hosszú távollét után végre viszontlátja a hazai földet. Meg volt róla győződve, hogy minden a régiben van, s ekkor észrevette a vártázó idegent, aki viszont úgy mustrálta a posztókereskedelemnek ezt a pátriárkáját, ahogy Humboldt[4] vizsgálgathatta Amerikában az elsőnek elébe kerülő villamos ángolnát. Guillaume úr bő, fekete bársony nadrágot, tarka harisnyát és ezüstcsatos, szögletes orrú cipőt viselt. Frakkjának, mely zöldes szövetbe burkolta hajlottas alakját, ugyancsak szögletes volt a szárnya, szögletes a gallérja, szögletes a hajtókája, eredetileg fehér színű fémgombjai pedig a kopástól vörösek. Csíkokban szürkülő haját olyan akkurátusan laposra simította és olyan szabályos rendbe fésülte, hogy sárga koponyája frissen szántott mezőhöz hasonlított. Apró, zöld szeme, amelyet mintha fúróval lyukasztottak volna, szemöldök helyett két halványan vöröslő ív alatt égett. Annyi gond okozta

barázda húzódott a homlokán, mint ránc a ruháján. Ez a sápadt arc szívósságról, kereskedői bölcsességről és arról a bizonyosfajta ravasz szerzésvágyról beszélt, ami feltétele az üzleti pályáknak. Ez idő tájt még kevésbé voltak ritkák, mint ma, azok a régi családok, amelyek nagybecsű hagyományként őrzik hivatásuk szokásait és jellegzetes viseletét, s úgy ülepednek meg az új civilizáció kellős közepén, akár a vízözön előtti maradványok, melyeket Cuvier a kőbányákban talált. A Guillaume-család feje is az ősi hagyományok ez érdemes őrei közé tartozott: titokban sajnálta a kalmárok céhmesterét és a bírósági ítéleteket soha nem emlegette másképpen, mint „a konzulok döntéseit". Ma is — minden bizonnyal a régi rend szerint — elsőnek kelt föl a házban s szigorú ábrázattal várta a három segédet, készen arra, hogy megdorgálja őket, ha késnek. Valóban, Mercur[5] ez ifjú tanítványai leginkább attól a szótlan figyelemtől rettegtek, amellyel a főnök hétfő reggelenként arcukat és mozdulataikat fürkészte, kiruccanásuk bizonyítékait vagy nyomait keresve. De az öreg posztós most ügyet sem vetett a legényeire: egészen lefoglalta a talány, hogy vajon mit nézegethet a selyemharisnyás és köpönyeges fiatalember oly nagy buzgalommal hol a cégtábláján, hol meg a boltja bensején? A lassan emelkedő nap már megvilágította odabenn a vasráccsal és régi, zöld selyemfüggönyökkel elkerített irodát, ahol a roppant üzleti könyvek, a cég néma orákulumai hevertek. A túl kíváncsi idegennek erre a kis helyiségre fájhatott a foga, ezt méregette, hasonlítgatta az ebédlővel, amely oldalvást nyílott, egy mennyezetablakon át kapta a fényt, s asztala mellől a család étkezés közben is jól szemmel tarthatta a boltajtót. Egy kereskedőnek, aki végigszenvedte az ár-maximálás[6] korszakát, gyanúsnak kellett találnia, hogy valaki ennyire behatóan érdeklődjék a lakása iránt. Guillaume úr eléggé természetesen jutott tehát arra a következtetésre, hogy ez a baljós alak a *Labdázó Macska* kasszájára áhítozik. A legidősebb segéd egy ideig tapintatosan, a háttérből élvezte a főnöke és az ismeretlen között folyó néma párbajt, de amikor észrevette, hogy a fiatalember fél szemmel a harmadik emelet ablakait lesi, gondolt egyet, és szorosan Guillaume úr mellé lépett. Azután még két lépést tett, ki az utcára, felnézett, és úgy rémlett neki, Augustine Guillaume kisasszonyt látja sebtiben hátralépni. A posztóárusnak nem tetszett, hogy segédje így fején találta a szöget, és görbe pillantást vetett rá; de hirtelen mindketten megnyugodtak, s a kereskedő és a szerelmes boltoslegény lelkéből egyszerre röppentek el az idegen miatti aggodalmak. Az ismeretlen ugyanis intett egy bérkocsinak, mely a közeli tér felé tartott, s közönyt

erőltetve arcára, fürgén fölszállt rá. Távozása a többi segéd szívébe is valamelyes gyógyírt csöpögtetett, mert nem szívesen találkoztak volna közelebbről vidám csínyük áldozatával.

— Nos, uraim, mire várnak itt karbatett kézzel? — szólt ekkor Guillaume úr három ifjú famulusához. — Bezzeg azelőtt, a nemjóját, amikor még Chevrel úrnál dolgoztam, ilyenkor már több mint két vég posztót átnéztünk!

— Akkor tán még a nap is korábban kelt? — kérdezte a második segéd, aki találva érezte magát.

Az öreg kalmár nem fojthatta el mosolyát. Jóllehet a három fiatalember közül kettő gazdag gyáros fia volt Louviers-ből és Sedanból, s Guillaume tudta, hogy ha eljön az önállósítás ideje, egy szavukba kerül, és akár százezer frank áll a rendelkezésükre — kötelességének tartotta valamiféle régimódi zsarnokság jármába törni őket, mely ma már teljesen ismeretlen fényes, modern üzleteinkben, ahol a segédek arról ábrándoznak, hogy harminc éves korukra megszedik magukat; úgy dolgoztatta a legényeit, mint a rabszolgákat. Hárman megbirkóztak azzal a munkával, mely tízét is megizzasztotta volna a mai segédeknek, akik csak arra jók, hogy a falat támogassák és az üzlet költségvetését megrendítsék.

Soha hangos szó nem verte föl ennek az ünnepélyes háznak a csöndjét, ahol az ajtók zajtalanul fordultak jól olajozott sarkaikon, s a legjelentéktelenebb bútordarab is azt a tisztes tisztaságot prédikálta, melyet a szigorú rendszeretet és takarékosság szül. A leghuncutabb segéd gyakran mulatott azzal, hogy a grójí sajtra, amit ebédhez kaptak s amihez még jó képet is vágtak, ráírta a vétele eredeti napját. Ez és más hasonló kópéságok néha kivívták a kisebbik Guillaume-lány, a bájos hajadon mosolyát, aki az imént bűvölte el megjelenésével az idegent. Mindegyik segéd, a legrégibb is, borsos kosztpénzt fizetett, mégsem merészkedett volna egyik sem a gazda asztalánál maradni, amikor a csemegét felszolgálták. Ha meg Guillaume-né asszony kijelentette, hogy elkészíti a salátát, szegény ifjú emberek már előre remegtek, jól tudván, milyen fukar kézzel hinti rá az olajat. Arra nem is gondolhattak, hogy egy éjszakára kimaradjanak, hacsak jó előre és elfogadhatóan meg nem indokolták ezt a rendellenességet. Vasárnaponként, megszabott sorrend szerint, két-két segéd kísérte misére és litániára a Guillaume-családot a Saint-Leu templomba. Elöl mindig Virginie és Augustine kisasszony haladt szerény kartonruhában, a segédek karján, s a kis családi menetet a két szülő zárta be: Guillaume-né egy pillanatra sem

vette le a fiatalokról átható tekintetét, míg Guillaume úr kötelességtudóan cipelte a fekete szattyánbőrbe kötött két terjedelmes imakönyvet. A második segédnek nem járt fizetés. Ami pedig azt illeti, akit tizenhét év lankadatlan szorgalma és hűsége beavatott a cég titkaiba: minden fáradozásának nyolcszáz frank volt a díja. Családi ünnepek alkalmával olykor ajándékot kapott, melynek azonban pusztán Guillaumené száraz, ráncos keze adott értéket: egy-egy rece-erszényt, gondosan megtöltve gyapottal, hogy áttört rajzai érvényre jussanak, elnyűhetetlen nadrágtartót vagy jó vastag selyemharisnyát. Ez a főminiszter néhanapján részt vehetett a család szórakozásaiban is, vagyis velük ment a birtokukra, illetve színházba, amikor többhavi fontolgatás után rászánták magukat, hogy élnek a páholybérlők jogával, s egy rég elfeledett darab felújítását kérték. Ami a három másik segédet illeti, a tisztelet korlátja, amely valaha egy posztósmestert a legényeitől elválasztott, áthághatatlanul meredezett köztük és az öreg kereskedő között, s ezek a fiúk könnyebben kaphatók lettek volna arra, hogy ellopjanak egy vég szövetet, mint hogy vétsenek a nagytekintetű etikett ellen. Ez a merevség ma talán már nevetségesnek hat; de e nagymúltú üzletházak valóságos iskolái voltak a jó erkölcsnek és a tisztességnek. A mesterek atyailag bántak inasaikkal. A fiatalember fehérneműjét maga a ház úrnője gondozta, foltozta, sőt néha fel is frissítette, s ha egy gyakornok megbetegedett, valóban anyai gonddal ápolta. Veszély esetén a gazda nem sajnálta a pénzt, és a leghíresebb orvosokat hívatta; mert a szülők előtt a fiatalembereknek nemcsak az erkölcséért és tudásáért felelt. Ha pedig egyik derekabb segédjüket valami csapás érte, az öreg kereskedők megmutatták, hogy becsülik is azokat a képességeket, amelyeket kifejlesztettek; és leányuk boldogságát is nyugodtan rábízták arra, aki a vagyonukat már régóta kezelte. Guillaume ez a fajta régi vágású ember volt, megtestesítője a régi rend minden hibájának, de erényének is; és Joseph Lebas-t, első segédjét, aki szegény árva gyerekként került hozzá, gondolatban már úgy tekintette, mint idősebbik leánya, Virginie, jövendőbelijét. Csakhogy Joseph ezúttal nem kért részt gazdája szép, kerekded terveiből, aki a világ minden kincséért sem adta volna férjhez a második leányát, míg az első pártában van. Márpedig a szerencsétlen segéd szíve egyedül a kisebbikért, Augustine-ért lángolt. Hogy ezt a titkon érlelődő szenvedélyt igazoljuk, jobban meg kell ismernünk annak a zsarnoki önkénynek a rugóit, mely a vén posztókereskedő házát kormányozta.

Guillaume-nak két lánya volt. Az idősebbik, Virginie kisasszony,

egészen anyjára ütött. Guillaume-né asszony, Chevrel úr leánya oly meredten ült mindig a pénztár kis padkáján, „mintha nyársat nyelt volna", amint ezt élcés kedvű járókelők nemegyszer saját füle hallatára tárgyalgatták. Sovány, megnyúlt arca túlzó vallásosságra mutatott. A külseje híján volt minden bájnak, a modora minden szívélyességnek, s közel hatvan esztendős fejét örökösen ugyanegy főkötő ékítette, fölszalagozva, akár az özvegyeké. Az egész környék csak *kapus nővér*-nek hívta. Kevés beszédű volt és mozdulatait egy távjelző masina szaggatottsága jellemezte. Világos macskaszeme mintha az egész világra haragudott volna önnön rútsága miatt. Virginie kisasszony, akit anyja éppoly zsarnoki vasfegyelem alatt tartott, mint a húgát, már a huszonnyolcadik évében járt. Anyjával való hasonlatossága néha ellenszenves kifejezést adott az arcának, de ezen enyhített fiatalsága, s az anyai szigor két kiváló tulajdonságot oltott belé, ami mindennel felért: kedves volt és türelmes. A még alig tizennyolc esztendős Augustine kisasszony nem hasonlított se apjára, se anyjára. Ama lányok közé tartozott, akiket semmi testi kapocs nem fűz szüleikhez, s akik így szinte hitelt szereznek annak az álszent mondásnak, hogy „a gyermeket Isten adja". Augustine alacsony termetű volt, vagy hogy szemléletesebben fessük, amolyan *édes kicsike*. Egy nagyvilági ember sem találhatott kivetnivalót ebben a bájos, ártatlanul nyíltszívű, elragadó teremtésben, legfeljebb a kissé félszeg mozdulatait vagy a tartása szokványos voltát és olykor némi elfogódottságot. Hallgatag és zárt arcán az a tűnő mélabú lebegett, mely a gyönge fiatal leányokat fogja el, akik nem mernek szembeszegülni anyjuk akaratával. A két nővérnek mindig szerényen kellett öltözködnie, s az eredendő női hiúságot csak a tisztaság fényűzésével elégíthették ki, ami egyébiránt bámulatosan illett hozzájuk és a ragyogó pultokhoz, a makulátlan polcokhoz, melyeken az öreg szolga egy porszemet sem tűrt meg, s egész ódivatún egyszerű környezetükhöz: tökéletes volt az összhang. Mivel életmódjuk arra szorította őket, hogy boldogságukat a munkában keressék, ezidáig csupán örömet szereztek anyjuknak, aki büszkén állapította meg magában, hogy a lányai példás jelleműek. Könnyen elképzelhetjük neveltetésük eredményeit. A kereskedelem szolgálatára nevelődtek, és minthogy egyhangú üzleti eszmefuttatásokat és számításokat hallottak csak s nem tanultak mást, mint nyelvtant, könyvvitelt, egy kis ótestamentomi történetet meg Franciaország történetét Le Ragois művéből, megtoldva néhány anyjuktól jóváhagyott olvasmánnyal — a gondolkodásuk köre meglehetős szűk maradt: hibátlanul el tudtak vezetni egy háztartást, ismerték az ára-

kat, megbecsülték a pénzt, takarékosak voltak és mélyen tisztelték a kereskedői erényeket. Az apai vagyon árnyékában is éppúgy értettek a foltozáshoz, mint a finomabb kézimunkákhoz, s anyjuk már tervbe vette, hogy főzésre fogja őket, hadd tudjanak annak rendje és módja szerint összeállítani egy ebédet s a dolgok ismeretében megpirongatni a szakácsnét. A két lány, aki mit sem ismert a világ örömeiből, s aki előtt szülei békés élete állott követendő példaképpen, nem is igen mozdult ki az öreg szülőház megszokott köréből, amely anyjuk számára a mindenséget jelentette. Az ünnepélyes családi összejövetelek töltötték ki evilági gyönyörűségeik egész jövőjét. A második emeleti nagy szalon ilyenkor tekintélyes társaságot várt: Roguinnét, aki Chevrel-lány volt, tizenöt évvel fiatalabb unokanővérénél, s drágaköves ékszereket viselt; az ifjú Rabourdint, a pénzügyminisztérium egyik helyettes irodafőnökét; César Birotteau urat, a dúsgazdag illatszergyárost és feleségét, akit „Césarné"-nak hívtak; megjelent továbbá Camusot úr, a Bourdonnais utca legvagyonosabb selyemnagykereskedője és apósa, Cardot úr; s volt ott még két-három öreg bankár és néhány feddhetetlen erkölcsű hölgy. Az ezüst asztalnemű, a meisseni porcelánok, a gyertyák, a kristálypoharak előkészítése, feldíszítése, elrendezése változatosságot hozott a három nő életébe, akik annyi szoknyasuhogással sürögtek-forogtak ezeken a délutánokon, mint apácák a püspökük fogadásán. Végre, estefelé, amikor sorra megtisztogatták, fényesre dörgölték, kicsomagolták, helyre rakták már az ünnepség díszeit, és a fáradtságtól mindhárman alig álltak a lábukon, Guillaume-né így szólt a leányaihoz, akik segítettek neki a vetkőzésnél:

— Gyermekeim, ma semmit se végeztünk!

Amikor aztán ez ünnepi alkalmakkor a *kapus nővér* engedélyt adott a táncra is, saját hálószobájába szorítva vissza a boston-, whist- és triktrak-csatákat, ez az engedékenység már az álmok netovábbjaként számított és csak annak a két-három nagy bálnak a boldogságához volt fogható, amelyre Guillaume farsang idején elvitte a lányait. Végül, egyszer egy évben, mulatságot rendezett a derék posztóárus, s ilyenkor kitett magáért. Bármily gazdagok és előkelők voltak is a meghívottak, óvakodtak kosarat adni neki; mert a párizsi üzletvilág legtekintélyesebb cégei is rászorultak Guillaume úr kimeríthetetlen hitelére, vagyonára vagy félszázados tapasztalatára. De ne higgyük, hogy az érdemes kereskedő két eladó lánya sok hasznát vette a tanításoknak, amelyeket a társasági élet a fiatalok számára nyújt. Virginie és Augustine oly kicsinyes díszekkel jelentek meg még ezeken az estélyeken is — jellemző

módon a cég váltólejárat-könyvében jegyezték elő a dátumukat — hogy már ezért is pirulniok kellett. Tánckészségük nem volt különösen figyelemre méltó, s az állandó anyai felügyelet lehetetlenné tette, hogy „igen"-en és „nem"-en kívül mást is fűzzenek a lovagjaikkal való csevegésbe. Aztán meg a *Labdázó Macska* ősi házitörvényei szerint, tizenegy órakor már haza kellett menniük, éppen amikor a bálok és mulatságok hangulata magasabbra hág. Ilyenformán szórakozásaik, ha látszólag méltók voltak is apjuk vagyonához, a családi szokások és elvek miatt többnyire savukat-borsukat vesztették. Ami pedig a mindennapi életet illeti, ennek a képét teljessé teszi egyetlen tény. Guillaume-né asszony megkövetelte, hogy lányai kora reggel keljenek, mindennap az előírt időben jöjjenek le a szobájukból, és foglalatosságaikat zárdai szabályossággal osztotta be. Augustine-t azonban a véletlen eléggé emelkedett lélekkel áldotta meg ahhoz, hogy érezze ennek az életnek az ürességét. Kék szemét néha körülhordozta, mintha kérdéseket vetett volna a sötét lépcsőház és a nyirkos raktárak mélyeibe. S miután hiába fürkészte, puhatolta ezt a kolostori némaságot, a távolba hallgatózott, ahonnan zavaros suttogás ütötte meg a fülét arról a szenvedélyes életről, mely az érzelmeket fölébe helyezi az anyagi dolgoknak. Az ilyen pillanatokban arca kigyúlt, keze ernyedten ejtette a fehér muszlint a pult sima tölgyfalapjára, s anyja csakhamar rászólt érdes hangján, amelyet a legkedveskedőbb szándék sem tudott meglágyítani:

— Augustine! Ugyan mire gondolsz, szívecském?

Lehetséges, hogy *Hippolyte, Douglas grófja* és *Comminges gróf,* két regény, amit Augustine egy nemrég elbocsátott szakácsnő szekrényében talált és lopva olvasott el, nagy mohón, a tavalyi tél hosszú éjszakáin, ugyancsak részes volt abban, hogy a fiatal lány gondolatai magasabbra szárnyaltak. Nos, Augustine lágy hangja, jázminfehér bőre és kék szeme meg a vágyairól ejtett homályos szavak szerelemre lobbantották Joseph Lebas-t, s ez a szerelem éppoly heves volt, mint amilyen tisztelettel teljes. Ám Augustine részéről, könnyen érthető szeszély folytán, semmi viszonzást nem talált az árva; bár talán csak azért, mivel a leány nem tudta, hogy szeretik. Ezzel szemben az első segéd hosszú lába, gesztenyeszín haja, lapáttenyere és bikanyaka titkos bámulóra lelt Virginie kisasszonyban, akit ötvenezer tallér hozománya ellenére sem kért meg még eddig senki. Mi sem természetesebb, mint ez a két ellentétes szenvedély, melyek úgy virágzottak ki a bolt csendes félhomályában, akár ibolya az erdő sűrűjén. A néma, állandó vizsgálódásból, ami a szakadatlan munkába és templomi békességbe beléfásult,

kizökkenő után sóvárgó fiatalok tekintetét egymásba kapcsolta, előbb-utóbb szerelemnek kellett fakadnia. A megszokott arcon lassan kirajzolódnak a lélek értékei, s végül elmosódnak a vonások gyöngéi.

„Ha ez az ember így folytatja, a lányaink nemsokára már térdreesnek majd egy kérő előtt!" — mormogta magában Guillaume úr, amikor a rendeletet olvasta, amellyel Napóleon első ízben hívta be idő előtt a soros korosztályt.

S látván, hogyan hervadozik idősebbik lánya, ettől a naptól fogva az öreg kalmárnak egyre többször járt az eszében, hogy amikor Chevrel kisasszonyt feleségül vette, ők ketten is hasonló helyzetben voltak, mint most Joseph és Virginie. Milyen szép lenne, ha férjhez adhatná a lányát, s egyben szent adósságát is leróhatná; azt a jótéteményt, melyet egyező körülmények között elődjétől kapott, most visszaadná egy másik árva fiúnak! Joseph Lebas, aki már a harmincharmadik esztendejét taposta, a közte és Augustine közt tátongó tizenöt év korkülönbség akadályait méregette. Másrészt, értelmes ember létére, csakhamar átlátta Guillaume úr szándékait, és túlságos jól ismerte gazdája hajthatatlan elveit is, hogy tudja: a kisebbik lány semmiképp nem mehet férjhez a nővére előtt. A szegény posztóslegény tehát, akinek éppoly érző volt a szíve, mint amilyen hosszú a lába és széles a melle, szótlan szenvedett.

Így álltak a dolgok ebben a kis köztársaságban, amely a Saint-Denis utca kellős közepén meglehetősen hasonlított egy kisebbfajta trappistakolostorhoz. De hogy mind a külső történésekről, mind pedig az érzelmekről hű krónikát adjunk, néhány hónappal vissza kell nyúlnunk a történetünket megnyitó jelenet elé. Egy este, napszállatkor, magányos fiatalember haladt el a *Labdázó Macska* lassan homályba süppedő boltja előtt, s pillanatra megtorpant, mert olyan kép tárult a szeme elé, mely a világ bármely festőjét lenyűgözte volna. A boltban még nem gyújtottak világot, s a fekete háttérből élesen vált ki a kereskedő ebédlője, abban a sárgás, árnyéktalan fényben úszva, amely annyi bájt ad a holland iskola festményeinek. A hófehér asztalterítő, az ezüstnemű, a kristálypoharak ragyogása egészítette ki az összhatást, s a fény és árnyék erős ellentétei még szebbé tették a képet. A családapa és hitvese s a segédek arca, Augustine tiszta vonásai, két lépésnyire tőle egy tenyeres-talpas, kövér képű lánnyal — mindez oly érdekes csoportot alkotott, a fejek annyira eredetiek voltak, a jellemek olyan őszintén megnyilatkoztak, olyan jól lehetett érezni e család békéjét, nyugalmát és szerény életét, hogy egy művész számára, aki a természet kifejezésére

törekszik, volt ebben a véletlen jelenetben valami kétségbeejtően visszaadhatatlan. A járókelő fiatal festő volt; hét évvel azelőtt megnyerte a festészet nagydíját, s éppen most tért vissza Rómából. Költészettel táplálkozó lelke, Raffaellel és Michelangelóval eltelt szeme az igazi természetre szomjazott, miután hosszú esztendőkig lakta azt a pompás országot, melyet a művészet teleszórt legnagyszerűbb remekeivel. Így érzett, s nem törődött vele, igaza van-e vagy sem. Az itáliai szenvedélyek hevében kiégett szíve egy szerény és áhítatos szűz után vágyakozott, s ilyet Rómában csak festve talált. A lelkesedés, amelyet a kép természetessége gyújtott rajongó lelkében, szinte önkéntelenül vezette át a főalak mély csodálatába: Augustine merengőnek látszott és nem nyúlt az ételhez; úgy ült, hogy a lámpa egész arcát fényben fürösztötte, s felső teste mintha tüzes körben mozgott volna, mely éles vonásokkal rajzolta ki a fejét és szinte földöntúli fényességet vetett rá. A művész önkéntelenül is angyalhoz hasonlította, amint elhagyott egére emlékezik. Szinte ismeretlen érzés, áttetsző és forrongó szerelem öntötte el a szívét. Néhány pillanatig állt így, magába roskadva gondolatainak súlya alatt, aztán kitépte magát a boldog igézetből és hazafutott, de sem enni, sem aludni nem tudott. Virradattal bezárkózott műtermébe s ki sem mozdult onnan, míg vászonra nem rögzítette e jelenet varázsát, amelynek az emléke valósággal megszállta a lelkét. De boldogsága nem lehetett teljes imádottja hű arcképe nélkül. Többször elsétált a *Labdázó Macska* háza előtt, sőt — különféle ürügyekkel — egyszer-kétszer a boltba is bemerészkedett, hogy közelről láthassa az elragadó teremtést, akit Guillaume-né féltékenyen őrzött védőszárnyai alatt. Nyolc teljes hónapon át egyedül szerelmének és művészetének élt, legmeghittebb barátai színét se látták, feledett társaságot, költészetet, színházat, zenét, kedvteléseket — mindent. Végre egy reggel Girodet, áttörve a tilalmakat, amelyeket a művészek jól ismernek és ki tudnak játszani, berontott hozzá és ezzel a kérdéssel riasztotta fel elmerültségéből:

— Mondd, mit állítsz ki a Tárlaton?

A művész ekkor kézen ragadja barátját, vonja, viszi magával a műtermébe, föllebbenti a védőfátylat egy kis képről s egy portréról. Girodet csak nézi a két remekművet, hosszan, sóváran, aztán szótlanul keblére öleli barátját. A lelkét öntötte a másik lelkébe; csak így tudta kifejezni a megindultságát, ahogyan érezte.

— Szerelmes vagy? — kérdezte Girodet.

Mindketten tudták, hogy Tizian, Raffael és Leonardo da Vinci legszebb arcképeit rajongó fellángolásoknak köszönhetjük, s hogy egyéb-

iránt minden remekmű, különböző körülmények között bár, de ugyane hevülésekben fogan. A fiatal művész válaszul csak bólintott.

— Boldog ember vagy, ha Itáliából jövet idehaza is szerelmes tudsz lenni! De nem ajánlom neked, hogy effajta műveket a Tárlatra vigyél — tette hozzá a nagy festő. — Lásd, ezt a két képet ott nem értené meg senki. Ezt a csupa valószerű színt, ezt a bámulatos kidolgozást még nem értékelik, a közönség elszokott ennyi mélységtől. Mi ellenzőket, spanyolfalakat festünk, kedves barátom, nem képeket. Ej, inkább verseket írnánk és a régieket fordítanánk! Több dicsőségünk származna belőle, mint szerencsétlen vásznainkból.

E jóakaratú tanács ellenére is, a két kép a Tárlatra került. Az intérieur-jelenet egész forradalmat robbantott ki a festészetben. Belőle születtek azok a zsánerképek, melyek olyan hihetetlen tömegben lepik el minden kiállításunkat, hogy már-már azt hihetnénk, gyártják őket. Ami a portrét illeti, aligha akad művész, aki ne emlékezne erre az élettel teli képre, melyet maga Girodet koszorúzott meg, s a sokszor valóságos tömeggé duzzadó nézőközönség lelkesen helyeselte az ítéletét. A két festményt népes embergyűrű vette körül. Ülték egymást, ahogy a nők mondják. Üzérek, nagyurak dupla aranyakkal rakták volna ki a két kép minden ecsetvonásnyi helyét, de a művész megkötötte magát, és sem eladni, sem másolni nem volt hajlandó a műveit. Ekkor szédületes összeget kínáltak neki, hogy legalább a metszetes sokszorosítást engedélyezze, azonban az üzletemberek sem jártak több szerencsével, mint a műpártolók. Bár az eset lázba hozta a társasági életet, nem volt olyan természetű, hogy híre elérjen a Saint-Denis utcai kis remeteségig; mégis, Guillaume-nénál tett egyik látogatása alkalmával a közjegyzőné mesélt a kiállításról Augustine-nek, akit nagyon szeretett, s elmagyarázta neki a mibenlétét. Roguinné csacsogására Augustine természetesen kedvet kapott, hogy megnézze a festményeket, és nagy bátran, de nagy titokban, megkérte unokanővérét, kísérje el őt a Louvre-ba. A jó unokanővér tárgyalásait siker koronázta, engedélyt nyert Guillaume-nétól, hogy egy-két órára kiragadhassa kishúgát unott foglalatosságai közül. Így aztán Augustine, átfurakodva a tömegen, eljutott a megkoszorúzott festményig. Amikor magára ismert, borzongás futott át rajta, s reszketni kezdett, mint a nyárfalevél. Hirtelen félelem fogta el; körülnézett; Roguinnét kereste, akitől a közönség egy hulláma elszakította. E pillanatban rémült tekintete a fiatal festő lángoló arcával találkozott. S ekkor egyszerre felötlött benne egy sétáló képe, akit már többször kíváncsian megnézett, mert új szomszédnak tartotta.

— Látja, mire ihletett engem a szerelem! — súgta a művész a félénk teremtés fülébe. — Augustine-t e szavak végképp megrémítették. De aztán szinte természetfeletti bátorságra kapott, átvágta magát a nézők seregén, s elérte nénjét, aki még mindig nem adta fel a reményt, hogy rést talál a tolongásban, és ő is a képhez fér.

— Agyonnyomnak — kiáltotta neki Augustine — menjünk haza! Csakhogy vannak a Tárlaton pillanatok, amikor két nő nem járhat-kelhet kedve szerint a csarnokokban. Az emberáradat szeszélyes hullámzása magával ragadta s a második képtől néhány lépésre sodorta Guillaume kisasszonyt és nénjét. A véletlen jóvoltából most hát mindketten könnyen megközelíthették a festményt, melyet úgy felkapott a divat, ezúttal valódi tehetség mellé szegődve. A jegyzőné meglepett felkiáltását elnyelte a tömeg lármája és zsivaja; Augustine-nek pedig akaratlanul is eleredtek a könnyei a csodálatos jelenet láttán; majd

amikor újra közvetlen közelében vette észre a fiatal festő rajongó arcát, szinte megmagyarázhatatlan érzésnek engedve, ujját az ajkára tette. Az ismeretlen fejbólintással válaszolt és Roguinnéra mutatott, mint fölösleges harmadikra, hogy bizonyítsa, megértette Augustine-t. Ez a némajáték mintha tüzes vassal égette volna a szegény lány testét; máris bűnösnek hitte magát, mert úgy képzelte, hogy szövetségre lépett a művésszel. A fojtó hőség, a ragyogónál-ragyogóbb ruhák forgataga, az ezernyi szín, a számtalan élő vagy festett arc, a képkeretek aranypompája elkábította és különös mámorba ringatta Augustine-t, és ez ismét csak növelte a félelmét. S tán el is ájul, ha a szíve mélyéről nem ujjong fel valami ismeretlen öröm, mely áthasított az érzések zűrzavarán és új élettel árasztotta el egész valóját. Mindamellett szentül hitte, hogy a Gonosz karmai közé esett, hiszen elég mennydörgő prédikációt hallott már szörnyűséges cselvetéseiről. Eszeveszett pillanat volt. A boldogságtól és szerelemtől sugárzó fiatalember egészen nénje kocsijáig kísérte a fiatal lányt. Augustine ekkorra már rabul esett az újszerű izgalomnak; ittas bódultság ernyesztette, amely mintegy felszabadította benne a természet erőit; engedett hát szíve unszolásának és többször is ránézett a fiatal festőre, alig tudva leplezni a zavarát. Soha ilyen megkapó nem volt az ellentét orcáinak lángja és bőrének hava közt. A művész most teljes virágjában csodálhatta e szépséget, teljes dicsfényében tisztelhette e szemérmet. Augustine pedig borzadállyal vegyes gyönyörűséget érzett a gondolatra, hogy az ő ittléte boldoggá tette azt, akinek a neve szájról szájra jár, s akinek a tehetsége halhatatlanságot szerzett holmi mulandó képeknek. Szerették! Lehetetlen volt kételkednie ebben. A művész már rég eltűnt a szeme elől, amikor egyszerű szavai még egyre ott csengtek a szívében: „Látja, mire ihletett engem a szerelem!" S a szíve mélyebbről jövő dobbanásait úgy érezte, mint egy-egy fájdalmas ütést, annyi ismeretlen hatalmat szabadított fel forrósodó vére. Erős fejfájást színlelt, csak hogy ne kelljen nénjével a képekről beszélnie; ám hazaérve, Roguinné nem tudta megállni, hogy el ne újságolja Guillaume-nénak, milyen nevezetesség lett a *Labdázó Macská*-ból, s Augustine minden ízében remegni kezdett, amikor anyja kijelentette: ő is elmegy a Tárlatra és megnézi a házát. Ismét fejfájásról panaszkodott és engedélyt kapott, hogy aludni menjen.

— No tessék, ez a látványosságok haszna: fejfájás! — kiáltott fel Guillaume úr. — Hát mi van abban olyan mulatságos, hogy az ember festményen lássa, amit az utcánkban akár mindennap láthat? Egy szót se halljak ezekről a művészekről, akik éppolyan éhenkórászok, mint az

íróitok. És az ördögbe is, miért éppen az én házamat teszik csúffá a képeikkel?

— Arra talán jó lesz ez mégis, hogy egy pár rőffel több posztót adjunk majd el — mondta Joseph Lebas.

De ez az észrevétel sem mentette meg a művészetet és a tudományt attól, hogy újra el ne marasztalják a Kereskedelem ítélőszéke előtt. Amint gondolhatjuk, az effajta beszédek nem sok reménnyel biztathatták Augustine-t, aki az éjszaka csendjében végre átengedhette magát első szerelmes gondolatainak. Úgy tetszett neki, mindent álmodott csupán, és sorra idézte fel az elmúlt nap eseményeit; nem tudott betelni velük. Megízlelte a szorongásokat, a reményeket, a lelkiismeret mardosását, ezt az egész érzelmi hullámjátékot, amely oly édesen elringatja a hozzá hasonlóan egyszerű és félénk szíveket. Milyen üresnek látta egyszerre ezt a fekete házat, és milyen kincset fedezett fel a lelkében! Egy tehetséges ember feleségének lenni, a dicsőségében osztozni! Mekkora pusztítást is végezhetett ez a gondolat egy ilyen család gyermekének a szívében! Milyen reményeket élesztheteti egy fiatal leány lelkében, aki elegáns életre vágyott s mindeddig csak józan, hétköznapi szólamokat kapott! A börtönbe napsugár vetődött. Augustine egy csapásra szerelmes lett. Annyi érzését kecsegtették egyszerre, hogy gondolkodás nélkül megadta magát. Vajon tizennyolc éves korban a szerelem nem tolja-e még prizmáját a világ s a fiatal lányok szeme közé? Nem sejthette, milyen kegyetlen összeütközések származnak egy szerelmes asszony s egy művészember frigyéből; azt hitte, hivatva van boldoggá tenni imádóját, s nem vett észre semmi aránytalanságot kettejük között. Számára a jelen egyúttal az egész jövőt is jelentette. Amikor apja és anyja másnap visszatért a Tárlatról, elszontyolodott arcuk csalódást sejtetett. Először is, a festő visszavonta a két képet, aztán meg Guillaume-né elveszítette a kásmírkendőjét. A hírben, hogy a képek ottjárta után eltűntek a Tárlatról, Augustine annak az érzelmi finomságnak a jelét látta, amit az asszonyok mindig nagyra értékelnek, még ösztönösen is.

Ama reggelen, amikor Théodore de Sommervieux-t — mert ez volt a név, amelyet a hír elhozott Augustine szívébe — egy bálról hazatértében lelocsolták a *Labdázó Macska* segédei, mialatt naiv kis kedvesének a megjelenését várta, aki egyébként nem tudott az ottlétéről — ezen a reggelen a két szerelmes mindössze negyedik alkalommal látta egymást a Tárlaton történtek óta. Az akadályok, melyeket a Guillaume-ház rendje útjába állított a művész szenvedélyes természetének, ért-

hető módon még csak szították Augustine iránti szerelmét. De hogyan közelítsen egy fiatal leányhoz, aki egész nap a pult mögött ül, mégpedig két olyan nő között, mint Virginie kisasszony és Guillaume-né? Hogyan levelezzen vele, ha anyja sohasem hagyja magára? Mint minden szerelmes, Théodore is hajlamos volt a rémlátásra, s az egyik segédet máris vetélytársának tette meg, a többieket meg ellenfele szövetségeseinek. És még ha ennyi árgus szemet kijátszhatna is, az öreg kalmár vagy Guillaume-né szigorú tekintetét képtelen volna megtéveszteni. Mindenfelé gátak és gátak, sehol egy szikra remény! Szenvedélyének heves volta is akadályozta a fiatal festőt abban, hogy rátaláljon a leleményes fogásokra, melyeket a fékezhetetlen szabadságvágytól vagy a szerelem lángjától feltüzelt értelem utolsó erőfeszítésként sugall a raboknak és a szerelmeseknek. Théodore egy őrült nyughatatlanságával járt-kelt a negyedben, mintha bizony a mozgás tanácsot adhatott volna neki. Miután hosszasan törte a fejét, az az ötlete támadt, hogy csengő arannyal megvásárolja a kövér képű szolgáló segítségét. Néhány levél jött s ment így a távolból a két hét alatt, mely a baljós reggelt követte, amikor Guillaume úr és Théodore oly alaposan végigmérték egymást. E pillanatban az a megállapodás állt fenn a két fiatal között, hogy a nap egy bizonyos órájában találkoznak; és vasárnap, a Saint-Leu templomban, mise és litánia alatt Augustine eljuttatta drága Théodore-jához a rokonoknak és a család barátainak a listáját. Ezeket aztán a fiatal festő iparkodott megkörnyékezni, hogy ha lehetséges, megnyerje szerelmes szándékainak ez anyagias lelkek egyikét, akik egyedül a pénz és az üzlet körül forogtak, s az igazi szenvedélyt úgy tekintették, mint valami szörnyűséges, mint valami egészen hallatlan spekulációt. A *Labdázó Macska* megszokott életében egyébként semmi nem változott. Ha Augustine szórakozottnak tetszett, ha, fittyet hányva a házirendnek, fölment a szobájába, hogy egy virágcseréppel jeleket adjon; ha sóhajtozott s végül, ha töprengeni látszott, senki, még az anyja sem vette észre. Ez a körülmény bizonyára kissé meglepi azokat, akik megértették e háznak a szellemét, ahol egy költészettel kacérkodó gondolat éles ellentétbe került emberekkel és dolgokkal egyaránt, s ahol mindenkinek minden mozdulatát, minden pillantását azonnal elfogták és ízekre szedték. Pedig mi sem természetesebb ennél: a hajó, mely a *Labdázó Macska* lobogója alatt oly biztonsággal vitorlázott Párizs üzleti életének háborgó tengerén, viharba került, ama viharok egyikébe, melyeket időszakos visszatérésük alapján egyenlítővidékieknek nevezhetnénk. A hajószemélyzet öt tagja, Guillaume-nével és Vir-

ginie kisasszonnyal megerősítve már vagy két hét óta a *leltár* néven ismeretes túlhajtott munkának szentelte magát. Minden bálát megmozgattak, minden rőföt számba vettek, hogy felmérjék a maradék darab pontos értékét. Gondosan megvizsgálták a csomagok függőcímkéit, hogy ellenőrizzék a vétel időpontját. Megállapították a napi árat. Guillaume reggeltől estig talpon volt, s mérőléccel a kezében, tollal a fülén, hajóját vezénylő kapitányhoz hasonlított. Éles hangján, amely egy kis nyíláson át hatolt az alsó raktárba, hogy odalenn is mindent számon kérjen, a kereskedelem barbár, jelbeszédszerű képleteit harsogta: „Mennyi a H—N—Z? — Elfogyott. — Mi maradt a Q—X-ből? — Két rőf. — Ára? — Öt—öt—három. — Vigye át a három A-ra az összes J—J-t, az összes M—P-t és a maradék V—D—D-t." És még ezernyi hasonlóan közérthető mondat röpködött a bolt egyik végétől a másikig, mintha a romantika hívei idéznék modern versek sorait, valamelyik költőjük iránti lelkesedésből. Esténként Guillaume bezárkózott első segédjével és feleségével, tisztázta a számadásokat, új könyveket nyitott, felszólításokat írt a hátralékosoknak s számlákat állított össze. Ők hárman végezték így el ezt a hatalmas munkát, melynek végeredménye elfért egy ív papíron s bizonyította a Guillaume-cégnek, hogy szilárdan áll pénzügyileg éppúgy, mint árukészlet vagy hitelügyletek dolgában; nincs egyetlen sou adóssága sem, neki viszont kétszázezer frankkal tartoznak; a tőke növekedett; s a bérleményeket, házakat, járadékokat kikerekítik, megjavítják, illetve megduplázzák. Mindebből kiderült a parancsoló szükség, hogy az eddiginél sokkal nagyobb lendülettel kell újra a tallérok gyűjtésének látni, s e rettenthetetlen hangyák közül egynek sem jutott volna eszébe a kérdés: „Ugyan mire jó az egész?" Ennek a szokásos évi felfordulásnak köszönhette Augustine, hogy megmenekült Árgusai fürkésző pillantásától. Egy szombat estén végre is elkészült a leltár. A mérleg aktív oldalán elég nulla sorakozott ahhoz, hogy Guillaume ebből az alkalomból feloldja a csemegével kapcsolatos egész évi szigorú tilalmat. A ravasz kereskedő kezét dörzsölgette és megengedte segédeinek, hogy asztalnál maradjanak. Alig hörpintették fel a személyzet férfitagjai a kis pohár házi készítményű likőrt, kocsizörgés hallatszott. A család a Variétés-be ment, ahol a *Hamupipőké*-t adták, míg a két ifjabbik segéd egy-egy hatfrankos tallért kapott és engedélyt, hogy ott töltsék az estét, ahol jólesik, de éjfélre otthon legyenek.

E kicsapongás ellenére az öreg posztóárus vasárnap reggel már hatkor megborotválkozott, felhúzta gesztenyeszín frakkját, amelynek

pompás fénye mindig ugyanazzal az elégedettséggel töltötte el, bő selyemtérdnadrágja füleibe beakasztotta az aranykarikákat; azután, hét óra tájt, amikor az egész ház még mélyen aludt, lement az elsőemeleti raktárral szomszédos kis irodájába. A szobát erős vasráccsal ellátott ablak világította meg, amely egy négyzetes, szűk udvarra nézett; az udvarnak oly feketék voltak a falai, hogy inkább kúthoz hasonlított. Guillaume maga nyitotta ki a bádogvédős, jól ismert redőnyöket s feltolta vályújában az ablaktábla alsó felét. Az udvarról jeges léghuzat csapott be, felfrissítve a szoba fülledt levegőjét, amelyben a jellegzetes irodaszag terjengett. A vén kalmár megállt egy színevesztett marokén huzatú, nádfonatos karszék mellett, kezét az elpiszkolódott karfán nyugtatta; habozott, leüljön-e. Elérzékenyülten nézte a kettős íróasztalt, amely szorosan a falhoz simult, úgyhogy felesége széke, az övével szemközt, egy kis fülkében kapott helyet. Hosszú pillantással végigsimogatta a számozott kartonokat, a zsinegeket, a különféle szerszámokat, a posztójelölő-vasakat, a pénzesládát, mind e régi-régi tárgyakat, s lelki szemével újra Chevrel úr felidézett árnya előtt látta magát. Előhúzott egy támlátlan kis széket, ugyanazt, amire valaha őt ültette le megboldogult gazdája. Fekete bőrrel bevont székecske volt, a sarkain imittamott már régen kiütközött a lószőr, de nem hullott el; a kereskedő most remegő kézzel állította ugyanarra a helyre, ahová elődje. Aztán, leírhatatlan felindultsággal küszködve, megrántotta a Joseph Lebas ágyához vezető csengő zsinórját. A kocka ezzel el volt vetve, s az öregember, aki valósággal roskadozott az emlékek terhe alatt, három-négy váltót markolt fel az asztalról és úgy tett, mintha olvasná őket, amikor Joseph Lebas betoppant.

— Üljön le oda — mondta neki Guillaume a kis székre mutatva.

Mivel az öreg posztósmester soha nem kínálta hellyel a segédjét, Joseph Lebas összerezzent.

— Mi a véleménye ezekről a váltókról? — kérdezte Guillaume.

— Az, hogy sohasem fizetik ki őket.

— Hogyhogy?

— Megtudtam ugyanis, hogy Étienne és társa tegnapelőtt készpénzzel egyenlítették ki a kötelezettségeiket.

— Ó, ó! — kiáltott fel a kereskedő — nagyon betegnek kellene lennem, hogy a bosszúságomat most kimutassam. Beszéljünk inkább másról. Joseph, a leltár befejeződött.

— Igen, uram, s régen volt önnek ilyen szép osztaléka.

— Ugyan hagyja ezeket az újmódi szavakat, Joseph. Mondja in-

kább azt: az eredmény. És tudja-e fiam, hogy ezt a szép eredményt egy kissé magának is köszönhetjük? Épp ezért nem akarom, hogy továbbra is fizetéses alkalmazott legyen. Feleségem azt tanácsolta, ajánljak részesedést magának. No, Joseph? „Guillaume és Lebas", nem is lenne rossz cégjelzés, mi? Még hozzátehetnénk: *és Tsa.*, hogy szép kerek legyen az aláírás.

Joseph Lebas-nak könny szökött a szemébe, de igyekezett elrejteni a meghatottságát.

— Ó, Guillaume úr, mivel érdemeltem ki ezt a nagy jóságot? Hiszen csak a kötelességemet teljesítem. Már az is milyen szép volt öntől, hogy felkarolt egy szegény árvát...

És Joseph csak dörzsölgette a jobb kabátujjával a bal díszes hajtókáját, csak dörzsölgette és egy világért nem nézett volna az öregre, aki mosolyogva gondolta magában: ezt a szerény fiatalembert bizonyára éppúgy bátorítani kell, mint valamikor őt magát is, hogy teljes legyen a kimagyarázkodás.

— Azonban — mondta Virginie apja — maga nemigen szolgál rá erre a jóindulatra, Joseph! Nincs ugyanolyan bizalommal hozzám, mint én magához. (A segéd fölkapta a fejét.) — Ismeri a kasszám titkait. Két esztendeje majd minden ügyembe beavatom. Elküldtem, nézze meg a gyárakat. Egyszóval, nyitva a szívem maga előtt és magáért. De maga?... Magának valami vonzalma van, s erről hallgat, mint a sír. (Joseph Lebas fülig vörösödött.) — Ahá! — kiáltotta Guillaume — hát azt hitte, hogy túljár egy ilyen magamfajta vén róka eszén? Az én eszemen, aki előre láttam a Lecoq-csődöt, ahogy maga is nagyon jól tudja!

— Honnét, uram — kérdezte Joseph Lebas, s ugyanolyan figyelemmel fürkészte gazdáját, mint Guillaume őt — honnét tudhatná ön, hogy én kit szeretek?

— Mindent tudok, semmirekellő! — mondta a tiszteletre méltó és agyafúrt kereskedő, s megcsavarta segédje fülcimpáját. — És megbocsátok, mert magam se voltam különb.

— És ideadná nekem?

— Igen, ötvenezer tallérral együtt, és ugyanannyit hagyok rátok, és új céget alapítunk, új költségmegosztással. Csinálunk mi még üzletet, fiú! — kiáltotta az öreg kalmár fölpattanva helyéről és karjával hadonászva. — Mert lásd, kedves vőm, csak egy dolog ér valamit a világon: a kereskedelem! Aki azt kérdi, hogy mi örömet találni benne, bolond. Állandóan nyomában lenni az üzleteknek, okosan adni-venni

a piacon, a kártyás izgalmával lesni, vajon csődbemegy-e Étienne és Társa, gyönyörködni benne, hogyan feszít egy császári gárdaezred a mi posztónkban, néha egy kis borsot törni a szomszéd orra alá — persze törvényesen! —; olcsóbban gyártani, mint a többiek; fölvetni egy üzletet, aztán szemmel kísérni, ahogy megszületik, felnő, botladozik, s végül célhoz ér; úgy ismerni a különböző cégek minden ügyét-baját, akár egy rendőrminiszter, mert különben hamar kész a ballépés; keményen megállni a hajótörések előtt; levelezés útján barátokat szerezni valamennyi gyárvárosban... Hát nem örökös játék ez, Joseph? De bizony, ez az igazi élet, ez ám! Ebben a vesződségben akarok meghalni, úgy, mint az öreg Chevrel, ha már csak kedvem szerint veszek is részt majd benne.

Életében még ilyen szónoklatot nem vágott ki Guillaume apó, s a rögtönzés lázában már szinte nem is nézett segédjére, aki forró könynyeket hullatott.

— Ugyan, ugyan, Joseph, mi bajod, szegény fiam?

— O, Guillaume úr, annyira szeretem, de annyira, hogy azt hiszem, megszakad a szívem...

— No fiú — mondta ekkor ellágyulva a kereskedő — boldogabb vagy, mint gondolnád, a nemjóját, mert ő is szeret téged. Én csak tudom!

És két apró zöld szemével nagyot hunyorított a legényére.

— Augustine kisasszony, Augustine kisasszony! — kiáltotta elragadtatásában Joseph Lebas.

És már rohant volna ki a szobából, amikor hirtelen egy vasmarok szorítását érezte a karján, s meghökkent gazdája erélyes mozdulattal maga elé rántotta.

— Mi köze Augustine-nek ehhez az ügyhöz? — kérdezte Guillaume, és a hangja tüstént lehűtötte a szerencsétlen Lebas-t.

— Hát nem ő az... akit... szeretek? — dadogta a segéd.

Guillaume-ot zavarba ejtette, hogy így felsült az éleslátásával, leült hát, s csúcsos fejét két tenyerébe fogta, hogy megfontolja különös helyzetét. Joseph Lebas, szégyenében és kétségekben égve, előtte állt.

— Joseph — szólalt meg a kereskedő hideg méltósággal — én Virginie-ről beszéltem magának. A szerelemnek nem lehet parancsolni, ezt én is tudom. Számítok a titoktartására, és majd elfelejtjük a dolgot. Semmiképp sem adom férjhez Augustine-t Virginie előtt. A részesedése egyébként tíz százalék lesz.

Ekkor a segéd, akinek a szerelem valamilyen emberfölötti bátor-

ságot és ékesszólást adott, összetette a kezét, beszélni kezdett s negyedórán át olyan hévvel és érzéssel könyörgött Guillaume-nak, hogy a helyzet megváltozott. Ha üzleti ügyről van szó, a kereskedő tudta volna, mihez tartsa magát, de most a kereskedelemtől ezer mérföldre, az érzelmek tengerére csöppent, s iránytű nélkül, tétován ingadozott egy ilyen — ahogy ő gondolta — példátlan esetben. Természetes jósága felülkerekedett rajta, és amúgy vaktában vigasztalni kezdte:

— De az ördögbe is, Joseph, hiszen te jól tudod, hogy a két gyermekem tíz éves időközben született! Chevrel kisasszony nem volt szép, de nem lehetett panasza rám. Tégy hát úgy, mint én. És főképp ne sírj; micsoda bolondság! Mit akarsz hát? Talán rendbejön a dolog, majd meglátjuk. Mindig van valami mód, hogy kimásszunk a bajból. Mi férfiak nem mindig vagyunk Szeladonok az asszonyaink számára. Értesz? Feleségem templomjáró asszony és... Nohát, a nemjóját, ma reggel misére menet Augustine-nek nyújtsd a karodat.

Így beszélt, kissé összevissza, Guillaume mester. S az utolsó mondatok ígérete megint a mennyekbe ragadta a szerelmes boltoslegényt: Virginie-t gondolatban már egy barátjával boronálta egybe, s miután megszorította jövendő apósa kezét és cinkos kis mosollyal azt mondta neki, hogy minden a legjobbra fordul, becsukta maga mögött a telefüstölt iroda ajtaját.

— De ugyan mit fog majd ehhez szólni a feleségem?

Amikor magára maradt, a derék kereskedőt elviselhetetlenül kezdte gyötörni ez a gondolat.

Guillaume-né és Virginie, akiknek a posztóárus egyelőre nem árulta el a csalódását, ebédnél meglehetősen hamiskásan tekingettek Joseph Lebas-ra, amitől a fiú egészen megzavarodott. Tartózkodása azonban megnyerte jövendő anyósa tetszését. A tisztes asszonyság úgy nekividámodott, hogy még Guillaume úr felé is küldött egy mosolyt, s elsütött néhány apró, régi tréfát — már amilyenek az effajta ártatlan családokban szokásosak. Példálózni kezdett, vajon csakugyan egyforma magas-e Virginie és Joseph, hogy így egymás mellé állítsa őket. A családfő homloka azonban elborult e csacska célzatosságok hallatán, s Guillaume odáig ment az illemtartásban, hogy amikor elérkezett a templombaindulás ideje, parancsára Augustine-nek az első segéd karját kellett elfogadnia. Guillaume-nét meglepte ez a férfiúi tapintat, de elismerően bólintott férje felé. A menet olyan rendben indult el tehát, amin a legrosszmájúbb szomszéd sem köszörülhette a nyelvét.

— Nem gondolja, Augustine kisasszony — kezdte remegve Lebas

— hogy egy olyan jóhitelű kereskedő felesége, mint amilyen például Guillaume úr, többet szórakozhatna, mint a kegyed édesanyja, hogy ékszereket viselhetne és kocsin járhatna? Ó, ha én egyszer megházasodnék, minden gondot magamra vennék, csak hogy a feleségemet boldognak lássam. Én bizony nem engedném, hogy a kasszában üljön. Mert látja, Augustine kisasszony, a posztósszakmában manapság már nincs olyan nagy szükség az asszonyokra, mint azelőtt. Guillaume úr helyesen tette, amit tett, és különben is, őnagyságának ez kedvére van. De ha egy asszony ért valamit a könyveléshez, a levelezéshez, a détail-üzletekhez, a rendelésekhez meg a háztartáshoz — csak épp hogy ne legyen tétlen — az már bőven elég. Én bizony este hétkor, üzletzárás után elmennék szórakozni, színházba járnék meg társaságba... De kegyed nem is figyel rám.

— Dehogy nem figyelek, Joseph úr. Mondja csak, mi a véleménye a festészetről? Szép pálya, ugye?

— Igen, magam is ismerek egy szobafestőt, Lourdois-nak hívják és jómódú ember.

Ilyenformán társalogva ért a család a Saint-Leu templomhoz. Itt aztán megint Guillaume-né ragadta kézbe a kormánypálcát, s Augustine-t maga mellé ültette, ami eddig még nem fordult elő. Virginie a negyedik széken foglalt helyet, Lebas mellett. A prédikáció alatt minden rendben folyt Augustine és Théodore között, aki egy oszlop mögül buzgó imádattal függesztette szemét az ő madonnájára; ám úrfelmutatáskor Guillaume-né végre is észrevette, hogy drága Augustine lánya fordítva tartja az imakönyvét! Már éppen készült, hogy erélyesen rendreutasítja, félbehagyta olvasmányát, lejjebb eresztette a fátyolát, s ekkor elfogta leánya tekintetét, mely állhatatosan egy irányba szegeződött. Szemüvegén át jól látta a fiatal művészt, akinek nagyvilági eleganciája inkább szabadságát töltő lovastisztre vallott, mintsem valami negyedbeli kereskedőre. Elképzelni is nehéz, milyen vihar támadt Guillaume-néban. Miután mindig azzal tetszelgett maga előtt, hogy tökéletes nevelést adott a lányainak, most titkos szerelmet kellett fölfedeznie Augustine szívében! Szemérme és tapasztalatlansága eltúlozta ennek a szerelemnek a veszélyeit, s azt hitte, hogy lánya szíve gyökeréig romlott.

— Először is tartsa rendesen az imakönyvét, kisasszony! — mondta neki halkan, de remegve a haragtól.

Azzal kikapta Augustine kezéből az áruló imakönyvet, természetes állásába fordította, s úgy adta vissza.

— És föl ne merjen nézni még egyszer az imájából — tette hozzá — mert különben velem gyűlik meg a baja. Mise után aztán majd beszélgetünk a dologról apjaurával együtt.

Mint a villámcsapás, úgy sújtották le szegény Augustine-t e szavak. Megszédült, ájulás környékezte; mégis, inkább a szenvedést választotta, semmint hogy botrányt üssön a templomban, s hősiesen palástolta szorongását. De keze, melyben remegett az imakönyv, és könnyei, melyekkel minden lapot megöntözött, híven tanúskodtak feldúlt lelkiállapotáról. A lángoló tekintetből, amit Guillaume-né feléje lövellt, a művész megértette, hogy szerelmüket veszély fenyegeti, s kisietett a templomból; alig tudta türtőztetni dühét és keményen eltökélte, hogy most már megpróbál akármit.

— Menjen a szobájába, kisasszony! — vetette oda Guillaume-né a lányának, mikor hazaértek — majd hívatni fogjuk, de addig ki ne tegye onnan a lábát!

A két házastárs tanácskozása olyan titokban folyt, hogy eleinte egy szó sem szivárgott ki belőle. Virginie azonban, aki ezernyi gyöngéd biztatással igyekezett lelket önteni húgába, még arra is hajlandó volt nagy jóakaratában, hogy lelopakodjék anyjuk hálószobájának az ajtajához, ahol a megbeszélést tartották: hátha elcsíp egy-két mondatot. Amikor első felderítő útját végezte a második emeleten, hallotta, amint apja felkiált:

— Asszonyom, hát meg akarja ölni a tulajdon lányát?

— Szegény gyermekem — lelkendezett visszatérve Virginie — papa a pártodat fogja!

— És mit akarnak tenni Théodore-ral? — kérdezte a naiv teremtés.

A kíváncsi Virginie újra lesurrant hát; de ezúttal már hosszabb ideig maradt oda: megtudta, hogy Lebas Augustine-t szereti. Meg volt írva, hogy ebben a máskor oly békés házban ezen az emlékezetes napon elszabadul a pokol. Guillaume úr kétségbeejtette Joseph Lebas-t, fölfedve neki Augustine szerelmét egy idegen iránt. Lebas-nak, aki már a barátját is értesítette, hogy kérje meg Virginie kisasszonyt, ezzel minden reménye füstbe ment. Virginie-t szíven ütötte a hír, amely szerint Joseph mintegy visszautasította a kezét, s heves migrén fogta el. A házastársakat is szörnyen megviselte a tanácskozásuk során megnyilvánuló nézeteltérés, mert egész házasságuk alatt most történt harmadszor, hogy nem voltak egy véleményen. Végül, délután négy óra felé, a halálsápadt, remegő, kisírt szemű Augustine megjelent apja és anyja előtt. Szegény gyermek őszintén elmondta szerelme rövidke tör-

ténetét. Apja megígérte, hogy nem fogják félbeszakítani, s ez kissé felbátorította; emelt fővel ejtette ki szülei előtt az ő drága Théodore de Sommervieux-jének a nevét, ravaszul megnyomva a nemesi *de* szócskát. Még sohasem beszélt érzelmeiről, s ennek az ismeretlen varázsa szinte vakmerővé tette: ártatlan elszántsággal jelentette ki, hogy szereti de Sommervieux urat, s hogy ezt meg is írta neki, és könnyes szemmel bizonygatta:

— Boldogtalan lennék, ha máshoz erőltetnének.

— De Augustine, hát maga nem tudja, kicsoda-micsoda egy festő? — kiáltott fel elborzadva az anyja.

— Guillaume-né asszony! — intette csöndre hitvesét az idős apa. — Augustine — mondta aztán — ezek a művészemberek általában afféle éhenkórászok. Túl költekezők ahhoz, hogy tisztességes emberek lehessenek. Én szállítója voltam néhai Joseph Vernet, Lekain és Noverre uraknak. Ó, ha tudnád, hányszor bolonddá tette szegény jó Chevrel bácsit ez a Noverre[7] úr, a Szent György[8] lovag úr és főképpen Philidor[9] úr! Különös fickók ezek, mondhatom; mindnek úgy pörög a nyelve, hogy leveszi az embert a lábáról, mind úgy tudja a szépet tenni... Ah, ez a te Sumer... Som...

— De Sommervieux, apám!

— Legyen hát de Sommervieux! Szóval ez a művész úr sose lesz hozzád olyan kedves, mint amilyen elragadó velem szemben volt a Szent György lovag úr, éppen azon a napon, amikor egy konzuli döntést sikerült ellene kieszközölnöm. Igaz, hogy ezek még a régi világból való urak voltak.

— De apám, Théodore úr nemes, és azt írta nekem, hogy vagyonos is. Apját de Sommervieux lovagnak hívták a Forradalom előtt.

Guillaume úr ekkor félelmetes életepárjára pillantott, aki — a bosszús asszonyok módján — sarkával a padlót ütögette és komor hallgatásba merült. Bár forrt benne a méreg, Guillaume-né rá sem nézett Augustine-re, s úgy látszott, mivel nem hallgatták meg a véleményét, e súlyos ügy egész felelősségét Guillaume úrra hárítja. Ám amikor látta, hogy férje milyen nyugodtan fogad egy ilyen távolról sem üzleti jellegű katasztrófát, elhagyta tettetett egykedvűsége és felkiáltott: — Valóban, uram, ön olyan gyönge kezű a lányaival, hogy...

Ebben a pillanatban kocsi állt meg nagy robajjal a kapu előtt, s Guillaume-nénak torkán akadt a szó, az öreg kalmár nem csekély megkönnyebbülésére. A másik pillanatban Roguinné viharzott be a szobába, s egy szemvillanással összefogva a családi jelenet szereplőit:

— Mindent tudok, húgom — mondta pártfogó hangsúllyal.

Roguinnénak ugyanis volt egy hibája: azt hitte, hogy egy párizsi közjegyző felesége már játszhatja a nagyvilági dámát.

— Mindent tudok — ismételte — és úgy jövök Noé bárkájába, miként a galamb, olajággal. Ezt a hasonlatot *A kereszténység szellemé*-[10]ben olvastam — folytatta Guillaume-né felé fordulva — tetszenie kell hát magának is, néném. Tudja-e — mosolygott aztán Augustine-re — hogy ez a de Sommervieux úr elragadó egy ember? Ma reggel a saját arcképemmel ajándékozott meg; mesterműi, el kell ismerni. Testvérek közt is megér hatezer frankot.

S könnyedén Guillaume úr karjára ütött. Az öreg kalmár ajkán akaratlanul is megjelent sajátságos fintora.

— Jól ismerem de Sommervieux urat — búgta tovább a galamb. — Már két hete eljön minden estélyemre, ő a társaság fénypontja. Elmesélte nekem egész bánatát és megkért, legyek az ügyvédje. Ma reggel megtudtam, hogy imádja Augustine-t, s meg is kapja, arról kezeskedem. Ah, néném, ne rázza a fejét. Tudja meg, hogy hamarosan báró lesz, és a császár maga nevezte ki a Tárlaton a Becsületrend lovagjává. A férjem a jegyzője lett, ismeri az anyagi helyzetét. Nos hát, ennek a de Sommervieux úrnak tizenkétezer talléros évjáradéka van és a vagyonát biztos értékekbe fektette, olyan az, akár a színarany. Tudják-e, hogy egy ilyen embernek az apósa sokra viheti, lehet belőle például kerületi elöljáró is? Nem emlékeznek Dupont úrra, aki a birodalom grófja és szenátor lett, mert mint polgármester, üdvözölte a császárt bécsi bevonulása alkalmából? Ó, megkötjük ezt a házasságot, de meg ám! Ami engem illet, én imádom ezt a kedves, jó fiatalembert. És a mód, ahogy Augustine-nel szemben viselkedik, az meg egyenesen regénybe illő. Ne félj, kicsikém, boldog leszel, és mindenki irigyelni fog. Az estélyeimre különben Carigliano hercegné is eljár, aki bolondul de Sommervieux úrért. A rossz nyelvek ugyan azt híresztelik, hogy csak az ő kedvéért jön el hozzám, mintha bizony egy levitézlett hercegnének nem lenne elég jó egy Chevrel-lány, aki évszázados, becsületes polgárcsaládból származik.

— Augustine — folytatta Roguinné, miután egy kevéssé kifújta magát —, láttam az arcképet. Uramisten, milyen szép! Tudod-e, hogy a császár is látni akarta? És aztán nevetve mondta a helyettes főparancsnoknak: ha sok ilyen asszony lenne az udvarnál, ahol annyi király fordul meg, vállalkozna rá, hogy örök időkig békét tart Európában. Hát nem hízelgő, mondd?

A viharokat, melyekkel ez a nap kezdődött, éppúgy nyugodt és derűs idő követte, mint a természetben. Roguinné annyi megejtő érvet vonultatott fel, annyi húrt tudott megpendíteni Guillaume és Guillaume-né kiszáradt szívében, hogy végül is kezébe akadt egy, ami célhoz vezette. Ebben a sajátságos korban a kereskedelem és a pénzvilág még bolondabbul törleszkedett a nemességhez, mint valaha, s a Császárság generálisai jócskán ki is használták ezt a vonzalmat. Guillaume úr viszont különösképpen kárhoztatta e sajnálatos szenvedélyt. Kedvenc elvei voltak, hogy egy nő, ha boldog akar lenni, csak osztályabeli férfihoz menjen feleségül; hogy előbb-utóbb keservesen kell megbűnhődnünk a nagyravágyásért; hogy mivel a szerelem oly kevéssé állja ki a házasság gondját-baját, a boldogságra vágyók szilárd jótulajdonságokat keressenek egymásban; hogy egyik házastársnak sem szabad a másiknál többet tudnia, mert legfontosabb a megértés; hogy ha a férj görögül beszél, a feleség meg latinul, mindkettejükre az éhhalál vár. Ezt a közmondásfélét Guillaume maga fabrikálta. Az ilyenfajta házasságokat azokhoz a régi, selyemből és gyapjúból készített anyagokhoz hasonlította, melyeknek a selyme végül mindig elnyűtte a gyapjút. De az emberi szív legbenső kamráiban annyi hiúság búvik meg, hogy az óvatos kormányos, aki oly biztos kézzel vezette a *Labdázó Macská*-t, utoljára is letette a fegyvert Roguinné ellenállhatatlan szóáradata előtt. A szigorú Guillaume-né még előbb beadta a derekát, s leánya érzelmeire hivatkozva hajlandó volt elveiből engedni és fogadni de Sommervieux urat, bár magában erősen föltette, hogy alaposan szemügyre veszi majd.

Az öreg boltos ekkor megkereste Joseph Lebas-t, s elébetárta, miképpen alakultak a dolgok. Fél hétre valamennyi érdekelt egybegyűlt a híressé vált ebédlő üvegteteje alatt: Rougin úr és neje, a fiatal festő és az ő bájos Augustine-je, Joseph Lebas, aki megbékélt sorsával és Virginie kisasszony, akinek egyszerre elillant a fejfájása. Guillaume úr és hitvesének szeme előtt felködlött a jövő; látták, amint gyermekeik révbe jutnak, s a *Labdázó Macska* sorsát ügyes kezek bonyolítják tovább. Boldogságuk tetőfokára hágott, amikor a csemegéhez érve, Théodore megajándékozta őket azzal a döbbenetes festménnyel, amelyet nem láthattak, s amely ezt az ódon boltot, annyi boldogságnak a forrását ábrázolta.

— No hát, milyen kedves! — kiáltott fel Guillaume úr. — S ha meggondolom, hogy harmincezer frankot akartak adni érte...

— Biztosan azért, mert még a szalagjaim is ott vannak rajta — tette hozzá Guillaume-né.

— És ezeket a kiteregetett kelméket valósággal meg lehet fogni — tódította Lebas.

— A drapériák mindig igen jól hatnak — magyarázta a festő. — Mi modern művészek boldogak lennénk, ha elérhetnénk a régi drapériák tökélyét.

— Ön tehát szereti a drapériát?[10] — kiáltott fel Guillaume apó. — No hát akkor, a nemjóját, itt a kezem, fiatal barátom. Ha ön becsüli a kereskedelmet, meg fogjuk érteni egymást. És mért is kellene lenézni? Hiszen már a világ is üzlettel kezdődött, mivelhogy Ádám eladta a paradicsomot egy almáért! No, nem volt valami fényes vásár; annyi szent!

S a vén kalmár öblös, szívből jövő hahotában tört ki, ahogy a pezsgő diktálta néki, amit nagylelkűen kínált körül. A fiatal művész szemét oly vastag hályog fedte, hogy szeretetre méltóknak találta jövendő rokonait. Nem röstellte egy-két ízes tréfával mulattatni őket. Meg is nyerte mindenki rokonszenvét. Este, amikor már az utolsó vendég is elhagyta a — hogy Guillaume úr kifejezésével éljünk — nagyon mutatósan berendezett szalont, miközben Guillaume-né asztaltól kandallóig, álló gyertyatartótól fali gyertyatartóig lépkedett, sietősen fújva el a gyertyákat, a derék kereskedő, aki mihelyt üzletről vagy pénzről volt szó, nyomban tisztán látott, magához vonta Augustine-t, a térdére ültette és így beszélt hozzá:

— Drága gyermekem, hozzámehetsz a Sommervieux-dhöz, ha akarsz; a te dolgod, kockára teszed-e a boldogságtőkédet. De én nem ülök fel olyan könnyen ennek a harmincezer franknak, amit jó vásznak elrontásával lehet keresni. Hamar jött pénz hamar is megy. Hisz nem a saját fülem hallatára mondta-e ez a szeleverdi fiatalember ma este: azért kerek a pénz, hogy guruljon? De ha kerek is a pénz a könnyelmű embereknek, a takarékosaknak, akik egymásra rakják a tallért, bizony lapos az. No hát, gyermekem, ez a szépfiú kocsikat, ékszereket akar ajándékozni neked. Van pénze, költse rád, *bene sit!* Semmi közöm hozzá. De már amit én adok veled, azt nem szeretném, ha hintókra vagy csecsebecsékre menne el; verejtékkel gyűjtögettem ezeket a tallérokat. Aki sokat költ, sose gazdag. A hozományod százezer tallérjáért még nem kapod meg egész Párizst. Igaz, egyszer pár százezer frank üti majd a markod, de arra még megváratlak, a nemjóját, amennyire csak lehet! Félrehíttam hát a kérődet egy szóra, és annak, aki a Lecoq-csődöt levezette, nem került nagy fáradságába rábírni egy művészt, hogy egyezzen bele a külön vagyonkezelésbe. A házassági szerződésen is rajta lesz a szemem, mert biztosítani akarom a javadra történő juttatá-

sokat. Rajta hát, gyermekem, reméíem, hamarosan nagyapa leszek, a nemjóját! Szeretnék már az unokáimmal bajlódni. Fogadd meg most nekem, hogy pénzdolgokban az én tanácsom nélkül soha nem írsz alá semmit; és ha túl korán találnék Chevrel bácsi mellé költözni, ígérd meg, hogy mindig kikéred majd a fiatal Lebas, a sógorod véleményét. Igérd meg hát.

— Igérem, apám.

A halk, engedelmes szókra az öregúr mindkét orcáján megcsókolta a leányát. Ezen az estén a szerelmesek csaknem olyan békésen szunyadtak el, mint Guillaume úr és Guillaume-né asszony.

Néhány hónappal ez emlékezetes vasárnap után a Saint-Leu templom főoltára két igen különböző esküvőnek lett a tanúja. Augustine-ről és Théodore-ról ragyogott a boldogság, szemükből áradt a szerelem, menyegzői ruháik káprázatosak voltak, kint várakozó hintajuk ragyogó. Virginie egy jó öreg batárban érkezett, családjával együtt, s apja karjára támaszkodva szerényen, a legegyszerűbb öltözékben követte húgát, mint e pompás kép egy szükséges, de mellékes árnyfoltja. Guillaume úr minden tőle telhetőt megtett a plébánián, hogy előbb Virginie-éket adják össze; de a szíve elnehezedett, amikor látta, hogyan veszi körül figyelmével a papság mindig az elegánsabb menyasszonyt.

Hallotta, amint néhány szomszédja nyomatékosan helyesli Virginie kisasszony józanságát, aki, mondották, házasságát a legjobb alapokra építi s hű marad a negyedhez; míg Augustine-t irigyen kárpálták, mivel művészhez és nemesemberhez megy; majd fejcsóválva tették hozzá, hogy ha már Guillaume-ékat is kikezdte a nagyravágyás, ütött a posztósipar végórája. Amikor aztán egy vén legyezőkereskedő megjegyezte, hogy ez a lyukas tenyerű hamarosan koldusbotra juttatja a feleségét, Guillaume apót *in petto*[12] felfújta a büszkeség, amiért oly előrelátó volt a házassági szerződés ügyében. Este, a fényes ünnepség és a bőséges nászlakoma után —

ilyet a mai nemzedék már hírből is alig ismer — Guillaume úr és hitvese Colombier utcai házukban, a lakodalmas házban maradtak, Lebas úr és Lebas-né asszony visszahajtattak határjukban a Saint-Denis utcába, hogy átvegyék a *Labdázó Macska* rozzant bárkájának a kormányát, a boldogságtól mámoros művész pedig, ahogy hintajuk a Trois-Frères utcába ért, karjába kapta drága Augustine-jét s úgy vitte fel egy művészkézzel berendezett, pazar lakosztályba. Théodore szenvedélyének lángjában csaknem egy teljes év hamvadt már el, s még a legparányibb felhő sem mutatkozott az ifjú pár boldogságának tündöklő kék egén. A két szerelmes számára a létnek nem volt semmi terhe. Théodore nap mint nap két kézzel szórta a gyönyörök hihetetlen kincseit; s a szenvedély kitörései után örömest révedezett ama pihenőkben, amikor a lélek oly magasra szárnyal az elragadtatásban, hogy szinte a testi egyesülésről is megfeledkezik. Augustine meg gondtalanul csak ráhagyatkozott boldogsága lágy hullámaira, s miután egészen átadta magát a házasság megengedett és megszentelt szerelmének, azt hitte, még mindig nem tett eleget; egyszerűségében és naivságában fogalma sem lehetett különben a kacér visszautasítás vagy az ügyesen alkalmazott szeszélyek hatalmáról, amelyekkel egy nagyvilági fiatal hölgy kordában tartja a férjét; és mivel sokkal szerelmesebb volt, semhogy a jövőre gondoljon, el sem tudta képzelni, hogy ennek a gyönyörűséges életnek egyszer vége szakadhat. Mondhatatlan örömmel töltötte el, hogy férje egyedül benne találja kedvét; azt hitte, ez a kiapadhatatlan szerelem lesz mindig legszebb ékessége, amint hogy odaadása és engedelmessége örökös vonzerővel ruházza fel. Végezetül, a szerelmi beteljesülés oly ragyogóvá tette, hogy szépsége gőgöt és önhittséget szított benne: egy ilyen könnyen hevülő férfin, mint de Sommervieux, gondolta, feltétlen tud majd uralkodni. Ilyenformán az asszonyi élet sem tanította meg másra, mint a szerelemre. Boldogsága karja közt megmaradt ugyanannak a tudatlan kisleánynak, aki rejtve éldegélt a Saint-Denis utcában; és eszébe sem ju-

tott, hogy viselkedésben, műveltségben, beszédmodorban új környezetéhez illeszkedjék. Szavai szerelmes szavak lévén, nem voltak híján bizonyos szellemi hajlékonyságnak és érzelmi finomságnak, de ezt a nyelvet minden nő jól érti, amikor elemébe, a szerelembe kerül. Ha Augustine véletlenül más nézeten volt, mint Théodore, a fiatal művész csak nevetett, ahogy az idegen első nyelvbotlásain nevetünk, míg végül, ha nem halad, megúnjuk. A bűbájos, de éppoly gyorsröptű év végéhez közeledett, s de Sommervieux egy reggel azzal ébredt, hogy annyi szerelem után ideje volna munkához látni és visszazökkenni a régi kerékvágásba. Felesége gyermeket várt. A festő felkereste barátait. Újabb esztendő telt el, megrakva az első gyermekét tápláló fiatalasszony hosszas szenvedéseivel; ezalatt a művész kétségtelenül nagy lendülettel dolgozott ugyan, de, szórakozást keresve, vissza-visszatért a nagyvilági életbe. Legszívesebben Carigliano hercegné házát látogatta, akinek sikerült magához csalogatnia a híres festőt. Amikor Augustine felépült és kisfiának sem volt már szüksége arra az állandó gondoskodásra, ami az anyákat távoltartja a társasélet örömeitől, Théodore-nak kedve támadt, hogy bemutassa szép feleségét a társaságnak, s learassa az elmaradhatatlan irigységet és bámulatot. Augustine diadalmenetben járta végig a szalonokat, sütkérezett a férjéről reáháramló dicsőségben, élvezte az asszonyok féltékenységét; mindez új gyönyörűségek szüretje volt, de egyúttal házi boldogságának utolsó fénysugara is. A bajok azzal kezdődtek, hogy férje hiúságát sértette, amikor minden erőfeszítés ellenére lépten-nyomon kiütközött tudatlansága, beszédének helytelensége és gondolatszegénysége. Sommervieux természete, amelyet a szerelem kezdeti lobogása közel két és fél esztendeig kitérített eredeti irányából, a bírvágy lehiggadásával ismét visszatalált hajlamai és szokásai medrébe. A költészetnek, festészetnek s a képzelet kifinomult élvezeteinek íratlan joguk van az emelkedett szellemeken. Théodore az elmúlt két év alatt nem fojtotta el a nagy lelkek eme igényeit, csak új táplálékot adott nekik. Amikor aztán a művész mind bekalandozta már a szerelem virágos rétjeit, amikor bohó gyermek-módra mind letépdeste a rózsát és a búzavirágot, s észre sem vette, hogy keze, öle teli van — változott a szín. Mutathatta feleségének legszebb művei vázlatát, csak egy Guillaume-féle felkiáltás volt a hatás: „Jaj, de szép!" Ez a langyos csodálat nem tudatos tetszésből, hanem a szerelem feltétlen hitéből fakadt. Augustine férje egy tekintetét többre tartotta, mint a leggyönyörűbb festményt. Egyetlen fenséges, nagy érzést ismert, a szív érzelmét. Théodore nem áltathatta tovább magát, be kellett látnia

a kegyetlen, de nyilvánvaló igazságot: feleségének nincs érzéke a költészethez, idegenül áll az ő világában, képtelen arra, hogy kövesse minden szeszélyében, felsziporkázó ötletében, örömében, bánatában; Augustine a röghöz tapad, míg az ő homloka az eget verdesi. A közönséges elmék föl sem érik, milyen egyre kiújuló kínszenvedés annak a helyzete, akit a legbensőbb érzelem fűz valakihez, s mégis arra van kárhoztatva, hogy szüntelen visszanyelje legkedvesebb eszméit, s visszaparancsolja a semmibe a képeket, amelyeket egy titokzatos hatalom sugall neki. Théodore gyötrelmeit megsokszorozta élettársa iránti szerelme; úgy érezte, semmit sem szabad eltitkolniok egymás előtt, s szellemüknek éppúgy össze kell fornia, mint a lelküknek. A természet rendjét nem lehet büntetlenül felforgatni; ez a rend kérlelhetetlen, akár a szükség, ami bizonnyal maga is egyfajta társadalmi természet. Sommervieux műtermének csendjébe és biztonságába menekült, s abban reménykedett, hogy a művészek társasága kicsiszolja majd a feleségét, s kifejleszti benne a magasabbrendű értelem csíráit, amelyeket némely felsőbb szellem mindenkiben feltételez; de Augustine sokkal őszintébben volt vallásos, semhogy meg ne ütközött volna a művészek hangnemén. Már Théodore első ebédjén így szólt hozzá egy fiatal művész, azzal a gyermeteg könnyelműséggel, ami felmenti a tréfát a vallástalanság vádja alól, s amit Augustine nem tudott felismerni:

— De asszonyom, az ön paradicsoma nem lenne szebb, mint Raffael *Átlényegülés*-e? Szomorú, mert ezzel a képpel már torkig vagyok.

Augustine tehát bizalmatlanul állt e szellemes társasággal szemben; ez mindenkinek feltűnt és mindenkit feszélyezett. Márpedig a művész, ha nem érzi kedvére magát valahol, könyörtelen: vagy a tájára sem megy többé a háznak, vagy gúnnyal üt vissza. Többi rigolyája mellett Guillaume-né igen nagyra tartotta a méltóságot, amit a férjes asszonyok afféle kiváltságának tekintett; s Augustine, bár gyakran élcelődött rajta, maga sem volt teljesen ment az anyai álszeméremtől. Nos, ez a túlzott szemérmesség, amelybe sok erényes asszony beletéved, néhány könnyed epigrammának lett a céltáblája; de annyira fullánktalan és mértéktartó volt a kötekedésük, hogy Théodore meg sem neheztelhetett. S még ha élesebb hangot használtak volna is — elvégre csak a barátai vettek elégtételt rajta! Azonban Théodore, akinek a lelke oly érzékenyen rezdült minden hatásra, semmit nem látott jelentéktelennek. Észrevétlenül, de egyre erősebben kezdett elhidegülni a feleségétől. A boldog házasságért magas hegyet kell megmásznunk, amely-

nek lépésnyi fennsíkja meredek, nyaktörő lejtőre néz; ezen ereszkedett alá a festő szerelme. Sommervieux úgy vélte, felesége képtelen méltányolni azokat az erkölcsi megfontolásokat, amelyek igazolják az ő, Théodore különös viselkedését vele szemben, és teljesen jóhiszeműnek képzelte magát, amikor eltitkolt előtte olyan gondolatokat és botlásokat, melyek a polgári lelkiismeret ítélőszékénél vajmi kevés megértést és mentséget találtak volna. Augustine szomorú és néma fájdalomba temetkezett. A titkolt sértődések fátylat vontak a két házastárs közé, s ez a fátyol napról napra sűrűsödött. Bár férje változatlanul figyelmes maradt irányában, Augustine nem tudta elfojtani remegését, látva, hogy Théodore kizárólag a társaságnak tartja fenn szelleme és kelleme kincseit, amelyeket nemrég még az ő lába elé helyezett. Nem telt bele sok idő, s már végzetes értelmet adott a férfiak állhatatlanságáról szóló elmés mondásoknak. Panaszkodni senki sem hallotta, de magatartása egyetlen nagy szemrehányás volt. Házassága után három évvel ez a fiatal és csinos asszony, aki oly ragyogóan festett ragyogó fogatán, aki a dicsőségnek és gazdagságnak abban a körében élt, amelyet annyi felületes és az élet helyzeteit helyesen mérlegelni nem tudó ember irigyel — ez az asszony keservesen szenvedett; megsápadt, töprengett, összehasonlításokat tett; azután a boldogtalanság kinyitotta előtte a tapasztalás első könyvét. Elhatározta, hogy továbbra is bátran vállalja kötelességeit, s remélte, nagylelkű viselkedése előbb-utóbb visszaszerzi számára a férje szerelmét; de nem így történt. Olykor, amint Sommervieux fáradtan kilépett műterméből, Augustine nem rejthette el oly gyorsan a varróeszközeit, hogy a festő észre ne vegye, miképp javítgatja felesége, egy jó háziasszony minden kicsinyes gondjával, a ház és az ő fehérneműjét. A fiatalasszony bőkezűen, ellenvetés nélkül látta el pénzzel pazarló férjét; de hogy kímélje drága Théodore-ja vagyonát, részben önmagán, részben a háztartás egyes tételein takarékoskodott. Az ilyen magatartás nem fér meg a művészek nemtörődömségével, akik pályájuk végére érve annyira kiélvezték már az életet, hogy sose kérdik a csődbejutásuk okát. De fölösleges is részletesen elmondanunk, hogyan halványodott el boldogságuk ragyogó csillaga, s hogyan borult rájuk a teljes sötétség. A bánatos Augustine-t, aki már régen felfigyelt a lelkesedésre, amellyel férje Carigliano hercegnéről beszélt, egy este valamelyik barátnője „jóakaratúlag" felvilágosította, milyen természetű vonzalom fűzi Sommervieux-t a császári udvar e kacér szépasszonyához. Huszonegyéves korában, ifjúsága és szépsége teljes ragyogásában, Augustine-nek meg kellett érnie, hogy faképnél

hagyják egy harminchat esztendős asszony kedvéért. Szegény kicsike boldogtalannak érezte magát a társaságban, üresnek találta a mulatságokat, és sehogy sem értette, miért csodálják és irigylik. Arcára új kifejezés költözött. A szomorúság a lemondás lágy édességét és a semmibevett szerelem halvány színeit lehelte vonásaira. Csakhamar a legmegnyerőbb férfiak keresték a kegyeit; de Augustine magányos és erényes maradt. Férjének néhány vigyázatlan, megvető szava hihetetlen elkeseredésbe taszította. Baljós fényben világosodtak meg előtte kapcsolatuk gyengéi, amelyek kicsinyes neveltetéséből származtak és megakadályozták lelkük teljes egyesülését; de mélységes szerelme fölmentette férjét s önmagát ítélte el. Keserves könnyeket sírt és ráébredt, bár túl későn, hogy nemcsak erkölcsi és társadalmi, hanem szellemi téren is vannak rangon alul kötött házasságok. Ha együttlétük zsenge gyönyörűségeire gondolt, megértette boldogsága véges voltát, s elismerte magában, hogy az ilyen dús szerelmi aratás egy egész életre szól és boldogtalanság az ára. Azonban Augustine sokkal őszintébben szeretett, semhogy felhagyjon minden reménnyel. Volt tehát bátorsága, hogy huszonegyéves fejjel tanuláshoz fogjon, és igyekezzék képzeletét legalább méltóvá tenni az imádott férfiéhez.

„Ha nem is vagyok költő — gondolta — legalább meg fogom érteni a költészetet."

S latba vetve a szerelmes asszonyok acélos akaratát és erejét, Sommervieux-né megkísérelte, hogy megváltoztassa jellemét, életmódját és szokásait; de hiába tanult derekasan, hiába rágta át magát egész könyvhegyeken — éppen csak kevésbé tudatlan lett. A könnyed elmésség s a társalgásbeli kellem a természet ajándéka vagy pedig a már bölcsős-korban megkezdett nevelés gyümölcse. Augustine értékelte, sőt élvezte a zenét, de kellemesen énekelni nem tudott. Megértette az irodalmat és a költészet szépségeit, de arra túl késő volt, hogy felékítse velük makacskodó emlékezetét. Szívesen hallgatta a társaság csevegését, de saját magából egyetlen ötletet sem tudott csiholni. Vallásos eszméi és gyermekkori előítéletei is akadályozták, hogy értelme maradéktalanul felszabaduljon. S végezetül, Théodore lelkébe már valami ellenérzés szivárgott, amin megtört az ereje. A művész gúnyosan letorkolta azokat, akik a feleségéről áradoztak neki, s csípős megjegyzéseinek volt is alapjuk: ez a fiatal és meghatóan naiv teremtés olyan nagyra tartotta, hogy remegett a jelenlétében vagy ha kettesben maradt vele. Annyira szeretett volna a kedvében járni, hogy egészen elvesztette a fejét, s úgy érezte, minden tudását és elmésségét magába szippantja a

feltoluló, egyetlen, nagy érzés. A hűtlen férjnek még Augustine hűsége sem tetszett; erényét érzéketlenségre magyarázta és szinte biztatni látszott, hogy hibázzon. Hasztalan igyekezett Augustine megtagadni józan eszét, és férje szeszélyeihez, különcségéhez alkalmazkodni, hiú önzését szolgálni: áldozatossága kudarcot vallott. Az is lehetséges, hogy mindketten elszalasztották a pillanatot, amikor két lélek egymásra találhat. Egy napon aztán lezúdult a fiatalasszony túlérzékeny szívére az a csapás, amely annyira megroncsolja az érzelmek kötelékeit, hogy mármár úgy látszik, végképp elszakadtak. Augustine teljességgel magába zárkózott. Azonban nemsokára szerencsétlen gondolata támadt, s elhatározta, hogy családjánál keres vigaszt és jó tanácsot.

Egyik reggel elindult tehát a furcsa homlokzatú, szerény és csendes ház felé, ahol gyermekévei teltek. Mélyet sóhajtott, viszontlátván az ablakot, ahonnan valamikor az első csókot dobta annak, aki most dicsőséggel és szenvedéssel tölti meg az életét. A változásnak nyomát sem lelte az ősi fészekben, pedig egészen megifjodott itt a posztókereskedelem. Nővére anyjuk szokott helyét foglalta el a pénztárban. Mikor a bánatos fiatalasszony belépett, sógorát épp nagy munkában találta: Lebas a tollát füle mögé tűzte és annyira elfoglaltnak látszott, hogy alig hallgatta meg; körös-körül az általános leltár elrettentő jelei mutatkoztak; elnézést kért hát Augustine-től és már ment is. Nénje meglehetős hűvösen fogadta és éreztette, hogy neheztel rá. Valóban, a ragyogó fiatalasszony épp hogy csak kiszállt olykor csinos kocsijából, s benézett néhány percre Virginie-hez. Az óvatos Lebas felesége mást nem is gondolhatott, mint hogy ennek a reggeli látogatásnak pénzkérés az oka; igen tartózkodóan felelgetett tehát, ami mulattatta Augustine-t. A festő felesége megállapíthatta, hogy a főkötő szalagjaitól eltekintve, anyjuk hű utódot kapott Virginie-ben, aki megőrzi a *Labdázó Macska* régi hírnevét. Ebédnél néhány változást észlelt a házirendben, amelyek becsületére váltak Joseph Lebas jóérzésének: a segédek a csemegénél már nem keltek fel az asztaltól, szabadon beszélgethettek, s a bőséges étkezés hivalkodás nélküli jómódról tanúskodott. Az elegáns fiatalasszonynak a Comédie Française egy páholybérlete is a kezébe került, és csakugyan, emlékezett, hogy látta néha nővérét a nézőtéren. A remek kásmírkendő, amely Lebas-né vállát takarta, férje bőkezű figyelmességének volt a jele. Mindent összevetve, a házaspár haladt a korral. Miután a nap kétharmadán át figyelte ennek az összeillő párnak kiegyensúlyozott boldogságát, mely nem ismerte ugyan a szenvedély viharait, de a pörpatvarokét sem, Augustine csakhamar elérzékenyült.

Lebas-ék úgy fogták fel az életet, mint egy kereskedelmi vállalkozást, amiben mindenekelőtt becsülettel helyt kell állni. Az asszony nem talált férjében túlságos nagy szerelemre, de iparkodott ezt élesztgetni. Lassan, észrevétlen becsülte és szerette meg Joseph Virginie-t; viszont a boldogságnak ez a lassú érkezése maradásának lett a biztosítéka. Ilyenformán aztán, amikor a panaszkodni vágyó Augustine rátért saját nyomorú helyzetére, el kellett viselnie, hogy nővére rázúdítsa a Saint-Denis utca minden erkölcsi közhelyét.

— A baj már megvan, asszony — lépett közbe Joseph Lebas — inkább hasznos tanácsot kellene adni húgunknak.

S a tapasztalt üzletember nagy körülményességgel kezdte el taglalni a törvény és szokásjog-nyújtotta lehetőségeket, amelyek kisegíthetnék Augustine-t e zsákutcából; sorra vette az érveket, s úgyszólván még számmal is ellátta, majd hatékonyságuk szerint osztályozta őket, mint ahogy a különböző fajta árucikkeket szokás; aztán, mindent gondosan mérlegelve, kinyilatkoztatta: a helyzet komolysága megköveteli, hogy sógornője erélyesen a sarkára álljon. Ennek azonban ellene szólt Sommervieux-né szűnni nem akaró szerelme; érzelmei a régi erővel éledtek fel, amikor Joseph Lebas bírósági eljárásokra célozgatott. Köszönetet mondott barátainak a tanácsokért és még tanácstalanabbul tért haza, mint ahogyan elindult. Akkor aztán még egy kísérletet tett; elment a Colombier utcai régi házba, hogy apjának és anyjának is elsírja a bánatát, mert eljutott a kétségbeesésnek arra a fokára, amikor a betegek már minden recepttel megpróbálkoznak, s még a javasasszonyok füveiben is reménykednek. A két öregember áradozó szeretettel fogadta leányát; ez meghatotta Augustine-t. Egy látogatás náluk mulatságszámba ment és kincset ért. Négy év óta úgy bolyongtak az életben, mint céltalan és irányt vesztett hajósok. Csak üldögéltek a kandalló két sarkában, s vég nélkül mesélgették egymásnak az ármaximálás szörnyűségeit, régi posztóvásáraikat, az ügyes fordulatokat, melyekkel mindannyiszor elkerülték a bukást, és mindenekfölött a nevezetes Lecoq-csődöt, Guillaume apó marengói[13] csatáját. Aztán amikor már a régi perekből is kifogytak, legjövedelmezőbb zárszámadásaikat vették elő, és századszor is elrágódtak a Saint-Denis negyed jól ismert históriáin. Két órakor az öreg Guillaume fölkerekedett, hogy egy pillantást vessen a *Labdázó Macska* üzletmenetére; hazatérőben pedig meg-megállt a boltok előtt, amelyeknek hajdani tulajdonosai vetélytársai voltak, a mostani fiatalok pedig mindig megkísérelték, hogy valami kalandos váltóügybe rántsák belé a vén kalmárt, amit az, szokása

szerint, sohasem utasított vissza kereken. A ház istállójában két jó normandiai ló hízott fulladásig; Guillaume-né csak vasárnap vette igénybe őket, hogy a nagymisére kocsizzék. Háromszor hetenként vendégeket látott a tiszteletre méltó házaspár. Festő-veje közbenjárására Guillaume apót kinevezték a hadsereg egyenruhaügyi tanácsadó bizottságának a tagjává. Mióta férje ilyen magas hivatalba került, Guillaume-né fejébe vette, hogy reprezentálni fog, s annyi arany meg ezüst díszt, és annyi ízléstelen, de biztos értékű bútort halmozott fel a lakásban, hogy a legegyszerűbb szoba is kápolnához hasonlított. A ház minden szögletében mintha a takarékosság és a tékozlás huzakodott volna; mintha Guillaume úr mindenbe, még egy szál gyertyába is a pénzét akarta volna fektetni. E bazár közepén, amelynek gazdagsága még inkább kiemelte a két öreg tétlenségét, a főhelyet Sommervieux híres festménye foglalta el, Guillaume-ék egyetlen vigasza; ókulárés öreg szemüket naponta hússzor is legeltették egykori, oly tevékeny és számukra oly mulatságos életüknek a képén. A ház és e lakás, ahol szaglott az elaggottság és a középszer, s a két öregember, akik mintha valami arany-sziklán kuporogtak volna, messzi vetődve a világtól és az életadó eszméktől: meglepték Augustine-t; felismerte annak a képnek a folytatását, amelynek az eleje Joseph Lebas-nál kapta meg a szemét. Egy mozgalmas és mégis egy helyben topogó élet képe volt ez, valami gépies, ösztönös, hód-szerű léte, mely ürességével elborzasztotta a fiatalaszszonyt; Augustine egyszeriben büszke lett a szenvedéseire, mert arra gondolt, hogy ezek mégis tizennyolc havi oly boldogságban gyökereznek, amely ezer effajta élettel fölér. De eltitkolta ezt a nem éppen szeretetre méltó érzést, és megragyogtatta öreg szülei előtt szelleme friss báját meg a kacérkodó gyöngédséget, amire a szerelem tanította, s jóindulatot keltett bennük asszonyi panaszai iránt. Az öregembereknek gyöngéjük az efféle bizalmas vallomás. Guillaume-nét a legkisebb részlete is érdekelte ennek a különös életnek, amely egészen meseszerűnek tetszett neki. Houtan báró útleírásai (ebbe számtalanszor belefogott, anélkül, hogy valaha is a végére ért volna) Kanada vadembereiről sem mondtak el csudálatosabb dolgokat.

— Hogyan, gyermekem, a férjed meztelen nőkkel zárkózik be, és te vagy olyan naiv és elhiszed neki, hogy csak lerajzolja őket?

E felkiáltással az öreg mama letette szemüvegét egy varróasztalkára, helyre rázta szoknyáit, aztán összekulcsolta a kezét és a térdére fektette, amelyet egy lábmelegítő, kedvenc talpazata emelt magasabbra.

— De anyám, minden festőnek szüksége van modellekre.

— Amikor a kezedet megkérte, bezzeg nem volt szó ilyesmiről! Ha én ezt tudom, nem adom a lányomat olyan emberhez, akinek efféle mestersége van. A vallás is tiltja ezeket a szörnyű dolgokat, mert hisz ez merő szemérmetlenség! Hogy mondtad, mikor szokott hazajárni?

— Úgy egy óra, kettő felé...

Férj és feleség mély megdöbbenéssel nézett össze.

— Biztosan játszik, igaz? — kérdezte Guillaume úr. — Az én időmben csak a játékosok jártak ilyen későn haza.

Augustine ajkbiggyesztve utasította vissza ezt a vádat.

— Borzasztó éjszakáid lehetnek, amikor így megvárakoztat — mondta Guillaume-né. — De inkább lefekszel, ugye? És ha vesztett, fölébreszt ez a szörnyeteg?

— Nem anyám, ellenkezőleg, néha nagyon jókedvű. Sőt, ha jó az idő, gyakran azt indítványozza, hogy keljek fel és menjünk az erdőbe sétálni.

— Az erdőbe, ilyen későn? Hát tudod, nagyon kicsi lehet a lakásod, ha nem elég neki a szobája meg a szalonjai, és így kell a szabadban kószálnia, hogy... De hát a gazember, épp azért eszeli ki ezeket a kirándulásokat, hogy meghűtsön! Meg akar szabadulni tőled. Hát látott már valaki ilyet, hogy egy megállapodott ember, akinek biztos foglalkozása van, így nyargalásszon, mint valami éhes farkas?

— De anyám nem érti, hogy a művészetének kellenek az izgalmak, a feszültségek. Nagyon szereti az olyan jeleneteket is...

— No, majd csinálnék én neki jeleneteket, hogy abban hiba nincs! — kiáltotta Guillaume-né, félbeszakítva a lányát. — És te még kímélsz egy ilyen embert! Nekem már az sem tetszik benne, hogy csak a vizet issza. Ez nem egészséges dolog. És miért undorodik, ha nőket evés közben lát? Micsoda különös egy szerzet! De hiszen őrült, ha mondom. Amit te itten mindenfélét elmeséltél róla, az egyszerűen hihetetlen! Hogy csak úgy, szó nélkül elmenjen otthonról és tíz nap múlva kerüljön haza! Azt mondta neked, hogy Dieppe-ben volt, a tengert festeni? Hát kérdem én, szokás a tengert festeni? Mesékkel traktál téged.

Augustine már kinyitotta a száját, hogy védelmére keljen a férjének, de Guillaume-né, egy kézmozdulattal, amelynek a fiatalasszony engedelmeskedett, csöndre intette; ekkor anyja így kiáltott fel fahangján:

— Jobb lesz, hallod, ha egy szót se szólsz erről az emberről! Mert templomba például sose tette be a lábát, kivéve, amikor téged akart látni, meg amikor feleségül vett. A vallástalan emberek mindenre képesek. Guillaume-nak talán eszébe jutott egyszer is, hogy valamit el-

titkoljon előttem, vagy hogy három napig egy mukkot se szóljon, aztán pedig úgy fecsegjen összevissza, mint egy szajkó?

— Drága jó anyám, túl szigorúan ítéli meg a felsőbbrendű embereket. Ha ők is éppúgy gondolkodnának, mint a többiek, már nem is lennének tehetséges emberek.

— No hát, akkor a tehetséges emberek maradjanak veszteg, és ne házasodjanak meg. Hogyan! Egy tehetséges ember boldogtalanná teszi a feleségét, és azzal, hogy ő tehetséges ember, minden el van intézve?! Tehetség ide, tehetség oda! Ugyan, mi tehetség kell ahhoz, hogy valaki, éppúgy, mint ő, egyik percben fehéret mondjon, a másikban feketét, hogy belévágjon a mások szavába, hogy nagy legény legyen otthon, és azt se tudja az ember, melyik lábára álljon vele szemben, és arra kényszerítse a feleségét, hogy csak akkor menjen szórakozni, amikor a nagyságos úr is jókedvűnek méltóztatik lenni, és hogy legyen szomorú, ha neki lóg az orra!

— De anyám, az ő képzeletviláguk...:

— Mi az, hogy az ő képzeletviláguk? — vágott közbe ismét Guillaume-né. — Szép kis képzeletvilága van neki, mondhatom! Micsoda ember az, akinek egyszeriben az a bogara támad — és meg se kérdi az orvost! — hogy csak főzeléket egyék? Még ha vallásosságból tenné, volna valami értelme; de hát annyira vallásos, mint egy hugenotta. Ki látott már olyat, hogy mint ő, valaki jobban szeresse a lovakat, mint a felebarátját, hogy bodoríttassa a haját, akár egy pogány, hogy muszlin alá fektessen szobrokat, hogy világos nappal becsukassa az ablakot és lámpafénynél dolgozzon? Ugyan, hagyj már, ha nem lenne olyan förtelmesen erkölcstelen, bolondházba kéne tenni. Kérdezd csak meg Loraux urat, a Saint-Sulpice vikáriusát, mi a véleménye minderről, majd ő is megmondja neked, hogy a férjed nem viselkedik úgy, ahogy az egy jó kereszténythez illik...:

— Ó, anyám, hát azt hiszi...?

— Igenis, azt hiszem! Te szeretted, azért nem veszel semmit észre ezekből a dolgokból. De én jól emlékszem, egyszer, még a házassága első idejében, találkoztam vele a Champs-Élysées-n. Lovon ült. No hát, egyik pillanatban lóhalálában nyargalt, a másikban megállt és lépésben indult tovább. Akkor azt gondoltam magamban: „Ennek az embernek egy kerékkel többje van".

— Ó — kiáltott fel Guillaume úr, kezét dörzsölve — milyen jól tettem, hogy amikor hozzáadtalak ehhez a csodabogárhoz, kikötöttem a külön vagyonkezelést!

Amikor aztán Augustine elkövette azt az óvatlanságot, hogy tulajdonképpeni sérelmeivel is előhozakodott, a két öreg nem jutott szóhoz felháborodásában. Guillaume-né hamarosan kimondta: válás. A válás szóra a tétlen kereskedő mintha álomból serkent volna. A leánya iránti szeretete s nem utolsó sorban a jóleső izgalom, amit egy per hozhat eseménytelen életébe, felvillanyozta Guillaume apót, és beszélni kezdett. Kézbevette az ügyet, megfogalmazta a válókeresetet, szinte már képviselte is a bíróság előtt, felajánlotta, hogy fedezi a költségeket, elmegy a bírákhoz, tárgyal az ügyvédekkel, felkeres minden illetékest és megmozgat eget-földet. Sommervieux-né ijedten hárította el apja szolgálatait, kijelentette, hogy nem válik el a férjétől, még ha tízennyire boldogtalannak kell is lennie, és nem beszélt többet a szenvedéseiről. Miután szülei elhalmozták apró, némán vigasztaló kedveskedésekkel, így akarván kárpótolni szívfájdalmaiért, de hiába, Augustine hazatért, mert érezte, lehetetlen dolog egyszerű elméktől azt kívánni, hogy méltányosan ítéljenek meg felsőbbrendű embereket. Belátta, egy asszonynak mindenki, még szülei előtt is el kell rejtenie azt a bánatot, amely oly nehezen talál rokonszenvre. A magasabb körök viharait és szenvedéseit csak azok a nemes szellemek értik meg, akik maguk is e köröket lakják. Mindenben csak velünk egyenrangúak ítélkezhetnek felettünk. Szegény Augustine körül ismét összecsapott tehát házasélete dermesztő légköre, újra megrohanták önmarcangolása rémei. A tanulás semmit sem jelentett már a számára, mert hiszen a tudás nem adta vissza neki a férje szívét. A titkait jól ismerte e mélyenjáró lelkeknek, de az erőforrásaikból nem meríthetett, és bár szívvel-lélekkel megosztotta fájdalmaikat, örömeikben nem részesült. Megundorodott a világtól, amelyet törpének és kicsinyesnek látott a szenvedélyek világához képest. Egyszóval, számot vetett véle, hogy elhibázta az életét. Egyik este egy gondolat villant az agyába, és mennyei fénysugárként derítette fel sötét búsongását. Ez az ötlet csak a hozzá hasonló tiszta és erényes szívekbe lophatott mosolyt. Elhatározta, elmegy Carigliano hercegnéhez, nem azzal a szándékkal, hogy visszakérje a férje szívét, hanem hogy megtudja, milyen fondorlatokkal rabolta el tőle, hogy megnyerje ezt a gőgös nagyvilági asszonyt barátja gyermekeinek az anyja számára, hogy megindítsa és jövendő boldogsága eszközévé tegye, mint ahogyan jelen boldogtalanságának is ő a szerzője. A félénk Augustine, természetfölötti bátorsággal vértezve, egy napon kocsiba ült tehát, úgy két óra felé, hogy megkíséreljen bejutni a híres szépasszony budoárjába, aki korábban sohasem volt megközelíthető. Sommervieux-né nem is-

merte még a Saint-Germain negyed patinás, pazar palotáit. Amikor belépett a méltósággal teljes előcsarnokba, fölment a fejedelmi lépcsőn, végighaladt a termes szalonok során, ahol a kemény tél ellenére is virágok pompáztak s a diszeken az az ízlés fénylett, ami csak a bőség ölén vagy kifinomult arisztokrata hajlamokkal született nők sajátja — Augustine-nek összefacsarodott a szíve; megirigyelte ennek a soha nem sejtett eleganciának a titkát, s a nagyszerűség légköre megértette vele, mi vonzza férjét ebbe a házba. Amikor pedig már a hercegné belső lakosztályában járt, féltékenység lepte meg s valami határtalan keserűség, mert lehetetlen volt meg nem csodálnia a bútorok, drapériák, az itt-ott kifeszített kárpitok megejtő elhelyezését. A rendetlenség itt könynyed bájnak tetszett; a gazdagság alázatosan szolgálta a fényűzést. A langy levegőben kellemes illatok úsztak. A lakosztály tökéletes összhangba olvadt a kilátással, mely a metszett tükörablakokon át a kert üde pázsitját mutatta s zöldlombú fákat. Mindenből csábos varázs áradt, és nem érződtek a számítás mellékízei. A szalon, ahol Augustine várakozott, teljesen a ház úrnőjének egyéniségét lehelte. A festő felesége a szerteszét heverő tárgyakból igyekezett kiolvasni vetélytársnője jellemét; de a rendben csakúgy, mint a rendetlenségben, valami megfoghatatlan lappangott, ami hétpecsétes titok maradt az egyszerű Augustine előtt. A látottakból csupán annyit szűrhetett le, hogy a hercegné felsőbbrendű asszony, úgy is mint asszony. S ekkor kínos gondolat hasított belé.

„Ó Istenem — gondolta — hát igaz lenne, hogy az egyszerű szerető szív nem elég a művészeknek; és hogy e mély lelkek csak akkor jutnak egyensúlyba, ha hozzájuk hasonló erejű női lelkekkel egyesülnek? Ha engem is úgy neveltek volna, mint ezt a szirént, a harcban legalább egyenlő fegyverekkel állnánk szemben."

— Nem megmondtam, hogy senkit sem fogadok?

Bár a beszélő halkra fogta a hangját, Augustine tisztán hallotta a szomszédos budoárból ezeket a száraz, kimért szavakat, és nagyot dobbant a szíve.

— A hölgy már odakint vár — felelte a szobalány.

— Megbolondult? Vezesse hát be! — mondta a hercegné, s a hangja kedvessé változott és felvette az udvariasság szívélyes hangsúlyát.

Ezúttal nyilvánvalóan akarta, hogy meghallják.

Augustine félénken lépett be. A hűs budoár mélyén megpillantotta a hercegnét, amint kéjesen elomolva pihent egy zöld bársony he-

verőn; köréje muszlinkárpit vont puhán redőzött sátrat, sárga alapon. Finom ízléssel elrendezett, aranyos bronzdíszek emelték e baldachinszerűség pompáját, amely alatt úgy nyugodott a hercegné, mint egy antik szobor. A félhomály, szépségének támasza, inkább visszfénynek, mint fénynek hatott; a bársony mély színe sejtelmes hátteret adott az igézetnek. Felbecsülhetetlen sèvres-i vázákban néhány ritka virág emelte bódító illatú kelyhét. Augustine-t annyira megbűvölte az elébe táruló kép, hogy egészen lassan lépegetett s így elfoghatta a tündér tekintetét. Ez a tekintet azt látszott mondani valakinek, akit a festő felesége nem vett még eddig észre: „Maradjon csak, legalább láthat egy csinos asszonyt, és enyhíti számomra a látogatása unalmát."

Augustine láttára a hercegné fölemelkedett s maga mellé ültette a fiatalasszonyt.

— Minek köszönhetem ezt a szerencsét, asszonyom? — kérdezte és bűbájos volt a mosolya.

„Mire való ez a képmutatás?" — gondolta Augustine és csak egy fejmozdulattal felelt.

E hallgatást egy kéretlen tanú jelenléte parancsolta rá. Ez a tanú a hadsereg minden ezredesének legfiatalabbja, legelegánsabbja és legdaliásabbja volt. Félig polgári egyenruhája érvényre juttatta személye báját. Élettel, ifjúsággal teli s máris igen kifejező arcát hegyesre pödrött koromfekete bajuszka, dús kecskeszakáll, gondosan fésült barkó és erdőnyi, meglehetősen borzas sötét haj tette még élénkebbé. Ujjai között lovaglópálcát forgatott könnyed fesztelenséggel, ami jól illett önelégült arckifejezéséhez és öltözéke keresettségéhez; a gomblyukába fűzött szalagok hanyagul voltak megkötve, s úgy látszott, sokkal büszkébb csinos külsejére, mint hadfi-erényeire. Augustine egy tekintetet vetett Carigliano hercegnére, szeme sarkával az ezredes felé intve, s a szépasszony elértette a kérést.

— Nos, isten áldja, d'Aiglemont; találkozunk a Bois de Boulogne-ban.

E szavak úgy hangzottak, mint egy Augustine jövetele előtti megállapodás ismétlése; s a szirén fenyegető tekintettel kísérte őket, amit a tiszt talán meg is érdemelt, mert leplezetlen csodálattal nézegette a szerény virágszálat, aki annyira elütött a gőgös hercegnétől. Az ifjú arszlán némán meghajolt, sarkon fordult, és kecsesen kisietett a budoárból. Vetélytársnője arcát kutatva, aki követni látszott szemével a fényes tisztet, Augustine a hercegné tekintetében olyan érzelmet kapott el, amelynek tovatűnő kifejezéseit minden nő ismeri. Látogatása ered-

ménytelen lesz, gondolta a legmélyebb fájdalommal: ez a csalárd hercegné sokkal jobban szomjazik a hódolatra, semhogy ne legyen kőszívű.

— Asszonyom — kezdte Augustine akadozva — az ön szemében igen különösnek tűnhet a lépés, amelyre elszántam magam; de a kétségbeesés őrültségeit meg kell bocsátani. Már egészen világosan látom, miért becsüli Théodore az ön házát mindenkiénél többre, és miért van az ön szellemének oly nagy hatalma rajta. Fájdalom, csak magamba kell néznem, hogy megtaláljam ennek nagyon is elégséges okát. De én imádom a férjemet, asszonyom. Két könnyes esztendő nem tudta kitörölni képét a szívemből, jóllehet én elveszítettem az ő szívét. Esztelenségemben arra mertem gondolni, hogy felvegyem önnel a harcot; és eljöttem, hogy öntől magától kérdezzem meg, milyen eszközökkel győzhetem le önt. Ó asszonyom! — kiáltott fel a fiatalasszony és hévvel ragadta meg vetélytársnője kezét, aki nem ellenkezett. — Soha a saját boldogságomért nem fogok oly buzgón Istenhez imádkozni, mint ahogyan az önéért könyörögnék, ha a segítségemre lenne, hogy visszanyerjem, nem is a szerelmét, hanem csak a barátságát a férjemnek! Ah, árulja el nekem, mivel hódította meg, mivel feledtette véle az első napjait annak a...

Amikor idáig ért, Augustine-t annyira fojtogatni kezdte nehezen visszatartott zokogása, hogy meg kellett állnia. Elszégyellte gyöngeségét és zsebkendőjébe rejtette könnyáztatta arcát.

— Ugyan, ne legyen már gyerek, drága szépecském — csitította a hercegné; megragadta a jelenet újszerűsége és akarata ellenére meghatotta, hogy Párizs talán legtökéletesebb erénye hódol előtte; elvette a fiatalasszony zsebkendőjét és ő maga kezdte Augustine szemét törülgetni, miközben bájos részvéttel babusgatta.

Egy percre csönd hullott közéjük, aztán a szépasszony, foglyul tartva szegény Augustine bájos kezét az övében, amely páratlanul nemes szépséggel formált volt és nagy erélyt sejtetett, kedves, behízelgő hangon így szólt hozzá:

— Legelőbb is azt tanácslom önnek, hogy ne sírjon így. A könnyek elcsúfítanak. Tudnunk kell fölébe kerekedni a bánatainknak, amelyek beteggé tesznek, mert a szerelem menekül a betegágytól. A melankólia kezdetben ad ugyan egy fajta tetszetős bájt, de idővel megnyújtja a vonásokat és megfonnyasztja a legelragadóbb arcot is. Aztán meg a mi zsarnokaink önzésükben azt kívánják, hogy a rabszolgáik mindig vidámak legyenek.

— Ó, asszonyom, nem tőlem függ, hogy mit érzek! Hiszen nem rosszabb-e ezer halálnál nap mint nap unottnak, fakónak, közönyösnek látni azt az arcot, amely valaha sugárzott a szerelemtől és a boldogságtól? Én nem tudok a szívemnek parancsolni.

— Annál rosszabb, kicsikém; de úgy hiszem, látom is már az ön egész esetét. Mindenekelőtt biztosítanom kell, hogy ha férje hűtlen lett önhöz, nem én biztattam fel erre. Igaz, elhatároztam, hogy megszerzem a társaságom számára, de megvallom, inkább csak hiúságból: Sommervieux híres volt és nem járt sehová. Máris sokkal jobban szeretem önt, semhogy elmondjam mindazt az őrültséget, amire a kedvemért ragadtatta magát. Csupán egyet árulok el, mert ez talán visszavezeti őt önhöz, és megbünteti, amiért oly vakmerően viselkedik velem szemben. Végül még hírbe hoz. Nagyon is jól ismerem a világot ahhoz, drágám, hogy egy felsőbbrendű ember tapintatára bízzam magam. Tudja meg, az udvarlásukat el kell ugyan fogadnunk, de hozzájuk menni már nagy hiba. Nekünk asszonyoknak legyen elég, hogy megcsodáljuk a lángeszű férfiakat, hogy élvezzük őket, mint valami látványosságot; de együtt élni velük! No, azt már nem, soha! Fuj, hiszen ez annyi volna, mintha az opera gépezeteiben akarnánk gyönyörködni, ahelyett, hogy egy páholyban engednénk át magunkat a pompás illúziónak! De hát önnél, szegény gyermekem, már megesett a baj, ugye? Nos, akkor meg kell kísérelnie, hogy fölfegyverezze magát a zsarnokság ellen.

— Ah, asszonyom, még mielőtt ide beléptem, felismertem az ön kezét néhány ügyes fogásban, amiről nekem eddig fogalmam sem volt.

— Nos, látogasson meg hát egyszer-kétszer, és rövidesen érteni fogja ezeknek az apróságoknak a tudományát, amelyek egyébként eléggé jelentősek. Az ostobák számára a külsőségek az élet felét jelentik; és e tekintetben nem egy tehetséges ember bizonyul ostobának, minden elmésssége ellenére is. De fogadni mernék, hogy ön soha semmit nem tudott megtagadni Théodore-tól?

— Már hogyan is tagadhatna meg az ember valamit attól, akit szeret, asszonyom!

— Szegény kis ártatlankám, imádnivaló a csacsisága! Tudja meg hát, hogy minél forróbban szeretünk, annál kevésbé szabad az illető férfinak, különösen ha a férjünkről van szó, megsejtenie a szenvedélyünk mélységét. Aki jobban szeret, az kiszolgáltatja magát a zsarnokságnak, sőt, ami még rosszabb, előbb-utóbb otthagyják. Ha valaki uralkodni akar...

— Hogyan, asszonyom, hát színlelni, számítani, hamiskodni, alakoskodni kell örökké? Ó, hát lehet így élni? Ön tud talán?...

Habozva megállt; a hercegné mosolygott.

— Drágám — szólt komoly hangon az előkelő hölgy — a boldog házasság mindig is spekuláció volt, különleges figyelmet igénylő ügy. Ha ön továbbra is szenvedélyről beszél, én pedig házasságról, aligha érthetjük meg egymást. Hallgasson ide — folytatta bizalmasan. — Módomban állt, hogy megismerjem korunk néhány felsőbbrendű emberét. Akik megházasodtak közülük, kevés kivétellel teljesen jelentéktelen nőket vettek feleségül. Nos, ezek az asszonyok úgy uralkodnak rajtuk, mint a császár mirajtunk, s a férjük, ha nem is szereti, mindenesetre tiszteli őket. Meglehetősen kedvelem a titkokat, különösen amelyek bennünket asszonyokat érintenek, s egyszer, hogy valamivel elüssem az időt, keresni kezdtem ennek a rejtélynek a nyitját. Nos, angyalom, ezeknek a jó asszonyoknak megvolt az a képességük, hogy elemezzék a férjük jellemét; nem ijedtek meg a felsőbbrendűségétől, mint ön, hanem ügyesen kitapogatták azokat a tulajdonságokat, amelyeknek híjával van; és akár megvoltak bennük ezek a tulajdonságok, akár színlelték őket csupán, addig-addig tüntettek velük a férjük előtt, míg végre is tiszteletet keltettek benne. Tudja meg végül azt is, hogy e lelkekben, amelyek oly nagynak látszanak, mindben van egy porszemnyi őrültség, és nékünk tudnunk kell, hogyan fordítsuk ezt a magunk hasznára. Ha erősen elhatározzuk, hogy úrrá leszünk rajtuk, és nem tágítunk ettől a céltól, ha erre összpontosítjuk minden tettünket, minden gondolatunkat, minden asszonyi furfangunkat — hatalmunkba hajtjuk e végtelenül szeszélyes szellemeket, akik, épp gondolataik változékonysága miatt, erősen befolyásolhatók.

— Ó egek! — kiáltott fel rémülten a fiatalasszony — ez tehát az élet. Harc...

— Amelyben mindig támadni kell — folytatta nevetve a hercegné. — A mi hatalmunk egészen látszólagos. Nem is szabad soha odáig jutnunk, hogy egy férfi megvethessen bennünket: az ilyen bukásból csak gyűlöletes fogásokkal lehet felemelkedni. Jöjjön — tette hozzá — adok magának valamit, amivel láncra verheti a férjét.

Fölkelt és mosolyogva kalauzolta át kicsiny palotája útvesztőin a házasság fortélyainak ifjú és ártatlan kis tanítványát. Rejtett lépcsőhöz értek, amely a fogadótermekhez vezetett. A hercegné elfordította az ajtó titkos fogantyúját, majd egy pillanatra megállt és utánozhatatlan, finom ravaszsággal és bájjal nézett Augustine-re.

— Tudja-e, hogy Carigliano herceg bálványoz engem? Nos, engedélyem nélkül ő sem merészkedik használni ezt az ajtót. Pedig a herceg olyan férfi, aki megszokta, hogy katonák ezreinek parancsoljon. Az ágyútűzben a szeme se rebben, de tőlem... fél.

Augustine csak sóhajtott. Egy fényűző képtárba léptek, s a hercegné a festő feleségét egy arckép elé vezette, amelyet Théodore Guillaume kisasszonyról festett. Amikor a képet megpillantotta, Augustine felkiáltott: — Tudtam, hogy nincs már nálam, de... itt!

— Drága kicsikém, én csak azért követeltem ezt, hogy lássam, az esztelenség milyen fokáig süllyedhet egy lángeszű ember. Előbb-utóbb visszaadtam volna önnek, mert nem is reméltem, hogy az eredetit egyszer itt láthatom a képmás előtt. Amíg mi majd elbúcsúzkodunk egymástól, levitetem a képet a kocsijába. Ha ön ezzel a talizmánnal felfegyverkezve nem uralkodik a férjén száz esztendeig, akkor nem méltó az asszony névre és megérdemli a sorsát!

Augustine megcsókolta a hercegné kezét, aki szívéhez szorította és viszonozta a csókot, annál is nagyobb gyöngédséggel, mert másnapra emléke sem maradt. Ez a jelenet talán örökre megrontott volna egy nyíltszívű és tiszta asszonyt, ha nem olyan szilárd az erénye, mint Augustine-é; egyébként a titkok, melyekbe a hercegné beavatta, egyaránt hozhattak neki szerencsét és balszerencsét, mivel a magas társadalmi körök körmönfont politikája éppoly kevéssé felelt meg a fiatalasszonynak, mint Joseph Lebas korlátolt, józan esze vagy Guillaume-né oktalan morálja. Milyen fonák helyzetekbe sodornak sokszor a legparányibb botlások is az életben, és milyen különösen hatnak ezek ránk! Augustine most alpesi pásztorhoz hasonlított, akire váratlanul lavina zúdul: ha tétovázik, ha társaival törődik, majdnem bizonyos, hogy odavész. A nagy válságokban a szív vagy megszakad, vagy megacélozódik.

Nehéz volna lefesteni, milyen izgalom lüktetett Sommervieux-nében, mialatt hazafelé hajtatott. Carigliano hercegnével való beszélgetése egy sereg ellentétes gondolatot kavart föl benne. Úgy volt vele, mint a mesebeli juhok: míg a farkast jó messze tudta, nem hagyta el a bátorság; egyre buzdította magát, s nagyszerűen kitervelte, miképpen fog viselkedni; ezernyi kacér cselt szőtt; még lelkére is beszélt a férjének, könnyedén kezelve, így, távol tőle, azt az igazi ékesszólást, amely sohasem hagyja cserben az asszonyokat; ám ha egy-egy pillanatra fölrémlett neki férje merő, világos tekintete — már remegett. Amikor megkérdezte, otthon van-e az úr, elcsuklott a hangja. S a válaszra, hogy nem vacsorál itthon, kimondhatatlanul megkönnyebbült. Mint a go-

nosztevőnek, aki kegyelemért folyamodik, minden haladék, a legrövidebb is, az életet jelentette számára. Az arcképet a szobájában helyezte el, s aggodalmak és remények közt őrlődve várta férjét. Nagyon jól érezte, hogy ez a kísérlet dönt egész jövője felől; összeborzadt minden neszre; még a falióra ketyegése is rémisztette, mert egyre mérvén, súlyosbította az aggodalmait. Ezerféleképpen csalta az időt. Az az ötlete támadt, hogy olyan ruhát vesz fel, ami teljesen hasonlóvá teszi az arcképhez. Aztán, ismerve férje nyugtalan természetét, szokatlan módon világíttatta ki a lakosztályát, s bizonyos volt benne, hogy ha Théodore hazajön, a kíváncsiság hozzá vezeti. Éjfélt ütött az óra, amikor végre fölhangzott a lovászfiú kiáltása, s megcsikordult a palota kitáruló kapuja. A festő kocsija begördült a csendes udvarba.

— Mit jelent ez a kivilágítás? — kérdezte Théodore vidáman, amikor benyitott felesége szobájába.

Augustine ügyesen megragadta ezt a kedvező pillanatot, férje karjába vetette magát és megmutatta az arcképet. A művész kővé meredt; tekintete ide-oda cikázott Augustine és a vádló festmény között. A félénk kis feleség holtraváltan leste a változékony homlokot, férjének rettenetes homlokát, látta, hogyan gyülekeznek a beszédes redők, mint a fellegek; aztán úgy érezte, megfagy a vér ereiben, mert Sommervieux pillantása lángot vetett, s mély, rekedt hangon kérdezte:

— Hol találta ezt a képet?

— Carigliano hercegné adta vissza nekem.

— Kérte tőle?

— Nem tudtam, hogy nála van.

Ennek az angyali hangnak a lágy csengése, vagy még inkább bűbájos dallamossága emberevőket is megindított volna, de nem egy művészt, akit sebzett hiúsága mardosott.

— Ez méltó hozzá! — kiáltott fel a festő dörgő hangon. — De boszszút állok érte — folytatta, s nagy léptekkel járt föl s alá — bosszút állok úgy, hogy belehal a szégyenbe: lefestem! Igen, Messalinának[13] fogom lefesteni, amint éjjel kioson Claudius palotájából.

— Théodore!... — suttogta egy elhaló hang.

— Megölöm.

— Drága barátom!

— Ezt a kis lovas ezredest szereti, csak azért, mert jól lovagol...

— Théodore!

— Eh, hagyjon békét! — förmedt feleségére a festő, olyan hangon, ami közel járt az üvöltéshez.

Gyűlöletes volna végéig leírni ezt a jelenetet, mert utóbb a düh önkívülete olyan szavakra és tettekre ragadta a művészt, melyeket egy Augustine-nél idősebb asszony a tébolynak tulajdonított volna.

Másnap reggel, nyolc óra felé, Guilluame-né falfehéren, vöröslő szemmel, kibomlott hajjal találta a leányát; Augustine könnytől nedves zsebkendőt gyűrögetett a kezében és a padlóra meredt, ahol egy összetépett festmény vászonfoszlányai és egy nagy, aranyozott keret darabjai hevertek. A bánat már csaknem érzéketlenné tette, s kétségbeesett mozdulattal mutatott a roncsokra.

— No ugyan, talán bizony nagy kár érte! — kiáltott fel a *Labdázó Macska* idős úrnője. — Igaz, hasonlított rád, de azóta már megtudtam, hogy van a körúton egy ember, aki ötven tallérért nagyon kedves arcképeket csinál.

— Ó, anyám!...

— Szegény kicsikém, persze, persze, igazad van! — mondta Guillaume-né, aki félreértette leánya tekintetét. — Ugyan, gyermekem, az embert senki sem szereti olyan gyöngéden, mint az anyja. Mindent sejtek, kedvesem, jöjj, mondd el hát nekem bizalommal a bánatodat, majd én megvigasztallak. Nem megmondtam-e már neked, hogy őrült az az ember? A szobalányod szép kis dolgokat mesélt el róla... De hiszen ez egy valóságos szörnyeteg!

Augustine egyik ujját sápadt ajkára tette, mintha percnyi csöndért könyörögne az anyjának. Ezen a rettenetes éjszakán a boldogtalanság rávezette arra a türelmes lemondásra, amely az anyáknál és a szerető asszonyoknál felülmúlja hatásaiban az emberi erőt, és olyan húrokat szólaltat meg talán a nők szívében, amilyeneket Isten a férfiaktól megtagadott.

A montmartre-i temető egyik sírkövének feliratából megtudjuk, hogy Sommervieux-né huszonhét esztendős korában halt meg. E felirat egyszerű vonásaiban a félénk teremtés egyik barátja egy dráma utolsó jelenetét látja. Minden évben, halottak napjának ünnepén, soha nem megy el úgy az új márványoszlop előtt, hogy meg ne kérdezné magától: vajon a lángelme hatalmas ölelésére nem erősebb asszonyok valók-e, mint amilyen Augustine volt?

„A völgyek szerény és alázatos virágai — gondolja — meghalnak talán, ha túlságos közelre ültetik át őket az egekhez, azokra a tájakra, ahol a viharok kerekednek, s ahol a nap tüze perzselő."

AZ ÉLETELIXÍR

Egyik téli estén fényűző ferrarai palotájában don Juan Belvidéro vendégül látta az Este-ház valamelyik hercegét. Abban a korban az ilyen ünnepség káprázatos látvány volt, amilyent csak királyi gazdagság vagy főúri hatalom rendezhetett. Az illatos gyertyák fényében hét vidám hölgy ült az asztalnál negédes beszélgetésbe merülve; körös-körül a csodálatos remekművek fehér márványa kiemelkedett a falak vörös stukkójának hátteréből, s élénk kontrasztot alkotott a díszes török szőnyegekkel. A hölgyek selyembe voltak öltözve, szemük túlragyogta az aranyékszerek, a drágakövek csillogását; mind a heten tüzes szenvedélyekről meséltek, melyek azonban ugyanúgy különböztek, mint ahogy szépségük is más és másféleképpen vakított. Szavaik és gondolataik teljes összhangban voltak, csak arckifejezésük, egy-egy pillantásuk, kézmozdulatuk vagy hanglejtésük adott beszédüknek sikamlós, buja, érzelmes vagy csúfolódó színezetet.

Az egyik mintha ezt mondta volna: — Szépségem felhevíti az aggok jéggé fagyott szívét.

A másik: — Szeretek a párnákon heverni és mámorosan gondolni imádóimra.

A harmadik, még kezdő e lakomákon, pirulni látszott: — Szívem mélyén, úgy érzem, megszólal a lelkiismeret! — mondta. — Katolikus vagyok, s félek a kárhozattól. De hát annyira szeretlek, ó! olyan forrón, hogy az örökkévalóságot is fel tudnám áldozni érted.

A negyedik, fenékig ürítve egy serleg khioszi bort, felkiáltott: — Éljen a vidámság! Valahányszor felkel a nap, új életre ébredek! Felejtem a múltat, s a tegnap szenvedélyeitől ittasan élvezem minden este a boldogsággal, szerelemmel teli életet!

Belvidérót a mellette ülő hölgy lángoló pillantással, hallgatagon nézte. — Nem bíznám *bravókra*[1], hogy megöljék a kedvesemet, ha el-

hagyna! — Felkacagott, de vonagló kezében eltört a mesésen faragott cukrosdoboz.

— Mikor leszel már nagyherceg? — kérdezte a hatodik hölgy a hercegtől, fogai gyilkos örömmel villogtak, szemében érzéki láng égett.

— S mondd, Belvidéro, atyád meddig él még? — szólt a hetedik nevetve, s mámorosan, bohókás mozdulattal virágcsokrot hajított don Juan felé. Ártatlan, fiatal lány volt ez, aki hozzászokott, hogy játsszék minden szent dologgal.

— Ugyan! Ne beszéljen erről — kiáltotta a szép és fiatal don Juan Belvidéro — a világon csak egy atya van, akin nem fog a halál, s ez a sors akaratából az enyém!

A hét ferrarai kurtizán, don Juan barátai, s maga a herceg is elszörnyedten kiáltottak fel. Kétszáz esztendővel később és XV. Lajos idejében a jóízlésű emberek csak nevettek volna ezen az élcen. De talán egy orgia kezdetén még túlságosan józanok a mulatozók? Vagy talán a gyertyák fénye, a szenvedély kiáltásai, az arany- és ezüstedények látványa, a borok illata és a legelragadóbb asszonyok társasága ellenére ott rejtőzik még a szívek mélyén valami, ami szemérmet parancsol az emberi és isteni dolgok iránt, amíg a tobzódás mindent bele nem fojt a csillogó bor áradatába? A virágok már megfonnyadtak, a szemhéjak le-lecsukódtak, s a mámor, mint Rabelais mondotta, a lábakba szállott. E pillanatnyi csendben megnyílt az ajtó; s mint Baltazár lakomáján, megjelent az Úr — egy fehér hajú, reszketeg járású, összevont szemöldökű öreg szolga képében; az agg belépett, szomorúságot árasztva maga körül, pillantásával elhalványította a virágkoszorúkat, az aranyozott serlegeket, a gyümölcshalmokat, a vigasság ragyogását, a meglepett arcok bíborát és a sokszínű párnákat, melyekbe fehér női karok süppedtek; s s végül sötét fátylat borítva a vidámságra, gyászosan kongó hangon így szólt: — Uram, atyja halálán van.

Don Juan felállt. Kézmozdulatával mintha ezt mondta volna vendégeinek: „Bocsánat, ilyesmi nem történik minden nap."

Vajon nem esik-e meg gyakran, hogy atyjuk halála az élet ragyogása, egy féktelen mulatozás keltette könnyelmű gondolatok közben lepi meg a fiatal embereket? Szeszélyeiben a halál éppoly kiszámíthatatlan, mint amilyen kiszámíthatatlanul taszítja el magától egy kurtizán a szeretőjét; csak éppen megbízhatóbb: sohasem csalt meg még senkit.

Amikor don Juan behúzta maga mögött a terem ajtaját és végighaladt a hosszú, hideg és sötét folyosón, megpróbált színészi pózt erőltetni magára; az imént ugyanis, fiúi szerepére gondolva, asztalkendőjével

együtt jókedvét is elhajította. Az éj szurokfekete volt. A hallgatag szolga, aki a fiatal embert a halottasszoba felé vezette, eléggé gyéren világította meg gazdáját, úgyhogy a HALÁLNAK, a hideg, a csend és a sötétség

józanító hatását kihasználva, sikerült talán lopva néhány gondolatot ébresztenie e tékozló fiú lelkében; don Juan számot vetett életével s magába mélyedt, hasonlatosan a bírói emelvény felé tartó vádlotthoz.

Don Juan atyja, Bartholoméo Belvidéro, kilencven esztendős aggastyán volt, aki élete javát kereskedelmi ügyletekkel töltötte. Sokszor bejárta Kelet mesés országait: közben óriási vagyont és olyan tudást szerzett, amely — mint mondogatta — értékesebb az aranynál meg a gyémántnál. A kincsekre egyébként már nem sok ügyet vetett. — Egy

fogat értékesebbnek tartok egy rubintkőnél, s az erőt elébe helyezem a tudásnak — kiáltott fel néha mosolyogva. E jó szülő szerette hallgatni don Juant, amint az valamely ifjúi bohóságáról mesélt, s élcelődő hangon így szólt, aranyat adván neki: — Drága gyermekem, csak az olyan bolondságokkal törődj, amelyekben kedved leled. — Bartholoméo volt az egyetlen aggastyán, akinek öröme tellett egy ifjú ember látásában; ha e ragyogó, erőtől duzzadó életben gyönyörködött, szülői szeretete feledtette véle roskatag öregségét. Hatvan éves korában szerelemre gyulladt egy szépséges, békés lelkű, angyali teremtés iránt. Don Juan volt az egyetlen gyümölcse e késői és múlandó szenvedélynek. Az öreg immár tizenöt esztendeje siratta drága Juanáját. Számos szolgája és fia ennek az aggkori bánatnak tulajdonította furcsa szokásait. Palotája legkényelmetlenebb szárnyába vonult vissza, ahonnan nagy ritkán jött elő; maga don Juan is csak akkor léphetett be lakosztályába, ha erre engedélyt kapott. Ez az önkéntes remete úgy járt-kelt palotájában vagy Ferrara utcáin, mintha keresne valamit; álmatagon, bizonytalanul meredt maga elé, mint aki küzd valamilyen gondolattal vagy emlékkel. A fiatal Belvidéro pompás estélyeket adott; a palota visszhangzott örömkiáltásaitól, lovak patái csattogtak az udvaron, a lépcsőkön kockázó apródok hangosan perlekedtek — Bartholoméo viszont napjában hét uncia kenyeret evett s vizet ivott hozzá. Ha egy kevéske szárnyast kért, csak azért tette, hogy a csontot odaadja fekete uszkárjának, hűséges társának. Sohasem panaszkodott a zaj miatt. Amíg beteg volt, és a kürtök rivalgása, meg a kutyaugatás fel-felébresztette álmából, csak ennyit mondott: — Ó! Don Juan tér haza! Soha a földön nem volt ilyen elnéző és engedékeny szülő; s az ifjú Belvidéróban, aki hozzászokott, hogy formaságok nélkül beszéljen atyjával, megvolt az elkényeztetett gyermek minden rossz tulajdonsága; úgy bánt Bartholoméóval, mint öreg szeretőjével a szeszélyes kurtizán: egyetlen mosolyával feledtette tiszteletlenségét, jókedvét áruba bocsátotta, s engedte magát szeretni. Most, ahogy maga elé képzelte fiatal éveit, don Juan rádöbbent: aligha tudna olyan esetet mondani, amikor atyja nem volt jó hozzá. Amint végighaladt a folyosón, megmozdult benne a lelkiismeret, s úgy érezte, kész megbocsátani atyjának, amiért ilyen sokáig élt. Elfogta a gyermeki tisztelet érzése, mint ahogy a tolvaj is becsületes emberré válik, ha már-már biztosan élvezheti ügyesen ellopott millióit. Gyors léptekkel haladt át atyja lakosztályának magas és hideg szobáin. Megcsapta a falakból áradó nyirkos, nyomasztó levegő, a vastag, öreg szőnyegek, porlepte szekrények dohos szaga; majd ott találta

magát az aggastyán antik szobájában egy undorító ágy előtt, mellette a tűz már félig kialudt. A gótikus asztalra tett lámpa szabálytalan időközökben hol gyengébb, hol erősebb fénynyalábokat vetett az ágyra, mindig más és más megvilágításban mutatva a benne fekvő alakot. A hideg befütyült a rosszul zárt ablakok résein; a hó tompán csapkodta az ablaktáblákat. Don Juan akaratlanul is összerezzent, oly erős ellentétben volt e látvány azzal a környezettel, amelyet az imént hagyott el. Borzongás járta át, amint az ágyhoz lépett; egy szélroham után a lámpa eléggé erősen megvilágította Bartholoméo fejét: arcvonásai eltorzultak, bőre, amelynek zöldes színét a párna fehérsége még félelmetesebbé tette, a csontokhoz tapadt. Fájdalomtól összehúzott, félig nyílt, fogatlan száját időnként sóhajok hagyták el, melyeket komoran kísért a süvöltő vihar. A testi romlás jelei ellenére a fej hihetetlen hatalmat, erőt sugárzott: egy felsőbbrendű szellem és a halál küzdelme volt rajta látható. A betegségtől beesett szem megtartotta különös, átható erejét. Úgy rémlett, mintha tekintetével a haldokló Bartholoméo át akarná döfni ágya lábánál ülő ellenségét. E merev és hideg pillantás dermesztő hatását csak fokozta a mozdulatlan fej, amely hasonlított az orvosok asztalán levő koponyákhoz. A takaró alatt pontosan kirajzolódtak a test vonalai: az aggastyán tagjai is merevek voltak. A test halálba dermedt, csak a két szem élt. Az ajkat elhagyó hangok végül szinte gépiesekké váltak. Don Juan elszégyellte magát, hogy egy kurtizán csokrával lépett haldokló atyja ágyához, magával hozva a lakoma parfümjeinek s a bornak illatát.

— Szórakoztál! — kiáltott fel az aggastyán, észrevéve fiát.

E pillanatban az orkán zúgásán át tiszta és könnyed énekhang csendült fel, egészen a gyászos szobáig hatolva: a dallamot viola akkordjai festették alá, amellyel az énekesnő, a vendégek gyönyörködtetésére, dalát kísérte. Don Juan nem akarta hallani e választ, amely oly nyersen erősítette meg atyja szavát.

— Nem haragszom rád, gyermekem — szólt ismét Bartholoméo.

E gyengéd szavakra rossz érzés hatalmasodott el don Juanon, nem tudta megbocsátani atyjának e fájdalmas jóságot.

— Mily lelkiismeretfurdalást okoz ez nekem, atyám! — hangzott a képmutató válasz.

— Szegény Juanino — mondta tompán a haldokló — mindig jó voltam hozzád, ugye, hogy nem kívánhatod halálomat?

— Ó! Ha visszaadhatnám életed, lemondanék életem egy részéről! — kiáltott fel don Juan. („Ilyesmit mindig mondhat az ember, gon-

dolta e tékozló fiú, olyan ez, mintha a világot ígérném a szeretőmnek!") Alighogy végére ért gondolatának, az öreg uszkár felugatott. Don Juan megremegett az értelmes hangra, úgy érezte, hogy a kutya megértette.

— Jól tudtam, fiam, hogy számíthatok rád. Élni fogok. Meglátod, elégedett leszel. Élni fogok, de anélkül, hogy napjaidból akárcsak egyet is elvennék.

— Félrebeszél — mormolta don Juan. Majd fennhangon hozzáfűzte: — Igen, drága atyám, biztosan élni fogsz, amíg csak élek, hiszen képedet mindig szívemben hordozom.

— Nem erről az életről beszélek — szólt az agg. Minden erejét összeszedve megpróbált felülni. Belédöbbent a gyanú, amely a haldoklók párnája alatt szokott csak leskelődni. — Figyelj szavamra, fiam — folytatta, e végső erőfeszítéstől elgyengült hangon — éppúgy nincs kedvem meghalni, mint ahogy te sem akarod megfosztani magad szeretőidtől, a bortól, lovaktól, sólymoktól, kutyáktól és az aranytól.

„Azt elhiszem" — gondolta a fiú, miközben letérdelt az ágy mellé és megcsókolta Bartholoméo hidegülő kezét. — Atyám, drága atyám, nyugodj meg Isten akaratában.

— Az Isten én vagyok — lihegte az aggastyán.

— Ne káromold Őt — kiáltott fel a fiú, amint meglátta, hogy atyja arca fenyegető kifejezést ölt. — Felvetted az utolsó kenetet! Vigasztalan lennék, ha bűnben halnál meg.

— Hallgass rám végre! — kiáltotta a haldokló eltorzult szájjal.

Don Juan elhallgatott. A szobán dermesztő csend lett úrrá. A hóvihar zúgásán át ismét felcsendült a viola és az elragadó énekhang, gyengén, fátyolosan, mint ahogy felvirrad a nap.

— Köszönöm, hogy énekeseket, muzsikusokat hívtál! Lakoma! Fehér bőrű, fekete hajú, szép fiatal nők! Az élet gyönyörűségei! Ne engedd el őket, újjászületek.

„Az agónia tetőfokára hágott" — gondolta don Juan.

— Megtaláltam a módját, hogyan születhetek újjá. Figyelj rám! Lépj az asztalhoz, ha megnyomod a griffmadár mögött elrejtett rugót, kihúzhatod a fiókot.

— Kihúztam, atyám.

— Végy ki onnan egy kis hegyikristály-üveget.

— Megvan.

— Húsz évig fáradoztam, míg végre . . . — Az aggastyán érezte a vég közeledtét, s minden erejét összeszedve így folytatta: — Mihelyt utolsó sóhajtottam, dörzsöld be testemet e folyadékkal, s újjászületek.

— De hisz ez kevés — válaszolta a fiatalember.

Bartholoméo már nem tudott beszélni, de azért látott és hallott; e szavakra ijesztő hirtelenséggel don Juan felé fordította fejét. Nyaka megmerevedett, mint egy márványszoboré, melyet a művész képzelete arra ítélt, hogy oldalt nézzen, kerekre nyílt szeme borzalmas mozdulatlanságba dermedt. Halott volt. Akkor ragadta el a halál, amikor elvesztette egyetlen, utolsó illúzióját. Menedéket keresett fia szívében, de csak sírra lelt ott, s ez mélyebb volt, mint amilyent a közönséges emberek ásnak halottaiknak. Haját szétzilálta az iszonyat, rémült tekintete is még erről beszélt. Apa volt ő, aki kilép sírjából, s haraggal kiált Istenhez bosszúért!

— No nézd csak! Vége a jó öregnek — kiáltott fel don Juan.

Sietve emelte a lámpa elé a titokzatos üveget, miként a borivó vizsgálja a teli palackot a lakoma végeztével, s eközben nem látta atyja üvegesedő szemét. A kutya halott gazdáját és az elixírt nézte váltakozva, s don Juan is hol atyjára, hol az üvegre fordította tekintetét. A lámpa kanóca hullámzó lánggal égett. Mély csend ült a szobára, a viola elhallgatott. Belvidéro összerezzent, úgy látta, hogy a test megmozdult. Atyja vádoló szemének merevségétől megijedve lezárta a szemhéjakat, ahogyan a szélben csapkodó zsalugátert csukta volna be egy őszi éjszakán. Mozdulatlanul állt, gondolataiba merülve. Hirtelen rozsdás rugó csikordulásához hasonló, éles zaj törte meg a csendet. Don Juan meglepődésében majdnem elejtette az üveget. Kiütött rajta a verejték: cseppjei hidegebbek voltak a tőr pengéjénél. Fából faragott, festett kakas ugrott elő az órából és hármat kiáltott. Ama szellemes szerkezetek egyike volt ez, amelyekkel a kor tudósai ébresztették magukat meghatározott időben, hogy folytassák munkájukat. A hajnal fénye már vörösre festette az ablakok keresztfáját. Don Juan tíz órát töltött elmélkedve. A régi óra hűségesebben eleget tett feladatának, mint amilyen hűségesen don Juan teljesítette Bartholoméo iránti kötelességét. E szerkezet fából, csigákból, zsinórokból, kerekekből volt, míg őbenne az a sajátos, csak emberekre jellemző mechanizmus működött, amelynek szív a neve. Nehogy elvesszen a titokzatos folyadék, a szkeptikus don Juan visszatette az üveget a gótikus asztalka fiókjába. Ebben az ünnepélyes pillanatban a folyosóról tompa zsivaj hallatszott: zavaros hangok, elfojtott nevetés, könnyed léptek, selyemsuhogás, s végül olyan nesz, mint amikor egy vidám társaság megpróbál komolyan viselkedni. Az ajtó kitárult, s bizarr rendetlenségben, amely akkor hatalmasodik el a reggel fényeitől meglepett táncosnőkön, midőn a nap harcba kezd

a gyertyák sápadó lángjaival, megjelent a küszöbön a herceg, a hét kurtizán, megjelentek don Juan barátai és az énekesnők. Eljöttek valamennyien, hogy elmondják a részvét szokványos szavait.

— Ó, ó! Szegény don Juan mégiscsak komolyan vette a halálesetet — hajolt Brambilla füléhez a herceg.

— De hiszen atyja valóban jó ember volt — hangzott a válasz.

Don Juan éjszakai elmélkedései oly hatásos kifejezést kölcsönöztek arcának, hogy láttára elcsendesedett a csoport. A férfiak mozdulatlanul megálltak. A nők, bortól szikkadt ajakkal, a csókoktól kipirult arccal, letérdeltek és imádkozni kezdtek. Don Juan akaratlanul is összeszerezzent, látván, hogy a tündöklés, öröm, kacagás, ének, fiatalság, szépség, hatalom — az egész testet öltött élet — így leborul a halál előtt. De hát ebben az imádnivaló Itáliában a dőzsölés meg a vallás oly jól megfért egymással, hogy a vallás dőzsölésnek számított, a dőzsölés pedig vallásnak! A herceg gyöngéden megszorította don Juan kezét; az arcokon megjelent ugyanaz a félig szomorú, félig közömbös fintor, majd eloszlott az egész látomás, üresen hagyva a szobát. Valóban az élet képe volt ez! Ahogy lefelé haladtak a lépcsőkön, a herceg így szólt Rivabarellához: — Ugyan! Ki hitte volna, hogy don Juan csak színleli az istentelenséget! Hiszen szereti az apját!

— Láttad azt a fekete kutyát? — kérdezte Rivabarella.

— Most aztán mérhetetlen vagyon ura lett — sóhajtott fel Bianca Cavatolino.

— Mit nekem! — vonta meg a vállát a büszke Varonese; az, aki eltörte a cukrosdobozt.

— Mit neked?! — kiáltott a herceg. — A maga tallérjaival ő éppúgy herceg, mint én.

Az ezernyi gondolat közt hányódó don Juan eleinte habozott: nem tudta, mitévő legyen. Atyja kincseinek láttán talán könnyebb lesz a döntés, gondolta. Este, lelkében ijesztő önzéssel, visszatért a halottasszobába. Ott találta az egész háznépet: a pompás ravatalt díszítették, amelyre a *néhai nagyurat* fektetik másnap, fénylő gyertyák sora közé; e ritka látványt egész Ferrara megcsodálja majd. Don Juan intett, az emberek mind megálltak, döbbenten, remegve.

— Hagyjatok magamra — szólt don Juan elváltozott hangon — csak akkor jöhettek vissza, ha én kilépek innen.

Amikor az utoljára maradt öreg szolga léptei is csak gyengén kopogtak már a kőkockákon, don Juan sietve bezárta az ajtót, s megbizonyosodván, hogy egyedül van, felkiáltott: — Próbáljuk meg hát!

Bartholoméo teste egy hosszú asztalra volt kiterítve. A balzsamozók, hogy elrejtsék a szemek elől a hátborzongató hullát, amelyet a vénség és a sovány csontvázhoz tett hasonlóvá, leplet borítottak rá, mely a testet, a fej kivételével, teljesen betakarta. E múmia a szoba közepén feküdt; a lágy kelme alatt elmosódottan rajzolódtak ki hegyes, merev és vékony formái. Az arcon nagy, lilaszín foltok ütöttek ki, jelezvén, hogy a balzsamozást ideje befejezni. Minden szkepticizmusa ellenére remegés fogta el don Juant, amikor kihúzta a bűvös üveg dugóját. Amint a fej fölé hajolt, kénytelen volt egy pillanatig várni, annyira reszketett. De a feslett udvar erkölcsei idejében és alaposan megrontották ezt a fiatalembert; egy d'Urbin herceghez méltó gondolat bátorságot öntött belé, amelyet az erős kíváncsiság csak ösztönzött. Mintha démon suttogta volna neki e szavakat, visszhangot keltve szívében: — *Nedvesítsd be az egyik szemét!* Gyolcsot fogott, óvatosan megmártotta az értékes folyadékban, s könnyedén végigsimított vele a hulla jobb szemhéján. A szem felnyílt.

— Ah! Ah! — szólt don Juan, s úgy szorította kezében az üveget, mint ahogy mi kapaszkodunk álmunkban az ágba, amely a mélység fölött tart bennünket.

Élettel teli szemet látott, gyermeki szemet a halott fej üregében: a fény ott remegett a zsenge fluidum közepén! S úgy csillogott a szép fekete pillák védelmében, mint az a magányos világosság, amelyet téli estéken pillant meg az utazó a pusztaságban. Úgy rémlett, mintha e lángoló szem rá akarná vetni magát don Juanra: gondolkodott, vádolt, elítélt, fenyegetett, ítélkezett, beszélt, kiáltott, harapott. Minden emberi szenvedély benne égett. A legmegindítóbb könyörgés, királyi harag, a hóhéraitól kegyelmet esdeklő leány szerelme; pillantása olyan átható volt, mint a vesztőhely utolsó lépcsőjére lépő elítélté, amikor végignéz a körülállókon. Annyi élet lobogott e töredéknyi életben, hogy don Juan visszahőkölt, s a szobában fel-alá sétálva nem mert a szemre tekinteni, melyet ott látott a padlón, a szőnyegeken. Az egész szoba teli volt hintve tüzes élettel, értelemmel teli pontokkal. Mindenütt szemek ragyogtak, s fenyegetőzve néztek rá!

— Biztosan megélt volna újabb száz évet — kiáltott fel akaratlanul don Juan, amint valami ördögi sugallatra ismét atyja elé lépett, s e ragyogó szikrát nézte.

Az értelmes szemhéj hirtelen lecsukódott, majd újra felpattant, mint egy asszonyé, amikor enged szeretője ostromának. Ha egy hang „Igen!"-t kiáltott volna, don Juan akkor sem rémül meg jobban.

— Mit tegyek? — gondolta. Volt elég bátorsága ahhoz, hogy megpróbálja lefogni a szemhéjat. Próbálkozása nem sikerült.

— Kivájjam? Apagyilkosság volna? — kérdezte magától.

— Igen — mondta a szem hunyorítva, elképesztő iróniával.

— A pokolba! — kiáltott fel don Juan — ez boszorkányság! A szemhez hajolt, hogy kivájja. Nagy könnycsepp gördült le a holttest beesett arcán és Belvidéro kezére hullott.

— Éget — sziszegte leülve.

Ez a harc úgy kifárasztotta, mintha egy angyallal harcolt volna, akárcsak Jákob. Végül felállt: — Csak vér ne ömöljön. S összeszedve mindazt az erőt, ami az aljassághoz kell, a gyolccsal kinyomta a szemet, anélkül, hogy odanézett volna. Váratlanul borzalmas nyöszörgés hallatszott. A szegény uszkár nyüszítve kiadta páráját.

— Része volt talán a titokban? — kérdezte magában don Juan, a hűséges állatot nézve.

Don Juan Belvidéro szerető fiú hírében állott. Fehér márványból emléket állíttatott atyja sírjára, az alakok kifaragását a kor leghíresebb művészeire bízta. Csak aznap nyugodott meg, amelyen az emlékmű, atyjának a Vallás előtt térdelő szobra, óriási súlyával a sírra nehezedett; ebbe a sírba temette don Juan az egyetlen lelkiismeretfurdalást, amely a testi fáradtság pillanataiban gyötörte. Felbecsülve az öreg utazó hatalmas vagyonát, don Juan fösvénnyé vált: két élet állott előtte, s ahhoz pénz kellett. Fürkésző pillantásával a társadalom mozgatóerőit kutatta, s fel tudta mérni a világot, annál is inkább, mert egy síron keresztül látta. Elemezte az embereket és a dolgokat, hogy aztán egy csapásra leszámoljon a Múlttal, amelyet a Történelem képviselt; a Jelennel, melyet a Jog alakított ki; a Jövővel, melyről a Vallások lebbentik fel a fátylat. Fogta a lelket és az anyagot, olvasztókohóba dobta őket, úgy látta, nem maradt belőlük semmi, s attól kezdve lett DON JUAN! Az élet illúzióinak ura, a fiatal és szép don Juan belevetette magát az életbe; megvetette a világot, de hatalmába kerítette azt. Boldogságát nem adhatta meg a polgári kielégülés, amely beéri a mindennapi *kásával,* télen a kellemes ágymelegítővel, egy éjjeli lámpával és új papuccsal minden negyedévben. Nem, ő úgy vetette rá magát az életre, mint ahogy a majom megragadja a diót, és nem sokat teketóriázva, feltöri a gyümölcs közönséges héját, hogy ízlelhesse zamatos belsejét. A költészet és az emberi szenvedélyek magasztos elragadtatása a bokájáig ért csak. Nem esett ama hatalmasságok hibájába, akik, azt képzelvén néha, hogy a kis lelkek hisznek a nagyoknak, megpróbálják a

jövő emelkedett eszméit felváltani mulandó gondolataink aprópénzére. Ő is tudott hozzájuk hasonlóan úgy járni, hogy lába a földön volt és feje az egekben; de jobb szeretett ülni és csókjaival szikkadtra szívni gyenge, friss és illatos asszonyi ajkakat; a birtoklásra, a hosszú, könnyed gyönyöröket adó keleti szerelemre törekedett, s a Halálhoz hasonlóan mindent szemérmetlenül felemésztett, amerre csak járt. Egyedül a *nőt* szerette az asszonyokban, s a gúnyt lelkének természetes tartozékává tette. Amikor kedvesei ágyba feküdtek, hogy az egekbe emelkedjenek, s felolvadjanak a részegítő elragadtatásban, don Juan követte őket, nehézkesen és oly beszédes őszinteséggel, ahogyan csak egy német diák tehette. De ÉN-t mondott, amikor kedvese aléltan, mámorosan azt suttogta: MI! Csodálatosan értette a módját, hogy jól érezze magát egy asszony társaságában. Mindig volt elég ereje elhitetni véle, hogy remeg, mint a fiatal gimnazista, aki a bálban így szól első táncosnőjéhez: „Milyen jól táncol!" De a kellő időben tudott fenyegetőzni, ki tudta vonni éles pengéjét és meg tudta törni a kőszobrokat[2] is. Egyszerűségében gúnyorosság volt, könnyeiben nevetés: tudott úgy sírni, mint egy asszony, aki így szól férjéhez — „Végy nekem fogatot, különben megszakad a szívem". A kereskedőknek a világ nem egyéb, mint áruk vagy bankók tömege; a fiatal férfiak legtöbbjének egy asszony; néhány asszonynak egy férfi; egyes embereknek egy szalon, egy társaság, egy városnegyed, egy város; don Juannak az egész világ ő maga volt! A kellem és a nemesség, a megigéző szellem mintaképe gyanánt bárkáját minden parthoz odakötötte; s bár engedte magát vezetni, csak oda ment, ahová akarta, hogy vezessék. Minél többet élt, annál többet kételkedett. Az embereket vizsgálva gyakran látta, hogy a bátorság nem más, mint vakmerőség; a megfontoltság gyávaság; a nemeslelkűség ravaszság; az igazság bűn; a gyengédség együgyűség, a becsületesség számítás: és a sors különös akaratából észrevette, hogy az igazán becsületes, gyengéd, igaz, nemes lelkű, megfontolt és bátor embereknek egyáltalán nincs becsületük a világban. — Mely kegyetlen tréfa! — mondotta magában. Ez nem Istentől van. S ettől kezdve nem törekedett többé egy jobb világra: sohasem fedte fel magát, ha valamely nevet hallott említeni, és a templomok kőszentjeit műalkotásoknak tekintette. Az emberi társadalmak mechanizmusát megértve nem sértette túlságosan az előítéleteket, mert nem volt akkora hatalma, mint a hóhérnak; viszont a társadalom törvényeit azzal a könnyedséggel és szellemességgel forgatta ki, amelyet oly jól láthatunk Monsieur Dimanche-sal[3] való párbeszédéből. Valóban az a típus volt, mint Molière *Don Juan*-ja,

Goethe *Faust*-ja, Byron *Manfred*-je és Maturin *Melmoth*-a. Nagyszerű teremtmények, akiket Európa legnagyobb lángelméi formáltak meg, s amelyekhez Mozart akkordjai éppúgy hozzátartoznak, mint Rossini lantja! Iszonytató teremtmények, akiket a rossznak az emberekben lakozó szelleme tesz örökkévalóvá, s amelyekből minden évszázadban akad egy-kettő: akár beszédbe elegyedik az emberekkel, Mirabeau-ban öltve testet; akár megelégszik azzal, hogy csendben cselekedjék, mint Bonaparte; vagy hogy egyetlen irónikus műbe sűrítse a mindenséget, mint az isteni Rabelais; akár nevet az embereken, ahelyett, hogy szembeszegülne a dolgokkal, mint Richelieu marsall; vagy még inkább — gúnyt űz az emberekből is meg a dolgokból is, mint nagyköveteink leghíresebbje. De don Juan Belvidéro lángesze már előre magában foglalta mindezeket a zseniket. Ő mindenből gúnyt űzött. Élete egyetlen gúnyolódás volt, nem kímélte az embereket, dolgokat, intézményeket, eszményeket. Az örökkévalóságról fél óra hosszat társalgott fesztelenül II. Gyula pápával, s a beszélgetés végén így szólt nevetve:

— Ha feltétlenül választanom kell, inkább hiszek Istenben, mint az ördögben; a jósággal párosult hatalom mindig erősebb, mint a Rossz Szelleme.

— Igen, de Istennek az az akarata, hogy ezen a földön vezekeljünk bűneinkért...

— Mindig a búcsúleveleire gondol? — vágott vissza Belvidéro. — Nos, első életem hibáinak megbánására még egy egész életem van hátra.

— Ó! Ha te így érted az öregséget — kiáltott fel a pápa — az a veszély fenyeget, hogy szentté fognak avatni.

— Amióta Szentséged a pápai trónuson ül, mindent elhihet az ember.

S elindultak megnézni a munkásokat, akik a Szent Péternek szentelt hatalmas bazilikát építették.

— Szent Péter az a zseniális ember, akinek kettős hatalmunkat köszönhetjük — szólt a pápa don Juanhoz — megérdemli ezt az emléket. De éjszaka néha arra gondolok, hogy egy özönvíz elmos mindent, s kezdhetjük újra...

Don Juan és a pápa nevetésre fakadtak: megértették egymást. Egy bolond másnap elment volna mulatni II. Gyulával Raffaelhez vagy a pompás Villa-Madamába; de Belvidéro a főpapi misén jelent meg, hogy megbizonyosodjék kételyei felől. Tivornya közben La Rovere[4] meghazudtolhatta volna magát és még beléfogott volna az *Apokalipszis*[5] magyarázatába.

Mindazonáltal e legendát nem azért mondjuk el, hogy legyen anyaguk azoknak, akik tanulmányt akarnak írni don Juan életéről; mi azt kívánjuk csak bebizonyítani a becsületes embereknek, hogy Belvidéro nem halt meg a kőszoborral vívott párbajában, mint néhány litográfus akarja elhitetni. Don Juan Belvidéro, amikor hatvan esztendős lett, letelepedett Spanyolországban. Öreg napjaira nőül vett egy fiatal és elragadó andalúziai leányt. De számításból nem volt sem jó apa, sem jó férj. Megfigyelte, hogy igazán gyengéden csak azok az asszonyok szeretnek bennünket, akikre keveset gondolunk. Doña Elvira, akit idős nagynénje istenfélelemben nevelt egy andalúziai kastélyban, néhány mérföldnyire San-Lucartól, maga volt a testet öltött odaadás és báj. Don Juan úgy vélte, hogy e fiatal leányból olyan feleség lesz, aki hosszú ideig küzd a szenvedély ellen, mielőtt enged neki, remélte tehát, hogy amíg meg nem hal, meg tudja őrizni a leány erényét. Komoly kedvtelés volt ez, sakkjátszma, amelyet öreg napjaira tartogatott magának. Okulva atyja, Bartholoméo minden hibájából, don Juan elhatározta, hogy öregsége idején legkisebb cselekedetével is annak a drámának sikeres végkimenetelét fogja szolgálni, amelynek az ő halálos ágyán kell beteljesülnie. Kincseinek legnagyobb részét palotája pincéjébe ásta el Ferrarában, ahová csak ritkán látogatott el. Vagyonának másik részét életjáradékba fektette, hogy felesége is meg gyermekei is minél hosszabb életet kívánjanak neki: olyan ravaszság volt ez, amilyennel atyjának kellett volna élnie, neki magának ugyanis nem sok szüksége volt e Macchiavellihez méltó okoskodásra. Az ifjú Philippe Belvidéróból, a fiából olyan lelkiismeretesen vallásos spanyol lett, amilyen istentelen az apja volt — talán azért, mert a mondás is ezt tartja: *fösvény apának tékozló a fia.* Belvidéro hercegné és Philippe lelkiatyjául don Juan San-Lucar apátját szemelte ki. E pap szent férfiú volt, csodálatosan arányos, szép alakú, gyönyörű fekete szemű, feje mint Tiberiusé; fáradt a böjtöléstől, sápadt az önsanyargatástól, s naponta ki volt téve a kísértésnek, hasonlatosan mindazokhoz, akik magányosan élnek. Az agg nagyúr talán azt remélte, hogy még meg tud ölni egy szerzetest, mielőtt véget ér első élete. De, akár azért, mert az apát volt olyan erős, mint maga don Juan, akár mert doña Elvirában több volt az óvatosság és az erény, mint amennyi Spanyolországban ragad az asszonyokra, don Juan kénytelen volt botrány nélkül, öreg vidéki plébános módján leélni hátralevő napjait. Néha abban lelte örömét, ha fiát vagy feleségét rajtakapta vallási kötelességeik elmulasztásán. Ilyenkor parancsolóan követelte, hogy pontosan teljesítsenek minden köte-

lezettséget, amelyet a pápai udvar ró a hivőkre. Végül csak akkor volt igazán boldog, ha hallotta, hogy San-Lucar gáláns apátja, doña Elvira és Philippe valamely lelkiismereti kérdésről vitatkoznak. De lassan elkövetkeztek a vénség napjai, bármilyen aprólékos gonddal ápolta is magát don Juan Belvidéro úr; s e fájdalmas kor bekövetkeztével kitörtek belőle a tehetetlenség kiáltásai, melyek annál szívszaggatóbbak voltak, minél tömegesebben rohanták meg forrongó ifjúságának és érzéki gyönyörökkel teli férfikorának emlékei. Ez az ember, akinek szemében az volt a tréfa netovábbja, ha sikerült másokkal elhitetnie azokat a törvényeket és elveket, amelyekből ő gúnyt űzött, esténként egy *talánra* gondolva aludt el! A jó modornak ez a mintaképe, e herceg, aki fáradhatatlan volt az orgiákon, büszke az udvari társaságban, kedves az asszonyokkal, kiknek úgy törte szét a szívét, mint a paraszt a fűzfavesszőt, e zseniális ember makacs huruttal bajlódott, kínos zsábától, gyötrő köszvénytől szenvedett. Fogai kihullottak, mint ahogy egy estély végén a legfehérebb, legékesebb dámák mennek el egymás után s kihaltan, üresen hagyják maguk után a termet. Végül erős keze reszketni, karcsú lába inogni kezdett, s egy estén horgas, jeges kezével torkon ragadta a szélhűdés. E végzetes naptól fogva mogorva és rideg lett. Szemrehányásokkal halmozta el fiát és feleségét, amiért oly odaadóan ápolták: csak azért veszik körül megható és meleg gondoskodásukkal, mondogatta néha, mert minden vagyonát életjáradékba fektette. Elvira és Philippe keserű könnyeket ontottak ilyenkor, s kétszerte inkább elhalmozták kedveskedéseikkel a gyanakvó öreget, akinek reszkető hangja gyengédre változott, amikor feléjük fordult: — „Barátaim, drága feleségem, ugye megbocsáttok nékem? Gyötörlek benneteket kissé. Fájdalom! Miért használsz fel, nagy Isten arra, hogy megpróbáld e két angyali teremtést? Ürömüknek kellene lennem, s korbácsuk vagyok." Így láncolta őket ágyához, feledtetve hosszú hónapok türelmetlenségét és kegyetlenségét egyetlen órával, amikor kimondotta rájuk kedvességének és hazug gyengédségének újabb meg újabb kincseit. Szülői számítás volt ez, s őneki ezerszer jobban sikerült, mint valaha atyjának. Végül oly beteg lett, hogy amikor ágyba fektették, úgy kellett bánni véle, mint törékeny vitorláshajóval a veszedelmes csatorna bejáratánál. Elérkezett halála napja. E ragyogó és kétkedő szellem, akinek csupán értelme élte túl a legborzalmasabb testi romlást, ágyban feküdt, s mellette ott álltak azok, akiket sohasem szívelt: az orvos és a gyóntató. De jókedvűen beszélgetett velük. Nem ragyogott talán feléje egy csillogó fénysugár a jövő fátyola mögül? E fátylon, amely

ólomból való volt a többi ember, s áttetsző az ő számára, árnyékként kergetőztek a fiatalság könnyű, elragadó gyönyörei.

Egy szép nyári estén érezte meg don Juan a halál szelét. A spanyol ég csodálatosan tiszta volt, narancsfák illata szállt a levegőben,

a csillagok élénk, reszkető fénnyel ragyogtak, a természet a feltámadás biztos érzését keltette benne, s egy jámbor, engedelmes fiú nézett rá szeretettel és tisztelettel. Tizenegy óra felé egyedül kívánt maradni e tiszta lelkű teremtéssel.

— Philippe — szólt hozzá oly gyengéd és szerető hangon, hogy az ifjú megremegett és sírva fakadt a boldogságtól. E kérlelhetetlen atya soha nem ejtette még ki a száján így e szót: Philippe. — Figyelj rám, fiam — folytatta a haldokló. — Nagy bűnös vagyok. S ezért egész életemben gondoltam a halálra. Valaha barátság fűzött II. Gyulához, a nagy pápához. E kiváló főpap félt attól, hogy érzékeim rendkívüli izgalmában valami halálos bűnt követek el halálom pillanata után, amíg meg nem kennek a szent olajjal; egy kis üveget adott hát nekem, benne azzal a szent vízzel, mely a sziklából fakadt annak idején a pusztában. Megőriztem az avatatlanoktól az Egyháznak e kincsét, de felhatalmazásom van rá, hogy fiamnak, *in articulo mortis*,[6] felfedjem a titkot. Ezt az üveget megtalálod e gótikus asztal fiókjában, mely mindig itt állott

az ágyam fejénél... Az értékes kristály hasznodra lehet még valamikor, szeretett Philippe fiam. Esküdj meg örök üdvösségedre: teljesíted-e pontosan parancsaimat?

Philippe atyjára emelte tekintetét. Don Juan túlságosan is ismerte az emberi érzelmek megnyilatkozásait ahhoz, hogy e tekintet láttára ne hunyja le békén a szemét, miként Bartholoméo kétségbeesésben halt meg az ő pillantása láttán.

— Más atyát érdemelnél — folytatta don Juan. — Bátor vagyok megvallani néked, gyermekem, amikor San-Lucar tiszteletre méltó apátja kiszolgáltatta nekem az oltári szentséget, arra gondoltam, hogy semmiképpen sem férhet össze két olyan óriási hatalom, mint amilyen az ördögé és az Istené.

— Ó! atyám!

— És azt mondtam magamban, hogy amikor a Sátán megbékél Istennel, bocsánatot kell szereznie híveinek is, ha nem akar hitvány nyomorult lenni. E gondolat állandóan üldöz. A pokolra jutok hát fiam, ha nem teljesíted akaratomat.

— Ó! Mondd legott, atyám!

— Amint lehunyom a szemem — folytatta don Juan — talán már néhány perc múlva, fogod testemet, mely még meleg, s ráfekteted egy asztalra e szoba közepén. Azután eloltod a lámpát; a csillagok világítanak majd neked. Leveszed rólam ruháimat, s míg lelkedet Istenhez emelve a *Pater* és az *Ave* szavait mondod, gondosan behinted e szent vízzel a szememet, ajkamat, egész fejemet előbb, majd egyenként tagjaimat és törzsemet; de Isten hatalma oly nagy, kedves fiam, hogy nem szabad meglepődnöd semmitől!

E szavaknál don Juan, érezvén a halál közeledtét, rettenetes hangon hozzáfűzte: — Fogd jól az üveget. — Majd szelíden kilehelte lelkét fia karjai között, akinek könnyei bőven hullottak don Juan gúnyos, sápadt arcára. Ejfél lehetett, midőn don Philippe Belvidéro az asztalra fektette atyja holttestét. Megcsókolta a fenyegető homlokot és az ősz hajat, s elfújta a lámpát. A hold különös fényt árasztott a vidékre; s e gyenge világosságban az istenfélő Philippe csak elmosódottan láthatta atyja testét, mint valami fehérséget az árnyak közepén. Az ifjú megnedvesített egy gyolcsot a folyadékkal, s imába merülve, mélységes csendben hűségesen megkente a szent fejet. Leírhatatlan suhogást hallott, de azt hitte, hogy a szellő játszik a fák lombjai között. Midőn a jobb kart nedvesítette be, hirtelen erős kéz markolta meg a nyakát — az atyja keze! Velőtrázó kiáltást hallatott, leejtette az üveget, s az darabokra tört.

A folyadék elpárolgott. A kastély lakói összeszaladtak, fáklyával a kezükben. A kiáltásra úgy megrémültek és meglepődtek, mintha az utolsó ítélet harsonája rázta volna meg a világot. A szoba egy szempillantás alatt megtelt emberekkel. A remegő tömeg megpillantotta az alélt don Philippe-et, akit nem engedett földre zuhanni a nyakát szorító erős kar. Majd a jelenlevők észrevették don Juan fejét, mely olyan fiatal, olyan szép volt, mint Antinousé; a fekete hajú, ragyogó szemű, vérpiros ajkú fej rémítően rángatta a hozzá tartozó testet, anélkül, hogy meg tudta volna mozdítani. Egy öreg szolga felkiáltott: — Csoda! S a spanyolok mind utána kiáltották: — Csoda! Doña Elvira, aki istenfélőbb volt, semhogy higgyen a mágia erejében, San-Lucar apátjáért küldött. Midőn a szerzetesfőnök saját szemével látta a csodát, elhatározta, hogy hasznot húz belőle, mint okos ember, s mint apát, aki mindenekelőtt jövedelmének növelésére törekszik. Azonnal kijelentette, hogy don Juan urat minden bizonnyal szentté fogják avatni, s az apotheózis szertartásának színhelyéül a maga kolostorát jelölte meg, amelyet, mint mondotta, ezentúl *San-Juan-de-Lucarnak* fognak nevezni. E szavakra az arcon gúnyos fintor jelent meg.

A spanyoloknak az effajta ünnepségek iránti előszeretete oly közismert, hogy nem nehéz elhinni azt a vallásos elragadtatást, amely közepette a San-Lucar apátság ünnepelte a *megboldogult don Juan Belvidéro* átszállítását az apátsági templomba. E kiváló úr halála után néhány nappal a tökéletlen feltámadás csodájának híre oly gyorsan járta be a falvakat több mint ötven mérföldes körzetben San-Lucar körül, hogy már komikus volt látni a kíváncsiakat az utakon; minden irányból özönlöttek, hogy hallják a fáklyák fényében énekelt *Te Deumot.* A San-Lucar kolostor antik mecsetje, ez a mórok emelte csodálatos épület, amelynek boltívei alatt már három évszázada Jézus Krisztus neve visszhangzott Allahé helyett, nem tudta befogadni a ceremónia látására egybesereglett tömeget. Összezsúfolva, mint a hangyák, bársonykabátos hidalgók álltak az oszlopok körül, jó kardjukkal az oldalukon, s nem találtak helyet, hogy meghajtsák térdüket, amely csak itt hajlott meg. Elragadó parasztnők, akiknek díszes szoknyája szerelemre gerjesztő formákat sejtetett, fehér hajú aggastyánok nyújtották karjukat. Tüzes szemű fiatalemberek álltak felcicomázott öreg nők mellett. Voltak ott gyönyörűségtől remegő párok, kíváncsi menyasszonyok, akiket kedvesük hozott el, egynapos házasok, gyermekek, félénken fogva szülőik kezét. A dús színekben pompázó, kontrasztokban gazdag, virágokkal elhalmozott, tarkaruhás emberek jámbor sokasággá vegyültek össze az

éjszaka csendjében. A templom széles kapui megnyíltak. Azok, akik későn érkezvén kívül rekedtek, messziről, a három nyitott kapun át olyan látványt pillantottak meg, amelynek modern operáink légies díszletei csak halovány árnyképét nyújtják. Az ájtatosok és a bűnösök, akik ott szorongtak, hogy elnyerjék az új szent kegyeit, czernyi gyertyát gyújtottak tiszteletére; az érdek gyújtotta lángok mágikus fénybe borították az egész templomot. A fekete boltívek, az oszlopok és oszlopfők, az aranytól és ezüsttől ragyogó, beugró kápolnák, a karzatok, a mór díszítések, a csipkézett faragások leheletfinom cirádái úgy rajzolódtak ki e fényáradatban, mint vörösen izzó parazsas serpenyőben a lángok szeszélyes figurái. A tüzeknek ez óceánján az aranyozott szentély uralkodott a templom mélyén, s benne a főoltár, melynek pompája a kelő napéval vetekedett. Valóban, az aranylámpák, ezüst kandeláberek, templomi zászlók, bojtok, szentek, fogadalmi szobrok ragyogása elhalványodott a koporsóhoz képest, amelyben don Juan feküdt. Az istentelen az oltár fölött egy Krisztus-kép helyét foglalta el; testét elborították a szikrázó drágakövek, a virágok, kirstályok, gyémántok, aranyékek és tollak, amelyek olyan fehérek voltak, mint egy szeráf szárnya. A körülötte égő gyertyák sokasága lánghullámokat vetett a levegőbe. San-Lucar derék apátja, mint a szentély királya, főpapi ornátusban, fején ékkövekkel kirakott süveggel, karingben, kezében aranykereszttel ott ült fejedelmi pompájú karosszékében papjai között: az ezüstös hajú, finom miseruhába öltözött, érzéketlen aggastyánok úgy vették körül, mint a festményeken a szent hitvallók az Örökkévalót. A kanonokok feje és a káptalan tagjai, egyházi hívságaik ragyogó jeleivel ékesen, úgy jártak-keltek a tömjénfelhők között, mint ahogy a csillagok gördülnek az égboltozaton. Amikor a dicsőség órája elérkezett, a harangok szavára harangzúgás felelt szerte a vidéken, s a hatalmas gyülekezet Isten felé küldte a dicséret első kiáltását, amellyel a *Te Deum* kezdődik. Fenséges kiáltás! Tiszta és könnyed hangok, elragadtatott nők hangjai, keveredve súlyos és erős férfihangokkal, oly hatalmas áradatban, hogy az orgona, bármennyire zúgtak sípjai, nem tudta túlharsogni. A ministránsfiúk csengő gyermekhangja és néhány mélyen zengő basszus költői gondolatokat ébresztett; a gyermekséget és az erőt érzékeltette a szeretettől áthatott emberi hangoknak ebben az elragadó koncertjében. — *Te Deum laudamus!*"

A térdeplő nőktől és férfiaktól feketéllő katedrálisban úgy tört fel az ének, mint ahogy az éjszakában hirtelen felvillan egy fény, s a csendet mennydörgés töri meg. A hangok a tömjénfelhőkkel együtt szálltak

a magasba, amelyek áttetsző és kékes fátyolba burkolták a templom fantasztikus díszítéseit. Gazdagság, illat, fény és dallam volt minden. A szeretetnek és a hálának e hangáradata elborította az oltárt. Don Juan, aki jólneveltebb volt, semhogy köszönetet ne mondjon érte, és szellemesebb, semhogy ne értené a gúnyt, ijesztő nevetésre fakadt, s hátravetette fejét koporsójában. De, mivel az ördög azt súgta neki, hogy közönséges embernek, szentnek, Bonifácnak vagy Pantaleonnak tekinthetik, a szeretetnek ezt az áradó dallamát vad üvöltéssel zavarta meg, melyhez a poklok ezernyi hangja csatlakozott. A föld áldást mondott, az ég átkot szórt. A templom antik alapjai beléremegtek.

— *Te Deum laudamus!* — zengte a gyülekezet.

— Az ördögbe veletek, oktalan barmok! Isten, Isten! *Carajos demonios,*[8] állatok, ostobák vagytok a vén istenetekkel együtt!

S megindult a szitkozódások áradata, mint izzó lávafolyam a Vezúv kitörésekor.

— *Deus sabaoth! Sabaoth!*[9] — kiáltották a keresztények.

— Becsmérlitek a pokol fejedelmét! — válaszolt don Juan fogát csikorgatva.

Eleven karját sikerült a koporsó széle fölé emelnie, s kétségbeesetten, gúnyosan megfenyegette a gyülekezetet.

— A szent megáld bennünket — mondották a hiszékenyek, az öregasszonyok, gyermekek és jegyesek.

Íme, így csalatkozunk gyakran imádatunkban. A felsőbbrendű ember kigúnyolja azokat, akik bókolnak neki, s néha bókol azoknak, akiket szíve mélyén kigúnyol.

Amikor az apát az oltár előtt leborulva énekelt: — *Sancte Johannes, ora pro nobis!*[10] eléggé kivehetően ez a szó hallatszott: — *O coglione.*[11]

— Mi történik ott fenn? — kérdezte a helyettes prior, látván, hogy a koporsó megmozdul.

— A szent játssza az ördögöt — válaszolt az apát.

E pillanatban az eleven fej egyetlen erőszakos rándulással leszakadt a testről, amely nem élt többé, s a szertartást végző apát sárga koponyájára esett.

— Emlékezz doña Elvirára — kiáltotta a fej, belemarva az apátéba.

Az apát borzalmas kiáltást hallatott. A szertartás félbeszakadt. A papok mind odarohantak, s körülvették vezetőjüket.

— Agyalágyult, most mondd, hogy van Isten! — hangzott, miközben az apát velőig sebezve, kiadta lelkét.

AZ ISMERETLEN REMEKMŰ

I

Gillette

Ezerhatszáztizenkettőben, egy fagyos decembervégi reggelen, egy széllelbélelt ruházatú fiatalember sétált fel és alá a párizsi Grands-Augustins utca egyik házának kapuja előtt. Sokáig tétovázott, mint a szerelmes, aki nem mer benyitni első kedveséhez, bármennyire könnyűvérű is a hölgy, de végül mégis átlépte a küszöböt és megkérdezte, hogy François Porbus[1] mester otthon van-e. A földszinten söpörgető öregasszony igennel válaszolt, így hát a fiatalember lassan fölment a lépcsőn, s fokról fokra megtorpant, mint valami újsütetű udvaronc, aki izgatottan várja, hogy milyen fogadtatásban részesül majd a királynál. Odafönt megállt a csigalépcső fordulóján és határozatlanul pillantott az ajtót díszítő groteszk koppantóra. Ez volna hát a műterem, s minden bizonnyal itt dolgozik IV. Henrik festője, akiről tudjuk, hogy Rubens elődje volt Medici Mária kegyeiben. A fiatalembert áthatotta az a mély érzés, amelytől alighanem valamennyi nagy művész szíve remegni kezd, ha ifjúsága és a művészet iránti szerelme teljében megérzi egy lángelme vagy egy remekmű közelségét. Kezdetben minden emberi érzelmet valami üde varázzsal olt be a nemes lelkesedés, amely egyre apad az időben, míg végül a boldogság puszta emlékké, a dicsőség pedig hazugsággá válik. E zsenge érzések közül semmi sem hasonlít annyira a szerelemhez, mint a kezdő művésznek vakmerő és félénk, bizonytalan hitekkel és biztos csüggedésekkel teljes ifjonti szenvedélye, az ifjú művészé, aki most kezdi megízlelni dicsőségre és fájdalomra hivatott pályájának édes gyötrelmeit. Aki üres zsebbel, bontakozó te-

hetséggel sohasem remegett meg a Mester előtt, annak szívéből mindig hiányozni fog egy húr, művéből egy megfoghatatlan ecsetvonás, valami érzés, valami költőiség. Vannak öntelt hetvenkedők, akik túlságosan bizakodva néznek a jövő elé, de az ilyeneket csak az ostobák látják tehetségesnek. Ezek szerint az ismeretlen fiatalemberben valódi képességek lakoztak, ha csakugyan a tehetség jelének tekintjük e kezdeti félénkséget, e meghatározhatatlan szemérmet, amelyet a dicsőségre hivatottak éppúgy elvesztenek művészetük gyakorlása közben, mint ahogy a szépasszonyok is elvesztik a magukét a kacérság porondján. Aki megszokja a diadalt, abban elalszik a kétely, s talán a szemérem sem más, mint valamiféle kétely.

A kezdő művész e pillanatban oly erősen átérezte nyomorúságát és vakmerőségét, hogy talán sohasem nyit be a festőhöz, akinek IV. Henrik csodálatos arcképét köszönhetjük, ha a véletlen váratlanul meg nem segíti. Egy aggastyán jött fel a lépcsőn. Látva különleges öltözetét, határozott és szigorú lépteit, a fiatalember arra következtetett, hogy a festő pártfogójával vagy barátjával áll szemben: félreállt tehát a fordulón, hogy helyet adjon neki, és kíváncsian szemügyre vegye. Úgy remélte, felfedezi rajta a művészek jóindulatát vagy a műbarátok szíves vonásait; ehelyett azonban az aggastyánról valami ördögi jelleg sugárzott, s különösen az a megfoghatatlan kifejezés, amely olyannyira lebilincseli a művészeket. Képzeljék el kopasz, domború homlokát, amely kicsiny, nyomott orra fölé hajlik: ez az orr tömpe, mint a Rabelais-é vagy a Szókrátészé; gúnyos szája csupa ránc; rövid, büszkén előretolt állán hegyesre nyírt, szürke szakáll; tengerzöld szemét mintha elhomályosítaná az öregség, de fehérjének gyöngyházszínű csillogása csak jobban kiemeli szembogarát, amely dühében vagy lelkesedésében néha delejes pillantásokat lövell. Arcát alaposan elfonnyasztották az évek fáradalmai, s még inkább a testet-lelket egyaránt felőrlő gondolatok. Pillái kihullottak és szemöldökének nyomai is alig látszanak már az egykori merész ívek helyén. Állítsák ezt a fejet egy satnya, erőtlen testre, vegyék körül egy ragyogásig fehérített gallérral, amely olyan csipkés, mint a halszedő késes, dobjanak végül súlyos aranyláncot az aggastyán fekete ujjasára, és hozzávetőleges képet nyernek e különös alakról, amely a lépcsőház gyér világosságában még valami fantasztikus színt is kapott. Mintha egy Rembrandt-kép járna némán és keret nélkül, a nagy festő jellegzetes, sötét légkörében. Az aggastyán egy átható pillantással végigmérte a fiatalembert, majd hármat koppantott és ráköszönt a beteges, negyven év körüli férfira, aki ajtót nyitott:

— Jó napot, mester.

Porbus tisztelettudóan meghajolt; beengedte a fiatalembert is — azt hitte, hogy az öreghez tartozik, s már csak azért sem kellett törődnie vele, mert a kezdő művészen úrrá lett az a varázs, amelyet valószínűleg minden született festő átérez, ha először lát műtermet és felfedezi művészetének néhány mesterségbeli tartozékát. Porbus mester műtermét a boltozatba vágott nyitott üvegablak világította meg. Az állványra erősített vásznon még csak néhány fehér ecsetvonás látszott, a napfény egyetlen nyalábban hullt reá, s nem hatolt be az óriási szoba sarkainak fekete mélységébe; néhány eltévedt sugár mégis megcsillantotta a vörhenyes félhomályban egy falra akasztott mellvért ezüstös lemezeit, éles fénycsíkot húzott a faragott párkányú, fényezett, antik fiókosszekrényre, amelyen furcsa tégelyek sorakoztak, végül ragyogó pontokat tűzött néhány drapériául odadobott, avitt, aranyhímzésű brokátfüggöny szemcsés szövetére, amely nagy, megtört redőkben borult össze. Gipszből készült izomminták hevertek szanaszét a polcokon és asztalkákon, mellettük antik istennők töredékei és torzói, amelyeket évszázadok szerelmes csókjai csiszoltak simára. Számtalan vázlat, háromszínű ceruzarajz, vörös krétával vagy tollal odavetett tanulmány borította a falakat egészen a mennyezetig. A festékes dobozok, olajjal és különféle párlatokkal telt üvegek, felborított zsámolyok csak szűk utat hagytak a magas tetőablakból aláhulló fénykörig, amelynek sugarai egyenesen Porbus sápadt arcára és a különös aggastyán elefántcsontszerű koponyájára estek. A fiatalember figyelmét csakhamar teljesen magára vonta az egyik festmény, amely ebben a háborgó és forradalmas korban is híressé vált már, hiszen nemegyszer keresték fel azok a makacs látogatók, akiknek hálával tartozunk, amiért rossz időkben is megőrzik a szent tüzet. A szép festmény *Egyiptomi Máriá*-t ábrázolta, amint éppen fizetni akar a révésznek. A műremek Medici Mária számára készült; a királyné később ínséges napjaiban eladta.

— Tetszik nekem a Máriád — szólt Porbushöz az öreg — szívesen fizetnék érte tíz aranytallérral többet, mint a királyné, de hát vele húzzak ujjat?... Vigye el az ördög!

— Úgy gondolja, hogy sikerült?

— Hohó! — mondta az öreg. — Hogy sikerült-e?... Igen is meg nem is. A jóasszony elég ügyesen meg van csinálva, csak éppen nem él. Ti azt hiszitek, hogy elég, ha pontosan lerajzoltok egy alakot és mindent a maga helyére raktok, az anatómia törvényei szerint! A palettán előre kikevert festékkel testszínűre mázoljátok az alapvonalakat,

s közben csak arra ügyeltek, hogy az egyik oldal sötétebb legyen, mint a másik. Amiért időnként az asztal tetején álló meztelen nőkre bámultok, már azt képzelitek, hogy a természetet adtátok vissza, hogy festők vagytok, hogy kiloptátok az isteni titkot!... Pfü! Attól még senki sem lett nagy költő, hogy jól ismerte a mondattant és nem követett el nyelvtani hibákat! Nézd csak meg a Máriádat, Porbus! Első pillantásra csodálatos, de ha egy kicsit jobban ránéz az ember, meglátja, hogy odatapadt a vászonra, és nem lehetne körüljárni a testét. Ez a Mária csak egyarcú sziluett, kivágott figura, holt kép, amely nem tudna megfordulni vagy elmozdulni. Nem érzem a levegőt, itt, a vászon síkja és a kar között; nem érzem a teret és a mélységet: pedig a távlattal nincs semmi baj és a levegő árnyaló hatásait is pontosan megfigyelted. Mégis, hiába igyekeztél oly dicséretesen, nem tudnám elhinni, hogy ezt a szép testet az élet meleg lehelete élteti. Az az érzésem, hogy ha kezemet ehhez a tökéletesen gömbölyű nyakhoz érinteném, a márvány hidegsége csapna meg! Nem, barátom, a te Máriád elefántcsontszínű bőre alatt nem folyik vér, a halántékának és mellének áttetsző, ámbraszínű felülete alatt összefonódó ereket és rostokat nem duzzasztja az élet bíborvörös harmata. Ez a hely remeg, ez itt már mozdulatlan, élet és halál küzd a kép minden részletében: itt asszony, ott szobor, amott hulla. Tökéletlen az alkotásod, Porbus. Lelkednek csak egy töredékét tudtad szeretett művedbe lehelni. Prometheus fáklyája nemegyszer kialudt a kezedben, többhelyütt pedig nem is érintette festményedet az isteni láng.

— De miért, kedves mesterem? — kérdezte tisztelettudóan Porbus, miközben a fiatalember alig bírta türtőztetni magát, hogy meg ne verje az öreget.

— Ohó! No lám — felelte a töpörödött öregúr. — Határozatlanul ingadoztál két rendszer között, a rajz és a szín között, az aprólékos hidegvérűség, a régi német mesterek könyörtelen pontossága s az olasz festők káprázatos szenvedélye és boldog áradása között. Egyszerre akartad utánozni Hans Holbeint és Tizianót, Albrecht Dürert és Paolo Veronesét. Micsoda nagyszerű igyekezet! Csakhogy mi lett belőle? Nem érted el sem a szárazság szigorú báját, sem a *clair-obscur*[2] csalóka varázslatait. Itt, akárcsak az olvadó bronz, amely szétveti gyenge öntőformáját, Tiziano gazdag és szőke színei szétfeszítik Albrecht Dürer szikár körvonalait, amelyekbe beleszorítottad őket. Másutt a vonalak erősebbek és befogják a velencei paletta nagyszerű csapongásait. A te asszonyod nincs tökéletesen megrajzolva, de nincs tökéletesen meg-

festve sem, és mindenütt magán viseli sajnálatra méltó határozatlanságod nyomait. Ha nem érezted magad elég erősnek ahhoz, hogy géniuszod tüzében egybeolvaszd a két ellentétes modort, kereken döntened kellett volna az egyik vagy a másik mellett, mert csakis így érhető el az egység, amely többek között elevenné hazudja a képet. Csak a középső részeknél vagy igaz, körvonalaid hamisak, nem ölelkeznek össze és semmit sem ígérnek maguk mögött. *Itt* van igazság — mondotta az öreg, Mária mellére mutatva... — Meg itt is — tette hozzá, arra a pontra irányítva ujját, ahol a képen véget ért a váll. — De itt — s ezzel visszatért a nyakhoz — hamis az egész. Ne is boncolgassuk tovább, mert még elkeseredsz.

Az aggastyán leült egy zsámolyra, fejét tenyerébe támasztotta és elhallgatott.

— Mester — szólt hozzá Porbus — higgye el, hogy alaposan tanulmányoztam a modell nyakát, de sajnos a természetben vannak olyan igaz hatások, amelyek a vásznon már nem valószerűek...

— A művészetnek nem az a hivatása, hogy lemásolja a természetet, hanem, hogy kifejezze! Nem hitvány másoló vagy, hanem költő! — kiáltott fel élénken az öreg, és egy zsarnoki mozdulattal félbeszakította Porbus-t. — Különben a szobrász túl volna minden munkáján, ha sikerült megmintáznia egy nőt! No hát, tégy egy kísérletet: mintázd meg kedvesed kezét és tedd magad elé — visszataszító hullát látsz majd, amely semmiben sem hasonlít az eredetihez, s kénytelen leszel megkeresni annak az embernek a vésőjét, aki nem másolja le pontosan, de a mozgást és az életet adja vissza. A szellemet, a lelket kell megragadnunk, a dolgok és lények jellegét. A hatások! A hatások! De hiszen mindez csak az élet járuléka, nem pedig maga az élet. A kéz, ha már ezt a példát választottam, a kéz nem csupán testrész, hanem valamely gondolat kifejezője és folytatása, s éppen ezt kell megfogni és visszaadni. Sem a festő, sem a költő, sem a szobrász nem választhatja el az okozati hatást az októl, mert az egyik kihámozhatatlanul benne foglaltatik a másikban! Ez aztán az igazi küzdelem! Sok festő ösztönösen diadalmaskodik, anélkül, hogy ismerné a művészetnek ezt a törvényét. Rajzoltok egy nőt, de nem látjátok! Csakhogy így nem sikerül ám feltörni a természet titkainak zárját. Kezetek öntudatlanul is azt a modellt rajzolja, amelyet mestereknél másoltatok le. Nem hatoltok be eléggé a forma mélységeibe, nem követitek kellő szerelemmel és állhatatossággal valamennyi rejtekébe és útvesztőjébe. A szépség szigorú és makacs dolog, így sohasem lehet utolérni, ki kell várni a kedvező pilla-

natot, utána kell lopakodni, üldözni kell, hogy végül megszorítsuk és megadásra kényszerítsük. A Forma Próteuszát sokkal nehezebb megfogni, mint a mondabeli Próteuszt,[3] s a Formának több alakja is van, mint Próteusznak; csak hosszas küzdelmek árán lehet rákényszeríteni, hogy megmutassa igazi arculatát. Ti megelégesztek az első látszattal, amelyet feltár előttetek, vagy legfeljebb a másodikkal vagy a harmadikkal: nem így küzdenek ám a győzelmes harcosok! Ezeket a győzhetetlen festőket egyetlen tévút sem vezeti félre; nem tágítanak, amíg a természet arra nem kényszerül, hogy valamennyiből kibújjék s teljes meztelenségében és igazi szellemében mutatkozzék meg előttük. Így tett Raffael — mondotta az öreg és levette fekete bársonysapkáját, mintegy tisztelegve a művészet királya előtt — az ő felsőbbrendűsége a mélységes gondolatokban áll, amelyek mintha szét akarnák törni a Formát. Az ő alakjaiban, akárcsak mibennünk, a Forma csupán tolmács, hogy megszólalhassanak az eszmék, az érzések, a hatalmas költészet. Minden alak egy egész világ, olyan kép, amelynek modellje valami fennköltt látomásban tárult fel, fénytől övezve, egy belső hang jelölte meg, s egy isteni ujj vetkőztette le, hogy egy egész élet múltjában rámutasson a kifejezés forrásaira. Ti szépen felöltöztetitek a nőalakjaitokat hússal, szép drapériákat adtok rájuk hajból, de hol marad a vér, amely a nyugalmat vagy a szenvedélyt szüli és különleges hatásokat kelt? A te Máriád barna nő, de erről a képről a szőkeség néz ránk, szegény Porbusöm! Alakjaitok így csupán sápadt, kiszínezett kísértetek, amelyeket felsorakoztattok szemünk előtt, s ezt hívjátok festészetnek és művészetnek! Ha csináltok valamit, ami jobban hasonlít egy nőre, mint egy házra, azt hiszitek, hogy célhoz értetek; büszkék vagytok, amiért nem kell odaírnotok az alakjaitok mellé, mint a legrégibb festők tették, hogy *currus venustus*[4] vagy *pulcher homo*, és csodálatos művészeknek képzelitek magatokat. Hohó! Hol vagytok még attól, kedves barátaim! Sok ceruzát kell még elkoptatni, sok vásznat telefesteni, amíg odáig értek! Hogyne, a nők így tartják a fejüket, így hordják a szoknyájukat, szemük világa ezzel a szelíd lemondással lankad el és merül a távolba, pilláik reszkető árnyéka is éppen így lebeg az arcukon! Így, és mégsem így. Mi hiányzik? Semmi, de ez a semmi a minden. Megragadjátok az élet látszatát, de nem fejezitek ki túláradó teljességét, azt a meghatározhatatlan valamit, ami talán a lélek, és borongva lebeg a felszínen: egyszóval az életnek azt a varázsát, amelyet Tiziano és Raffael meglesett. Ha onnan indulnátok ki, ahova elértetek, talán nagyszerű festményeket alkothatnátok, csakhogy ti túlságosan hamar bele-

fáradtok. A közönség megcsodál, de az igazi hozzáértő mosolyog. Ó, Mabuse[5], ó, mesterem! — tette hozzá a különös aggastyán — tolvaj vagy te, mert magaddal vitted az életet! Ettől eltekintve — folytatta — ez

a vászon többet ér, mint a hitvány Rubens pirossal meghintett flamand hústömegei, vörös hajzuhatagai és szín-orgiái. Legalább szín van benne, érzés és rajz, a művészet három alapeleme.

— De hiszen ez a Mária fenséges, öregúr! — kiáltott fel harsányan a fiatalember, aki magához tért mély álmodozásából. — E két alak szándéka, a szent asszonyé és a révészé, oly finoman jut kifejezésre, hogy ilyenről az olasz festők nem is álmodtak; egyet sem ismerek, aki érzékeltette volna a révész bizonytalanságát.

— Hát ez a fiúcska kegyelmedhez tartozik? — kérdezte Porbus az öregtől.

— Ó, mester, bocsássa meg vakmerőségemet — felelte a kezdő művész elpirulva. — Ismeretlen vagyok, ösztönömre hagyatkozva kontárkodom, és nemrég érkeztem ebbe a városba, amely minden tudományok forrása.

— Munkára fel! — mondotta Porbus, és piros ceruzát meg egy papírlapot nyújtott át neki.

Az ismeretlen szapora vonásokkal lemásolta a *Máriá*-t.

— Ó, ó! — kiáltotta az öreg. — Neve?

A fiatalember odaírta az aljára: Nicolas Poussin.[6]

— Ahhoz képest, hogy kezdő, nem is rossz — mondta a furcsa alak, aki az imént oly bolondul szónokolt. — Látom, előtted lehet festészetről beszélni. Nem ítéllek el, amiért megcsodáltad Porbus *Máriáj*á-t. Remekmű ez mindenkinek, és csak azok fedezhetik fel a hibáját, akik be vannak avatva a művészet legmélyebb titkaiba. De mivel méltó vagy a leckére és fel is tudod fogni, megmutatom neked, milyen kevés hiányzik ahhoz, hogy ez a mű be legyen fejezve. Csupa szem légy és csupa figyelem, mert talán sohasem lesz még egyszer ilyen alkalmad az okulásra. A palettádat, Porbus!

Porbus előkereste a palettát és az ecseteket. A töpörödött aggastyán görcsös mozdulattal feltűrte ingujját, hüvelykjére húzta a tarka, százféle tónussal megrakott palettát, amelyet Porbus odanyújtott; inkább kitépett, semmint átvett a házigazda kezéből egy maroknyi különböző méretű ecsetet; hegyesre nyírt szakálla hirtelen megremegett valami ijesztő belső feszültségben, amely egy lángra gyúlt, szerelmes képzelet izgalmáról tanúskodott. Míg festéket vett fel az ecsetre, fogai között így mormolt:

— Na hát, ezeket a színeket az ablakon kellene kivágni, de azt is, aki kikeverte őket, olyan vérlázítóan nyersek és hamisak! Hogyan fessen ezzel az ember?

Majd türelmetlenül belemártotta ecsetjének hegyét a különböző festékcsomókba, és néha sebesebben futott végig az egész színskálán, mint a templomi orgonista a billentyűkön, amikor a húsvéti *O filii*-t játssza.

Porbus és Poussin mozdulatlanul állt a vászon két oldalán és feszült figyelemmel meredt a képre.

— Látod, fiatalember — mondotta az aggastyán anélkül, hogy hátrafordult volna — látod, hogyan lehet három-négy ecsetvonással meg egy csöppnyi kékes lazurral mozgásba hozni a levegőt a szegény Mária feje körül, aki eddig fulladozott és beleragadt a sűrű légkörbe! Nézd csak a ruháját, hogyan repdes már, szinte látszik, ahogy emeli a szellő! Eddig olyan volt, mint egy kikeményített és csíptetőkkel feltűzött vászondarab. Látod, hogy a selyemfényű ragyogás, melyet a mellére raktam, milyen jól visszaadja a lányos bőr hajlékony teltségét, s a barnáspirosból és égetett okkerből kikevert árnyalat hogy átfűti ezt a szürke és hideg árnyékot, amelyben a vér megalvadt, ahelyett, hogy

csörgedezett volna? Hej, fiatalember, olyat mutatok most neked, amire egyetlen mester sem tudna megtanítani. Csak Mabuse ismerte a titkot, hogyan kell életet lehelni az alakokba. Mabuse-nek csak egyetlen tanítványa volt: jómagam; nekem nem volt egy se, és én is öreg vagyok már! Te elég értelmes vagy, hogy ennyiből is kitaláld a többit.

Beszéd közben a különös aggastyán végigjárta a kép minden egyes részét: emitt kétszer érintette meg ecsetjével, amott csak egyszer, de mindig a legmegfelelőbb helyen, úgyhogy a festmény szinte átváltozott, és egy új, fényben úszó kép tűnt elő. Oly szenvedélyes hévvel dolgozott, hogy csupasz homlokát kiverték a verejték csöppjei; apró mozdulatokkal száguldott ide-oda, oly türelmetlenül és szaggatottan, hogy a fiatal Poussin szinte azt hitte, valami ördög bújt a furcsa öregúr testébe, az bizsereg a kezében, az kényszeríti akarata ellenére ilyen torz vonaglásra. Szeme természetfölötti tűzben égett, alakja meg-megrándult, mintha küszködnék valakivel — mindez igazolni látszott Poussin föltevését és tápot adott fiatalos képzeletének. Az aggastyán tovább beszélt:

— Hopp! Hopp! Hopp! Így kell ezt felkenni, fiatalember! Gyertek, kis vonásocskáim, hadd piruljon ki ez a fagyos tónus! Gyerünk csak! Pam! pam! pam! — mondotta, miközben átfűtötte azokat a részeket, amelyek, mint említette, nem voltak eléggé elevenek; néhány színfoltal feloldotta az eltérő árnyalatok különbözőségét, hogy helyreálljon a forró egyiptomi nőhöz illő tónusegység. — Látod, fiacskám, csak az utolsó ecsetvonás számít. Porbus százat rakott rá, én csak egyet. Senki sem köszöni meg azt, ami alatta van. Jól jegyezd meg!

Az ördögi aggastyán végül megállt, s a bámulattól elnémult Porbus és Poussin felé fordulva így szólt:

— Még mindig nem ér fel az én *Kötekedő Széplány*-ommal, de azért ilyen mű sarkába már odaírhatja a nevét az ember. Igen, odaírnám — tette hozzá, majd elővett egy tükröt és megnézte benne a képet. — Most pedig menjünk ebédelni — mondotta. — Gyertek fel hozzám mind a ketten. Füstölt sonkám van és finom borom!... Hej, ha rosszak is az idők, festészetről fogunk beszélgetni!... Hiszen ahhoz értünk... No hát — tette hozzá, és megveregette Nicolas Poussin vállát — ennek a fiúnak könnyű keze van.

S mivel meglátta a normandiai ifjú hitvány köpenyét, övéből bőrerszényt húzott elő, két aranyat kotort ki belőle és odanyújtotta:

— Megveszem a rajzodat.

— Fogadd el — szólt Porbus Poussinhez, aki összerezzent és el-

pirult, mert a fiatal művész büszke volt, mint a szegények általában. — Vedd hát el, annyi pénze van az övében, hogy két királyt is kiválthatnál rajta.

Hármasban lementek a műteremből, és a művészetekről társalogva elsétáltak a Szent Mihály hídja mellé, egy szép favázas épülethez; a ház díszítései, koppantója, ablakkeretei és arabeszkjei bámulatba ejtették Poussint. A reménybeli festőművész hirtelen egy földszinti helyiségben találta magát, kellemes tűz előtt, ízes falatokkal megrakott asztal mellett, és — hallatlan gyönyörűségére — két nagy és jóindulatú művész társaságában.

— Fiatalember — szólt hozzá Porbus, amikor meglátta, hogy tátott szájjal áll az egyik festmény előtt — ne nézze sokáig azt a vásznat, mert még kétségbeesik.

A kép Ádámot ábrázolta; Mabuse festette, hogy kiszabaduljon a börtönből, ahol hitelezői oly hosszú időre fogva tartották. S Ádám alakjából csakugyan oly döbbenetesen sugárzott a valóság ereje, hogy Nicolas Poussin e percben kezdte felfogni az öreg zavaros szavainak igazi értelmét. Az aggastyán pedig elégedetten, de minden lelkesedés nélkül szemlélte a képet, mintha azt mondaná: „Jobbat is csináltam már!"

— Van benne élet — mondotta — szegény mesterem felülmúlta önmagát, de azért valami kevés igazság még mindig hiányzik a vászonról. Ez az ember csakugyan él, felkel és felénk indul. De a levegő, az ég, a szél, amelyet belélegzünk, látunk és érzünk, mindez nincs sehol. Meg aztán itt még csak egy ember áll előttünk! Márpedig az első emberen, akit csak az imént érintett Isten keze, érződnie kellene valami isteninek, s ez hiányzik róla. Mabuse maga is bosszankodott miatta és be is vallotta, ha éppen nem volt részeg.

Poussin lázas kíváncsisággal tekintett hol az öregre, hol pedig Porbusre. Közelebb lépett Porbushöz, hogy megkérdezze vendéglátójuk nevét, de a festő titokzatosan ajkához emelte ujját, és a felcsigázott fiatalember csendben maradt. Úgy remélte, előbb-utóbb valami elejtett szóból megtudhatja, hogyan hívják a házigazdát, akinek gazdagságára és tehetségére nem is kellett ékesebb bizonyíték Porbus tisztelettudó magatartásánál s a teremben fölhalmozott csodáknál.

Poussin a sötét tölgyfaburkolaton meglátott egy csodálatos női arcképet és felkiáltott:

— Micsoda gyönyörű Giorgione!

— Ugyan — felelte az öreg — egyike első mázolmányaimnak.

— Teringettét! Hiszen akkor a festészet istenénél vagyok! — mondotta naivan Poussin.

Az öreg elmosolyodott, mint aki régóta megszokta már az effajta dicséreteket.

— Frenhofer[7] mester — mondta Porbus — nem lephetne meg egy kevéssel abból a jó rajnai borából?

— Akár két akóval is! — felelte az öreg. — Eggyel, amiért ma reggel elgyönyörködhettem a te bűnös Máriád szépségében, a másikkal pedig baráti ajándékképpen.

— Ó, ha nem volnék mindig beteg — felelte Porbus — és ha kegyelmed megmutatná a *Kötekedő Széplány*-t, talán festeni tudnék valami magas, széles és mély képet, életnagyságú alakokkal.

— Hogy megmutassam a művemet! — kiáltotta felindultan az öreg. — Nem, nem, még nem tökéletes. Tegnap estefelé — mondotta — már azt hittem, hogy készen vagyok. Úgy láttam, hogy a szeme nedves, és reszket a teste. Hajfonatai is meg-megrezzentek. A leány lélegzett! De jóllehet, megtaláltam a módját, hogy a lapos vásznon megvalósítsam a természet domborúságát és gömbölyűségét, ma reggel, nappali világításban beláttam, hogy tévedtem. Ó, mielőtt e dicsőséges eredményre jutottam volna, tüzetesen áttanulmányoztam a színezés nagymestereit; elemeire bontottam Tizianónak, a fény királyának a képeit, és réteget réteg után hántottam le róluk; úgy tettem, mint ez a tökéletes festő: puha és sűrű festékkel halvány tónusban felvázoltam az alakot — mert az árnyék csak járulék, jól jegyezd meg, fiacskám! — Azután újból elővettem a művemet, egyre kevésbé áttetsző középtónusokat és lazurfestéket raktam rá, mind határozottabb árnyékokat kaptam, s végül elértem a leggondosabban kidolgozott feketét is; mert a közönséges festők árnyékai másfélék, mint a megvilágított tónusaik: olyanok, mint a fa, az érc, amit akartok, csak éppen az árnyékos testhez nem hasonlítanak. Érezzük, hogy ha az alak elmozdulna a képen, az árnyékos helyek nem tisztulnának meg és nem lepné be őket a világosság. Elkerültem ezt a hibát, amelybe a legkiválóbbak közül is sokan beleestek már, és nálam a legsötétebb árnyék homálya mögött is érződik a fehérség! A tudatlanok serege azt képzeli, hogy jó! rajzol, mert gondosan meghúzza a körvonalakat, de én nem jelöltem meg mereven az alak széleit és nem emeltem ki a legkisebb anatómiai részleteket is — mert az emberi test nem végződik vonalakban. Ebben a szobrászok jobban meg tudják közelíteni a valóságot, mint mi. A természetben egymást követik a gömbölyű formák, s összeölelkeznek. Szigorúan véve, a

rajz nem is létezik! Ne nevessen, fiatalember! Bármilyen furcsának találja is ezt a szót, valamikor megérti majd, hogy miért beszélek így. A vonal az az eszköz, amellyel az ember felfogja a fény hatásait a tárgyakon: de a természetben, ahol minden telt, nincsenek vonalak: csak formálva lehet rajzolni, vagyis kiragadni a dolgokat környezetükből; csak a fényelosztás ad valószerűséget a testnek! Ezért nem is választottam el a vonalakat; szőke és meleg középtónusok felhőjébe burkoltam a kontúrokat, úgyhogy az ember nem tudná pontosan rátenni az ujját arra a helyre, ahol a körvonalak találkoznak a háttérrel. Közelről úgy látszik, mintha szétfoszló és pontatlan munkával állnánk szemben, de két lépésnyi távolságról megszilárdul, összeáll, kiemelkedik az egész, a test fordul, a formák plasztikussá válnak, érezni, ahogy kering körülöttük a levegő. És mégsem vagyok megelégedve, kételyeim vannak. Talán egyetlen vonást sem kellene meghúzni s jobb volna, ha az alakot a közepén kezdenők el és a legvilágosabb domborulatokról térnénk át sorban a legsötétebb részekre. Vajon nem így tesz-e a nap, a világegyetem festője? Ó, természet, természet, ki lepett meg téged rejtekeidben! Látjátok, a túl sok tudomány éppúgy tagadásra vezet, mint a tudatlanság. Kételkedem a művemben!

Az öreg lélegzetet vett, majd így folytatta:

— Tíz éve már, fiatalember, hogy dolgozom, de mit számít tíz rövid évecske, amikor a természettel kell harcolni? Vajon mennyi időre volt szüksége Pygmalion királynak[8], hogy megalkossa az egyetlen élő szobrot?!

Az aggastyán mély álmodozásba süllyedt, merőn bámult maga elé, miközben gépiesen játszott tőrével.

— A *szellemével* beszélget — mondotta halkan Porbus.

E szavakra Nicolas Poussint hatalmába kerítette a művészek megmagyarázhatatlan kíváncsisága. A fehér szemű, figyelmes, majd eltompult aggastyánt már nem is embernek, hanem valami fantasztikus szellemnek látta, aki egy ismeretlen bolygón lakik. Ezernyi zavaros gondolat támadt a szívében. Az efféle igézet éppoly meghatározhatatlan lelki tünemény, mint az a ki nem fejezhető izgalom, amelyet egy hazai dal vált ki a száműzött szívéből. Az aggastyán megvetése a legszebb művészi kísérletekkel szemben, vagyona, viselkedése, a Porbustól kapott hódolat, műve, amelyet annyi ideje titokban tartott, a türelem műve, a lángelme műve bizonyára, ha arról a Szűz Mária-fejről ítélünk, amelyet a fiatal Poussin oly őszintén megcsodált s amely még Mabuse Ádámja mellett is feltűnt szépségével és a művészet egyik fejedelmé-

nek császári kezéről tanúskodott — az öregúr egész környezete, minden sajátossága már túlesett az emberi természet határain. E természetfölötti lény láttára Nicolas Poussin gazdag képzeletének a *művészi természet* tökéletes képmását sikerült világosan és érzékletesen megragadnia, e bolond természetet, amely számtalan erő birtokosa és gyakran visszaél hatalmával, amikor ezernyi göröngyös úton keresztül olyan helyekre vezeti a hideg értelmet, a polgárokat s néhány műkedvelőt is, ahol semmi keresnivalójuk; de ahol ő maga, ez a csapongó képzeletű, fehér szárnyú tündér, hőskölteményekre, kastélyokra és remekművekre bukkan. Ó, ez a csúfondáros és jólelkű, termékeny és szegény természet! S a lelkes Poussin szemében az aggastyán hirtelen átlényegült: maga a Művészet volt ő, a titkokkal, indulatokkal és álmokkal teljes művészet.

— Igen, kedves Porbusöm — szólalt meg újból Frenhofer — mindeddig nem sikerült rátalálnom a hibátlan asszonyra, arra a testre, amelynek körvonalai tökéletesen szépek, s a színe... de vajon hol él még a régieknek ez a soha fel nem lelhető Venusa? — szakította félbe önmagát. — Mennyiszer kutattuk és mégis, szépségének csak néhány szétszórt vonását sikerült megtalálnunk! Ó, minden vagyonomat odaadnám, ha csak egyetlen egyszer, egyetlen pillanatra megláthatnám az isteni, a tökéletes, az eszményi természetet... De felkutatlak égi köreidben is, mennyei szépség! Akárcsak Orpheus, leszállok a művészet poklába és felhozom belőle az életet.

— Mehetünk — szólt Porbus Poussinhez — most már se nem lát, se nem hall bennünket!

— Menjünk be a műtermébe — indítványozta az elámult fiatalember.

— Ó, a vén huncutnak volt esze, hogy elzárja a bejáratot. Jól őrzi a kincseit, oda nem juthatunk be. Nem vártam a maga tanácsára és fantáziájára, hogy megpróbáljam feltörni a titkok zárját.

— Hát valami titokról van szó?

— Arról — felelte Porbus. — Mabuse egyedül az öreg Frenhofert fogadta tanítványául, Frenhofer a barátja, megmentője, apja lett, és kincsei legnagyobb részét arra áldozta, hogy kielégítse Mabuse szenvedélyeit; cserébe Mabuse ráhagyta a *relief*[9] titkát, azt a képességet, amelynek birtokában alakjait ezzel a rendkívüli élettel tudta felruházni, a természetnek ezt a varázsát, örök kétségbeesésünk okozóját. Mabuseban olyannyira megvolt ez a képesség, hogy egyszer, miután eladta és elitta hímzett damasztruháját, amelyet V. Károly[10] bevonulásakor kellett felvennie, damasztmintájú festett papírruhába öltözött és abban kí-

sérte mesterét. Mabuse öltönyének különleges ragyogása felkeltette a császár figyelmét, de amikor meg akarta dicsérni érte a vén iszákos pártfogóját, rájött a csalásra. Frenhofer szenvedélyesen rajong művészetünkért s magasabbra és messzebbre lát, mint a többi festő. Mélyrehatóan töpreng a színeken, a vonal abszolút valóságán, de addig kutatott, míg végül kételkedni kezdett kutatásainak tárgyában is. Elkeseredett pillanataiban azt állítja, hogy a rajz nem létezik, s hogy vonalakkal csak mértani idomokat lehet visszaadni; holott ez már nem igaz, mert igenis ábrázolni lehet valamely alakot csupán vonallal és feketével, ami pedig nem szín. Ez is azt bizonyítja, hogy művészetünk, akárcsak a természet, végtelenül sok alkotóelemből áll: a rajzból adódik a csontváz és a színből az élet, de az élet csontváz nélkül még tökéletlenebb, mint a csontváz élet nélkül. Vagyis mindezeknél van egy még nagyobb igazság: az tudniillik, hogy a festőnél minden a megfigyelés és a gyakorlat, s ha az elmélkedés és a költészet összeütközésbe kerül az ecsettel, végül is kételybe fulladunk, mint az öregúr, aki éppannyira bolond, mint amennyire festő. Nagyszerű festő, de szerencsétlenségére gazdagnak született, s ezért megengedhette magának, hogy mellékutakra kalandozzék. Ne kövesse a példáját! Dolgozzék! A festőnek csak ecsettel a kezében szabad elmélkednie.

— Márpedig be fogunk jutni! — kiáltott fel Poussin, aki nem is hallgatta Porbust és úgy érezte, hogy mindenre képes.

Porbus elmosolyodott az ismeretlen fiatalember lelkesedésén és búcsúzáskor meghívta magához Poussint.

Nicolas Poussin lassan lépegetve visszatért a Harpe utcába s csak utóbb vette észre, hogy elhaladt a szerény vendégfogadó előtt, ahol lakott. Izgatottan sietett fel a szánalmas lépcsőn, s egy padlásszobához ért, amely a régi Párizs házaira jellemző, kedvesen egyszerű favázas tető alatt húzódott meg. A szoba egyetlen és homályos ablaka mellett egy fiatal leány állott — az ajtó zajára egy szerelmes mozdulattal hirtelen kiegyenesedett; a kilincs mozdulásáról megismerte a festőt.

— Mi történt veled? — kérdezte a leány.

— En... én... — kiáltotta Poussin elfulladva a boldogságtól — festőnek éreztem magam! Mostanáig kételkedtem, de ma reggel hittem önmagamban! Még nagy ember lehet belőlem! Ó, Gillette, gazdagok leszünk és boldogok! Arany van az ecseteimben...

De hirtelen elhallgatott. Komoly és határozott arcáról eltűnt az öröm kifejezése, amikor végtelen reményeivel összehasonlította csekély vagyonát. A falakat ceruzavázlatok borították, egyszerű papírlapok.

Nem volt összesen négy tiszta vászna sem. A festékek akkoriban igen sokba kerültek, és a szegény fiatalember bánatosan pillantott a kis híján csupasz palettára. De nagy nyomorúsága közepette is hihetetlen kincseket tudott és érzett szívében: övé volt emésztő géniuszának minden túláradó bősége. Párizsba egy ismerőse, egy nemes hozta fel, vagy talán tulajdon tehetsége űzte, s itt egyszerre csak rátalált kedvesére; vannak ilyen nők, ilyen nemes és önfeláldozó lelkek, akik a szenvedéssel jegyzik el magukat egy nagy ember mellett, megosztják gondjait és igyekeznek megérteni szeszélyeit; akik erősek a nyomorra és a szerelemre, amíg mások a pompa viselésében és érzéketlenségük fitogtatásában mutatják ki bátorságukat. A Gillette ajkain libegő mosoly bearanyozta a padlásszobát és az egek fényességével vetekedett. A nap nem ragyog mindig, de ő mindig ott tündökölt, szenvedélyébe merülve, boldogságához, szenvedéséhez kötve s így vigasztalta a géniuszt, amely a szerelemben csapongott, mielőtt meghódította volna a művészetet.

— Gyere ide, Gillette.

A szóra hajló és vidám leány a festő ölébe ugrott. Csupa báj volt, csupa szépség, üde mint a tavasz, sugárzott róla a nőiség minden kincse, szép lelkének tűzfényében.

— Ó, istenem — kiáltotta a festő — sohasem merném megmondani neki!

— Valami titok? — kérdezte a leány. — Tudni akarom.

Poussin elábrándozott.

— Beszélj hát.

— Gillette... édes kicsi szívem!...

— Ó, hát akarsz tőlem valamit?

— Akarok.

— Ha azt kívánod, hogy ismét modellt álljak előtted, mint a múltkor — felelte Gillette, kissé duzzogó hangon — azt felelem, hogy soha többé, mert olyankor a szemed semmit sem mond nekem. Nem is gondolsz rám, pedig engem nézel.[1]

— Jobb szeretnéd, ha egy másik nőt festenék?

— Talán — mondta a leány — ha nagyon csúnya volna.

— No és — folytatta Poussin komoly hangon — ha eljövendő dicsőségemért, azért, hogy nagy festővé tégy, valaki másnak kellene modellt állanod?

— Próbára tehetsz — felelte Gillette. — Tudod, hogy nem tenném meg.

Poussin a lány mellére hajtotta fejét, mintha elviselhetetlenül erős öröm vagy fájdalom zúdult volna rá.

— Ide figyelj — mondotta a leány, s meghúzta Poussin kopottas zekéjének ujját — megmondtam már, Nick, hogy feláldoznám érted az életemet; de azt sohasem ígértem, hogy amíg élek, lemondok a szerelemről.

— Ki beszél itt lemondásról? — kiáltotta a fiatal művész.

— Ha úgy mutatkoznám egy idegen előtt, akkor nem szeretnél többé, és magam is úgy érezném, hogy nem vagyok méltó hozzád. Ha a te szeszélyeidnek engedelmeskedem, az természetes és egyszerű dolog. Boldog vagyok, hiába tiltakozom ellene, s még büszke is, hogy eleget tettem a te drága kívánságodnak. De egy idegen előtt, fúj!

— Bocsáss meg, Gillette — mondta a festő, és térdre borult a leány előtt. — Jobb szeretem a szerelmedet, mint a dicsőséget. Nekem te szebb vagy, mint a vagyon és a tisztségek. Eredj, hajítsd ki az ecseteket, égesd el a vázlataimat. Tévedtem. Az én hivatásom az, hogy szeresselek. Nem vagyok festő, szerelmes vagyok. Vesszen a művészet, összes titkaival együtt!

A leány elragadtatott, boldog csodálattal nézett rá! Most uralkodott a fiatalemberen, s ösztönösen megérezte, hogy Poussin elfeledte érte a művészetet, és a lába elé vetette, mint egy szem tömjént.

— Pedig csak egy aggastyánról van szó — kezdte újra a festő. — Csak a nőiséget látná benned. Hiszen te olyan tökéletes vagy!

— Ó, nagyon kell szeretni! — kiáltotta a leány, készen arra, hogy feláldozza szerelmének minden szabódását, kárpótlásul a kedvesétől kapott áldozatokért. — Csakhogy ez a vesztemet jelentené — tette hozzá. — Ó, elveszni érted... igen, milyen szép ez! De te el fogsz felejteni. Jaj, miért vannak ilyen bűnös gondolataid?

— Mert vannak, és mert szeretlek — mondta Poussin kissé bűnbánóan — de csak nem tartasz becstelennek?

— Kérdezzük meg Hardouin atyát — felelte Gillette.

— Nem, nem! Maradjon a kettőnk titka.

— Jól van hát, megteszem, de te ne légy odabent — mondta a lány. — Maradj az ajtóban, húzd ki a tőrödet, s ha kiáltok, törj be és szúrd le a festőt.

Poussin, aki már csak a művészetét látta, karjába zárta Gillette-et.

— Már nem szeret! — gondolta Gillette, amikor magára maradt.

Megbánta már az elhatározását. De csakhamar olyan rémület töltötte el, amely kegyetlenebb volt a megbánásnál. Hasztalanul kínló-

dott, hogy elhessegesse a szívében támadó borzalmas gondolatot. Úgy érezte, hogy kevésbé szereti a festőt, mert már nem becsüli annyira, mint azelőtt.

II

Catherine Lescault

Három hónappal Poussin és Porbus találkozása után ez utóbbi felkereste Frenhofer mestert. Az öregen éppen elhatalmasodott az a mély és akaratlan csüggedés, amelynek oka, ha hihetünk az orvostudomány matematikusainak, a rossz emésztésben, a szélben, a hőmérsékletben vagy valami alhasi zavarban keresendő, a spiritualisták szerint pedig erkölcsi természetünk gyarlóságában. Az öregúr egész egyszerűen belefáradt a titokzatos kép befejezésébe. Bágyadtan üldögélt egy fekete bőrhuzatú, hatalmas, faragott tölgyfaszékben, s egy pillanatra sem zökkenve ki búskomorságából, olyan pillantásokat vetett Porbusre, mint akit végképp elnyelt a bánat.

— Nos, mesterem, — szólt hozzá Porbus — rossz volt az ultramarin, amit Brüggében[11] keresett? Nem sikerült kikevernie az új fehér festéket? Talán az olajjal van valami baj vagy az ecsetek makrancosak?

— Jaj, nekem! — kiáltott fel az öreg — egy pillanatig azt hittem, hogy művem készen áll, de egyes részletekben bizony csalódtam, s nem nyugszom, amíg el nem oszlatom minden kételyemet. Úgy döntöttem, hogy utazni fogok, elmegyek Törökországba, Görögországba, Ázsiába, és modellt keresek, hogy egybevessem képemet a természet különféle alkotásaival... De odafönt — tette hozzá, s nem tudott elfojtani egy elégedett mosolyt — talán magát a természetet őrzöm. Néha szinte félek, hogy egy fuvallat felébreszti azt a nőt, s ő eltűnik.

Majd hirtelen felállt, mintha indulni készülne.

— Ó, ó! — mondotta Porbus — éppen idejében érkeztem, hogy megkíméljem kegyelmedet az utazás költségeitől és fáradalmaitól.

— Hogyhogy? — kérdezte Frenhofer meglepődve.

— A fiatal Poussint szereti egy nő, akinek hasonlíthatatlan szépsége híján van minden tökéletlenségnek. De, kedves mesterem, ha az ifjú átengedi kegyelmednek a kedvesét, akkor kegyelmed legalább a képét mutassa meg nekünk.

Az aggastyán megállt, nem moccant, s teljesen kifejezéstelenül meredt maga elé.

— Micsoda! — kiáltott végül fájdalmasan — megmutassam a teremtményemet, a hitvesemet? Tépjem le a fátylat, amellyel szemérmesen eltakartam a boldogságomat? Hiszen akkor iszonyúan meggyaláznám! Tíz éve élek már ezzel a nővel, ő az enyém, egyedül az enyém, és szeret engem. Nem mosolygott-e minden ecsetvonásra, amelyet meghúztam rajta? Lelke van, tőlem kapta. Elpirulna, ha idegen szem pihenne meg rajta. Hogy megmutassam! Hát van-e olyan hitvány férj, van-e szerető, aki maga vezetné asszonyát a becstelenségbe? Amikor képeket festesz az udvar megrendelésére, nem adod bele egész lelkedet, csak színes bábukat árusítasz az udvaroncoknak. Az én festményem nem festmény, hanem érzés és szenvedély! Itt született a műtermemben, itt kell megmaradnia, szűzen, s nem mehet el innen ruha nélkül. A költészetet és az asszonyokat csak szeretőik kaphatják meg meztelenül! Hát a miénk-e Raffael modellje, Ariosto Angelicája[12], Dante Beatricéje? Nem, csak a formáikat látjuk. Nos, az én művem, amelyet lakat alatt tartok odafönt, kivétel a mi művészetünkben. Nem vászon ő, hanem asszony! Egy asszony, akivel együtt sírok, nevetek, beszélgetek és gondolkodom. Azt kívánod, hogy tíz évi boldogságomat egyszeriben úgy dobjam sutba, mint egy ócska kabátot: hogy ne legyek többé apa, szerető és isten? Ez az asszony nem teremtmény, hanem teremtés. Jöjjön hát az a fiatalember, neki adom a kincseimet. Correggio[13], Michelangelo, Tiziano képeit adom neki, megcsókolom lába nyomát a porban; de hogy vetélytársammá tegyem? Szégyen, gyalázat! Ó, még inkább szerelmes vagyok, semmint festő. Igen, lesz erőm, hogy mielőtt utolsót lehelnék, elégessem az én *Kötekedő Szépiány*-omat; de hogy kitegyem egy férfi, egy fiatalember, egy festő pillantásainak? Nem, nem! Másnap megölném azt, aki egyetlen pillantással is bemocskolta. Azon nyomban megölnélek téged is, téged, a barátomat, ha nem köszöntenéd őt térdre borulva! Azt kívánod hát, hogy kitegyem bálványomat a hülyék fagyos tekintetének és ostoba bírálatának? Ó, a szerelem rejtély, csak a szívek mélyén él, s minden elveszett, ha valaki azt mondja, akár a barátjának is: „Íme, őt szeretem!"

Az aggastyán szinte megfiatalodott, szemében megcsillant az élet ragyogása; sápadt arcát eleven pír futotta be, keze reszketett. Porbust megdöbbentette az öreg hangjából kicsendülő szenvedélyes indulat s nem tudta, mit válaszoljon erre a meglepő és mély érzelemre. Vajon észnél volt-e Frenhofer vagy pedig megőrült? Vajon a művészek kép-

zelete ejtette rabul, vagy iménti gondolatait az a sajátos fanatizmus váltotta-e ki belőle, amelyet a nagy mű hosszas vajúdása hoz létre bennünk? Van-e remény rá, hogy valaha is meg lehet alkudni ezzel a különös szenvedéllyel?

Porbus efölött tépelődött, majd így szólt az öreghez: — Hiszen cseréről van szó: asszonyt asszonyért. Poussin is feltárná kedvesét a kegyelmed pillantása előtt.

— Micsoda kedvesét? — felelte Frenhofer. — Az a nő előbb-utóbb úgyis megcsalja. Az enyém örökké hű marad hozzám!

— Jól van — mondotta Porbus — ne is beszéljünk róla többet. De mielőtt olyan gyönyörű, olyan tökéletes nőre bukkanna, akár Ázsiában is, mint ez, akiről beszélek, talán meghal, és nem fejezi be a képét.

— Ó, már be van fejezve — mondta Frenhofer. — Ha látná valaki, azt hinné, egy asszony fekszik bársonyos ágyán, a függönyök alatt. Mellette az arany füstölőből illatok szállnak. Kedved támadna, hogy meghúzd a függönyzsinór bojtját, és úgy vélnéd, *Catherine Lescault*, a *Kötekedő Széplány*-nak nevezett kurtizán mellét látod hullámzani, amint lélegzik. És mégis szeretnék megbizonyosodni...

— Eredj hát Ázsiába — felelte Porbus, aki némi habozást vett észre Frenhofer tekintetében.

S néhány lépést tett a terem ajtaja felé.

E pillanatban Gillette és Poussin Frenhofer házához ért. Már-már beléptek, amikor a leány elengedte a festő karját és visszahőkölt, mintha valami hirtelen előérzet fogná el.

— De mit is akarok tenni? — kérdezte szerelmesétől megdöbbenve, és szemét Poussinre meresztette.

— Gillette, te uralkodsz rajtam, s én mindenben engedelmeskedem neked. Te vagy a lelkiismeretem és a dicsőségem. Gyere haza, boldogabb leszek talán, ha te...

— Ébren vagyok-e, amikor így szólsz hozzám? Ó, nem! Olyan vagyok, mint egy kisgyerek... Menjünk — tette hozzá, leküzdve félelmét — ha szerelmünk el is vész, s ha végnélküli fájdalmat ültetek is a szivembe, hírneved majd kárpótol azért, hogy engedelmeskedtem kívánságodnak. Gyere, élni fogok akkor is, amikor puszta emlék leszek csak a palettádon.

A két szerelmes benyitott a ház kapuján, és találkozott Porbusszel; ezt olyannyira lenyűgözte a könnyes szemű Gillette szépsége, hogy karon ragadva a minden ízében reszkető leányt, az aggastyánhoz szaladt vele.

— Nézze — mondotta — felér a világ összes remekműveivel!

Frenhofer összerezzent. Gillette úgy állt ott, szendén és ártatlanul, mint egy tiszta és riadt georgiai szűz, akit a banditák elraboltak, s odaállítottak a rabszolgakereskedő elé. Szemérmes pír futotta be arcát, szemét lesütötte, két karja elernyedt, ereje már-már elhagyta, és szemérme csak könnyekkel tiltakozott a készülő sérelem ellen. E pillanatban Poussin elátkozta önmagát, s ezerszeresen megbánta, hogy gyönyörűséges kincsét kihozta a padlásszobából. A szerelmes ismét győzött benne a művészen, és millió kétség kínozta szívét, amikor észrevette, hogy az aggastyán szeme valósággal megfiatalodik, a festők szokása szerint mintegy levetkőzteti a fiatal leányt és legtitkosabb formáit is kitalálja. Poussinbe ekkor visszatért az igazi szerelem féltékeny dühe.

— Gyerünk innen, Gillette! — tört ki belőle.

Erre a hangra, erre a kiáltásra kedvese boldogan emelte rá szemét, meglátta, és karjai közé futott.

— Ó, hát mégis szeretsz? — mondotta, és szeme könnyben úszott.

Az imént még elég erős volt ahhoz, hogy palástolja szenvedését, de örömét már nem tudta elfojtani.

— Ó, hagyja csak itt egy pillanatra — mondta az öreg festő — aztán összehasonlíthatja az én Catherine-ommal... Igen, megengedem.

Frenhofer kiáltásában is a szerelem izzott. Mintha hiú lett volna asszonyának képére, s előre élvezné a diadalt, amelyet a festmény szépsége majd az igazi leány felett arat.

— Ne engedje, hogy visszavonja a szavát! — kiáltotta Porbus Poussin vállára csapva. — A szerelem gyümölcse hamar elfonnyad, de a művészeté halhatatlan.

— Igazán nem láthat bennem mást, mint a nőiséget? — kérdezte Gillette, Poussint és Porbust fürkészve. Büszkén felemelte a fejét, de miután egy szikrázó pillantást vetett Frenhoferre, meglátta kedvesét, aki ismét azt a képet bámulta, melyet a múltkor Giorgone művének nézett.

— Ó — sóhajtotta a leány — induljunk! Rám még sohasem nézett így.

— Üregúr — mondta Poussin, akit Gillette hangja felrázott a szemlélődésből — látod ezt a gyilkot? A szívedbe merítem ennek a leánynak első panasz-szavára, felgyújtom a házadat és senki sem menekülhet. Megértetted?

Nicolas Poussin komoran nézett és szava rettenetesen hangzott. Ez a magatartás és főként a fiatal festő mozdulata vigasszal töltötte el Gillette-et — a lány csaknem megbocsátotta kedvesének, hogy feláldozza

őt a festészet és önnön dicsőséges jövője oltárán. Porbus és Poussin kívül maradt, a műterem ajtajában, és szótlanul néztek egymásra. Az *Egyiptomi Mária* festője eleinte megkockáztatott néhány felkiáltást; „Ó, most vetkezik, most szól rá az öreg, hogy álljon a világosságba, most veti egybe a kettőt" — de Poussin arcának mélységes szomorúsága csakhamar elnémította; s jóllehet az öreg festőknek régóta nincsenek efféle apró aggályaik, ha a művészetről van szó, Porbus mégis megcsodálta ezeket, olyan naivak és bájosak voltak. A fiatalember görcsösen szorongatta tőrének markolatát, és fülét csaknem rátapasztotta az ajtóra. Úgy álltak ott a homályban, mint két összeesküvő, aki az alkalmas pillanatot várja, hogy ledöfje a zsarnokot.

— Tessék, tessék — szólt ki az aggastyán, sugározva az örömtől. — Művem tökéletes, most már büszkén megmutathatom. Soha festő, ecset, szín, vászon és fény nem alkotja meg Catherine Lescault-nak, a szép kurtizánnak vetélytársát!

Porbus és Poussin a kíváncsiság lázában égve berontott a porlepte, hatalmas műterembe: itt minden szanaszét hevert, a falakon képek függtek összevissza. Legelőször egy félmeztelen, életnagyságú női kép előtt álltak meg, s csodálat fogta el őket.

— Ó, ügyet se vessetek rá — mondta Frenhofer — ezt a vásznat azért mázoltam el, hogy egy pózt tanulmányozzak rajta, a kép nem ér semmit. Íme, a tévedéseim — folytatta, és a körös-körül felakasztott, szebbnél szebb alkotásokra mutatott.

E szavakra Porbus és Poussin, akit elképesztett ez a megvetés az ilyen remekművek iránt, mindenütt a várva várt képet kereste, de sehol sem látta.

— Nos hát, itt van! — mondotta az aggastyán, akinek haja összeborzolódott, arca természetfölötti izgalomban lángolt, szeme csillogott, s aki lihegett, mint egy szerelemittas fiatalember. — Ohó! — kiáltotta — nem vártatok ekkora tökéletességet! Egy asszony előtt álltok, s a képet keresitek. Olyan mélység van ezen a vásznon, levegője annyira valóságos, hogy nem tudjátok megkülönböztetni a környező levegőtől. Hova lett a művészet? Elveszett, eltűnt! Ezek egy leány valóságos formái. Nézzétek, micsoda színe, micsoda lüktetése van annak a vonalnak, amely mintha befejezné a testet! Hát nem ugyanazt a jelenséget mutatják-e a levegőben álló tárgyak, mint a halak a vízben? Megcsodáltátok-e, hogy a körvonalak miképp válnak ki a háttérből? Ugye, szinte végigsimíthatnák a hátát? Ezért tanulmányoztam hét éven keresztül a napfény és a tárgyak párosodását. És a haja, hát nem önti el a fény? . . .

De mintha éppen sóhajtana!... Nézzétek, a melle! Ó, hát ki ne imádná térdre borulva? Remeg a teste. Vigyázzatok, felkel!

— Lát valamit? — kérdezte Poussin Porbustől.

— Nem én... És maga?

— Semmit.

A két festő elfordult az elragadtatott aggastyántól, és azt kutatta, hogy a fény, amely merőlegesen hullott a vászonra, nem semlegesít-e minden színhatást. Alaposan megvizsgálták a képet, jobbról is, balról is, szembeálltak vele, lehajoltak, majd ismét felegyenesedtek.

— De igen, igen, mégiscsak egy vászon — szólt rájuk Frenhofer, aki félreértette a tüzetes vizsgálat célját. — Nézzétek, itt a feszítőráma, az állvány, itt vannak a festékeim is meg az ecsetek.

Felkapott egy ecsetet és gyerekes mozdulattal feléjük nyújtotta.

— A vén gazember gúnyt űz belőlünk — mondta Poussin, és megint az állítólagos kép felé fordult. — Nem látok egyebet, mint ezernyi kusza vonal között egy csomó homályosan odakent színt, ami szinte falat emel a festékből.

— Tévedünk, nézze csak!... — felelte Porbus.

Közelebb léptek a vászonhoz, és az egyik sarkában megpillantották egy meztelen láb ujját, amely kinyúlt a színeknek, tónusoknak, bizonytalan árnyalatoknak káoszából, ebből az alaktalan ködtömegből; de micsoda pompás lábat, egy élő lábat! Kővé meredtek bámulatukban, látva ezt a töredéket, amelyet valamiképpen elkerült a hihetetlen, lassú és egyre terjedő pusztítás. Ez a láb úgy bukkant elő, mint valami pároszi márványból faragott Venus-torzó egy leégett város romjai között.

— Egy nő van alatta! — kiáltotta Porbus, és rámutatott a festékrétegekre, amelyeket az öreg festő egymásután rakott fel, abban a hiszemben, hogy tökéletesíti képét.

A két művész ösztönösen Frenhofer felé fordult, s homályosan bár, de kezdte megérteni, hogy micsoda önkívületben élhet az öreg.

— Ő valóban hisz benne — mondotta Porbus.

— Igen, barátom — felelte az aggastyán, magához térve álmodozásából — hinni kell, hinni a művészetben, és sokáig kell együtt élni a művel, hogy ehhez fogható alkotást hozzunk létre. Néhány árnyék jó sok munkámba került. Nézzétek, itt az arcán, a szeme alatt valami könnyű félárnyék lebeg, amely, ha a természetben figyelitek meg, szinte kifejezhetetlennek látszik. Nos, elhiszitek, micsoda hallatlan fáradságomba került, amíg visszaadtam ezt a hatást? De nézd meg figyelmesen a munkámat, kedves Porbusöm, s jobban meg fogod érteni, amit a

megmintázásról és a kontúrok kezeléséről mondottam. Nézd meg a mellek fényét és látni fogod, hogyan sikerült néhány ecsetvonással és egypár vastagon felrakott világos színfolttal felfognom a valódi fényt és összeolvasztanom a világos tónusok ragyogó fehérségével; másrészt pedig, épp fordítva, hogyan dörzsöltem szét a festékszemcséket és kiugrásokat, hogyan simogattam az alakom körvonalait, amíg teljesen el nem mosódtak; így eltűnt a rajznak és a mesterséges eszközöknek még a gondalata is, de megmaradt magának a természetnek megjelenése és gömbölyűsége. Gyertek közelebb, úgy jobban megfigyelhetitek ezt a munkát. Messziről eltűnik. Nézzétek! Itt, azt hiszem, egészen csodálatos.

És ecsetje végével egy világos színfoltra mutatott.

Porbus az öreg vállára tette kezét, és Poussin felé fordulva igy szólt: — Tudja-e, milyen nagy festő áll előttünk?

— Költőnek még nagyobb, mint festőnek — felelte komolyan Poussin.

— Itt — mondotta ismét Porbus, megérintve a vásznat — véget ér a földi művészet.

— És innen már az egekbe vész — felelte Poussin.

— Mennyi élvezet tapadhat erre a vászondarabra! — kiáltotta Porbus.

A gondolataiba merült aggastyán nem hallotta meg őket, és rámosolygott a képzeletbeli nőre.

— De előbb vagy utóbb rá kell jönnie, hogy semmi sincs a vásznán! — kiáltott fel Poussin.

— Hogy semmi sincs a vásznamon! — mondotta Frenhofer, és hol a két festőre, hol pedig állítólagos képére nézett.

— Mit tett? — súgta Porbus Poussinnek.

Az aggastyán teljes erejéből megragadta a fiatalember karját és rákiáltott: — Nem látsz semmit, te ágrólszakadt, sehonnai, gyalázatos, bitang! Minek jöttél hát ide? Kedves Porbusöm — fordult a festőhöz — hát maga, maga csak nem űz gúnyt belőlem? Feleljen! A barátja vagyok, mondja meg, igazán elrontottam-e a képemet?

Porbus semmit sem mert szólni zavarában; de mivel az öreg fehér ábrázatán olyan kegyetlen szorongás ült, végül is rámutatott a vászonra és így szólt: — Nézze!

Frenhofer egy másodpercig meredten nézte a képet, majd megtántorodott.

— Semmi! Semmi! És tíz évig dolgoztam rajta!

Leült és sírva fakadt.

— Hülye vagyok hát, eszelős! Nincs se képességem, se tehetségem! Olyan vagyok, mint a többi gazdag, aki csak ide-oda járkál a világban, céltalanul! Semmit sem alkottam!

Könnyein keresztül nézte a vásznat, majd hirtelen büszkén felegyenesedett, és szikrázó pillantást vetett a két festőre.

— Krisztus vérére, testére, fejére! Irigyek vagytok, és el akarjátok hitetni velem, hogy elrontottam, így szeretnétek elrabolni őt! De én látom! — kiáltotta — látom, hogy milyen csodálatosan szép...

E pillanatban Poussin meghallotta Gillette sírását — egészen megfeledkeztek a lányról, aki ott állt a műterem egyik szögletében.

— Mi a baj, angyalom? — kérdezte a festő, és egyszeriben visszaváltozott szerelmessé.

— Ölj meg! — mondta a leány. — Becstelen volnék, ha tovább is szeretnélek, mert megvetlek... Csodállak és irtózom tőled! Szeretlek és úgy érzem, hogy már gyűlöllek is.

Míg Poussin Gillette-et hallgatta, Frenhofer egy zöld gyapjúkendővel betakarta Catherine-ját, olyan komoran és megfontoltan, mint az ékszerész, aki ügyes tolvajok között érzi magát és lezárja fiókjait. Mélységesen megvető és gyanakvó, sunyi pillantást vetett a két festőre, görcsös sietséggel kitessékelte őket, majd a küszöbön így szólt hozzájuk:

— Isten veletek, barátocskáim.

E búcsúszótól a két festőben elhűlt a vér. A nyugtalan Porbus másnap visszament az öreghez, és megtudta, hogy Frenhofer az éj folyamán meghalt, miután elégette vásznait.

A VÖRÖS VENDÉGFOGADÓ

Már nem tudom, melyik évben, egy párizsi bankár, akit széles körű üzleti kapcsolatok fűztek Németországhoz, estélyt adott egyik olyan barátjának a tiszteletére, aminőt az ily üzletemberek soká csak név szerint ismernek s amilyenre hol itt, hol ott levelezés útján szoktak szert tenni. Ez a barát, aki mögött egy nem tudom miféle, de elég nagy nürnbergi cég állt, derék, kövér német volt, jó ízlésű, művelt ember s különösen nagy pipás — szép, kerek nürnbergi arccal, s egynéhány szál szőke hajjal kopasz és négyszögletes homlokán. Tipikus gyermeke volt annak az oly tiszta és nemes Germániának, amely ma is bővelkedik tiszteletre méltó jellemekben s amelynek szelíd erkölcsein hét invázió sem változtatott. Vacsora közben az idegen jóízűen nevetett, figyelmesen hallgatott s meglepő kitartással ivott; úgy látszott, jól bírja a champagne-i bort, legalábbis annyira, mint a halvány johannisbergit. Hermann volt neki is a neve, mint a legtöbb németnek, aki a francia szerzők műveiben szerepel. Az oly ember módjára, aki megfontoltan végez mindent, alaposan odatelepedett bankár barátja asztalához, ahol is igazi, európai hírű burkus étvággyal lakmározott s lelkiismeretes búcsút mondott a nagyböjti étrendnek. Vendége kedvéért a házigazda meghívott néhány jó barátot, tőkéseket vagy kereskedőket s pár csinos és rokonszenves hölgyet, akiknek friss csevegése s természetes modora tökéletes összhangban volt a német szívélyességgel. Csakugyan, ha láthatták volna, ahogy szerencsém volt látni ezt a jókedvű társaságot, amelynek tagjai itt bevonták kereskedői karmaikat, hogy ezúttal csak az élet örömeivel törődjenek, nehéz lett volna gyűlölniük az uzsora túltengéseit vagy átkozniuk a hamis bukást. Az ember nem gonoszkodhat állandóan és szüntelen. Még a kalózok társaságában is vannak olyan enyhébb órák, amikor ijesztő hajójuk ringó hintajátéknak tetszhet.

— Mielőtt itthagyna bennünket, remélem, kedves Hermann úr, mesél nekünk valami kis hajmeresztő német históriát?

Ezeket a szavakat már a csemegénél mondta egy fiatal, szőke és sápadt arcú teremtés, aki biztosan olvasta E. T. A. Hoffmann meséit, valamint Walter Scott regényeit. A bankár egyetlen lánya volt, elragadó fiatal hölgy, akinek a nevelését a Gymnase-színház fejezte be s aki őrülten szerette az ott játszott rémdrámákat. E percben a vendégek azt a henye és hallgatag boldogságot érezték, amely egy finom vacsora után szokta elfogni az embert, amikor kissé túlbecsültük emésztési képességünket. Mindegyik vendég, hátával a karosszéknek feszülve, csuklóját meg könnyedén az asztal szélére támasztva, csak úgy hanyagul játszogatott kése aranyozott pengéjével. Mikor a vacsora lendülete már idáig hanyatlik, vannak, akik egy körtemagot babrálnak a tányérjukon; mások kenyérgalacsint gyúrnak hüvelyk- és mutatóujjuk között; a szerelmesek a gyümölcsmaradékból formátlan betűket rónak; a fösvények megszámlálják valamennyi gyümölcsmagjukat, s olyan gonddal rakják őket glédába a tányérjukon, akárcsak egy rendező a maga statisztáit egy színpad mélyén. Ezek azok az apróka konyhaművészeti gyönyörűségek, melyeket Brillat-Savarin[1], ez az oly körültekintő szerző, könyvében nemigen vett tekintetbe. A felszolgálók már eltűntek. A csemege olyan volt, mint egy hajóhad harc után, szétszórva, kifosztva, hervatagon. A tálak csak úgy tévedeztek a telirakott asztalon, jóllehet a háziasszony makacsul s egyre próbálta mind a helyére rakosgatni. Néhány vendég azokat a svájci tájképeket nézegette, amelyek, szimmetrikus rendben, az ebédlő szürke falain függtek. Egyébként senki sem unatkozott. Nem ismerünk olyan embert, akit egy jó vacsora zavartalan emésztése valaha is elszomorított volna. Olyankor szeretünk elmerülni valami nem tudom, miféle nyugalomba, amely középúton van a gondolkodó ábrándozás s a kérődző állatok elégedettsége között s amelyet a konyhaművészet anyagi melankóliájának nevezhetnénk. Épp ezért a vendégek ösztönösen fordultak a mi derék németünk felé s már előre örvendeztek az élvezendő balladának, még akkor is, hogyha ez nem is lesz különösebben érdekes. Egy ilyen langy szünetben elbágyadt érzékeinknek gyönyörűség az elbeszélő hangja, mivel még inkább növeli tétlen boldogságunkat. Szeretem a képeket s bámultam ezeket az arcokat, az egyiken mosolya fényét, a másikon a gyertyák világát s valamennyin a jó vacsora elevenítő pirosságát; változatos kifejezésük meglepő fényhatásokat formált a gyertyatartók, a porcelántálak, a gyümölcsök és a kristályok világánál.

Képzeletemet egyszerre csak az a vendég kötötte le, aki épp velem szemben ült. Közép termetű ember volt, elég kövér, mosolygós, tipikus

tőzsdeügynöki modorral és magatartással, s aki, legalább külsőleg, nem látszott feltűnően értelmesnek; mindaddig észre se igen vettem; e pillanatban, talán a fény és az árnyék játéka révén, mint hogyha csak elborult, sőt elváltozott volna az arca: földszínű lett s amellett lilás árnyalatok barázdálták. Mintha csak egy haldokló hullaszerű fejét láttam volna. Ott ült mozdulatlanul, mint a diorámabeli[2] festett személyiségek, ijedt szeme egy csiszolt kristálydugó szikrázó lapjaira szegződött; de biztosan nem azért, hogy talán megszámolja őket, s mintha a múlt vagy a jövő fantasztikus szemléletébe süllyedt volna. Ahogy így soká vizsgáltam ezt a kétértelmű arcot, egyre több gondolatot keltett bennem.

„Mi baja lehet? — mondtam magamban. — Talán nagyon is sokat ivott? Esetleg őt is tönkretette az állampapírok értékcsökkenése? Arra gondol, hogyan is csaphatná be a hitelezőit?" — Nézze csak! — mondtam a szomszédnőmnek s mutattam az ismeretlen arcát — hát nem olyan, mint egy jól fejlett csőd?

— Ó — felelt a hölgy — ez esetben sokkal vígabb képet mutatna.

Majd megrázva formás kis fejét, így folytatta:

— Ha ez egyszer csődbe jut, akkor a világ is összeomlik! Hisz csak földbirtokban is van legalább egy milliója! Hadseregszállító volt Napóleon korában, eléggé eredeti figura. Számításból nősült újra s mindamellett feleségét igen boldoggá teszi. Van egy csinos lánya is, sokáig hallani sem akart róla; de fiának a halála, akit, szegényt, párbajban öltek meg, mégiscsak rábírta arra, hogy a lányt magához fogadja, mert más örököst már nem várhatott. Szegény kislány így egyszerre Párizs egyik leggazdagabb örökösnője lett. Egyetlen fia elvesztése mély gyászba borította a jó embert s ezt most se tudja mindig elrejteni.

E percben a hadseregszállító rám emelte a szemét; s ez a tekintet megremegtetett, annyira bús volt és réveteg! Ez a pillantás bizony egy egész életre rávillantott. De azután egyszerre egész arca nekividámodott: kezébe vette a kristálydugót, gépiesen egy vízzel telt korsó szájába illesztette, amely ott állt a tányérja előtt, s mosolyogva fordította tekintetét Hermann úr felé. Ezt az embert boldoggá teszik a szakácsművészet nyújtotta élvezetek, bizonyosan egyetlen idea sincs az agyában és nem gondol semmire. Épp ezért némiképp szégyelltem is, hogy ennyi találékonyságot pazaroltam mindaddig egy vaskos pénzember porhüvelyére. S miközben így vesztegettem koponyatani megfigyeléseimet, a derék német már felszippantott egy csipet dohányt az orrába s belekezdett a történetébe. Nehezen tudnám elismételni ugyanolyan kifejezésekkel, gyakori szüneteivel s bőbeszédű kitérőivel. Leírtam inkább kedvem

szerint, hadd maradjanak a hibák a nürnbergi rovására, míg én csak azt mondom el, ami költői és vonzó ebből az egész históriából, azoknak az íróknak önfeledt közvetlenségével, akik könyvük címlapjára elfelejtik odaírni, hogy: *„Fordítás németből."*

1

A gondolat és a tett

A Köztársaság hetedik esztendejében s vendémiaire hónapnak körülbelül a vége felé, vagyis a mai időszámítás szerint 1799. október hó huszadikán, kora reggel két fiatalember indult el bonni szállásáról, ahonnan napnyugtakor Andernach közelébe értek, ebbe a Rajna bal partján elterülő kisvárosba, alig pár mérföldre Koblenztől. Ez idő tájt a francia hadak Augereau tábornok vezérletével az osztrákok ellen vonultak fel, akik a folyam jobb partján táboroztak. A Köztársasági Hadosztály főhadiszállása Koblenzben volt és az egyik féldandár, mely Augereau generális seregéhez tartozott, Andernachban állomásozott. A két utas francia volt. Kék s fehér egyenruhájuk vörös bársony hajtókája láttán, amelyhez a kardon kívül zöld viaszosvászonnal fedett, s háromszínű tollforgóval díszített kalap is járult, még a német parasztok is kitalálhatták, hogy katonai sebészekkel, igen tudós és érdemes férfiakkal van dolguk, akiknek a legtöbbjét nem csupán a hadseregben, hanem még a csapatainktól megszállt tartományokban is szerették. Ebben a korban nem egy olyan jó családból való fiú akadt, akinek Jourdan tábornok nemrég kelt sorozási törvénye miatt abba kellett hagynia orvosi tanulmányait s aki ezeket persze inkább a csatatéren folytatta, mintsem hogy katonai szolgálatba lépjen, mert ez nemigen fért össze sem korábbi nevelésével, sem pedig békés életcéljával. Az ilyen tudós, jámbor és szolgálatkész férfiak, az ilyen fiatalemberek legalább valami jót is tettek annyi szerencsétlenség között, s rokonszenvvel közeledtek annyi sok ország tudósaihoz, amerre csak végigvonult a Köztársaság kegyetlen civilizációja. Mindketten el voltak látva útlevéllel, s felszerelve azzal az alorvosi megbízással, amelyet Coste és Bernadotte aláírása hitelesített; s mind a ketten ahhoz a féldandárhoz iparkodtak, amelyhez beosztották őket. Mindketten egy-egy beauvais-i és közepes vagyonú polgárcsa-

ládból származtak, amelyekben a vidéki jó erkölcs és becsületesség örökségként adódik tovább. Mivel a háború színhelyére valamivel előbb értek, mintsem szolgálatba lépésük megkívánta, fiatal korukkal járó természetes kíváncsiságukban Strassburgig utaztak a postakocsival. Bár az anyai előrelátás kevés pénzzel látta el őket, gazdagoknak vélték maguk néhány aranytallérral, ami ebben az időben csakugyan valóságos kincs volt, mivel az új papírpénz már-már teljesen elértéktelenedett s az arany igen sok pénzt ért. A két alorvos, mindegyik legfeljebb ha húsz esztendős, helyzete költészetének a fiatalság rajongásával engedelmeskedett. Strassburgtól Bonnig mint művészek, mint filozófusok, mint megfigyelők utazgattak s bejárták a Palatinatust és a Rajna partjait. Az ily korban, ha valamilyen tudományos rendeltetés vár ránk, valóban sokoldalú lények vagyunk. Egy alorvos még úton vagy szerelem közben is már előre gyűjtögeti jövendőbeli vagyona vagy dicsősége elemeit. Így hát a két fiatalember teljesen átengedte magát annak a mélységes csodálatnak, amely a legtanultabb embereket a rajnapart láttán elfogja, valamint a sváb tájakon, Mainz és Köln városa között; gazdag és jellegzetes természet ez, változatos és ellentétes, telve feudális emlékekkel és zöldellő erdőkkel, de egyben s szinte mindenfelé a tűz és vas pusztító nyomaival. XIV. Lajos és Turenne[3] alaposan felégette ezt a gyönyörű vidéket. Itt-ott romok is tanúskodnak a versailles-i napkirály gőgjéről vagy talán előrelátásáról, hisz ő romboltatta le azokat a csodaszép kastélyokat, amelyek hajdan Németországnak ezt a részét ékítették. Ha látjuk ezt a csodálatos, erdőkkel borított földet, amely még romjaiban is csupa középkori festőiség, megértjük a német géniuszt, ábrándjait és miszticizmusát. De a két barát bonni tartózkodásának tudományos és egyúttal szórakozási célja is volt. A francia—holland hadseregnek s Augereau hadtestének a kórházát magában a választófejedelmi palotában rendezték be. Az újdonsült segédorvosok ott barátaikat is meglátogatták, ajánlóleveleket adtak át jövendőbeli főnökeiknek, s mindjárt meg is barátkozhattak szakmájuk első benyomásaival. De ugyanakkor, itt is, mint másutt, levetettek egynéhányat azokból a kizárólagos elfogultságokból, melyekhez oly soká ragaszkodunk szülőhazánk szépségei s emlékművei kedvéért. Megcsodálták a márványoszlopokat a választófejedelem palotájában, elbűvölve szemlélgették a német építmények nagyszerűségét s minden léptükre új meg újabb ókori s modern kincsekre leltek. Időnként azok az utak, amelyeken bolyongtak, a két barátot Andernach irányában egy-egy olyan gránithegy tetejére vezették, amely magasabb volt a többieknél. Ott aztán, egy er-

dőnyílásón vagy egy sziklarésen át, láthattak egy-egy rajnai tájat, hómokkövek közé zárva vagy eleven zölddel csipkézve. Völgyek, fák és ösvények az ősznek ábrándot sugalló leheletét árasztották; az erdők magasabb lombjai akkor kezdtek színesedni, azokban az égő és rozsdásbarna árnyalatokban, amelyek az öregség jelei; a levelek már hulladoztak, de az égbolt még azúrkék volt, és a szárazon maradt utak megannyi sárga vonalként rajzolódtak a tájékba, a lenyugvó napvilág ferde sugarainak a fényénél. Andernachtól fél mérföldre a két barátot mindenfelé mélységes csend fogta körül, mintha ezen a vidéken híre se lenne a háborúnak, s egy kecskének szánt úton haladtak, azokon a magas és kékes színű gránitfalakon át, amelyek közt a Rajna bugyborékol. Csakhamar egy lejtőn lejutottak a hegyszoros mélyéig, ahol a kisváros terül el kacéran, a folyam szélén, s ahol szép kikötő vár a hajósokra.

— Milyen szép ország Németország! — kiáltott fel az egyik fiatalember, akit Prosper Magnannak hívtak, abban a percben, mikor meglátta Andernach festett falú házait, oly szorosan egymás mellett, mint kosárban a tojások, közbe-közbe kertekkel, fákkal és virágokkal elválasztva.

Aztán egy percig még megbámulta a sok-sok száz békés hajlék furcsán hegyes tetőit a kiugró gerendákkal, a falépcsőket, a függőfolyosókat s a hullámoktól ringatott bárkákat a kikötőben...

Amikor Hermann úr kiejtette Proper Magnannak a nevét, a hadseregszállító egyszerre megragadta a vizeskorsót, teletöltötte poharát s egy hajtásra kiürítette. Mivel ez a mozdulata ráterelte a figyelmet, mintha azt is láttam volna, hogy a keze könnyen reszket, s hogy ugyanakkor a homlokán kiütközik a verejték.

— Hogy hívják a volt hadiszállítót? — kérdeztem szeretetre méltó szomszédnőmtől.

— Taillefernek — felelte a hölgy.

— Rosszul van? — kiáltottam fel, látva e furcsa ember sápadtságát.

— Nem, nem, dehogy — felelte, udvarias mozdulattal köszönve meg a figyelmemet. — Hallgatom Hermann urat — tette hozzá, fejével bólintva a vendégek felé, akik most mind egyszerre fordították feléje a tekintetüket.

— Elfelejtettem — mondta Hermann — a másik fiatalember nevét. Prosper Magnan elbeszéléséből annyit sikerült csak megtudnom, hogy a társa barna volf, inkább sovány és jókedélyű. Ha megengedik,

Wilhelmnek hívom, így legalább könnyebben folytathatom az elbeszélést.

A derék német így is tett, miután, tekintet nélkül a romantika s a helyi színezet legelemibb követelményére, német nevet adott a francia alorvosnak.

— Már egészen este lett, mikor a két fiatalember megérkezett Andernachba. Gondolták, sok időt vesztegetnének, ha most főnökeiket keresgélnék s igazolni próbálnák maguk, hogy éji szállást kapjanak egy máris katonasággal zsúfolt városban, s ezért el is határozták, hogy utolsó szabad éjjelüket abban a fogadóban töltik, amelyre vagy száz lépésre bukkantak rá Andernachtól, s amelynek harsány színeit a lenyugvó nap tüzében már a sziklák magasáról is megcsodálták. Ez a ház, teljesen pirosra festve, kirívó folt volt a tájban, akár azzal, hogy kivált a város általános egészéből, akár azzal, hogy széles bíborsávja éles ellentétet formált a különböző levélzetek zöldjével, élénk színezete pedig a víz szürkés árnyalatával. Ez a fogadó a nevét külső díszítéséről kaphatta, amelyet minden bizonnyal a réges-régi időtől fogva első tulajdonosa szeszélyének köszönhetett. A rajnai hajósok közt eléggé ismeretes volt ez a ház, s különböző tulajdonosai gondosan megőrizték a külsejét, hála annak a babonának, amely az ily kalmárok közt is természetes. Amikor meghallotta a lovak léptét, a Vörös Vendégfogadó gazdája kijött az ajtaja elé.

— Hát bizony — mondta — tisztelt urak, ha csak egy kicsit később jönnek, kinn alhatnának a szabad ég alatt, akárcsak legtöbb földijük, akik amott táboroznak Andernachnak a másik végén. Nálam minden szoba foglalt! Ha ragaszkodnak egy jó ágyhoz, csak a magam szobáját adhatom. A lovaknak majd almot vetek az udvar egyik sarkában. Ma még az istállóban is a vendégeim alusznak. — Az urak Franciaországból jönnek? — folytatta egy kis szünet után.

— Bonnból — válaszolta Prosper — s reggel óta egy harapást sem ettünk.

— Ó, ami az étkezést illeti — kapta fel fejét a vendéglős — tíz mérföldről is jönnek ide lakmározni a Vörös Vendégfogadóba. Felséges vacsorájuk lesz! Rajnai hal! Hogy mást ne mondjak.

Miután fáradt lovaikat rábízták a vendéglősre, aki közben hiába hívogatta a kocsisait, a két alorvos belépett a vendéglő nagytermébe. Azok a vastag fehér felhők, amelyek a pipázók népes társaságából szálltak feléjük, először elfedték előlük azokat az embereket, akikkel arra az estére együtt kellett maradniuk; de amikor leültek az egyik ven-

déglői asztal mellé, a filozófus utazóknak azzal a gyakorlati türelmével, amely már rég felismerte a zaj feleslegességét, a dohányfüstön át is látták a német szálló szokványos kellékeit: a kályhát, a faliórát, az asztalokat, a söröskancsókat és a hosszú pipákat; imitt-amott szokatlan, zsidó vagy germán arcokat; meg aztán pár hajósnak keményre cserzett ábrázatát. Pár francia tiszt vállrojtja csillogott ebben a ködben s a sarkantyú- és kardpengés egyre visszhangzott a kőpadlón. Voltak, akik kártyáztak, mások hallgattak, veszekedtek, ettek, ittak vagy sétálgattak. Egy kis zömök, kövér nő, fekete bársony fejkötővel, kék és ezüst melldísszel, kulcsköteggel, gombolyaggal, ezüst csattal és befont hajjal, csupa oly jellemző külsőséggel, ami a német fogadósnék sajátsága, szóval azzal a színes jelmezzel, amelyet leírni is kár, annyira megvan részletesen egy csomó német metszeten, vagyis a vendéglős felesége, egyszerre csitította és ingerelte, igen ügyesen, a két barátot. A zaj észrevétlen csökkent, a vendégek visszavonultak és a füstfelhő eloszlott. Amire megterítettek az orvosoknak, s mire az elengedhetetlen rajnai ponty is asztalra került, már tizenegy óra is elmúlt, s a nagyterem kiürült. Az éjszaka csendjében alig-alig hallatszott be a lovak toporzékolása s az a kis zaj, amit ott kinn abrakolás közben csaptak, aztán a folyam mormolása s végül az a bizonytalan és meghatározhatatlan zümmögés, amely akkor éledez egy telezsúfolt fogadóban, amikor mindenki aludni készül. Az ajtók s az ablakok hol kinyíltak, hol becsukódtak, szavak ejtődtek törve, suttogón, s a vendégek hívásai egyre-másra visszhangzottak a szobákban. A csöndnek s a zsibongásnak ebben a sajátos pillanatában a két francia és a házigazda, aki egyre Andernachot, a vacsorát, rajnai borát, a köztársasági hadsereget, s a feleségét dicsérgette, kíváncsian füleltek a hajósok rekedtes kiáltásaira s egy hajó csikorgására, amely akkor érhetett partot. A vendéglős, aki ismerhette a hajósok torokhangú kérdéseit, rohant ki s hamarosan jött is vissza. Kövér kis embert hozott magával, mögötte két hajóssal, akik egy súlyos bőröndöt és néhány poggyászt cipeltek. Miután a zömök kis ember elhelyezte csomagjait a teremben, magához vette és maga mellett tartotta a bőröndjét, miközben leült az asztal mellé, minden ceremónia nélkül, szemben a két alorvossal.

— Menjenek vissza a hajóra — mondta a hajósoknak — a fogadó megtelt. Tulajdonképpen jobb is, ha ott alusznak.

— Uram — mondta a fogadós az új vendégnek — ez maradt csak az ételekből...

S rámutatott a franciák számára készült vacsorára.

— Nincs egy csontom, egy darab kenyérhéjam...:

— S káposzta?

— Még annyi se, amennyi elfér a feleségem gyűszűjébe! Mint ahogy az előbb is mondtam, ágyat se adhatok mást, mint a széket, amelyen az úr most is ül, s szoba helyett is csak ezt a termet.

Ezekre a szavakra az emberke oly tekintetet vetett a gazdára és a két franciára, amely egyformán fejezte ki az ijedtséget és az óvatosságot.

— Itt — mondta Hermann, félbeszakítva elbeszélése menetét — meg kell mindjárt jegyeznem, hogy sohasem tudtuk meg ennek az ismeretlennek a történetét, sem pedig az igazi nevét; okmányaiból csak az derült ki, hogy Aachenből jött Andernachba; Walhenfernek nevezte magát s Neuwied körül tekintélyes gombostűgyárnak volt a gazdája. Mint az odavaló gyárosok mind, ő is közönséges posztókabátot hordott, rövid nadrágot s hozzá mellényt sötétzöld színű bársonyból, csizmát és széles bőrövet. Az arca egészen kerek volt, modora nyílt és szívélyes; viszont, ezen az egész estén, nehezen tudta csak elrejteni akár titkos félelmét, akár tán kegyetlen gondjait. A fogadós véleménye változatlanul az maradt, hogy ez a német kereskedő saját országából menekült. Később azt is megtudtam, hogy egész gyára leégett valami véletlen folytán, ami háborús időben, sajnos, sűrűn előfordul. Bár külseje, egészében, inkább gondterheltnek látszott, arckifejezése viszont nagy kedélyességről tanúskodott. Igen szép vonásai voltak s széles nyaka fehérségét annyira kiemelte sötét nyakkendője, hogy Wilhelm, csupa tréfából, figyelmeztette is rá Prospert...

Taillefer itt megint ivott egy pohár vizet.

— Prosper, igen udvariasan, felajánlotta a kereskedőnek, ossza meg velük vacsorájukat s Walhenfer el is fogadta minden teketória nélkül, mint aki képesnek érzi magát az ily udvariasság viszonzására; bőröndjét a földre helyezte s még a két lábát is rárakta, levette a kalapját, asztalhoz ült, lehúzta kesztyűjét s övéből kiszedte két pisztolyát. A vendéglős gyorsan egy újabb terítéket hozott s a három vendég hozzáfogott csendben, hogy kielégítse étvágyát. A terem oly forró volt s a legyek oly szemtelenek, hogy Prosper kérte a vendéglőst, tárja ki az ablakot, amely a kikötőre nyílt, hogy kissé felfrissüljön a levegő. Ezt az ablakot egyébként egy vasrúd torlaszolta el, két végével az ablaknyílás két szögletébe vájt lyukban. Még nagyobb biztonság kedvéért mindegyik ablaktáblára egy-egy csavaros zár is volt szerelve. A véletlen úgy hozta, hogy Prosper jól megfigyelhette, mint nyitja ki és kezeli a vendéglős az ablakot.

— De ha már — mondotta Hermann — a helyszínről beszélek, hadd szóljak még a fogadó belső tagozódásáról, mivel a történet érdekessége a hely pontos ismeretétől függ. A nagyteremnek, ahol a mi vendégeink tartózkodtak, két ajtaja nyílt kifelé. Az egyik az andernachi útra, amely a Rajna mellett halad. Itt, mindjárt a fogadó előtt, volt egy kis kikötőféle; oda volt láncolva az a hajó, amelyet a kereskedő erre az útjára bérelt. A másik ajtón keresztül az udvarba lehetett jutni. Ezt az udvart körös-körül igen magas falak övezték, s pillanatnyilag tele volt tehenekkel és lovakkal, mivel maguk az istállók éjjeli szállásul szolgáltak. A nagy kaput már az előbb oly gondosan elreteszelték, hogy a gazda a nagy sietségben a kereskedőt s a hajósokat a terem másik, utcára nyíló ajtaján vezette be. Miután Prosper kívánságára kinyitotta az ablakot, gondosan bezárta ezt az ajtót, becsúsztatta a rudakat a megfelelő nyílásokba s a csavarokat is megszorította. A vendégszoba, amelyet a két alorvosnak szántak, odanyílt a nagyterembe s csupán csak egy vékony fal választotta el a konyhától, ahol meg valószínűleg a vendéglősnek és feleségének kellett majd tölteni az éjszakát. A szolgáló is kifelé tartott, hogy fekhelyet keressen valamelyik jászolban, a padlás egy szögletében vagy bárhol másutt. Ilymódon könnyen érthető, hogy a terem, a vendégszoba és a konyha némiképp el volt szigetelve a fogadó minden más részétől. Odakinn az udvaron két hatalmas kutya tartózkodott s komor hangú ugatásuk éber és igen érzékeny házőrzőket sejtetett.

— Micsoda csend és milyen szép éjszaka! — mondta Wilhelm az égboltra nézve, miközben a vendéglős végleg bezárta az ajtót.

A hullámok csobogása volt az egyetlen hallható nesz.

— Uraim — mondta a kereskedő a két franciához fordulva — engedjék meg, hogy a pontyot pár palack borral leöblíthessük. Amíg iszunk, levetkőzzük az egész napi fáradtságot. Arcukról s ruhájukról látom, hogy jó darab utat tettek meg ma, akárcsak különben én is.

A két barát beleegyezett, s a vendéglős a konyhaajtón át ment egyenesen a pincéjébe, amely minden bizonnyal az épületnek ez alatt a része alatt lehetett. Amikorra a vendéglős öt pókhálós palackot rakott glédába az asztalon, felesége is végzett az ételek feltálalásával. Mint jó háziasszonyhoz illik, még egyszer végignézett a termen, aztán, abban a hitben, hogy kellőképp eleget tett a vendégek kívánalmainak, visszatért a konyhájába. A négy vendég, mivel a gazdát is maguk közé hívták, nem hallotta, mikor feküdt le; de később, ama szünetekben, amelyek a vendégek beszélgetései közé ékelődtek, a barátok, de a fogadós is, mo-

solyogva figyeltek a kuckóból feltörő s a deszkafaltól még visszhangzóbb, harsány horkolásra. Éjféltájban, amikor már csak piskóta, sajt, aszalt gyümölcs és bor maradt az asztalon, a vendégek egyre közlékenyebbek lettek, s leginkább a két francia. Beszélni kezdtek hazájukról, tanulmányaikról, a háborúról. A társalgás nekilendült. Prosper Magnan meg is ríkatta a menekülő kereskedőt, amikor picardiai nyíltságával s gyengéd kedélye naivságával találgatta, mit csinálhat abban a pillanatban az édesanyja, mikor ő, a fia, ott-tartózkodik a Rajna partján.

— Szinte látom — mondotta — ahogy lefekvés előtt esti imáját olvasgatja. Biztosan engem sem felejt el s kérdezgeti magában: „Merre jár az én Prosperem?" De hogyha a kártyajátékban pár fillért nyert a szomszédnőjétől, talán éppen anyádtól — tette hozzá s megbökte könyökével Wilhelmet — akkor azt most beleteszi a nagy, piros agyagedényébe, mivel abban gyűjtögeti azt a pénzt, amelyért majd harminc hold földet akar vásárolni, hogy így kerekítse ki lescheville-i kis birtokát. Ez a harminc holdnyi föld körülbelül hatvan ezer forintot érhet. Csupa jó rét! Ó, ha egyszer meglesz, akkor egész életemben Leschevilleben maradok, minden becsvágy nélkül! Hányszor vágyódott apám is már ezekre a földekre s arra a szép kis patakra, amelyik ott kígyózik a rétek között! És hát meghalt, anélkül, hogy meg tudta volna venni ezeket a réteket... Hányszor játszottam ott én is!

— Biztosan Walhenfer úrnak is volt ilyen régi kívánsága? — kérdezte tőle Wilhelm.

— Hogyne lett volna, uram, hogyne! Meg is valósult, viszont most már...:

A derék ember elhallgatott, mielőtt befejezte volna mondatát.

— Én meg — mondta a vendéglős, akinek arca könnyen kivörösödött — én meg tavaly vettem egy rétet, már tíz éve vágyódtam rá.

Így beszélgettek egymás közt a bortól feloldódott nyelvvel, s máris azt az átmeneti barátságot érezték egymás iránt, amellyel utazás közben sosem igen fukarkodunk, úgyhogy mire lefeküdtek, Wilhelm már az ágyát is felajánlotta a kereskedőnek.

— Nyugodtan elfogadhatja — mondta — mert én Prosperrel is alhatok. Nem először történik s azt hiszem, nem is utoljára. Ön a legidősebb köztünk, márpedig tisztelnünk kell a kort!

— Ej, mit! — mondta a vendéglős — feleségem ágyában több párna van, mint kellene, egyet majd odavetünk a földre.

S utána bezárta az ablakot, azzal a nesszel, amellyel az ily óvatos művelet jár.

— Elfogadom — mondta a kereskedő. — Bevallom — fűzte hozzá halkabb hangon s a két barátra tekintett — hogy ez volt a kívánságom. A hajósok kissé gyanúsak. Nem bánom egy cseppet sem, hogy erre az éjszakára két derék és jószívű fiatalemberrel lehetek együtt, két francia katonával. Százezer frankom van a bőröndömben, aranyban és gyémántban!

Az a nyájas tartózkodás, amellyel a két barát ezt az oktalan bizalmat fogadta, a jó németet mindjárt megnyugtatta. A fogadós még segített is az egyik ágy megvetésében. Miután mindent rendbehozott, jó éjszakát kívánt nekik s ő maga is lefeküdt. A kereskedő s a két alorvos egy ideig még mulattak vánkosuk rögtönzött természetén: Prosper a maga műszertáskáját s Wilhelmét dugta a vánkosuk alá, hogy egy kissé magasabb legyen s hogy így pótolja a hiányzó fejpárnát, s ugyanakkor Walhenfer, túlzott elővigyázatból, bőröndjét helyezte a feje alá.

— Mindketten a vagyonunkon alszunk; ön az aranyán; mi meg a műszereinken! Most már csak azt kéne tudni, hogy ezek a műszerek érnek-e annyi aranyat, mint amennyit ön gyűjtött össze.

— Remélheti — felelte a kereskedő. — Munkával és becsülettel mindent meg lehet szerezni, csak persze, türelmesnek kell lenni.

Walhenfer is, Wilhelm is egy-kettőre elaludt. Viszont, akár mert kemény volt az ágya, akár mert végletes fáradtsága nem engedte elaludni, akár valami végzetes lelkiállapot miatt, Prosper tovább is ébren maradt. Gondolatai észrevétlen igen rossz útra terelődtek. Szinte kizárólagosan arra a százezer frankra gondolt, amin a kereskedő aludt. Az ő szemében ez a százezer frank égből hullott, roppant kincsnek látszott. Gondolatban százféle módon próbálta most felhasználni, légvárakat épített, ahogy mi is szoktuk tenni, abban a boldog pillanatban, amely megelőzi az elalvásunkat, abban az órában, mikor értelmünkben zavaros képek születnek s amikor az éj csendjében a gondolat nemegyszer varázshatalomra tesz szert. Máris teljesíteni vélte édesanyja kívánságát, megvette a harminc holdnyi rétet s feleségül vehette azt a beauvais-i kisasszonyt, akire gondolni se mert még eddig vagyonuk aránytalansága miatt. Ezzel a roppant összeggel gyönyörű életet teremthet, és már boldog családapának, gazdagnak, s egész Picardiában tekintélyes polgárnak látta magát s talán még polgármesternek is Beauvais-ban. Picardiai feje tüzet fogott s már kereste az eszközöket, hogy ezt az elképzelését valósággá változtathassa. Hozzáfogott roppant hévvel egy elméleti bűn felépítéséhez. Miközben máris a kereskedő haláláról ábrándozott, szinte tisztán vélte látni az aranyat és a gyémántokat: belekáprá-

zott a szeme. A szíve hangosan dobogott. Már az ilyen elmélkedés is határozott bűnnek számított. Az aranyhalom elkábította s lelki részegség fogta el ezektől a gyilkos érvektől. Magában már azt is kérdezte, miért kell élni szegény németnek, és próbálta feltételezni, hogy sohasem létezett. Egyszóval úgy képzelte el a bűnt, hogy őt ne érhesse büntetés. A Rajna túlsó partvidékét az osztrákok tartották megszállva; az ablak alatt hajó volt, hajósokkal; elvághatná a német nyakát, belevetné a Rajnába, kiugrana az ablakon, persze a bőrönddel együtt, adna pár aranyat a hajósoknak és átszökne Ausztriába. Már-már oda jutott, hogy számolgatta, mekkora ügyességre tehetett szert a sebészeti műszerek kezelésében s mint vághatja el áldozata nyakát anélkül, hogy ez egyetlen segélykiáltást is hallatna...

Taillefer úr ezúttal megint megtörülte a homlokát s megint ivott egy korty vizet.

Prosper felkelt, lassan és a legcsekélyebb nesz nélkül. Amikor megbizonyosodott arról, hogy nem ébresztett fel senkit sem, felöltözött s átment a nagyterembe; aztán azzal a végzetes és hirtelen okossággal, a tapintatnak s az akaratnak azzal a sajátos hatalmával, amelynek, terveik végrehajtásában a foglyok vagy a bűnösök szinte soha sincsenek híján, kicsavarta a vasrudakat, kihúzta őket a nyílásukból a legcsekélyebb zaj nélkül, odatette mindegyiket szorosan a fal mellé s kinyitotta az ablaktáblákat, ránehezedve a forgókra, hogy halkítsa a csikorgásukat. A hold halvány fényénél homályosan láthatta csak a másik szobabeli holmikat, ott, ahol Wilhelm és Walhenfer aludt. Akkor, mint később beszélte nekem, egy pillanatra megállapodott. Szíve olyan erősen, olyan mélyen, oly visszhangzón vert, hogy valósággal belerémült. Amellett attól is félt, hogy nem tud majd hidegvérrel cselekedni; a keze egyre reszketett s az volt az érzése, hogy a talpa égő parázsra támaszkodik. Viszont terve végrehajtását egyszer majd annyi öröm és boldogság kísérheti, hogy a sors ilyen kedvezésében valóságos eleve elrendelést látott. Kinyitotta az ablakot, visszament a szobába, fogta a műszertáskáját s kereste azt a szerszámját, amely a legalkalmasabb lenne bűne végrehajtására.

— Ahogy — mondta — az ágyhoz értem, gépiesen Istennek ajánlottam a lelkemet.

Abban a percben, amikor minden erejét összeszedve már-már felemelte a karját, mintha egy belső hang hívta volna s valami fényt is vélt látni. Ágyára ejtette a műszert, átszaladt a másik szobába s odaállt az ablak mellé. Ott aztán a legmélyebb borzadályt érezte önmaga

iránt; de mivel ellenállását még gyöngének ítélte s amellett félt, hogy engedhet annak a kábult bűvöletnek, amely tovább is lenyűgözte, hirtelen kiugrott az útra s fel s alá sétált a Rajna mentén, mintegy őrt állva a fogadó előtt. Sietős rohangálása közben nemegyszer Andernachig is elért; nemegyszer meg a lejtőig vezették a léptei, amelyen át előző este ide, a fogadóig jutott; de oly mély volt az éjszaka csendje s ő annyira a házőrző kutyák után igazodott, hogy többször a nyitva hagyott ablakot is szem elől vesztette. Az volt a célja, hogy kifárassza magát és így hívja vissza az álmát. De miközben ott lépkedett a felhőtlen ég alatt, bámulva a szép csillagokat s talán áthatva is kissé a tiszta éji levegőtől s a hullámok méla neszétől, mélységes ábrándozásba merült, ez aztán fokonként visszavitte a józan erkölcs világába. Értelme végleg s teljesen szétoszlatta ezt a pillanatnyi őrületét. Nevelésének, hitének elvei és eszményei, s különösen, mondta nekem, a szülőházban eltelt évek szerény emlékképei, végül is győztek ennyi rossz gondolaton... Amikor hosszú elmélkedés után, a Rajna partján, egy nagy kőre dőlve, végre visszatért a fogadóba, mondta, hogy nemcsak aludni, de virrasztani is tudott volna akár egy milliárdnyi aranyhalmon. Becsületessége akkor büszkén egyenesedett fel s erősen a harc után, térdre hullt a boldogság és a mámor érzelmében, hálát adott Istennek, s oly boldognak, könnyűnek és elégedettnek érezte magát, mint első áldozása napján, amikor úgy vélte, méltó az angyalok társaságára, mivel egész nap nem vétkezett, sem szóban, sem tettben, sem gondolatban. Visszatért hát a fogadóba, becsukta az ablakot, már nem félve, hogy esetleg zajt csap s azonnal visszafeküdt az ágyába. Testi-lelki fáradtsága azonnal és teljesen átengedte az álomnak. Alighogy fejét a párnára tette, rögtön abba az első és fantasztikus révületbe merült, amely minden esetben a mély álom megelőzője. Ilyenkor az érzékek tökéletesen elzsibbadnak s az élet fokozatosan megsemmisül; a gondolatok hiányosak s a végső érzéki rezzenések már az álmokhoz hasonlók. — Milyen nehéz a levegő! — mondta magában Prosper. — Mintha nedves gőzben lélegzenék...

A légkörnek e hatását azzal a különbséggel magyarázta, melyet a szoba levegője s a külső tiszta levegő közt érezhetett. De aztán szabályos neszt hallott, hasonlót a vízcseppekéhez, mikor egy víztartó csapjából hullanak le időnként. Valami őrült rettegésben fel akart kelni, hívni akarta a fogadóst s felkelteni a kereskedőt vagy Wilhelmet; de akkor meg, szerencsétlenségére, eszébe jutott a kakukkóra; s abban a hitben, hogy csakis az inga mozgását hallhatta, megint elaludt, ezzel a zavaros és bizonytalan képzettel...

— Még egy kis vizet, Taillefer úr? — szólalt meg a házigazda, mikor látta, hogy a bankár gépiesen a korsó felé nyúl.

A korsó egészen üres volt.

A rövid kis szünet után, melyet ez a megjegyzés keltett, Hermann úr folytatta elbeszélését.

— Másnap reggel Prosper Magnan erős zenebonára ébredt. Mintha éles kiáltások jutottak volna a fülébe s azt a heves rázkódást érezte minden idegében, amely akkor fog el bennünket, mikor, az ébredés percében, egy álmunkban megkezdett kínos élményünk ér véget. Olyankor a fiziológia egy különös jelenségét tapasztaljuk magunkon, azt, amit közönséges nyelven felrettenésnek hívnak, s amit még nem figyeltek meg eléggé, bár a tudomány szempontjából érdekes sajátságokat tartalmaz. Ez a szörnyű szorongás, melyet tán kétféle természetünk hirtelen egyesülése kelt bennünk, mert hiszen az álomban a kettő egymástól elválva él, legtöbbször azonnal elmúlik; de a szegény alorvosnál tovább tartott, sőt egyszerre megnőtt s a legijesztőbb borzadályt keltette benne, mikor egész vértócsát vett észre párnája és Walhenfer ágya között. A német feje a földön feküdt, teste meg fenn az ágyában maradt. Minden vére elfolyt a nyakán. Amikor meglátta a kereskedő még nyitott és merev szemét, amikor meglátta a vért, amely az ágylepedőket s kezét is beszennyezte, s amikor saját műszerét is felismerte az ágy szélén, Prosper Magnan elájult és beleesett Walhenfer vérébe.

— Ez már — mint mondotta nékem — gondolataim büntetése volt.

Amire magához tért, már a nagyteremben volt. Egy széken ült, francia katonák között, a kíváncsi és figyelmes tömeg előtt. Csak nézte kábán azt a köztársasági tisztet, aki pár tanúvallomást szedett össze s biztosan jegyzőkönyvet szerkesztett. Felismerte a vendéglőst, feleségét, a két hajóst és a fogadó szolgálóját. Felismerte a műszert is, amelyet a gyilkos használt...

Taillefer úr ekkor köhögni kezdett, előhúzta zsebkendőjét, hogy jól kifújja az orrát s megtörölje a homlokát. Ezeket az egyébként oly természetes mozdulatokat csak én vettem észre; a vendégek mind Hermannra néztek, s őt hallgatták mohó figyelemmel. A hadiszállító könyökét az asztalra támasztotta, fejét a kezére hajtotta s mereven nézett Hermannra. Ettől fogva jelét sem mutatta az izgalomnak vagy az érdeklődésnek; de arca éppoly révedező maradt és éppoly hamúszínű, mint amikor játszani kezdett a vizeskorsó dugójával.

— A műszer, melyet a gyilkos használt, ott hevert az asztalon, Prosper egész készletével, tárcájával és irataival. A gyülekezet tekin-

tete hol ezekre a bizonyítékokra, hol a fiatalemberre szegződött, aki szinte haldokolni látszott s akinek kialudt szeme mintha már mit sem látott volna. A kívülről behallatszó s többé-kevésbé zavaros zsivaj a fogadó elé gyűlt tömegnek a hangja volt: a bűn hírére csődültek össze s talán hogy megismerhessék a gyilkost. Az ablak alatt a katonák lépteinek és puskáinak csattogása még a népi beszélgetések morajából is kihallatszott; de a fogadó csukva volt, s udvara üres és hallgatag. Miközben már-már összeomlott a jegyzőkönyvező tiszt tekintete alatt, Prosper egyszerre úgy érezte, hogy valaki megszorítja a kezét; felnézett, hadd lássa, ki védi őt ebben az ellenséges tömegben. Egyenruhájáról ráismert az Andernachba beszállásolt féldandárnak a törzsorvosára. Viszont a tiszt tekintete oly éles volt, oly szigorú, hogy a szegény fiatalember egészen beleremegett s fejét a szék hátára támasztotta. Egy katona azonnal erős szeszt szagoltatott vele, amire hamarosan magához tért. De azért kába tekintete olyannyira élettelennek s értelmetlennek látszott, hogy az orvos szólt is a tisztnek, miután megtapogatta Prosper ütőerét:

— Kapitány úr, ilyen állapotban nem lehet kivallatni...:

— Akkor hát vigye el innen — felelte a kapitány s félbeszakítva a sebészt, ahhoz a káplárhoz fordult, aki ott állt az alorvos mögött.

— Gyáva gazember — súgta Prosper fülébe a katona — legalább most, a németek előtt próbálj egyenesen járni, ha másért nem, hát a Köztársaság becsületéért!

Ez az erélyes felhívás végre felébresztette Prospert, aki felkelt, pár lépést is tett; de mikor kinyílt az ajtó és érezte a kívülről rácsapódó levegőt s látta a betóduló tömeget, ereje megint elhagyta, térde megcsuklott, s majdnem elesett.

— Ez a nyomorult orvosinas kétszeres halált érdemelne! No menj már! — szólt rá a két katona, miközben a karjukkal jobbról is, balról is támogatták.

— No nézd a gyávát! Milyen gyáva! Ő az! Ő az!... Itt megy, ni!

Ezeket a szavakat mintha csak egyetlen hang mondta volna, a kísérő tömegnek zavarosan zsivajgó hangja, amely, miközben nőttönnőtt, egyre szidalmazta Prospert. A börtönig vezető úton a vele együtt haladó nép is, a katonák menetelése, a beszélgetések moraja, a kék ég, a friss levegő, a kisváros látványa és a Rajna borzongó tükre — mindezek a benyomások zavarosan, bizonytalanul, fakón értek a segédorvos tudatába, akárcsak azok az élményei, melyeket ébredése óta érzett.

Időnként, mint mondta nekem, azt hitte, nem is létezik már.

— Én akkor épp börtönben voltam — szólt Hermann úr, abbahagyva az elbeszélést. — Mint a legtöbb húszéves ifjú, mint rajongó patrióta, harcolni akartam a hazáért s egy Andernach körül szervezett szabadcsapat élén álltam. Pár nappal előbb, egyik éjjel, egy francia különítmény kellős közepébe sodródtam. Ők voltak vagy nyolcszázan, mi meg legfeljebb kétszázan. Kémeim, úgy látszik, elárultak s így kerültem az andernachi börtönbe. Akkor már-már arról volt szó, hogy számíthatok az agyonlövetésre, mivel példát kerestek a nép megfélemlítésére. A franciák meg akartak torolni egy gyilkosságot, bár épp azt a bűntettet, amelyért a köztársaságiak rajtam kívántak bosszút állni, nem a mi tartományunkban követték el. Apám könyörgésére három napi haladékot adtak, hogy így kegyelmet kérhessen Augereau generálistól, s meg is kapta. Így láthattam hát Prosper Magnant, amikor behozták mellém az andernachi börtönbe, s azonnal a legmélyebb szánalmat éreztem az irányában. Bár sápadt volt, megtört és csupa vérfolt, egész arca oly nyíltságot s ártatlanságot tükrözött, hogy azonnal megnyerte egész rokonszenvemet. Mintha csak maga Németország lélegzett volna előttem, hosszú szőke hajával és világoskék szempárjával. Mint elbukó hazámnak valóságos jelképét, áldozatnak s nem gyilkosnak láttam. Amikor ablakom alá ért, keserű és búskomor mosollyal nézett a messzeségbe, a tébolyodott mosolyával, aki egy futó pillanatra visszanyeri értelmét. Ez a mosoly nem lehetett egy közönséges gyilkos mosolya. Mikor a börtönőr bejött hozzám, kifaggattam az új fogoly felől.

— Egy szót sem szólt, mióta a zárkában van. Leült, fejét a keze közé fogta s vagy alszik vagy a tetten gondolkozik. A franciák azt mondják, hogy reggel már sorra kerül s hogy huszonnégy órán belül agyonlövik.

Este ottmaradtam kissé a fogoly ablaka alatt, legalább eddig a pár percig, amíg szabad volt sétálnom a börtön belső udvarában. Beszélgettünk, s ő elmondta teljes nyíltsággal a történetét s eléggé pontosan felelt az én különböző kérdéseimre. Első beszélgetésünk után biztos voltam abban, hogy ártatlan. Engedélyt kértem s meg is kaptam, hogy pár órára vele maradhassak. Így hát több ízben láthattam, s szegény fiú őszintén beavatott minden gondolatába. Ártatlannak s ugyanakkor bűnösnek is érezte magát. Mivel élesen emlékezett arra a szörnyűséges kísértésre, amelynek volt ereje ellenállni, attól félt, hogy álmában s valami alvajáró állapotban valóban elkövette azt a bűnt, amelyről ébren álmodott.

— S a barátja? — kérdeztem tőle.

— O! — felelte hevesen — Wilhelm képtelen...

Be sem fejezte. Erre a forró baráti szóra, amely tele volt hittel és ifjúsággal, megszorítottam a kezét.

— Amikor felébredt — folytatta — biztosan megijedt s menekült fejvesztetten...

— Anélkül — mondtam — hogy barátját felkeltené? Mindegy, könnyen védekezhet, hisz Walhenfer bőröndjét nem lopták el.

Hirtelen könnyekben tört ki.

— O, igen, ártatlan vagyok — kiáltott fel. — Nem öltem meg senkit sem. Emlékszem, miről álmodtam. Métáztam iskolatársaimmal. Hogy is vághattam volna le ennek a kereskedőnek a fejét, amikor azt álmodtam, hogy szaladgálok!

Aztán, bár egy-egy reménysugár olykor kissé lecsillapította, lelkifurdalásai állandóan gyötörték. Biztosan felemelte már a karját, hogy levágja a kereskedő fejét! Ítélkezett maga felett s nem volt elég tiszta a szíve, miután gondolatban vétkezett.

— Pedig hát nem vagyok rossz! — mondta. — Szegény anyám! Ebben a percben talán vígan kártyázik barátnőivel a faliszőnyeges kis szalonban. Ha tudná, hogy csak kezet is emeltem egy ember meggyilkolására... ó! biztosan belehalna! S most itt ülök a börtönben, azzal a váddal, hogy embert öltem! Még akkor is, ha nem öltem embert, biztosan megölöm anyámat!

Ekkor már nem sírt; hanem a *picard*-ok rövid és heves dührohamában rohant a falnak, s ha nem tartom vissza, biztosan összezúzza a fejét.

— Várja meg — mondtam — az ítéletet. Felmentik, hiszen ártatlan. S édesanyja...

— Anyám! — kiáltott fel vadul — ő először s mindenekelőtt a vádat fogja megtudni. Kisvárosban ez mindig így van; szegény majd belehal a bánatába. Különben sem vagyok ártatlan. Akarja tudni az igazságot? Érzem, hogy elveszítettem lelkiismeretem szüzességét.

Ez után a szörnyű szó után leült, keresztbe fonta a karját, lehajtotta fejét és sötéten nézett a földre. E pillanatban a porkoláb megkért, térjek vissza a zárkámba; s mivel restelltem elhagyni társamat egy oly pillanatban, amikor a legcsüggedtebbnek látszott, barátként szorítottam a karomba.

— Türelem — biztattam — ki tudja, talán minden jól fog végződni. Ha egy becsületes ember hangja el tudja hallgattatni a kételyeit, tudja

meg, hogy én máris becsülöm és szeretem. Fogadja el barátságomat s pihenjen itt, a szívemen, ha nem tud megbékülni a magáéval.

Másnap reggel kilenc óra tájban egy káplár és négy gyalogos puskás jött a fiatalemberért. Amikor meghallottam a katonák lármáját, odaálltam az ablakomhoz. Ahogy átment az udvaron, az alorvos felém nézett. Sose fogom elfeledni ezt a különös tekintetet: tele volt gondolatokkal, előérzetekkel, lemondással s egyben valami bánatos és búskomor kedvességgel. Mintha csak egy hallgatag és érthető végrendelet lett volna, amellyel egy barát hagyja vesztett életét utolsó barátjának. Az éjszaka biztosan nehéz és magányos volt a számára; viszont arca halványsága talán sztoikus erőre mutatott, amelyet önnönmagának új megbecsüléséből meríthetett. Megtisztult talán a lelkiismeret-furdalással és lemosni vélte vétkét a szégyenben és a fájdalomban. Szilárd léptekkel ment az udvaron át; s már kora reggel eltüntette azokat a vérfoltokat, melyekkel akaratlanul beszennyeződött.

— Míg aludtam, végzetes módon belemártottam a kezemet, mivel nyugtalanul alszom — mondta nekem az előző estén, borzalmas kétségbeeséssel a hangjában.

Megtudtam, hogy hamarosan haditörvényszék elé kerül. A hadtestnek két nap múlva kellett továbbmozdulni, és a dandárparancsnok nem akarta otthagyni Andernachot, míg meg nem torolja a bűnt, azon a helyen, ahol elkövették... Amíg a törvényszék ülésezett, végig halálos szorongásban voltam. Délfelé aztán Prosper Magnant visszakísérték a börtönbe. Éppen akkor végeztem napi sétámat az udvaron; észrevett s mindjárt a nyakamba borult.

— Végem van! — mondta. — Végem van, nincsen remény! Itt mindenki gyilkosnak tart...

Büszkén emelte fel a fejét.

— Ez az igazságtalanság visszaadta az ártatlanságomat. Sose lett volna nyugodt életem, így viszont gáncstalan halálom lesz. De mit gondol, van-e jövő?

Az egész tizennyolcadik század benne volt e hirtelen kérdésben. Tovább is gondolataiba mélyedt.

— De végre is hogyan felelt? — mondtam. — Mit kérdeztek? S elmondott-e mindent őszintén, ahogy velem beszélt?

Mereven nézett rám egy percig; aztán, e szörnyű szünet után, lázas elevenséggel ily módon válaszolt:

— Először azt kérdezték tőlem: „Kiment-e éjszaka a fogadóból?" Azt mondtam: „Igen." — „És merre?" Elpirultam s azt feleltem: „Az

ablakon át." — „Szóval úgye kinyitotta?" — „Igen" — mondtam én erre is. „Igen óvatosan tette; a fogadós semmit sem hallott!" Elámultam. A hajósok kijelentették, hogy látták, amint hol az erdő felé, hol Andernach felé sétálgattam. Azt mondták, többször megjártam ezt az utat. Elástam az aranyat meg a gyémántokat. Szóval a bőrönd nem került meg! Közben egyre furdalt a lelkiismeret. Amikor szólni akartam, belül egy könyörtelen hang kiáltotta felém, hogy *„El akartad követni a bűnt!"* Minden ellenem esküdt, még én is!... Kérdezősködtek a pajtásom felől és én mindenképp megvédtem. Akkor azt mondták: „Valakit bűnösnek kell elmarasztalnunk, önt vagy a pajtását, vagy a fogadóst, vagy a fogadós feleségét. Ma reggelre minden ablak és minden ajtó zárva volt!" Erre a megjegyzésre — folytatta Prosper — csak álltam ott hang nélkül, erő nélkül, lélek nélkül. Barátomat nem vádolhattam, hisz jobban bíztam benne, mint önmagamban. Megértettem, hogy mindkettőnket cinkosoknak tartanak a gyilkosságban s hogy én látszom az ügyetlenebbnek! Hogy barátomat megmentsem, próbáltam az egész bűnt az alvajárással magyarázni; akkor meg összevissza beszéltem. Végem van. Halálomat olvastam ki bíráim tekintetéből. Láttam, önkéntelenül is hitetlenkedve mosolyogtak. Mindennek vége. Csak a halál biztos. Holnap reggel agyonlőnek. — Magamra nem is gondolok már — folytatta — csak szegény anyámra.

Elhallgatott, az égre nézett, de többet már nem könnyezett. A szeme száraz volt s eltorzult tekintetű.

— Frédéric!...

— No lám! a másiknak Frédéric volt a neve... Frédéric! Igen, így hívták! — kiáltott fel Hermann úr győzedelmes arckifejezéssel.

Szomszédnőm meglökte a lábam s rámutatott Taillefer úrra. A volt hadiszállító a kezét, csak úgy hanyagul, a szemére tapasztotta; de ujjai közében látni véltük tekintete sötét lángját.

— Mit szólna — súgta fülembe a hölgy — ha őt is Frédéricnek hívnák?

Szemcsippentéssel feleltem neki, mint aki azt mondja: „Csend!"

Hermann pedig így folytatta:

— Frédéric — kiáltott fel Prosper — Frédéric gyáván magamra hagyott. Biztosan félt. Talán elbújt a fogadóban, mert a két lovunk reggel is ott volt még az udvaron. Milyen érthetetlen titok — tette hozzá, kis hallgatás után. — Az alvajárás! Az alvajárás! Egyetlen egyszer történt meg velem, mióta élek: hatéves koromban!

— Úgy menjek hát el — folytatta s lábával megdobbantotta a föl-

det — hogy elvigyem magammal, ami barátság van a földön! Kétszeresen haljak meg azzal, hogy kétkedjek egy gyermekkorban kezdett, s a líceumban, az egyetemen folytatott testvériességben! De hát hol lehet Frédéric?

Sírni kezdett. Egy érzelemhez életünknél is jobban ragaszkodunk!

— Menjünk be — mondta — jobban érzem magamat a cellámban. Nem szeretném, ha sírni látnának. Bátran megyek halálba, de nem értek a helytelen hősködéshez s megvallom, hogy sajnálom az én szép fiatal életemet... Az éjszaka nem aludtam; gondolatban felidéztem gyermekkorom emlékeit s láttam magam, ahogy szaladgáltam azokon a réteken, amelyeknek emléke talán a vesztemet okozza. — Előttem állt a jövő — fordította másra a beszédet. — Tizenkét katona meg egy hadnagy, aki majd azt kiáltja: „Vállhoz! Célozz! Tüzelj!", aztán dobpergés, meg a gyalázat — ez most már az én egész jövőm. Vagy van Isten, vagy pedig nincs értelme az egésznek.

Akkor megragadta a kezem, majd átölelt s magához szorított:

— Ön az utolsó, akinek kiönthetem még a szívemet. Ön szabad lesz! Láthatja édesanyját! Nem tudom, gazdag-e, szegény-e, mindegy! Nekem most egyet jelent a világgal... Ezek itt nem verekednek majd örökké. No hát, ha egyszer béke lesz, menjen el hozzánk Beauvais-be. Hogyha anyám túléli halálom végzetes hírét, akkor még ott találja az otthonában. Mondja el neki vigaszként, hogy a fia ártatlan volt! El fogja hinni — tette hozzá. — Írok is neki; de ön viszi el hozzá az én utolsó tekintetem s beszélje el, hogy az élők közül önt öleltem át utoljára. Meglátja, milyen szeretettel fogadja szegény azt az embert, aki az én utolsó barátom volt! — Itt — mondta némi szünet után, miközben szinte leroskadt emlékeinek súlya alatt — itt senkit sem ismerek, sem a tiszteket, sem a katonákat, s biztosan mind borzad tőlem. Ha ön nincs, az én ártatlanságom titok maradna az ég és énközöttem.

Szentül megfogadtam néki, hogy teljesítem végső akaratát. Nyílt beszédem, áradó őszinteségem láthatólag megindította. Kis idő múlva a katonák másodszor is eljöttek érte s visszavitték a haditörvényszékre. Elhangzott a végítélet.

Nem tudom, miféle formaságok követték vagy kísérték ezt az első ítéletet s azt sem tudom, hogy a fiatal sebész szabályszerűen védte-e életét; csak annyit láttam, hogy másnapra várta az ítélet végrehajtását és hogy egész éjszakán át levelet írt anyjának.

— Mindketten szabadok leszünk — mosolygott rám másnap reggel, amikor benéztem hozzá — hallom, a tábornok önnek megkegyelmezett.

Hallgattam és erősen rászegeztem a szememet, hogy jól emlékembe véssem minden egyes vonását. Akkor, az undor kifejezésével, még ennyit mondott:

— Keservesen gyáva voltam! Egész éjjel kegyelmet kértem ezektől a falaktól...

S rámutatott cellája falaira.

— Bizony, bizony — folytatta — ordítottam a kétségbeeséstől, fellázadtam sorsom ellen, a legszörnyűbb erkölcsi agóniát szenvedtem át... Egyedül voltam!... Most viszont arra gondolok, mit szólnak majd mások... A bátorság is csak megszokás dolga. Illendően kell a halálba mennem... Ezért....

2

Kétféle igazság

— Ne mondja tovább — könyörgött ugyanaz a fiatal hölgy, aki meséért esengett és aki most hirtelen félbeszakította a nürnbergit. — Hadd maradjak bizonytalanságban s hadd higgyem, hogy megmenekült. Ha megtudnám ma, hogy agyonlőtték, nem aludnék egész éjjel. Holnap majd elmondhatja a többit.

Mindnyájan felkeltünk az asztal mellől. Szomszédnőm, belekapaszkodva Hermann úr karjába, így szólt hozzá:

— Ugye, mégiscsak agyonlőtték?

— Igen, tanúja lehettem az ítélet végrehajtásának.

— Hogyan, uram, képes volt rá...?

— Ő kívánta, asszonyom. Szörnyű dolog követni egy eleven ember gyászmenetét; egy emberét, akit szeretünk, egy ártatlanét! Ez a szegény fiatalember útközben folyton énrám nézett, mintha csak már bennem élt volna! Azt akarta, mondotta, hogy utolsó sóhaját én vigyem el édesanyjának.

— És látta az édesanyját?

— Az amiens-i béke[4] után elutaztam Franciaországba, hogy elmondhassam az anyának: „Ártatlan volt!" Mint egy jámbor zarándok, úgy indultam erre az útra. De Magnannét akkorra már elvitte a tüdősorvadása. Gondolhatja, mily bánatosan égettem el a magammal vitt levelet. Lehet, hogy mulatni fog az én germán holdkórosságomon, de

én valami fenséges és keserű drámát láttam ebben az örök titokban, amely végleg eltemette ezt a két sír közé vetett búcsúszót, hogy így senki se tudhasson róla ezen a végtelen világon, akárcsak a sivatag mélyén az oroszlántól fojtogatott utazó halálhörgéséről.

— És ha most szembeállítanák a ház egyik vendégével s rámutatnának: „Itt a gyilkos!" nem kezdődne-e egy újabb dráma? — szakítottam félbe Hermannt. — És akkor vajon mit tenne?

Hermann úr fogta a kalapját és eltávozott.

— Milyen hebehurgya beszéd — szólt most rám a szomszédnőm — s milyen gyerekesen viselkedik! Nézzen inkább Tailleferre! Látja? Ott ül a karosszékben, ott, a kandalló közelében, s Fanny kisasszony kávéval kínálja; nézzen csak rá: mosolyog. Egy gyilkos, akit ez az elbeszélés kínpadra kellene, hogy feszítsen, tudna-e ily nyugodtan maradni? Hát nem olyan a külseje, mint egy jámbor pátriárkáé?

— Igen, igen — feleltem — de azért kérdezze meg tőle, résztvett-e a német hadjáratban?

— De miért ne?

És azzal a merészséggel, amelynek a hölgyek csak ritkán vannak

híjával, ha tetszik nekik a vállalkozás vagy ha kíváncsiságuk is közrejátszik, szomszédnőm már ment is a hadiszállító felé.

— Ugye — kérdezte — volt Németországban?

Taillefer erre a kérdésre majdnem elejtette a csészealját.

— Én, asszonyom?... Nem, soha életemben.

— Ugyan, mit beszélsz, Taillefer? — szakította félbe a bankár — hát nem voltál az élelmezésnél, a wagrami hadjáratban?

— Igaz, igaz — felelte Taillefer — akkor csakugyan jártam ott.

— Téved, hisz ez egész rendes ember — jelentette ki szomszédnőm, amikor visszatért a közelembe.

— Hát jó — kiáltottam fel — mielőtt vége lesz az estélynek, meglátja, kikergetem a gyilkost menedéke mocsarából.

Mindennap lenne alkalmunk látni olyan erkölcsi jelenségeket, melyeknek meglepő mélységét csak egyszerűségük múlja felül: azért is nem vesszük őket észre. Ha például egy szalonban két olyan ember kerül össze, akik közül az egyik teljes joggal vethetné meg vagy gyűlölhetné a másikat, akár mert ismeri múltjának egy rejtett és benső foltját, akár valami titkos megérzésből, akár mivel bosszút akar rajta állni a jövőben, ez a két ember kitalálja egymást s előre megérzi az örvényt, amely máris elválasztja vagy el fogja választani őket. Ösztönösen figyelik egymást s közben vigyáznak önmagukra; tekintetük, minden mozdulatuk, gondolatuk meghatározhatlan fluidumát[5] árasztja, valami delejes vonzás van köztük. Nem tudom, mi vonz erősebben, a bűn-e, a bosszú-e, a sértés-e, a gyűlölet-e. Akár pap, aki a gonosz jelenlétében nem tudta megszentelni az ostyát, ők is gyanakvón, feszélyezetten állnak egymással szemben: az egyik komor, a másik udvarias, nem tudom, melyik a kettő közül; az egyik pirul vagy sápad, a másik reszket. Nem egyszer az, aki bosszút áll, éppoly gyáva, mint áldozata. Kevesen mernek rosszat tenni, még akkor is, ha szükség van rá; viszont sokan hallgatnak vagy akár meg is bocsátanak, akár mert gyűlölik a zajt, akár mert félnek a tragikus megoldástól. Lelkünknek és érzelmeinknek ez az egymást-szimatolása titokzatos harcot teremtett köztem és a hadiszállító között. Mióta először szóltam hozzá Hermann elbeszélése közben, állandóan kerülte a tekintetem. Igaz, lehet, hogy valamennyi vendégét is kerülte! Közben a tapasztalatlan Fannyval, a bankár lányával beszélgetett; mint a bűnösök általában, biztosan szükségét érezte ő is az ártatlanság közelétének, talán abban a reményben, hogy mellette majd nyugalmat lelhet. De azért, tőle távol is, minden szavára odahallgattam, s éles szemem még így is megbabonázta az övét.

Valahányszor azt hitte, hogy büntetlenül leskelődhet rám, tekintetünk mindig találkozott; olyankor aztán azonnal lesütötte a szemét. Fáradtan ettől a gyötrelemtől, hogy megszüntesse, játszani próbált. Ellenfelére fogadtam, de azzal a kívánsággal, hogy elveszítsem a pénzemet. Kívánságom teljesült, a távozó játékosnak én ültem a helyére s így kerültem szembe a gyilkossal.

— Nem volna kedves — mondtam neki, mialatt kiosztotta a lapokat — nem volna kedves újrakezdeni?

Amire játékpénzét, nagy sietséggel, balról jobbra csúsztatta. Szomszédnőm odajött mellém, s én jelentős pillantást vetettem rá.

— Szabad tudnom — kérdeztem a hadseregszállítótól — Frédéric Taillefer úrhoz van szerencsém? Mert a Taillefer-családot igen jól ismertem Beauvais-ben.

— De igen, az vagyok — felelte.

Leejtette lapjait, elsápadt, fejét a kezébe fogta, megkérte egyik fogadóját, helyettesítse a játékban és felkelt a helyéről.

— Itt rettentő meleg van — mondta — s félek...

Nem fejezte be mondatát. Arca most így hirtelen szörnyű szenvedést árult el; azonnal elhagyta a termet. A házigazda kikísérte s látszott, élénken érdeklődik vendége állapota felől. Szomszédnőmmel egymásra néztünk: a hölgy arcát, az volt az érzésem, keserű szomorúság árnyékolta.

— Azt hiszem — mondta — nem bánt vele nagyon könyörületesen, s odaállt velem egy ablakmélyedésbe, amikor vesztett játszma után felkeltem a játékasztal mellől. — Úgy szeretné hát gyakorolni a szívekben-olvasás tudományát? Mért nem engedi szabadjára az emberi és az isteni igazságtevést? Az egyik alól kibújhatunk, a másikat sose kerüljük el! Olyan irigylésre méltók egy esküdtszéki elnök előjogai? Hisz maga szinte rosszabb volt a hóhérnál...

— Az előbb azért osztotta, azért csigázta fel a kíváncsiságom, hogy most meg erényt prédikáljon?

— Gondolkodtam a dolgon — válaszolta.

— Szóval jaj a szerencsétleneknek, békesség a gonoszoknak, s istenítsük, ugye, az aranyborjút! De hagyjuk az egészet — tettem hozzá nevetve. — Nézze csak azt a fiatal hölgyet, aki most lép a szalonba.

— No és aztán?

— Három nappal ezelőtt a nápolyi nagykövet bálján láttam: akár hiszi, akár nem, szenvedélyesen beleszerettem. Könyörgöm, mondja meg a nevét. Senki se tudta...

— Victorine Taillefer kisasszony!

Valósággal elszédültem.

— Mostohája — mondta szomszédnőm, akinek alig hallottam a hangját — nemrég hozatta haza a zárdából, ahol csak most, utólag fejeződött be a neveltetése. Apja soká nem akarta elismerni a leányának. Ma jön először ebbe a házba. Igen szép lány és igen gazdag.

Ezeket a szavakat gyilkos mosoly is kísérte. E pillanatban heves, de fojtott kiáltásokat hallottunk: mintha csak a közelből, egy szomszéd lakásból jöttek volna s gyengén visszhangzottak a kertben.

— Mintha Taillefer hangja lenne? — mondtam.

Mindketten feszült figyelemmel hallgattunk erre a zajra s csakhamar ijesztő nyögések jutottak a fülünkhöz. A háziasszony hirtelen lélekszakadva rohant felénk s becsukta az ablakot.

— Kerüljünk — szólt hozzánk — minden drámát. Ha Taillefer kisasszony hallaná az apját, idegrohamot kaphatna.

A bankár is visszatért közénk, odament mindjárt Victorine-hez s fülébe súgott valamit. A fiatal lány felsikoltott, rohant az ajtó felé s már el is tűnt. Ez az esemény egyszerre nagy izgalmat keltett a szalonban. A játszmákat abbahagyták. Mindenki a szomszédját kérdezte. A hangok moraja növekedett s kis csoportok alakultak.

— Taillefer úr csak nem lett? ... — kérdeztem.

— Üngyilkos, úgye? — kiáltott fel csípős nyelvű szomszédnőm. — Gondolom, vígan gyászolná, vallja csak be!

— De hát mi történt vele?

— Szegénynek — felelt a háziasszony — van valami különös baja; nem tudtam megjegyezni a nevét, bár Brousson doktor eleget emlegette; most is egy ilyen rohama volt.

— Miféle betegség lehet ez? — kérdezte hirtelen egy vizsgálóbíró.

— Ó — felelt a bankárné — valami szörnyű baj, kedves uram! Az orvosok nem tudnak rá orvosságot. Azt mondják, kegyetlen fájdalmakkal jár. Egyszer szegény Taillefernek ugyanilyen rohama volt odalenn, a birtokunkon, s hogy ne halljam, kénytelen voltam elmenni egy szomszédnőmhöz; borzalmas módon kiáltoz, meg akarja magát ölni: a lánya nem tehetett mást, odakötöztette az ágyához s kényszerzubbonyt is adatott rá. Szegény ember azt állítja, hogy olyankor állatok rágcsálják az agyvelejét: mintha minden idegét tépné, vágná, feszítené, fűrészelné valami. Amellett úgy fáj a feje, hogy nem érezte, mikor régen égető kúpokat raktak rá, csak azért, hogy próbáljon másra gondolni; de Brousson, a háziorvosa, ezt egyenesen megtiltotta, azt ál-

lítva, hogy idegbaj az egész, éspedig ideggyulladás, amelyet piócákkal gyógyít a nyakán s ópiummal a fején; s csakugyan, azóta ritkábbak a hevesebb rohamok, s legfeljebb évente egyszer, az ősz vége felé jelentkeznek. Amikor megint jobban van, Taillefer százszor is elismétli, hogy az ilyen fájdalmaknál a kerékbetörést is jobban bírná.

— Szóval nincs egészen jól! — szólt közbe egy tőzsdeügynök, a szalon mulattatója.

— Ó! — folytatta a bankárné — a múlt évben majdnem belehalt. Valami sürgős dologban egyedül ment le a birtokára: talán segítség hiányában, huszonnégy óráig mozdulatlan, már-már szinte holtan feküdt. Csak egy forró fürdő tudta magához téríteni.

— Akkor hát mi az? Merevgörcs? — kérdezte a tőzsdeügynök.

— Nem tudom — felelt a háziasszony. — Harminc éve él már együtt ezzel a háborúban szerzett bajával; azt mondta, egy faszilánk fúródott a fejébe, amikor elvágódott egyszer egy hajón; de Brousson reméli, hogy meggyógyítja. Azt mondják, az angolok kéksavval kezelik, s veszély nélkül, ezt a betegséget...

E pillanatban a többinél is élesebb kiáltás hangzott a házban, s a borzalmaktól dermedten hallgattuk.

— Hát igen — folytatta a bankárné — erre vártam most, minden percben. Ilyenkor táncolt alattam a szék s minden idegem reszketett. De azért milyen különös?! Szegény Taillefer hiába érez ilyen pokoli szenvedéseket, sohase tud már belehalni. Iszik, eszik, mint akárki más azokban a szünetekben, amelyeket ez a szörnyű gyötrelem hágy az életében... Milyen furcsa a természet! Egy német orvos azt mondta neki, hogy ez valami köszvény a fejben: és ez eléggé egyezik Brousson doktor véleményével.

Otthagytam a háziasszony köré csoportosuló vendégeket s Taillefer kisasszonnyal együtt távoztam a bankáréktól, miután inas is jött érte.

— Ó, Istenem, Istenem — kiáltozott sírva a fiatal lány — mit követett el szegény apám, hogy ilyen szenvedést mér rá az ég?... Pedig, higgye el, csupa jóság!

Együtt mentem le vele a lépcsőn s besegítettem a fogatába: apja már benn ült, kétrét görbedve. Taillefer kisasszony azzal próbálta elfojtani apja nyögését, hogy zsebkendőt tapasztott a szájára; sajnos, a beteg meglátott engem, arca még inkább eltorzult, melléből görcsös kiáltás szakadt fel, szörnyű tekintettel mért végig, s a kocsi továbbrobogott.

Ez a vacsora, ez az estély kegyetlen befolyást gyakorolt életemre és érzelmeimre. Szerettem Taillefer kisasszonyt, épp talán, mert a becsület s a tapintat nem engedte, hogy egy gyilkos családjába lépjek, bármily jó apa és jó férj lehetett is egyébként. Valami hihetetlen végzetesség mindig oly házak felé sodort, ahol előre tudtam, hogy találkozhatom Victorine-nel. Sokszor, miután szavamat adtam önmagamnak, hogy kerülni fogom, este már megint vele voltam. Ilyenkor minden esetben végtelen örömöt éreztem. Jogos szerelmem, amelyet képzelt lelkifurdalások hevítettek, valami bűnös szenvedély színeiben ragyogott. Megvetettem magamat, ha köszöntem Taillefernek, amikor véletlenül a lányával volt; de azért köszöntem neki! Amellett, sajnos, Victorine nemcsak afféle csinos leány: művelt, csupa tehetség, csupa szeretetreméltóság, híján minden merevségnek, mindennemű fölényességnek. Mindig tartózkodva beszél; s jellemében van valami melankólikus varázslat, aminek senki sem tud ellenállni: azt hiszem, szeret vagy legalábbis meghagy ebben a hitemben; van egy bizonyos mosolya, melyet csak nekem tartogat; s ha velem van, hangja is megenyhül. Ó, igen! Tudom, hogy szeret engem; de ha imádja az apját, de ha folyton magasztalja szelídségét, jóságát, elragadó jellemvonásait! Ezekkel a magasztalásokkal ugyanannyi tőrszúrást irányít a szívemnek. Egy nap majdnem magam is cinkosa lettem annak a bűnnek, amelyből a Taillefer-család gazdagsága származik: már-már megkértem Victorine kezét. Akkor aztán menekültem, utaztam, elmentem Németországba, Andernachba. De visszajöttem. Victorine-t sápadtnak, soványabbnak találtam! Ha jó színben, jókedvben látom, végleg megszabadultam volna tőle. Így viszont régi szenvedélyem megint újult lánggal égett. Mivel féltem, hogy aggályaim még rögeszmévé fajulhatnak, elhatároztam, hogy összehívom a tiszta lelkiismeretek nagytanácsát, amely tán némi világot vethet erre a magas erkölcsi és filozófiai problémára. A kérdés még bonyolódott is, amióta visszatértem Párizsba. Szóval két nappal ezelőtt meghívtam azokat a barátaimat, akiknek a nyíltságában, becsületében, erkölcsi tapintatában sose kétkedtem még. Így láttam vendégül két angolt, egy követségi titkárt s egy puritánt; aztán egy volt minisztert egész politikai érettségében; egynéhány fiatalembert ártatlanságuk varázsában; egy papot, egész aggastyánt; aztán egykori gyámomat, a világ legtisztább lelkét, akinek gyámi elszámolása örökké emlékezetes marad az ügyvédek közt; egy ügyészt, egy közjegyzőt, egy bírót, szóval minden gyakorlati erényt, minden társadalmi véleményt. Azzal kezdtük, hogy jól vacsoráztunk, jól vitáztunk, jól ordítoztunk,

aztán a csemegénél elmondtam nyíltan a históriámat, s utána pár jó tanácsot kértem, persze gondosan elhallgatva leendő jegyesem nevét.

— Adjanak tanácsot, barátaim — mondtam, mikor befejeztem az elbeszélést. — Vitassák meg soká a kérdést, mintha egy törvényjavaslatról lenne szó. Ide hozhatjuk az urnát és a biliárdgolyókat s a titkos szavazás szabályai szerint szavazzanak igennel vagy nemmel az én házassági tervemre.

Hirtelen mély csend keletkezett. A közjegyző nem akart részt venni a játékban.

— Hisz — mondta — szerződésre kerülne sor.

Gyámomat elnémította a bor s gyámság alá kellett helyezni, hogy ne történjék semmi baja, ha majd hazatér az otthonába.

— Értem! — kiáltottam fel. — Azzal, hogy most hallgatnak, erélyes útmutatást adnak nekem!

A társaságban némi mozgás támadt.

Egy birtokos, aki részt vett a Foy tábornok[6] sírjára és gyermekeiért indított gyűjtésben, így szólt:

— *A bűn, mint az erény, fokonkint árad széjjel!*

— Fecsegő! — súgta a volt miniszter s megbökte a könyökömet.

— De hát hol a nehézség? — kérdezte egy főúri vendég, akinek családja hithű protestánsok elkobzott vagyonából gazdagodott meg, a nantes-i türelmi törvény[7] eltörlése következtében.

Az ügyész felkelt a helyéről:

— Jog szerint, csakugyan *jelen esetben* nem látok semmiféle nehézséget. Előkelő vendégünknek tökéletesen igaza van! — kiáltott fel a törvény szószólója. — Végre is mire való az elévülés? Hol tartanánk mindnyájan, ha folyton keresgélni kéne a vagyonok eredetét? Az egész: lelkiismeret dolga. Ha az ügyet mindenképp törvényszék elé akarja vinni, akkor vigye a gyóntatószék elé.

A megtestesült törvény elhallgatott, leült s kiürített egy pohár champagne-i bort. Utána a jó pap kelt fel, az Evangélium magyarázója.

— Isten — mondta szilárd hangon — gyengének teremtett bennünket. Ha szereti a bűn örökösnőjét, nyugodtan feleségül veheti, de érje be az anyai jussal s az apai részt adja a szegényeknek.

— Igen ám — szólott most közbe egy könyörtelen érvelő bűvész, akinek a fajtája oly gyakori a nagyvilágban — igen ám, de talán az apa

azért nősült gazdagon, mert akkor már ő is gazdag volt! Legkisebb boldogsága is bűnének volt a gyümölcse!

— A vita magában is ítélet! Vannak dolgok, amelyekről az ember sohasem tanácskozik — kiáltott fel derék gyámom, aki mámora villámával vélte megvilágítani a társaságot.

— Úgy van! — mondta a követségi titkár.

— Úgy van! — kiáltott fel a pap.

Holott ez a két ember sose volt ugyanazon a véleményen.

Egy örökös képviselőjelölt, akinek nemrég, a választáson, csak százötven szavazata hiányzott a szükséges százötvenöthöz, szintén felkelt most a helyéről.

— Uraim — mondta — szellemi természetünknek ez a rendkívüli jelensége élesen elüt attól a normától, amely társadalmunkban uralkodik. Tehát a megejtendő döntés lelkiismeretünk rögtönzött ténye, hirtelen megfogalmazása legyen, tanulságos ítélet, legbensőbb fogékonyságunknak megfoghatatlan árnyalata, mint azok a villanások, amelyek ízlésünk érzületét alkotják... Szavazzunk.

— Szavazzunk! — így a vendégek.

Mindenkinek két golyót, egy fehéret és egy pirosat adattam. A fehér, a szüzesség képe, a házasság ellen szólt; a vörös viszont mellette. Én, a magam részéről, csupa tapintatból nem szavaztam. Barátaim száma tizenhét volt, kilenccel teljes többséget kaphattunk. Mindenki beleejtette a golyóját abba a szűk nyakú vesszőkosárba, amelynek számozott golyócskái közül húzzák ki a játékosok a helyszámukat, és mindnyájan egyformán kíváncsiak s izgatottak is voltunk, mert a tisztult erkölcsnek ezt a szervezésmódját roppantul eredetinek tartottuk. A szavazás eredménye kilenc fehér golyó volt! Ez az eredmény nem lepett meg; de akkor az az ötletem támadt, hogy megszámláljam bíráim közt a velem egykorú fiatalokat. Valóban, ezek a szőrszálhasogatók pontosan kilencen voltak s mind a kilenc egyformán gondolkozott.

„O, ó! — mondtam magamban. — Titkos egyhangúság a házasság mellett s egyhangúság ellene! Hogyan oldjuk meg a nehézséget?"

— Hol lakik a jövendő após? — kérdezte szelesen egyik iskolatársam, rosszabb színlelő a többinél.

— Már nincs após! — válaszoltam. — Lelkiismeretem, még csak

nemrég, eléggé világosan beszélt s feleslegessé tette volna ezt a mai ítéletet. Viszont ha ma elgyengült a hangja s ha gyávább lettem, annak is okát adom.

S miután kihúztam tárcámból, megmutattam vendégeimnek a következő gyászjelentést:

Szomorú szívvel értesítjük

JEAN-FRÉDÉRIC TAILLEFER ÚRNAK,

a Taillefer és társa cég beltagjának, egykori élelmezési szállítónak, életében a Becsületrend és az Arany Sarkantyú lovagjának, a párizsi nemzetőrség második légiója első gránátos százada kapitányának ez év május elsején, Joubert utcai palotájában bekövetkezett haláláról. A temetési szertartás s az engesztelő szentmise... ekkor és ekkor lesz...

Gyászolják: ezek és ezek...

— Most aztán mit tegyek? — folytattam. — A kérdést a legnagyobb engedékenységgel kezelem. Taillefer kisasszony földjeit biztosan egész vérözön borítja, s apjának az öröksége, tudom, egy roppant vérmező, az Evangélium *Hacelmá*-ja[8]... De Prosper Magnan nem hagyott örököst; s ugyancsak hiába kutattam az Andernachban meggyilkolt gombostűgyáros családja után. Akkor hát kinek adjam vissza a vagyont? Van-e jogom elárulni egy váratlanul felfedett titkot, egy levágott fejet csapni egy ártatlan lány hozományához, rossz álmokat hozni neki, megfosztani egy ábrándjától s megölni másodszor is az apját azzal, hogy azt mondanám neki: „Minden arany vérfoltos!" Kölcsönkértem egy öreg paptól a *Lelkiismereti Esetek Nagyszótárát*, de nem találtam megoldást benne az én kételyeimre. Kegyes alapítványt tegyek Prosper Magnan, Walhenfer és Taillefer lelkiüdvéért? Végre is a tizenkilencedik század kellős közepében vagyunk! Építtessek egy aggok házát vagy alapítsak egy erénydíjat? Az erénydíjjal biztosan csirkefogókat jutalmaznának! Ami a kórházakat illeti, a legtöbb ma, azt hiszem, nem más, mint a bűn oltalmazója! Különben is, mit érnének az ilyen befektetések? A hiúságnak talán hasznosak, de jelentenek-e igazi jóvátételt, ha ugyan az én dolgom a jóvátétel? Amellett szeretem Victorine-t, szenvedélyesen

szeretem. Szerelmem egy az életemmel! Ha mármost ok nélkül azt ajánlanám egy fényűzéshez, választékossághoz szokott fiatal leánynak, akinek élete tele van válogatott műélvezettel, aki szeret lustán elmerengeni Rossini zenéje mellett az Operában, ha tehát azt ajánlanám neki, hogy mondjon le másfél millióról bárgyú aggok, vagy mit tudom én: holdkóros betegek kedvéért, vagy nevetve fordítana hátat, vagy pedig bizalmas barátnője ostoba tökfilkónak tartana; ha szerelmi mámoromban dicsérném néki az egyszerűség báját és szerény kis házamat a Loire partján, ha arra kérném, áldozza fel párizsi életét a szerelmünknek, ezt legfeljebb erényes hazugság árán tehetném; amellett esetleg szomorú tapasztalatokat is szerezhetek s elveszteném a lány szívét, mert hisz szerelmes a bálba, a cicomába s most énbelém. Csakhamar elhódítaná tőlem egy karcsú és ragyogó katonatiszt, akinek hullámos bajusza van, zongorázik, dicséri Byront s igen szépen lovagol... Mit tegyek? Uraim, irgalom, adjanak már tanácsot!...

A derék ember, a puritán, aki hasonlít Jenny Deansnek[9], Walter Scott hősnőjének apjához, akit már említettem az előbb, s aki eddig nem szólt egy szót sem, most vállat vont s ezt mondta:

— Szamár vagy! Mért kellett kérdezned tőle, hogy Beauvais-ból való-e?

AZ ELHAGYOTT ASSZONY

Ezernyolcszázhuszonkettőben, még a tavasz kezdetén, a párizsi orvosok Alsó-Normandiába küldtek egy fiatalembert, aki akkortájt lábadozott megerőltető tanulmányai közt vagy talán életmódjától szerzett tüdőgyulladásából. Felépüléséhez háborítatlan nyugalomra, könnyű táplálkozásra, hűvös levegőre és a viharos érzelmek teljes hiányára volt szüksége. Úgy látszott hát, hogy Bessin bőven termő földje és a vidéki napok egyhangúsága elősegíti gyógyulását. Meg is érkezett a tengertől két mérföldnyire fekvő csinos városkába, Bayeux-be, egyik unokanővéréhez, aki oly szívélyesen fogadta, ahogy ezt csak a visszavonultsághoz szokott emberek cselekszik, kiknek valóságos boldogság, ha rokon vagy jó barát vetődik el hozzájuk.

Néhány szokástól eltekintve valamennyi kisváros hasonlít egymásra. Így hát, miután ez a párizsi fiatalember, névszerint Gaston de Nueil báró, több estét töltött már unokanővérénél, Sainte-Sevère asszonynál, illetve az ő társaságához tartozó személyiségeknél, hamarosan megismerte mindazokat, akiket ebben a zártkörű világban úgy emlegetnek, hogy *az egész város.* Gaston de Nueil ugyanazt a mozdulatlan csoportot látta bennük, amelyet a figyelő szem minden városban megtalál, ahol csak a hajdani Franciaországot képviselő régi rendek székelnek.

Itt volt legelőször az a család, melynek nemességét — bár ötven mérfölddel távolabb már nem ismerik — a megyében elvitathatatlannak és a legősibb időkből származónak tartják. A királyi családnak ez a gyenge utánzata, anélkül, hogy bárki is sejtené, házasulások révén érinti a Grandlieu-ket meg a Navarraiakat, beleágazik a Cadignanokba és felkapaszkodik a Blamont-Chauvry famíliáig. E kiváló nemzetség feje feltétlenül vakmerő vadász. Modortalan ember módjára mindenkit elcsigáz névleges felsőbbrendűségével; megtűri valahogy az alprefek-

tust, ahogy elszenvedi az adófizetést is; hallani sem akar a XIX. század újkeletű nagyságairól és a kormányelnök nem nemesi származását úgy emlegeti, mint a politikai élet rettenetes elfajulását. Felesége metsző hangon, fennen beszél, valamikor imádókat tartott, de húsvétkor rendszeresen elvégzi a szentgyónást; rosszul neveli a lányait és úgy véli, hogy a nevük mindig elegendő vagyon lesz számukra. Egyébként a férj és a feleség mit sem tud a divatos fényűzésről: inasaikat ma is színpadi libériákban járatják, ezüstnemű, bútor, fogat tekintetében éppúgy a régimódihoz ragaszkodnak, mint erkölcs vagy beszédmodor dolgában. Máskülönben ez az ósdi pompa elég jól megfér a vidéki krajcároskodással. Egyszóval hajdani nemesemberek, kevesebb hűbéri szolgáltatást kapnak, de megfogyatkoztak kutyafalkáik és paszományos öltözékeik is, egymás iránt mind a legnagyobb tisztességgel viseltetnek, és valamennyien olyan hercegek odaadó hívei, akiket csak messziről láthatnak. Ez a *rangrejtetten* élő történelmi família ma is olyan eredeti, mint valami függélyes szövésű antik falikárpit. A családban elmaradhatatlanul ott tengődik egy nagybácsi vagy fivér, a Szent-Lajos rend nagykeresztjével kitüntetett egykori helytartó, régi udvari méltóság, aki hajdanában Richelieu marsall mellett harcolt Hannover bevételénél és aki úgy került ide, mint egy XV. Lajos korából származó vénséges gúnyirat elkallódott lapja.

Ezzel az ásatag famíliával szemben áll egy gazdagabb, de kevésbé ősi nemességű család. A férj meg a feleség télen két hónapot Párizsban tölt és hazatértükkor magukkal hozzák a könnyed beszédmodort s a röpke szenvedélyeket. Az asszony választékosan öltözködik, csak kissé cifrán és mindig egy lépéssel a divat mögött kullog. De azért csúfolkodik szomszédai erőltetett tudatlanságán; ezüstneműje újmódi; inashadat, néger szolgákat, belső lakájt tart. Nagyobbik fia tilburyn hajtat és a legidősebb fiúgyermek jogán nem csinál semmit; a fiatalabbik ezzel szemben államtanácsos. Az atya apróra ismeri a minisztérium cselszövéseit, adomákat mesél XVIII. Lajosról és madame du Cayláról;[1] öt százalékos papírokat vásárolgat, óvakodik az olyan társalgástól, ahol almaborról esik szó, ámbár rossz szokásból néha még helyesbíti a megyei vagyonok adatait; tagja a megyegyűlésnek, ruháit párizsi szabónál készítteti, és a Becsületrend keresztjét viseli. Egyszóval ez a nemesúr megértette a Restaurációt és a képviselőházban kovácsol tőkét magának, de korántsem oly ízig-vérig royalista, mint a másik famíliа, amellyel verseng. A *Gazette*[2]-et és a *Débats*-t járatja. A másik família csak a *Quotidienne*[3]-t olvassa.

Oeminenciája, a püspök, egykori püspöki helynök, hol jobbra, hol balra hányódik a két hatalom között; ezek megadják neki a vallást megillető tiszteletet, ámbátor időnként azt az erkölcsi tanulságot éreztetik vele, amit a jó La Fontaine *Az ereklyét cipelő szamár*[4] meséjének végére biggyesztett. A derék férfiú ugyanis közrendű családból származik.

Ezután következnek a másodrendű építestek, a húsz-harmincezer frank évjáradékot húzó kisnemesek, akik valamikor sorhajókapitányok, lovassági kapitányok vagy egyáltalán semmik sem voltak. Ha úton vannak, inkább lovon járnak s valahogy középhelyet foglalnak el a szentségekkel siető plébános meg a szemleútját járó, adóellenőr között. Szinte valamennyien szolgáltak az apródoknál vagy a testőröknél, majd életük békés alkonyán személyesen gazdálkodnak és jóval többet törődnek a fakitermeléssel vagy az almaborszürettel, mint a monarchiával. Mindezek ellenére két whist rubber között vagy egy triktrak játszma során az alkotmánylevélről és a liberálisokról folytatnak eszmecserét, de csak azután, hogyha már felbecsülték a hozományokat a családfák szép rendjének megfelelően, melyet könyv nélkül ismernek. Asszonyaik büszkén felszegik fejüket és silány bricskáikban udvarhölgyek szerepében tetszelegnek. Azt hiszik, díszesen öltözködnek, amiért vállkendősen és főkötősen járnak; hosszas tépelődés után évente két kalapot vesznek, de csak akkor hozatják meg, ha valaki úgyis megy Párizsba; általában erényes és szószátyár teremtések.

Az arisztokrata kaszt e főbb elemei köré két-három előkelő vénlány csoportosul; ezek megoldották a kérdést, hogyan kell az emberi nemet ingatlanhoz rögzíteni. Valósággal egybenőttek azokkal a házakkal, amelyekben láthatók: alakjuk, öltözetük szervesen hozzátartozik az ingatlanhoz, a városhoz, a vidékhez; ők táplálják a hagyományt, az emlékezetet, ők testesítik meg a közszellemet. Valamennyien kissé merevek és szoborszerűek, kellő időben mosolyognak vagy csóválják fejüket és időnkénti megjegyzéseiket az emberek elmésnek tartják.

Arisztokratikus nézetei, illetve vagyona segítségével néhány gazdag polgár is beférkőzött ebbe a kicsiny Saint-Germain negyedbe. Viszont, bár már negyvenedik esztendejüket tapossák, a társaságban csak így beszélnek róluk: — Ez a *kis izé* jóravalóan gondolkodik. — És megválasztják őket képviselőnek. Általában a vénkisasszonyok pártfogását élvezik, de titokban sok mindent pusmognak erről.

Végezetül ez az előkelő társaság néhány papi személyt is befogad, részben stólájuk miatt, vagy esetleg azért, mivel elmések, meg azután

ezek a nemesurak unatkoznak egymás között és a polgári elemeket ugyanazzal a célzattal vezetik be szalonjaikba, amellyel a pékmester élesztőt kever a tésztájába.

Mindezekben a koponyákban a felhalmozott intelligencia-mennyiség nagyrészt vénséges képzetekből és elvétve néhány új gondolatból áll, amelyeken estéről estére közösen rágódnak. Hasonlóan egy kis öblöcske vizéhez, a gondolatokat közvetítő mondatoknak is megvan a maguk mindennapos hullámjátéka, hajszálra ismétlődő, örökös örvénylése, és akik hallgatják süket mormolását, hallgatni fogják holnap is, egy év múlva is, mindörökké. Az evilági dolgokról formált megdönthetetlen ítéleteik hagyományos tudományt alkotnak és nincs olyan hatalmas ember, aki ehhez egy csöppnyi szellemet is hozzácsempészhetne. Ezeknek a betokosodott embereknek az élete a szokások merev pályáin kering, melyek éppoly megrögzöttek, akár vallási, politikai, erkölcsi és irodalmi nézeteik.

Ha netalántán idegen vetődik ebbe az összehangolt körbe, nem minden irónia nélkül figyelmeztetik: „Mi nem sziporkázunk úgy, mint az ön párizsi társasága!" — és mindenki kárhoztatni fogja szomszédja életmódját és azt igyekszik elhitetni, hogy őt más fából faragták, mint a társaság többi tagját, s hogy ő megpróbálta őket már új utakra vezetni, de sikertelenül. Ám, ha szerencsétlenségére az idegen valamely megjegyzéssel megerősíti a véleményt, amelyet itt egyik a másikról táplál, nyomban rámondják, hogy gonosz ember, nem ismer sem Istent, sem embert, romlott párizsi, *mint általában valamennyi párizsi.*

Midőn Gaston de Nueil felbukkant ebben a kis világban, ahol szigorúan betartották az etikett szabályait, ahol összhangban telt-múlt az élet, ahol minden a maga rendes helyén állt, ahol a nemességek és földbirtokok értékét ugyanúgy nyilvánították, ahogyan az újság utolsó oldalán a tőzsdei árfolyamokat — mikor Gaston de Nueil itt felbukkant, már jó előre megméretett a bayeux-i közvélemény csalhatatlan mérlegén. Unokahúga, Sainte-Sevère asszony elmondta, hogy mekkora a vagyona és mekkorát remél, levezette családfáját, dicsérte ismeretségi körét, udvarias modorát és szerénységét. Hajszálra a személyének kijáró fogadtatásban részesítették, úgy érintkeztek vele, mint jó családból származó, nemes fiatalemberrel, meglehetősen közvetlenül, hiszen még csak a huszonharmadik évében járt, de azért bizonyos fiatal hölgyek meg anyák gyengéd tekinteteket vetettek rá. Auge-völgyi birtoka évi tizennyolc ezer frank járadékot hajtott, és atyjától előbb vagy utóbb örökölni fogja a manerville-i kastélyt, mindent tartozandóságával

együtt. Ami műveltségét, politikai jövőjét, személyes értékét és tehetségét illeti, minderről még csak szó sem esett. Dús földjei hozamát szilárd haszonbérleti szerződések biztosították; ültetvényei elsőrendű termést hoztak, a tatarozások és adók költsége a bérlők vállára nehezedett; almafái harmincnyolc esztendősek; meg aztán atyja épp most alkuszik a parkjuk mellett elterülő kétszáz hektáros erdőre, azt tervezve, hogy fallal keríti be az egészet. Hiába várt volna rá miniszteri tárca, lett légyen bármilyen híres ember, az említett előnyök mindennél többet nyomtak a latban. Gaston bátyjáról Sainte-Sevère asszony talán enyhe gonoszságból, de lehet, hogy számításból egy szót sem szólt, és Gaston is mélyen hallgatott róla. De hát a bátyja úgyis mellbeteg és valószínűleg egyhamar eltemetik, megsiratják és elfelejtik.

Gaston de Nueilt eleinte szórakoztatták ezek az emberek: mappájába vázlatokat készített — nyugodtan mondhatjuk — figuráikról, csontos, ráncos arcuk, karvalyorruk ízes valóságában, öltözékük és rigolyáik mulatságos eredetiségében; élvezte normandiai tájszólásukat, poros nézeteiket, ósdi jellemüket. Csakhogy miután egy ideig beleilleszkedett ebbe az életformába, mely a kalitkájukat szorgalmasan pörgető mókusok életére emlékeztet, hamarosan nyomasztónak érezte, hogy ebből az eleve megszabott életből — melyhez csak a kolostorukba zárkózó szerzeteseké hasonlatos — hiányzik a változatosság, és Gaston ekkor olyan válságos lelkiállapotba sodródott, amely még nem nevezhető unalomnak és csömörnek, de következményeiben már majdnem olyan, mint a kettő együttvéve. Ennek az átmenetnek könnyed fájdalmai múltán az egyén végleg beágyazódik a számára kedvezőtlen talajba, ahol szükségszerűen elsorvad és csontjai lassan megpuhulnak. Csakugyan, ha semmi sem szakítja ki ebből a világból, előbb-utóbb észrevétlenül átveszi szokásait, beleszédül a nagy ürességbe, amely magába olvasztja és megsemmisíti. Gaston tüdeje máris alkalmazkodott a környezet levegőjéhez. Hovatovább elismerte, hogy gondok és gondolatok nélkül tovafutó napjai üvegházi boldogságot rejtenek, s már-már megfeledkezett az életnedvek lüktető áramlásáról, az emberi szellem folytonos megtermékenyüléséről, amelyből pedig oly repeső hévvel vette ki részét a párizsi világban; és most úgy látszott, hogy e kövületek között maga is megkövesedik, hogy itt reked örökre, akárcsak Odisszeusz társai, és megelégszik a renyhe tespedéssel.

Valamelyik este Gaston de Nueil egy idős dáma és az egyházmegye püspöki helynöke között üldögélt egy szürke faburkolatú, nagy mészkőkockákkal padlózott szobában, melynek falait néhány családtag

képe díszítette, és ahol négy játékasztal körül tizenhat whistező vendég csevegett. A fiatalember nem gondolt semmire, csak a szokásos remek vacsorát fogyasztotta, mely a vidéki napok végső értelmét jelenti, és azon kapta magát, hogy helyesnek tartja az itteni szokásokat. Lassanként megértette, miért használnak ezek az emberek régi kártyalapokat, miért csapkodják őket az avítt terítőkre, és miért nem öltözködnek többé sem a maguk, sem a mások kedvéért. Valami filozófiát fedezett fel a napról napra megismétlődő élet egyhangú menetében, a logikus szokások nyugalmában és az elegáns holmik fumigálásában. Egyszóval majdnem megértette a fényűzés szükségtelenségét. Lelkében Párizs városa minden szenvedélyével, viharával és gyönyörűségével már csupán mint gyermekkori emlék ködlött. Készségesen megcsodálta egy fiatal lány vörös kezét, szerény, félénk viselkedését, noha első látásra a lány együgyűnek, modora érdesnek, egész valója visszataszítónak és a képe roppant nevetségesnek rémlett. Gaston majdnem elmerült az árban. Hajdanában vidékről került fel Párizsba és most Párizs lángoló életéből éppen visszahullott volna a vidék hideg mocsarába, ha nem üti meg fülét egy mondat, amely olyan fölindulást keltett benne, mintha valamely unalmas opera zenéjében egy eredeti motívum csendülne meg.

— Nem látogatta meg tegnap madame de Beauséant-t? — kérdezte az egyik öreg hölgy, a vidék legelőkelőbb családjának fejétől.

— Máma reggel mentem el hozzá — válaszolta a férfi. — Nagyon szomorú volt és olyan rosszul érezte magát, hogy hiába hívtam, nem akart részt venni holnapi vacsoránkon.

— Madame de Champignelles vacsoráján? — lepődött meg az özvegy.

— Úgy van, a feleségem vacsoráján — jegyezte meg nyugodtan a nemesúr. — Elvégre madame de Beauséant a Burgundi-házból származik. Igaz, hogy csak anyai ágon, de ez a név mindent fehérre mos. A feleségem nagyon szereti a grófnét, ez a szegény asszony pedig már oly régóta él magányosan, hogy...

Champignelles márki e szavak után szenvtelen nyugalommal nézett a körötte állókra, akik fürkésző tekintettel hallgatták; de nem lehetett kitalálni, vajon madame de Beauséant iránt szerencsétlensége vagy főúri származása miatt mutatkozott-e elnézőnek, hogy hiúságból látja-e vendégül, avagy kevélységből akarja rábírni a környékbeli nemesurakat és asszonyaikat, hogy azt az asszonyt befogadják.

A hölgyek pillantásából úgy látszott, egymástól szeretnének taná-

csot kérni; azután mindenki elnémult a szalonban és ez a hallgatás elárulta a társaság helytelenítő véleményét.

— Ez a madame de Beauséant nem azonos véletlenül azzal a hölggyel, akinek a kalandja Ajuda-Pinto úrral oly nagy port vert fel? — kérdezte Gaston szomszédnőjétől.

— Tökéletesen ugyanaz — hangzott a válasz. — A grófné Ajuda márki házassága után ideköltözött Courcelles-be, de itt nem fogadja senki. Egyébként sokkal finomabb szellem, semhogy ne érezné helyzete fonákságát: nem is próbált meglátogatni senkit. Champignelles márki és néhány úr tiszteletét tette nála, de ő csak Champignelles urat fogadta, talán családi kötelékük miatt: ugyanis rokonságban állnak egymással a Beauséant-ok révén. Beauséant márki atyja egy Champignelles-lányt vett nőül a család idősebbik ágából. Bár Beauséant grófné állítólag a Burgundi-házból származik, megértheti, hogy mégsem fogadhatunk be magunk közé egy asszonyt, aki különváltan él az urától. Már mi csak ilyen ostobán ragaszkodunk atyáink felfogásához. A grófné azért is hibázott kiruccanásaival, mert Beauséant márki gavallér férfi, bejáratos az udvarhoz: bizonyára lehetett volna vele józanul is beszélni. Csakhogy a felesége hóbortos teremtés...

Gaston, bár hallotta, már nem figyelt szomszédnője szavára. Ezernyi kósza ábránd kergetőzött belsejében. Ugyan jellemezhetjük-e bármely más szóval egy szerelmi kaland vonzó varázsát, midőn mosolya felfénylik a képzeletben, mikor a lélekben halvány reménység születik, mikor a szív megmagyarázhatatlan üdvöt, félelmet, fordulatot vár, noha még semmi sem táplálja és semmi sem köti meg e tündöklő káprázat futó szeszélyét? Ilyenkor repes a lélek, megvalósíthatatlan terveket sző, és kicsíráztatja egy szenvedély boldogságát. De meglehet, hogy ez a csíra már a teljes szenvedélyt hordozza bensejében, mint ahogy egy mag is magában rejt valamely szép, illatos, színpompás virágot. Gaston nem tudta, hogy madame de Beauséant olyan botrány után vonult vissza Normandiába, melyet a nők többsége irigyel és elítél, különösen, ha a fiatalság és szépség varázsa majd hogy nem igazolja a vétkes ballépését. Bárminek köszönhető is, mindenfajta hírnévben van valami bűvös erő. Valószínű, hogy a nők esetében — aminthogy ez hajdanában a családokra vonatkozott — egy bűn dicsősége eltörli a bűnös minden szégyenét. Ahogyan bizonyos házak lefejezett családtagjaikkal büszkélkednek, ugyanúgy egy csinos fiatalasszony csak vonzóbb lesz, ha boldog szerelem vagy rettenetes árultatás végzetes hírébe keveredik. Mennél inkább méltó a sajnálatra, annál nagyobb rokonszenvet

ébreszt. Csak a közönséges dolgokkal, az alpári érzelmekkel és kalandokkal szemben vagyunk kíméletlenek. Ha a figyelem felénk fordul, nagynak látszunk. És csakugyan, nem kell-e a többiek fölé emelkednünk, hogy láttassuk magunkat? A tömeg ugyanis ösztönszerűen tiszteletet érez minden megnövekedett dolog iránt, anélkül, hogy túlságosan firtatná a megnövekedés eszközeit. Ebben a pillanatban Gaston de Nueil azt érezte, hogy madame de Beauséant felé sodródik, meggondolásainak titkos rugói hatására, talán kíváncsiságból vagy abból a szükségből, hogy jelenlegi életét tartalommal töltse meg, egyszóval soksok megfoghatatlan indíték erejénél fogva, melyet leggyakrabban a *végzet* szóval foglalunk össze. Hirtelen ott termett előtte Beauséant grófné, egy sereg bájos képzet kíséretében: Gaston számára új világot jelentett; az ő közelében bizonyára volna mitől félni, lehet remélni, volna miért küzdeni és győzni. Bizonyosan mindenben más, mint ezek az emberek, akiket Gaston ebben a silány szalonban lát, egyszóval asszony, és a fiatalember még nem találkozott asszonnyal ebben a rideg környezetben, ahol a számítás helyettesíti az érzelmeket, az udvariasság puszta kötelességgé fajul, ahol a legegyszerűbb gondolatot is túlságosan sértőnek tartják, semhogy elfogadnák vagy akár kimondanák. Madame de Beauséant felidézte lelkében fiatalkori álmainak és legerősebb szenvedélyeinek emlékét, amelyek már-már szertefoszlottak.

Gaston de Nueil az est hátralévő részében szórakozottan viselkedett. Töprengett, milyen úton juthatna el madame de Beauséant-hoz, és természetesen, ilyen út nem létezett. A grófné ragyogóan szellemes asszony hírében állt. De ha az elmés asszonyok vonzódnak az eredeti vagy finom dolgokhoz, akkor igényesek, mindenen átlátnak; az ő közelükben tehát a tetszeni vágyás nehéz vállalkozásában legalább annyi esély van a kudarcra, mint a sikerre. Meg azután a grófné valószínűleg párosítja a helyzetéből fakadó büszkeséget a nevéhez illő méltósággal. Úgy látszott, hogy társtalan magánya választja el még a legkevésbé a világtól. Majdnem lehetetlen tehát, hogy fogadjon egy ismeretlen férfit, bármilyen előkelő családból származzék is.

Másnap délelőtt Gaston mégis elsétált a courcelles-i kastély felé és több ízben körüljárta az épülethez tartozó bekerített parkot. Illúzióitól elkápráztatva, melyekben korához illő természetességgel hitt, beleskelt a réseken vagy a fal felett, elnézte a zárt zsalukat és kémlelte azokat, amelyek nyitva voltak. Regényes véletlent remélt, hogy bejuthasson az ismeretlenhez, és már a következményeket latolgatta, anélkül, hogy rá-

észmélt volna képtelenségükre. Több délelőttön sétált így teljesen eredménytelenül: de ez a magányába temetkező, emberektől távol élő asszony, aki a szerelemnek esett áldozatul, minden újabb séta alkalmával nagyobbra nőtt képzeletében és mindjobban befészkelődött a lelkébe. Elannyira, hogy Gaston szíve már akkor is dobogott a reménységtől és örömtől, ha valamelyik kertész nehézkes lépteit hallotta a courcelles-i falak mentén.

Természetesen gondolt arra is, hogy levelet ír madame Beauséantnak; de vajon mit mondhatunk egy olyan asszonynak, akit még nem láttunk és aki nem ismer bennünket? Egyébként Gaston nem bízott önmagában, és azokhoz a fiatalokhoz hasonlóan, akik még illúziókat táplálnak, a halálnál is jobban rettegett, hogy levelére rettenetesen lesújtó hallgatás lehet a válasz és megborzongott, ha arra a roppant valószínűségre gondolt, hogy első szerelmes írása a tűzbe kerülhet. Ezernyi ellentétes gondolat örvényébe keveredett.

Végül mégis, miután már annyi agyrémet kergetett, annyi légvárat épített és a sok tépelődéssel pattanásig feszítette agyát, a nagy kutatásban rábukkant arra a szerencsés haditervre, amely a legártatlanabb asszonnyal is megérezteti a feléje sóvárgó férfi szenvedélyének hevét. A társadalmi élet furcsaságai gyakran legalább annyi valódi akadályt gördítenek egy asszony és egy szerelmes férfi közé, mint ahányat meséik bűbájos történetébe a keleti költők szőnek, akik bármilyen hihetetlen dolgokat találnak is ki, ritkán túloznak. A természetben csakúgy, akár a tündérek világában, a nőt mindig az kapja meg, aki eljut hozzá és meg tudja szabadítani sorvasztó rabságából. Még ha a legágrólszakadtabb vándordervis szeretett is bele a kalifa leányába, azt sem választhatta el hatalmasabb távolság, mint amilyen Gaston és madame de Beauséant között tátongott. A grófné mit sem tudott a fiatalember által köréje vont ostromgyűrűről, viszont Gaston szerelme csak növekedett az eléje tornyosuló akadályok hatására, melyek mögött látszat-kedvese a távolba vesző dolgok csábos fátyolába burkolózott.

Végül egy nap, belső sugallatára hallgatva, minden reménységét a szeméből kisugárzó szerelembe vetette. Abban a hitben, hogy a szavak a legszenvedélyesebb levélnél is ékesszólóbbak, meg aztán építve a nők természetes kíváncsiságára, meglátogatta Champignelles márkit, mivel az ő szolgálatait akarta felhasználni, hogy terve kivitelében megsegítse. Azt mondta a nemesúrnak: fontos és kényes üzenetet kell átadnia madame de Beauséant-nak, csakhogy nem tudja, vajon a hölgy elolvasná-e egy ismeretlen kéz írását s megbíznék-e egy idegenben,

ezért arra kéri a márkit, hogy legközelebbi látogatása alkalmával kérdezze meg a grófnét, kegyeskednék-e őt fogadni. És bár a lelkére kötötte a márkinak, hogy elutasító válasz esetén őrizze meg a titkot, felette fortélyosan arra is rávette, ne hallgassa el madame de Beauséant előtt a látogatása mellett szóló érveket. Hiszen ő, Gaston, becsületes, egyenes lelkű ember, képtelen minden ízetlen dologra, nem is említve az illetlen históriákat! Ekképp meglegyezgetve a márki hiúságát, a dölyfös nemesurat lépre csalta ez a szerelmi diplomácia, mely egy öreg nagykövethez méltó határozott modort és kétszínűsködést kölcsönöz a fiatalembereknek. Hiába próbált behatolni Gaston titkaiba, ez óvakodott elárulni őket és kétértelmű válaszokkal tért ki Champignelles márki ügyes kérdései elől, aki végül igazi francia lovag módjára elismeréssel adózott az ifjú finom tapintatának.

A márki rögvest elsietett Courcelles-be, olyan buzgón, ahogy meglett korú férfiak sietnek a csinos nők szolgálatára. Madame de Beauséant-ban, akkori körülményei között, egy ilyen üzenet nyugtalanító kíváncsiságot keltett. Ezért, bár emlékezetében kutatva nem talált semmi okot Gaston de Nueil látogatására, nem is tartotta lehetetlennek, hogy fogadja, természetesen, minekutána már óvatosan tájékozódott a fiatalember társadalmi rangjáról. Mindazonáltal eleinte elutasító választ adott, majd vitába bocsátkozott Champignelles márkival és faggatta, hátha megtudhatja tőle a látogatás indítékát; végül aztán beleegyezett. A márki titoktartása egyre jobban furdalta kíváncsiságát.

Champignelles márki nem akart nevetségesnek látszani és játszotta a beavatott, de tapintatos embert, aki tudja, hogy a grófné tökéletesen ismeri a látogatás célját, noha igen jóhiszeműleg sehogy sem sikerül kitalálnia. Madame de Beauséant már kapcsolatokat teremtett Gaston és olyan emberek között, akiket a fiatalember nem is ismert, képtelen feltevésekbe bocsátkozott és lassan maga sem tudta, hogy találkozott-e valaha is Nueil báróval vagy sem? A legőszintébb és legügyesebb szerelmi levél sem kelthetett volna ekkora hatást, mint ez a bizonyos talány, melyet madame de Beauséant többszörös próbálkozás ellenére sem tudott megfejteni.

Mikor Gaston értesült róla, hogy meglátogathatja a grófnét, először túláradt az elragadtatástól, hogy ilyen gyorsan részesül a hevesen sóvárgott boldogságban, de ugyanakkor rendkívül kínosan érezte magát, mivel ezek után fel kellett fednie csalafintaságát.

— Eh, csak láthassam! — kiáltott fel öltözködés közben. — Csak láthassam, az a legfontosabb!

Majd abban bízott, hogy midőn átlépi a courcelles-i kastély kapuját, hirtelen csak találkozik valami eszköz, amivel megoldhatja a gordiusi csomót, amelyet ő maga bogozott szorosra. A Gaston-féle emberek, bízva a végzet teljhatalmában, sohasem torpannak meg; mikor pedig az utolsó pillanatban szembe kerülnek a veszéllyel, bátorságot merítenek belőle és mindig megtalálják a leküzdéséhez szükséges erőt.

Aprólékos gonddal állította össze öltözékét. Mint a fiatalemberek általában, ő is úgy képzelte, egész sikere egy jól vagy rosszul fésült hajfürtön múlik, és nem tudta, hogy az ő korában minden bájos és vonzó. Egyébként a kiváló asszonyok, mint madame de Beauséant is, csupán a szellem varázsa és a jellem kiválósága előtt hódolnak meg. A szép jellem kedveskedik hiúságuknak, nagy szenvedély ígéretét rejti és úgy tetszik, valóra váltja majd szívük követeléseit. A szellem szórakoztatja őket, viszonozza természetük finomságait, és úgy hiszik, megértésre találtak. Hisz mi másra vágyódik minden asszony, mint szórakoztatásra, megértésre vagy imádatra? Csakhogy az élet alapos megfontolása nélkül bajosan fedezhetjük fel, hogy első találkozás alkalmával a legingerlőbb kacérság a hanyag öltözékben és a tartózkodó szellemben rejlik. Mikor már elég furfangra tettünk szert, hogy ügyes politikusok lehessünk, addigra eljár felettünk az idő, nem használhatjuk fel tapasztalatainkat. Míg Gaston, nem bízva eléggé szellemében, az öltözékével akart hódítani, maga madame de Beauséant is ösztönös gondolattal válogatta ki toilette-jét és hajfürtjeit igazgatva ezt mondta magában: — Elvégre mégsem akarok ijesztő lenni.

Gaston de Nueil gondolkodásában, egyéniségében és modorában megvolt az a keresetlenül eredeti vonás, amely színessé varázsolta mindennapos cselekedeteit és gondolatait, lehetővé tette, hogy mindent elmondjon és minden hibájára bocsánatot eszközöljön. Éles elméje műveltséggel párosult, arányos, élénk arcvonásai fogékony lélekről tanúskodtak. Eleven szeméből szenvedélyes gyengédség sugárzott, melyre gyökeréig nemes szíve sohasem cáfolt rá. Mikor tehát belépett Courcelles-be, egyenes jelleméhez és lángoló képzeletéhez illő elhatározáshoz jutott. Mégis, hogy áthaladt egy angolkertszerűen beültetett udvaron és egy terembe ért, szerelme minden vakmerősége ellenére sem tudta csitítani viharos szívdobogását, mikor egy belső lakáj, megkérdezvén a nevét, magára hagyta, majd visszajött, hogy bevezesse.

— Nueil báró úr.

Gaston lassan, de kellő fesztelenséggel lépett be. Az effajta magatartás sokkal nehezebb egy olyan szalonban, ahol csupán egy nő tar-

tózkodik, mint olyanban, ahol húszan vannak együtt. A kandallónál — melyben a nyári évszak ellenére égett a tűz és amelyen két kandeláberből gyertyafény hintett tompa világot — egy fiatalasszonyt pillantott meg, aki egy magasított támlájú, új divatú karosszékben ült: az alacsony ülésen szabadon váltogathatta bájos és előkelő főtartását, bólinthatott, előrehajolhatott, majd lankadó-lassan megint hátra, mintha súlyos terhet emelne; maga alá vonhatta lábát, megvillanthatta és el is rejthette fekete ruhája hosszú redői alá. A grófné egy kerek asztalkára akarta helyezni könyvét; de ugyanebben a pillanatban fordult Gaston felé, úgyhogy a könyv félrecsúszott és lepottyant az asztalka meg a karosszék közé. Mintha ez a kis baleset meg sem történt volna, kiegyenesedett és alig észrevehető biccentéssel fogadta a fiatalember köszöntését, de megőrizte ülő helyzetét, és teste továbbra is a karosszékbe süppedt. Majd előredőlve, felszította a tüzet, lehajolt, felemelt egy kesztyűt és hanyagul bal kezére húzta; kereste a kesztyű párját is, de hirtelen fölvetette tekintetét, mert parányi jobb kezével, hófehér, szinte áttetsző, gyűrűtlen kezével, melynek karcsú ujjain a rózsás körmök tökéletesen tojásdad formát rajzoltak — rámutatott egy székre és szótlanul hellyel kínálta Gastont. Midőn ismeretlen vendége helyet foglalt, megörökíthetetlenül kecses mozdulattal kérdőn és kacéran emelte felé a fejét; ez a mozdulat szíves szándékából, bájos, de határozott megjelenéséből fakadt, melyre kiváló neveltetése és az ízléses dolgok állandó társasága tanította. Ezek a változatos mozdulatok egy pillanatig gyors egymásutánban követték egymást, de sohasem szertelenül vagy hevesen, és Gastont elbűvölte az önuralom és fesztelenség e könnyed játéka, mellyel egy csinos asszony a felső körök arisztokratikus modorát gazdagítja.

Madame de Beauséant túlságosan is elütött azoktól a szenvtelen báboktól, akikkel Gaston két hónapos normandiai számkivetése óta együtt élt, semhogy ne lássa benne álmainak költői megtestesülését, kinek csodálatos tökélye előtt elhalaványult minden más, valaha is megcsodált női szépség. Ezzel az asszonnyal szemben, ebben a Saint-Germain negyedhez illő pompával berendezett szalonban, az asztalokon heverő pazar semmiségek, könyvek, virágok láttán újból Párizsban érezte magát. Valódi párizsi szőnyeget tapodott, ismét gyönyörködött az igazi párizsi hölgy személyében, törékeny alakjában, légies bájában és keresetlen modorában, melynek ellenkezője oly visszatetsző a vidéki asszonyokban.

Madame de Beauséant szőke volt, a bőre hószín, mint a szőke

nőké általában, szeme pedig barna. Nemes homlokával hasonlított egy bukott angyalhoz, akit vétke büszkeséggel tölt el és hallani sem akar bocsánatról. Középen elválasztott dús haja, mely elöl ívelt csigákban hullott homlokára, királynői szépséget kölcsönzött arcának. A pompás hölgy aranyló hajtekercsei a burgundiak hercegi koronájára emlékeztettek, és tündöklő szeméből nemzetsége hajthatatlan bátorsága sugárzott; hajthatatlan asszony volt, ha megvetés vagy merészség ellen kellett megvédelmeznie magát, de a szelíd érzelmek iránt odaadó gyengédséggel viseltetett. Nyúlánk, fehér nyakán kecsesen nyugvó fejének körvonalain, finom vonásain, vékony ajkán, mozgékony arckifejezésén mindig elbűvölő óvatosság és egy leheletnyi gúny lebegett, mely ravaszsághoz és kacérsághoz hasonlított. Nála nehezen lehetett megtagadni a bocsánatot e két női bűntől, hiszen csak megpróbáltatásaira és majdnem életébe kerülő szenvedélyére kellett gondolni, melyekről a legkisebb belső megindulásra is a homlokába mélyedő ráncok és fájdalmasan ékesszóló, gyakran az ég felé forduló szép szemei tanúskodtak.

Vajon nem nyújtott-e lebilincselő látványt ebben a tágas és csendes szalonban ez a nagyvilágtól elzárkózó asszony és vajon nem keltett-e tiszteletet, hogy immáron három éve eltemetkezik egy kis völgy mélyére, magányosan él ragyogó, boldog, szenvedélyes ifjúsága emlékei között, melyben hajdan annyi ünneplésben és annyi kitartó hódolatban részesült, vajon nem volt-e szívszorongató a gondolat, hogy most a rettentő semmibe fúlnak a napjai? Az asszony mosolya elárulta, tökéletesen ismeri önnön értékét. Nem lévén sem anya, sem feleség, kitaszítva a társaságból, megfosztva az egyetlen szívtől is, amely az övét szégyenérzet nélkül meg tudta dobogtatni, megrendült lelke számára semmiféle érzelemtől nem kérve segítséget, önmagából kellett merítenie erejét, a maga életét kellett élje és csak az elhagyott asszonyok reménysége maradt meg számára: várhatta a halált, hátralevő szép napjai ellenére siettethette a lassú elmúlást.

Milyen roppant fájdalom lehet, mikor egy asszony úgy érzi, hogy boldogságra született és elpusztul anélkül, hogy azt megkapta, vagy másnak megadta volna. Gaston fejében a villám sebességével cikázott át ez a gondolat, és szégyenkezve érezte, hogy ehhez a legmagasztosabb költői varázshoz, mely asszonyt csak övezhet, az ő személye nagyon is méltatlan. A szépség, a balsors és a nemesség hármas ragyogása elkápráztatta, majdnem nyitva maradt a szája, elábrándozott, csodálta a grófnét, de nem talált szavakat a szólásra.

Madame de Beauséant-t ez a meglepődés bizonyára nem érintette kellemetlenül: nyájas, mindamellett parancsoló mozdulattal feléje nyújtotta kezét, majd elhalványuló ajakára mosolyt idézve, mintha még női mivolta bájának engedne, így szólt hozzá:

— Champignelles márki már értesített arról, uram, hogy ön szíveskedett egy üzenetet vállalni számomra. Az üzenet küldője talán . . .

Amint Gaston e rettentő mondatot hallotta, még jobban átérezte helyzete nevetséges, ízléstelen voltát, megértette, milyen becstelen dolgot követett el ezzel a nemes és szerencsétlen asszonnyal. Elpirult. Ezernyi gondolatot tükröző tekintete megzavarodott; de hirtelen, azzal az erővel, melyet a fiatal szívek önnön vétkük érzetéből merítenek, visszanyerte önuralmát; majd, igaz, hogy hódolattal teljes mozdulat kíséretében, de félbeszakította madame de Beauséant-t és megindultan válaszolt:

— Asszonyom, nem érdemlem meg a boldogságot, melyet az ön társasága szerez nekem; én önt méltatlanul félrevezettem. Bármilyen heves érzelemnek engedelmeskedtem is, mindez még nem szolgálhat annak a nyomorúságos ürügynek mentségére, amellyel színe elé jutottam. Ámde, asszonyom, ha megengedné, hogy elmondjam . . .

A grófné felsőbbséges és megvető pillantást vetett Gastonra; felemelte kezét, hogy meghúzza a csengettyűzsinórt és csengetett; a lakáj megjelent; ő pedig méltósággal tekintve a fiatalemberre, ezt az utasítást adta:

— Jacques, gyújtson világot az úrnak.

Majd büszkén felemelkedett, biccentett Gaston felé és lehajolt, hogy felvegye földre pottyant könyvét. Legalább oly szárazon és hűvösen bánt el Gastonnal, mint amilyen könnyed és kecses eleganciával fogadta volt. A fiatalember felkelt, de nem mozdult el a helyéről. Madame de Beauséant megint úgy nézett rá, mintha azt mondaná: „Nos, nem akar elmenni?"

Tekintete annyi maró gúnyt lövellt, hogy Gaston elsápadt, mintha a következő pillanatban elalélna. Szemébe könnyek szöktek, de visszafojtotta őket és felszárította a szégyen és a kétségbeesés tüzében; ránézett madame de Beauséant-ra és büszke pillantásában egyszerre belenyugvás és önnön értékébe vetett szilárd hite tükröződött: a grófné jogosan megbüntethette őt, de vajon meg kellett-e büntetnie? Azután elhagyta a szalont. Az előszobán keresztülhaladtában találékony szelleme és a szenvedélytől áthatóvá élesedett értelme megértette vele helyzete

végzetes veszélyét. „Ha elhagyom a házat — mondta magában — sohasem térhetek vissza; a grófné örökre bolondnak tartana. Lehetetlen, hogy egy asszony, márpedig ő asszony a javából, ne érezze meg, hogy szerelmet ébresztett; talán bizonytalanul és akaratlanul bánja is, hogy ilyen kíméletlenül kiadta az utamat, de bizonyára nem másítja és nem is másíthatja meg döntését: nekem kell megértenem őt."

Erre a meggondolásra Gaston megtorpan a lépcső tetején, felkiált, sebtében megfordul és szól:

— Elfelejtettem valamit!

Tüstént visszaindult a szalon felé, nyomában a lakájjal, akit — mivel feltétlen tisztelettel viseltetett a bárói rang és a földbirtok megszentelt jogai iránt — tökéletesen megtévesztett a fiatalember szavainak természetes hangzása. Gaston csendesen belépett — minden bejelentés nélkül. Midőn a grófné, azt gondolva talán, hogy a betolakodó csupán a lakáj, felemelte fejét, Gaston de Nueilt látta maga előtt.

— Jacques világot gyújtott bennem — szólalt meg a fiatalember. Szomorúságról árulkodó kedves mosolya elvette megjegyzésének minden tréfálkozó élét és hangja szívhez szólóan csendült.

Madame de Beauséant megengesztelődött.

— Hát akkor foglaljon helyet.

Gaston repesve telepedett le a székre. Túláradó boldogságtól csil-

logó szeme oly tüzesen ragyogott a grófnéra, hogy az ellenállhatatlan ifjú tekintet hatására az asszony lesütötte szemét könyvére és élvezte azt a mindig új gyönyörűséget, hogy egy férfi számára boldogság forrása lehet, márpedig ez örök női érzelem. Amellett madame de Beauséant érezte, hogy kitalálták gondolatait. A nők mindig hálásak, ha szívük következetes szeszélyeit ismerő férfival találkoznak, aki megérti lelkük látszólag ellentmondó változásait, hol félénk, hol merész érzéseik tovarebbenő szemérmét, a természetesség és kacérság bámulatra méltó ötvözetét.

— Asszonyom — tekintett rá szelíden Gaston — ön már ismeri vétkemet, de nem tud a bűneimről. Pedig ha tudná, milyen boldogan . . .

— Ah! vigyázzon — intette a grófné és titokzatos arckifejezést öltve, felemelte mutatóujját, megérintette vele az orrát, majd úgy tett, mintha másik kezével a csengettyűzsinór után nyúlna.

Ez a csinos mozdulat, ez a kecses fenyegetés bizonyára szomorú gondolatot idézett fel benne, hajdani boldog életének emlékét, mikor még csupa kellem és csupa báj lehetett, mikor a boldogság még igazolta szíve szeszélyeit, mint ahogy növelte legparányibb mozdulatának vonzóerejét is. Homlokán, két szemöldöke között redők támadtak, arcát, amelyre a gyertyák lágy fénye hullott, szomorúság árnyékolta; komolyan, minden hűvös tartózkodás nélkül, ránézett Gastonra és olyan asszony módjára beszélt hozzá, aki mélységesen átérzi szavai jelentőségét.

— Mindez merőben nevetséges dolog! Volt olyan idő, uram, mikor még volt jogom a bolondos vidámságra, amikor együtt nevethettem volna önnel, amikor még félelem nélkül fogadhattam volna; csakhogy ma már alaposan megváltozott az életem, többé már nem én irányítom cselekedeteimet, és eszerint kell gondolkoznom is. Milyen érzelemnek köszönhetem látogatását? Vajon a kíváncsiságnak? Mert akkor a röpke boldogság egy pillanatát nagyon drágán kell megfizetnem. Vagy talán máris *szenvedélyesen* szeretne egy menthetetlenül megrágalmazott asszonyt, akit eddig még csak nem is látott? Ezek szerint érzelmei valószínűleg a lenézésből fakadnak, egy olyan vétek ismeretéből, melyet a véletlen tett hírnevessé.

Könyvét haragosan az asztalra vetette.

— Csak azért — folytatta, miután rettentő pillantást vetett Gastonra — mert egyszer gyönge voltam, a világ azt akarja, hogy most már örökre az legyek? Visszataszító, aljas kívánság! Vagy talán azért jött, hogy sajnálkozzék felettem? Nagyon is fiatal még, hogy a szív fájdalmaiban osztozzék. Tudja meg, uram, többre becsülöm a megvc-

tést a szánalomnál; nem akarom, hogy bárki is részvéttel közelítsen felém.

Egy pillanatra csend támadt.

— Nos, láthatja, uram — törte meg a hallgatást, miközben szelíd szomorúsággal nézett Gastonra — bármilyen érzelem késztette is arra, hogy meggondolatlanul behatoljon magányomba, engem csak megsebez vele. Túlságosan fiatal még ahhoz, hogy minden jóság kiveszett volna a szívéből, meg fogja hát érezni eljárása helytelenségét; én megbocsátok és minden keserűség nélkül beszélek önnel. Ugyebár nem jön el többé? Én csak kérem, pedig parancsolhatnám is. Ha még egyszer meglátogathatna, az egész város azt gondolná, hogy szeretőmmé fogadom. Ez ellen sem ön, sem én nem tehetnénk semmit, és bánatomat csak újabb nagy bánattal növelné. És azt hiszem, ön nem ezt akarja.

Elhallgatott és igaz méltósággal tekintett rá, hogy Gaston egészen zavarba jött.

— Helytelenül cselekedtem — válaszolta Gaston meggyőződéstől átfűtött hangon — de a belső lángolás, a meggondolatlanság és a boldogság utáni heves sóvárgás az én koromban hiba is, erény is. Most már belátom, igaz, hogy nem kellett volna keresnem az ön társaságát és mégis, vágyam oly természetes volt...

Több érzéssel, mint szellemmel, megpróbálta elmesélni, milyen gyötrelmekre kárhoztatta kénytelen száműzetése. Lefestette egy fiatalember lelkiállapotát, akinek tüze táplálék nélkül lobog, megértetve, hogy méltó a gyengéd szerelemre, noha még sohasem ismerte annak a szerelemnek gyönyörét, melyet egy fiatal, szép, csupa ízléssel és finomsággal megáldott asszony ébreszthet. Megmagyarázta helytelen magatartását, anélkül, hogy mentegetni akarta volna. Hízelgett madame de Beauséant-nak, bizonygatva, hogy számára éppen azt az asszonyt testesíti meg, aki után a fiatalemberek többsége állandóan, de hiábavalóan epekedik. Majd megemlítve a courcelles-i kastély körül tett délelőtti sétáit és a kastély láttán feltámadó kósza gondolatait, azt a megfoghatatlan elnézést ébresztette, melyet a női szív az általa keltett őrültség számára őrizget. A hideg magányt fölhevítve szenvedélyes hangjával, a fiatalkor forró ihletettségével és gondos nevelésre való szellemi bájával. Madame de Beauséant régóta nem érezte a választékosan megvallott, igazi érzelmek hatására születő belső megindulást, s annál jobban élvezte most ennek minden gyönyörűségét. Nem állhatta meg, hogy ne nézze Gaston kifejező arcát, hogy ne csodálja lelke szépséges bizalmát, melyet még nem sebeztek meg a társadalmi élet kegyetlen tapasz-

talatai, még nem emésztettek el a hiúság vagy a becsvágy szüntelenül őrlő, számító gondolatai. Gaston ifjúsága virágkorát élte és olyan jellemes férfinak mutatkozott, aki nem tudja még, milyen előkelő hivatás vár rá életútja során.

Így hát akaratuk ellenére kölcsönösen úgy vélekedtek egymásról, hogy az már lelki békéjüket veszélyeztette és próbálták gondosan palástolni e gondolataikat. Gaston a grófnéban azon ritka asszonyok egyikét ismerte fel, akik mindig áldozatul esnek önnön tökéletességüknek és elfojthatatlan gyöngédségüknek, kiknek kecses szépsége jelentéktelen fegyverré válik, ha egyszer szabadon loboghat lelkük, melyben végtelen érzelmek rejlenek, melyben minden jóságos, melyben a szépség érzése egybeolvad a szerelem legváltozatosabb rezdüléseivel, hogy megtisztítsa és majdnem szentté avassa a gyönyört: csodálatos női titok ez, a szűkmarkú természet pompás ajándéka.

Másrészt a grófné, amint Gaston őszinte szavait hallgatta, aki meg nem értett ifjúságát panaszolta, megértette, milyen gyötrelmes lehet a bátortalanság a huszonöt esztendős, nagyra nőtt gyermekek számára, ha a tanulmányok megóvták őket az erkölcsi romlástól és a nagyvilági arszlánok társaságától, márpedig ezek élvhajhász tapasztalatai hamarosan kikezdik az ifjúkor szép tulajdonságait. Gastonban a grófné megtalálta minden asszony álmát, azt a férfit, akiből még hiányzik a családi önzés és vagyontisztelet, az egoizmus, ami végül elsorvasztja az üdén fejlődő önfeláldozást, a tisztességet, az önmegtagadást, az önbecsülést, a lélek e könnyen hervadó virágait, melyek eleinte finom, bár erős érzésekkel gazdagítják az életet és megőrzik a férfiszív tisztaságát.

Mihelyst beléptek az érzelmek roppant birodalmába, gondolataik messze elkalandoztak, fürkészték egymás lelkének mélységeit, latolgatták egymás szavainak igazságát. Ez a vizsgálódás Gastonnál akaratlanul történt, viszont madame de Beauséant előre megfontoltan cselekedett. Felhasználva vele született vagy szerzett finom ravaszságát, önmaga veszélyeztetése nélkül, meggyőződésével ellentétes véleményeket hangoztatott, hogy megismerje Gaston gondolatait. Olyan szellemes, olyan kedves volt, annyira önmagát adta a fiatalember társaságában — aki egyáltalán nem késztette bizalmatlanságra, mivel azt hitte róla, sosem látja többé — hogy Gaston a grófné egyik elragadó megjegyzésére naivul így kiáltott fel: — Ejnye, asszonyom, hogyan tehette meg egy férfi, hogy elhagyja önt?

A grófné nem válaszolt. Gaston elpirult, azt vélvén, megsértette. De az asszony csupán meglepődött ettől a megindító és igaz gyönyörű-

ségtől, melyet először érzett szerencsétlenségének napja óta. A legagyafúrtabb világfi tudománya sem érhetett volna el ennyit, mint amennyit Gaston evvel a szívéből felszakadó kiáltással nála elért. A fiatal férfi őszinte lelkéből feltörő vélemény önmaga előtt is visszaadta ártatlanságát, elítélte a nagyvilági társaságot, vádolta hűtlen szeretőjét és igazolta keserves magányát. Az annyit sóvárgott és oly kegyetlenül megtagadott nagyvilági feloldozást, az együttérző rokonszenvet, a társadalmi megbecsülést, egyszóval legtitkosabb vágyainak beteljesülését hozta meg ez a felkiáltás, melyet a szív simogató hízelgése és a női lelket szertelen gyönyörűséggel eltöltő csodálat csak még szebbé varázsolt. Végül hát megértésre talált. Gaston egész természetesen hozzásegítette, hogy bukásából megnövekedve emelkedhessék föl. Rápillantott az ingaórára.

— Ó, asszonyom — kiáltott fel Gaston — ne büntessen meggondolatlanságomért. Ha már csak egyetlen estét engedélyez, legalább ezt az egyet ne rövidítse meg kegyetlenül.

A grófné elmosolyodott a bókra.

— De mivel úgysem látjuk egymást többé — szólalt meg — akkor már eggyel több vagy kevesebb pillanat mit sem számít. Mert ha én megtetszenék önnek, az valóságos szerencsétlenség lenne.

— A szerencsétlenség már meg is történt — felelte Gaston szomorúan.

— Ne mondjon ilyesmit — tiltakozott komolyan az asszony. — Bármilyen más helyzetben örömmel fogadnám önt. Nyíltan fogok beszélni, és megérti majd, miért nem akarom, miért nem tehetem meg, hogy fogadjam. Sokkal nagylelkűbbnek hiszem, semhogy ne érezné: ha csupán a gyanúja hullana rám egy második véteknek, nyomban hitvány és közönséges asszonynak tartana mindenki, hasonlatossá válnék a többi asszonyhoz. Viszont a tiszta és szeplőtelen élet még jobban kidomborítja jellememet. Sokkal büszkébb vagyok, semhogy ne próbálnék meg továbbra is ott élni a Társadalom szívében, mint egy különálló lény, akit a házasság a törvények, a szerelem pedig az emberek martalékául vetett. Ha nem őrizném kitartóan helyzetemet, joggal megérdemelném a rossz nyelvek rágalmait, és önmagam előtt is elveszteném becsületemet. Nem volt meg bennem az a magasztos társadalmi erény, hogy olyan férfihoz tartozzam, akit nem szerettem. A törvények ellenére széttéptem a házasság kötelékét: rosszul tettem, vétkeztem, vagy mondjon, amit akar, de számomra az az állapot egyet jelentett a halállal. Én pedig élni akartam. Ha csúnya lettem volna, talán elviselem e házasság kínjait, melyet a merev társadalmi szabályok kényszerítettek

rám. Tizennyolc éves korukban a szerencsétlen fiatal lányok nem tudják, mire kényszerítik őket. Erőszakosan megszegtem a világ törvényeit, a világ megbüntetett érte: mindketten jogosan cselekedtünk. Kerestem a boldogságot. Vagy talán nem természetünk törvénye-e, hogy boldogok legyünk? Fiatal voltam, szép voltam... Azt hittem, találkoztam egy emberrel, aki éppoly szeretőszívű, mint amilyen szenvedélyesnek tetszett. Egy ideig forrón szeretett engem!...

Rövid hallgatás után így folytatta:

— Azt gondoltam, hogy férfi sohasem hagyhat el asszonyt olyan helyzetben, amilyenben én voltam. Mégis elhagyott, valószínűleg megunt! Igen, bizonyára vétettem a természet valamelyik törvénye ellen: talán túlságosan szerettem, túlságosan odaadó vagy követelő voltam? Nem tudom. A szerencsétlenség felnyitotta a szememet. Minekelőtte sokáig én voltam a vádló, ezután belenyugodtam az egyedüli bűnös szerepébe. Magamra vállaltam annak a vétkeit, aki miatt panaszkodnom kellett volna. Nem tudtam elég ügyesen megőrizni: a sors keményen megbüntetett ügyetlenségemért. Csak szeretni tudok: hogyan is gondolhatna az ember önmagára, ha szeret? Rabszolgává alázkodtam, holott zsarnoknak kellett volna lennem. Jövendő ismerőseim elítélhetnek, de becsülni fognak. A szenvedés megtanított rá, hogy ne tegyem ki magam többet az elhagyatás veszélyének. Nem is értem, hogyan éltem túl az első hét gyötrelmeit, melyeket egy asszony életében elképzelhető legrettenetesebb válság okozott. Három magányos esztendő kellett hát ahhoz, hogy megrendülés nélkül beszéljek erről a fájdalomról, mint ahogy most teszem. A haldoklás rendszerint halállal végződik. Látja, uram, ettől a haldoklástól nem váltott meg a sír nyugalma, pedig nagyon sokat szenvedtem.

A grófné szép szemét a mennyezetpárkányra emelte; bizonyára ennek vallotta meg legtitkosabb gondolatait, melyeket idegen fülnek nem volt szabad meghallania. Valóban, ha a nők nem merészelnek látogatójuk szemébe nézni, nehezen találhatnának titkaik számára jámborabb, engedelmesebb és együttérzőbb letéteményest, mint egy mennyezetpárkány. Egy női szoba mennyezetpárkánya valóságos intézmény. Nem olyan-e, mint egy gyóntatószék pap nélkül?

E pillanatban madame de Beauséant ékesen beszélt és szép volt; kacérnak kellene nevezni, ha ez a jelző nem volna túlságosan erős. Midőn így igazságot szolgáltatott magának, midőn önmaga és a szerelem közé egyre magasabb falat emelt, csak tűzre gyújtotta a férfi érzelmeit: és minél magasabbra emelte a célt, csak annál jobban láthatóvá tette.

Végül, hogy már szeméből kihunyt a túlságosan elbűvölő sugár, melyet keserűségének emléke ragyogtatott fel benne, újból Gastonra nézett.

— Ugye elismeri, hogy meg kell őriznem hűvösségemet és magánnyomat? — kérdezte nyugodtan.

Gastonban követelőző vágy támadt, hogy térdre vesse magát e magasztosan ésszerű és hóbortos asszony előtt, de nem akart előtte nevetségesnek látszani, így hát magába zárta rajongását és gondolatait. Félelmet érzett, hogy nem tudja jól szavakba önteni őket, és reszketett a lesújtó visszautasítástól, a gúnyolódástól, márpedig ez a szorongás megdermeszti a legtüzesebb lelkeket is. A szívéből feltörni készülő érzelmeket elfojtva, oly keserű fájdalmat érzett, mint a félénk vagy becsvágyó emberek, akik gyakran önmagukban kénytelenek elemészteni vágyaikat. Mégsem állta ki, hogy meg ne törje a hallgatást és reszkető hangon kérlelte a grófnét.

— Engedje meg, asszonyom, hogy életem egyik legnagyobb érzésének adjam át magam, mikor megvallom, milyen vonzalom tölt el ön iránt. Szinte megnagyobbodott a szívem. Arra vágyódom, életemet annak akarom szentelni, hogy eltöröljem emlékezetéből a fájdalmakat, hogy szeressem mindazokért, akik gyűlölték vagy megsebezték. De szívem túláradó érzése nagyon is sebesen fogamzott, ma még nincsen rá bizonyosság, de ezt a bizonyosságot én...

— Elég, uram — szakította félbe madame de Beauséant. — Túl messzire jutottunk mindketten. Én csak meg akartam kímélni attól, hogy a kényszerű visszautasítás ridegen történjék meg, el akartam magyarázni szomorú indokaimat, és nem a hódolatára vadásztam. A kacér viselkedés csak a boldog asszonyokhoz illik. Hallgasson rám, maradjunk idegenek egymás számára. Majd később megtudja, hogy sohasem szabad olyan kapcsolatokat teremteni, melyek előbb-utóbb szükségszerűen megszakadnak.

Csendesen sóhajtott, homloka egy pillanatra elborult, majd nyomban visszanyerte szépséges simaságát.

— Milyen gyötrelmes — folytatta — ha egy nő nem kísérheti a szeretett férfit az élet minden útján! És vajon ez az égető fájdalom nem kínozza-e rettentően a férfi szívét, ha igazán szereti az asszonyt? Vajon nem kettős nyomorúság-e ez?

Egy pillanatra csend támadt, majd az asszony elmosolyodott és felkelt, ezzel mintegy felállásra szólítva látogatóját is.

— Ugye, Courcelles-be jövet nem is sejtette, milyen prédikációban lesz itt része?

Gaston e percben távolabb érezte magát ettől a rendkívüli asszonytól, mint találkozásuk kezdetén. Azt gondolva, hogy a gyönyörűséges óra varázsa az önnön szellemében tetszelgő háziasszony kacérságából fakad, fagyosan köszöntötte a grófnét és elkeseredve távozott. Hazafelé tartva azt kutatta, milyen lehet az igazi jelleme ennek az asszonynak, aki oly hajlékony és acélos, mint egy rugó; de a grófné oly sok árnyalatban mutatkozott előtte, hogy képtelen volt találó ítéletet alkotni róla. Továbbmenve az asszony hangja még mindig ott csengett a fülében, reá emlékezve annyi bájra bukkant mozdulataiban, fejtartásában, szemének játékában, hogy a vizsgálódás során szenvedélye csak hevesebbre lobbant. Gaston előtt még gyászos hangulatában is felfénylett a grófné szépsége, egymás után rajzottak elő az est élményei, feltárultak az asszony eddig észrevétlen bájos, női és lelki vonásai és új szerelemre gyújtották.

Olyanfajta háborgó töprengés-tengerbe merült, melyben a legtisztább gondolatok is összecsapnak, megtörnek egymáson és a lelket pillanatokra az őrületbe sodorják. Csak a fiatalok tudják felfedezni és megérteni ezeknek az izzó hangulatoknak a titkát, melyekben a legjogosabb és legtébolyultabb gondolatok ostromolta szív megadja magát az utolsó támadónak, egy reménnyel teljes vagy reménytelen gondolatnak — egy ismeretlen hatalom kénye-kedve szerint. Huszonhárom éves korában a férfit majdnem mindig a szerénység vezérli: szinte fiatal leányhoz illő félénk zavar kavarja fel lelkét, fél, nehogy rosszul vallja meg szerelmét, csak a nehézségeket látja és megretten tőlük, egy aggodalomban él, hogy nem talál tetszésre, pedig ha ennyire szerelmes nem volna, nem hiányoznék lelkéből a vakmerőség; minél többre becsüli a boldogságot, annál kevésbé hiszi, hogy imádottja elősegíti törekvését; egyébként talán túlságosan is feloldódik a gyönyörűségben és attól fél, hogy ő viszont nem nyújt gyönyörűséget másnak; és ha szerencsétlenségére tiszteletet keltő hölgyet bálványoz, csak titokban és messziről imádja; ha pedig érzelmei nem találnak visszhangra, szerelme elhamvad. Gyakorta viszont ez a korai szenvedély nem lobban ki a fiatal szívben, hanem megőrzi ragyogó illúzióit. Vajon melyik férfi lelkében nem szendereg sok-sok ilyen szűzi emlék, mely az idő múltával megszépülve serken fel és elővarázsolja a tökéletes boldogság képét; sok-sok szűzi emlék, mely hasonlít az ifjúságuk virágában elpusztult gyermekekhez, kiknek szüleik még csak a mosolyukat ismerték.

Gaston de Nueil szívében tehát, Courcelles-ből jövet, sorsdöntő elhatározás hatalmasodott el. Madame de Beauséant immáron élete felté-

telévé vált: inkább meghalt volna, mintsem hogy nélküle éljen. Még elég fiatal volt, hogy gyötrődjön attól a kegyetlen igézettől, melyet egy tökéletes asszony bocsát a hamvas és szenvedélyes lelkekre; olyanfajta viharos éjszakát töltött el, amelyben a fiatalemberek a boldogságtól az öngyilkosság szándékáig és az öngyilkossági szándéktól a boldogságig sodródnak. Vadul elemésztenek egy boldog életet és végül tehetetlen álomba zuhannak. Sorsdöntő éjszakák ezek, mikor is a legnagyobb szerencsétlenség azt éri, aki filozófusként ébred. Viszont Gaston nem aludt el, szerelme sokkal igazabb volt annál — asztalhoz ült hát, egyik levelet írta meg a másik után és elégette valamennyit, mert egyikkel sem volt megelégedve.

Másnap újból körülsétálta a courcelles-i kastélyt körülvevő kis parkot, de csak az est leszálltával, nehogy a grófné észrevehesse. Akkortájt olyan titokzatos lelki természetből fakadó érzésnek engedelmeskedett, melynek néma üdvösségét és szertelen voltát csak a fiatalemberek érthetik meg vagy azok, akik hasonló helyzetbe kerülnek; nem úgy, mint azok, akik boldogító véletlen folytán mindig az élet kézzelfogható *valóságára* építenek. Ezek csak lenézően vonogatnák vállukat. Végül hosszas, kínzó tépelődés után Gaston megírta madame de Beauséant-nak a következő levelet, melyet a szerelmesek között használatos nyelvezet mintájának lehet tekinteni és azokhoz a suttyomba készített rajzocskákhoz hasonlítani, amiket a gyermekek szüleik névnapjára szánnak meglepetésül — mindenki szemében szánnivaló ajándékok, kivéve azokat, akiknek készültek.

Asszonyom,

az ön uralma szívemen, lelkemen és egész lényemen oly mindenható, hogy sorsom ma már teljesen az ön kezében nyugszik. Ne vesse levelemet a tűzbe. Őrizzen meg irányomban annyi jóakaratot, hogy elolvassa. Talán megbocsátja majd első mondatomat, midőn megérti, hogy nem közönséges és nem hatásvadászó kijelentésről van szó, hanem egy természetes tény kifejezéséről. Talán megindítja majd könyörgésem szerénysége, méltatlanságom érzetétől sugallt beletörődésem és az a végzetes hatás, mellyel ön az én életem útját megszabja. Az én koromban, asszonyom, csak szerelemre vagyok képes, semmit sem tudok arról, hogy mivel nyerhetném meg egy asszony tetszését és mivel hódíthatnám meg, de szívemben mámorító imádatot érzek iránta. Az ön társaságában végtelen gyönyörűségben olvadok fel, és ez az érzés ellenállhatatlanul

ön felé vonz engem. Mindazzal a férfiúi önzéssel gondolok önre, amely bennünket az éltető meleg forrása felé hajt. Nem hiszem, hogy méltó vagyok önre. Nem, lehetetlen, hogy fiatal, tapasztalatlan, félénk ember létemre csak az ezredrészét is nyújthassam annak a boldogságnak, mely eláradt bennem, mikor önt hallgattam, mikor önt láttam. Nincs a világon számomra más asszony, csak ön. Mivel ön nélkül nem tudom elképzelni az életemet, elhatároztam, hogy elhagyom Franciaországot és keresem a veszélyt mindaddig, amíg csak el nem pusztulok valami képtelen kalandban: Indiában, Afrikában vagy ki tudja, merre. Mert vajon nem a végtelen távolság segítségével kell-e elfeledtetnem határtalan szerelmemet?

Ám, ha meghagyná a reményt, nem hogy az öné lehessek, hanem azt, hogy barátságába fogad, akkor maradok. Engedje meg, ha mégoly ritkán is, hogy néhány olyan órát tölthessek ön mellett, mint amilyenhez tegnap jutottam. Ezzel a törékeny boldogsággal már elviselem forrongó vérem égetését, bár ön a legparányibb merész szóra is megfoszthat e boldogság heves gyönyörétől. Nagy vakmerőség-e, ha az ön nagylelkűségének olyan kapcsolat elfogadását merem ajánlani, mely csupán számomra előnyös? Hiszen úgyis remekül meg tudja majd mutatni a világnak, melynek annyi áldozatot hoz, hogy az ön számára én nem jelentek semmit. Ön annyira szellemes és oly büszke! Mitől fél hát? Szeretném mostan kitárni szívemet, hogy meggyőzhessem: alázatos kérelmem mögött nem rejtezik titkos szándék. Barátságát kérve, sosem beszéltem volna határtalan szerelmemről, ha remélhetném, hogy megoszthatom önnel a szívem mélyére temetett érzelmet. Ó, nem, az ön közelében az leszek, aminek parancsol lennem, csak a közelében lehessek. Ha visszautasító választ adna, hisz ez jogában áll, nem fogadom zúgolódva, hanem útnak indulok. Ha önön kívül más asszony valaha is szerepet játszana életemben, önnek igaza lesz; ám, ha szerelmemhez híven halok meg, talán érez majd egy cseppnyi bánkódást is. Gyötrelmemre gyógyírt borít a remény, hogy bánatot ébreszthetek önben és ez lesz meg nem értett szívem egyetlen bosszúja...

Gaston gyötrelmeit, attól fogva, hogy első *ultimátumát* már madame de Beauséant kezében sejtette, csak az értheti meg, aki ismeri az ifjúkor valamennyi nagyszerű szenvedését, s kergette már a tömérdek fehér szárnyú kimérát, melyek asszonyi farukat tárják a lángoló

képzelődés elé. Maga elé idézte a grófnét, amint hűvösen gúnyolódik és kikacagja a szerelmet, mint azok, akik nem hisznek többé benne. Már szívesen visszaszerezte volna a levelet, képtelennek tartotta; fejében ezernyi páratlanul jobb ötlet fordult meg, mind sokkalta meghatóbb lehetett volna, mint a levél fagyos frázisai, átkozottul mesterkélt mondatai, telve álokoskodással és elbizakodottsággal, de szerencsére még elég ügyetlenül és kuszán vetette papírra őket. Megpróbálta elűzni magától a gondolatokat, az érzéseket, de kénytelen-kelletlen gondolkozott, érzett és gyötrődött. Ha harminc esztendős lett volna, a mámorba menekül; de tapasztalatlan fiatalemberünk nem ismerte még az ópium menedékét, sem a túlfinomodott civilizáció egyéb bódító eszközeit. Nem állott mellette afféle párizsi jóbarát, aki oly vigasztalóan tudja mondani: *Paetus, nem fáj!*[5] miközben egy pezsgőspalackot nyújt az ember felé vagy pedig elhurcol bennünket valami tivornyára, hogy csillapítsa bizonytalanságunk kínját. Remek barátok ezek, mindig a tönk szélén állanak, ha az ember gazdag, mindig fürdőre utaznak, ha keressük őket, mindig épp akkor kártyázták el utolsó aranyukat, ha kölcsön akarsz kérni tőlük, ámde egy rozzant gebét bármikor hajlandók a nyakadba varrni; végeredményben a legpompásabb fickók a földön és bármikor készek lefelé rohanni veled a meredek lejtőn, ahol aztán elfecsérlődik az idő, a lélek és maga az élet.

Végül Jacques egy kis hártyapapírra írott levelet hozott Gastonnak: illatos viaszpecsétjén a Burgundiak címere ékeskedett és már a külseje is elárulta, hogy csinos asszony küldte.

A fiatalember tüstént bezárkózott a szobájába, hogy szomjasan újra meg újra elolvassa az *ő* levelét.

Ön engem szigorúan megbüntet, uram, szíves jóindulatomért, amellyel megkíméltem önt visszautasításom keménységétől és azért a vonzalmamért is, amelyet a szellem közelsége mindig felkelt bennem. Bíztam a fiatalkor nemességében, és ön rászedett engem. Mindazonáltal, ha nem is szívből, hiszen ez kacagtatóan nevetséges lett volna, de legalább őszintén feltártam helyzetemet önnek, hogy megértessem egy ifjú lélekkel hűvös viselkedésemet. Mennél inkább felkeltette érdeklődésemet, annál élesebb fájdalmat okozott nekem. Természettől fogva gyengéd és jó vagyok; csak a körülmények kényszerítenek gonoszságra. Más asszony olvasatlanul a tűzbe vetette volna az ön levelét; én elolvastam és válaszolok reá. Érveim majd bebizonyítják önnek, hogyha nem is fordulok el érzé-

ketlenül egy olyan érzelemtől, melyet — jóllehet akaratlanul — én szítottam lángra, viszont korántsem vagyok hajlandó megosztani és magatartásom még jobban fényt derít majd lelkem őszinteségére. Meg azután, ha már élete sorsát az én hatalmamba adta, az ön javára egyetlen egyszer élni akartam ezzel a joggal, mivel fel szeretném lebbenteni a szemét eltakaró fátylat.

Uram, én nemsokára harminc éves leszek, ön pedig alighogy huszonkettő. Ön maga sem tudja, hogyan alakulnak majd gondolatai, ha olyan idős lesz, mint én. Ma még könnyedén esküszik, viszont fogadalma addigra már nyomasztó kötelességet jelenthet. Ma még, szívből hiszem, örömest áldozná nekem egész életét, egy röpke élvezetért még a halálra is képes volna; de harminc esztendős fejjel a tapasztalat már megfosztaná attól az erőtől, hogy értem naponta áldozatot hozzon — engem pedig mélységesen megalázna, ha elfogadnám. Egykoron minden arra szólítaná, maga a természet is azt parancsolná, hagyjon el engem; mondottam már, inkább meghalok, semhogy elhagyjanak. Látja, a balszerencse számítóvá tett. Érvelek és egy csöppet sem vagyok szerelmes. Kényszerít megmondanom: én önt nem szeretem, nem szabad és nem lehet szeretnem és nem is akarom szeretni önt. Én már túl vagyok azon a koron, amikor az asszonyok még engednek a szív meggondolatlan szavának és ezek után már nem találhatja meg bennem azt a szeretőt, akire vágyódik. Vigasztalásomat, uram, Istentől várom és nem a férfiaktól. Egyébként is az elárult szerelem szomorú világánál túlságosan is jól olvasok a szívekben, semhogy beleegyezhetnék abba a barátságba, melyet ön kér, melyet ön kínál. Önt megtéveszti a szíve és sokkal többet remél az én gyengeségemtől, mint a saját erejétől. Minderre ösztöne vezérli. Én megbocsátom önnek ezt az ifjonti ravaszságot, hiszen még nem bűnös szándékból fakad. És e múlékony szerelem nevében, az ön élete és az én nyugalmam érdekében, elrendelem önnek, maradjon itt a hazájában, ne mondjon le becsülésre méltó és szép életéről egy szükségszerűen szertefoszló illúzió kedvéért. Később, ha már betöltötte igazi hivatását, ha már kifejlesztett magában minden férfiúi érzelmet, majd méltányolni fogja válaszomat, melyet talán e pillanatban ridegséggel vádol. Akkor örömmel lát majd viszont egy idős asszonyt, akinek barátságát bizonyára kedvesnek és értékesnek fogja becsülni, mert ezt a barátságot nem fenyegeti majd a szenvedély változékonysága, sem az élet kiábrándító hatása: de nemes gondolatok, val-

lásos eszmék őrzik majd tisztaságát és szentségét. Isten önnel, uram, fogadjon szót nekem. Vésse eszébe, hogy sikerei némi örömöt lopnak majd magányomba és ne gondoljon rám másképp, mint ahogy a távollevőkre szokás.

Elolvasván a levelet, Gaston de Nueil a következő sorokat vetette papírra:

Vallja be, asszonyom, ha megszívlelvén tanácsát, többé nem szeretném és hétköznapi emberré lennék, bizony alaposan megérdemelném sorsomat. Ó, nem, nem engedelmeskedem és olyan hűséget fogadok önnek, mely alól csak a halál oldhat fel. Fogadja el az életemet, ha csak nem fél attól, hogy meg találja bánni...

Midőn Nueil báró úr szolgája visszajött Courcelles-ből, ura megkérdezte:

— Kinek adtad át a levélkét?

— A grófné asszonynak személyesen; a hintajában ült útra készen...

— Ide indult, a városba?

— Nem gondolnám, uram. A grófné hintaja elé postalovakat fogtak.

— Úgy, hát elutazik? — töprengett a báró.

— Igen, uram — felelt a lakáj.

Gaston nyomban megtett minden előkészületet madame de Beauséant követésére, és az asszony egészen Genfig vonta maga után a fiatalembert, anélkül, hogy tudomást szerzett volna kíséretéről. Ezernyi gondolat tört az út során Gastonra, de mind közül legerősebben ez az egy foglalkoztatta: „Vajon miért utazott el?" Ez a kérdés egy seregnyi találgatásra nyújtott lehetőséget és a fiatalember természetesen a számára leghízelgőbbet választotta ki.

— Ha a grófné szeretni akar engem, bizonyos, hogy okos asszony létére inkább Svájcot választja, ahol senki sem ismer bennünket, mint Franciaországot, ahol könnyen erénycsőszökbe botlana.

Egyes szenvedélyes emberek nem kedvelnének olyan asszonyt, aki ügyesen meg tudja választani a szükséges terepet, de ezek finnyás kéjencek. Egyébként mi sem bizonyítja, hogy Gaston feltételezése igaz lett.

A grófné a tó partján bérelt ki egy kis házat. Mikor már berendezkedett, Gaston egy szépséges este, éjszálltakor meglátogatta. Jacques, a csontja velejéig arisztokratikus lakáj, egyáltalán nem csodálkozott a lát-

tán és a mindent megértő inasok nyugalmával jelentette be. Madame de Beauséant, hallva e nevet, megpillantva a fiatalembert, kiejtette kezéből könyvét; amíg meglepetése tartott, Gaston odajött eléje és a grófné elragadtatva hallotta hangját:

— Milyen gyönyörrel fogtam kocsim elé a lovakat, melyek az ön hintaját vonták!

Lám, titkos vágya híven beteljesült. Van-e asszony, aki nem hódolna meg ekkora boldogság előtt? Egy itáliai delnő — ama istennői teremtmények egyike, kiknek lelke a párizsi nők lelkével éppen ellentétes alkatú, és akiket az Alpoktól északra mélységesen erkölcstelennek tartanának — francia regényeket olvasva, ekképp kiáltott föl:

„Nem értem, miért töltenek ezek a szegény szerelmesek annyi időt azzal, amit egy délelőtt során is elintézhetnének?"

Vajon az író is — megfogadva e derék itáliai nő intését — nem kímélhetné-e meg olvasóit és történetét a túl hosszú várakozás gyötrelmeitől? Bizonyára festhetne még jó néhány elbűvölően kacér jelenetet: madame de Beauséant epedő ellenállását, mellyel késleltette Gaston boldogságát, hogy végül az antik szüzek bájával omoljon karjába; vagy hogy élvezze az első szerelem tiszta gyönyöreit, s hogy lángolóra hevítse ennek erejét és hatalmát. Gaston de Nueil korában a férfiak még rabjai ezeknek a szeszélyeknek meg ezeknek a játékoknak, melyek annyi gerjedelmet keltenek a női szívekben s amelyeket ezek minél hosszabbra nyújtanak, akár mivel jobban meg akarják szabni feltételeiket, akárhogy tovább élvezhessék hatalmukat, melynek közeli hanyatlását ösztönösen megérzik. De hát a női szobák eme apró érintkezési szabályzata — bár sokkalta rövidebb, mint a londoni konferenciáé — túlságosan kis szerepet játszik egy igaz szenvedély történetében, semhogy érdemes volna a megemlítésre.

Abban a villában, melyet a grófné a genfi tó partján kibérelt, Gaston de Nueil és madame de Beauséant három esztendeig lakott. Kettesben éltek, társaságuk nem volt, nem adtak alkalmat szóbeszédre, sétahajóztak a tavon, későn keltek, egyszóval olyan boldogságban teltek napjaik, amilyenről mindannyian álmodozunk. Egyszerű kis házuk zöld ablaktábláival, napellenzős, tágas erkélyeivel valósággal szerelmeseknek épült; fehér heverői, süppedő szőnyegei, üde színű falikárpitjai mind-mind örömöt sugároztak. Mindegyik ablakból más-más kilátás nyílt a tóra; a távolban, a hegyek csúcsain színpompás, játékos rajzú felhők gomolyogtak, felettük szépséges ég feszült, előttük távolba vesző, szeszélyes, nap mint nap más arcot mutató víztükör terült el. Mintha

a dolgok őérettük álmodnának, mindenünnen mosoly ragyogott feléjük.

Gaston de Nueilt súlyos ügyek hazaszólították Franciaországba: fivére és atyja meghalt; el kellett hagynia Genfet. A két szerető megvásárolta a házat és szerették volna darabokra törni a hegyeket s egy zsilipen át elfolyatni az egész tavat, csakhogy magukkal vihessenek mindent. Madame de Beauséant követte Gastont. Pénzzé tette vagyonát és jókora birtokot vásárolt Manerville mellett, Gaston de Nueil földjeinek tőszomszédságában, ahol újra együtt éltek. Nueil báró könnyed nagylelkűséggel átengedte anyjának a manerville-i birtok haszonélvezetét, de kikötötte, hogy ennek fejében anyja nem bolygatja az ő agglegényéletét. Madame de Beauséant földje egy kisváros mellett terült el, az Auge völgyének egyik legkiesebb részén. A két szerető itt olyan fallal zárta el magától a világot, melyen nem hatolhattak át sem a társadalmi nézetek, sem az emberek. Újra a svájci szép napok virradtak rájuk. Kilenc kerek esztendeig a legteljesebb boldogságban éltek, erről felesleges is beszélni; e szerelmi kaland befejezése úgyis fogalmat ad majd a maga gyönyöreiről mindazoknak, kiknek lelke fogékony a költészet és az imádság végtelen változatai iránt.

Eközben Beauséant márki (atyja és bátyja ugyanis elhalálozott), madame de Beauséant férje, a legtökéletesebb egészségnek örvendett. Semmi sem köthet bennünket erősebben az élethez, mint az a bizonyosság, hogy halálunkkal megteremtjük másvalakinek a boldogságát. Beauséant márki azon gúnyos természetű, makacs emberek közé tartozott, akik hasonlóan az életjáradékosokhoz, mindenki másnál nagyobb örömet éreznek, ha reggelente jó egészségben bújnak ki az ágyból. Egyébként gá-

láns volt, kissé módszeres, szertartásos és számító férfiú, aki oly higgadtan vallana szerelmet, mint ahogy a lakáj jelenti: „Asszonyom, tálalva van".

Ennek a kis Beauséant márkiról szóló életrajzi adaléknak az a célja, hogy megértesse, miért nem vehette nőül Gaston a grófnét.

Ámde a kilenc esztendei boldogság után, melynél szebb szerződést asszony még nem kötött, Gaston de Nueil és madame de Beauséant helyzete éppen olyan törvénytelen és éppen olyan fonák maradt, mint amilyen kalanduk kezdetekor volt: ez végzetes válságot jelentett, melyet nehéz szavakkal megmagyarázni, viszont végső határát matematikai pontossággal lehet megjósolni.

Madame de Nueil, Gaston anyja, látni sem akarta madame de Beauséant-t. Merev, erényes asszonyság volt és hajdanában felette törvényesen gondoskodott Nueil báró, Gaston édesatyja boldogságáról. Madame de Beauséant megértette, hogy ez a tiszteletre méltó, nemes özvegy csak ellensége lehet és valószínűleg rajta lesz, hogy Gastont erkölcstelen és hitetlen életéből kiszabadítsa. A grófné legszívesebben eladta volna a birtokát, hogy visszatérhessen Genfbe. De ebben az esetben bizalmatlanul bánt volna Gastonnal és erre képtelennek érezte magát. Gaston egyébként is nagyon megkedvelte a valleroy-i földeket és naphosszat dús ültetvényeivel, valamint a serény munka irányításával foglalkozott. Vajon nem fosztotta volna őt meg attól a gépies boldogságtól, melyet az asszonyok mindig oly szívesen látnak férjüknél, sőt szeretőjüknél is? Aztán érkezett a vidékre egy La Rodière nevű kisasszony, huszonkét éves, gazdag teremtés, negyvenezer frank évjáradékkal. Gaston, valahányszor csak kötelessége Manerville-be szólította, mindig találkozott ezzel az örökösnővel. Ezek a személyek tehát adva voltak, akárcsak egy számtani arány tagjai, s az alábbi levél, mely aznap íródott, hogy Gaston kézhez kapta, feltárja majd madame de Beauséant iszonyú kételyeit, miket már egy hónapja igyekezett eloszlatni.

Imádott angyalom,

van-e értelme annak, hogy én neked levelet írok, mikor szívünk egymás mellett dobban, mikor nem választ el egymástól semmi, mikor szavak helyett oly gyakran beszélnek becéző simogatásaink, és amikor a szavak maguk is simogatások? Pedig hát, szerelmem, van értelme. Vannak bizonyos dolgok, miket egy asszony nem mondhat el szeretője előtt, ezeknek már a gondolatára

is elnémul, minden vére a szívébe tódul, elerőtlenedik és elveszti szellemét. Ilyenkor valósággal szenvedek melletted és ez gyakran megesik velem. Érzem, hogy szívemnek számodra mindig őszintének kell lennie, nem szabad egyetlen gondolatot sem eltitkolnia, még a legkönnyebben tovaröppenőt sem, és sokkal jobban szeretem ezt a zsongító nemtörődömséget, ami különben a természetemhez is tökéletesen illik, semhogy továbbra is zavartan gyötrődjem. Meg is vallom neked aggodalmamat: igen, aggódom. Hallgass meg! De ne mondd megint, hogy: „ugyan, ugyan" ... azzal a kis szemtelenséggel a hangodban, amivel mindig elhallgattatsz, és amit én szeretek, mert minden tetszik nekem, ami tőled ered. Drága, menynyei hitvesem, hadd mondjam el, hogy gyötrelmeimnek, melyek súlya alatt hajdan életem majdnem összeomlott, te minden emlékét elmulasztottad. Csak veled ismertem meg a szerelmet. Csupán a te szép ifjúságod nyílt őszintesége, a te nagy lelked tisztasága tehetett eleget egy követelő asszonyi szívnek. Barátom, gyakorta repestem az örömtől, mikor arra gondoltam, hogy a kilenc oly gyorsan tovaröppenő és mégis oly hosszú esztendő során, féltékenységemet soha semmi sem ébresztette fel. Lelked minden virága nekem nyílott, minden gondolatod az enyém volt. A legparányibb felhő sem árnyékolta kettőnk egét, nem ismertük az áldozatot, és mindig szívünk sugallatának engedelmeskedtünk. Olyan boldogságban éltem, ami egy asszonynál már szinte határtalan. Beszélhetnek-e híven könnyeim, melyek levelemre peregnek, roppant hálámról? Szerettem volna letérdepelni, mikor írtam.

De ó, jaj, ez az üdvözítő boldogság az elhagyatásnál is rettenetesebb kínokkal ismertetett meg. Szerelmem, az asszonyi szív rejtekei titokzatosan mélyek; mindmáig magam sem ismertem szívem nagyságát, mint ahogy a szerelmét sem ismertem. Bármilyen súlyos csapás zúdulhat is reánk, még mindig könnyebben viseljük, mint csupán a tudatát is annak, hogy akit szeretünk, szerencsétlen. És ha ezt a szerencsétlenséget mi okoztuk, ugye, abba bele kell halni? ... Nos hát, ez a gondolat fojtogat. Sőt, nyomban maga után von egy másikat, az előbbinél még nyomasztóbbat; ez megsemmisíti a szerelem dicsfényét, megöli magát a szerelmet és olyan megaláztatássá csúfítja, mely mindörökre beszennyezi az életet. Te harminc éves vagy, én pedig negyven. Mekkora rettegésbe sodorhat ez a korkülönbség egy szerető asszonyt! Először önkéntelenül, később teljes komolysággal érezhetted, milyen áldozatot hoz-

tál, midőn a világon mindenről lemondtál érettem. Talán eszedbe jut a társadalmi hivatásod, házasságod, amely szükségszerűen növeli majd vagyonodat, melynek kötelékében nyíltan bevallhatnád boldogságodat, gyermekeidet, örökül hagyhatnád javaidat, újra megjelenhetnél a világban és ott becsülettel elfoglalhatnád a magad helyét. De te elfojtottad volna ezeket a gondolatokat és tudtom nélkül boldogan feláldoztál volna egy gazdag leányt, vagyont és fényes jövőt. Fiatalos nagylelkűségedben híven meg akartál tartani egy fogadalmat, mely csak Isten színe előtt köt egymáshoz bennünket. Bizonyosan eszedbe jutott volna, hogy én mit szenvedtem azelőtt és engem éppen az a szerencsétlenség oltalmazott volna, amelyből kimentettél. Hogy szerelmedet szánalmadnak köszönjem, ez a gondolat még nagyobb borzalommal tölt el, mint az a félelem, hogy énmiattam nem érvényesülhetsz az életben. Nagy irgalmat gyakorolnak azok, akik meg tudják ölni kedvesüket, mikor az még boldogan és ártatlan odaadásban élvezi ábrándjai teljességét... Igen, inkább a halál, mint ez a két gondolat, mely néhány napja, titokban megkeseríti életemet. Tegnap, mikor oly gyöngéden kérdezted: „Mi van veled?" — megborzongtam a hangod hallatán. Attól féltem, szokásodhoz híven olvasol lelkemben, és vártam, hogy vallomással válaszolsz: ugyanis azt képzeltem, hogy kitaláltam, hová juthattak gondolataid, és sejtelmeimet jogosnak éreztem. Eszembe jutott ekkor néhány figyelmességed — ez ugyan nálad szokásos — de amelyekben mintha azt a kényszerűséget fedeztem volna fel, amellyel a férfiak elárulják, hogy a hűség nyomasztó nyűgként nehezedik rájuk. Ebben a pillanatban drágán megfizettem boldogságomért, rádöbbentem, hogy a természet mindig nagy árat követel a szerelem kincseiért. És vajon a sors nem választott-e máris széjjel bennünket? Egy nap azt mondtad volna: miért ne válnék meg hát tőle idejében? — Ez a gondolat sötétlett tekinteted mélyén. Én erre elhagytalak, hogy tőled messze távolban sírjak. Elrejtem előled könnyeimet! Tíz év óta most először fakasztja őket fájdalom, és sokkal büszkébb vagyok, minthogy így mutassam magam: de téged nem vádoltalak. Igen, igazad van, a te ragyogó és hosszú életedet nem szabad önző módon alávetnem a magaménak, amely hamarosan elfakul.

De ha tévednék?!... Ha csak szerelmed pillanatnyi lankadása lett volna, amit én észbeli megfontolásnak hittem!... Ó, an-

gyalom, ments meg a bizonytalanságtól, büntesd meg a te féltékeny asszonyodat; de add vissza hitét szerelmében és hitét a te szerelmedben is, hisz egy asszony egészen ebben a mindent megszentelő érzelemben él. Azóta, hogy anyád megérkezett és hogy találkoztál nála La Rodière kisasszonnyal, engem mindkettőnkre szégyent hozó kétségek emésztenek. Okozz nekem gyötrelmet, de ne csalj meg, tudni akarok mindent, azt is, amit anyád mond neked és azt is, amit te gondolsz! Ha közöttem és bárki más között egy cseppet is nehezedre esett a választás, akkor visszaadom a szabadságodat... Eltitkolom előtted végzetemet, meg tudom állni, hogy ne előtted sírjak; de akkor nem is akarlak többé látni. Ó, abbahagyom, megszakad a szívem. . . . . .

Néhány pillanatig komoran és kábán magamba roskadtam. Barátom, nincs énbennem te ellened egy csepp dac sem, hiszen te oly jó és oly őszinte vagy! Sosem tudnál engem megsebezni, sosem tudnál megcsalni; de meg kell mondanod az igazságot, legyen bármilyen kegyetlen is. Akarod, hogy vallomásra bátorítsalak? Nos, szerelmetes szívem, még akkor is maradna nekem egy vigasztaló asszonyi gondolatom. Hiszen az enyém voltál, a te teljes és tiszta ifjúságodban, amikor csupa báj, csupa szépség és finomság voltál; az én Gastonomat, akivel én felséges gyönyörűségben éltem, asszony többé nem ismerheti. Senkit többé úgy szeretni nem fogsz, ahogyan engem szerettél, ahogyan szeretsz; nem, nem, nekem vetélytársam nem is lehet. Keserűség nélkül fogok visszaemlékezni szerelmünkre, mely betölti egész életemet. Vagy tán el tudsz-e még bűvölni ezután is asszonyt gyermeki évődéseddel, az ifjú szív ifjú kedvességeivel, a lélek kacérságával, a test bájával, a gyönyör hirtelen támadó, közös rezdüléseivel, egyszóval az ifjonti szerelem imádatra méltó jelenségeivel... Férfi vagy már, ezentúl mindent mérlegelsz, végzeted parancsát követed. Nyugtalanító gondjaid-bajaid, becsvágyad őt már megfosztják attól az örökös zavartalan mosolytól, mely ajkadat, ha velem voltál, mindig megszépítette. Hozzám hangod oly szelíden szólt, neki néha majd fájdalmat okoz. És míg szemed, ha reám néztél, mennyei fényben ragyogott, őreá pillantva gyakran elborul. Mivel pedig úgy nem szeretett senki, ahogy én szeretlek, az az asszony sem tetszhet neked oly nagyon, ahogyan én tetszettem. Ő sohasem fogja oly fáradhatatlanul gondozni magát, ahogy én tettem, és boldogságod ápolásában sem lesz meg benne az az odaadás, amelynek ereje bennem sohasem gyengült. Bizony,

az a férfi, az a szív, az a lélek, akit én ismertem, nincs többé; emlékezetembe temetem, hogy továbbra is élvezhessem még társaságát, hogy boldogan éljek szépséges múltunkra gondolva, melyről kettőnkön kívül senkinek fogalma nem lehet.

Drága kincsem, ha viszont mégsem fogant meg benned a szabadulás legcsekélyebb gondolata sem, ha szerelmem nem terhes számodra, ha félelmemet agyrémek szülték, ha neked még mindig a te Évád vagyok, a világ egyetlen asszonya, e levelet elolvasván. jöjj! Repülj hozzám! Ó, abban a pillanatban, azt hiszem, jobban szeretnélek, mint az egész eltelt kilenc esztendő alatt.

Miután ez a gyanúsítás, amiért bűnösnek vallom magam, ily feleslegesen meggyötört, szerelmünk minden napját, sőt, csak egyetlen egy napját is egy egész élet boldogságának fogom érezni. Nos, hát, beszélj! Légy őszinte: ne vezess félre, bűnt követnél el. Mondd: akarsz szabadulni? Gondoltál-e már férfi-életedre? Sajnálsz valamit? Csak nem búsítottalak el? Belehalnék! Megmondottam már: eléggé szeretlek, hogy többre tartsam a te boldogságodat a magaménál, a te életedet az enyémnél. Ha meg tudod tenni, felejtsd el kilenc esztendei boldogságunk gazdag emlékét, hogy döntésedben ne befolyásoljon semmi, de beszélj! Szolgálód vagyok, akárcsak Istené, aki egyetlen vigasztalóm marad, ha mégis elhagynál.

Mikor madame de Beauséant számíthatott arra, hogy levele Gaston de Nueil kezében van, rohamosan előseregló gondolatai hatására oly mély levertségbe süppedt és olyan zsibbasztó töprengésnek adta át magát, hogy úgy tetszett, mintha aludnék. Valóban, nagyon szenvedett ezektől a fájdalmaktól, melyek nagysága nem mindig idomul a nők erejéhez, de amelyeket csupáncsak a nők ismernek. Miközben a szerencsétlen grófné várta a végzetét, Gaston de Nueil e levél olvasásakor meglehetősen *kínosan* érezte magát, ahogy az efféle válságos helyzetek alkalmával a fiatalemberek mondani szokták. Ekkortájt már majdnem engedett anyja unszolásának, és La Rodière kisasszony vonzerejének: a lány egyébként eléggé semmitmondó teremtés volt, egyenes, mint a jegenye, bőre rózsaszín, a némaságig hallgatag, híven a minden eladó leányok számára előírt szabályzathoz; de hát a birtokaiból jövedelmező negyvenezer frankos évjáradéka elég nyomatékosan beszélt helyette. Madame de Nueil, őszinte anyai szeretetétől vezettetve, megpróbálta fiát az Erény oldalára csábítani. Megcsillogtatta szeme előtt, hogy milyen hízelgő lenne, ha La Rodière kisasszony annyi gazdag

kérő közül éppen őt választaná: elvégre már ideje, hogy a jövőjére gondoljon, ilyen pompás alkalom nem adódik még egyszer; egy nap aztán földjei nyolcvanezer frankos évjáradékot jövedelmeznének; a vagyon mindenért megvigasztal; ha madame de Beauséant önzetlenül szeretné őt, neki kellene őt legelsőül erre a házasságra ösztökélni.

Egyszóval ez a jóságos anya nem feledkezett meg egyetlen fogásról sem, amellyel asszony egy férfi elhatározását befolyásolhatja. Sikerült is megingatnia fiát. Madame de Beauséant levele épp akkor érkezett, mikor Gaston szerelme javában harcolt egy tisztességesen elrendezett és a világ elveihez illő élet csábításai ellen: a levél végleg eldöntötte a küzdelmet. Gaston elhatározta, hogy szakít a grófnéval és megházasodik. „Az élet egész férfit követel" — mondta magában. Majd elképzelte, hogy elhatározása mekkora fájdalmat okozhat szeretőjének. És mivel ezt a fájdalmat férfiúi hiúsága és szeretői lelkiismerete még hatalmasabbnak tüntette fel előtte, szívét őszinte szánalom fogta el. Hirtelen átérezte az asszony roppant szerencsétlenségét és szükségesnek, irgalmas dolognak tartotta, hogy enyhítse halálos sebe kínjait. Azt remélte, valamennyire megnyugtathatja madame de Beauséant-t, elannyira, hogy maga az asszony fogja felszólítani erre a kegyetlen házasságra. Azt tervezte, hogy fokozatosan hozzászoktatja a kényszerű elválás gondolatához, nap mint nap felidézi kettejük között La Rodière kisasszonyt, mint egy kísértetet s eleinte feláldozza, míg végül aztán parancsszóra veszi feleségül. Hogy ezt az irgalmas vállalkozást sikerre vigye, még a grófné nemes büszkeségét, szíve szép tulajdonságait is beleszőtte tervébe. Így aztán olyanformán válaszolt, hogy elaltassa a grófné nyugtalanságát. Válaszolt! De egy olyan asszony számára, akiben az igaz szerelem ösztönös sugallata egybeolvadt a női lélek legfinomabb érzékenységével, ez a levél magát az ítéletet jelentette. Így hát, mikor Jacques visszatért és madame de Beauséant-hoz lépve egy háromrét hajtogatott papirost nyújtott át neki, a szegény asszony megremegett, mint a fecske, ha madarász tőrébe hullott. Eleddig ismeretlen hideg áradt szét egész testében, mintha jeges halotti leplet terítettek volna rá. Ha egyszer Gaston nem rohant hozzá, ha nem jött sírva, sápadtan, szerelmesen, akkor ebből mindent megtudott. Ámde a szerető asszonyi szívben annyi reménység él! Rengeteg tördöfés kell ahhoz, hogy elpusztuljon és mind az utolsó döfésig szeret még és hullatja vérét.

— Nem kíván valamit, asszonyom? — kérdezte Jacques csendesen, az ajtó felé tartva.

— Semmit — válaszolta a grófné. — Szegény ember! — gondolta

aztán és egy könnyet szárított fel a szeméből — ő megért engem, pedig csak lakáj.

A levél így kezdődött: *Szerelmem, te lázálmokat látsz...* Amint e szavakat megpillantotta, sűrű fátyol borult a grófné szemére. Szívében egy titkos hang ezt kiáltotta: „Hazudik!" Majd miután tekintete a szenvedély mohó éleslátásával felölelte az egész első oldalt, az utolsó sorban ezt olvasta: *Még semmi sem végleges...* Aztán görcsös sietséggel fordítva a lapon, jól látta, milyen szellem diktálta a levél cirkalmas mondatait, melyekben már nem lelte fel a szenvedély zabolátlan lendületét; összegyűrte hát, széttépte, gyömöszölte, marcangolta, végül a tűzbe vetette és így kiáltott fel: — Ó, a gyalázatos, akkor is az övé voltam, mikor már nem szeretett!... — És halálraváltan a heverőre omlott.

Gaston de Nueil, miután megírta levelét, eltávozott hazulról. Midőn visszatért, a kapuban Jacques várta és egy levelet nyújtott át neki e szavak kíséretében: — A grófné nem tartózkodik többé a kastélyban.

Gaston meghökkenve törte fel a pecsétet. Ezt olvasta:

Vallja be, asszonyom, ha megszívlelvén tanácsát, többé nem szeretném és hétköznapi emberré lennék, bizony alaposan megérdemelném sorsomat. Ó, nem, nem engedelmeskedem önnek, és olyan hűséget fogadok, mely alól csak a halál oldhat fel. Fogadja el az életemet, hacsak nem fél attól, hogy meg találja bánni...

Az a levélke volt, melyet a genfi utazás előtt írt az asszonynak. A végére Claire de Bourgogne odavetette: *Uram, ön szabad.*

Gaston de Nueil visszatért anyjához, Manerville-be. Húsz nappal később feleségül vette Stéphanie de la Rodière kisasszonyt.

Ha ez a mindennapos igazságot tartalmazó történet itt befejeződnék, szinte olyan volna, mint valami csali-mese. Vajon nem tudna-e a legtöbb ember ennél érdekesebbet is mesélni? De a közismert befejezés, amely, fájdalom, igaz; és mindez a sok emlék azoknak a szívében, akik valaha ismerték egy végtelen szenvedély égi gyönyörűségét, s ők tépték szét vagy vesztették el valami kegyetlen végzet révén — talán megóvja ezt az elbeszélést a kritikák élességétől. Madame de Beauséant, miután szakított Gaston de Nueiljel, korántsem hagyta el a valleroy-i kastélyát. Számtalan okból, melyeket a női szívek mélyén nem szabad háborgatnunk — hisz úgyis minden asszony kitalálja majd azt, ame-

lyik hozzá a legközelebb áll — szóval Gaston házassága után Claire továbbra is a kastélyban maradt. Oly zárkózott visszavonultságban élt, hogy komornájától és Jacques-tól eltekintve még saját cselédsége sem látta. Az épületben csendet követelt és lakosztályát csupán akkor hagyta el, ha a valleroy-i kápolnába ment, ahol egy környékbeli pap minden reggel misét mondott.

Nueil báró, házassága után néhány nappal, olyanfajta házastársi közönybe esett, melyről nem lehetett eldönteni, hogy boldogság vagy boldogtalanság-e ez.

Anyja mindenkinek ezt mondta: — A fiam tökéletesen boldog.

Madame Gaston de Nueil sok fiatalasszonyhoz hasonlóan, kissé fakó, szelíd, türelmes teremtés volt; a házasság után egy hónappal teherbe esett. Mindez összhangban állt a társasági nézetekkel. Gaston nagyon jóságosan viselkedett vele, csak éppen két hónapra rá, hogy elhagyta a grófnét, rendkívül álmatag és merengő természetű lett. — De hát mindig is komoly ember volt — mondogatta az anyja.

Hét hónapi langyos boldogság után néhány olyan esemény történt, melyek látszatra jelentéktelenek ugyan, de oly messzire ragadják a gondolatot és annyira hatalmas lelki viharokat sejtetnek, hogy legjobb, ha egészen egyszerűen mondjuk el őket és értelmezésüket is kinek-kinek az egyéni szeszélyére bízzuk. Egy nap, midőn Gaston a manerville-i és valleroy-i földeken vadászott, betért madame de Beauséant parkjába, magához hívatta Jacques-ot, bevárta, és mikor a lakáj odaért, megkérdezte tőle: — Szereti-e még a grófné a fogolypecsenyét? — Jacques igenlő válaszára agyafúrt okoskodás közepette busás borravalót ajánlott fel neki, azt a csekélyke szolgálatot kérve tőle, hogy vadászzsákmányát vegye át a grófné számára. Jacques-nak édesmindegy volt, hogy úrnője azt a fogolymadarat eszi, amit a saját vadőre lőtt vagy amit Nueil úr ejtett el, ha már ez utóbbi titkolni kívánta a grófné előtt a pecsenye eredetét. — Az ő földjein került terítékre — mondotta a gróf. Jacques napokig segédkezet nyújtott ehhez az ártatlan csalafintasághoz. Ez időben Gaston már kora reggel vadászatra indult, csak vacsorára tért haza — és soha nem lőtt semmit. Egy teljes hét telt el így. Végül Gaston eléggé felbátorodott, hosszú levelet írt és elküldte a grófnénak. A levél felbontatlanul érkezett vissza. Már majdnem besötétedett, mikor a grófné lakája meghozta. A gróf hirtelen kirobbant a szalonból, ahol látszatra Hérold egyik zongora capriccióját hallgatta felesége gyötrelmes előadásában. És úgy rohant a grófnéhoz, mint aki találkára repül. Egy ismerős nyíláson beszökött a parkba, lassan végighaladt a fa-

sorokon és percenként megtorpant, mintha a szíve hangos dobogását akarná elfojtani; majd a kastélyhoz érve fülelt a belülről jövő tompa neszekre, és arra következtetett, hogy a cselédség vacsoránál ül. Egészen madame de Beauséant lakosztályáig hatolt. A grófné sohasem hagyta el hálószobáját, és Gaston a legcsekélyebb zaj nélkül jutott el az ajtóig. Itt aztán két gyertya világánál megpillantotta a nagy karosszékében ülő, sápadt és sovány asszonyt, aki lehorgasztotta fejét, karját két oldalt lecsüggesztette és szemével merőn nézett valahová, ahol nyilván nem látott semmit. A fájdalom képe volt legteljesebb megtestesülésében. Testtartásában látszott ugyan valami gyenge reménykedés, de nem lehetett tudni, hogy Claire de Bourgogne önnön múltja vagy a sírja felé tekint-e. Talán Gaston de Nueil könnyei megcsillantak a sötétben, talán lélegzete csapott könnyű zajt, talán akaratlanul is megremegett vagy talán jelenlétével szükségszerűen erős kedélyhevülést váltott ki, mely ha egyszer állandósul, az igazi szerelem dicsőségét, boldogságát és bizonyítékát jelenti. Madame de Beauséant lassan az ajtó felé fordította az arcát és meglátta hajdani szeretőjét. A gróf ekkor feléje indult.

— Ha közelebb jön, uram — kiáltott a grófné elsápadva — levetem magam az ablakból.

Megragadta az ablakkilincset, feltépte, egyik lábával kilépett a külső párkányra és onnan fordította vissza arcát Gaston felé.

— Menjen el, menjen el — sikoltott — vagy tüstént leugrom innen.

Erre a rettentő kiáltásra, Gaston, hallva a cselédség izgatott morajját, elmenekült, mint egy gonosztevő.

Hazatérve, néhány soros levelet írt, rábízta inasára, vigye el madame de Beauséant-nak és okvetlenül adja tudtára, hogy a válasz az ő élete vagy halála fölött dönt. Mikor a küldönc útnak indult, a gróf visszatért a szalonba, ahol a felesége még mindig a capriccióval kínlódott. Leült és várta a választ. Egy órával később a capriccio véget ért és a hitvestársak hallgatagon, egymással szembe fordulva ültek a kandalló két oldalán. Ekkor érkezett meg a lakáj Valleroy-ból és visszaadta urának a felbontatlan levelet. Gaston de Nueil átment a szalon melletti szobácskába, ahol vadászat után letette fegyverét, és ott helyben agyonlőtte magát.

Ez a hirtelen és végzetes befejezés, noha teljesen ellentétes a francia fiatalság szokásaival, mégis egészen természetes fordulat.

Aki jól megfigyelte vagy gyönyörűséggel átélte két emberi teremtés tökéletes kapcsolatának megnyilvánulásait, tökéletesen megértheti ezt az öngyilkosságot. Egy asszony sosem idomul, sosem alkalmazkodik egyik

napról a másikra a szenvedély szeszélyeihez. A szerelmi gyönyör, akárcsak egy ritka virág, a legleleményesebb gondozást igényli; csupán az idő, a lelkek összhangja bonthatja ki valamennyi szirmát, csupán ezek

fakaszthatják gyengéd, finom örömeit, melyek iránt ezernyi babonát táplálunk és amelyeket elválaszthatatlannak hiszünk attól, kinek szíve bőségesen pazarolja ránk kincseit. Ez a csodálatos egyetértés, ez a vallásos hit, és termékeny bizonyosságunk, hogy a szeretett lény oldalán szertelen vagy végtelen boldogságot érzünk, részben ezek rejtik magukban a tartós ragaszkodás és a hosszú szenvedélyek titkát. Egy olyan asszony mellett, kiben ott él a női nem géniusza, a szerelem sosem válik megszokássá: imádandó gyengédsége változatosabbnál változatosabb köntöst ölt; egyesíti magában a szellemes lelket a szerető szívvel; természetébe annyi mesterkéltséget vegyít avagy talán mesterkéltségébe annyi természetességet, hogy emléke legalább oly hatalmas, mint jelenléte. Ömellette minden más asszony elhalványodik. Egy ilyen mérhetetlen, ragyogó szerelem teljes értékét csak akkor ismerhetjük meg, ha valaha is féltünk, hogy elveszítjük, vagy ha már el is veszítettük. De ha egy férfi, aki ezt a szerelmet bírta, önként megvált tőle és elmerült valami jeges házasságban; ha az asszony, akitől ugyanezt az üdvöt re-

mélte, a hitvestársi élet sötét rejtekeiből előbukkanó tények egyikével rádöbbenti, hogy ebben az üdvösségben többé része nem lehet; ha még az ajkán érzi egy isteni szerelem ízét és hogyha egy társadalmi rögeszmét szolgálva halálos sebet ejtett igazi hitvesén, akkor annak bizony meg kell halni, vagy pedig azzal az anyagias, önző, rideg filozófiával gondolkodni, mely csak iszonyattal töltheti el a szenvedélyes lelkeket.

Másrészt madame de Beauséant bizonyára nem gondolta, hogy barátját, akit kilenc esztendőn át elhalmozott szerelmével, a kétségbeesés most az öngyilkosságba taszítja. Talán azt gondolta, hogy egyedül ő szenved. Egyébként teljes joggal utasította vissza a lehető legmegalázóbb osztozkodást, melyet magas társadalmi szempontokból egy hitves még elviselhet ugyan, de egy szeretőnek mindenképpen gyűlölnie kell, hiszen végső megigazulása éppen szerelme tisztaságában rejlik.

A HÍRNEVES GAUDISSART

Vajon teremtettek-e korunk erkölcsei különösebb alakot a kereskedelmi utazónál — ismeretlen személyiség a hajdani időkben — s nincs-e az ő személye a dolgok bizonyos rendjében arra hivatva, hogy megjelölje a nagy átmenetet, amely a megfigyelők számára odaforrasztja az anyagi kizsákmányolások korszakát a szellemi kizsákmányolások korszakához? Századunk egybe fogja kötni az eredeti alkotásokban oly gazdag egyéni erő uralmát az egyetemes, de nivelláló erő uralmával, amely egyenlővé teszi termékeit, tömegesen szórva piacra azokat, s engedelmeskedik egy központosító eszmének, a társadalmak végső kifejezésének. Az általánossá lett szellem kicsapongásai nyomán, a föld kincseit egyetlen helyre felhalmozó civilizációk végső erőfeszítései után nem bukkannak-e fel mindig a barbárság sötétlő rémei? Nem arra szolgál-e a vigéc a gondolatoknak, amire a postakocsik a dolgoknak és embereknek szolgálnak? Kicsit megkocsikáztatja, mozgásba hozza, egymásnak verdesi őket, ő maga a fényözönben úszó központban helyezkedik el, teleszívja magát sugarakkal és elhinti azokat az álmába mélyedt emberiség fölött. Ez az emberi fénycsóva: tudatlan tudós, bolondot járató bolond, hitetlen pap, aki annál remekebbül beszél misztériumairól és dogmáiról.

Furcsa figura! Ez az ember mindent látott, tud mindent, ismeri az egész világot. Telítve Párizs bűneivel, a vidék jólelkűségét is megjátssza, ha kell. Vajon nem ő-e az a gyűrű, amely a fővároshoz köti a vidéket, jóllehet lényegében véve se nem párizsi, se nem vidéki, mivelhogy utazó? Semmit sem lát alaposan; embereknek és helységeknek csupán a nevét tanulja meg; a dolgoknak csak a felületét értékeli; külön mércéje van mindenhez, hogy a maga mértékéhez mérjen mindent; végül a tekintete csak elsiklik a tények fölött anélkül, hogy áthatna rajtuk. Minden iránt érdeklődik, és nem érdekli semmi. Csipkelődő és nótázó,

s látszólag híve lévén valamennyi pártnak, lelke mélyén hazafi nagy általánosságban. Remek mimikájú arcán az egyre váltakozó mosoly hol nyájas, hol megelégedett, hol lekötelező, míg végül arca, visszanyerve a maga valódi jellegét, megnyugszik természetes állapotában. Megfigyelőnek tartják, mert ha nem volna az, pályát kellene változtatnia. Nem kénytelen-e szakadatlanul egyetlen pillantással kifürkészni az embereket, kitalálva cselekedeteiket, jellemüket, főleg pedig fizetőképességüket; s hogy ne veszítsen semmi időt, nem kell-e egy pillanat alatt felbecsülnie a siker esélyeit? A gyors elhatározás szokása mindenfajta ügyben alaposan kifejleszti bíráló szellemét: úgy beszél, úgy ítél Párizs és a vidék színészeiről, mintha a párizsi színházak fejedelme volna. Aztán *de acta et visu*[1] remekül ismeri Franciaország jó és rossz helyeit. Szükség esetén ugyanazzal a biztonsággal kalauzolná el az embert a Bűnhöz vagy az Erkölcshöz. Tekintve, hogy úgy ömlik ékesszóló ajkáról a szó, mint egy vízcsapból a forró víz, bármikor egyaránt megállíthatja vagy hibátlanul újraindíthatja készen álló mondatgyűjteményét, mely megállás nélkül folyik tovább és erkölcsi zuhanyként zúdul áldozata nyakába. Sikamlós anekdotákat mesél, pipázik, iszik. Óraláncán csecsebecséket hord, imponál a szűk látókörű kis embereknek, a falvakban előkelő úrnak nézik, nem hagyja soha, hogy *kibabráljanak vele,* ő szokta ezt így mondani, s tudja, mikor kell a zsebére ütnie, megcsörgetve pénzét, nehogy tolvajnak nézzék a módfelett bizalmatlan cselédek azokban a polgári házakban, amelyekbe behatol. Ami a tevékenységét illeti, van-e ennél hitványabb tulajdonsága ennek az emberi gépnek? Nincs az a prédára lecsapó karvaly, nincs az az újton-új csapásokat kereső szarvas, hogy lerázza magáról a kutyákat és tévútra vezesse a vadászokat, nincs az a vadat megszimatoló kutya sem, amely felülmúlná lendülete gyorsaságát, amikor megsejt egy üzletet, ügyességét a gáncsvetésben, ha meg kell előznie valamelyik vetélytársát, művészetét a szimatolásban, amellyel megszagolja, megérzi és felfedezi, hogy mód nyílik valahol elhelyeznie portékáját. Mily ragyogóan tehetségesnek kell lennie az ilyen embernek! Vajon sok ilyen alacsony rendű diplomatát, ilyen értelmes közvetítőt találnak-e egy országban, aki a vásznak, az ékszerek, a posztók, a borok nevében beszél, mégpedig gyakran ügyesebben a nagyköveteknél, akik nagyobbára csupán a forma mesterei? Ki kételkedik Franciaországban abban a hihetetlen erőben, amelyet az utazók, ezek a tagadással rettenthetetlenül szembeszálló harcosok kifejtenek, akik a legrongyosabb falusi fészekben is a civilizáció lángeszét és a párizsi leleményességet képviselik a vidék józanságával,

tudatlanságával vagy gyakorlatiasságával szemben? Ki felejtené el azokat a bámulatos fortélyokat, amelyek puhára gyúrják a lakosság értelmét, megejtve a szó erejével a legkonokabbul ellenálló tömegeket is, azokhoz a fáradhatatlan csiszolókhoz hasonlóan, akiknek a ráspolya a legkeményebb köveket is megmunkálja. Megismertessem-e önöket a nyelv hatalmával és azzal a hatalmas nyomással, amelyet az ékesszólás gyakorol a legmakacsabbul ellenálló tallérokra, azokra, amelyeket a falusi gazda az ágyába dug el? Hallgassák hát meg egy olyan párizsi iparmágnás szónoklatát, kinek a Spekuláció nevű gőzgépnek ezen értelmes dugattyúi hasznot hajtanak futkosásukkal, kopogtatásukkal és működésükkel.

— Uram — mondta egy tudós közgazdásznak az egyik leghíresebb tűzbiztosítási társaság igazgató-pénztáros-ügyvezető-főtitkára — uram, vidéken ötszázezer frank megújítandó biztosítási díjból legföljebb ha ötvenezer frankot jegyeznek az emberek teljesen a maguk jószántából; a megmaradt négyszázötvenezer ügynökeink útján kerül vissza hozzánk. Felkeresik a hátralékosokat és addig *rágják a fülüket*, megijesztve és felizgatva őket tűzvészekről költött rémmeséikkel, amíg újra alá nem írják biztosítási kötvényeiket. Így az ékesszólás, a szóáradat jelenti kilenctizedrészben az utat és a módot üzletszerző hadjáratainkban.

Beszélni, rávenni valakit, hogy meghallgasson bennünket, nem elcsábítást jelent ez? Egy nemzet, amelynek két Háza van, egy asszony, aki két füllel hallgat meg valakit, egyformán elveszett. Éva és a kígyó egy olyan mindennapos esemény mítoszát eleveníti meg, amely a világ keletkezésekor született és talán a világ végén fog meghalni.

— Egy két órás beszélgetés után nincs az az ember, aki be ne adná a derekát — mondta egy nyugalomba vonult ügynök.

Vegyék szemre a kereskedelmi utazót! Nézzék meg ezt a külsőt! Ne feledkezzenek meg se az olajzöld kabátról, se a felöltőről, se a szattyánbőr gallérról, se a pipáról, se a batiszt-ingről a beleszőtt kék sávokkal. Hány különböző természet rejlik ebben az alakban, amely annyira eredeti, hogy lehetetlen elemezni! Nézzék, micsoda atléta, micsoda cirkusz, micsoda fegyverek: ő, a világ, és a nyelve! Rettenthetetlen matrózként hajóra száll, mindössze néhány mondattal felszerelve, hogy ötszáz-hatszázezer frankot kihalásszon jeges tengerekből, az Irokézek földjén, Franciaországban! Nem arról van-e itt szó, hogy pusztán intellektuális műveletek útján, fájdalom nélkül kibányásszuk a vidéki rejtekekbe elszökött aranyat? A vidéki hal nem tűri se a szigonyt, se a csalétket, hanem csak varsával, a legfinomabb szemű vontatóhálóval en-

gedi megfogni magát. Ezek után gondolhatnak-e önök remegés nélkül arra a szóáradatra, amely virradatkor újra kezdi zuhatagos hömpölygését itt Franciaországban? Most már ismerik a fajtáját, íme, egy díszpéldány belőle.

Él Párizsban egy tüneményes vigéc, fajtájának a gyöngye, egy férfi, aki teljesen a magáénak vallhatja mindazon feltételeket, amelyek szorosan hozzátartoznak sikereinek a természetéhez. Beszédében egyaránt megvan a vitriol és a lépesméz: a lépesméz arra jó, hogy megfogja, körültekerje és simulékonnyá tegye áldozatát, a vitriol pedig, hogy megoldja a legellenállóbb számításokat is. A mi vigécünk *kalapban utazott;* de tehetsége és az a művészet, amellyel lépre csalta az embereket, oly nagy hírnevet szerzett neki a kereskedelmi körökben, hogy a *párizsi divatcikk* valamennyi nagykereskedője körüludvarolta, kérve, vállalja el nagy kegyesen árujuk terjesztését. Diadalútjairól visszatérve tehát, amikor Párizsban időzött, állandó eszem-iszom lakodalomban élt. Vidéken az üzleti levelezők kényeztették; Párizsban a nagy üzleti cégek dédelgették. Szívesen fogadták, ünnepelték, etették mindenütt; számára egymagában ebédelni vagy vacsorázni gyönyörűség, tobzódás volt. Egy uralkodó életét élte vagy helyesebben egy újságíróét. De hát nem volt-e ő valójában a párizsi kereskedelem eleven hírlapja? A neve Gaudissart volt, s a híressége, a hitele, a dicséretek, amelyekkel elhalmozták, megszerezték neki a *hírneves* melléknevet. Ahová csak belépett ez az ember, akár egy irodába vagy vendégfogadóba, akár egy szalonba vagy postakocsiba, akár egy padlásszobába vagy bankár kastélyába, mindenütt ugyanazzal a mondattal fogadták: „Ejha, itt a hírneves Gaudissart." Soha még név nem volt tökéletesebb harmóniában viselőjének megjelenésével, modorával, arcával, hangjával, beszédével. Minden mosolygott a vigécre és a vigéc mindenre mosolygott. *Similia similibus,* azonosította magát a homeopátiával.[2] Szójátékok, franciskánusi arcszín, Rabelais-szerű termet; test, ruházat, szellem, alak egyesült, hogy tréfával, mókával töltse meg egész személyét. Előzékeny az üzletekben, jólelkű ember, tréfás kedvű — önök felismerték volna benne a grizettek szeretetre méltó gavallérját, aki elegánsan kúszik fel egy társaskocsi tetejére, kezét nyújtja a hölgynek, aki alig bír kikászmálódni a kocsifülkéből, tréfálkozik a postakocsis selyemnyakkendőjén, s elad neki egy kalapot; rámosolyog a szolgálólányra, vagy a derekánál fogva kapja el, vagy az érzelmeinél fogva; étkezés közben utánozza a borospalack kotyogását, megfricskázva a maga felfújt arcát; tudja, hogyan kell kifuttatni a sört levegőt szíva be ajka között; késével nagyot ver

a pezsgőspoharakra, anélkül, hogy egyet is eltörne közülük, és odaszól a többieknek: „Ezt csináljátok utánam!", amivel kigúnyolja a bátortalan utasokat, meghazudtolja a művelt embereket, uralkodik az asztalnál és maga nyeli le a legjobb falatokat. Egyébként erős ember, aki a kellő pillanatban sutba tudta vágni valamennyi tréfáját és eldobva szivarja végét, elgondolkozva tekintett egy közelgő város felé: „Majd meglátom, mi van ezeknek a bögyében!" Ilyenkor vált Gaudissart a legravaszabb, legügyesebb követté. Igazgatóként tudott belépni a megyefőnök helyetteséhez, kapitalistaként a bankárhoz, vallásos, monarchikus érzelmű emberként a royalistákhoz, polgárként a polgárhoz; szóval mindenütt az volt, aminek lennie kellett, otthagyta Gaudissart-t az ajtó mögött és magára öltötte megint, amikor kijött a szobából.

1830-ig a hírneves Gaudissart hű maradt a párizsi divatcikkhez. Ennek a kereskedelemnek sokfélesége lehetővé tette számára, hogy az emberi szeszélyek többsége felé fordulva megfigyelje a szív rejtekeit, megtanulja az elragadó ékesszólás fortélyos titkait, azt, hogy miképpen kell kibogozni a leggondosabban összekötözött zacskók madzagjait is, miképpen kell felkelteni az asszonyok, a férjek, a gyerekek, a cselédek szeszélyeit és miképpen kell őket rábeszélni, hogy elégítsék ki azokat. Senki nála nem értette jobban ezt a művészetet, az üzlet előnyeivel csalogatni az alkudozókat, s abban a pillanatban faképnél hagyni őket, amikor a vágyuk elérte csúcspontját. A kalapkészítés iránti hálából azt mondta, hogy a fej külsején dolgozva értette meg annak belsejét, hogy alaposan meg szokta kopasztani üzletfeleit, hogy a fejükön táncol, s így tovább. A kalapokra vonatkozó tréfái kifogyhatatlanok voltak. Mégis 1830 augusztusa és októbere után abbahagyta a kalapokkal és a párizsi divatcikkel való ügynökölést, otthagyta a műszaki és látható dolgok kereskedelmének üzleteit, hogy a párizsi spekuláció legmagasabb szféráiba szárnyaljon. Elhagyta, úgymond, az anyagot a gondolatért, a gépen gyártott készárut a szellem ezerszerte tisztább elgondolásaiért. Ez magyarázatot kíván.

Az 1830-ban történt átalakulás, ahogy azt mindenki tudja, sok régi eszmét hozott napvilágra, amelyeket ügyes mesterkedők próbáltak megfiatalítani. Pontosabban: 1830 óta a gondolatok értékesekké váltak; s ahogy azt egy író mondta, akinek elég esze volt ahhoz, hogy semmit meg ne jelentessen, manapság több gondolatot lopnak, mint zsebkendőt. Talán eljön a nap, amikor majd a gondolatoknak is meglesz a maguk tőzsdéje; de máris, akár jók, akár rosszak, árfolyamuk van a gondolatoknak, learatják, importálják, terjesztik, eladják, pénzzé teszik

őket és jövedelmet húznak belőlük. Ha nem akad eladni való ötlet, a spekuláció igyekszik szavakat a helyükbe állítani, az eszme szilárdságát adva nekik, s úgy él ezekből a szavakból, mint a madár a kölesszemekből. Ne nevessenek! Egy szó felér egy gondolattal egy olyan országban, ahol az emberekre nagyobb hatással van egy erszény címkéje, mint a tartalma. Nem látták-e, hogyan aknázza ki a könyvkereskedelem a *pittoreszk* szót, miután az irodalom már megölte azt a szót, hogy *fantasztikus?* Az államkincstár is kitalálta az intellektuális adót, tökéletesen felmérte a hirdetések mezejét, telekkönyvezte a prospektusokat és megmérte a gondolatot a rue de la Paix-n, a pénzügyigazgatóságon. Mivel az intelligenciát és annak termékeit kiaknázták, ezután ezek természetesen engedelmeskedni tartoztak a gyári termékek kiaknázására alkalmazott módszernek. Tehát, mihelyt két pohár bor között megfogantak a gondolatok egyik-másik látszólag henye párizsi agyában, noha ezek a párizsiak mindig készek az erkölcsi csatákra egy palack bor felhajtása vagy egy sült fácán combjának emelgetése közben, már az agyakban való megszületésük másnapján rábízattak ezek a gondolatok a kereskedelmi utazókra azzal a kötelezettséggel, hogy mutassák be ügyesen, *urbi et orbi*[3], Párizsban és vidéken, a hirdetések és prospektusok pörkölt szalonnáját, amely becsalja a vállalkozás egérfogójába azt a vidéki patkányt, akit közönséges néven hol előfizetőnek, hol részvényesnek, hol levelező tagnak, olykor aláírónak vagy támogatónak, de mindenütt ostobának hívnak.

— Ostoba vagyok! — mondta jó egynéhány szegény földbirtokos, akit elkápráztatott a kilátás, hogy valaminek az *alapítója* lesz, s aki végül azon vette észre magát, hogy alaposan elherdált ezer vagy ezerkétszáz frankot.

— Az előfizetők ostobák, nem akarják megérteni, hogy az intellektuális birodalomban való előrehaladáshoz több pénz kell, mint egy európai utazáshoz vagy bármi egyébhez — mondja az üzér.

Így hát állandó a küzdelem az elmaradott közönség, mely megtagadja a Párizsból kivetett adók befizetését és az adószedők között, akik, mivel bevételeikből élnek, új meg új ötletekkel spékelik meg a közönséget, vállalkozásuk szalonnájával borítják be, puhára főzik prospektusokkal, a hízelgések nyársára tűzik, végül pedig felfalják valamilyen új mártással, amelyikbe beleragad és megrészegszik tőle, mint légy a mézgától. Pedig 1830 óta mi mindent nem tettek Franciaországban, hogy sarkallják *az intelligens és haladó tömegek* lelkesedését és önbecsülését! Gyors egymásutánban követték egymást a címek, az érmek, a dip-

lomák, valami Becsületrend-féle, amit a mártírok közössége számára eszeltek ki. Végül minden intellektuális terméket előállító gyár felfedezett valamilyen különleges paprikát, valamilyen különleges gyömbért, mivel ebben az emberek különös élvezetüket lelik. Így születtek meg a jutalmak, az idő előtti osztalékok; így kerültek besorozásra a híres nevek, anélkül, hogy a szerencsétlen művészek tudtak volna nevük felhasználásáról, úgyhogy ma több vállalkozásnak az aktív résztvevői, mint amennyi napja van az évnek, mivel a törvény nem látta előre a nevek eltolvajlását. Ez vezetett az ötletek elrablásához; az ázsiai rabszolgakereskedőkhöz hasonlóan a közszellem vállalkozói még kivirágzásuk előtt tépik ki a gondolatokat az apai agyvelőből s hurcolják azokat csupaszra vetkőztetve bárgyú szultánjuk, *Abaham sahjuk,* szörnyű közönségük szeme elé, amely, ha nem mulat elég jól, levágja fejüket és megvonja tőlük napi arany-adagjukat.

Korunknak ez a tébolya hatni kezdett tehát a hírneves Gaudissart-ra is, mégpedig a következőképpen. Egy élet- és vagyonbiztosítási társaság hallott az ő ellenállhatatlan ékesszólásáról, s olyan hihetetlen előnyökkel kecsegtető ajánlatot tett neki, hogy Gaudissart elfogadta. Miután megkötötték az alkut és aláírták a szerződést, a vigéc az adminisztráció főtitkárához került dajkaságba, aki megszabadította Gaudissart szellemét a pólyaszalagoktól, rámutatott az üzlet árnyoldalaira, megtanította a sajátos nyelvezetre, darabról darabra szétszedte előtte az egész szerkezetet, felboncolta neki a különleges közönséget, amelyet ki kell zsákmányolnia, teletömte mondatokkal, ellátta kapásból adandó válaszokkal, felszerelte döntő bizonyítékokkal, és, hogy elmondjunk mindent, kifente élesre a nyelvét, amelynek a francia életbe kell belevágnia. Nos hát, a pólyás baba remekül megfizetett mindazért a gondért, amit a főtitkár úr nagy kegyesen rááldozott. Az élet- és vagyonbiztosítás főnökei oly melegen magasztalták a hírneves Gaudissart-t, annyi figyelemmel vették körül, annyira előtérbe tolták eme eleven prospektus képességeit, fel a nagy bankok és a magas intellektuális diplomácia szférájába, hogy két akkoriban híres és azóta már megszűnt újság pénzügyi vezetői alkalmazni kívánták őt, hogy előfizetőket gyűjtsön. A *Földgömb*[4], a saint-simoni doktrinák[5] sajtóorgánuma és a *Mozgalom*[6] című köztársasági újság vezetői becsalogatták a hírneves Gaudissart-t kiadóhivatalukba, s mind a ketten minden új előfizető után koponyánként tíz frankot ajánlottak fel neki, ha ezer új előfizetőt szerez; de öt frankot csupán, ha csak ötszázat sikerül szereznie. *A politikai újság „szakma"* nem ártott *a vagyonbiztosítási „szakmának"*, az alkut meg-

kötötték. Mindamellett Gaudissart ötszáz frank kártalanítási összeget követelt azért a nyolc napért, amely idő alatt meg kell ismerkednie Saint-Simon doktrinájával, rámutatva arra, milyen bámulatos emlékezőtehetséget és szellemi erőfeszítést kíván ennek a *cikknek* az áttanulmányozása, hogy az ember meggyőzően tudjon érvelni, „úgy, hogy ne tegye magát nevetségessé". A republikánusoktól nem kért semmit. Elsősorban azért nem, mert ő maga is hajlott a köztársasági gondolatok felé, amelyek az ő gaudissart-i filozófiája szerint egyedül képesek létrehozni az ésszerű egyenlőséget; aztán meg Gaudissart valamikor belekeveredett a francia *carbonarik* összeesküvésébe; letartóztatták, de bizonyítékok híján szabadon bocsátották; végül felhívta az újság bankárjainak figyelmét arra, hogy július óta megnövesztette a bajuszát, s hogy már csupán bizonyos fajta sapkára és hosszú sarkantyúra van szüksége, hogy képviselje a Köztársaságot. Egy hétig tehát reggelente a *Földgömb* kiadóhivatalába rohant, hogy ott teleszívja magát saint-simoni eszmékkel, este pedig átszaladt a biztosító társaság irodáiba, hogy ott megtanulja a pénzügyi nyelvezet finomságait. Rátermettsége, emlékezőtehetsége oly bámulatos volt, hogy április 15-e táján elkezdhette utazását, ugyanakkor, amikor más években is első üzleti hadjáratára indult. Két kereskedelmi cég, úgy mondják, megrettenve az üzlet pangásától, levette a lábáról a nagyravágyó Gaudissart-t és rábeszélte, hogy az ő üzletüket is vállalja magára. Az utazók királya kegyesnek mutatkozott, tekintettel régi barátaira és arra az óriási jutalékra is, amit biztosítottak a számára.

— Ide hallgass, kicsi Jennym... — mondta a bérkocsiban egy szép virágárus lánynak.

Minden igazi nagy ember szereti, ha egy gyönge kis lény zsarnokoskodik fölötte, s Gaudissart Jennyben találta meg a maga zsarnokát: este tizenegy órakor hozta vissza a Gymnase színházból, ahova ő maga vitte el, szépen kiöltözve, a bemutatókra bérelt proszcéniumpáholyukba.

— Ha majd visszajöttem, Jenny, bebútorozom a szobádat, méghozzá a legválasztékosabb gonddal. A nagy Mathilde, aki folyton a nyakadra jár összehasonlításaival, valódi indiai sáljaival, amelyeket az orosz követség futárjai hoznak neki, aranyozott ezüst étkészletével és orosz hercegével, akit vakmerő szélhámosnak nézek, nem talál majd semmi kivetnivalót benne. Feláldozom szobád díszítésére az összes *Gyermekek*-et, akiket vidéken csinálni fogok.

— Mondhatom, szép dolog! — kiáltotta a virágáruslány. — Te emberi szörnyeteg, hogyan mersz nyugodtan beszélni velem arról, hogy

gyerekeket fogsz csinálni, és még azt képzeled, hogy megtűrök magam mellett egy ilyen alakot!

— Jaj, de buta vagy, Jenny!... Ez egy szakkifejezés a mi szakmánkban.

— Szép kis szakma, mondhatom!

— Hallgass hát ide. Ha folyton te beszélsz, végül igazad lesz.

— Azt akarom, hogy mindig nekem legyen igazam! A kutyafáját, még csak nem is szégyelled magad?

— Hagyod végre, hogy befejezzem? Remek ötletet vettem pártfo-

gásomba: egy újságról van szó, amely a gyerekeknek fog készülni. A mi szakmánkban az utazók, ha tegyük fel, sikerült nekik egy városban tíz előfizetőt szerezniük a *Gyermek Újság* számára, azt mondják: „Tíz *Gyereket* csináltam", mint ahogy én azt mondanám, ha a *Mozgalom* című újságra sikerült tíz előfizetőt szereznem: „Tíz *Mozgalmat* csináltam ma este..." Érted már végre?

— Még csak ez hiányzott! Politikába keveredsz? Már ott látlak a *Sainte-Pélagie* börtönben, ahova mindennap kikutyagolhatok. Ó, ha tudná az ember, mire kötelezi magát, amikor szeret egy férfit, szavamra mondom, inkább hagyná a férfiakat, hogy boldoguljanak nélkülünk! De hagyjuk ezt, te holnap indulsz, ne búsítsuk magunkat sötét gondolatokkal, szamárság velük foglalkozni.

A bérkocsi megállt az Artois utcában egy újonnan épült szép ház előtt, ahol Gaudissart és Jenny felment a negyedik emeletre. Itt lakott Jenny Courand kisasszony, akiről általában azt hitték, hogy Gaudissart titkos felesége, amit az utazó nem cáfolt meg. Hogy fenntartsa zsarnoki hatalmát, Jenny Courand ezer apró figyelemre kötelezte Gaudissart-t, állandóan azzal fenyegetve szegényt, hogy faképnél hagyja, ha bármilyen kis hibát követ is el. Minden városból, ahol csak megállt, Gaudissart-nak írnia kellett és aprólékosan be kellett számolnia minden cselekedetéről.

— És mennyi *Gyerekre* lesz szükség, hogy bebútorozd a szobámat? — kérdezte, miközben ledobta sálját és leült a nyájasan lobogó tűz mellé.

— Huszonöt centime jutalékot kapok minden előfizető után.

— Gyönyörű! És te ezzel a pár garassal akarsz engem gazdaggá tenni! Ha csak olyan nem vagy, mint a Bolygó Zsidó, és ha zsebeidben nem válik arannyá a garas.

— De Jenny, én sokezer *Gyereket* fogok csinálni. Gondold csak meg, hogy a gyerekeknek sohasem volt újságjuk. Egyébként elég szamár vagyok, hogy meg akarom neked magyarázni az üzleti politikát, te semmit sem értesz ezekhez a dolgokhoz.

— Hát akkor mondd, Gaudissart, mondd, miért szeretsz te engem, ha olyan buta vagyok?

— Mert... mert elragadó a butaságod! Ide figyelj, Jenny. Nézd, ha elsütöm a *Földgömböt*, a *Mozgalmat*, a biztosításaimat és a párizsi divatcikkeimet, akkor ahelyett, hogy rongyos nyolc-tízezer frankot keresek évente, ide-oda rohangálva, mint valami bolond — most minden egyes utazással húsz-harmincezer frankot hozhatok magammal haza.

— Bontsd ki a fűzőmet, Gaudissart, haladj szépen sorjában, és ne ráncigálj engem.

— Akkor aztán — folytatta a vigéc, miközben a virágárus lány sima hátát nézte — részvényes leszek az újságoknál, mint egyik barátom, Finot kalapos fia, akinek most harmincezer frank jövedelme van és ki fogja magát neveztetni felsőházi tagnak! Ha arra gondolok, hogy a kis Popinot... Uram, teremtőm, még elfelejtem megmondani, hogy tegnap kereskedelmi miniszterré nevezték ki Popinot urat... Hát miért ne volna bennem is ambíció? Ej, majd remekül megtanulom a szónoki emelvényről való kereplést és egy-kettőre miniszter lehetek és nagyfejű! Várj! hallgass csak ide:

— Uraim — mondta egy karosszék mögé helyezkedve — a sajtó se nem eszköz, se nem üzlet. A politika szempontjából a sajtó intézmény. De mi itt szigorúan arra vagyunk kötelezve, hogy politikusan lássuk a dolgokat, tehát... (új lélegzetet vett) tehát kötelességünk megvizsgálni, vajon hasznos-e vagy ártalmas-e a sajtó, vajon támogatnunk kell-e vagy el kell-e fojtanunk; vajon befolyásolandó vagy szabad legyen-e: súlyos kérdések! Talán nem élek vissza a tisztelt Ház mindig oly értékes pillanataival, ha szemügyre veszem ezt a törvénycikket és rámutatok a helyzetre. Szakadék felé rohanunk! Bizony, a mi törvényeink nem olyan bársonyosak, amilyeneknek lenniük kellene...

— Mit szólsz hozzá? — kérdezte, Jennyre nézve. — Minden szónok a szakadék felé küldi Franciaországot; erről beszélnek mind, vagy az állam szekeréről, a politikai viharokról és látóhatárról. No, ugye, jól tudom a leckét?! Minden szakma fogását ismerem. És tudod-e, miért? Burokban születtem. Anyám megőrizte a burkot, majd neked adom. Így hát rövidesen hatalmon leszek, meglásd!

— Te?

— Miért ne lennék én Gaudissart báró, Franciaország pairje? Nem jelölték-e már kétszer is képviselőnek Popinot urat a negyedik kerületben? Lajos-Fülöppel ebédel. Finot-ról azt mesélik, hogy államtanácsos lesz. Ha Londonba küldenének engem követnek, én mondom neked, drágám, hogy az orruknál fogva vezetném az angolokat! Olyan ember még nem akadt, aki túljárt volna Gaudissart, a hírneves Gaudissart eszén. Igen, még soha senki nem tett engem lóvá, s nem is fognak lóvá tenni soha semmiféle ügyben, legyen az politika vagy nem politika, sem itt, sem máshol. De egyelőre minden figyelmemet az üzletekre kell fordítanom, a *Földgömbre*, a *Mozgalomra*, a *Gyermekek Újságjára* és a párizsi divatcikkekre.

— Az újságaiddal meg fogod járni. Fogadni mernék, hogy még Poitiers-ig sem jutottál el és már fülön fognak csípni.

— Fogadjunk, szívecském. Mibe fogadunk?

— Egy sálba!

— Mi történhetik? Ha elvesztem a sált, visszatérek a párizsi divatcikkekhez és a kalapokhoz. De víz alá nyomni Gaudissart-t? Soha!

És a hírneves utazó odaállt Jenny elé, büszkén nézegette, kezét a mellényébe dugva, fejét kissé félrehajtva, napóleoni pózban.

— Ó, milyen furcsa vagy! Mondd, mi lelt ma este?

Gaudissart harmincnyolc éves férfi volt, közép termetű, erős és kövér, mint az olyan ember, aki megszokta, hogy postakocsin zötyögjön; arca kerek, mint a tök, pirospozsgás, szabályos és hasonló azokhoz a klasszikus arcokhoz, amelyekkel minden ország szobrászai a Bőséget, a Törvényt, az Erőt, a Kereskedelmet stb. jellemzik. Kidomborodó hasa a körte formáját utánozta; kurta lábú volt, de fürge és ideges amellett. Felkapta két karjába a félig levetkőzött Jennyt és az ágyába vitte.

— Hallgass, te *szabad nő!* — mondta. — Te nem tudod mit jelent a szabad nő, a saint-simonizmus, az antagonizmus, a fourierizmus[7], a kriticizmus, a szenvedélyes kizsákmányolás; nos, hát ez... mindez végül tíz frank jutalékot jelent előfizetésenként, Gaudissart asszonyom.

— Szavamra, Gaudissart, megbolondulsz.

— Egyre bolondabbul szeretlek! — mondta, kalapját a virágárus lány pamlagára dobva.

Másnap délben Gaudissart, miután remekül megebédelt Jenny Courand-nal, lóháton útnak indult, hogy felkeresse a járási székhelyeket. Ezek kifürkészését különösen a lelkére kötötték azok a különböző vállalatok, melyek felvirágoztatására szentelte tehetségét. Miután negyvenöt napjába telt, hogy bejárja a Párizs és Blois között fekvő vidéket, két hétig maradt ez utóbbi városban, hogy elintézze levelezését és ellátogasson a közeli mezővárosokba. Tours-ból való elutazása előestéjén írta Jenny Courand kisasszonynak a következő levelet, melynek pontosságát és báját nem tudná utolérni semmiféle elbeszélés, s amely egyébként igazolja e két lényt egyesítő kötelékek sajátságos törvényességét:

GAUDISSART LEVELE JENNY COURAND-NAK:

Édes Jenny, azt hiszem, el fogod veszíteni a fogadást. Napóleon módjára Gaudissart-nak is megvan a maga szerencsecsillaga, és nem lesz Waterlooja. Az adott körülmények között mindenütt

győzedelmeskedtem. A tőkebiztosítás nagyon jól megy. Párizstól Blois-ig közel kétmillió kötvényt helyeztem el. De ahogyan egyre jobban előrenyomulok Franciaország közepe felé, a koponyák egyre csodálatosabban keményednek, s következésképpen a milliók is ijesztően kevesbednek. A párizsi divatcikkek megteszik a magukét. Ez csak olyan, mint egy gyűrű az ember ujján. Régi fogásommal tökéletesen megszédítem ezeket a derék boltosokat. Százhatvankét Ternaux kásmirsált helyeztem el Orléans-ban. Szavamra, fogalmam sincs róla, mit fognak velük kezdeni, hacsak nem terítik őket bárányaik hátára. Ami az újságokat illeti, az ördögbe is, ez megint egészen más. Te jóságos Istenem, meddig kell szajkóztatni ezeket a szerencsétlen pasasokat, amíg betanít az ember nekik egy új dalt! Még csak hatvankét M o z g a l m a m van összesen! Ez azt jelenti, hogy egész utamon száznál kevesebbet tudtam elhelyezni, mint amennyi kásmirsált egyetlen városban. Ezek a csibész republikánusok nem fizetnek elő semmiféle újságra: beszélgethetsz velük, szívesen elcsevegnek, mindenben osztják a nézeteidet és csakhamar megegyeztél velük, hogy mindent fel kell borítani, ami csak létezik. És azt hiszed, hogy előfizet, akivel beszéltél? Hát tévedsz, egy nyavalyát, dehogy fizet elő! Ha csak három talpalatnyi földje van, ahol egy tucatnyi káposztafejet termel, vagy ha van egy kis erdője, amiből egy fogpiszkálót csinálhat magának, a jóember már a birtokok konszolidálásáról, adókról, betakarításról, kártalanításról, egy sereg marhaságról beszél, s én hazafiasságra vesztegetem az időmet és a nyálamat. Rossz üzlet! Rendszerint a M o z g a l o m bágyadt. Meg is írom azoknak az uraknak ott Párizsban. Ez fáj nekem, tekintve meggyőződésemet. A F ö l d g ö m b-bel megint más a hiba. Amikor az új tanokról beszélek ezekkel az emberekkel, akiket képeseknek tartok arra, hogy lépre menjenek, egyszerre úgy néznek rám, mintha a fejükre akarnám gyújtani a házukat. Hiába mondom nekik, hogy ez a jövő, az ő érdeküket is persze, a dolgozók kiaknázása, ahol semmi sem megy veszendőbe, hogy már éppen elég hosszú idő óta zsákmányolja ki az egyik ember a másikat, s hogy az asszony rabszolga, hogy el kell érkezni oda, hogy diadalra lehessen juttatni a gondviselésszerű nagy eszmét és el lehessen érni a társadalmi rend valamilyen észszerűbb elrendezését, hiába reszket felindultan a hangom, amikor eléjük tárom mindezt... Ó, hát igen, amikor feltárom előttük ezeket az eszméket, a vidéki bugrisok becsukják a szekrényüket,

mintha bizony el akartam volna vinni tőlük valamit és felkérnek, hordjam el az irhámat. Milyen ostobák ezek a barmok! A F ö l d g ö m b megbukott. Azt mondtam nekik:

— Önök túlságosan előrehaladottak, előremennek, ami helyes; de eredmények is kellenek, a vidék szereti az eredményeket.

Mégis szereztem a F ö l d g ö m b-re még száz előfizetőt, ami valóságos csoda, tekintetbe véve ezeknek a vidéki hájfejeknek a vastagságát. De annyi szép dolgot ígérek nekik, hogy szavamra, nem tudom, hogyan fogják ezek a földgömbösök, földgömböcök, földtekések vagy földkukacok ígéreteimet beváltani; de, minthogy azt mondták nekem, hogy ők összehasonlíthatatlanul jobban fogják elrendezni a világot, mint amilyen ma, én előlegezem ezt nekik és jósolok tíz frankért előfizetőnként. Az egyik gazda, akit félrevezetett a név, azt hitte, hogy a földekről van itt szó, s így beleugrattam a F ö l d g ö m b-be. Biztos, hogy bele fog harapni, domború a homloka, a domború emberek mind rajongók. Most azt várod úgye, hogy a G y e r e k e k-ről meséljek? Kerek kétezer G y e r e k-et csináltam Párizstól Blois-ig. Jó kis üzlet! Nem kell annyit fecsegni. Megmutatod a kis fejlécet az anyának titokban, a gyerek előtt, hogy a gyerek is látni akarja; persze meglátja a gyerek, s addig ráncigálja anyja ruháját, amíg megkapja a maga újságját, mivel a papának is van újságja. A mama ruhája húsz frankot ér, és nem akarja, hogy csemetéje elszakítsa; az újság csak hat frankba kerül, így még nyer is az üzleten, tehát öledbe pottyan az előfizetés. Remek dolog ez, valóságos szükséglet, oda kell helyezni az édesség és a képeskönyv közé, amelyek a gyermekkor örökös követelményei. Ezek már olvasnak, ezek a megveszekedett gyerekek!

Volt itt egy vitám a közös ebédnél az újságokkal és a nézeteimmel kapcsolatban. Csendesen falatoztam egy szürke kalapos úr mellett, aki a D é b a t s-t[8] *olvasta. Azt mondtam magamban:*

„Ki kell, hogy próbáljam politikai ékesszólásomat. Íme egy ember, aki a dinasztiáért lelkesedik, majd megpróbálom megfőzni. Ez a diadal fényes bizonyítéka lenne miniszteri képességeimnek."

Nekilátok hát a munkámnak, úgy, hogy kezdetben dicsérem az újságját. Hát tiszta időfecsérlés volt. Keserves munkával kezdek fölébe kerekedni az emberemnek, teljes gőzzel és torkom szakadtából nekieresztve a mondataimat, az érveimet és az egész átkozott gépezetet. Mindenki engem hallgatott, s láttam egy embert,

akinek amolyan júliusi forradalmár szabású bajusza volt és aki már-már bekapta a Mozgalom horgát. De magam se tudom hogyan, szájamon a legrosszabbkor kicsúszott a tökfilkó szó. Püff neki! Erre a dinasztikus kalap mellettem magára veszi az egészet, megbokrosodik és dühbe gurul, a szürke kalap rossz kalap egyébként, lyoni gyártmány, félig selyem, félig gyapot. Én visszanyerem főúri méltóságomat, tudod, és azt mondom neki:

— Azt a mindenségit! Különös szerzet maga, uram! Ha nem tetszik önnek, állok rendelkezésére; júliusban is verekedtem.

— Noha családapa vagyok — felelte nekem — készen állok, hogy . . .

— Ön családapa, tisztelt uram? — kérdeztem tőle. — Netán gyerekei is vannak?

— Igen, uram.

— Tizenegy év körüliek?

— Úgy körülbelül.

— Nos hát, uram, a Gyermekek Újsága rövidesen megjelenik: előfizetési díj egy egész évre hat frank, megjelenik havonta, két hasábon, irodalmunk nagyjai szerkesztik, jól megalapozott újság, remek papiros, legkiválóbb művészeink szellemes ceruzarajzaival és valódi indiai illusztrációkkal, amelyek nem fakulnak el soha.

Majd elsütöm minden ágyúmat. Az apa erre megzavarodik! A vita egy előfizetéssel ért véget.

— Egyedül Gaudissart képes az ilyen fogásokra! — mondta az a kis göthös Lamard annak a nagy mafla Bulot-nak, amikor elmesélte neki a jelenetet a kávéházban.

Holnap indulok Amboise felé. Amboise-t két nap alatt ledolgozom és legközelebb Tours-ból írok neked, ahol majd igyekszem megmérkőzni a legszintelenebb vidékekkel, ami az intelligenciát és az üzleti érzéket illeti. De, Gaudissart hitére mondom, leveszem őket a lábukról! Megszédítem, igenis megszédítem őket! Isten veled, kicsikém; szeress engem mindig, és légy hozzám hűséges. A hűség mindamellett egyik értékes tulajdonsága a szabad nőnek. Ki az, aki megcsókolja mind a két szemedet?

A téged örökké imádó
FÉLIXED

Öt nappal később egyik reggel Gaudissart elment a *Fácán* szállóból, ahol Tours-ban lakott és Vouvray-ba ment át, ebbe a gazdag és népes járásba, amelynek közszelleme alkalmasnak tűnt neki a kizsákmányolásra. Nyeregbe szállva, békésen ügetett a feltöltött úton, éppoly kevéssé gondolva üzletszerző mondataira, mint a színész arra a szerepére, amit már százszor eljátszott. A hírneves Gaudissart gondtalanul poroszkált, gyönyörködve a vidékben, és egy pillantásra sem gyanította, hogy ebben a nyájas vouvray-i völgyben fog csorba esni üzleti csalhatatlanságán.

Itt szükségessé válik néhány felvilágosítás Touraine közszelleméről. Fecsegő, ravasz, csúfolódó, csípős szellem ez, minden megnyilvánulására Rabelais műve nyomja rá a bélyegét, mely híven tükrözi a touraine-i szellemet: finom, csiszolt szellem, úgy, ahogy az illik egy olyan vidékhez, ahol a francia királyok hosszú időn át tartották az udvarukat; lángoló, művészi, költői, gyönyörűséges szellem, de az első lelkesedések gyorsan lelohadnak. A levegő enyhesége, az éghajlat szépsége, a létfenntartás bizonyos könnyűsége és az erkölcsök kedélyes lazasága csakhamar elnyomja a művészi érzéket, összezsugorítja a legtágabb szívet is, megtöri a legszívósabb akaratot is. Ültesd át a touraine-it más vidékre, a tehetsége kifejlődik és nagy dolgokat alkot, ahogy azt a legkülönbözőbb tevékenységi körökben megmutatta Rabelais és Semblançay[9], Plantin, a nyomdász és Descartes, Boucicault, a maga idejének a Napóleonja, és Pinaigrier, aki a székesegyházak színes üvegablakainak a nagyrészét festette, végül *Verville* és *Courier*. Azonban a touraine-i, aki olyan kiváló idegenben, otthon olyan marad, mint az indus a maga gyékényszőnyegén, mint a török a maga kerevetjén. Arra használja szellemét, hogy csúfolódjék szomszédján, hogy szórakozzék, és mindhalálig élvezi a boldog életét. A Touraine a valóságos Thelema-apátság,[10] amelyet a költő egekig magasztal *Gargantua* könyvében; itt is találhatók, akárcsak a költői művekben, szolgálatkész apácák, s a Rabelais által annyira dicsőített pompás eszem-iszom trónol mindenekfelett. Ami a lustaságot illeti, azt remekül és találóan fejezi ki ez a kis népi anekdóta: „Te touraine-i, akarsz-e levest? — Igen. — Hozd ide a tányérodat! — Már nem vagyok éhes." Vajon a szőlő kedvelésében, vajon Franciaország legszebb vidékeinek harmonikus nyájasságában, vajon egy idegen fegyverek által még soha fel nem zaklatott tájék nyugalmában leli-e magyarázatát e könnyű és enyhe erkölcsök szelíd nemtörődömsége? Nincs válasz ezekre a kérdésekre. Menjenek el Franciaország e Törökországába, majd ott maradnak tunyán, henyélve, boldo-

gan. Ha olyan nagyravágyók volnának, amilyen Napóleon volt, vagy költők volnának, mint Byron, egy hallatlan, legyőzhetetlen erő arra kényszerítené önöket, hogy tartsák meg maguknak a verseiket és álmukban valósítsák meg nagyra törő terveiket.

A hírneves Gaudissart-t ott Vouvray-ban sorsa összehozta az egyik bennszülött mókamesterrel, akinek a gúnyolódásai csak éppen a bennük rejlő gúny tökéletessége folytán nem voltak bántóak. Kegyetlen küzdelmet kellett folytatnia ezzel az emberrel. Touraine lakói helyesen vagy helytelenül, szeretik, ha megöröklik a rokonaikat. Ezért aztán Saint-Simon doktrináját különösen gyűlölték és lepocskondiázták, de úgy, ahogy Touraine-ben gyűlölnek és lepocskondiáznak valamit, megvetéssel és a tréfálkozás fölényével, ami méltó a jó anekdoták és a szomszédokkal járatott tréfák hazájához, ahhoz a szellemhez, amely naponta elsétál amellett, amit Byron angol nagyképűségnek nevezett.

Szerencsétlenségére, miután kikötött az *Arany Nap* című fogadóban, amelyet a császári gárda egyik régi gránátosa, bizonyos Mitouflet, egy gazdag vincellérlány férje vezetett, akire Gaudissart ünnepélyesen rábízta a lovát, felkereste Vouvray mókamesterét, aki bohóci mivoltánál és természeténél fogva arra volt kötelezve, hogy szülővárosát jókedvben tartsa. Ennek a vidéki Figarónak, hajdani mázolónak, hétnyolcezer franknyi jövedelme, a domboldalon fekvő szép háza, egy gömbölyű kis felesége s azonkívül pedig vasegészsége volt. Tíz év óta egyéb dolga sem akadt többé, mint hogy ápolja a kertjét meg a feleségét, férjhez adja leányát, este gondoskodjék cimborákról, minden szapulásról tudjon, amely az ő bírói hatáskörébe tartozott, megnehezítse a választásokat, hadakozzék a nagybirtokosokkal és jó ebédeket rendezzen; hogy felballagjon a dombra, körülnézzen kicsit, hogy mi történik Tours-ban és felbosszantsa a papot; végül, egyetlen drámaként, hogy kivárja, amíg eladóvá válik az a darabka föld, amely a szőlői közé ékelődik. Röviden, touraine-i életet élt, a vidéki kisvárosok életét. Egyébként ő volt a polgárság legkimagaslóbb alakja, a vágyakozó, irigy kisbirtokosok vezére, akik boldog kérődzéssel terjesztik az arisztokráciáról a pletykákat, a rágalmakat, a maguk szintjére szállítva le mindent, ellenségei lévén mindenkinek, aki fölöttük áll, sőt megvetve ezeket a tudatlanság bámulatos nyugalmával. Vernier úr — így hívták a városka eme apró nagyságát — éppen befejezte villásreggelijét felesége és lánya között trónolva, amikor Gaudissart jelentkezett a vidék egyik legvidámabb ebédlőjében, az ablakokon át, amelyek lenéztek a Loire és a Cher folyóra.

— Vernier úrhoz van szerencsém személyesen? . . : — kérdezte a vigéc, annyi kecsességgel hajtva meg gerincoszlopát, hogy az rugalmasnak látszott.

— Igen, uram — felelte a ravasz mázoló, Gaudissart szavába vágva és fürkésző pillantást vetve rá, amely pillantás által tüstént felismerte azt a fajta embert, akivel most dolga akadt.

— Azért jövök uram — folytatta Gaudissart — hogy nagy értelmének közreműködését kérjem, azért, hogy útbaigazítsam itt, ahol Mitouflet szerint önnek van a legnagyobb befolyása az emberekre. Uram, engem egy hatalmas jelentőségű vállalkozás érdekében küldtek el a megyékbe, amely vállalkozással a bankárok ki akarják . . .

— Ki akarják húzni a zsebünkből a dohányt — mondta Vernier nevetve, aki régi tapasztalatból tudta, hogyan kell bánni a vigécekkel és hogyan kell higgadtan bevárni a támadásukat.

— Pontosan — felelte arcátlanul a hírneves Gaudissart. — De önnek tudnia kell, uram, mivel olyan finom az ösztöne, hogy csak úgy lehet az emberek zsebéből kiszedni a pénzt, ha nekik maguknak is bizonyos érdekeik fűződnek hozzá, hogy meg hagyják magukat kopasztani. Nagyon kérem tehát, ne tévesszen engem össze a közönséges utazókkal, akik a ravaszságra vagy a tolakodásra alapítják sikereiket. Nem vagyok többé utazó, uram, valamikor az voltam, büszkén vallom ezt. De ma egy küldetésem van, éspedig a legnagyobb jelentőségű, amely a felsőrendű szellemi lények szemében olyan embernek fog feltüntetni, aki feláldozza magát, hogy fényt árasszon hazájában. Kegyeskedjék engem meghallgatni, uram, s majd meglátja, mennyit fog nyerni azon a félórás beszélgetésen, melynek engedélyezését tisztelettel kérem öntől. Párizs leghíresebb bankárjai nemcsak állítólagosan vesznek részt ebben az üzletben, mint ama szégyenletes spekulációk egynémelyikében, amelyeket én egyszerűen *becsapásnak* nevezek. Nem, nem, itt egyébről van szó. Én nem vállalkoznék rá semmiképpen, hogy *balek fogással* foglalkozzam. Nem, uram, Párizs legkiválóbb és legtekintélyesebb cégei érdekeltek e vállalkozásban, és biztosítékot nyújtanak . . :

Itt Gaudissart kibontotta frázisainak színes szalagjait, s Vernier hogyta őt tovább beszélni, érdeklődő arcot vágva, ami félrevezette Gaudissart-t. De amikor a *biztosíték* szó megütötte Vernier fülét, többé nem kísérte figyelemmel a vigéc szónoki képességeit, hanem arra gondolt, hogy jól megtréfálja őt, megszabadítva az ilyen párizsi kukacoktól a vidéket, melyet joggal neveznek barbárnak a spekulánsok, akik nem tudnak belélharapni.

Egy elragadó völgy magaslatán, amelyet *Kacér Völgy*-nek neveztek girbegörbesége, folytonos tekervényei miatt, s amely egyre szebb lett, ahogy előrehaladt benne az ember, akár felfelé, akár lefelé vezettek a vidám sétautak, ennek a völgynek a magaslatán egy szőlőtőkék között álló kis házban lakott egy Margaritis nevű, majdnem teljesen bolond ember. Olaszországból származott, megnősült, de nem voltak gyerekei, s általános elismerés övezte a feleségét, aki nagy odaadással ápolta őt. Margaritis asszony bizonyára veszélyben forgott egy olyan ember mellett, aki egyéb mániái mellett két hosszú pengéjű kést kívánt magánál tartani, amelyekkel megfenyegette néha. De ki ne ismerné azt a bámulatos önfeláldozást, amellyel a vidékiek a szenvedőknek szentelik magukat. Talán a megvetés miatt, amely egy polgári nőre vár, ha gyermekét vagy férjét a kórházi nyilvános gondozásra bízza. És ki ne tudná, hogy a vidékiek idegenkednek annak a száz aranynak vagy ezer tallérnak a megfizetésétől, amit ápolási díj fejében kérnek tőlük Charentonban vagy valamelyik más kórházban. Ha valaki Margaritis asszonynak Dubuisson, Esquirol, Blanche doktorról vagy más orvosokról beszélne, ő inkább nemes méltatlankodással megtartaná magának a háromezer frankját, megtartva magának a bolond *tatát* is. Tekintve, hogy ezek a megfoghatatlan szeszélyek, amelyeket az őrület diktált ennek a hóbortos embernek, összefüggésben vannak a kaland kimenetelével, szükséges rámutatni a legkirívóbbakra. Mihelyt szakadni kezdett az eső, Margaritis tüstént kiment a házból és ott sétálgatott hajadonfőtt szőlőjében. Bent a lakásban minduntalan az újságot kérte; hogy megnyugtassák, a felesége vagy a cselédlány egy régi vidéki újságot adott neki; és hét év óta még sose vette észre, hogy mindig ugyanazt a számot olvassa. Talán egy orvos érdeklődéssel figyelte volna meg azt az összefüggést, amely az újságkérések szaporodása és a légköri viszonyok változása között fennállt. A legállandóbb foglalkozása ennek az őrültnek abban állt, hogy megvizsgálja az égbolt állapotát a szőlőre gyakorolt hatására való tekintettel. Rendszerint, amikor a feleségének vendégei voltak, ami majdnem minden este megtörtént, tekintve, hogy a szomszédok sajnálták szegényt és átjöttek hozzá kártyázni, Margaritis csendben maradt, meghúzódott egy kuckóban és el se mozdult onnan többé. De amint tizet ütött az egyik óra, amely egy nagy, hosszúkás szekrénybe volt elzárva, az utolsó ütésre azzal az óraműszerű pontossággal állt fel a székéről, mint a német játékdobozok rugóra járó alakjai, lassan közeledett a játékosok felé, olyasfajta gépies pillantást vetve rájuk, mint Párizsban a boulevard du Temple-on kiállított görögök és

törökök vetnek egymásra s azt mondta nekik: „Hordjátok el magatokat!" Bizonyos időközökben ez az ember visszanyerte hajdani eszét, s ilyenkor remek tanácsokat adott feleségének borainak eladása ügyében; de ilyenkor rettenetes izgága lett, kilopta a szekrényekből az édességeket és titokban felfalta őket. Néha, ha a ház törzsvendégei beléptek, illedelmesen felelt kérdéseikre, a legtöbbször azonban a legzagyvább dolgokat mondta nekik. Így például egy asszonynak, aki azt kérdezte tőle: „Hogyan érzi magát ma, Margaritis úr?", azt felelte: „Éppen megborotválkoztam. És ön?" — Egy másik asszony azt kérdezte: „Jobban van, uram?" „Jeruzsálem! Jeruzsálem!" felelte. De legtöbbször bamba arccal, némán meredt a vendégeire, s a felesége ilyenkor azt mondta nekik: „A szerencsétlen ma nem hall semmit." Ütévenként két-háromszor megesett, mindig napéjegyenlőség idején, hogy erre a megjegyzésre dühbe gurult, kihúzta az egyik kést és ordítani kezdett: „Ez a nőszemély csúffá tesz!" Egyébként úgy evett, ivott, járkált, mint bármelyik makkegészséges ember. Végül mindenki ugyanúgy bánt vele, nem részesítette több tiszteletben vagy figyelemben, mint amennyiben egy élettelen, nagy bútort részesítünk. Minden furcsasága között volt azonban egy, aminek az értelmét senki sem tudta felfedezni: mert idővel a vidék jó koponyái a bolond legesztelenebb cselekedetére is találtak valamilyen kommentárt vagy magyarázatot. Azt kívánta, hogy mindig legyen a lakásában egy zsák liszt és két hordó frissen szüretelt, saját termésű bor, de sem a liszthez, sem a borhoz nem engedte hozzányúlni őket. Ám amikor közeledett június, izgatni kezdte a zsák liszt és a két hordó bor eladása, s mindig ezen járt az esze az őrültek féltő gondosságával. Ilyenkor azután Margaritis asszony majdnem mindig azt mondta neki, hogy eladta a két hordó bort szédületes áron, s odaadta neki a pénzt, amit ő eldugott, anélkül, hogy az asszony, vagy a cseléd-lány fel tudta volna fedezni. Annak a napnak az előestéjén, amikor Gaudissart Vouvray-be érkezett. Margaritis asszony vért izzadt, hogy becsapja férjét, akinek a józan esze látszólag visszatért.

— Igazán nem tudom, hogyan fogom megúszni a holnapi napot — mondta Vernier asszonynak. — Képzelje csak, a szerencsétlen látni akarta a két hordó borát. Addig szuttyongatott reggeltől estig, amíg kénytelen voltam megmutatni neki két tele hordó bort. Szerencsére, Pierre Champlain szomszédunknak volt két hordó bora, amit nem sikerült eladnia; és kérésemre átgurította mind a kettőt a mi pincénkbe. Nesze neked! Amióta a tata meglátta a két hordót, azt állítja, hogy ő maga fog azokkal kereskedni!

Vernier asszony éppen egy pillanattal Gaudissart érkezése előtt mesélte el férjének, micsoda bajba került Margaritis asszony. A vigéc első szavára Vernier elhatározta magában, hogy összeereszti ezt a pasast a bolond Margaritisszel.

— Uram — felelte a hajdani mázoló, miután a hírneves Gaudissart elsütötte reklámágyúinak első sortüzét — nem hallgathatom el ön előtt a nehézségeket, amelyekbe az ön vállalkozása itt szükségszerűen bele fog ütközni. A mi vidékünk olyan vidék, amely *suo modo,* teljesen a maga módján él, olyan vidék, ahol sohasem fog megfoganni egyetlen új eszme sem. Mi úgy élünk itt, ahogy az apáink éltek, azzal szórakozunk, hogy négyszer eszünk naponta s azzal foglalkozunk, hogy jól megmíveljük a szőlőnket és jó áron eladjuk a borainkat. A kereskedelemhez annyi a közünk, hogy *együgyű módon* igyekezünk a dolgokat drágábban eladni, mint amennyibe kerülnek. Nincs az az Isten, vagy ördög, aki minket ebből a megszokott kerékvágásból ki tudna lendíteni. De adok önnek egy jó tanácsot, a jó tanács pedig felér egy élesen látó szemmel. Él itt a mi városkánkban egy hajdani bankár, akinek a tudásában én személy szerint tökéletesen megbízom; s ha ön elnyeri az ő tetszését, én is maga mellé állok. Ha az ön javaslatai tényleges előnyökkel járnak, ha mi erről meggyőződtünk, Margaritis úr szavára, amely az enyémet is jelenti, Vouvray városának húsz gazdag házában valamennyi erszény azonnal megnyílik és megveszik az ön gyógyító balzsamát.

A bolond neve hallatára Vernier asszony felemelte fejét és férjére tekintett.

— No lám, azt hiszem, a feleségem éppen Margaritis asszonyhoz készül látogatóba egyik szomszédnőnkkel. Ha vár egy pillanatig, a két hölgy elvezeti... Vidd magaddal Fontanieu asszonyt — mondta az öreg mázoló, feleségére kacsintva.

Azzal, hogy a legvidámabb asszonyságot jelölte ki, a legszószátyárabbat, a legrosszmájúbbat, nem üzenet volt-e ez Vernier asszonynak, hogy vigyen magával tanúkat s azok figyeljék meg jól a jelenetet, amely le fog játszódni a vigéc és a bolond között, hogy ezen mulasson a városka egy álló hónapig. Vernier és a felesége olyan remekül játszották a szerepüket, hogy Gaudissart nem fogott gyanút és teljességgel léprement; gavalléros udvariassággal karját nyújtotta Vernier asszonynak és séta közben azt képzelte, hogy káprázatos szellemességeivel, meg nem értett célzásaival és szójátékaival meghódította mind a két hölgyet.

Az állítólagos bankár háza azon a helyen állt, ahol a *Kacér Völgy*

kezdődik. Ezen a Menedéknek nevezett házon nem volt semmi különös. A földszinten volt a faburkolatú nagy vendégszoba, kétoldalt nyíltak a hálószobák, a férfié és az asszonyé. A vendégszobába az előszobán át jutott be az ember; ez egyúttal ebédlőül is szolgált és érintkezett a konyhával. Ez a földszintes házrész dísztelen volt külsőleg, szemben a legszerényebb touraine-i házakkal, s manzárdszobák koronázták, melyekbe a ház külsejére épített, az oromfalra támaszkodó és külön toldaléktetővel ellátott lépcsőn jutott fel az ember. A házat a szőlőtől kis kert választotta el, tele jázminnal, bodzával, körömvirággal. Az udvar körül a szőlőgazdasághoz szükséges épületek emelkedtek.

Margaritis, aki a vendégszoba egyik ablakánál ült egy utrechti sárga bársonykarosszéken, fel sem állt, amikor a két hölgy és Gaudissart belépett, azon gondolkozott éppen, hogyan fogja eladni két hordó borát. Szikár ember volt, feje búbja kopasz, körtealakú koponyáján csak hátul maradt néhány szál haj. Beesett szeme fölött erősen ívelt, bozontos, fekete szemöldök húzódott, orra, mint a kés pengéje, pofacsontja kiugró, sovány arcának vonalai rendszerint megnyúltak, minden, ami rajta volt, egészen mértéktelenül hosszú és lapos álláig, hozzájárult ahhoz, hogy arcának különleges kifejezést adjon, hasonlóvá téve őt egy vén retorika-professzorhoz vagy egy rongyszedőhöz.

— Margaritis úr — mondta neki Vernier asszony — gyerünk, mozogjon már kicsit! Itt egy úr, akit a férjem küld magához, hallgassa meg figyelemmel. Hagyja abba számtani műveleteit és beszélgessen vele.

Ezen szavak hallatára a bolond felállt, megnézte Gaudissart-t, helyet mutatott neki és azt mondta: — Beszélgessünk, uram.

A három nő Margaritis asszony szobájába vonult, nyitva hagyva az ajtót, hogy mindent hallhassanak és hogy szükség esetén közbelépjenek. Még alig helyezkedtek el, amikor lopva Vernier is megérkezett a szőlő felől, kinyittatta az ablakot, és zaj nélkül belépett.

— Uram — kérdezte Gaudissart — ön ugye részt vett az üzleti életben?...

— A közéletben — felelte Margaritis, a szavába vágva. — Pacifikáltam Kalábriát Murat király uralkodása alatt.

— Lám csak, most elment Kalábriába! — súgta Vernier.

— Ó, hát akkor pompásan meg fogjuk egymást érteni — mondta Gaudissart.

— Hallgatom önt — felelte Margaritis, olyan pózba vágva magát, mint az olyan ember, aki festőnek ül modellt.

— Uram — mondta Gaudissart, megforgatva a kulcsot zsebórájában, amelyet időnként szórakozásképpen mindig megnyomogatott és megforgatott, ami nagyon érdekelte a bolondot s talán hozzájárult ahhoz, hogy nyugodtan maradjon; — Uram, ha ön nem volna egy felsőbbrendű lény... (itt a bolond meghajolt) akkor én megelégednék azzal, hogy számszerűen felsorolnám az ügy anyagi előnyeit, de így megéri a fáradságot, hogy annak lélektani rugóit is feltárjam ön előtt. Mondja kérem, minden szociális érték közül nem az idő a legértékesebb? Az időmegtakarítás meggazdagodást jelent. Márpedig van-e valami az életben, ami több időt emészt, mint a nyugtalanság amiatt, amit én népies kifejezéssel *leveses fazéknak* nevezek, mert ez a szó mutat rá a legtalálóbban a kérdésre? Ugyanígy semmi sem fogyasztja úgy az időt, mint a bizonyosság hiánya, hogy pénzt tudjon adni azoknak, akiktől kérni kénytelen, amikor pedig, ha pillanatnyilag szegény is, gazdag reményekben.

— Pénzügyről van szó! Helyben vagyunk — mondta Margaritis.

— Nos hát, uram, engem a bankárok és kapitalisták küldtek ki a megyékbe, azok, akik észrevették azt az óriási kárt, amit a jövő emberei szenvednek így időben és következésképpen tudásban vagy gyümölcsöző tevékenységben. Hát az a gondolatunk támadt, hogy tőkésítjük számukra ugyanezt a jövőt, hogy leszámítoljuk a tehetségüket, leszámítolva micsodát?... Az időt *detto*, és biztosítjuk annak értékét az örököseiknek. Nem arról van itt szó többé, hogy takarékoskodjunk az idővel, hanem hogy árat szabjunk neki, hogy összegszerűen megállapítsuk, pénzben felmérve, azt a jövedelmet, amelyre ön feltételezhetőleg szert tesz ezen az intellektuális területen, kimutatva azokat az erkölcsi értékeket, amelyekkel ön meg van áldva és amelyek, uram, ugyanúgy eleven erők, akárcsak egy vízesés, akárcsak egy három, tíz, húsz, ötven lóerős gőzgép. Ah, ez haladás, egy lépés a dolgok jobb rendje felé, lépés, amely a mi lényegesen haladó korunk aktivitásának köszönhető, ahogy azt majd bebizonyítom önnek, amikor eljutunk a társadalmi érdekek ésszerűbb elrendezésének eszméihez. Kézzelfogható példákkal fogom megmagyarázni magamat. Elhagyom a pusztán elvont elmélkedést, amit mi, elhivatottak, a gondolatok matematikájának nevezünk. Ahelyett, hogy ön egy jövedelméből élő földbirtokos volna, ön festő, muzsikus, színész, költő...

— Festő vagyok — mondta a bolond csak úgy odavetve.

— Nos hát, legyen, minthogy ön otthonos a metaforákban, maga festő, aki előtt szép, gazdag jövő áll. De továbbmegyek...

E szavak hallatára a bolond nyugtalan tekintettel vizsgálgatta Gaudissart-t, hogy lássa, vajon csakugyan elmegy-e, s csak akkor nyugodott meg, amikor megállapította hogy Gaudissart még mindig ott ül.

— Ön senki és semmi — mondta Gaudissart folytatva, — de érzi, hogy valami mozog magában...

— Érzem, hogy valami mozog bennem — mondta a bolond.

— Azt mondja magának: „Miniszter lesz belőlem." Nos hát, önök festők, önök írók, önök leendő miniszterek, önök bizonyára számokban is kifejezik, felértékelik, felbecsülik reményeiket, mondjuk százezer frankra...

— Ön százezer frankot hoz nekem? — kérdezte a bolond.

— Igen, uram, azonnal látni fogja. Vagy az örökösei markát fogja ütni a pénz, ha netán ön meg találna halni, tekintve, hogy a vállalat kötelezi magát, hogy elszámol velük, vagy ön maga fog hozzájutni az összeghez művészi alkotásai, sikerült vállalkozása által, amennyiben él. Ha tévedett, akár újra kezdheti az egészet. De mihelyt már megállapította, ahogy volt szerencsém előadni önnek, az ön szellemi tőkéjének a számszerű összegét, mert ez egy szellemi tőke, ezt értse meg jól, szellemi...

— Értem — mondta a bolond.

— Ön aláír egy életbiztosítási kötvényt az igazgatóság előtt, amely elismeri százezer frank erejéig önt, a festőt...

— Festő vagyok — mondta a bolond.

— Nem — folytatta Gaudissart — önt, a muzsikust, önt, a leendő minisztert, s kötelezi magát, hogy ennyit fizet a családjának, az örököseinek, ha az ön halála felborítja az ön szellemi tőkéjére alapított reményeket, azt a bizonyos leveses fazekat. A bánatpénz kifizetése elegendő ahhoz, hogy megszilárdítsa...

— Az ön anyagi helyzetét — szólt közbe a bolond.

— Pontosan így van. Látom, uram, hogy ön foglalkozott üzleti ügyekkel.

— Igen — mondta a bolond — én alapítottam a Földbirtok Bankot 1798-ban, Párizsban, a Fossés-Montmartre utcában.

— És ahhoz — folytatta Gaudissart — hogy kifizessük azokat a szellemi tőkéket, amelyekre ki-ki önmagát értékeli és felbecsüli, szükséges, ugye, hogy a biztosítottak összessége bizonyos jutalékot fizessen, három percentet, évente három percent biztosítási díjat? Így aztán egy jelentéktelen, silány összeg megfizetése megóvja a családját az ön halála kellemetlen következményeitől.

— De én élek — mondta a bolond.

— Ah, ismerem ezt: „És ha én sokáig élnék?" — íme a rendszerint elhangzó ellenvetés, a közönséges ellenvetés, és értse meg, kérem, ha mi erre előre nem számítottunk volna, ha úgy szakadt volna ránk, mint villámcsapás a derült égből, akkor nem volnánk rá méltók, hogy azok legyünk, akik vagyunk... hát kik vagyunk mi voltaképpen? A szellemi értékek nagy hivatalának könyvelői. Uram, én ezt nem önnek mondom, de mindenfelé olyan emberekbe ütközöm, akik igényt támasztanak arra, hogy valami újat tanuljanak, s aztán egy odavetett érvvel hűtik le azokat, akik lelküket adták egy ügynek!... Szavamra, sírni szeretnék. De hát ilyen a világ, s én nem kívánom megjavítani. Az ön ellenvetése, uram, értelmetlen...

— Mi a szösz? — kérdezte Margaritis.

— Megmondom, miért. Amennyiben ön él s ott vannak a felbecsült anyagi eszközök biztosítási kötvényében a halál esélyei ellen... kövesse a gondolatmenetemet...

— Követem.

— Nos hát, akkor nyert a vállalkozáson! Éppen az említett biztosítási kötvénye miatt kellett nyernie; mivel megduplázta esélyét a sikerre, megszabadulva mindazoktól a nyugtalanságoktól, gondoktól, amelyek elmaradhatatlanok, ha magával vonszol az ember egy asszonyt, gyereket, akiket a halálunk a legsötétebb nyomorba dönthet. Ha ön beérkezett ember lett, akkor ön megszerezte az intellektuális tőkét, melyhez viszonyítva a biztosítási díj semmiség volt csupán, igazi semmiség, puszta semmiség.

— Remek ötlet!

— Ugye, uram! — folytatta Gaudissart. — Én ezt a jótékonysági kasszát viszontbiztosításnak nevezem a nyomor ellen!... Vagy, ha úgy kívánja, a tehetség leszámítolásának. Mert a tehetség, uram, a tehetség egy váltó, melyet a természet ad a lángeszű embernek, s amely bizony igen hosszú lejáratú... Hej, bizony!

— O, micsoda uzsora! — kiáltotta Margaritis.

„Ejnye, az ördögbe is, furfangos pasas ez! Tévedtem — gondolta Gaudissart. — A legnagyobb körültekintéssel kell fölébe kerekednem, első számú fogásommal."

— Egyáltalában nem, uram — folytatta hangosan Gaudissart — önnek, aki...

— Elfogadna-e egy pohár bort? — kérdezte Margaritis.

— Szívesen — felelte Gaudissart.

— Asszony, adj nekünk egy palackkal abból a borból, amelyből két hordónk maradt még. — Ön itt Vouvray legnevezetesebb helyén van — mondta a bolond Gaudissart-nak, rámutatva szőlőtőkéire. — Ez a Margaritis-féle szőlőbirtok!

A szolgálólány behozta a poharakat és egy palack 1819-es termésű bort. A jó Margaritis féltő gonddal teli töltött egy poharat és ünnepélyesen átnyújtotta Gaudissart-nak, aki kiitta.

— De hiszen ön becsap engem, uram — mondta a vigéc — ez Madeira bor, valódi Madeira.

— Meghiszem azt! — mondta a bolond. — Az a baja, uram, a vouvray-i bornak, hogy sem közönséges bornak nem lehet fogyasztani, sem pecsenyebornak; túl tüzes, túl erős. Párizsban Madeira bornak adják el az emberek, megfestve kis pálinkával. A mi borunk olyan nehéz, hogy olyankor, amikor a szüretünk nem elég jó Hollandiának és Belgiumnak, sok párizsi vásárolja a borunkat; összekotyvasztják a Párizs környéki borokkal és bordeaux-i bort készítenek belőle. De az a bor, amelyet ön most iszik, kedves és igen tisztelt uram, a borok királya, teteje minden vouvray-i bornak. Két hordóm van belőle, mindössze két hordóm. Azok, akik szeretik a nehéz borokat, a nemes borokat s olyan minőséget akarnak az asztalukra állítani, amilyen nem kapható a kereskedésekben, mint több párizsi ház, amely súlyt vet a boraira, azok egyenesen tőlünk szerzik be a készletüket. Nem ismer ön néhány embert, aki?...

— Térjünk vissza az ügyünkre — mondta Gaudissart.

— Hiszen ott vagyunk, uram — folytatta a bolond. — Az én szőlőtőkéim bora tökéletes, ami etimológiailag egyezik a tőkével; hiszen ön tőkékről beszél, igaz-e? *Caput*, fej, a teteje mindennek, a vouvray-i borok teteje, mindez megáll egymás mellett...

— Így hát — mondta Gaudissart — ön vagy pénzzé tette szellemi tőkéit...

— Pénzzé tettem, uram. Mondja, nem kívánná megvenni az én két hordó boromat? A legkedvezőbb fizetési feltételeket fogom önnek szabni.

— Nem — mondta a hírneves Gaudissart. — Én az intellektuális tőkék biztosításáról és annak az életre gyakorolt hatásáról beszélek. Folytatom érvelésemet.

A bolond megnyugodott, eredeti testtartásába helyezkedett és nézte Gaudissart-t.

— Mondom, uram, ha ön meg találna halni, a biztosítási összeget minden nehézség nélkül kifizetik az ön családjának.

— Minden nehézség nélkül.

— Igen, amennyiben nem forog fenn öngyilkosság.

— Furfangos kikötés.

— Nem, uram. Önnek tudnia kell, hogy az öngyilkosság mindig könnyen megállapítható cselekedet.

— Igen, Franciaországban — mondta a bolond — de...:

— De külföldön? — mondta Gaudissart. — Hát, uram, hogy egyszer s mindenkorra végezzünk ezzel a kérdéssel, megmondom önnek, hogy a külföldön elszenvedett természetes halál és a hősi halál a harc mezején nem számít bele...

— Hát akkor mit is biztosítanak maguk?... Semmit! — jegyezte meg Margaritis. — Az én Földbirtok Bankom arra volt alapítva...

— Hogy mi semmit sem biztosítunk, uram?!... — kiáltotta Gaudissart, szavába vágva a bolondnak. — Semmit?... És a betegség és a bánat és a nyomor és a szenvedélyek?... De ne vessük magunkat különleges esetekbe.

— Nem, hagyjuk ezeket az eseteket — helyeselt a bolond.

— Mi származik ebből az üzletből? — kezdte újra Gaudissart. — Önnek, a bankárnak, világosan felsorolom a hasznát. Vegyünk egy embert, jövője van, jól fekszik, művészetéből él, pénzre van szüksége, tehát kér... Szóba se állnak vele. Az egész civilizáció elzárkózik ez elől az ember elől, aki gondolatban felette áll, s majd valamikor az ecsetének, vésőjének, szavainak, eszméinek, rendszerének az erejénél fogva fölötte kell hogy álljon. Szörnyű civilizáció! Nincs kenyere a nagy emberei számára, akik gondoskodnak fényűzéséről; csak szidalmakkal és gúnnyal traktálja őket ez az arany hajú szajha!... A kifejezés erős, de nem vonom vissza. Ez a meg nem értett nagy ember akkor aztán hozzánk jön, mi nagy embernek tekintjük, tisztelettel köszöntjük, meghallgatjuk, s ő azt mondja nekünk: „Uraim, akik a tőkék biztosításával foglalkoznak, az én életem is ér annyit; alkotásaimra ennyi százalékot fizetek!...” Nos hát, mit teszünk mi ilyenkor?... Tüstént, minden irigység nélkül leültetjük a civilizáció fenséges lakomájához, mint előkelő vendéget.

— A lakomához bor is kell — jegyezte meg a bolond.

— ...mint előkelő vendéget. Aláírja biztosítási kötvényét, zsebre dugja a tőlünk kapott hitvány papirost, azokat a nyavalyás, hitvány papirosokat, amelyeknek, bármilyen hitványak legyenek is, több az erejük, mint amennyi ereje a mi emberünk tehetségének volt. Valóban, ha szüksége van pénzre, kötvénye láttán bárki a világon szívesen köl-

csönöz neki. A tőzsdén, a bankároknál, mindenütt, még az uzsorásoknál is szert tud tenni pénzre, mert biztosítékot tud nyújtani. Nos hát, uram, nincs-e itt egy betöltendő hézag a társadalmi rendszerben? De, uram, ez csupán egyik része azoknak az életre vonatkozó műveleteknek, amelyeket társaságunk megindított. Az adósokat egy másfajta jutalékmódszer által biztosítjuk. Életjáradékot ajánlunk fel nekik egy életkorhoz idomuló százalékkulcs szerint, egy mérhetetlenül előnyösebb számlétra alapján, mint amilyenek eddig a járadékbiztosításoknál használatosak voltak; ezek ugyanis hamisaknak bizonyult halálozási táblázatokon alapultak. Minthogy a mi társaságunk tömegekkel dolgozik, az életjáradékot élvezőknek nem kell olyan gondolatokkal rémíteniük magukat, amelyek elszomorítják már önmagukban is oly szomorú öreg napjaikat; szükségszerűen felötlő gondolatok ezek, ha egy gyanús alak elszedte a pénzüket életjáradék fejében. Ebből láthatja, uram, mi az életet számokra bontottuk minden vonatkozásában . . .

— Kiszipolyozták elöl is, hátul is — szólt közbe a bolond; — de igyon egy pohár bort, megérdemli. Be kell bársonyoznia a gyomrát valamivel, ha kifogástalanul üzemben akarja tartani a beszélőkéjét. Uram, a vouvray-i bor, jól kezelve, valóságos bársony.

— Mit gondol ön erről? — kérdezte Gaudissart, kiürítve poharát.

— Mindez nagyon szép, nagyon új, nagyon hasznos; de én jobban szeretem a területi értékek leszámítolását, ahogyan mi azt ott a bankomban, a Fossés-Montmartre utcában csináltuk.

— Önnek tökéletesen igaza van, uram — felelte Gaudissart; — de ezt már lejátszották és újra lejátszották, megcsinálták és megint megcsinálták. Most ahelyett ott van a Jelzálog Bank, kölcsönt folyósít a birtokokra és nagyban él a visszavásárlási joggal. De nem kis gondolat-e ez ahhoz viszonyítva, hogy mi megszilárdítjuk a reményeket?! Megszilárdítani a reményeket, megalvasztani, pénzügyi nyelven szólva, mindenki vagyon utáni vágyait, s biztosítani azok megvalósulását! A mi korunk kellett ehhez, uram, az átmenet korszaka, az átmenet és a haladás egy időben!

— Igen, a haladás — mondta a bolond. — Szeretem a haladást, különösen ha jó időről gondoskodik a szőlő számára . . .

— *Az Idő!*[11] — folytatta Gaudissart, anélkül, hogy figyelt volna Margaritis mondatára. — *Az Idő*, uram, rossz újság! Szánom önt, ha olvassa . . .

— Az újság? — mondta Margaritis. — Meghiszem azt, bolondja

vagyok az újságoknak. Asszony! Asszony! Hol az újság? — kiáltott a felesége szobája felé fordulva.

— Nos hát, uram, ha ön érdeklődik az újságok iránt, egy-kettőre meg fogjuk egymást érteni.

— Igen. De mielőtt az újságról beszélne, vallja be nekem, hogy ízlik önnek ez a bor?

— Felséges! — mondta Gaudissart.

— Gyerünk, ürítsük ki ketten a palackot.

A bolond kétujjnyi bort öntött a poharába, s teletöltötte Gaudissart poharát.

— Nos hát, uram, nekem két hordóm van még ebből a borból. Ha ízlik magának és szerezni kíván belőle...

— Pontosan — mondta Gaudissart. — A saint-simone-i hit atyái arra kértek, szállítsam el nekik azokat a termékeket, amiket... De beszéljünk az ő hatalmas és gyönyörű újságjukról! Ön remekül érti a tőkebiztosítási ügyet, és lesz szíves a segítségemre lenni, hogy diadalra vigyem azt ebben a járásban...

— Szívesen — mondta Margaritis — amennyiben...

— Értem: amennyiben megveszem az ön borát. De hiszen az ön bora kitűnő, uram, ereje van...

— Pezsgőt készítenek belőle; van egy párizsi úr, aki egyenesen ezért jön ide Tours-ba.

— Elhiszem, uram. A *Földgömb*, amelyről ön bizonyára hallott már...

— Gyakran átfutottam — mondta Margaritis.

— Bizonyos voltam benne — mondta Gaudissart. — Uram, önnek hatalmas koponyája van, úgynevezett kobakja, amit lófejnek szokás nevezni: minden nagy ember fejében van valami a lóból. Mégis lehet valaki lángész és ismeretlen marad. Rossz tréfa ez, és elég gyakran megesik azokkal, akik eszközeik ellenére a homályban maradnak, s majdnem így járt a nagy Saint-Simon is, és majdnem így járt Vico[12] úr is, ez a kemény ember, aki kezd előrenyomulni. Jól halad ez a Vico! Örülök neki. Itt átcsaptunk a teoriába és az emberiség új életformájába... Figyelem, uram...

— Figyelem — mondta az őrült.

— Az ember ember által való kizsákmányolásának már aznap véget kellett volna érnie, uram, amikor eljött Krisztus — nem Jézus Krisztust mondok, azt mondom Krisztus — hogy kihirdesse az emberek egyenlőségét Isten előtt. De nem volt-e ez az egyenlőség a legsiralmasabb

agyrém? Nos, Saint-Simon Krisztus kiegészítése. Krisztus ideje lejárt.

— Hát szabadon bocsátották? — kérdezte Margaritis.

— Lejárt az ideje, mint ahogy a szabadelvűség ideje is lejárt. Most valami erősebb áll előttünk: az új hit, a szabad, egyéni alkotás, egy olyan társadalmi elrendezés, amely lehetővé teszi, hogy mindenki igazságosan megkapja művéhez mért társadalmi munkabérét és senki se legyen többé kizsákmányolva olyan egyének által, akik minden tehetség nélkül *mindenkit* dolgoztatnak, *egyetlen* ember javára; innen az új tan...

— Mit csinál ön a cselédekkel? — kérdezte Margaritis.

— Azok cselédek maradnak, uram, ha csupán erre van bennük képesség.

— Akkor mire jó az új tan?

— Ó, uram, hogy ezt megítélhesse, olyan magasra kell emelkednie, ahol átfogó, világos tekintettel általános képet alkothat magának az emberiségről. Ezzel már egyenesen Ballanche-hoz jutottunk. Ismeri ön Ballanche-t?[13]

— Tegnap is vele bajlódtam! — felelte a bolond, aki *kullancsot* értett Ballanche helyett.

— Akkor jó — folytatta Gaudissart. — Nos hát, ha önt érinti, elragadja, megrendíti a tetszhalálból való újjáéledésnek az a látványa, amelyet az átszellemült *Földgömb* folytonos változása nyújt, nos hát, kedves uram, akkor a *Földgömb* nevű újság — remek név, amely pontosan rámutat a missziójára — a *Földgömb* idegenvezető lesz és reggelenként megmagyarázza önnek azokat az új körülményeket, amelyek közepette rövid időn belül megvalósul a világ politikai és erkölcsi átalakulása.

— Mi a szösz? — kérdezte a bolond.

— Egy kép segítségével fogom ezt megmagyarázni önnek — felelte Gaudissart. — Ha gyermekkorunkban dajkáink elvittek bennünket Séraphinhoz, a múltat bemutató panoptikumokba, nem kell-e, hogy mi öregurak meglássuk a jövendő képeit? Ezek az urak...

— Isznak-e bort?

— Isznak, uram. A házuk, bátran mondhatom, szilárd talajon, profetikus talajon áll: gyönyörű fogadótermek, csupa híres ember, nagy estélyek.

— No hát — mondta a bolond — azoknak a munkásoknak, akik lebontanak valamit, ugyanannyi borra van szükségük, mint azoknak, akik építenek valamit.

— Különösen, amikor az ember egyik kezével lebont s a másikkal újjáépít, ahogy azt a *Földgömb* apostolai csinálják.

— Akkor bor kell nekik, vouvray-i bor, az én megmaradt két hordóm, háromszáz palack, száz frankért, potom ár.

„Mennyi is esik egy palackra? — kérdezte Gaudissart, számolgatva magában. — Lássuk csak! Ott a fuvardíj, a fogyasztási vám, nem is egészen harmincöt centime; de hiszen az egészen jó üzletnek látszik. Minden más bor drágább ennél. Megfogtalak, jó ember! — mondta magának Gaudissart: el akarod adni nekem a borodat, melyre szükségem van? Azt csinálom veled, amit akarok." — Nos hát, uram — kezdte ismét — akik vitatkoztak egymással, azok közel vannak a megegyezéshez. Beszéljünk nyíltan: önnek nagy befolyása van a járásra?

— Meghiszem azt! — mondta a bolond. — Mi vagyunk Vouvraynak *a feje.*

— Ön ugye tökéletesen megértette az intellektuális tőkék vállalkozását?

— Tökéletesen.

— Lemérte a *Földgömb* jelentőségét?

— Kétszer is... gyalog.

Gaudissart ezt nem hallotta, mert a maga gondolataiba mélyedt és csak önmagára hallgatott, mint az olyan ember, aki biztos a győzelmében.

— Hát figyelemmel az ön helyzetére, megértem, hogy az ön korában önnek már nincs mit biztosítania. De, uram, ön rávehetné, hogy biztosítsák magukat, azokat a környékbeli embereket, akik akár személyes értékük, akár családjuk bizonytalan helyzete folytán, szeretnének boldogulni valahogyan az életben. Tehát, ha ön előfizet a *Földgömb*-re és ha az ön tekintélyére támaszkodva sikerülne a járásban néhány tőkebiztosítást köttetnem életjáradék formájában, mivel vidéken az életjáradékot kedvelik inkább, akkor hát, nem bánom, megegyezhetnénk egymással a két hordó bor fölött. Járni fog önnek a *Földgömb?*

— Járni fogok a földgömbön.

— Támogat ön engem a járás befolyásos személyiségeinél?

— Támogatom...

— És...

— És...

— És én... De ugye előfizet a *Földgömb*-re?

— A *Földgömb* jó újság — mondta a bolond — az életjáradék újságja.

— Életjáradék?... Hát igen, igaza van, tele van élettel, erővel,

tudománnyal, színültig tele van tudománnyal, szép kiállítású, pompás nyomású, finom, bársonyos. Á, ez nem az a handabandázás, locsogás, szemfényvesztés, nem olyan selyem ez, amely szétszakad, ha ránéz az ember; mély értelmű gondolatokkal van tele, elmélkedésekkel, amelyek fölött kedvére eltöprenghet az ember, ami kellemes időtöltést jelent a vidék csendjében.

— Ez tetszik nekem — felelte a bolond.

— A *Földgömb* alig kerül valamibe, mindössze nyolcvan frankba.

— Ez már nem tetszik nekem.

— Uram — mondta Gaudissart — önnek bizonyára kis csemetéi, unokái vannak?

— Rengeteg csemetém van — felelte Margaritis, aki a szőlőcsemetéire gondolt.

— Nos hát, a *Gyermek Újság* hét frank egy évre.

— Ha ön megveszi a két hordó boromat, én előfizetek a gyerekekre; szép gondolat, tetszik nekem. A gyerek, mint az intellektuális kizsákmányolás tárgya?... Szóval az ember ember által való kizsákmányolása?

— Ön fején találta a szöget, uram — mondta Gaudissart.

— Én fején találtam a szöget.

— Szóval ön lesz szíves kalauzolni engem a vidéken?

— A vidéken.

— Bírom az ön jóváhagyását?

— Bírja.

— Nos hát, uram, én megveszem a két hordó borát, egyenként száz frankért...

— Nem, nem, száztízért.

— Nem bánom, uram, legyen hát száztíz; de az új tan sikerére száztíz, részemre pedig száz. Én hozzásegítettem önt az eladáshoz, most magán a sor, hogy támogasson engem: kellene egy jó ötlet...

— A bor száztizenöt lett.

— Remek szójáték! Ön nemcsak nagyon nehéz dió, hanem ráadásul szellemes is.

— Inkább kellemes, uram.

— Percről percre ügyesebb lesz, akárcsak Nicolet,[14] a színész!

— Már én ilyen vagyok — mondta a bolond. — Jöjjön, nézze meg a szőlőmet.

— Szívesen — mondta Gaudissart; — bámulatos, hogy mennyire a fejembe szállt ez a bor.

És a hírneves Gaudissart lesétált a szőlőkertbe Margaritisszel, aki egyik bújtványtól a másikig, egyik szőlőtőtől a másikig vezette vendégét. A három asszony és Vernier most aztán kedvükre nevethettek, látva, hogy a vigéc és a bolond milyen hévvel vitatkoznak, hadonásznak, beszélgetnek, miközben meg-megállnak, aztán folytatják útjukat.

— Ugyan miért vitte el magával barátunk az utazót? — tűnődött Vernier.

Végül visszajött Margaritis a vigéccel, meggyorsítva lépteiket, mint az olyan emberek, akik sietnek, hogy végleg elintézzenek egy ügyet.

— Teringettét, ez aztán alaposan lóvátette a párizsi pasast!... — mondta Vernier.

És valóban, a hírneves Gaudissart, a bolond nagy örömére, egy kártyaasztal sarkán megrendelést írt két hordó bor elszállítására. Majd, miután elolvasta az utazó kötelezvényét, a bolond átnyújtott neki hét frankot a *Gyermek Újság* előfizetési díjaként.

— A holnapi viszontlátásra, uram — mondta a hírneves Gaudissart, megforgatva órájában a kulcsot — holnap hát lesz szerencsém idejönni önért. A bort egyenesen Párizsba küldheti a megadott címre, utánvételezve.

Gaudissart normandiai volt, olyan kötelezvény nem létezett számára, amely ne lett volna kétoldalú: kötelezvényt kívánt hát Margaritistől, aki boldogan, mint a bolond, akinek a rögeszméje valóra vált, aláírt egy utalványt, mielőtt előbb átolvasta, hogy szolgáltassanak ki két hordó bort Margaritis borospincéjéből. És a hírneves Gaudissart szökdécselve, dalolva távozott: *Nincs a földnek oly királya, aki nekem ellenállna!* Visszament az *Arany Nap* nevű fogadóba, ahol természetesen a vacsorára való várakozás közben elbeszélgetett a fogadóssal. Mitouflet hajdanában katona volt, jámborul ravasz, amilyenek a parasztok, de aki tréfán sohasem nevetett, mint az olyan ember, aki megszokta az ágyúdörgést és a harctéren való tréfálkozást.

— Sok jófejű emberük van maguknak itt — mondta Gaudissart, nekitámaszkodva az ajtófélfának és rágyújtva egy szivarra Mitouflet pipájának a parazsáról.

— Hogyan érti ön ezt? — kérdezte Mitouflet.

— Olyan embereik, akik rendkívül jártasak a politikai kérdésekben.

— Nem akarnék kíváncsiskodni, de kinél járt ön délután? — kérdezte jámborul a fogadós, miközben gyakorlottan kifröccsentette két ajka között a nyált, ahogyan azt a pipások időnként tenni szokták.

— Egy Margaritisnek nevezett vén rókánál.

Mitouflet szokásához híven két egymást követő gúnyos tekintetet vetett Gaudissart-ra.

— Ez a pasas ismeri a dörgést! Az a baj nála, hogy túl sokat tud, a többiek nem mindig értik meg őt...

— Ezt elhiszem, tökéletesen tisztában van a legbonyolultabb pénzügyi kérdésekkel.

— Igen — mondta a fogadós. — Én magam is mindig sajnáltam, hogy bolond.

— Hogyan bolond?

— Bolond, ahogyan az ember bolond szokott lenni, ha bolond — ismételte meg Mitouflet — de nem veszélyes, és a felesége gondozza. Szóval önök ketten megértették egymást? — mondta a legnagyobb hidegvérrel a könyörtelen Mitouflet. — Különös.

— Különös! — ordította Gaudissart: — Különös?! De hiszen akkor az ön Vernier barátja csúffá tett engem!

— Ő küldte magát hozzá? — kérdezte Mitouflet.

— Ő.

— Asszony — kiáltotta a fogadós — hallgasd csak meg ezt! Képzeld, ez a Vernier képes volt Margaritishez küldeni az urat!

— És mit tudtak egymásnak mondani ketten, aranyos uracskám — kérdezte az asszony — minthogy Margaritis bolond?

— Eladott nekem két hordó bort.

— És ön megvette a bort?

— Megvettem.

— De hiszen éppen ez a rögeszméje, hogy bort akar eladni, amikor egy csepp bora sincs.

— Rendben van! — mondta az utazó. — Először is felkeresem Vernier urat, hogy köszönetet mondjak neki.

És Gaudissart, dühtől fuldokolva, elment a hajdani mázolóhoz, akit ott talált a nagy szobában, együtt nevetve a szomszédaival, akiknek már javában mesélte a történetet.

— Uram — mondta az utazók fejedelme, villogó tekintetet vetve Vernier-re — ön szép kis firma, mondhatnám nagy pernahajder, aki még a pribékeknél is, akiket én a fegyenceknél is kevesebbre becsülök, még a pribékeknél is aljasabb volna, ha nem adna nekem elégtételt azért a sértésért, hogy összehozott egy emberrel, akit bolondnak ismert! Hallotta, mit mondtam, Vernier mázoló uram?!

Így hangzott a szónoklat, amelyet Gaudissart előre kidolgozott magában, úgy, ahogy a tragikus színész kidolgozza színpadi belépőjét.

— Hogyan?! — felelte Vernier, akit szomszédai jelenléte fellelkesített: — Talán bizony nekünk nincs jogunk gúnyt űzni egy emberből, aki nagy dérrel-dúrral bevonul hozzánk ide Vouvray-be és elkéri tőlünk megtakarított pénzünket azzal az ürüggyel, hogy mi nagy emberek, festők, versfaragók vagyunk; s aki ilyetén egy kalap alá von bennünket minden jöttment csavargóval, akinek se otthona, se hazája, s egy vas sincs a zsebében! Mivel érdemeltük ezt ki, mi tisztességes családapák? Idejön egy ravasz fickó, s rá akar minket beszélni, hogy fizessünk elő a *Földgömb*-re, egy olyan vallást hirdető újságra, mely szerint Isten első parancsolata úgy szól, kérem: ne örökölj atyád és anyád után! Esküszöm mindenre, ami szent, szegény öreg Margaritis értelmesebb dolgokat mond. Egyébként miért panaszkodik ön? Hiszen maguk tökéletesen megértették egymást. Az urak itt igazolhatják, hogy akár az egész környék minden emberével beszél, egyetlen egyet sem talált volna közöttük, aki ilyen remekül megértené magát.

— Mindez nagyon szépen hangzik és ön beszélhet, amit akar, de én sértettnek érzem magam, uram, s ön elégtételt fog nekem adni.

— Hát ha ez önnek örömére szolgál, uram, én is sértettnek tartom önt, és mégsem fogok önnek elégtételt adni, mert ebben az egész ügyben nincs elég tétel, ami elégtételt kíván. Tréfás fickó maga, mondhatom!

Erre a szóra Gaudissart nekirontott a mázolónak, hogy lekenjen neki egy pofont; de a figyelmesen ügyelő szomszédok közéjük vetették magukat, s a hírneves Gaudissart csak a mázoló parókáját találta el, amely Claire Vernier asszony fejére esett.

— Ha valami nem tetszik önnek, uram — mondta — holnap reggelig az *Arany Nap* szállodában maradok. Ott megtalál engem, s én kész vagyok önnek megmagyarázni, mit jelent ez a mondat: elégtételt adni egy sértésért! Júliusban is verekedtem, uram!

— Nos hát, akkor Vouvray-ban is verekedni fog — felelte a mázoló — s tovább marad majd itt, mint ahogy azt képzeli.

Gaudissart elment, boncolgatva e válasz értelmét, melyet igen baljóslatúnak értelmezett. Először életében nem ebédelt vidáman a vigéc. Vouvray városkát valósággal lázba hozta Gaudissart és Vernier kalandja. Ezen a békés vidéken még csak szó sem esett soha párbajról.

— Mitouflet úr, kérem, holnap meg kell verekednem Vernier úrral. Én itt nem ismerek senkit, nem vállalná-e mellettem a párbajsegédséget? — kérdezte Gaudissart vendéglátó gazdájától.

— Szívesen — felelte a fogadós.

Alig fejezte be az ebédet Gaudissart, hogy Fontanieu asszony és Vouvray helyettes elöljárója megjelent az *Arany Nap*-ban, félrevonták Mitouflet-et és előadták neki, milyen végzetes volna az egész járásnak, ha itt valaki erőszakos halállal halna meg; lefestették előtte a jó Vernier asszony szörnyű helyzetét, könyörögve neki, intézze úgy a dolgot, hogy ne essen csorba a vidék becsületén.

— Vállalom — mondta a ravasz fogadós.

Este Mitouflet felment a vigéc szobájába, kezében tollal, tintával és papirossal.

— Mit hoz maga itt nekem? — kérdezte Gaudissart.

— De hiszen ön holnap verekszik — mondta Mitouflet — hát gondoltam magamban, hogy ön alighanem bizonyos rendelkezéseket kíván tenni, szóval, hogy lehetnek feljegyezni való dolgai, hiszen mindnyájunkhoz tartoznak olyan lények, akiket szeretünk. Ó, ettől még nem halunk meg! Jó vívó ön? Nem akarja talán kicsit gyakorolni magát?

— Nem bánom, szívesen.

Mitouflet visszatért párbajtőrökkel és vívósisakokkal.

— Gyerünk!

Mind a ketten, a fogadós és az utazó, vigyázz-állásba helyezkedtek; Mitouflet, mint a gránátosok egykori vívómestere, hatvannyolcszor megbökte Gaudissart-t, ide-oda taszigálva és odalapítva őt a falnak.

— A kutyafáját! De remekül vív maga! — mondta kifulladva Gaudissart.

— Vernier még nálam is jobb vívó.

— Az ördögbe is! Akkor hát inkább pisztollyal verekszem.

— Én is azt tanácsolom, mert ha dupla pisztolytokba való pisztolyokat veszünk és torkig megtöltjük őket puskaporral, nem kockáztatunk semmit, a két lövés félre megy, s mind a ketten becsületes emberekként hagyják el a párbaj színterét. Csak bízza rám, majd én elrendezem a dolgot. Teringettét, igazán nagy ostobaság volna, ha két derék ember puszta hősieskedésből megölné egymást.

— Bizonyos ön abban, hogy a pisztolyok elég ferdén fognak vinni? Igazán nem szeretném, ha megölném azt az embert, mindennek ellenére — mondta Gaudissart.

— Ettől nyugodtan alhatik.

Másnap reggel a két ellenfél kicsit sápadt arccal találkozott a Cise folyó hídja alatt. A derék Vernier majdnem megölt egy tehenet, amely ott legelészett tíz lépésnyire tőle, egy út szélén.

— Ah, hiszen ön a levegőbe lőtt! — kiáltotta Gaudissart.

E szavakra a két ellenfél összeölelkezett.

— Uram — mondta a vigéc — az ön tréfája kicsit erős volt ugyan, de mulatságos. Bánt, hogy olyan durva szavakkal illettem, de elfutott a pulykaméreg. Kijelentem, hogy becsületes embernek tartom önt.

— Húsz előfizetőt szerzünk önnek a *Gyermekek Újságára* — felelte a mázoló, aki még mindig sápadt volt.

— Ha pedig így vagyunk — mondta Gaudissart — miért ne villásreggeliznénk együtt? Akik verekszenek, igen közel vannak hozzá, hogy megértsék egymást.

— Mitouflet úr — mondta Gaudissart, ahogy visszatért a fogadóba — bizonyára van magának itt valami szolgája?

— Miért?

— Ej, hát küldeni fogok egy felszólítást annak a kedves kis Margaritis uramnak, hogy szállítani tartozik nekem két hordó bort.

— De nincs neki egyetlen hordója sem — mondta Vernier.

— Nos hát, uram, az ügy elintézhető húsz frank kártalanítási díj fejében. Ugyanis nem akarom, hogy azt mondják, hogy az önök városa túljárt a hírneves Gaudissart eszén.

Margaritis aszony, akit megijesztett egy pör, amelyben alighanem a felperesnek fognak igazat adni, elhozta a húsz frankot a kegyes utazónak, akit egyébként megkíméltek attól a fáradságtól, hogy Franciaország egyik legvidámabb, de az új eszmék elől a legkonokabbul elzárkózó járásában folytassa működését.

Délvidéki üzleti útjáról hazatérőben a hírneves Gaudissart a Lafitte és Caillard-féle társaskocsi fülkéjének első helyét foglalta el, ahol mellette egy fiatalember ült, akinek Angoulême-től fogva az élet rejtelmeit magyarázta nagy kegyesen, nyilván gyereknek nézve szomszédját.

Ahogy Vouvray-ba érkeztek, a fiatalember felkiáltott:

— Micsoda gyönyörű vidék!

— Igen uram — mondta Gaudissart — gyönyörű, de bírhatatlan a lakói miatt. Ha itt lakna, naponta volna egy párbaja. Nézze ott azt a hidat — mondta a Cise hídjára mutatva — három hónap előtt ott vívtam pisztolypárbajt egy átkozott mázolóval, de azért... *rászedtem* őt!...

A MEGBÉKÉLT MELMOTH

A Civilizáció létrehoz egy emberfajtát a Társadalom világában, valamiképp a kertészek is termesztenek a növényvilágban, üvegházi neveléssel, egy keresztezett virágfajtát, amelyet nem tudnak tovább szaporítani sem magról, sem bújtással. Ez az ember a pénztáros. Igazi emberszabású teremtmény, melyet vallásos eszmékkel öntöztek; fennmaradását biztosította a guillotine, továbbfejlődésében pedig gátolta a bűn. Valahol a harmadik emeleten tenyészik egy tiszteletre méltó asszony és unalmas gyermekek körében. A párizsi pénztárosok száma mindig rejtély lesz a fiziológus számára. Érthető volt-e valaha is egy olyan matematikai tétel, melynek tagjai között az ismeretes X egy pénztáros? Hát akad-e olyan ember, aki szüntelenül maga előtt látja a gazdagságot, ami számára olyan, mint a macskának egy egér az egérfogóban? Akad-e olyan ember, aki alkalmas arra, hogy rácsos fülkében, egy nádszéken üljön — anélkül, hogy több lépést tehessen a fülkéjében, mint egy hajóshadnagy a kajütjében, és így töltsön el az év hétnyolcad részében napi hét-nyolc órát? Hol lehet megtalálni azt az embert, akinek nem merevedik meg a térde és a medencecsont nyúlványa ebben a mesterségben? Olyan embert, aki elég nagy ahhoz, hogy kicsi lehessen? Egy embert, aki megutálja a pénzt, mert annyit forgatja? Kérjen egy ilyen teremtményt bármelyik Vallástól, bármely Erkölcstől, Kollégiumtól vagy Intézménytől és adja nekik oda Párizst, ezt a kísértő várost, a Pokol fiókját, mint talajt, amelybe a pénztárost ültetik. Nos, egymás után vonulnak majd el a Vallások, a Kollégiumok, az Intézmények, az Erkölcsök. Valamennyi nagy és kis Emberi Törvény úgy jön önökhöz, mint a kebelbarát, akitől ezer frankot kérnek kölcsön. Valamennyi gyászos arcot fog majd vágni, elkendőzi magát, s a guillotine-ra mutat, mint ahogy a barátjuk az uzsorás címét fogja megadni, a nyomor száz bejáratának egyikét. Ámde az erkölcsi

természetnek megvannak a maga szeszélyei és időnként becsületes embereket és pénztárosokat is létre szokott hozni. Így azok a kalózok, akiket mi Bankár névvel ruházunk fel és akik úgy veszik meg ezertalléros működési engedélyüket, mint egy kalóz egy hajóskapitány iratait, olyan tisztelettel viseltetnek az Erény, e ritka szüleményei iránt, hogy zárkába zárják és úgy őrzik őket, mint ahogy a kormányok őrzik a ritka állatokat. Ha a pénztárosnak fantáziája van s szenvedélye vagy ha a legtökéletesebb pénztáros szereti a feleségét, és ez az asszony unatkozik vagy nagyravágyó avagy egyszerűen csak hiú, akkor nincs többé pénztáros. Böngésszen csak a pénztár-történelemben! Nem talál egyetlen olyan példát sem, hogy a pénztáros úgynevezett „pozícióba" került volna. Vannak, akik kényszermunkán végzik, mások külföldre szöknek vagy a Saint-Louis-au-Marais[1] utca valamelyik második emeleti lakásában tengődnek. Ha a párizsi pénztárosok egyszer majd elgondolkodnak saját belbecsükön, akkor a pénztáros megfizethetetlen lesz. Az is igaz, hogy egyes emberek csak pénztárosnak valók, mint ahogy mások javíthatatlan csirkefogók. Furcsa civilizáció! Üregség esetén a Társadalom az Erénynek kétezer frankot s járadékot, második emeleti lakást, tetszés szerinti mennyiségben kenyeret, néhány új selyemnyakkendőt és gyermekektől körülvett öreg feleséget juttat. Ami pedig a Bűnt illeti, ha van benne egy kis merészség, ha ügyesen ki tudja játszani a Törvénykönyv egy és más cikkelyét, mint Turenne Montecuccolit, akkor a Társadalom elismeri lopott millióit, érdemrendeket aggat rá, teletömi méltóságokkal és elhalmozza a megbecsülés jeleivel. A Kormány egyébként teljesen egy húron pendül ezzel a tökéletesen logikátlan Társadalommal. A Kormány a tizennyolc és húsz év közötti fiatal értelmiségiek közül besorozza a koraérett tehetségeket; idő előtti munkával elhasznál nagyszerű képességeket, hogy aztán alaposan megrostálja őket, mint a kertészek a begyűjtött magot. Erre a mesterségre hites tehetségmérőket képez ki, akik úgy vesznek mintát az agyvelőkből, mint a Pénzverdében az aranyból. Majd abból az ötszáz, reménységektől fűtött főből, melyet a nép leghaladottabb része évente ad neki, elfogad egyharmadot, nagy zsákokba rakja — melyeket Iskoláinak nevez — és ezekben kavarja három éven át. Bár ezen hajtások mindegyike óriási érték, mondhatnók, csupán pénztárosokat nevel belőlük — kinevezi őket hatósági mérnököknek, alkalmazza őket, mint tüzérkapitányokat, egyszóval azt biztosítja számukra, ami az alantas rangfokozatokban a legmagasabb. Aztán, ha ezek a kiváló emberek, akiket matematikával hizlaltak és tudománnyal tömtek, elérték az ötven évet, szolgálatuk

jutalmául juttat nekik egy harmadik emeleti lakást, gyermekektől körülvett feleséget és a középszerűség minden gyönyörűségét. Nem tekinthető-e ezek szerint csodának, ha ezen „Lóvátettek" közül öt-hat kivételes tehetségű ember megmenekül és felkapaszkodik a magasabb társadalmi régiókba!

Ez a Tehetség és az Erény pontos mérlege a Kormánnyal és a Társadalommal való kapcsolatukban, olyan korban, mely magát haladónak tartja. Enélkül az előzetes észrevétel nélkül ez a kaland, amely nemrégiben történt Párizsban, valószínűtlennek tetszene, míg ezen bevezető összefoglalással, talán foglalkoztatni fogja az eléggé emelkedett szellemeket, akik rábukkantak civilizációnk igazi sebeire, ahol 1815 óta a Becsület elvét a Pénz elve foglalta el.

Egy borús őszi napon, este öt óra felé az egyik legnagyobb párizsi bankház pénztárosa még ott dolgozott a lámpa fényénél, melyet egy ideje már meggyújtottak. A kereskedelmi szokásoknak és a gyakorlatnak megfelelően, a pénztárt egy keskeny és alacsony félemelet legsötétebb részén helyezték el. Ahhoz, hogy oda lehessen jutni, át kellett menni a szomszéd udvarra néző, rosszul világított folyosón, amely az irodák előtt húzódott végig. Az irodák ajtait a rajtuk levő feliratok fürdőépület ajtaihoz tették hasonlóvá. Az előírásnak megfelelően a portás már négy óra után szenvtelenül közölte: — *A pénztár zárva van.* Ez idő tájt az irodák üresek voltak, a postát már elküldték, az alkalmazottak elmentek, a cégfőnökök feleségei barátjukat várták, a két bankár a szeretőjénél ebédelt. Minden rendben volt. A vasba erősített páncélszekrények a pénztáros rácsos fülkéje mögött álltak, aki bizonyára a pénztárzárással foglalatoskodott. A nyitott ablakon át látni lehetett egy kalapácsnyomoktól foltos vasszekrényt, mely hála a modern lakatosság vívmányának, olyan súlyos volt, hogy a tolvajok nem tudták volna elvinni. Ajtaja csak olyan ember akaratának engedelmeskedett, aki le tudta írni a jelszót, melynek titkát a zár betűi őrizték, és ezeket nem lehetett megvesztegetni. Így hát szépen megvalósult az Ezeregyéjszaka *„Szézám, nyílj meg"* jelszava. De ez még mind semmi! Ez a zár egy vasgolyót lőtt ki annak az arcába, aki ugyan megszerezte a jelszót, de a Szerkezet sárkányának végső titkát, *ultima ratio*-ját nem ismerte. A szoba falait, ajtaját, ablakvédő tábláit, az egész szobát kilenc milliméter vastag bádoglemez burkolta, amelyet könnyű faborítás leplezett. Az ablakvédő táblákat már betolták, az ajtó zárva volt. Ha valaha ember azt hihette, hogy tökéletesen egyedül van, távol minden emberi tekintettől, úgy ezt érezhette a Saint-Lazare utcai Nucingen és

Társa cég pénztárosa. Teljes csend honolt ebben a vas-pincében. A kialudt kályha olyan langyos meleget árasztott, amely elnehezíti az agyat és émelyítő nyugtalanságot okoz, mint másnapra a dorbézolás. A kályha álmosít, elbutít és különös módon hozzájárul ahhoz, hogy a portásokat és alkalmazottakat meghibbantsa. Egy fűtött szoba olyan lombik, melyben feloldódnak az energikus emberek, rugalmasságuk ellanyhul és akaraterejük elkopik. Az irodák nagyban gyártják a középszerű embereket, ezekre szükségük van a kormányoknak, hogy fenntarthassák a pénz hűbéruralmát, amelyre a jelenlegi társadalmi szerződés támaszkodik. (Lásd: *A Hivatalnokok.*) Az értelem elkorcsosulásának nem a legkisebb oka az a bűzös meleg, amelyet itt egy csomó ember együttléte előidéz. A legtöbb nitrogént kiárasztó agy végül is megfojtja a többit.

A pénztáros negyven év körüli ember volt. Kopasz feje fénylett az asztalon levő Carcel-lámpa világánál. A lámpa fénye megcsillantotta a feje két oldalára simuló fekete hajban a fehér hajszálakat. Kerek ábrázatával feje valóban biliárdgolyóhoz hasonlított. Arcszíne téglavörös volt. Kék szemét néhány ránc keretezte. Keze húsos, mint a kövér embereké általában. Kék posztóöltönye a kidomborodó részeknél enyhén megkopott, és kifényesedett nadrágjának ráncai azt a fajta fakultságot mutatták, amelyet a használat nyom rá a ruhára és amely ellen hiába küzd a kefe. Felületes szemlélőben azt a hitet kelti, hogy viselője rendkívül takarékos, becsületes ember és elég filozófus avagy eléggé előkelő ahhoz, hogy öreg ruhákat hordjon. Egyébként nem ritkaság az olyan ember, aki semmiségeken kicsinyeskedik, de máskülönben könnyelmű, tékozló, esetleg az élet alapvető kérdéseiben tehetetlen. A pénztáros gomblyukát a Becsületrend szalagja díszítette, mivel a Császárság idején kapitányként szolgált a dragonyosoknál. Nucingen úr, aki bankársága előtt hadseregszállító volt, és aki alaposan megismerhette pénztárosának érzékenységét, amikor ez még magas rangban volt — ahonnan a balsora letaszította — nem feledkezett meg erről és ötszáz frank fizetést adott neki havonta. Ez a katona 1813 óta volt pénztáros. Abban az időben gyógyult fel sebesüléséből, amelyet a moszkvai vereség után a fejvesztett visszavonulás során, a sztudzjanszkai csatában[3] szerzett. Hat hónapig betegeskedett Strassburgban. Ide szállítottak a császár parancsára néhány magas rangú katonatisztet különleges ápolásra. Ez a Castanier nevű volt tiszt tiszteletbeli ezredesi ranggal és kétezernégyszáz frankkal vonult nyugdíjba.

Castanier, akiben tíz év alatt a pénztáros kiölte a katonát, olyany-

nyira élvezte a bankár bizalmát, hogy ő vezette a magániroda könyvelését is. Ez az iroda a pénztár mögött helyezkedik el és a báró titkos lépcsőn közelítette meg. Itt döntötték el az ügyeket. Itt volt a rosta, melyen átszitálták a javaslatokat, a tárgyaló helyiség, ahol megvizsgálták a piacot. Innen mentek ki a hitellevelek és végül itt tartották a Főkönyvet és a Naplót, amely összefoglalta a többi iroda munkáját. Miután Castanier bezárta a közvetlen ajtót, melytől lépcső vezetett az elegáns irodahelyiségbe — a palota első emeletére, ahol a két bankár tartózkodott — a pénztáros visszaült a helyére és néhány hitellevelet nézegetett: ezeket a londoni Watschildine cég nevére bocsátotta ki. Majd fogta a tollat és mindegyik alá odahamisította az aláírást: Nucingen. Épp, amikor azt vizsgálta, melyik hamis aláírás a legtökéletesebb utánzat, hirtelen mintha szúnyog csípte volna meg, felkapta a fejét, mert legbensejében egy kényszerítő hang így kiáltott: *Nem vagy egyedül!* Ekkor a hamisító meglátott a rács mögött, a pénztár lehúzható ablakánál, egy embert, akinek a lélegzetvételét sem lehetett hallani, s úgy tetszett, mintha nem is lélegzett volna, és aki bizonyára a tárva-nyitva álló folyosóajtón jött be. A hajdani katona első ízben érzett életében olyan félelmet, hogy tátva maradt a szája és zavarodottan nézett erre az emberre, akinek a külseje is elég ijesztő volt, megjelenésének titokzatos körülményei nélkül is. Az idegen hosszúkás formájú arca, homlokának domború körvonalai, rideg arcszíne, öltözetének vonala is elárulta, hogy az illető angol. Valósággal lerítt róla az angol ember. Csak látni kellett galléros kabátját, buggyos nyakravalóját, összenyomott fodrú ingmellét, melynek fehérsége még jobban kiemelte szenvtelen arcának állandó hamuszínét. Hideg, piros ajka, mintha arra lett volna szánva, hogy hullák vérét szívja. Nyilvánvalóan térde fölé érő, fekete, gombos lábszárvédőt viselt. Ez a félig puritán öltözet egy gazdag angol viselete, aki gyalogsétára indul. Az idegen szeme elviselhetetlen fényt sugárzott és lélekbe markoló hatását még csak fokozta vonásainak merevsége. Mintha ezt a száraz, csontos embert valamilyen mardosó erő hatotta volna át, amit képtelen lecsillapítani. Bizonyára olyan gyorsan emészti meg a táplálékát, hogy szünet nélkül tud enni, anélkül, hogy orcájának egyetlen vonása is kipirulna. Kiihatna akár egy nagy hordó vén tokaji bort, úgynevezett: óbort, anélkül, hogy lélekbe látó, szúrós tekintete elborulna vagy ő maga kizökkenne kegyetlen józanságából, amellyel, mintha mindig a dolgok mélyére hatolna. Volt benne valami a tigris vad és nyugodt méltóságából.

— Uram, be akarom váltani ezt a váltót — mondta Castanier-nak

olyan hangon, hogy a pénztáros minden idegszála megremegett, méghozzá olyan hevességgel, amit csak elektromos kisüléshez lehet hasonlítani.

— A pénztár zárva van — felelte Castanier.

— Nyitva van — mondta az angol a pénztárra mutatva. — Holnap vasárnap és nem tudok várni. Az összeg ötszázezer frankra rúg, ott van önnél a pénztárban, nekem pedig ennyi a tartozásom.

— De uram, hogy jött ön be?

Az angol elmosolyodott és ettől a mosolytól Castanier megrémült. Nem kellett annál bővebb, sem parancsolóbb válasz, mint az idegen megvető és ellentmondást nem tűrő ajkbiggyesztése. Castanier megfordult, elővett ötven köteg tízezer frankos bankjegyet, majd, amikor átnyújtotta az idegennek — aki odavetett neki egy Nucingen báró által elfogadott hitellevelet — Castanier-t szinte görcsös remegés fogta el, ész-

revéve ennek az embernek a szeméből előtörő vörös fénysugarakat, melyek a váltó hamis aláírására villantak.

— Az ön... elismervénye... nincs rajta — hebegte Castanier, megfordítva a váltót.

— Adja ide a tollát — válaszolta az angol.

Castanier átnyújtotta a tollat, amelyet az imént a hamisításra használt. Az idegen aláírta: *John Melmoth*, majd visszaadta a papírt és a tollat a pénztárosnak. Miközben Castanier az ismeretlen írását nézte, mely jobbról balra dőlt, keleti írásmód szerint — Melmoth eltűnt és tette ezt oly zajtalanul, hogy amikor a pénztáros felemelte a fejét, nem látva az embert — hirtelen felkiáltott, olyan fájdalmakat érezve, melyekről azt képzeljük, hogy mérgezés idézi elő. A toll érintése, melyet Melmoth használt, olyan meleg és kavargó érzést keltett belsejében, mint amilyent a hánytatószer okoz! Minthogy Castanier lehetetlennek tartotta, hogy ez az angol megsejtette volna bűnét, ezt a belső fájdalmat annak a remegésnek tulajdonította, amelyet elkövetési pillanatában egy rossz cselekedet idéz elő — ahogy ezt a régi hiedelem tartja.

„Az ördögbe is! Mily ostoba vagyok — Isten óvjon! Ha ez az állat holnap szólni fog az uraknak, akkor nekem lőttek!" — mondta magában Castanier, bedobva a felesleges hamis váltókat a kályhába, ahol lassan elégtek.

Lepecsételte azt, amelyet fel akart használni, kivett a pénztárból ötszázezer frankot francia és angol bankjegyekben, majd bezárta a pénztárt, mindent rendbe tett, fogta a kalapját és esernyőjét, végül meggyújtva kézi gyertyatartójának gyertyáját, eloltotta a lámpát és nyugodtan távozott, hogy szokása szerint a báró távollétében leadja a pénztár két kulcsának egyikét Nucingenné asszonynak.

— Szerencséje van, Castanier úr — mondta neki a bankár felesége, amikor a pénztáros belépett — hétfőn ünnepünk van és így elmehet vidékre, Soisyba.

— Lenne olyan szíves megmondani, asszonyom, Nucingennek, hogy Watschildine elkésett váltóját benyújtották! Az ötszázezer frankot kifizettük. Így tehát nem jövök előbb, mint kedden déltájban.

— Isten vele, uram, jó szórakozást.

— Önnek is hasonlókat, asszonyom — felelte az öreg dragonyos, rátekintve egy fiatalemberre, bizonyos Rastignac nevűre, aki akkor divatban volt és akiről azt tartották, hogy Nucingenné kedvese.

— Asszonyom — szólalt meg a fiatalember — ez a kövér bácsi szerintem valami rossz tréfát akar önnel csinálni.

— Ó, ugyan! Lehetetlen, ahhoz túlságosan ostoba.

— Mondd, Piquoizeau — tette fel a kérdést a pénztáros, belépve a portásfülkébe — miért engedsz fel embereket a pénztárba négy óra után?

— Négy óra óta itt pipázok a küszöbön — válaszolta a portás — és senki se ment fel az irodákba. És nem is jött ki más, csak az urak...

— Biztos vagy ebben?

— Akár a becsületemben. Csak négy órakor jött Werbust úr barátja, egy fiatalember a Tillet és Társa cégtől, a Joubert utcából.

— Helyes — mondta Castanier és gyorsan távozott. Emelyítő meleg érzése, amelyet a tolla érintése okozott, egyre erősödött. „Ezer ördög — gondolta, befordulva a boulevard de Gand-ra — megtettem-e minden szükséges óvintézkedést? Lássuk csak. Két nap szabad, vasárnap és hétfő, aztán egy nap bizonytalanság, mielőtt keresnek, ezzel együtt három napot és négy éjszakát nyerek. Két útlevelem és különböző álöltözetem van, nem elégséges-e ez arra, hogy a legügyesebb rendőrséget is félrevezessem? Szóval, kedd reggel felveszek Londonban egy milliót, akkor, amikor itt még semmit sem gyanítanak. Itthagyom a hitelezőim javára az adósságaimat, akik ezt veszteségszámlájukra írják, én pedig életem végéig boldogan fogok élni Olaszországban annak a szegény ezredesnek, gróf Ferrarónak a neve alatt, akit csak én láttam meghalni Zembin mocsaraiban és akinek a bőrét magamra öltöm. Ezer ördög! Az az asszony, akit magammal fogok cipelni, még árulómmá lehet. Egy ilyen magamfajta, öreg csataló így belebolonduljon, belehabarodjon egy asszonyba!... Miért is vigyem el? Itt kell hagyni. Igen, lesz hozzá erőm! Bár ismerem magamat, elég ostoba vagyok ahhoz, hogy visszatérjek hozzá. Ezzel szemben senki sem ismeri Aquilinát. Elvigyem? Ne vigyem el?"

— Nem fogod elvinni! — szólalt meg egy hang, amely velejéig hatolt.

Castanier hirtelen megfordult és meglátta az angolt.

— Hát az ördög még ebbe is beleszól? — kiáltott fel hangosan a pénztáros.

Melmonth ekkor már megelőzte áldozatát. Bár első indulatában Castanier majdnem belekötött ebbe az emberbe, aki így olvasott a lelkében, de olyan ellentétes érzések rabja lett, hogy ettől pillanatnyi tehetetlenség fogta el. Folytatta hát útját és újból elmerült abba a lázas gondolkozásba, amely természetes egy olyan embernél, akit szenvedélye bűnre visz ugyan, de akinek nincs elég ereje, hogy kegyetlen

lelkiismeretfurdalás nélkül hordja ezt magában. Így, noha már elhatározta, hogy félig elkövetett bűnének gyümölcsét leszakítja, Castanier még habozott, vajon folytassa-e vállalkozását, mint a legtöbb vegyes jellemű ember, akiknél ugyanúgy megtalálható az erő, mint a gyengeség és akiket éppúgy rá lehet bírni arra, hogy tiszták maradjanak, mint arra, hogy a legcsekélyebb alkalmat megragadva bűnösökké váljanak. Hatalmas seregébe Napóleon sok olyan embert is besorozott, akiknek csupán harctéri, fizikai bátorsága volt, anélkül az erkölcsi bátorság nélkül, amely egy embert a bűnben ugyanolyan naggyá tehet, mint az erényben. A hitellevél olyan értelemben volt megfogalmazva, hogy Londonba érkeztekor felvehetett huszonötezer font sterlinget Watschildinenél, a Nucingen cég ügyfelénél, akit a kifizetésről saját maga értesített. Az átkelését egy találomra felfogadott ügynökkel biztosíttatta, Ferraro gróf nevén, olyan hajó fedélzetén, amely Portsmouth-ból Olaszországba vitt egy gazdag angol családot. A legapróbb körülményekről is előre gondoskodott. Úgy rendezte, hogy egyidejűleg keressék Belgiumban és Svájcban, miközben ő a tengeren hajózik. Majd, amikor Nucingen azt hiheti, hogy nyomon van, ő már remélhetőleg eljut Nápolyba. Ott szándékozott élni álnéven és külsejének tökéletes megmásításával. Elhatározta, hogy arcát is eltorzítja, ragyavertté teszi sav segítségével. Mindezeknek az óvintézkedéseknek ellenére, amelyeknek büntetlenségét kellett biztosítaniok, gyötörte a lelkiismeret. Félt. Hosszas, nyugodt és békés élete megtisztította katonás erkölcseit. Még becsületes volt és csak sajnálkozva mocskolta be becsületét, még egyszer utoljára átengedte magát a benne ágaskodó jó természet befolyásának.

„Ugyan! — mondta magában a körút és a Montmartre utca sarkán. — Ma este színház után fiákeren kimegyek Versailles-ba. Ott vár egy postakocsi az öreg őrmesteremnél, aki még egy tucat lövésre kész katonával szemben is megőrizné elutazásom titkát, és ha agyonlőnék is, hallgatna. Szóval nem látok semmi veszélyt. Magammal viszem a kis Naquimat és elutazom."

— Nem utazol el — szólalt meg az angol és furcsa hangjától a pénztáros minden csepp vére a szívébe tódult.

Melmoth felszállt egy reá várakozó tilburyre és olyan gyorsan száguldott el, hogy Castanier titkos ellensége már tőle száz lépésre ügetett felfelé a boulevard Montmartre úttestén, mire Castanier észbekapott, hogy megállítsa.

„Szavamra — mondta magában — természetfeletti dolgok történnek velem. Ha elég ostoba volnék ahhoz, hogy higgyek Istenben,

azt mondanám. Szent Mihály küldte a sarkamba. Vagy tán az ördög és a rendőrség csak azért hagy futni, hogy aztán kellő időben elcsípjen. Hihetetlen! Ugyan, ostobaság az egész!"

Castanier folytatta útját a Faubourg-Montmartre utcában és egyre lassabban ment, ahogy a Richer utca felé közeledett. Ott, egy új házban, a kertekre néző főépület második emeletén lakott egy fiatal lány, akit a kerületben madame de la Garde néven ismertek és aki ártatlanul oka volt a Castanier által elkövetett bűntettnek. Ennek a ténynek magyarázatául és ahhoz, hogy teljes egészében lefesthessük a pénztárosunk összeroppanását okozó válságos állapotot, szükséges, hogy röviden ismertessük múltjának néhány körülményét.

Madame de la Garde, aki valódi nevét mindenki, még Castanier előtt is titkolta, állítólag Piemontból származott. A magafajta fiatal lányok akár a nagy nyomortól, vagy munkanélküliségtől, vagy halálfélelemtől hajtva, avagy gyakran az első szerető hűtlensége következtében olyan mesterségre adták magukat, melyet legtöbbjük undorral űz, egyesek nemtörődömséggel, mások pedig természetük törvényeinek engedve. Amikor tizenhat éves korában, szépen és tisztán, mint a madonna, belevetette magát a párizsi prostitúció örvényébe. akkor találkozott Castanier-val. Minthogy az öreg dragonyos túlságosan bárdolatlan volt ahhoz, hogy társaságban sikere legyen és fáradt ahhoz, hogy esténként a körutakon keressen megfizetett jószerencsét, így aztán már régóta szeretett volna bizonyos rendet teremteni életmódjának rendszertelenségében. A véletlen által karjába sodort szegény gyermek szépségétől lenyűgözve, elhatározta, hogy megmenti a bűntől — saját javára. Ebben a gondolatban ugyanannyi volt a jótét, mint az önzés, ahogy ez a legjobb emberek egynémely gondolatában megtalálható. A természet gyakran jó, a társadalmi rend keveri bele a rosszat, ebből származnak aztán a vegyes szándékok, amelyekkel a bírónak elnézően kell bánnia. Castanier-nak megvolt a magához való ravasz esze, ha az érdeke forgott kockán. Mindenképpen biztosítani akarta emberbaráti tevékenységét és így a lányt először szeretőjévé tette. „Hohó — mondta magában nyers katonás modorában — egy magamfajta öreg rókát nem csalhat lépre egy liba. Castanier papa, mielőtt összeállsz vele, végezz kis felderítést a lány gondolkozása körül, vajon hajlamos-e ragaszkodásra!" Ennek a törvényen kívüli házasságnak első évében — amely egyébként a legkevésbé kifogásolható állapot mindazok között, amelyeket a világ elítél, a piemonti lány az Aquilina álnevet vette fel. Ez a név a *Megszabadított Velence*[4] című angol darab egyik hősnőjének neve volt, és ezt a dara-

bot a lány véletlenül olvasta. Azt képzelte, hasonlít ehhez a kurtizánhoz, akár korai szívbéli érzelmeit, akár az arcát vagy egész lényének általános jellegét nézte. Amikor Castanier látta, hogy a legrendesebb és legerényesebb magatartást tanúsítja, ami csak elvárható egy olyan asszonytól, aki kívül áll a törvény és a társadalmi illendőségen, közölte vele óhaját, hogy együtt kíván élni vele. Ekkor lett Aquilinából madame de la Garde, hogy — amennyire a párizsi szokások ezt lehetővé teszik — valódi házasság látszatába kerüljön. Valóban sok ilyen szerencsétlen leánynak az a rögeszméje, hogy jó „polgárasszonynak" tartsák őket, akik egész ostobán hűségesek férjükhöz vagy akik képesek lennének arra, hogy kitűnő családanyák legyenek, felírják a kiadásokat és javítsák a háztartásuk fehérneműjét. Ez a vágy olyan dicséretre méltó érzésből fakad, hogy a Társadalomnak ezt méltányolnia kellene. De a Társadalom természetesen javíthatatlan és ezután is úgy fogja tekinteni a férjezett asszonyt, mint egy sorhajót, amelynek zászlaja és papírjai lehetővé teszik a hajózást, míg a kitartott asszony kalóz, akit papírok híján felakasztanak. Aznap, amikor madame de la Garde madame Castanier néven akarta magát aláírni, a pénztáros megharagudott. — Tehát nem szeretsz annyira, hogy feleségül vegyél? — kérdezte a lány. Castanier nem felelt, csak elmélázott. A szegény lány beletörődött sorsába. A hajdani dragonyos a kétségbeesés szélén állt. Naquit meghatotta ez a szomorúság, szerette volna megnyugtatni, de ahhoz, ugye, tudnia kellett volna az okot. Azon a napon, amikor Naqui meg akarta tudni ezt a titkot — bár nem kérdezte meg — a pénztáros szégyenkezve felfedte előtte egy bizonyos madame Castanier létezését, egy törvényes — de ezerszer elátkozott — feleségét, aki visszavonultan élt egy kis birtokon Strassburgban és akinek Castanier évente kétszer írt, de akiről úgy hallgatott, hogy senki sem tudott róla. Miért ez a titkolódzás? Noha ennek oka sok katona előtt ismeretes, akik lehetséges, hogy hasonló helyzetben vannak, talán mégis hasznos, ha elmondjuk. Az igazi közlegény — ha szabad itt ezt a szót használni, ahogy a hadseregben azokat az embereket hívják, akikre az a sors vár, hogy kapitányként végezzék életüket — ez az ezredhez kötött jobbágy természeténél fogva naiv teremtmény. Tehát egy Castanier számára már előre az van elrendelve, hogy áldozatul essék azon családanyák fortélyainak, akik a helyőrségi városokban nem tudnak megszabadulni nehezen férjhez adható lányaiktól. Így, mikor a császári hadak rövid időre éppen megpihentek Franciaországban, Castanier — szerencsétlenségére — Nancyban felfigyelt egy kisasszonyra, akivel egy olyan mulatságon táncolt, amelyet vidéken

„garnizonbálnak" hívnak, és amilyent gyakran rendeznek a garnizon tisztjei a városnak és viszont. A szeretetre méltó kapitány tüstént célpontja lett mindazon csábításoknak, melyekhez az anyák bűntársakat találnak az emberi szívben — megpendítve valamennyi húrját — és továbbmenőleg, a barátaikban, akik szövetkeznek velük. Akárcsak az egyetlen egy eszmével eltöltött emberek, ezek az anyák is mindent nagy tervüknek rendelnek alá, amelyet hosszú időn át dolgoztak ki. Művük hasonló a homoktölcsérhez, melynek mélyében ott rejtőzik a hangyaleső. Talán soha senki sem fog belépni ebbe a jól kiépített útvesztőbe, lehet, hogy a hangyaleső éhen és szomjan vész! De ha valamilyen oktalan állat betéved, ott is marad. A fösvénység titkos számításait — amelyet minden férfi elvégez, ha megházasodik — reményeket, emberi hiúságok, minden háló, amellyel egy kapitányt meg lehet fogni, egyszeriben kifeszült Castanier előtt. Balszerencséjére, midőn egy keringő után visszakísérte helyére a lányt, az anyjának magasztalóan áradozott róla. Ebből aztán beszélgetés indult meg, és következésképp a végén igen természetes hangú meghívást kapott. Amikor már bejáratos volt, a dragonyost elbűvölte a család kedélyessége, ahol a gazdagság látszatra tettetett fösvénység mögé rejtőzött. Ügyes hízelgéssel vették körül és mindenki dicsérte előtte a ház különböző értékeit. A nagybácsi által kölcsönadott ezüst készletben a legjobbkor felszolgált ebéd, a család egyetlen lányának figyelmessége, a város pletykái, egy gazdag hadnagy, aki, úgy látszott, le akarja ütni a lányt a kezéről; egyszóval oly ügyesen állították fel a vidéki hangyalesők ezer csapdáját, hogy Castanier öt év múlva is azt mondta: „Még most sem tudom, hogyan történt!" A dragonyos kapott tizenötezer frank hozományt és egy, szerencsére, meddő feleséget, aki két évi házasság után a föld legrútabb és következésképp legházsártosabb asszonya lett. Arcbőre, melyet lánykorában szigorú étrenddel sikerült fehéren tartani, megrezesedett. Arca, melynek élénk színei lebilincselő okosságra engedtek következtetni, pattanásos lett, egyenesnek látszó alakja meghajlott, az angyalból zsörtölődő, gyanakvó teremtés lett, aki szüntelen dühítette Castanier-t — aztán a vagyon is gyorsan elfogyott. A dragonyos nem ismert rá többé arra az asszonyra, akit feleségül vett — strassburgi kis birtokukra száműzte addig is, míg Istennek majd úgy tetszik, hogy ékesítse vele a mennyországot. Castanier-né azon erélyes asszonyságokhoz tartozott, akik jobb lehetőségek híján az angyalokat gyilkolják panaszaikkal, annyit imádkoznak, hogy az Isten is megunja, és akik mézes-mázos hangon mondanak el minden rosszat a férjükről, amikor este a szemszédasszonyokkal befejezik a kártyapartit.

Amikor Aquilina megtudta Castanier balszerencséjét, őszintén ragaszkodni kezdett a férfihoz. Olyan boldogságban részesítette mindig megújuló gyönyöreivel, amelyet asszonyi ügyessége — amellett, hogy bőkezűen osztogatta — változatossá tudott tenni, hogy tudta nélkül a pénztáros vesztét okozta. Mint sok asszony, akinek a természet azt a látszat-sorsot szánta, hogy a szerelem legmélyére hatoljon, madame de la Garde is önzetlen volt. Nem kért sem aranyat, sem ékszert, soha sem gondolt a jövőre, a jelennek és főleg az örömöknek élt. A gazdag ékszereket, ruhákat, fogatot, amelyeket a hozzá hasonló asszonyok olyan forrón óhajtanak, ő csak úgy fogadta, mint eggyel több színt az élet képében. Egyáltalán nem hiúságból vagy feltűnésvágyból kívánta mindezt, hanem azért, hogy jobban érezze magát. Egyébként senki sem volt meg nála könnyebben az efféle dolgok nélkül.

Ha egy bőkezű ember, mint általában majdnem minden katona, ilyenfajta asszonnyal találkozik, valósággal dühöt érez, hogy alatta marad annak, amit tőle kap az életben. Képes lenne kirabolni egy postakocsit, hogy pénzt szerezzen, ha nincs neki elég a bőkezűséghez. A férfi ilyen. Néha bűntettet követ el, hogy nagy és nemes maradhasson egy asszony vagy egy különleges közönség szemében. Egy szerelmes olyan játékoshoz hasonlít, aki azt hiszi, elvesztené a becsületét, ha nem adná vissza a pincérnek a kölcsönkért összeget, de aki szörnyűségeket követ el, kifosztja a feleségét és a gyerekeit, lop és öl, hogy teli zsebbel és tiszta becsülettel jelenjék meg azok előtt, akik ebbe a végzetes házba járnak. Ez történt Castanier-val is.

Aquilinát először egy negyedik emeleti szerény lakásba helyezte el és a lakást csak igen egyszerűen rendezte be. Lassanként azonban felfedezte a fiatal lány szépségeit és nagyszerű tulajdonságait, és azáltal, hogy olyan hihetetlen örömöket kapott tőle, amit szóval ki sem lehet fejezni, Castanier belebolondult és szépen akarta öltöztetni bálványát. Aquilina ruházkodása olyan nevetségesen elütött lakásának nyomorúságos voltától, hogy mindkettőjük végett változtatni kellett ezen. Ez a változtatás elvitte Castanier majdnem minden megtakarított pénzét, mert félig-meddig házastársi lakását a kitartott nőkre jellegzetes fényűzéssel rendezte be. Egy csinos nő nem tűr semmiféle csúf dolgot maga körül. Az különbözteti meg a többi nőtől, hogy csak a magához hasonló dolgokat szereti — természetünk egyik legkevésbé figyelembe vett szükséglete — és ez vezeti arra a vénlányokat is, hogy csupa öreg holmival vegyék magukat körül. Ezek szerint, ennek az elragadó piemonti nőnek csak a legújabb, legdivatosabb holmik kellettek; a kereskedők

legcsinosabb kárpitjai, selymei, ékszerei, könnyű és törékeny bútorai, szép porcelánjai. Nem kért ő semmit. Csak amikor választani kellett és Castanier azt kérdezte: „Akarod ezt?" — ezt felelte: — „A másik jobb!" — A takarékoskodó szerelem sohasem az igazi. Castanier tehát mindenből a legjobbat vette. Ha már egyszer a mércét beállították, mindennek összhangban kellett ezzel lenni a háztartásban. Sorra következett: a fehérnemű, az ezüstnemű, egy jól berendezett háztartás minden kelléke, a konyhafelszerelések, a kristályok és az ördög tudja, még mi egyéb! Bár — ahogy mondani szokás — Castanier mindenből egyszerűt akart, mégis fokozatosan eladósodott. Egyik szükséglet maga után vonta a másikat. A faliórához két gyertyatartó is kellett. A díszes kandalló hozzáillő otthont kívánt. A drapériák, kárpitok túlságosan frissek voltak ahhoz, hogy ne kíméljék őket a fekete füsttől, elegáns kürtőket kellett tehát felszerelni, amelyet nemrégiben találtak fel ügyes reklámfogásokkal dolgozó emberek és amelyek állítólag füstbiztos szerkezetnek ígérkeztek. Aztán Aquilina úgy szeretett mezítláb futkosni a szoba szőnyegén, hogy Castanier mindenhová szőnyeget helyeztetett el, hogy Naquival kergetőzhessék. Ezenkívül fürdőszobát is építtetett számára, persze, megint csak azért, hogy a leány minél jobban érezze magát.

A párizsi kereskedők, iparosok és gyárosok hihetetlen művészettel mutatják meg, miként lehet egy ember lyukas erszényén még nagyobb lyukat vágni. Ha megkérdezik őket, semminek sem tudják az árát és az ember olyan, hogy a megkívánás elragadtatásában nem képes a várakozásba beletörődni. Így szereznek megrendeléseket egy homályosan megközelítő költségvetés által. Számlát sohasem nyújtanak be, és ezzel belerántják a megrendelőt a vásárlások örvényébe. Minden pompás, elragadó: mindenki elégedett. Néhány hónap múlva ezek az előzékeny szállítók borzalmas költségvetések összegévé alakulnak át és így jelennek meg ismét. Pénzre van szükségük, sürgős fizetnivalójuk van, állítólag csődbe kerültek, sírnak és elérik a céljukat. Ekkor megnyílik a kráter és négy jegyű számoszlopot okád, holott ez, ha tisztességtudó volna, csak három jegyű lehetne.

Mielőtt Castanier megismerte volna kiadásainak összegét, kocsit bérelt szeretőjének, hogy ne fiákeren járjon. Castanier ínyenc volt, kitűnő szakácsnőt tartott, és Aquilina, hogy kedvében járjon, friss újdonságokkal, ételritkaságokkal, maga vásárolta finom borokkal tartotta jól. Minthogy azonban saját magának semmije nem volt, ezek a figyelmesség, gyengédség és kedvesség diktálta ajándékok időnként kimerítették Castanier erszényét, mert nem akarta, hogy az ő Naquija pénz nélkül ma-

radjon. A pénztáros anyagi erejéhez viszonyítva a konyha ennek folytán jelentős kiadások forrása lett. A hajdani dragonyos kénytelen-kelletlen különböző kereskedelmi fogásokkal szerzett pénzt, mert élvezetéhez mindenképpen ragaszkodott. Az asszony iránti szerelme következtében nem tudott ellenállni szeretője ötleteinek. Olyanfajta férfiak közé tartozott, akik — akár önérzetből, akár gyengeségből — képtelenek bármit is megtagadni egy nőtől és olyan erős ál-szégyenérzet fogja el őket, ha azt kell kimondani: *Nem tudom... Gyengék az anyagi eszközeim... Nincs pénzem...*, hogy a végén tönkremennek. Egy napon tehát, amikor Castanier már a szakadék mélyére csúszott, és ahhoz, hogy onnan kimászhasson, el kellett volna hagynia ezt a nőt, majd kenyéren és vízen kellett volna tovább élnie, hogy kifizethesse adósságait, addigra már annyira hozzászokott ehhez az asszonyhoz és ehhez az élethez, hogy minden reggel másnapra halasztotta reformterveit.

A körülményektől hajtva, először adósságokba verte magát. Állása, múltja következtében megbíztak benne és ezt ő felhasználta arra, hogy szükségleteinek megfelelő kölcsön-rendszert dolgozzon ki. Majd gyorsan növő adóssága összegének leplezésére úgynevezett forgatható váltókhoz folyamodott. Ezek a váltók nem képviselnek sem árut, sem átadott anyagi értéket és első forgatója fizet az előzékeny aláírónak. Hamispénz-féle ez, amit megtűrnek, mert lehetetlen előre megállapítani, hogy valóban az-e, és egyébként is, ez a fantasztikus csalás csak nemfizetés esetén válik valóra. Amikor már Castanier képtelen volt pénzügyi mesterkedéseit folytatni, részben a tőke megnövekedése, másrészt az óriási kamatok miatt, be kellett jelentenie a csődöt hitelezőinek. Azon a napon, amikor e gyalázatnak be kellett következnie, Castanier a családd bukást választotta az egyszerű fizetésképtelenség helyett, a bűnt a vétség helyett. Ekkor elhatározta, hogy leszámítolja a bizalmat, amelyet igazi becsületességével kiérdemelt és növelni fogja hitelezőinek számát azzal, hogy kölcsön veszi — akárcsak a Királyi Pénztár híres pénztárosa — azt az összeget, amely élete végéig boldog életet biztosít számára külföldön. És amint láttuk, hozzá is fogott. Aquilina mit sem tudott ennek az életnek a kellemetlenségeiről; egyszerűen csak élvezte az életet, mint ahogy azt sok asszony teszi, akinek eszébe sem jut, hogy honnan jön a pénz — akárcsak azok az emberek, akiknek nem jut eszébe, hogy miként nő a búza, amikor az aranysárga zsemléjüket eszik, pedig a mezőgazdaság gondjai és csalódásai ott lapulnak a pék kemencéje mögött, mint ahogy a legtöbb párizsi család észrevétlen fényűzése mögött nyomasztó gond és végtelenül kimerítő munka húzódik meg.

Az idő tájt, midőn Castanier a bizonytalanság legnagyobb kínjait szenvedte el, ha arra a cselekedetére gondolt, amely egész életét megváltoztatja, Aquilina kényelmesen belesüppedt egy nagy karosszékbe és a tűz mellett ülve várt rá szobalánya társaságában. Mint az ilyen hölgyek szobalányai általában, Jenny is Aquilina bizalmasa lett, miután rájött, hogy úrnője uralma Castanier fölött megrendíthetetlen.

— Hogy csináljuk ma este? Léon feltétlenül el akar jönni — szólalt meg madame de la Garde, miközben egy szürkés papírra írt szenvedélyes hangú levelet olvasott.

— Itt van az úr — mondta Jenny. Castanier belépett. Aquilina a legkisebb zavar nélkül összesodorta a levelet, piszkavas közé fogta és elégette.

— Így bánsz a szerelmesleveleiddel? — kérdezte Castanier.

— Ó, istenem! Igen — felelte neki Aquilina. — Hát nem így előzöm-e meg legjobban, hogy elcsípjék őket? Egyébként a tűz nem a tűzbe való-e, mint ahogy a víz a folyóba folyik?

— Úgy mondod ezt, Naqui, mintha igazi szerelmeslevél volna.

— Talán nem vagyok elég szép ahhoz, hogy szerelmeslevelet kapjak? — kérdezte Naqui, hanyagul tartva oda homlokát Castanier-nak, Ez a mozdulat kevésbé vak szerelmes előtt felfedte volna, hogy az asszony valamiféle házastársi kötelességnek tesz eleget, azért, hogy a pénztárosnak örömet szerezzen. De Castanier a megszokásból származó szenvedély olyan fokára jutott már el, hogy ez egészen elvakította.

— Estére van egy páholy a *Gymnase*-ba — folytatta Castanier — vacsorázzunk korán, hogy ne kelljen ott helyben vacsorázni.

— Menjen el Jennyvel. Unom a színházat. Nem tudom, mi van velem ma este, szívesebben maradok itthon a kályhám mellett.

— Gyere el mégis, Naqui. Már nem leszek sokáig terhedre. Igen, Quiqui, ma este elutazom és hosszú ideig távol leszek. Itt mindent a te gondjaidra bízok. Megőrzöd-e a szívedet is számomra?

— Sem a szívemet, sem egyebet — felelte Naqui. —De amikor visszajössz, Naqui mindig Naqui lesz a számodra.

— Ez aztán az őszinteség. Így tán nem is jönnél velem?

— Nem.

— Miért nem?

— Hát — felelte mosolyogva — elhagyhatok-e egy szeretőt, aki olyan szép szerelmesleveleket ír? — És félig tréfás mozdulattal mutatott az elégett papirosra.

— Talán csak nem igaz? — kérdezte Castanier. — Valóban van udvarlód?

— Hogyan?! — folytatta Aquilina. — Hát maga még sohasem nézett komolyan a tükörbe? Kedvesem, először is, maga ötven éves. Azonkívül olyan a feje, hogy ha egy zöldséges kofa a pultjára tenné, senki sem vonná kétségbe, hogy tököt árul. Ha felmegy a lépcsőn, szuszog, mint egy fóka, a hasa önmagában is reng, mint ahogy egy briliáns rezeg egy asszony hajában! Hiába szolgáltál a dragonyosoknál, nagyon csúnya öregember vagy. Szavamra mondom, ha meg akarod tartani a megbecsülésemet, nem tanácsolom, hogy mindezekhez a tulajdonságokhoz még együgyűség is járuljon. Csak nem képzeled, hogy egy magamfajta lány megtartóztatja magát, ha a te göthös szerelmedet valamilyen csinos fiatalember virágaival enyhítheti.

— Naqui, te tréfálsz!

— És te talán nem tréfálsz? — Olyan ostobának tartasz, hogy elhiszem az elutazásodat? ... *Ma este elutazom* — mondta Castanier-t utánozva. — Nagy lajhár, talán így beszélnél, ha valóban búcsúznál a te Naquidtól? Úgy sírnál, mint egy csacsi.

— De ha mégis elutazom, utánam jössz? — kérdezte Castanier.

— Először is azt mondd meg, hogy nem rossz tréfa-e az egész?

— Nem, valóban elutazom.

— Nos jól van, én valóban maradok. Jó utat, kedvesem, itthon megtalálsz. Inkább meghalok, minthogy itt hagyjam az én kedves kis Párizsomat.

— Nem jönnél el Olaszországba, Nápolyba, ott boldogan, gazdagon, nyugodtan élhetnél az öregeddel, aki úgy szuszog, mint egy fóka.

— Nem.

— Hálátlan!

— Hálátlan? — kiáltott fel a leány és felemelkedett. — Ebben a pillanatban itthagyhatok mindent és nem viszek semmit magammal. Neked adtam egy fiatal lány minden kincsét és még valamit, amit sem a te véred, sem az enyém nem adhat vissza. Ha valamilyen módon, például, ha eladnám a lelkiüdvösségem, hogy visszanyerhessem testem tisztaságát, mint ahogy már talán visszanyertem a lelkemét, és olyan tisztán adhatnám magamat a szerelmesemnek, mint egy liliom — egy pillanatig sem haboznék. Vajon milyen önfeláldozással érdemelted te ki az enyémet? Enni adtál és lakást, ugyanolyan érzésektől vezetve, ahogy egy kutyát tartanak és ólba dugják, hogy jól őrizzen bennünket. Azért, hogy legyen kibe belerúgnunk, ha rosszkedvűek vagyunk; aztán pedig megnyalja a kezünket, mihelyt ismét szólítjuk. Ki volt kettőnk közül igazán nagylelkű?

— Ó, édes gyermekem, hát nem látod, hogy csak tréfálok! — kiáltott fel Castanier. — Csak rövid útra indulok, mely nem fog soká tartani. De ma eljössz velem a *Gymnase-ba*, éjfél körül utazom, miután szépen elbúcsúzom tőled.

— Szegény kutyuskám, hát valóban elutazol? — kérdezte Aquilina, átkarolva Castanier nyakát, hogy fejét keblére vonja.

— Megfojtasz! — kiáltotta Castanier, mert nem kapott levegőt Aquilina két keble közt.

A leányzó ekkor Jenny fülébe súgta: — Mondd meg Léonnak, hogy csak egy óra múlva jöjjön. Ha nem találnád és a búcsúzás közben érkezik, tartsd magadnál... Nos — folytatta felemelve Castanier fejét, szembefordítva magával, és a férfi orra hegyét csavargatva — te fókák legszebbike, ma este veled megyek a színházba. De akkor vacsorázzunk! Finom kis vacsorát kapsz, kedvenc ételeidet.

— Nehéz itthagyni egy olyan asszonyt, mint te — mondta Castanier.

— Hát akkor miért utazol el? — kérdezte Aquilina.

— Miért? Miért? Ahhoz, hogy megértsd, olyan dolgokat kellene elmesélnem, amelyekkel eléggé bebizonyíthatnám neked, hogy őrülten szeretlek. Te a becsületedet adtad nekem, én meg eladtam az enyémet és kvittek vagyunk. Ez a szerelem!

— Ez semmi — felelte az asszony. — Tegyük fel, ha volna egy szeretőm, te akkor is úgy szeretnél, mint egy apa! Ez a szerelem! Most azonnal válaszolj és adj rá kezet.

— Megölnélek — válaszolta Castanier mosolyogva.

Asztalhoz ültek, majd vacsora után elmentek a *Gymnase*-ba. Amikor az első darab befejeződött, Castanier mutatkozni akart néhány ismerőse előtt, akiket a teremben látott, hogy minél hosszabb ideig elvonja a gyanút szökéséről. Madame de la Garde-ot a páholyában hagyta, amely szerény szokásainak megfelelően, ezúttal is egy földszinti páholy volt, és kiment sétálni az előcsarnokba. Alig tett néhány lépést, midőn szembe találkozott Melmoth-tal, akinek a tekintetéből megint undorító meleget érzett a bensőjében, azt a rémületet, amely már nem volt előtte ismeretlen. Szemtől szemben álltak egymással.

— Hamisító — kiáltott rá az angol.

Ahogy ezeket a szavakat Castanier meghallotta, körülnézett. A sétáló emberek arcán mintha kíváncsisággal vegyes meglepetést vett volna észre. Még abban a pillanatban le akarta magáról rázni ezt az angolt és felemelte a kezét, hogy arcul üsse. De mintha karját legyőzhetetlen ha-

talom tartotta volna fogva, elvesztette erejét és a lába földbe gyökerezett. Hagyta, hogy az idegen karonfogja és úgy járkáltak együtt az előcsarnokban, mint két barát.

— Ki tud nekem ellenszegülni? — tette fel a kérdést az angol. — Nem tudod hát, hogy mindenki itt a földön engedelmességgel tartozik nekem és hogy az én erőim mindenhatók? Olvasok a szívekben, látom a jövőt, ismerem a múltat. Itt vagyok és máshol is tudok lenni egyidejűleg! Nem függök sem időtől, sem tértől, sem távolságtól. A világ az én szolgám. Képes vagyok minden örömöt élvezni és osztani. Szemem áthatol a falakon, meglátja a kincseket és vehetek belőlük tetszés szerint. Egyetlen intésemre paloták épülnek fel és az én építészem sohasem vét hiába. Ha akarom, minden talajon virágok nyílnak, ékköveket gyűjthetek, aranyat halmozhatok, új meg új nőket nyerhetek meg, egyszóval nekem minden engedelmeskedik. A tőzsdén is játszhatnék biztos sikerrel, ha egy magamfajta ember, aki még a fösvények elásott aranyát is megtalálja, szükségesnek tartaná, hogy mások erszényéből lopja ki a pénzt. Érezd hát, szegény, szégyenre kárhozott, érezd hát e karmok hatalmát, amelyek megmarkoltak. Próbáld behajlítani ezt a vas-kart! Lágyítsd meg ezt a gyémántkemény szívet! Próbálj meg elszökni előlem! Még ha a Szajna alatti üregek mélyére bújnál is, meghallanád a hangomat. Nem látnál-e meg, ha katakombákba rejtőznél is? Hangom erősebb a mennydörgésnél, szemem elhomályosítja a nap fényét, mert én egyenlő vagyok a „fény hordozójával".[5]

Castanier csak hallgatta ezeket a rettenetes szavakat, és nem talált rá semmi ellenvetést önmagában. Csak ment az angol mellett és nem tudta ott hagyni.

— Enyém vagy, bűnt követtél el. Végre megtaláltam a régóta keresett társat. Meg akarod ismerni sorsodat? Hahaha! Te azt hitted, hogy színjátékot fogsz látni; nem egyben, de kettőben lesz részed. Gyerünk, mutass be madame de la Garde-nak, mint egyik legkedvesebb barátodat. Nem én vagyok-e a te utolsó reménységed?

Castanier visszatért a páholyába az idegen kíséretében, akit sietve bemutatott madame de la Garde-nak a parancsnak megfelelően. Aquilina egyáltalán nem mutatott meglepetést Melmoth láttán. Az angol nem fogadta el a helyet a páholy első sorában, azt akarván, hogy Castanier maradjon ott barátnőjével. Az angol legegyszerűbb kívánsága is parancs volt, amelyet teljesíteni kellett. A soron következő darab már az utolsó volt. Akkoriban a kis színházak csak három darabot adtak. Ez idő tájt a *Gymnase* egyik színésze divatba hozta a színházat. Perlet az *Étam-*

pes-i komédiás-ban játszott, egy bohózatban, amelyben négy különböző szerepet alakított. Amikor a függöny felment, az idegen kinyújtotta a kezét a terem felé. Castanier ajkát már-már rémült kiáltás hagyta el, ha nem forrott volna a torkára, mely hirtelen egészen kiszáradt. Melmoth a színpadra mutatott, jelezve, hogy színváltozást rendelt el. Castanier előtt Nucingen dolgozószobája jelent meg, ahol főnöke egy magas rangú rendőrtisztviselővel folytatott megbeszélést. Ez megmagyarázta neki Castanier viselkedését, értesítette a pénztár kifosztásáról, a kárára történt hamisításról, és pénztárosa szökéséről. Azonnal feljelentést szerkesztettek, aláírták és továbbították a királyi ügyészhez.

— Gondolja, hogy még nem késő? — kérdezte a báró. — Még nem — felelte a rendőr — a *Gymnase*-ban van és nem gyanít semmit.

Castanier nyugtalanul fészkelődött a székén, el akart menni, de Melmoth keze vállára nehezedett és kényszerítette, hogy maradjon. Ez a rettenetes erő lidércnyomásra hasonlított. Ez az ember maga volt a lidércnyomás és olyan nyomasztólag hatott Castanier-ra, mint a mérgezett levegő. Midőn a szegény pénztáros megfordult, hogy kegyelemért könyörögjön, villanyos áramot lövellő, lángoló tekintettel találkozott, mely tűhegyként döfte át Castanier-t keresztül-kasul és odaszögezte a helyére.

— Mit vétettem neked? — kérdezte magába roskadva és lihegve, mint egy szomjas szarvas a patak partján. — Mit akarsz tőlem?

— Nézz oda! — kiáltott rá Melmoth.

Castanier a színpadra nézett. A díszlet megváltozott, a darab véget ért. Castanier saját magát látta a színpadon, amint Aquilinával kiszáll a kocsiból, azonban, amikor háza udvarába lépett, a díszlet hirtelen ismét megváltozott. Lakásának belseje jelent meg előtte. Jenny asszonya szobájában a párizsi helyőrség egyik sorezredének a tisztjével beszélgetett a tűz mellett. — Elutazik — szólalt meg az őrmester, akin látszott, hogy jómódú családból származik. — Így tehát semmi sem akadályoz a boldogságomban. Nagyon szeretem Aquilinát és nem tudom elviselni, hogy ezé az öreg varangyos békáé legyen! Én feleségül fogom venni madame de la Garde-ot! — kiáltott fel az őrmester.

— Öreg varangyos béka! — mormogta magában elszoruló szívvel Castanier.

— Megjött az úr és az asszonyom, rejtőzzön el! Nézze csak, ide bújjon, Léon úr — mondta neki Jenny. Az úr nem marad sokáig. — Castanier látta, amint az altiszt Aquilina ruhái mögé rejtőzött az öltözőszobában. Rövidesen Castanier maga is a színre lépett, elbúcsúzott ba-

rátnőjétől, aki Jenny felé fordulva, jót mulatott rajta, míg neki szemtől szemben édes, kedves szavakat sugdosott. Egyik szemével sírt, másikkal nevetett.

A nézők megismételtették a kuplékat.

— Átkozott asszony! — kiáltott fel Castanier a páholyában.

Aquilina úgy nevetett, hogy a könnyei is kicsordultak, miközben így kiáltott fel:

— Istenem! Hogy milyen komikus is ez a Perlet az angol nő szerepében! Mi ez? Az egész teremben csak maguk nem nevetnek. Nevessen, kutyuskám — fordult oda a pénztároshoz.

Ekkor Melmoth felnevetett, de úgy, hogy Castanier hátán a hideg futott végig. Az angol nevetése összeszorította a gyomrát és úgy belehasított az agyvelejébe, mintha egy sebész égő vassal lékelte volna a koponyáját.

— Ők nevetnek, ők nevetnek — ismételte görcsösen Castanier.

Ebben a pillanatban Castanier, ahelyett, hogy a szemérmetes angol ladyt látta volna, akit olyan mulatságosan ábrázolt Perlet, és akinek tört angol—francia beszédétől a nézőtér csak úgy hahotázott, a pénztáros azt látta, hogyan menekül ő maga a Richer utcából, miként száll fiákerbe a körúton, miután megállapodott a kocsissal, hogy az Versailles-ba viszi. A színpad ismét más képet mutatott. Ráismert az Orangerie utca és a Récollets utca sarkán arra a kis szurtos fogadóra, amelyben az ő régi őrmestere volt a gazda. Hajnali két óra volt. Mindenütt csend honolt, senki sem leselkedett utána. Kocsija elé postalovakat fogtak be és az avenue de Paris egyik háza elől jött, ahol egy angol lakott, ennek a címére rendelték — minden gyanú elkerülése végett. Castanier-nál ott voltak az értékei és útlevelei, beszállt a kocsiba és elindult. De a sorompónál Castanier gyalogos csendőröket pillantott meg, akik a kocsira vártak. Borzalmas kiáltást hallatott, melyet azonban elfojtott az angol tekintete.

— Csak nézd és hallgass — mondta neki az angol.

Egy pillanat múlva Castanier azt látta, hogy a Conciergerie börtönébe vetik. Majd a *Pénztáros* című dráma ötödik felvonásában Castanier azt látta, hogy három hónappal később, kijön az esküdtszéki tárgyalásról, húsz évi kényszermunkára ítélve. Újabb kiáltást hallatott, amikor látta, hogy az Igazságügyi Palota előtti téren a hóhér vörös vassal rásüti a bélyeget. Végül, az utolsó jelenet a Bicêtre udvarán játszódik; itt várja Castanier hatvan fegyenccel együtt, hogy rárakják a bilincset.

— Ó, istenem, már nem tudok hová lenni a nevetéstől — szólalt meg Aquilina. — Kutyuskám, maga nagyon komor, mi baja? Az az úr már nincs itt.

— Még két szót, Castanier — mondta neki Melmoth, amikor a darab végeztével az ajtónyitogató rásegítette madame de la Garde-ra a köpenyét.

A folyosó sötét volt, lehetetlen a menekülés.

— Nos, mit óhajt?

— Semmiféle emberi hatalom nem akadályozhat meg abban, hogy Aquilinát hazakísérd, hogy Versailles-ba utazz és ott elfogjanak.

— Miért nem?

— Mert az a kar, amelyik téged fogva tart, nem enged el — válaszolta az angol.

Castanier szeretett volna olyasmit mondani, amitől megsemmisül és eltűnik a pokol fenekén.

— Ha a démon kérné a lelkedet, nem adnád-e oda cserébe olyan hatalomért, mely Isten hatalmával egyenlő? Egyetlen szavadba kerülne és visszatehetnéd Nucingen báró pénztárába az ötszázezer frankot, amelyet onnan kivettél. Majd, elszakítva a váltódat, a bűn minden nyoma eltűnne. Végül aztán dúskálhatnál a pénzben. Te nem hiszel semmiben, ugye? Nos, ha mindez megtörténik, legalább az ördögben fogsz hinni.

— Ha lehetséges volna! — kiáltott fel Castanier örömmel.

— Olyan ember állítja ezt — válaszolta az angol — aki meg tudja tenni.

Midőn Castanier madame de la Garde-dal már a boulevard-on állt, Melmoth kinyújtotta a karját. Finom eső hullott, a föld sáros volt, a levegő sűrű és az ég fekete. De mihelyt ez az ember kinyújtotta a karját, Párizs fölött kisütött a nap. Castanier úgy látta, mintha szép júniusi nap lenne és az idő délre járna. A fákat levelek borították és ünneplőruhás párizsiak vidám áradata hömpölygött föl-alá. A limonádé árusok kiabáltak: „Frissítőt tessék, frissítőt!" Csak úgy csillogtak a fogatok, amint végiggördültek a boulevard-on. A pénztáros rémülten felkiáltott. Erre a boulevard ismét elsötétült és nedves lett. Madame de la Garde felszállt a kocsiba.

— Ugyan siess, barátom — szólt — jössz vagy maradsz? Ma este csakugyan olyan unalmas vagy, mint ez az eső.

— Mit kell tennem? — kérdezte Castanier Melmothtól.

— Akarsz a helyembe lépni? — tette fel a kérdést az angol.

— Igen.

— Nos, jól van, néhány pillanat múlva ott leszek nálad.

— No még ilyet! — szólt Aquilina Castanier-hez. — Te nem vagy már a régi? Valami rosszban töröd a fejedet, olyan komoran gondolkoztál az előadás alatt. Kedves barátom, nincs szükséged valamire, nem segíthetnék? Beszélj.

— Arra várok, hogy hazaérjünk, meg akarom tudni, szeretsz-e?

— Arra nem érdemes várnod — mondta a lány és a nyakába borult. — Nesze. — Látszólag szenvedélyesen csókolta meg, miközben körülcirógatta, de az ilyesmi ezeknél a teremtéseknél a mesterséghez tartozik, mint a színpadi játék a színésznőkhöz.

— Honnan hallatszik ez a zene? — kérdezte Castanier.

— Ugyan, most már meg zenét hallasz!

— Mennyei muzsikát! — folytatta Castanier. — Úgy tetszik, mintha onnan fentről jönne.

— Hogyan? Te, aki mindig azzal az ürüggyel tagadtad meg tőlem a páholyt az Operában, hogy nem bírod a zenét, most meg zenebolond lettél? Megőrültél? A zenéd csak a kobakodban létezik, vén eszelős! — mondta neki Aquilina, miközben megfogta Castanier fejét és a vállára vonva ringatta. — Mondd csak, apuka, nem a kocsikerekek énekelnek talán?

— Hallgasd hát, Naqui, csak az angyalok muzsikálhatnak így a Jóistennek, csak az lehet ez a zene, amelynek akkordjai nemcsak a fülemen, de minden pórusomon keresztül belém hatolnak! Nem tudom, hogyan magyarázzam meg, olyan édes, mint a csurgatott méz!

— Természetes, hogy az angyalok muzsikálnak a Jóistennek — hiszen mindig hárfával ábrázolják őket. Szavamra megbolondult — mondta magában Aquilina, mikor Castanier-t olyan állapotban látta, mint egy ópiumszívót.

Megérkeztek. Castanier egészen elmerült mindabba, amit látott és hallott — nem tudva, hogy higgyen-e avagy kételkedjen benne — és úgy ment, mint egy részeg ember, aki nem ura akaratának. Aquilina szobájában ébredt fel. Oda cipelte fel a portás, Jenny és Aquilina, mikor kiszállva a kocsiból, elájult.

— Barátaim, barátaim — ő jönni fog — szólalt meg, miközben kétségbeesett mozdulattal süllyedt bele a kandalló melletti karosszékbe.

Ebben a pillanatban Jenny csengetést hallott. Ajtót nyitott és bejelentette az angolt, mondván, hogy itt van egy úr, akinek megbeszélése van Castanier-val. Hirtelen Melmoth is megjelent. Nagy csend támadt. Ránézett a portásra és az eltávozott. Ránézett Jennyre és az is kiment.

— Asszonyom — mondta Melmoth a kurtizánhoz fordulva — engedje meg, hogy letárgyaljunk egy halasztást nem tűrő ügyet.

Kézen fogta Castanier-t és ez felállt. Mindketten bementek a szalonba. Nem kellett világítás, mert Melmoth szeme a legsűrűbb sötétségen is áthatolt. Az ismeretlen különös tekintetétől lenyűgözve, Aquilina mozdulni sem tudott és megfeledkezett a szeretőjéről, akiről egyébként azt hitte, hogy a szobalánynál van bezárva. Ezzel szemben Castanier hirtelen visszatértétől meglepve, Jenny az öltözőfülkébe zárta be Léont, úgy mint a dráma jelenetében, melyet Melmothnak és áldozatának játszottak le. A lakás ajtaja hevesen becsapódott és Castanier hamarosan ismét megjelent.

— Mi van veled? — kiáltott fel elszörnyedve a barátnője.

A pénztáros arca egész megváltozott. Vörös arcbőre olyan különösen megsárgult, mint az idegené, aki ettől baljóslatú és hideg külsőt nyert. Szeme komor fényt vetett, melynek villanása elviselhetetlenül vakított. Kedélyes magatartása zsarnokivá és büszkévé vált. A kurtizán úgy látta, hogy Castanier lesoványodott, homloka fenségesen félelmetesnek rémlett. A dragonyosból ijesztő, delejes erő sugárzott, valósággal fojtogatta a többieket. Aquilina egy pillanatra kényelmetlenül érezte magát.

— Mi történt ilyen rövid idő alatt közted és a között az ördögi ember között? — kérdezte a leány.

— Eladtam neki a lelkemet. Érzem, hogy átalakultam. Ő felvette az én lényemet és átadta a sajátját.

— Mit mondasz?

— Ehhez te nem értesz — mondta Castanier hidegen — igaza volt ennek a démonnak. Mindent látok és mindent tudok. Megcsaltál.

Ezektől a szavaktól Aquilina megdermedt. Castanier gyertyát gyújtott és bement az öltözőszobába. A szegény lány egész megrökönyödve követte és nagy volt a meglepetése, amikor Castanier, széttolva a fogasokra akasztott ruhákat, felfedezte az altisztet.

— Jöjjön kedvesem — mondta Castanier, és redingote-ja gombjánál előhúzva Léont, magával húzta a szobába.

A piemonti nő sápadtan, rémülten vetette bele magát karosszékébe. Castanier leült a tűz melletti kis kerevetre és Aquilina szeretőjét állni hagyta.

— Ön katona volt — mondta neki Léon — kész vagyok önnek elégtételt adni.

— Ön ostoba — felelte szárazon Castanier. — Nekem már nincs

szükségem arra, hogy párbajozzam; bárkit megölhetek egyetlen tekintettel. Közlöm önnel a sorsát, kicsikém. Miért is ölném meg? Látok a nyakán egy vörös csíkot. Önre guillotine vár. Igen, a Grève téren fog meghalni. Ön már a hóhér martaléka, semmi sem mentheti meg. Ön a carbonarókhoz[6] tartozik és a kormány elleni összeesküvésben vesz részt.

— Erről nekem mit sem szóltál — kiáltott fel a piemonti nő.

— Ön nem tudja tehát — folytatta a pénztáros — hogy ma reggel a minisztérium kiadta az utasítást az ön szervezetének elfogatására? Nevük az államügyész kezében van. Árulók jelentették fel. E pillanatban az ön vádiratának kidolgozásával foglalkoznak.

— Szóval te árultad el? — kiáltotta Aquilina és feljajdulva, mint egy sebzett nőstényoroszlán, felugrott, hogy Castanier-nak támadjon.

— Túlságosan jól ismersz ahhoz, hogy ezt hihesd — felelte Castanier olyan hidegvérrel, melytől barátnője egész kővé meredt.

— Hát akkor honnan tudod?

— Mielőtt bementem a szalonba, mit sem tudtam, de most mindent látok, tudok és mindenre képes vagyok.

Az altiszt megdermedt.

— Nos, jól van, mentse meg, barátom — kiáltott fel a lány, Castanier lábához borulva. — Mentse meg, ha már mindent megtehet! Szeretni fogom, imádni fogom, nem szeretője, de rabszolgája leszek! Alávetem magam a legképtelenebb szeszélyének is! Azt tehet velem, amit akar! Igen, többet fogok adni, mint szerelmet; a leány ragaszkodását apjához... sőt ehhez még... de érts meg hát, Rudolf! Bármily forró is a szenvedélyem, a tiéd maradok örökre! Mit mondjak, hogy megindítsalak? Kitalálok gyönyöröket... én... istenem! Nézd, ha ki akarsz dobni az ablakon, csak azt kell mondanod: Léon! És én a pokol tüzébe is belevetem magam. Minden gyötrelmet, minden betegséget, minden bánatot elviselek, mindent, amit követelsz!

Castanier nem lágyult meg. Minden feleletül csak Léonra mutatott és ördögi nevetéssel mondta: — Guillotine vár rá.

— Nem, innen nem megy el — sikoltott fel Aquilina — meg fogom menteni! Igen, megölöm, aki hozzányúl! Miért nem akarod megmenteni? — kiáltotta haragtól szikrázva, és a szeme tűzben égett, haja zilálton hullott szét. — Meg tudod menteni?

— Mindent tudok.

— Hát akkor miért nem mented meg?

— Miért nem? — dörögte Castanier olyan hangon, hogy a padló is

megremegett. — Hohó, én bosszút állok! Az én mesterségem az, hogy rosszat tegyek.

— Az nem lehet, hogy a szerelmem meghaljon! — kiáltott fel ismét Aquilina és odaugrott a fiókosszekrényhez. Tőrt ragadott ki egy kosárkából és Castanier-hez közeledett, de az csak nevetett.

— Tudhatnád, hogy engem már nem lehet megsebezni.

Aquilina karja lehanyatlott, mint egy hárfa húrja, melyet hirtelen elvágtak.

— Távozzon, kedves barátom — mondta a pénztáros az altiszthez fordulva — menjen a dolgára.

Kinyújtotta a kezét és a katona kénytelen volt a Castanier-től áradó felsőbb erőnek engedelmeskedni.

— Ez az én lakásom — folytatta. — Küldhetnék rendőrért és kiadhatnám neki azt az embert, aki behatolt az otthonomba, de inkább szabadon bocsátom. Démon vagyok és nem kém.

— Követni fogom Léont — szólalt meg Aquilina.

— Kövesd csak — mondta Castanier. — Jenny!...

Jenny megjelent.

— Küldje el a portást, hogy hozzon nekik egy fiákert.

— Nesze, Naqui — tette hozzá Castanier, kihúzva a zsebéből egy köteg bankjegyet — nem fogod kolduskénti elhagyni azt az embert, aki még mindig szeret.

Ezzel átnyújtott neki háromszázezer frankot. Aquilina átvette a pénzt Castanier kezéből, a földre dobta, ráköpött és kétségbeesett dühvel taposott rá.

— Gyalog megyünk el innen mindketten és nem kell egy krajcár sem tőled — kiáltotta. — Maradj, Jenny.

— Jó éjszakát! — válaszolt a pénztáros, felszedve a pénzt a földről. — Visszaérkeztem utazásomból. Jenny — mondta, ránézve az elképedt szobalányra — te jó lánynak látszol. Nos, itt maradtál úrnő nélkül, gyere ide... ma estére lesz gazdád.

Aquilina nem bízva senkiben, egyenesen egy barátnőjéhez ment az altiszttel. Azonban Léon már gyanús volt a rendőrség előtt és mindenüvé követték, ahová csak ment. Nemsokára valóban le is tartóztatták, három barátjával egyidejűleg, ahogy azt az akkori újságok megírták.

A pénztáros érezte, hogy testileg-lelkileg egyaránt teljesen átalakult. Nem volt már semmi benne a régi Castanier-ból, eltűnt a gyermek, az ifjú, a szerelmes, a katona, a bátor ember, a megcsalt, a házas, a csaló-

dott, a pénztáros, a szenvedélyes és a szerelemből bűnbe esett férfi. Belső énje napvilágra került, koponyája egy pillanat alatt kitágult, érzékei megnőttek. Gondolata átfogta a világot és mintha szédületes ma-

gasságban lebegett volna, olyan dolgokat látott. Mielőtt a színházba mentek, a legőrületesebb szenvedélyt érezte Aquilina iránt. Képes lett volna szemet hunyni hűtlensége felett, csak megtarthassa. Ez a vak érzelem úgy szertefoszlott, mint ködpára a nap sugaraitól. Jenny boldog volt, hogy úrnője örökségébe léphet, beülhet a vagyonába és mindent megtett, amit csak Castanier kívánt tőle. Ámde Castanier tudott olvasni a lelkekben, felismerte ennek a tisztára testi odaadásnak igazi

indító okait. Valójában egy gyermek csínytevő mohóságával szórakozott ezzel a leánnyal, hogy miután megette a cseresznyét, eldobja a magvát. Másnap, reggeli közben, amikor Jenny már azt gondolta, hogy ő a ház úrnője, Castanier szóról szóra, gondolatról gondolatra elismételte neki azt, amit a leány kávéivás közben gondolt.

— Tudod, kicsikém, mire gondolsz? — kérdezte tőle mosolyogva. — Ezt gondolod: Ezek a szép paliszander bútorok, amelyek után annyira vágyódtam és ezek a szép ruhák, amelyeket felpróbálgattam, mind az enyémek! Nekem semmibe se került, és ezt a semmit az asszonyom — nem tudom miért — megtagadta tőle. Hitemre mondom, ahhoz, hogy hintón járjak, ékszereim legyenek, páholyom a színházban és öregségre tartásdíjat kapjak, olyan gyönyöröket volnék hajlandó adni neki, hogy beledögölne, ha nem volna ilyen bivaly erős. Ilyen férfit még soha nem láttam!

— Ezt gondoltad? — folytatta olyan hangon, hogy Jenny belesápadt. — Nos hát! Igen, leányom, nem bírnád ki, és csak a te javadra szolgál, hogy elbocsátalak. Belepusztulnál a megerőltetésbe. Váljunk el jó barátokként!

Ezzel hidegen elbocsátotta, és igen csekély összeggel jutalmazta.

Castanier rettenetes hatalmát, melyet túlvilági üdvössége árán vásárolt meg, arra akarta elsőnek felhasználni, hogy teljes egészében kielégítse kedvteléseit. Miután rendet teremtett ügyeiben és könnyedén elszámolt Nucingen úrral — aki Castanier utódául egy derék németet vett fel — Castanier olyan tivornyát akart rendezni, amely a római császárság legszebb napjaihoz is méltó lett volna, és olyan elkeseredetten vetette bele magát, mint Baltazár az utolsó lakomájába. De ő is, mint Baltazár,[7] tisztán látott egy fénylő kezet, amely megállást parancsolt örömei közepette, nem egy terem szűk falain, hanem azon a hatalmas boltozaton, ahol a szivárvány jelenik meg. Az ő lakomája valójában nem egy bankett határai között mozgó tobzódást jelentett, hanem valamennyi erő és valamennyi élvezet dínomdánomát. Az asztal szinte maga a föld volt, melyről érezte, hogy remeg a lába alatt. Utolsót mulatozott egy tékozló, aki már semmire sincs tekintettel. Azáltal, hogy két kézzel merített a földi gyönyörök kincseiből — melyek kulcsát a Démon átadta neki — hamar a végére is ért. Egy pillanat alatt élt vele, felmérte és elhasználta. A minden semmivé lett. Gyakran megtörténik, hogy a birtoklás megöli a vágyódás leghatalmasabb költeményeit, mert a szerelem tárgya, ha már birtokoljuk, ritkán felel meg a vágyálmoknak. Melmoth mindenhatósága ezt a szomorú véget tartogatta némely szenve-

délye számára. Az emberi természet gyarlósága hirtelen megmutatkozott a követője előtt, aki a legfelsőbb hatalomtól csak az űrt kapta hozományul. Ahhoz, hogy meg lehessen érteni Castanier furcsa helyzetét, fel kellene mérni gondolatban ennek gyors, forradalmi átalakulásait és fel kellene fogni, milyen röviden zajlottak le, erről pedig nehéz fogalmat adni olyanoknak, akik az idő, a tér és a távolság törvényei közé vannak börtönözve. Megnövekedett képességei megváltoztatták azokat a kapcsolatokat, amelyek annak előtte közte és a világ között fennállottak. Miként Melmoth, úgy Castanier is pillanatok alatt Hindusztán mosolygó völgyeibe juthatott, majd démonszárnyakon Afrika sivatagjait száguldhatta át és tengerek fölött repülhetett. Mint ahogy éleslátásával mindenen tüstént keresztüllátott, ha tekintete valami tárgyra vagy mások gondolatára irányult, úgy nyelve is egyszerre ízlelte, azt mondhatnók, az összes ízeket. Kívánsága a zsarnok fejszéjéhez hasonlított, mely kivágja a fát, hogy hozzájusson a gyümölcshöz. Az átmenetek és változatok, melyek mérsékelik az örömet és a fájdalmat, és változatossá teszik az emberi élvezeteket, többé nem léteztek számára. Végtelenül érzékennyé vált ínye hirtelen megcsömörlött, mert mindennel jóllakott. Amióta oly bőségesen élvezhette az asszonyok és a pompás italok örömét, hogy az már nem is okozott gyönyörűséget — azóta teljesen elment a kedve az evéstől és a szerelemtől. Tudva azt, hogy minden asszony fölött uralkodhat, akit csak megkíván és tudva, hogy ereje soha nem hagyja el — már nem is kívánta többé az asszonyokat. Minthogy biztos volt benne, hogy legtorzabb szeszélyeinek is alávetik magukat, borzalmas szerelmi szomjúságot érzett és azt kívánta, legyenek jobb szeretők, mint amire képesek. A világ csupán egyetlen dolgot tagadott meg tőle: a hitet és a rajongást — ezt a két kenetes és vigasztaló szerelmet. Csak engedelmeskedtek neki. Rettenetes állapot volt ez! A fájdalmak, gyönyörök, gondolatok áradata, amely testét-lelkét felkavarta, a legerősebb emberi teremtményt is sírba vitte volna. Ámde benne az életerő arányban állt az őt megrohanó élmények erejével. Valami felmérhetetlent érzett bensejében, amelyet a föld már nem elégített ki. Napját azzal töltötte, hogy széttárta szárnyait, mint aki át akar kelni azokon a fénylő szférákon, melyekről világos és kétségbeejtő sejtéssel bírt. Bensője kiszáradt, mert olyan valamire szomjazott és éhezett, amit nem lehet megenni és meginni, de ami ellenállhatatlanul vonzotta. Ajka égett a vágytól, mint Melmothé és az ISMERETLEN után epekedett, mert mindent tudott. Látva a világ lényegét és gépezetét, már nem csodálta eredményeit és hamarosan olyan mély megvetést érzett iránta, ami a fel-

sőbbrendű embert a mindent tudó, mindent látó és néma mozdulatlanságba meredő szfinkszhez teszi hasonlóvá. Egyáltalán nem óhajtotta tudományát embertársaival megosztani. Minthogy az egész földet bírta és egy ugrással átléphette, a gazdagság és hatalom mit sem jelentett számára. A végtelen hatalomnak azt a melankóliáját érezte, melyet a Sátán és az Isten csak tevékenységgel tudnak meggyógyítani, de amelynek a titkát csak ők bírják. Castanier-ben nem volt meg, mint urában, az olthatatlan gyűlölet és rosszakarat; démonnak érezte magát, de csak eljövendő démonnak, míg a Sátán örökre démon. Semmi sem válthatja meg és ezt ő tudja, ezért örül annak, hogy háromágú villájával megkavarhatja a világokat, mint valami trágyadombot, és ezzel zavarja Isten terveit. Balszerencséjére Castanier megőrzött egy reménységet. Igaz ugyan, hogy egy pillanat alatt átugorhatott egyik sarkövtől a másikig, mint ahogy egy madár röpköd kétségbeesetten kalitkája két oldala között; de miután a madárhoz hasonlóan megtette ezt az utat, mérhetetlen tereket látott meg. A végtelenről olyan látomással bírt, melynek folytán az emberi dolgokat már nem tudta úgy felfogni, ahogy a többi ember. A démoni hatalomra vágyódó őrültek ezt a hatalmat emberi fogalmak szerint mérik, és nem látják előre, hogy a démon hatalmára törve csak démoni fogalmat öltenek magukra, közben pedig emberek maradnak, emberi lények között, akik többé nem képesek megérteni őket. Az az ismeretlen Néró, aki arról álmodik, hogy szórakozásból felgyújtja Párizst, mint ahogy a színházban bemutatnak egy részletbeli tűzvészt, nem gyanítja, hogy Párizs nem lesz több a számára, mint egy sietős utasnak egy hangyaboly az út mentén. A tudományok Castaniernak annyit jelentettek, mint egy szórejtvény annak, aki ismeri a rejtvény kulcsát. Nagy kicsapongása valójában szánalmas búcsú volt ember-mivoltától. Szűknek érezte a földet a maga számára, mert ördögi hatalma lehetővé tette, hogy jelen legyen a teremtés színjátékánál, hogy megismerje ennek okait és végcélját. Minthogy kizárták onnan, amit az emberek minden nyelven „mennynek" neveznek, nem tudott egyébre se gondolni, csak a mennyre. Ekkor megértette azt a belső szárazságot, melyről elődjének arca árulkodott. Felmérte annak a mindig csalatkozott reményétől égő tekintetnek a súlyát, azt a szomjúságot érezte, amelytől amannak vörös ajka égett és elszenvedte a két megnagyobbodott természet közötti állandó küzdelem okozta gyötrődést. Démon volt, de még lehetett belőle angyal. Hasonlatos volt egy olyan szeretetre méltó lényhez, akit egy gonosz varázsló rút testbe börtönöz és akit a varázslat fogva tart, s csak másvalaki ereje képes megszabadítani a gyű-

löletes külsőtől. Mint a valóban kiváló férfi, aki csalódás után még nagyobb hévvel keresi az érzések végtelenjét a női szívben, úgy Castanier-t is váratlanul csak egy gondolat nyomasztotta, egyetlen gondolat, amely talán a legfelsőbb világok kulcsa volt. Csupán azáltal, hogy lemondott üdvösségéről, másra nem tudott már gondolni, mint a hivő és imádkozó emberek jövőjére. Amikor megelégelte a züllést, melynek során birtokába vette hatalmát, megérezte annak az érzésnek fojtó ölelését, megismerte azokat a fájdalmakat, amelyeket a szent költők, az apostolok és a hit nagy prófétái dörgedelmes szavakkal festettek le. Végül mikor már a lángoló kard hegyét ágyékában érezte, Melmothhoz sietett, hogy megtudja, mi történt elődjével. Az angol a Férou utcában lakott, a Saint-Sulpice mellett, egy sötét, komor, nedves és hideg magánpalotában. Ez az utca, mely északra nyílt, miként a Szajna bal partjára merőlegesen húzódó utcák mind, egyike Párizs legszomorúbb utcáinak, és jellege rányomja a bélyegét a két oldalát szegélyező házakra. Amikor Castanier be akart lépni a kapun, meglátta, hogy az feketével van bevonva és boltívén is fekete drapéria feszül. A kapualj boltíve alatt ravatal fényei világítottak. Ott állítottak fel egy időleges díszsírhelyet, melynek mindkét oldalán egy-egy pap imádkozott.

— Meg sem kell kérdezni uraságodtól, miért jön — szólt Castanierhez egy öreg házmesterné — olyannyira hasonlít a szegény, drága halotthoz. Ha a fivére, akkor túl későn érkezett, már nem búcsúzhat el tőle. A jó uraság tegnapelőtt éjjel meghalt.

— Hogyan halt meg? — kérdezte Castanier a papoktól.

— Üröljön, uram — válaszolta egy öreg pap és egyik oldalon felemelte a ravatal fekete leplét.

Castanier ekkor olyan arcot pillantott meg, melyet a hit magasztossá tesz és melynek pórusaiból szinte árad a lélek, hogy bevilágítson más embereket és az el nem múló könyörület érzéseivel melengesse őket. — Ez az ember Sir John Melmoth gyóntatóatyja volt.

— A bátyjaura — folytatta a pap — olyan irigylésre méltóan fejezte be az életét, hogy ezzel örömet szerezhetett az angyaloknak. Tudja, milyen örömet okoz a mennyben egy bűnös lélek megtérése? Bűnbánatának könnyei, isteni kegyelemtől indítva, kiapadhatatlanul ömlöttek, csak a halál tudta felszárítani őket. A Szentlélek költözött belé. Égő és lelkes szavai a *Próféta király* szavaihoz voltak méltóak. Ha életem során nem is hallottam szörnyűbb gyónást, mint ettől az úr úriembertől, de nem hallottam lángolóbb imádságokat sem. Bármily nagyok voltak is bűnei, bűnbánata nyomban betemette mélységüket. Isten keze szem-

mel láthatólag fölötte lebegett, mert nem is hasonlított többé önmagához, olyan szent szépség terült el az arcán. Szigorú szeme megenyhült a sírástól. Ijesztően recsegő hangja kedves és lágy lett, mint az alázatos emberekké. Szavai olyan épületesen hatottak hallgatóira, hogy ennek a kereszténvi halálnak a látványától idevonzott emberek térdre ereszkedtek, midőn Istent dicsőítette, midőn az ő végtelen nagyságáról és a mennybéli dolgokról beszélt. Ha nem is hagyományoz semmit a családjára, akkor is a legnagyobb jót juttatja nekik, amit csak család bírhat, egy igazi szent lelket, aki mindannyiuk fölött őrködik és a jó útra vezeti önöket.

Ezek a szavak olyan megrázóan hatottak Castanier-ra, hogy hirtelen távozott és valamilyen sorsszerűségnek engedelmeskedve, a Saint-Sulpice templom felé ment. Melmoth megtérése elképesztette. Ebben az időben bizonyos napokon reggel egy ékesszólásáról híres ember prédikált itt. Ezeknek a prédikációknak az volt a célja, hogy a katolikus vallás igazságait bizonyítsa a század fiatalságának, melyet egy másik, nem kevésbé ékesszóló hang, hit dolgában közömbösnek hirdetett. A prédikáció után következett az ír temetése. Castanier éppen abban a pillanatban érkezett oda, amikor a prédikátor dallamos kenetességgel és azokkal az átható szavakkal, melyek híressé tették, összefoglalta boldog jövendőnk bizonyítékait. A hajdani dragonyos, kinek bőrébe beférkőzött a démon, olyan kedvező állapotban volt, amikor gyümölcsözően hat a pap által magyarázott isteni szavak vetése. Valóban, ha van megállapítható csoda, vajon ez nem az a morális jelenség-e, amit a nép úgy hív: *a szénégető hite*. A hit ereje közvetlen kapcsolatban van azzal, hogy egy ember mennyire: többé vagy kevésbé használja-e az eszét. Az egyszerű emberek és katonák az utóbbiak közé tartoznak. Azok, akik az életben az ösztön zászlaja alatt haladtak, sokkal alkalmasabbak arra, hogy elnyerjék a világosságot, mint azok, akiknek szíve és lelke elfáradt a világ körmönfontságában.

Castanier, aki délfrancia volt, tizenhat éves korától negyven éves koráig szolgált a francia zászló alatt. Mint mindennapos harcra kényszerített lovas katonának, először a lovára kellett gondolnia, mielőtt saját magára gondolhatott. Első szolgálati évei során tehát nem sok ideje maradt, hogy az ember jövendője fölött gondolkozzék. Mint tiszt, katonáival foglalkozott és csatából csatába sodródott, anélkül, hogy a halál utáni sorsára gondolt volna. A katonai élet kevés gondolkozást követel meg. Azok az emberek, akik képtelenek magasabb kombinációkig emelkedni, amelyek a nemzetek egymás iránti érdekeit ölelik fel, a politika

terveit vagy egy hadjárat terveit, a hadászat tudományát, vagy a közigazgatás emberének tudományát, ezek olyan tudatlanság állapotában élnek, mely csak a Franciaország legelmaradottabb vidékein élő, legfaragatlanabb parasztéval hasonlítható össze. Mennek előre szenvtelenül, engedelmeskedve annak, aki parancsol nekik, megölik a velük szemben álló embereket, hasonlatosan az erdő fáit irtó emberekhez. Testi erejük kifejtéséhez szükséges heves lelkiállapotukból ismételten nyugalmi állapotba mennek át. Közben pedig az őket ért veszteségeket hozzák helyre. Harcolnak és isznak, harcolnak és esznek, harcolnak és alszanak, hogy azután még jobban harcolhassanak. Ebben a forgatagban nincs sok helye a szellemi képességeknek. Midőn ezek a csatatéren oly határozott emberek visszatérnek a civilizált életbe, az alacsonyabb rangúak legtöbbjének egyáltalán nincs egyéni véleménye, sem képessége, sem hajlama. A fiatal nemzedék csodálkozva látja, hogy a mi dicső és félelmetes hadseregeink tagjai értelem szempontjából éppoly keveset érnek, mint egy kereskedősegéd és olyan egyszerűek, mint egy gyermek. Az ellenállhatatlan császári gárda kapitánya alig-alig képes arra, hogy elismervényt állítson ki egy újságról. Az ilyen öreg katonák gondolkodásához nem szokott lelke nagy ösztönzéseknek engedelmeskedik. A Castanier által elkövetett bűntény afféle sok kérdést felvető cselekedet, olyannyira, hogy megvilágítására a moralista „pontokra osztást" kért volna, hogy ezt a parlamenti kifejezést használjuk. Bűnét a szenvedélye sugallta, egy kegyetlenül ellenállhatatlan asszonyi igézet, melynek hatása alatt egyetlen férfi sem mondhatja el: „Ezt sohasem teszem." Így van ez mindig, mihelyt egy szirén keveredik a küzdelembe és kifejtheti érzékcsaló játékait. Az élet szava tehát vallási igazságoktól mentes lelkiismeretre hullott, mely Castanier-nál a Francia Forradalom és a katonai élet során parlagon maradt. Ez a rettenetes szó: *Az örökkévalóságban boldog vagy boldogtalan leszel*, hevesebben hatott rá, már csak azért is, mert elege volt a földi életből, melyet úgy megrázott, mint egy fát, amelyen már nem terem gyümölcs, és mert vágyainak mindenhatóságában csupán az kellett, hogy a föld vagy az ég egyetlen pontja tilos legyen a számára, máris az foglalkoztatta. Ha szabad ezeket a nagy dolgokat társadalmi ostobaságokkal összehasonlítani, azt mondhatnók, azokhoz a gazdag, több milliós vagyonú bankárokhoz hasonlított, akik mindent elérnek a társadalomban, de mivel a nemesség köreibe nem fogadják be őket, rögeszméjük, hogy oda bejuthassanak. Semmibe vesznek minden megszerzett társadalmi előnyt, mihelyt egyetlenegy is hiányzik. Ez az ember, aki hatalmasabb volt, mint a föld valamennyi

királya együttvéve, ez az ember, aki, mint Sátán, magával Istennel harcolhatott volna, a Saint-Sulpice templom egyik oszlopának támaszkodva meggörnyedt egy érzés súlya alatt és belemélyedt az eljövendő élet gondolatába, ahogy Melmoth maga is elmerült benne.

— Ő már boldog! — kiáltott fel Castanier. — Ő azzal a biztos tudattal halt meg, hogy a mennyországba kerül.

A pénztáros gondolatai egy pillanat alatt teljesen átalakultak. Miután néhány napig démon lehetett, most már csak ember volt, a bűnbe esett ember megtestesülése, ahogy azt a világ keletkezéséről szóló valamennyi tanításban hirdetik. De ha látszatra el is törpült, ezzel megszerezte magának a lehetőséget a nagyságra, a végtelenbe merült el. A pokoli hatalom felfedte előtte az isteni hatalmat. Jobban szomjazott az ég után, mint ahogy annak előtte a gyorsan kimerített földi gyönyörök után sóvárgott. Azok az örömök, amelyeket a démon ígér, csak a megnagyobbodott föld örömei, míg az égi gyönyörök határtalanok. Ez az ember egyszerre csak Istenbe vetette hitét. Az a varázsszó, amely birtokába juttatta a világ kincseit, mit sem jelentett már számára és ezek a kincsek éppoly értéktelenecknek tűntek fel a szemében, mint a kavicsok a gyémántokat kedvelő ember előtt — mert úgy látta, ezek csak színes üveggyöngyök a másvilág örök szépségeihez képest. Megátkozta azokat a javakat, amelyek *abból* a forrásból származtak. Sötét és gyászos gondolatok szakadékába zuhanva hallgatta végig a Melmoth számára rendezett gyászszertartást. A *Dies irae* megborzongatta. Egész nagyságában megértette a bűnbánó lélek jajkiáltását, amely megremeg az isteni hatalom előtt. Úgy égett a Szentlélek tüzében, mint szalmaszál a lángok között. Szeme könnybe lábadt.

— Talán rokona a megboldogultnak? — kérdezte tőle a templomszolga.

— Az örököse — felelte Castanier.

— Adakozzon a szertartások javára — szólt a szolga.

— Nem — felelte a pénztáros, aki nem akart az ördög pénzéből adni a templomnak.

— A szegények javára.

— Nem.

— A templom javításaira.

— Nem.

— A Szent-Szűz kápolnájára.

— Nem.

— A Papnövelde javára.

— Nem.

Castanier eltávozott, hogy ne irányuljon rá a templomban tartózkodó emberek ingerült tekintete. — „Vajon miért építették az emberek ezeket a hatalmas katedrálisokat, amelyeket mindenfelé láttam? — tette fel magában a kérdést, a Saint-Sulpice templomot nézegetve. Ha a tömegek minden időben megosztották ezt az érzést, akkor ennek szükségszerűen támaszkodnia kell valamire."

„Te Istent »valaminek« nevezed? — szólalt meg a lelkiismerete. Isten, Isten, Isten!"

Ez a belső hang ismételte szó földre sújtotta, de a rémület érzését enyhítette az a távolból jövő gyönyörű zene, melyet mintha az előbb hallott volna. Azt gondolta, hogy ez a templomból kiszűrődő ének dallama és a templom kapuját fürkészte. De figyelmes hallgatózás után rájött, hogy minden irányból áramlanak feléje a hangok. Kinézett a térre, de ott sem látott zenészeket. Ez a melódia a reménység rózsás költészetét és távoli fényeit hozta el a léleknek, de egyúttal még fokozta a lelkiismeretfurdalásokat, amelyek a kárhozottat gyötörték, aki a fájdalomtól kínzott emberek módjára rótta Párizs utcáit. Mindent megnézett, anélkül, hogy látta volna, amit néz. Ment céltalanul, mint a sétálók. Megállt minden ok nélkül és magában beszélt. Nem ugrott volna félre, hogy elkerüljön egy ráeső gerendát vagy egy kocsikereket. A bűnbánat észrevétlenül adta át a szívet egyidejűleg szelíden és kegyetlenül mardosó kegyelemnek. Arca, miként Melmothé, rövidesen valamilyen magasztos, de szórakozott kifejezést öltött: a kétségbeesett emberek szomorúan hideg kifejezését, melybe belévegyült a reménykedő emberek zilált sóvárgása. De ezen túl is, utálat töltötte el a földi élet minden javával szemben. Ijesztően látó tekintete mögött a legalázatosabb imák húzódtak meg. Szenvedett a hatalmától. Felkorbácsolt lelke megroskasztotta testét, mint ahogy egy heves szélvihartól meghajlanak a magas fenyők. Miként elődje, ő is élni kényszerült, mert nem akart a pokol járma alatt meghalni. Kínszenvedése elviselhetetlenné vált. Végül egy reggelen visszagondolt arra, hogy az immár megboldogult Melmoth annak idején cserét ajánlott fel neki és ő ezt elfogadta. Kétségtelenül vannak mások is, akik utánoznák és ebben a vallási kérdésekben végzetesen közönyös korszakban — ahogy ezt az egyházatyák örökösei hirdetik — könnyen találkozik majd egy olyan emberrel, aki aláveti magát az egyesség feltételeinek, mivel élvezni akarja annak előnyeit.

Van egy olyan hely, ahol jegyzik a királyok értékét, mérlegelik a népeket, ítélkeznek rendszerek felett és ahol a kormányokat úgy vált-

ják fel, mint a húszfrankos pénzdarabot — ahol az eszmék és hitek számokban fejeződnek ki, ahol mindent leszámítolnak és ahol Isten maga is kölcsönt vesz fel és biztosítékot ad lélekjövedelmére, mert a pápának is folyószámlája van itt. Ha valahol, hát akkor itt találok egy lelket az üzletkötéshez.

Castanier egész felvidultan megy fel a tőzsdére, arra gondolva, hogy itt cserélhet lelket, mint ahogy az állami járadékpapírokkal kereskednek. Közönséges ember félt volna a köznevetségtől — de Castanier tapasztalatból tudta, hogy egy kétségbeejtő helyzetben levő ember mindent komolyan vesz. A szenvedő ember hiszékeny, mint egy halálraítélt, aki hallgatna egy őrültre, ha azt mondaná neki, hogy értelmetlen szavakat mormolva, keresztülrepülhet a kulcslyukon. A szenvedő ember csak akkor hajít félre egy gondolatot, ha már csődöt mondott, akárcsak egy olyan ágat, mely eltört a vízbefúló keze alatt. Négy óra felé Castanier megjelent azok között, akik az árfolyamon jegyzett hivatalos értékelések zárása után csoportokat alkottak és magánértékekkel meg tisztán kereskedelmi ügyletekkel foglalkoztak.

Néhány kereskedő ismerte Castanier-t és így aztán színlelve, mintha keresne valakit, kihallgathatott néhány beszélgetést pénzzavarba jutott emberekről.

— Többet nem közvetítem neked, kicsikém, a Claparon és Társát! — mondta egy kövér bankár a maga keresetlen módján. — Az altiszttel visszavitették a bankból a ma reggel kifizetésre kerülő váltóikat. Ha neked van belőle, akkor tartsd meg.

Ez a Claparon éppen az udvaron folytatott nagy tárgyalásokat egy emberrel, aki arról volt ismeretes, hogy uzsorára számítol le. Castanier azonnal Claparonhoz indult. Ezt az alakot vakmerő sakkhúzásairól ismerték, melyek révén éppoly könnyen tönkremehetett, mint ahogy meg is gazdagodhatott.

Castanier épp akkor szólította meg Claparont, mikor a bankár magára hagyta és a spekuláns akaratlanul is kétségbeesett kézmozdulatot tett.

— Nos, Claparon. Százezer frankot kell fizetnünk a Banknak és már négy óra van; ez köztudomású és nincs időnk rendezni a kis csődünket — mondta neki Castanier.

— De uram!

— Beszéljen halkabban — intette le a pénztáros — ha netalán ajánlanék egy üzletet, amivel annyi aranyat szedhetne össze, amennyit csak akar...

— Abból még nem tudnám kifizetni az adósságaimat, mert nem ismerek olyan üzletet, amelynek ne lenne szüksége érési időre.

— Tudok egy olyan üzletet, melynek segítségével egy pillanat alatt kifizetheti — folytatta Castanier — de amely arra kötelezi, hogy . . .

— Mire?

— Hogy eladja a mennyországi részvényeit. Ez is olyan üzlet, mint a másik, nemde? Mindannyian részvényesek vagyunk az örökkévalóság nagy vállalatában.

— Tudja, ha felbőszít, *könnyedén lehúzok egy pofont!* . . . — mondta Claparon ingerülten. — Nem illik ostoba tréfát űzni szerencsétlen helyzetben levő emberekkel.

— Komolyan beszélek — válaszolta Castanier, kivéve a zsebéből egy köteg bankjegyet.

— Jól van — mondta Claparon — de csekélységért nem adom el a lelkemet az ördögnek. Ötszázezer frankra van szükségem, hogy elmehessek...

— Ki akar itt kicsinyeskedni? — folytatta sietve Castanier. — Több aranya lesz, mint amennyi elfér a Bank pincéiben — és olyan köteg bankjegyet nyújtott át neki, hogy ezzel elhatározásra bírta a spekulánst.

— Rendben van! — egyezett bele Claparon. — Hogyan kell ehhez hozzáfogni?

— Jöjjön oda, ott nincs senki — felelte Castanier az udvar egyik sarkára mutatva.

Claparon és kísértője néhány szót váltottak, miközben mindketten a fal felé fordultak. Körülöttük senki sem sejthette a tárgyát ennek a négyszemközti beszélgetésnek, bár eléggé kíváncsivá tette az embereket a két szerződő fél mozdulatainak furcsasága. Amikor Castanier visszament, a tőzsdések ajkát a meglepetés kiáltása hagyta el. Mint a fran-

ciák gyülekezeteiben általában, ahol a legkisebb esemény is azonnal érdeklődésre tarthat számot, mindenki a felé a két ember felé fordította arcát, akik ezt a morajlást előidézték, és nem minden rémület nélkül vették észre mindkettejük gyökeres megváltozását. A tőzsdén mindenki sétálva beszélget, és mindazok, akik a tömeget alkotják, megismerik és megfigyelik egymást. Mert a tőzsde roppant kártyaasztal, ahol az ügyesek kitalálják az ember játszmáját és pénztára állapotát az arckifejezése alapján. Így tehát mindenki megfigyelte mind Claparon, mind Castanier arcát. Ez utóbbi, miként az ír, az előbb még idegesen és erélyesen viselkedett, szeme csillogott, arcszíne élénk volt. Mindenki csodálkozott ezen a méltóságosan ijesztő arcon és azt kérdezték magukban, vajon ez a derék Castanier hogyan tett szert rá. Ámde hatalmától megfosztva egy sápadt, ráncos, megöregedett, erőtlen Castanier jelent meg előttük. Amikor Claparont magával vonta az udvar sarkába, olyan volt, mint egy beteg ember lázroham közben vagy egy ópiumszívó a méreg okozta önkívület pillanatában. Visszatértekor azonban levert volt, mintha olyan lázas betegségből lábalt volna ki, amelybe a betegek belehalnak vagy pedig a narkotikumok túlzott élvezetét követő rettenetes elgyöngülés állapotában volna. Az a pokoli szellem, amely lehetővé tette, hogy kibírja mértéktelen dorbézolásait, elhagyta, a test magára maradt kimerülten, segítség és támasz nélkül a lelkiismeretfurdalás rohamai és az igazi megbánás ránehezedő súlya közepette. Ezzel szemben Claparon, akinek gyötrelmeit mindenki sejtette, úgy jelent meg, hogy szeme csillogott és arcán Lucifer büszkesége tükröződött. A bukás egyik arcról átkerült a másikra.

— Dögöljön meg békében, uram — mondta Claparon Castanier-nak.

— Az isten szerelmére, küldjön kocsiért és papért, a Saint-Sulpice vikáriusát hívassa — válaszolta neki a volt dragonyos, egy kőre ülve.

— „Papért!" — ezt a szót többen hallották és gúnyos nevetést váltott ki a bankárok között, mert ezek mindannyian arra tartották fenn a hitüket, hogy elhiggyék: az a bizonyos államadósság: kötvény — egy birtokot ér. Az ő bibliájuk az Állami Adósságok Törzskönyve.

— Lesz-e időm bűnbocsánatot nyerni? — kérdezte magában Castanier olyan siralmas hangon, hogy Claparon megdöbbent.

Egy fiáker elvitte a haldoklót. A spekuláns nyomban a bankba ment, hogy kifizesse a váltóit. Az a hatás, amit a két ember arckifejezésének hirtelen megváltozása előidézett, úgy elmosódott a tömegben, mint a hajó vonta barázda a tengeren. A kereskedővilág figyelmét rendkívül fontos hír kötötte le. Abban az órában, amikor az érdekek forog-

nak kockán, még ha Mózes jelenne is meg fényszarvaival, alig méltatnák szójátéknál több tiszteletre, és nem hinnének benne az emberek, amikor éppen az átvitelüket csinálják. Midőn Claparon kifizette a váltóit, félelem fogta el. Meggyőződött hatalmáról. Visszajött a tőzsdére és ajánlatot tett a pénzzavarban levő embereknek. Államadóssági kötvény a pokolra és ennek élvezetéhez csatolt jogok — mondta egy jegyző, aki Claparon örökébe lépett — hétszázezer frank árán. A jegyző eladta az ördög szerződését ötszázezer frankért egy építési vállalkozónak, aki százezer tallérért megszabadult tőle, átadva egy vaskereskedőnek, ez tovább adta kétszázezerért egy ácsnak. Végül öt órakor senki sem hitt már ebben a különös szerződésben és bizalom híján nem akadt rá vevő.

Fél hatkor egy épületmázoló volt a birtokosa, aki a Feydeau utcában akkortájt felépült ideiglenes tőzsde falának támaszkodott. Ez az épületmázoló egyszerű ember lévén nem tudta, mi lakozik benne. — Egészen odavolt — mondta a feleségének, amikor hazaért.

A Feydeau utca — ahogy azt a sétálók tudják — egyike azon fiatalemberek legkedvesebb utcájának, akik szerető híján, az egész asszonyi nembe szerelmesek. A legpolgáribban tisztességes ház első emeletén lakott egy olyan elragadó teremtés, akit az ég ritka szépséggel áldott meg, aki azonban nem lehetett sem hercegnő, sem királynő, mert sokkal több szép nő van, mint ahány cím és trón, és így az ilyen teremtéseknek meg kell elégedni egy tőzsdeügynökkel vagy egy bankárral, akiket szabott áron boldogítanak. Ez a szép és derék nő — akit Euphrasie-nak hívtak — egy mérhetetlenül nagyravágyó ügyvédbojtár vágyálma volt. Crottat jegyző úr második írnoka valóban szerelmes volt ebbe az asszonyba, úgy, ahogyan csak egy huszonkét éves fiatalember szerelmes. Az írnok képes lett volna meggyilkolni a pápát és a kardinálisok szent kollégiumát nyomorúságos száz aranyért. A pénzt Euphrasie kérte tőle egy kendőre, amelybe belebolondult és amelynek ellenében a szobalánya odaígérte a nőt a jogásznak. A szerelmes úgy sétált fel-alá Euphrasie asszony ablakai alatt, mint a jegesmedvék a sziklájukon az állatkertben. Jobb kezét bedugta mellénye alá és szíve felett tartotta, mintha ki akarta volna szakítani, de csak odáig jutott, hogy nadrágtartója gumiját tépdeste.

— Honnan szerezzek tízezer frankot? — kérdezte magában — vegyem el ezt az összeget, amit ennek az eladási szerződésnek bejegyzéséhez kell elvinnem? Istenem! Ha kölcsönveszem, attól ugye még nem megy tönkre a vevő? Hiszen hétszer milliomos! Nos, holnap felkeresem, a lába elé vetem magam és azt mondom: Uram, elvettem öntől

tízezer frankot, huszonkét éves vagyok és szeretem Euphrasie-t, ez a történetem. Az apám gazdag, vissza fogja önnek adni a pénzt, nem veszít semmit! Nem volt-e ön is huszonkét éves és bolondul szerelmes? De ezeknek az átkozott földbirtokosoknak nincs szívük! Képes lesz feljelenteni az ügyésznél, ahelyett, hogy meghatódna. Az istenit! Ha az ember eladhatná a lelkét az ördögnek! De nincs se isten, se ördög — ezek ostobaságok, ezek csak a mesekönyvekben és az öregasszonyoknál találhatók, mit csináljak?

— Ha el akarja adni a lelkét az ördögnek — mondta neki az épületmázoló, aki előtt a jogász elejtett néhány szót — megkapja a tízezer frankot.

— Enyém lesz hát Euphrasie — kiáltott fel a jogász, és ráállott a vásárra, amit az ördög az épületmázoló képében ajánlott fel neki.

Miután megkötötték a szerződést, az őrült jogász megvette a kendőt és felment Euphrasie asszonyhoz. Minthogy ördög lakozott benne, ott maradt tizenkét álló napig és közben elfecsérelte egész mennyországát. Nem gondolt másra, mint szerelmesére és tobzódásai közepette elfelejtette a pokol és a pokoli kiváltságok emlékét.

Így veszett el az az óriási hatalom, melyet az ír férfiú — Maturin tisztelendő fia — felfedezett.

Néhány orientalista misztikus és archeológus foglalkozott ugyan ezekkel a dolgokkal, de képtelenek voltak történelmileg megállapítani a démon felidézésének módját. Íme az ok:

Őrült tobzódásának tizenharmadik napján a szegény jogász rozoga ágyán feküdt a gazdájánál, a Saint-Honoré utca egyik padlásszobájában. A Szégyen, ez az ostoba istennő, aki nem mer önmagával szembenézni, úrrá lett a fiatal emberen. Ugyanis megbetegedvén, a jogász egyedül akarta kigyógyítani magát, de midőn bevette a gyógyító írt, amely egy Párizs falairól jól ismert ember lángelméjének köszönhető — eltévesztette az adagot. A jogász meghalt higanymérgezésben és holttestе olyan fekete lett, mint a vakondok háta. Biztos, hogy az ördög lakozott benne — de melyik? Talán csak nem Asztarót?

— Ezt az érdemes ifjút a Merkur bolygóra vitték — mondta az első írnok egy német démonológusnak, aki az ügyre vonatkozó felvilágosítások végett jött.

— Ez valóban hihető — felelte a német.

— Ugyan már!

— Igen, uram — folytatta a német — ez a vélemény megegyezik Jacob Böhm[8] szavaival. Ő *Az ember hármas élete* című művének negy-

vennyolcadik tételében ezt mondja: *Ha Isten mindent a Fiat szóval valósított meg, akkor a Fiat szó az a titkos formula, mely Merkurtól és Istentől született szellem által megalkotott természetet megérti és felfogja.*

— Hogy mondja, uram?

A német megismételte a mondatot.

— Nem ismerjük — mondták a jogászok.

— *Fiat!* — mondta az egyik írnok — *Fiat lux!*[9]

— Meggyőződhetnek ennek az idézetnek a valódiságáról — folytatta a német, ha elolvassák a mondatot *Az ember hármas élete* című tanulmány hetvenötödik oldalán — melyet 1809-ben nyomattak ki Migneret úrnál, és egy filozófus fordította le, aki nagy tisztelője volt a hírneves vargának.

— Noné, varga volt — mondta az első jogász. — Még ilyet!

— Poroszországban! — folytatta a német.

— A királynak dolgozott? — kérdezte az egyik műveletlen másodírnok.

— Ki kellett volna foltoznia a mondatait — tette hozzá a harmadik írnok.

— Hát ez egy kolosszális ember! — kiáltott fel a negyedik írnok a németre mutatva.

Bár az idegen elsőrendű démonológus volt, nem tudta, milyen gonosz ördögök az írnokok. Nem értette meg tréfálkozásukat és abban a meggyőződésben ment el, hogy ezek a fiatalemberek Böhmöt tartották kolosszális lángelmének.

— Meg kell adni, Franciaországban nagyon műveltek az emberek! — mondta magában.

AZ ATEISTA MISÉJE

Bianchon doktor, aki új fiziológiai elmélettel gazdagította az orvostudományt, már fiatal korában egyik híressége volt annak a párizsi egyetemnek, melyben minden ismeret otthonra lelt s melyet egész Európa orvosai nagy tiszteletben tartottak. Mielőtt végleg megállapodott volna a belgyógyászat mellett, hosszú időn át sebészkedett is. E tanulmányai kezdetén az egyik legkiválóbb francia sebész, a nagy Desplein volt mestere.

Ez a Desplein meteorként száguldott át a tudomány egén. Halála után még ellenségei is azt mondták, hogy művészete, melyet a sírba vitt magával, utánozhatatlan volt. Mint a többi nagy lángészt, őt sem követték örökösök: mindent magával hozott és magával vitt. A sebészek tündöklése hasonló a színészekéhez, akik csak életükben léteznek, s akiknek tehetségét nem élvezhetjük tovább, ha egyszer eltűnnek a világból. A sebészek és a színészek egyaránt az elszálló pillanatok hősei, csakúgy, mint a nagy énekesek vagy virtuózok, akik tolmácsolásukkal megsokszorozzák a zene szépségét. Nos, Desplein esete példájául szolgálhat a semmibe tűnő lángelmék közös sorsának. Tegnap még ünnepelt neve, melyre ma már alig emlékeznek, soha nem fog túlnőni szakmájának szűk határain. De hát nem kell-e rendkívüli körülményeknek közrejátszani ahhoz, hogy egy tudós neve a Tudomány területéről belépjen az Emberiség egyetemes történetébe?

Vagy talán Despleinben is meglett volna a tudásnak az az átfogó jellege, amely egy embert egész századának *hangjává* vagy *képévé* tehet? Csodálatos szeme volt: valamiféle szerzett vagy vele született ösztönnél fogva behatolt a beteg szervezetbe és betegségébe, s így aztán mindig meg tudta adni az egyes esetek külön diagnózisát; fel tudta ismerni a kellő pillanatot: azt az órát, azt a percet, amikor be kellett avatkoznia, nem hagyta ki a számításból a légköri viszonyokat és a beteg

vérmérsékletét sem. Hogy így lépést tarthasson a természettel, vajon tanulmányozta-e a lények és a légköri vagy földi parányok szakadatlan kapcsolatát, melyeket az ember elnyel és saját szervezetévé lényegít át? Avagy ő is azzal a levezető és hasonlító módszerrel dolgozott, amelynek Cuvier[1] géniusza köszönhető? Akárhogyan is volt, ez az ember a test bizalmába férkőzött, s jelenét vizsgálva, megértette múltját és előre látta jövőjét. Talán ő is birtokában volt minden tudománynak, mint Hippokratész,[2] Galénusz,[3] vagy Arisztotelész? Vagy egész iskolát vezetett a tudomány új világa felé? Nem.

Ha nem is vitathatjuk el ettől az embertől, aki oly kitartó vizsgálója volt az emberi szervezetnek, a mágia ősi tudományát, ami nem egyéb, mint az egyesülés elveinek, az élet okainak, az élet előtti életnek ismerete, valamint az a felismerés, hogy az élet a lét előtti folyamatok eredménye; ha mindezt nem is vitatjuk el tőle, sajnos meg kell vallani azt is, hogy mindent megtartott magában. S miután életében körülbástyázta magát önzésével, ez az önzés most öngyilkos módon megöli dicsőségét. Sírja felett nem emelkedik semmiféle beszédes emlékmű, amely elmondaná a jövőnek azokat a titkokat, melyeket a lángész önmagát emésztve keresett. De az is lehet, hogy Desplein tehetsége összefonódott hitével, s éppen ezért volt halandó. Számára a föld légköre hatalmas megtermékenyítő burok volt, a világot úgy tekintette, mint egy tojást a héjában, és mivel nem tudta, hogy a tyúk származik-e a tojástól vagy a tojás a tyúktól, nem ismerte el sem a tyúkot, sem a tojást. Nem hitt sem az ember állati eredetében, sem a testet túlélő emberi szellemben. Desplein nem kételkedett: ő állított. Tiszta és őszinte ateizmusa olyan volt, mint sok más tudósé, akik a világ legjobb emberei, de amellett olyan megrögzött istentagadók, amilyeneket egy vallásos ember talán el sem tud képzelni. De hiszen ez természetes is egy olyan embernél, aki fiatal kora óta megszokta, hogy felboncolja a teremtés koronáját születése előtt, élve vagy halála után, és hogy megbolygassa minden egyes szervét, anélkül, hogy csak egyszer is ráakadna arra a bizonyos lélekre, amely pedig olyan nélkülözhetetlen minden vallási teóriához. Talált az emberben egy agy-, egy ideg-, egy légző- és vérközpontot. Ezek közül az első kettő olyan jól kiegészíti egymást, hogy Desplein élete vége felé már azt kezdte hinni, hogy hallóérzék nem elengedhetetlenül szükséges a halláshoz, sem a látóérzék a látáshoz, hogy a plexus solaris[4] megbízhatóan helyettesítheti őket. Így aztán, miután két lelket talált az emberben, ez a tény csak még jobban megerősítette ateizmusában, bár még nem mondott Istenről semmiféle meggondolat-

lan ítéletet. Ez az ember, mondták, végső bűnbánat nélkül halt meg, mint olyan sok nagy lángész, akikhez az Isten legyen irgalmas.

Ennek a nagy embernek életében sok kicsinyesség volt, hogy ellenségeinek szavával éljünk, akik irigységből szerették volna csökkenteni hírnevét, bár ezeket a kicsinyességeket helyesebb lenne látszólagos értelmetlenségeknek nevezni. Az irigyek meg az ostobák, minthogy fogalmuk sincs azokról az elhatározásokról, amelyek a magasabbrendű szellemeket vezérlik, tüstént felhasználják ezeket a felületen mutatkozó ellentmondásokat, s valóságos vádiratot szerkesztenek belőlük, melynek alapján aztán meghozzák elhamarkodott ítéletüket. Ha később a siker igazolja is a támadott elméleteket, megvilágítva az előkészületek és az eredmények közötti kapcsolatot, azért az elsietett rágalmakból egy kicsi mindig fennmarad. Így például korunkban Napóleont elítélték kortársaink, amikor kiterjesztette sasszárnyait Anglia fölé: 1822-nek kellett eljönnie, hogy megmagyarázza 1804-et és a boulogne-i bárkákat.

Desplein hírnevét, tudományát nem támadhatták, ezért hát szeszélyességét, különös jellemét vették elő; pedig igazán nem volt benne más, mint egész egyszerűen az a tulajdonság, melyet az angolok *excentricity*[5]-nek neveznek. Néha olyan pompázatosan öltözött, mint Crébillon, a tragédiaíró, majd hirtelen páratlan közömbösséget tanúsított külseje iránt. Egyszer kocsin látták, máskor megint gyalog. Hol goromba, hol meg jóságos volt, gyakran a rideg és fukar ember látszatát keltette, máskor viszont azt is megtette, hogy száműzött mestereinek rendelkezésére bocsátotta egész vagyonát, s ezek néha meg is tisztelték azzal, hogy igénybe vették szívességét néhány napra. Soha még nem akadt senki, aki embertársaiban annyira ellentétes véleményeket tudott maga iránt kelteni, mint ő. Bár még egy imakönyvet is könnyen kiejtett a zsebéből az udvarnál, hogy ezzel a cselfogással megszerezze magának a Szent Mihály-rendet, amelyre egy orvosnak sosem lenne szabad vágynia, azért elhihetik, hogy magában mindent kigúnyolt; mélységesen megvetette az embereket, miután tetőtől talpig megismerte őket, meglepte őket valódi mivoltukban, s megfigyelte őket az élet legünnepélyesebb aktusaiban éppen úgy, mint a leghétköznapibbakban.

A nagy emberek tulajdonságai gyakran kölcsönösen függnek egymástól. Ha ezek közül az óriások közül valamelyikben sokkal több a tehetség, mint a szellem, ez a szellem mégis nagyobb lesz, mint azé az emberé, akiről egyszerűen csak azt mondják: „Szellemes ember". Minden lángésznek szükséges velejárója valamiféle erkölcsi nézet. Ezt a nézetet némileg befolyásolhatja ugyan a nagy ember működési köre, de

hát aki a virágot látja, annak látnia kell a napot is. Így aztán, ha egy orvos megoperált egy diplomatát, s annak első szava: „Hogy van a Császár?" — mire az orvos így szól: „Az udvaronc már magához tért, rövidesen követni fogja az ember is" — akkor ez az orvos nemcsak nagy sebész, hanem ragyogóan szellemes ember is. Ha tehát valaki türelmesen és kitartóan megfigyeli az embereket, akkor nem fog megütközni azon, hogy Desplein doktor óriásnak tartotta magát, sőt vele együtt hinné, hogy éppen olyan nagy miniszter lett volna, mint amilyen nagy sebész volt.

Azok közül a rejtélyek közül, melyeket több kortársa Desplein életében látott, kiválasztottuk az egyik legérdekesebbet, mert elbeszélésünk megoldja e rejtélyt, és megsemmisít majd egynéhány ostoba rágalmat.

Desplein a kórházban összes tanítványai közül Horace Bianchont kedvelte legjobban. Ez a Bianchon, mielőtt az Hôtel-Dieu kórházba került volna mint bennlakó, orvostanhallgató volt, és a Diáknegyed egyik szegényes penziójában, az úgynevezett Vanquer-házban lakott. Ez a szegény fiatalember itt ismerkedett meg a legkétségbeejtőbb nyomorúsággal, azzal a különös olvasztókemencével, amelyből a nagy szellemek olyan makulátlanul és megronthatatlanul kerülnek ki, mint a legerősebb ütésnek is ellenálló gyémánt. Vad szenvedéseik mardosó lángjában beléjük rögződik a rendíthetetlen becsület, és állandó, önmegtagadó munkájuk eredményeképpen hozzászoknak ahhoz a küzdelemhez, mely a lángészre vár.

Horace nyíltszívű fiatalember volt, aki sosem habozott becsület dolgában és szavak helyett mindig cselekedett. Éppúgy kész volt bármikor zálogba tenni a kabátját a barátaiért, mint ahogy szívesen virrasztott velük még éjszakánként is. Olyan barát volt, aki sohasem nyugtalankodik, hogy vajon mit kap cserébe azért, amit ad, mert bizonyos benne, hogy többet fog visszakapni, mint amennyit adott. Legtöbb társa mély tiszteletet érzett iránta, azt a tiszteletet, melyet a szerény és egyszerű erények keltenek az emberben, sőt, néhányan bírálatától is tartottak. De Horace tulajdonságai minden fontoskodás nélkül valók voltak. Nem lévén sem szigorú, sem kioktató, ítéleteiben jóindulatú volt, és szívesen vett részt egy kis mulatozásban is, ha éppen alkalom adódott rá. Jó cimbora volt, semmivel sem finomkodóbb, mint egy őrmester, nyíltszívű és őszinte, mégpedig nem úgy, mint egy matróz, mert a mai matrózok mind ravasz diplomaták, hanem úgy, mint egy derék fiatalember, akinek az életében nincsen semmi rejtegetnivaló, s aki felemelt fejjel, mosolygós kedvvel jár az életben. Egyszóval Horace sok

Oresztésznek volt a Piládésze,[6] ha a mai hitelezőket úgy tekintjük, mint az antik Fúriák legvalószerűbb megtestesítőit. Nyomorát vidáman viselte, ami a bátorságnak talán legnagyszerűbb jele, és mint minden nincstelen, ő sem verte magát nagy adósságokba. Olyan józanul élt, mint egy teve, és amellett olyan elevenül, mint egy szarvas. Elvei és egész életmódja egyaránt szilárdak voltak.

Szerencséje akkor kezdődött, amikor Desplein, a nagy sebész, bizonyságot szerzett erényeiről és hibáiról, melyek egyként hozzájárultak ahhoz, hogy Horace Bianchon doktort barátai értékes embernek tartották. Márpedig, ha egy klinika vezetője pártfogásába vesz egy fiatalembert, akkor annak a fiatalembernek, amint mondani szokták, kengyelben van a lába. Desplein mindig magával vitte asszisztálni Bianchont olyan jómódú házakhoz, ahol csaknem mindig csöppent valami kis kereset az ifjú orvosnak is, és ahol a vidéki fiú előtt szinte észrevétlenül feltárult a párizsi élet minden titka. Amikor betegeket vizsgált rendelőjében, mindig benn tartotta a fiatalembert és igénybe vette segítségét, néha pedig azzal bízta meg, hogy valamelyik gazdag betegét kísérje el a fürdőhelyre. Így aztán a sebészek zsarnoka mellé lassan egy hűséges csatlós társult. És ez a két ember, a körülrajongott, hatalmas tudású, dúsgazdag orvos, és szerény, pénztelen, szürke tanítványa, meghitt barátok lettek. A nagy Desplein mindent elmondott Horace-nak, s ő tudta, hogy ez vagy az a hölgy a mester melletti széken szokott ülni avagy a rendelő híres heverőjén, amelyen Desplein aludt. Jól ismerte professzorának az oroszlánéra és a bikáéra emlékeztető vérmérsékletét, amely végül is mértéktelenül elterebélyesítette a nagy ember felsőtestét és szívtágulás útján halálát is okozta. Érdeklődéssel figyelte mestere hajszolt életének szeszélyeit, kíváncsi volt, hogy mi célja van csúnya zsugoriságának. Ismerte a tudós mögött meghúzódó politikus elképzeléseit, és előre láthatta, milyen súlyos csalódások várnak erre a nem is annyira vas, mint inkább vassal bevont szívnek egyetlen, eltemetett érzelmére.

Egy alkalommal Bianchon elmondta Despleinnek, hogy a Saint-Jacques negyedben egy szegény vízhordó a kimerültségtől és a nyomortól valami súlyos betegséget kapott; a szerencsétlen auvergne-i 1821 kemény telén egyebet sem evett, csak krumplit. Desplein azonnal otthagyta valamennyi betegét. Nyomában Bianchonnal, lóhalálában hajtatott a szegény emberhez, és személyesen vitette be a Saint-Denis negyed kórházába, amelyet a híres Dubois alapított. Maga kezelte ezt az embert, és miután meggyógyult, pénzt adott neki, hogy lovat és lajtot vehessen magának. Ennek az auvergne-inek volt egy nagyon ere-

deti szokása. Ha valamelyik társa megbetegedett, rögtön elvitte Despleinhez.

— Nem tudtam volna elviselni, hogy más orvoshoz menjen — mondta ilyenkor az orvosnak.

És a goromba Desplein szívélyesen kezet rázott vele:

— Hozd csak mindet hozzám.

Felvétette a Cantal megyéből származó betegeket az Hôtel-Dieu kórházba, ahol különös gondot viselt rájuk. Bianchonnak már többször feltűnt, hogy főnöke nagyon szereti az auvergne-iakat, és különösen a vízhordókat. De tudta, hogy Desplein számára hiúsági kérdés Hôtel-Dieu-beli betegeinek kezelése, így hát nem sokat töprengett a dolog felett.

A fiatal orvos egy reggel úgy kilenc óra felé, ahogy átment a Saint-Sulpice téren, észrevette mesterét, amint belép a templomba. Desplein, aki pedig akkoriban egy lépést sem tett gyalog, most kocsija nélkül volt és úgy surrant be a Petit-Lion utcai ajtón, mintha csak valami gyanús ház kapuján osonna be. Bianchon tisztában volt tanítójának ateista nézeteivel és maga is Cabanis ördöngös követője volt (mégpedig két r-rel, ami Rabelais-nél az ördöngösség felső foka volt). Engedett hát érthető kíváncsiságának, és belopakodott a templomba. Ott aztán, nem csekély meglepetésére, meglátta Despleint, a nagy ateistát, aki sosem könyörült meg az angyalokon, mert ezeknek nem volt sem fisztulájuk, sem bélhurutjuk, és sosem fekhettek sebészkése alá, igen, ott látta ezt az elszánt gúnyolódót, mégpedig alázatosan térdelve a Szent Szűz oltára előtt. Misét hallgatott, adakozott, és általában olyan komoly maradt, mintha operálna.

— Hát az bizonyos — mormogta Bianchon határtalanul megdöbbenve — hogy nem a Szűz lebetegedése iránt érdeklődik. Még ha azt látnám, hogy úrnapi körmenetkor a baldachin zsinórját fogja, azon csak nevetnem kellene; no de ilyenkor, egyedül, úgy, hogy senki sem látja? Igazán nem tudom, mire gondoljak.

Nem akarta, hogy úgy lássék, mintha kémkednék az Hôtel-Dieu főssebésze után, hát elment. Desplein véletlenül éppen aznapra hívta meg ebédre, egy vendéglőbe. Itt aztán, mikor már az ebéd megoldotta a nyelvüket, ügyes bevezetés után a tanítvány a misére terelte a szót, és elmondta mindenféle hókuszpókusznak és komédiának.

— Tisztán komédia — felelte Desplein — mégpedig olyan komédia, amely több vérébe került a kereszténységnek, mint Napóleon összes csatái és Broussais[8] valamennyi piócája! A misét egyébként a pápák

találták ki, és eredete csak a VI. századig nyúlik vissza. Ez a szertartás tulajdonképpen a *Hoc est corpus*-ra[9] alapul. Mennyi vérontásra volt szükség, ameddig az Úrnapja bekerülhetett a keresztény naptárba! E napon ünnepli meg a pápaság az eretnekek fölött aratott győzelmét, abban a harcban, amely a Valóságos Jelenlét elve körül dúlt. Ez a szakadárság három évszázadon át nyugtalanította az Egyházat. Végső epizódja az a hadjárat volt, amelyet Toulouse grófja vezetett az albigensek ellen.[10] A valdensek és albigensek ugyanis nem akarták elfogadni ezt a pápai újítást.

Desplein nagy örömmel engedte szabadjára ateista lelkesedését. A voltaire-i élcelődések valóságos özönével árasztotta el hallgatóját, vagy pontosabban szólva, a *Citateur*[11] szemérmetlen ismételgetésével.

„Ejha! — dünnyögte magában Bianchon — ugyan hova lett az a jámbor hivő, akit ma reggel láttam?"

De nem szólt semmit, sőt kételkedni kezdett abban, hogy valóban mesterét látta a templomban. Hiszen Despleinnek igazán nem kellett volna éppen tanítványának hazudnia. Meg aztán túlságosan jól ismerték ehhez egymást, miután sokszor kicserélték már nézeteiket hasonlóan komoly dolgokban, ezerszer megvitatták a *natura rerum*[12] szövevényes rendszerét, s minden kérdését megvizsgálták és felboncolták a hitetlenség késével és csipeszével.

Három hónap telt el. Bianchon, bár a dolog mélyen emlékezetébe véződött, nem törődött már vele. De egyszer az Hôtel-Dieu egyik orvosa, éppen Bianchon jelenlétében, elcsípte Despleint, mintha vallatóra akarná fogni:

— No, kedves mesterem, mondja csak el nekünk szépen, mit csinált tegnap a Saint-Sulpice-ben!

— Meglátogattam egy papot, akinek csontszú van a térdében — felelte Desplein. — Angoulême hercegnő kegyeskedett hozzá ajánlani.

Az orvos beérte ezzel a magyarázattal, de nem úgy Bianchon.

„Ahá! Szóval beteg térdek miatt mégy a templomba! Dehogyis! Misét hallgatsz te ott" — dörmögte magában.

Most már végképp elhatározta, hogy meglesi Despleint. Jól emlékezett, melyik napon, milyen órában látta a templomban, és elhatározta, hogy egy év múlva, ugyanabban az időpontban, odamegy, hogy rajtacsípje. Ha valóban ott lesz, akkor ez az eset alapos vizsgálatot érdemel, hiszen ilyen embernél nem lehet ekkora ellentmondás a gondolat és a tett között.

A következő évben a kitűzött időpontban Bianchon, aki ekkor már

nem volt Desplein tanítványa, valóban észrevette a sebész hintóját, amint megáll a Tournon utca és a Petit-Lion utca sarkán. Öreg barátja kiszállt belőle, képmutatóan végigosont a Saint-Sulpice fala mellett, aztán belépett a templomba, és ott megint csak misét hallgatott a Szűz oltára előtt. Igenis, Desplein, a sebészprofesszor, a suttyomban ateista, a véletlenül rajtakapott hivő. Az ügy egyre sötétebb lett. Azzá tette a jeles tudós állhatatossága.

Alighogy Desplein eltávozott, Bianchon odament a misénél segédkező sekrestyéshez, s megkérdezte tőle, hogy az az úr, aki az előbb itt volt, gyakran jár-e ide.

— Hát kérem — felelte a sekrestyés — én húsz éve vagyok itt, és ezóta Desplein úr évente négyszer jön el, hogy meghallgassa ezt a misét. Erre ugyanis alapítványt tett.

— Alapítvány! Desplein alapítványa — mormogta Bianchon távozóban. — Ez aztán igazán felér a szeplőtlen fogantatás rejtélyével, ami pedig már magában is elég ahhoz, hogy egy orvost hitetlenné tegyen.

Bármilyen jó barátságban volt is a két orvos, jó időbe telt, míg Bianchonnak alkalma nyílt arra, hogy Desplein életének e furcsaságáról beszélhessen a mesterrel. Ha találkoztak is egy-egy konziliumon vagy éppen társaságban, nehéz volt újra megtalálni a bizalmas együttlét légkörét, amely akkor alakul ki, amikor az ember fejét a karosszék támlájára támasztva, lábát a kandalló rácsán nyugtatva, ül a tűz mellett. Ilyenkor mondják el egymásnak titkaikat a férfiak. Végül aztán hét hosszú év múlva, az 1830-as forradalom után, amelynek napjaiban a nép megrohanta az érseki palotát; amikor az emberek a köztársasági érzelmektől hajtva ledöntötték a háztenger fölött csillagokként tündöklő arany kereszteket; az után a forradalom után, amelyben az istenkáromlás együtt hömpölygött az utcákon a dúló lázongással, Bianchon ismét észrevette Despleint, amint éppen belép a Saint-Sulpice-be. Utána ment és odaállt mellé, de barátja egyáltalán nem lepődött meg. Mindketten hallgatták a misét, azt a misét, melyre Desplein tett alapítványt.

— De most aztán árulja el nekem, kedves barátom, hogyan lett ilyen jámbor hivő? — mondta Bianchon, amikor kiléptek a templomból. — Most már harmadszor látom, hogy misét hallgat. Éppen ön! Világítsa meg hát előttem ezt a rejtélyt, magyarázza meg ezt a szembeszökő ellentétet meggyőződése és viselkedése között. Hiszen ön nem hisz Istenben, hát miért jár misére? Drága mesterem, most felelnie kell.

— Tudja, én is olyan vagyok, mint nagyon sok hivő ember, akik látszólag mélységesen vallásosak, de lelkük mélyén éppen olyan ateis-

ták, mint maga vagy én. — Ezt a megjegyzést aztán egész adomaáradat követte, mindenféle politikusokról. A legismertebb szinte Molière *Tartuffe*-jét testesíti meg századunkban.

— Igen ám, csakhogy én nem ezt kérdeztem — szakította félbe Bianchon. — Én arra vagyok kíváncsi, miért hallgatott misét, és hogy egyáltalán miért tett alapítványt évente négy misére.

— Nos hát, édes fiam, én már olyan közel vagyok a sírhoz, hogy igazán mesélhetek magának a fiatalságomról.

Ekkor éppen a Quatre-Vents utcában voltak, Párizs egyik legundokabb utcájában. Desplein felmutatott az egyik obeliszkszerű ház hatodik emeletére. A ház düledező kapuja mögött hosszú folyosó lapult, mely egy csigalépcsőhöz vezetett. Ez a lépcső a legszörnyűbb nyomorúság tanúja volt, mióta csak megépítették. Zöldes, penészes volt az egész épület, melynek földszintjén egy bútorkereskedő lakott, s úgy látszott, hogy a ház minden emelete a nyomor valamilyen fajtáját fogadja be. Desplein határozott mozdulattal emelte fel kezét, s így szólt Bianchonhoz:

— Odafönn laktam két évig!

— Tudom, d'Arthez is ott lakott, majd mindennap jártam nála fiatal koromban. Emlékszem, „nagy emberek bölcsőjének" neveztük ezt a házat. És aztán?

— Ez az előbbi mise még ahhoz az időhöz kapcsolódik, amikor abban a manzárd szobában laktam, amelyben, mint mondja, d'Arthez is élt egy darabig. Az az, amelynek ablakában fehérneműk száradnak egy cserép virág fölött. Kedves Bianchonom, nekem olyan nehéz volt a fiatalságom, hogy joggal pályázhatnék a párizsi nyomor nagydíjára. Minden megpróbáltatásban részem volt: éheztem, szomjaztam, nem volt pénzem, ruhám, sem fehérneműm, sem cipőm. Szóval, a legrettenetesebben nyomorogtam. Bizony, de sokszor leheltem a hidegtől dermedt ujjaimra ebben a „nagy emberek bölcsőjében", ahová különben most szívesen felmennék magával. Ott dolgoztam egy egész télen át, de úgy, hogy a fejem szinte gőzölgött a sok munkától, és a leheletem meglátszott a levegőben, mint a lovaké fagyos napokon. Nem is értem, honnan van ereje az embernek ahhoz, hogy ilyen életet kibírjon. Egyedül állottam, minden segítség nélkül, egy vasam sem volt, sem könyvekre, sem a tandíjra. Még barátom sem volt, ingerlékenységem és gyanakvó, izgága természetem mindenkit elmart mellőlem. Senki sem akadt, aki meglátta volna e mögött a rossz természet mögött egy olyan ember nyomorát és emberfeletti munkáját, aki szeretne a mélypontról felvergődni.

De bennem, ezt nyugodtan elmondhatom önnek, hiszen ön előtt nincsen titkom, bennem mindig megvolt a jóérzés meg a fogékony elevenség pillére, amely képessé tesz egy erős jellemű embert arra, hogy felülkerekedjék, akármilyen sokáig poshadt is a nyomorúság mocsarában.

Semmi támogatást nem kaptam sem családomtól, sem hazámtól, szűkös ösztöndíjamon kívül. Így hát akkoriban reggel egy tejbe aprított zsemlét ettem; a zsemlét olcsóbban kaptam a Petit-Lion utcai péktől, mert két vagy három napos volt. A reggelim így csak két soumba került. Ebédet csak minden második nap ettem, egy kifőzésben, ahol egy ebéd tizenhat souba került. Így naponta csak kilenc sout költöttem. Gondolhatja, mennyire kellett vigyáznom a ruhámra meg a cipőmre. Nem tudom, később bántott-e minket annyira, ha egy barátunk lett hűtlen hozzánk, mint akkoriban, ha észrevettük, hogy elvásott cipőnk gúnyosan vigyorog ránk vagy hallottuk, ahogy hónaljban reccsen egyet a kabátunk. Csak vizet ittam akkor és kimondhatatlan tiszteletet éreztem a kávéházak iránt. A Zoppira úgy néztem, mint valami ígéret földjére, ahova csak a latin föld Lucullusának van joga bemenni. Néha csüggedten kérdeztem: „Vajon ihatom-e én ott valaha egy csésze habos kávét, játszhatom-e egy parti dominót?" Aztán a nyomor fölött érzett elkeseredésemet munkámba

öntöttem át. Valódi tudásra vágytam, hogy nagy személyes értékre tegyek szert, s így érdemeljem ki azt a helyet, ahová akkor fogok eljutni, amikor kilépek jelentéktelenségemből. Több olajat fogyasztottam akkor, mint kenyeret: ezeknek a nekidühödött munkában eltöltött éjszakáknak pislákoló fénye több pénzembe került, mint az egész kosztom. Hosszú volt ez a küzdelem, áldáz és vigasztalan. Nem mondhatom, hogy a legcsekélyebb rokonszenvet is keltettem volna magam iránt. De hiszen ahhoz, hogy az embernek barátai lehessenek, nem kell-e együtt lennie más fiatalemberekkel, nem kell-e, hogy legyen az embernek néhány garasa, hogy elmehessen velük egy kicsit poharazgatni vagy akárhová, ahová a diákok járni szoktak? És nekem semmim sem volt! Párizsban senki sem tudja elhinni, hogy a *semmi* milyen rettenetesen *semmi*. Amikor el kellett árulnom valakinek nyomorúságomat, úgy összeszorult a torkom, mint azoknak a betegeinknek, akik arról panaszkodnak, hogy valami gombóc jön fel a nyelőcsövükön a gégéjükbe. Később aztán megismerkedtem olyan jómódban született emberekkel, akik nem ismerték a nyomor hármasszabályát: *Egy fiatalember úgy aránylik a bűnhöz, valamint egy ötfrankos az x-hez.* Ezek a pénzes hülyék mindig azt kérdezték:

— Miért veri magát adósságokba? Miért vállal terhes kötelezettségeket?

Ilyenkor mindig az a hercegnő jutott eszembe, aki, mikor megtudta, hogy a népnek nincs kenyere, azt mondta: „Hát akkor egyenek kalácsot." Nagyon szeretném látni, hogy egy ilyen gazdag ember, aki sír, hogy sokat kérek egy műtétért, mit csinálna Párizsban egyedül, egy krajcár nélkül, barátok nélkül, kölcsön nélkül. Kíváncsi vagyok, mit csinálna, ha két kezével kellene dolgoznia a megélhetéséért? Hol csillapítaná le éhségét?

Kedves fiam, ha néha rossznak és keménynek látott engem, az csak azért volt, mert ilyenkor ifjúságom keserűsége rárakódott arra a határtalan önzésre, amelyet a felsőbb körökben tapasztaltam. Vagy éppen azokra az akadályokra gondoltam, amelyeket a gyűlölködés, az irigység, a féltékenység, a rágalom állított közém és a siker közé. Mert Párizsban vannak emberek, akik, ha látják, hogy valaki már-már a nyeregben van, kabátjánál fogva rángatják vissza vagy eloldják a hevedert, hogy lezuhanjon és a nyakát szegje. Az egyik leszedi a lóról a patkót, a másik ellopja az ostort. Talán még az a legkisebb áruló, aki közvetlen közelről rá akar lőni a pisztolyával. Ön elég tehetséges, édes fiam, ezért rövidesen meg kell majd ismernie azt a kegyetlen harcot, amelyet a közép-

szerű emberek vívnak a nagyobbakkal. Ha egy este elveszít huszonöt aranyat, másnap már azt híresztelik, hogy megrögzött kártyás, és legjobb barátai pletykálják, hogy az éjjel huszonötezer frankot vesztett. Csak fájjon egyszer a feje, majd meglátja, azt mondják, hogy megbolondult. Legyen csak egy kicsit is heves vérű és összeférhetetlen lesz. Ha összeszedi minden erejét, hogy védekezhessen e törpehad ellen, legjobb barátai is felüvöltenek majd, hogy mindenkin keresztül akar gázolni, hogy született zsarnok, hogy nagyzási hóbortban szenved. Jótulajdonságai lassanként hibák lesznek, hibái vétkek, erényei pedig bűnök. Ha megmentette valakinek az életét, azt mondják, hogy megölte; és ha a beteg mégis felépül, akkor mindenki meg lesz róla győződve, hogy éppen ez az átmeneti javulás fogja hamarább sírba vinni: ha még nem halt meg, majd meghal. Csak egyszer botoljon meg, mindenki elesettnek könyveli el. Ha valamit felfedez és ragaszkodik felfedezői jogaihoz, akkor majd azt mondják, hogy akadékoskodó, ravasz ember, aki nem hagyja érvényesülni a fiatalokat. Látja, fiam, ezért aztán nem hiszek az Istenben, de az emberben még annyira sem. Vagy maga nem egészen másnak ismer, mint a többiek, akik mindenért szidnak? No de ne turkáljunk ezen a szemétdombon.

Szóval ebben a házban laktam, dolgoznom kellett, hogy letehessem az első vizsgámat, és nem volt egy fityingem sem. Tudja, annyira lecsúsztam, hogy ilyen helyzetben már arra gondol az ember: „beállok katonának". Egy reményem volt még. Hazulról egy csomag fehérneműt vártam. Tudja, az olyan nagynénik szokásos ajándéka ez, akiknek fogalmuk sincs a párizsi életről. Azon törik a fejüket, hogy milyen inget hordjon az unokaöccsük, és közben azt képzelik, hogy csak úgy dúskál a finom ételekben havi harminc frankból. A csomag akkor jött meg, mikor én éppen az egyetemen voltam; negyven frankos portót kellett fizetni érte. A házmester, egy német suszter, aki a portásfülkében lakott, kifizette, de magánál tartotta a csomagot. Fel-alá sétáltam a Fossés-Saint-Germain-des-Prés utcán és az École-de-Médicine utcán, de nem volt semmi ötletem, miképpen juthatnék hozzá a csomagomhoz anélkül, hogy rögtön ki kellene fizetnem a negyven frankot. Aztán eladtam volna a fehérneműt, és persze kifizettem volna a pénzt a házmesternek. Ostobaságomban el sem tudtam képzelni, hogy más lehessem belőlem, mint sebész. Édes fiam, a magasabb rendű szellem ereje nem a mindennapi dolgokban mutatkozik meg. Teljesen hiányzik belőle bármiféle számítgatás vagy furfang, amely termékeny a mentőötletekben. Az ilyen lángész nagy ihletője a véletlen: nem keres, hanem talál.

Éjjel tértem haza, véletlenül éppen egy időben a szomszédommal. Ez egy Bourgeat nevű vízhordó volt, aki Saint-Flourban született. Ismertük egymást, mint általában két szomszéd, akik egy emeleten laknak és hallják egymás hortyogását, motoszkálását, jövés-menését és végül is megszokják egymást. Ez az ember most megszólított, és elmondta, hogy a háziúr, akinek már háromhavi lakbérrel tartoztam, kidobott: holnap szednem kell a sátorfámat. Neki is felmondott, a foglalkozása miatt. Életem legkeservesebb éjszakája volt ez: „Honnan vegyek egy embert, hogy elvitessem ócska holmimat meg a könyveimet? És ha találok is valakit, miből fizessem ki? És miből fizessem ki a házmesternek a csomagom díját? És egyáltalán, hova menjek?" Könnyezve ismételgettem magamban e megoldhatatlan kérdéseket, mint ahogyan az őrültek újra meg újra elmondják rögeszméjüket. Aztán elaludtam. A kétségbeesett ember nagyszerűen alszik és isteniek az álmai.

Másnap reggel, amint éppen a tányérka tejbe aprított zsemlémet ettem, egyszer csak belép Bourgeat, és azt mondja rossz franciasággal:

— Deák úr, én szegén ember vagyok, a Saint-Flour-i kórházban vótam lelenc, se apám, se anyám, még arra sincs pénzem, hogy megházasodjak. Magának sincs se családja, se pénzmagja, ugye. Nézze, idele van egy tragacsom, amit óránkint két souért vettem bérbe, arra ráfér minden holmink. Ha maga is akarja, mehetünk együtt lakás után, ha már egyszer innét kirúgtak. Hisz ez se valami fődi paradicsom, nem igaz?

— Ez igaz, kedves Bourgeat barátom — feleltem — csakhogy én egy kicsit bajban vagyok: lent van ugyanis egy bőröndöm a házmesternél, amelyben száz tallér értékű fehérnemű van. Ha azt eladnám, kifizethetném belőle a háziurat is meg a csomag portóját is, amellyel még mindig tartozom a házmesternek. De hogy váltsam ki a csomagot, amikor nincs egy huncut vasam sem?

— Ugyan no! Nekem még van egy kis pénzecském — szólt vígan Bourgeat, és előkotort egy ócska, szutykos bőrbugyellárist. — Tartsa csak meg azt a kis fehérneműjét.

Bourgeat kifizette a lakbértartozásomat, a saját lakbérét és a házmestert. Aztán felrakta bútoraimat, fehérneműmet a kocsijára, és húzta keresztül-kasul az utcákon, meg-megállva minden ház előtt, ahol valami hirdetést látott. Ilyenkor én mindig felmentem és megnéztem, hogy megfelel-e nekünk a kiadó helyiség. Délben még mindig a Diáknegyedben kószáltunk, de nem találtunk lakást. A lakbér mindenütt nagy akadály volt. Bourgeat azt ajánlotta, ebédeljünk meg egy kocsmában, amelynek ajtaja előtt hagytuk a kocsit. Végre estefelé, a kereskedő negyedben, a

Rohan udvarban felfedeztem egy ház legtetején, közvetlenül a tető alatt, két padlásszobát, amelyet a lépcsőház választott el egymástól. Mindkettőért évi hatvan frank lakbért kértek. Itt aztán megragadtunk, én és az én alázatos barátom.

Együtt vagyoráztunk. Bourgeat naponta vagy ötven sout keresett és volt már száz tallérnyi megtakarított pénze. Úgy tervezte, rövidesen megvalósítja nagy vágyát: lovat és vízhordó lajtot vesz. De csakhamar kiismerte helyzetemet, mert furfangos kérdezősködéssel és olyan jóságosan, hogy a visszaemlékezés még ma is meghat, lassanként kiszedte belőlem minden titkomat. Egy időre félretette hát élete nagy álmát — mert Bourgeat huszonkét éve árulta már a vizet az utcán — és száz tallérját feláldozta az én jövőmért.

Desplein hevesen megragadta Bianchon karját.

— Ideadott nekem annyi pénzt, amennyi a vizsgáimhoz kellett. Barátom, ez az ember megérezte, hogy nekem küldetést kell teljesítenem. Megértette, hogy az én szellemi igényeim előbbre valók, mint az övéi. Törődött velem, fiacskájának nevezett, pénzt adott kölcsön, hogy könyveket vehessek. Néha halkan átjött a szobámba, hogy megnézze, hogyan dolgozom; a végén már anyai módon gondoskodott róla, hogy szűkös és rossz táplálkozásom helyett, amelyre addig kárhoztatva voltam, tápláló és kiadós ételeket egyem.

Bourgeat ekkor talán negyven éves lehetett, és úgy festett, mint egy középkori polgár. Domború homloka volt, és olyan koponyája, hogy egy festő nyugodtan mintázhatta volna róla Likurgosz[13] képét. A szegény ember úgy érezte, hogy szinte kicsordul a szívéből az a nagy-nagy szeretet, amelyet eddig senkinek nem tudott odaadni. Soha életében nem volt senkije, csak egy kutyája, amely nem sokkal azelőtt múlt ki. Ha ezt emlegette, mindig megkérdezte tőlem, gondolom-e, hogy az Egyház hajlandó misét szolgáltatni a kutya lelkiüdvéért. Ez az állat, szokta mondani, igaz keresztény volt. Tizenkét éven át kísérgette őt a templomba, és egyetlen egyszer sem ugatott. Hallgatta az orgonát, de még a száját sem nyitotta ki. Olyan pofával kuporgott gazdája mellett, hogy az szinte azt hitte, vele imádkozik. Nos, ez az ember engem ajándékozott meg minden szeretetével. Úgy fogadott magához, mint magányos és szenvedő lelket; a leggondosabb anya és a legnemesebb jótevő lett számomra, végül pedig egyenesen megtestesítője a művében kifejezésre jutó igaz erénynek. Ha az utcán találkoztam vele, meleg pillantást vetett rám, amely telve volt valami szinte megfoghatatlan büszkeséggel: ilyenkor úgy lépkedett, mintha nem is cipelt volna súlyos vödröket a

vállán, és boldog volt, hogy egészségesnek, rendesen öltözöttnek láthat. Az egyszerű ember őszinte odaadása volt ez, amely csak a kis varrólány átszellemült szerelméhez hasonlítható. Elintézte dolgaimat, éjszaka a megbeszélt időben felébresztett. Tisztogatta a lámpámat, felsúrolta szobáink előtt a lépcsőfordulót. Inasnak is éppoly jó volt, mint apának, és olyan kínosan tiszta volt, mint egy angol lány. Háztartást vezetett, Filopömen[14] módjára felfűrészelte a fánkat. Minden cselekedetét áthatotta a tettek végtelen egyszerűsége, és munka közben megőrizte méltóságát, mivel nyilvánvalóan megértette, hogy célja mindent szentesít.

Amikor el kellett hagynom ezt a derék embert, és beköltöznöm az Hôtel-Dieu-be, kimondhatatlanul fájt neki, hogy nem élhetünk többé egymás mellett. Csak az a remény vigasztalta egy kicsit, hogy neki kell majd összekuporgatni disszertációm megjelentetésének költségeit. Szavamat vette, hogy szabad napjaimon mindig meglátogatom. Büszke volt rám, nemcsak magamért, hanem önmagáért is. Ha egyszer kezébe kerül az értekezésem, láthatja majd, hogy Bourgeat-nak ajánlottam.

Utolsó gyakorlóévem alatt elég pénzt kerestem ahhoz, hogy mindent lerójak ennek a derék auvergne-inak: vettem neki egy lovat meg egy lajtot. Egészen felháborodott arra a gondolatra, hogy ilyen sok pénzt adtam ki rá, és mégis magánkívül volt az örömtől, hogy álma megvalósult. Kacagott, és közben korholt; csak bámult a lajtjára és lovára, és könnyeit törülgette, közben be nem állt a szája:

— Na hát, ilyen szamárság! Hej! Micsoda gyönyörű lajt! De igazán nem kellett vóna... Hiszen ez a ló olyan erős, mint egy auvergne-i!

Mondhatom, sosem láttam ennél meghatóbb jelenetet.

Bourgeat nem nyughatott, míg meg nem vette nekem rendelőm legdrágább kincsét, azt az ezüst műszerkészletet, amelyet ma is ott láthat. De bármennyire is megrészegült kezdeti sikereimtől, sosem volt egyetlen szava, de még egy mozdulata sem, amely azt jelentette volna: „Nekem köszönhető, hogy ez lett belőle." Pedig nélküle igazán belepusztultam volna a nyomorúságba. Szegény Bourgeat a szó szoros értelmében tönkretette magát értem: egyebet se evett, csak fokhagymás kenyeret, hogy én kávét ihassam és kibírjam az éjszakázást.

Beteg lett. Elképzelheti, hogy minden éjjel az ágyánál virrasztottam. Először sikerült is meggyógyítanom, de két év múlva megint visszaesett, és a leghűségesebb ápolás, tudományunk minden mesterfogása sem tudta megmenteni. Higgye el, hogy soha még egyetlen király nem részesült olyan kezelésben, mint ő. Fantasztikus dolgokat agyaltam ki, hogy megmenthessem az életét. Azt akartam, hogy még sokáig lehessen

boldog szemlélője élete művének, hogy minden óhaját teljesíthessem, hogy eleget tehessek az egyetlen hálának, amelyet valaha is éreztem, hogy kiolthassam e hála tüzét, amely még ma is éget.

— Bourgeat — folytatta egy kis szünet után Desplein, láthatóan megindulva — az én második apám, a karjaim között halt meg. Mindent, amije csak volt, rám hagyott egy nyilvános írnoknál készült végrendeletben. Ezt a végrendeletet abban az évben írta, amikor együtt béreltünk szállást a Rohan udvarban.

Ez az ember őszinte, naiv hivő volt. Úgy szerette a Szent Szüzet, ahogyan a feleségét szerette volna. És mégis, buzgó katolikus létére, egy szóval sem panaszolta fel vallástalanságomat. Amikor megbetegedett, megkért, hogy ne takarékoskodjam, hadd találjon menedéket az Egyháznál. Minden áldott nap misét mondattam érte. Éjszakánként gyakran beszélt kételyeiről: félt, hogy életében nem volt elég jámbor. Szegény ember! Mindig reggeltől estig dolgozott. Ha egyáltalán van Paradicsom, ki más juthatna be oda, mint ő. Úgy vette fel az utolsó kenetet, mint egy szent, és valóban az is volt. Halála méltó lett életéhez; utolsó útjára egyedül én kísértem el. Egyetlen jótevőm temetése után kutatni kezdtem, hogy nincs-e valakije, akinek leróhatnám hálámat. Nem éltek sem rokonai, sem barátai, sem felesége, sem gyermekei. De volt hite, mélységes, szent vallásos meggyőződése. Ezzel a hittel nem szállhattam vitába. Halála előtt sokszor beszélt nekem félénken olyan misékről, amelyeket a halottak üdvösségéért mondanak. De nem akart terhelni ezzel a feladattal, mert attól félt, hogy ezzel ellenszolgáltatást kérne jóságáért.

Hát én, mihelyt módomban állott, alapítványt tettem a Saint-Sulpice templomban, hogy évente négyszer misét mondjanak érte. És mivel nem tehetek mást a kedvéért, mint hogy eleget teszek ennek a jámbor kívánságnak, azokon a napokon, amikor ezt a misét mondják, minden évszak kezdetén, elmegyek helyette a templomba, és elmondom az ilyenkor szokásos imákat. A hitetlen ember jószándékával így fohászkodom: „Istenem, ha van mennyország, ahová bebocsátod azokat, akik e földi életben jók voltak, ne feledkezz meg szegény jó Bourgeat-ról. És ha még kell szenvedni érte valamit, hárítsd inkább énrám ezeket a szenvedéseket, hadd juthasson be ő minél előbb abba az országba, amelyet a mennyek országának neveznek."

Nos fiam, azt hiszem, ez minden, amit egy ateista megtehet. Isten derék fickó lehet, és hiszem, hogy nem haragszik rám. Szavamra mondom, mindenemet odaadnám, ha Bourgeat hite áthatná józan agyamat.

És Bianchon, aki Despleint halála előtt kezelte, ma már nem merné

ázt állítani, hogy a nagy sebész úgy halt meg, mint istentagadó. A hivő lelkek is bizonyára csak örülnének, ha tudnák, hogy a szegény auvergne-i éppúgy kitárta előtte a menny kapuját, mint ahogyan az ő segítségével juthatott be abba a földi szentélybe[15] is, amelyet a hálás haza emelt nagy fiainak.

FACINO CANE

Akkortájt egy kicsiny utcában laktam, melyet nyilván nemigen ösmernek, a Lesdiguières utcában: ez a Saint-Antoine utcánál kezdődik, szemközt egy kút van, a Bastille tér mellett és a Cerisaie utcába torkollik. Tudományos szomjúságom egy padlásszobába vetett, ahol éjszaka dolgoztam, a nappalt pedig egy szomszédos könyvtárban töltöttem, mely a király fivéréé volt. Szerényen éltem, csaknem szerzetesi egyszerűségben, hogy minél többet dolgozhassam. Csak éppen jó időben sétálgattam kicsit a Bourdon körúton. Egyetlen szenvedély vont el tudományos kutatásaimtól; de vajon ez maga nem volt-e szintén tudomány? A külváros erkölcseit és szokásait, lakóit és azok jellemét vizsgáltam állandóan. Magam is rossz munkásruhába öltözötten jártam, semmit se adtam a külsőségre és így ők se vetettek rám ügyet; bátran közibük keveredhettem, megfigyelhettem csipcsup üzleteiket és munka után hazamenet parázs pörpatvaraikat. Ez a megfigyelésem valósággal sugallatossá vált s lélekbe hatolt, de a testet se hanyagolta el, jobban mondva, annyira megragadta a külső apró részleteit, hogy már túl is lendült rajtuk; azt a tehetséget adta nekem, hogy azoknak az életét éljem, akik érdekeltek, akár csak az Ezeregyéjszaka dervisének, aki, bizonyos bűvös szavak kiejtésekor, bárki testét és lelkét magára ölthette.

Ha tizenegy óra és éjfél közt egy munkásemberrel találkoztam, aki feleségével a Vígszínházból ment hazafelé, örömest követtem őket a Pont-aux-Choux körúttól a Beaumarchais körútig. A jámborok először a látott darabról elmélkedtek, de lassacskán a saját ügyeikre fordították a szót; az anya kezénél fogva húzta gyerekét, nem ügyelve, hogy mit nyafog és mit kérdez; a házaspár másnapra várható bevételeit számítgatta és máris ittak a medve bőrére. Sorra került a háztartás minden ügye s baja, sopánkodtak a burgonya drágasága vagy a tél hosszúsága és a tüzelő drágulása miatt, oly hevesen vitatkoztak azon, hogy mennyi-

vel tartoznak a péknek, hogy végül is civakodásra került a sor és annyira elmérgesedett a vita, hogy cifra szavakba öntötték igazi természetüket. Ha ezeket az embereket hallgattam, az ő életüket éltem, az ő vackaikat éreztem a testemen, az ő lyukas cipőikben jártam; az ő vágyaik, szükségleteik átjárták a lelkemet vagy a lelkem az ő lelküket. Ébren álmondtam. Velük együtt háborodtam fel főnökük zsarnokságán és a komisz vevőkön, akik többször is megjáratták őket, míg nehezen megszolgált pénzüket megkaphatták. Az volt a szórakozásom, hogy szokásaimat abbahagyjam, mássá legyek a bűvös erkölcsi képesség által, és ezt a játékot tudatosan űzzem. Minek köszönhetem ezt a tehetségemet? Varázslat ez? Egyike amaz adományoknak, melyekkel való visszaélés az őrületbe visz? Sohasem kutattam az okát hatalmamnak; van és élek vele, punktum. Csupán annyit mondhatok, hogy már abban az időben részekre szedtem a népnek nevezett különnemű tömeg elemeit és olyképpen boncolgattam, hogy jó és rossz tulajdonságait egyformán értékeltem. Már akkor tudtam a külváros rendeltetését, ismertem a forradalom e melegágyát, a hősök, feltalálók, tudós ezermesterek, csirkefogók, gonosztevők, bűnök és erények e fészkét, ahol a nyomor mindent elnyom, a szükség mindent megfojt, borba fullaszt és pálinkával forráz le. Elképzelhettem, mennyi kaland kallódott itt el, mennyi elfelejtett dráma veszett belé a bánat e városába. Mennyi iszonyat és mennyi szépség! A képzelet sohasem léphet a valóság nyomába, soha senki se tudhatja meg, mi van itt elrejtve; nagyon is mélyre kell leszállani, hogy a véletlen szülte mesterműveket, a tragédia vagy komédia csodálatos jeleneteit fölfedezhessük. Magam sem tudom, miért hallgattam el eddig ezt a történetet, melyet most elmondok. Azokhoz a különös elbeszélésekhez tartozik ez, melyeket mint zacskóban felejtett sorsjáték-számokat húz ki az emlékezet szeszélye. Van még több is a zacskóban, ugyancsak ilyen különös, mint ez, higgyék el, azokra is rákerül majd a sor.

Egy napon a takarítóasszonyom, egy munkás felesége, meghívott, hogy tiszteljem meg látogatásommal egyik testvére lakodalmát. Hogy megértsék, miféle lagzi lehetett ez, el kell mondanom, hogy havonta negyven sout adtam ennek a szegény teremtésnek, amiért ő minden reggel megvetette az ágyamat, kitisztogatta a cipőmet, megkefélte a ruhámat, kisöpörte a szobát és elkészítette a reggelimet; a nap többi részében állandóan valami gépnek a kerekét hajtotta és ezért a nehéz mesterségért tíz sout keresett egy napon. Az ura, aki műasztalos, négy frankot keresett, mivel azonban három gyerekük volt, alig bírtak tisztességesen megélni. Sohasem találkoztam ilyen két becsületes emberrel, mint

az az asszony és ez az ember. Mikor elköltöztem abból a városrészből, Vaillant anyó öt álló esztendőn át eljárt hozzám névnapot köszönteni és csokrétát meg narancsokat hozott ajándékul, pedig sohase volt szegénynek tíz sou megtakarított pénze. A nyomor közelvitt bennünket egymáshoz. En se adhattam neki soha többet tíz franknál, amit még gyakran

kölcsön is kellett kérnem erre a célra. Mindebből meg lehet érteni, hogy miért ígértem meg az esküvőn való részvételemet; arra számítottam, hogy meglapulok e szegény emberek örömének az árnyékában.

A lagzit, a bált egy Charenton utcabeli borkereskedőnél tartották az első emeleten, egy nagy teremben, melyet bádogernyős lámpák világítottak meg, a terem az asztal magasságáig szutykos papírral volt beragasztva és a falak hosszában fapadok állottak. Ebben a szobában nyolcvan ember táncolt lángoló orcával, ünneplőruhába öltözve, felbokrétázva és felcsokrozva, oly vad hajszában, mintha a világ fenekét akarnák kirúgni. A mátkapár közös megelégedésre összeölelkezett és *Á*-k meg *Ó*-k hangzottak mindenfelől, mókák, melyek azonban valóságban kevésbé voltak illetlenek, mint a jól nevelt fiatal lányok bátortalan szemjátékai. Valamennyien bizonyos vaskos elégedettséget sugároztak, amiben, tudj' isten, volt valami ragadós.

Azonban sem a vendégek arca, sem a lakodalom, sem semmi ebben a környezetben nem tartozik elbeszélésemre. Csupán a keret furcsaságát tartsák olvasóim emlékezetükben. Képzeljék el a komisz, vörösre mázolt bódét, érezzék a borszagot, hallják az öröm kurjongatásait, maradjanak ebben a külvárosban a munkások, aggastyánok és a szegény asszonyok

e környezetében, akik erre az éjszakára martalékul dobják magukat az élvezetnek.

A zenét a vakok intézetének három tagja szolgáltatta; az egyik hegedűn játszott, a másik a klarinétot fújta, a harmadik pedig a kisfuvolát. Mindhárman együttesen hét frankot kaptak egész éjszakára. Ilyen árért természetesen sem Rossinit, sem Beethovent nem lehetett tőlük kívánni. Azt játszották, ami jólesett nekik és amit tudak; és — bájos gyengédség — senki sem gáncsoskodott. Zenéjük azonban oly vadul támadta meg a dobhártyámat, hogy mihelyt körülnéztem a társaságon, azonnal a muzsikusok kötötték le figyelmemet, és szomorú egyenruhájuk eleinte elnézésre hangolt irántuk. A művészek egy ablakmélyedésben foglaltak helyet; hogy láthassam az arcukat, közel kellett mennem hozzájuk; nem mentem rögtön, de amint közeledtem feléjük, tudj' isten hogy, hogy nem, mindennek vége volt. A menyegző és a zene eltűnt előlem, kíváncsiságom a végsőkig feszült, mert a lelkem a klarinétos testébe vándorolt át. A hegedűs meg a kisfuvolás a vakok jól ismert közönséges vonásait tükrözte, erőlködő, komoly és figyelő arcuk volt, de a klarinétos egyike volt azoknak a természeti tüneményeknek, melyek azonnal megállítják a művészt is, a bölcselőt is.

Képzeljék el Dante gipszmaszkját vörös lámpafényben, fölötte ezüstfehér hajerdő. A pompás fej keserű és fájdalmas kifejezését a vakság még jobban kiemelte; mert halott szemeit a gondolat lelkesítette át; ezekből a szemekből égő fény sugárzott, melyet egy egyetlen, sohase szűnő vágy hozott létre, ez a vágy pedig keményen rá volt vésve a domború homlokra is, amelyet a régi falak repedéseihez hasonlatos ráncok barázdáltak. Az öreg csak fújta, oda se neki — sem a mértékre, sem a melódiára nem ügyelve semmit, ujjai föl és le billegtették az avítt billentyűket egész gépiesen; a legnagyobb nyugalommal fogta a *gixer*-eket. A táncosok ezt éppoly kevéssé vették észre, mint az én olaszom két másik társa, mert olasz volt; akartam, hogy az legyen és az volt. Valami fenség és valami zsarnokiság lakozott e vén Homéroszban, aki valami felejtésre kárhoztatott Odisszeát hordozott magában. Ez a fenség annyira valódi volt, hogy még nyomorúságán is győzedelmeskedett, ez a zsarnokság oly hatalmas volt, hogy szegénységén is uralkodott. Egyetlen olyan szenvedély se hiányzott ebből a nemes vágású, olaszosan fakó arcból, mely az embert jóra vagy rosszra kapatja vagy fegyenccé változtatja. Őszülő szemöldökei árnyékot vetettek a mély szemüregekre, az ember pedig attól reszketett, hogy egyszerre megvillan bennük a gondolat fénye, valamint akkor is féltünk, ha egy barlang nyílásában fáklyás és tő-

rös rablók jelennek meg. Ebben a húsketrecben egy oroszlán tanyázott, amely hiába dühöngött rácsos vasrostélya mögött. A kétségbeesés tűzvésze hamvába hullt, a láva kihűlt; de a barázdák, a rázkódtatások, egy kevéske füst jelezték a kitörés hevességét és a tűz pusztítását. Ezek a gondolatok, melyeket ez az ember gerjesztett, áradtak oly forrón a lelkembe, mint amily hidegre kövülten ültek az ő arcán.

Minden zeneszám után a hegedűs és a kisfuvolás komoly elfoglaltsággal töltögette a bort, hangszerüket vörhenyes redingote-juk egyik gombjára akasztották és gyakran nyújtogatták kezüket az ablakmélyedésben levő asztalka felé, ahol a palackok állottak, az olasznak pedig mindenkor egy-egy teli poharat adtak a kezébe, mivel az asztalka a széke mögött volt és nem érhetett odáig. A klarinétos minden alkalommal baráti fejbólintással köszöngette. Mozdulataik teljesen szabatosak voltak, mint ahogy ez a párizsi intézetbeli vakoknál általában bámulattal tapasztalható és azt a hitet keltik bennünk, hogy látnak. A három vakhoz ódalogtam, hogy kihallgassam őket, de mikor mellettük voltam, elkezdtek engem figyelni, nem ismerve kíváncsiságomban a munkás természetre, elhallgattak.

— Hová való maga, klarinétos?

— Velencébe — felelt a vak könnyed olasz ejtéssel.

— Vakon született vagy úgy vakult meg?

— Baleset az oka — felelt élénken — átkozott fekete hályog van a szememen.

— Velence szép város, mindig vágyódtam oda.

Az öreg vonásai felélénkültek, ráncai remegtek, erősen fel volt indulva.

— Ha én is önnel mennék, annyit mondok, nem hiába járna ott — szólt.

— Ne beszéljen előtte Velencéről — mondta a hegedűs. — Különben megint rákezdi a mi dózsénk, már amúgy is két flaska van a hercegben!

— No, zendíts rá, vén hamisjátékos — mondta a kisfuvolás.

Mindhárman újra zenélni kezdtek; de míg a sortánc négy részét lemuzsikálták, a velencei felém szaglászott és megérezte rendkívüli érdeklődésemet. Vonásai elvesztették hideg, bánatos kifejezésüket; valami reményféle derengett fel az arcán, kék láng lengte be ráncait; mosolygott és törülgette homlokát; ezt a vakmerő és szörnyű homlokot; végül úgy nekividámodott, mint valaki, aki kedvenc vesszőparipájára kap.

— Hány éves? — kérdeztem tőle.

— Nyolcvankét esztendős vagyok.

— Mióta vak?

— Ide s tova ötven esztendeje — felelte olyan hanghordozással, mely nem csupán vaksága fölötti fájdalmát jelentette, hanem még valami nagy hatalom elvesztését is.

— Miért hívják dózsénak? — kérdeztem tőle.

— Tréfa — felelte. — Velencei patrícius vagyok és éppen úgy lehettem volna dózse, mint más.

— Mi a neve?

— Itt csak Canet apónak hívnak, sohasem lajstromozhattak más néven; de olaszul *Marco Facino Cane, principe de Varese* a nevem.

— Micsoda? Ön a híres Facino Cane condottiere leszármazottja, kinek hódításai Milánó hercegére szállottak?

— *E vero*[1] — felelte. — Ebben az időben Cane fia Velencébe menekült a Viscontiak tőrétől való féltében és az Arany Könyvbe iratkozott. Most nincs többé Cane és nincs többé Arany Könyv.

Kiégett hazafiassága és minden emberi dologtól való undora egyetlen rettentő mozdulatba merevült.

— De ha ön velencei szenátor volt, akkor gazdagnak is kellett lennie; hogyan vesztette el a vagyonát?

Erre a kérdésre felém emelte a fejét, hogy mintegy végignézzen engem ezzel az igazán tragikus mozdulattal és így felelt:

— Balszerencsém az oka!

Nem gondolt többet az ivásra, egy mozdulattal visszautasította a borospoharat, amit ebben a pillanatban a vén kisfuvolás nyújtott feléje, lesunyta a fejét. Ezek a részletek egy cseppet sem oltották kíváncsiságomat. A zeneszám alatt, míg a három gépezet muzsikált, én az öreg velencei nemest szemléltem egy húszéves ifjú lángoló érzelmességével. Képzeletemben láttam az Adriát és Velencét romokban, ezen az emberi romon keresztül sétálgattam ebben a városban, melyet lakói annyira szeretnek, jártam a Canale Grande Rialtóján[2], a Szlávok Partjától a Lidóig, visszatértem eredetien fönséges székesegyházához: nézegettem a *Casa d'Oro* ablakait, melyek mindegyikén más a díszítés; bámultam az ódon márványpalotákat, szóval mindazokat a csodákat, melyeket annyival inkább csodál a hozzáértő, mert kedvére színezheti és nem ábrándítja ki a valóság. Fölidéztem a legnagyobb condottierék utódjának az élete folyását, kerestem balszerencséje nyomát, az okát ennek a mélységes testi és erkölcsi süllyedésnek, melyet megszépített a nagyság és nemesség újra fellángoló szikrája.

Kétségkívül egy dologra gondolhattunk mind a ketten, szent hitem,

hogy a vakság gyorsabban közvetíti a szellemi érintkezést, mert nem pocsékolódik a figyelem külső dolgokra.

Rokonszenvünk bizonyítéka nem késett sokáig. Facino Cane abbahagyta a játékot, felállt, hozzám jött és azt mondta: *Menjünk!* A hangja villamos áramként hatott. Karomat nyújtottam neki és kifelé mentünk.

Az utcán így szólt hozzám:

— Elvinne magával Velencébe? Eljönne velem? Higgyen nekem! Gazdagabb lesz, mint London és Amsterdam milliomosai, gazdagabb, mint maga Rotschild, oly gazdag, mint az Ezeregyéjszaka.

Arra gondoltam, hogy ez az ember őrült; de a hangjában volt valami erő, melynek engedelmeskednem kellett. Hagytam, hogy vezessen, és ő a Bastille sáncai felé vitt, mintha látna. Leült egy kőre azon az elhagyatott helyen, ahová azóta a Saint-Martin-csatornát és a Szajnát összekötő hidat építették. Magam egy másik kőre telepedtem, szemben az öreggel, akinek fehér haja úgy csillogott a holdfényben, mintha színezüstből való volna. A csendet alig zavarta meg a körút idáig ható zivataros lármája. A derült éjszaka csak növelte a jelenet regényességét.

— Ön milliókat emleget egy fiatalember előtt, akiről jól tudja, hogy nem habozna ezer veszélyt kiállani, hogy megszerezhesse! Ne gúnyolódjék!

— Kárhozzak el — heveskedett — ha az, amit most mondok, nem igaz. Húsz éves voltam, mint ön most, gazdag voltam, szép voltam, előkelő, a bolondságok bolondságával kezdtem az életet, a szerelemmel, úgy szerettem, ahogy ma már senki; egy ládába bújtam, kitéve magamat a legyilkolás veszélyének, egyetlen csók ígéretéért. Őérte halni többet ért nekem, mint az élet. 1760-ban beleszerettem egy Vendramini hercegnőbe, tizennyolc esztendős volt, férje, Sagredo, harminc, a leggazdagabb szenátorok egyike, őrülten szerette a feleségét. A kedvesem és én, mi ketten ártatlanok voltunk, mint két kerubin, amikor a *sposo*[3] meglesett bennünket, amint szerelemről beszélgettünk; én fegyvertelen voltam, ő fel volt fegyverkezve, de célt tévesztett; ráugrottam, markomba kaptam és kitekertem a nyakát, mint valami csirkének. Szökni akartam Biancával, nem akart velem jönni. Ilyenek az asszonyok! Egyedül mentem; elítéltek, birtokaimat szétosztották örököseim között; de a gyémántjaimat, öt felgöngyölt Tiziano-képet és minden aranyamat magammal vittem. Milánóba mentem, ahol nem zaklattak; az állam nem törődött velem. Mielőtt folytatnám, engedjen valamit megjegyeznem — mondta kis szünet után. — Nem tudom, hogy az anya gondolatai befolyással vannak-e gyermekére a terhesség vagy a fogamzás alatt, annyit azonban tu-

dok, hogy anyám, amíg hordozott, szenvedélyesen szerette az aranyat. Én annyira imádom az aranyat, oly életszükségletem, hogy soha még egy percig sem voltam el nélküle; bomlottan szeretem az aranyat; fiatal koromban mindig volt nálam aranyékszer és két-háromszáz darab arany tallér.

Ezeket mondva, kivett a zsebéből két darab aranypénzt és megmutatta.

— Érzem az arany szagát. Bár vak vagyok, ácsorgok az ékszerészek kirakatai előtt. Ez a szenvedélyem nyakamat szegte. Játszani kezdtem, hogy játszhassak az aranyakkal. Nem voltam fosztogató, engem fosztottak ki, tönkrementem. Mikor nem volt több pénzem, őrült vágy fogott el Bianca után: titokban újra Velencébe mentem, rátaláltam; hat hónapig boldogan éltem, ő rejtett el és ő adott ennem. Boldogan gondoltam arra, hogy így élhetek holtomiglan. A *proveditore*[1] Bianca kegyeit kereste; sejtette, hogy van vetélytársa; Itáliában megérzik az ilyet. Lesett utánunk és ágyban talált bennünket, a gyalázatos! Elképzelheti, hogyan küzdöttünk egymással: nem öltem meg, súlyosan megsebesítettem. Ez a kaland szétzúzta boldogságomat. Ettől a naptól kezdve sohasem láttam többé Biancát. Sok örömben volt részem, XV. Lajos udvarában éltem a leghíresebb dámák között; de sohasem találtam oly bájos és kecses nőt, mint az én drága velencei szerelmem. A proveditore embereit hívta, körülkerítették a palotát, elfoglalták; védtem magam, hogy Bianca szeme előtt haljak meg, aki segíteni akart a proveditore megölésében. Valamikor ez az asszony nem akart velem szökni, de hat hónapi boldogság után együtt akart velem meghalni és több szúrás érte. Öblös köpenyt vetettek rám, abba belegöngyöltek, gondolába cepeltek és egy föld alatti börtönbe vetettek. Huszonkét éves voltam és oly keményen fogtam tőröm megmaradt csonkját, hogy csak az öklömmel együtt engedtem volna elvenni tőlem. Különös véletlen folytán, jobban mondva vigyázatosságtól vezérelve, ezt a vasdarabot elrejtettem egy sarokba, mintha még hasznomra válhatna. Ápoltak. Egyetlen sebem sem volt halálos. Huszonkét éves korában az ember mindent kibír. Le akartak fejezni, de hogy időt nyerjek, betegnek tettettem magam. Azt hittem, hogy a börtönöm a csatornába torkollik, tervem az volt, hogy átfúrom a falat és a csatornán keresztül úszva menekülök, kitéve magam a megfulladás veszélyének.

— Láthatja, hogyan okoskodtam és miben reménykedtem. Valahányszor a börtönőr az ennivalómat hozta, ilyen felírásokat olvastam a falakon, mint: A palota felé, A csatorna felé, A föld alatti helyiségek

felé. Ilymódon egy egész tervrajzot vettem észre, mely maga nem sokat érdekelt és csupán a dózsepalota akkori helyzetére vonatkozott, mivel a dózsepalota akkor még nem is volt befejezve. Azzal a csodás tehetséggel, melyet a szabadság után való vágyakozás gyújt az emberben, sikerült kibetűznöm, ujjaimmal tapogatva a betűket, egy kő arab felírását, melyen ennek a műnek az elkezdője tudatja az utána következőkkel, hogy sikerült két követ kiemelnie az utolsó falrétegből és tizenegy lábnyi mélységben ásott lefelé. Hogy művét folytathassa, a munka közben kivájt kőtörmelékeket és habarcsokat szerteszét kellett szórnia a börtön talaján.

Még ha az őrök vagy az inkvizitorok nem is lettek volna oly biztosak az épület szerkezete tekintetében, melyet csak kívülről kellett őrizni, a föld alatti börtön helyzete, ahová néhány lépcsőfokon kellett lemenni, megengedte, hogy fokozatosan feltöltsék a talajt, anélkül, hogy az őrök észrevennék. Ez a rettentő munka, úgy látszik, hasztalan volt, legalábbis annak, aki belekezdett, mert a mű bevégzetlen volta az ismeretlen halálát hirdette. Hogy önfeláldozása semmibe ne vesszen, ahhoz egy arabul értő fogoly kellett. Én azonban tanultam keleti nyelveket az örmény kolostorban. Egy a kő másik felére írott mondat a boldogtalan sorsáról szólott. Mérhetetlen vagyonának lett az áldozata. Velence szemet vetett a kincseire és magához is ragadta.

Egy hónapra volt szükségem, míg eredményt értem. Míg dolgoztam, a fáradtságtól halálra válva, hallottam az arany csengését, láttam magam előtt az aranyat, kápráztam a gyémántok fényétől!... Ó! Várjon csak!

Egy éjszaka tompult acélom fába ütődött. Megélesítettem a hegyét és lyukat fúrtam vele a fában. Hogy dolgozhassam, hason csúsztam, mint valami kígyó, meztelenre vetkőztem, hogy úgy kaparhassak, mint a vakondok, kezemet előre feszítettem és a követ támasztéknak használtam.

Két nappal azelőtt, mielőtt bíráim elé kellett volna mennem, éjszaka még egy utolsó erőfeszítéssel próbálkoztam. Beleszúrtam a fába és vasam semmi ellenállásra nem talált.

Képzelje meglepetésemet, mikor szememet a lyukra tapasztottam! Egy pince gádorában voltam, ahol a gyenge világosság mellett is észrevehettem egy halom aranyat. A dózse és a tízek tanácsának egyik tagja lenn volt a pincében, hallottam a hangjukat; beszélgetésükből kiderült, hogy a köztársaság titkos vagyona van itt elrejtve, a dózsék ajándékai és a zsákmányok tartalékai, az úgynevezett velencei fillérek, melyeket a hadjáratok jövedelmével megszereztek.

Meg voltam mentve.

Mikor a börtönőr bejött, felszólítottam, hogy segítse szökésemet és jöjjön velem, amit lehet, magunkkal viszünk. Nem habozhatott, velem jött. Egy hajó felvonta vitorláit, hogy Levantéba szállítson bennünket. Minden a legnagyobb óvatossággal történt. Bianca támogatott azokban az intézkedésekben, melyeket bűntársamnak adtam. Hogy gyanút ne keltsünk, úgy határoztunk, Bianca Szmirnában csatlakozik hozzánk. Egy éjszaka megnagyobbítottuk a lyukat és leszállottunk Velence titkos kincsei közé. Micsoda éjszaka! Négy teli hordó aranyat láttam. A szomszédos helyiségben két magasra tornyozott ezüsthalom emelkedett, csupán egyetlen szabad utat engedve a középen, hogy a szobán végig lehessen menni, ahol öt láb magasságból lejtőzött az ezüstpénz. Azt hittem, a börtönőr megbolondul: énekelt, ugrált, nevetett. Cigánykerekeket vetett a pénzben; azzal fenyegettem, hogy megfojtom, ha nem siet vagy zajt üt. Örömében meg se látott egy asztalt, melyen gyémántok villogtak. Én elég ügyesen odaperdültem és teletömtem matrózzubbonyom és nadrágom zsebeit vele. Boldog Isten, még harmadrészét sem vittem magammal. Ennek az asztalnak az alján aranyrudak sápadoztak. Rábeszéltem társamat, hogy annyi zsákot töltsünk meg arannyal, amennyit el bírunk vinni, figyelmeztettem, hogy ez az egyetlen módja annak, hogy idegenben feltűnést ne keltsünk.

— Gyöngyök, drágakövek és gyémántok elárulhatnának bennünket — mondottam.

Bármennyire kapzsiak voltunk is, nem vihettünk többet magunkkal, mint kétezer aranyat, így is hatszor fordultunk meg vele a börtöntől a gondoláig. Az őrt a vízi kapunál tíz arannyal vesztegettük meg, míg a két gondolás azt hitte, hogy a köztársaságot szolgálja. Pitymallatkor útnak indultunk. Mikor kint voltunk a nyílt tengeren és visszagondoltam erre az éjszakára, visszaemlékeztem minden izgalmas próbálkozásomra, mikor képzeletben újra megjelent előttem az a rettentő kincs, ami becslésem szerint legalább harminc millió lehetett ezüstben, húsz millió aranyban, több millió gyémántban, gyöngyben és rubintban, az őrület izgalma lepett meg. Az arany láza rázott.

Kikötöttünk Szmirnában és onnan azonnal Franciaországba vitorláztunk. Alig hogy francia hajóra szálltunk, Isten kegye megszabadított bűntársamtól. Ebben a percben nem is gondoltam ennek a véletlen gaztettnek a jelentőségére, melynek pedig akkor nagyon örültem. Annyira aléltak voltunk, hogy teljesen tompultan álltunk egymás mellett, szót sem beszélve, csupán arra vártunk, mikor leszünk már biztonságban,

hogy kedvünkre élhessünk. Nem csodálható, hogy elszédült. Meglátja, Isten mivel büntetett engem!

Nem nyughattam addig, míg gyémántjaimnak két harmadát el nem adtam Londonban és Amsterdamban és aranyporomat értékpapírokra

nem váltottam. Öt esztendőn keresztül Madridban bujdokoltam; később 1770-ben spanyol néven Párizsba költöztem és a legragyogóbb életet éltem. Bianca meghalt.

Legnagyobb örömeim közben — hatmilliónyi vagyonom volt akkor — vaksággal vert meg az Isten. Nem kétlem, hogy nyomorúságomat a börtönben eltöltött idő, a kövön való munka eredményezte, mindazonáltal az a beteges vágyam, hogy folytonosan aranyat nézzek, látóképességemet annyira megrongálta, hogy szemem elvesztése amúgy is valószínű volt.

Ebben az időben szerelmes voltam egy asszonyba, akivel meg akartam osztani életemet; elmondtam neki nevem titkát. Előkelő családból való nő volt. Én mindent XV. Lajos kegyétől vártam. Bizalmas viszonyba keveredtem ezzel a nővel, aki *madame du Barry*[5] barátnője volt; azt tanácsolta, hogy menjek egy híres londoni szemorvoshoz; de néhány hónapi ottlétünk után ez az asszony faképnél hagyott egyedül a Hyde-parkban, kifosztott minden vagyonomból, nem maradt semmim; mert nevemet, mely kiszolgáltatott volna Velence bosszújának, rejtegetnem kellett, nem kérhettem senki segítségét, mert féltem Velencétől. Nyomorúságomat kihasználták a kémek, akiket ez az asszony rám uszított. Kalandjaim, melyeket elmondhatnék önnek, Gil Blas-szerűek. Megérkezett az ön forradalma. A vakok intézetébe kényszerítettek, oda helyezett az a bestia, miután két esztendeig a Bicêtre-ben őrültként tartott fogva; sohasem ölhettem meg, hiszen nem láttam semmit, ahhoz pedig, hogy bérgyilkost fogadjak, nem volt elég pénzem. Ha börtönőrömet, Benedetto Carpit, halála előtt megkérdeztem volna börtönöm fekvése felől, rátalálhattam volna a kincsre és visszatérhettem volna Velencébe, mikor Napóleon a köztársaságot megsemmisítette...

Mégis, vakságom ellenére is, menjünk el Velencébe! Én meglelem a börtön kapuját, látom majd az aranyat a falon keresztül is, érezni fogom a vizek alatt, ahol el van ásva; mert azok az események, melyek Velence hatalmát megdöntötték, a következők: ennek a kincsnek a titkát Vendramino, Bianca fivére, a dózse, aki úgy reméltem, kibékít a tízek tanácsával, magával vitte a sírba. Írtam az első konzulnak, az osztrák császárnak, egyezséget ajánlottam, mindnyájan elutasítottak mint bolondot! Jöjjön, menjünk Velencébe, kolduskénti megyünk és mint milliomosok, úgy jövünk meg; visszavásároljuk birtokaimat és ön lesz az örökösöm. Varese hercege lesz!

Kábultan hallgattam elbeszélését, mely valósággal költeménnyé vált képzeletemben, ezüstös fejét néztem, a Bastille fekete, holt vízzel telt árkait, Velence csatornái jutottak eszembe és nem válaszoltam. Facino Cane bizonyára azt hitte, hogy én is úgy tekintek rá, mint mindenki más, kicsinylő szánalommal — olyan mozdulatot tett, mely kifejezte egész kétségbeesett bölcseletét.

Beszéde talán felidézte a boldog velencei napokat; megragadta klarinétjét és bánatosan eljátszott rajta egy dalt, egy velencei barcarolát. Visszatért első tehetsége, szerelmes patrícius volt, mint régen. Oly panaszosan hangzott a dal, mint *ének a babiloni vizek fölött.*[6] Szeme könnyel telt meg. Ha kései járókelők mentek a Bourdon körúton, kétségkívül

megálltak, hogy hallják e hontalan utolsó imáját, utolsó fájdalmát egy bitang névnek, mellyel Bianca emléke ölelkezett. De az arany hamarosan ismét fölébe kerekedett, és baljós szenvedélye kioltotta az ifjúság felvillanó tüzét.

—. Mindig látom magam előtt a kincset — mondta — mind ébren, mind álmomban, sétálok a szikrázó gyémántok között, nem vagyok annyira vak, mint gondolja; arany és gyémánt világítja be éjszakámat, az utolsó Facino Cane éjszakáját. Mert címeimet a Memmik öröklik. Hatalmas Isten! A gyilkost hamar elérte büntetése! Ave Mária...

Néhány imádságot mormogott, miket nem értettem.

— Elmegyünk Velencébe! — mondtam neki, amikor felállott.

— Végre találtam egy embert! — kiáltotta lángban égő arccal.

Karomat nyújtottam és elkísértem. A vakok intézetének kapuja előtt megszorította a kezemet. Éppen akkor jött arra néhány torkaszakadtából kurjongató korhely.

— Holnap indulunk? — kérdezte az öreg.

— Mihelyt lesz hozzá elegendő pénzünk.

— Gyalog is mehetünk, én kéregetek... erős vagyok és az arany megfiatalít.

Facino Cane meghalt azon a télen, két hónapi betegség után. Szegény feje hurutot kapott.

CADIGNAN HERCEGNÉ TITKAI

A júliusi forradalom csapásai sok olyan főúri vagyont tettek tönkre, melyeket az udvar tartott fenn, és Cadignan hercegné nagy ügyesen a politikai események rovására írta pazarlásából eredő teljes anyagi romlását. A herceg a királyi családdal együtt ment el Franciaországból és Párizsban hagyta feleségét; a hercegasszony anyagi biztonságát a férj távolléte adta, mert az adósságok, amelyeknek fedezésére az eladható birtokok ára nem látszott elegendőnek, csak a herceget terhelték. A hitbizomány minden jövedelmét zárolták. Egyszóval ennek a nagymúltú családnak az ügyei ugyanolyan rosszul álltak, akárcsak az idősebb Bourbon-ágé.[1]

Ez az asszony, akit oly nagyon ünnepeltek, amíg a Maufrigneuse hercegné nevet viselte, bölcsen elhatározta, hogy teljes visszavonultságban fog élni; azt akarta, hogy elfelejtsék. Párizsban az események oly szédületes iramban kergették egymást, hogy Maufrigneuse hercegné, aki a Cadignan hercegi névbe temetkezett el, hamarosan szinte ismeretlen lett, hiszen az új szereplőknek, akiket a júliusi forradalom vetett a színre, sejtelmük sem volt erről a névváltoztatásról.

A *duc* cím Franciaországban megelőz minden rangot, a másik hercegi címet: a *prince*-t is, bár a heraldika[2] tudományában, ha mentes minden álokoskodástól, a címek semmit sem jelentenek, és a nemesemberek teljesen egyenjogúak. Ezt a csodálatos egyenlőséget a francia királyi ház hajdanában gondosan fenntartotta; még napjainkban is megvan, legalább is névleg — s példázza az az igyekezet, hogy a királyok egyszerű grófi címet adnak gyermekeiknek. I. Ferenc ennek a hagyománynak szellemében járt el, amikor megsemmisítette a címek ragyogását, amellyel a fenségében büszkélkedő V. Károly ruházta fel magát, így írván alá V. Károlynak küldött levelét: *Ferenc, Vanves ura.* XI. Lajos még ezen is túltett, leányát egyszerű köznemeshez, Pierre de Beaujeu-höz adta fele-

ségül. XIV. Lajos annyira megzabolázta a feudális rendszert, hogy a királyságban a *duc* hercegi cím lett a főúri osztály legmagasabb és legirigyeltebb méltósága. Van azonban Franciaországban néhány család, akik bár a *prince* címet viselik — ezzel a ranggal valaha hatalmas javadalmak jártak — előkelőbbnek számítanak, mint a *duc*-rangúak, ezekhez a kivételes családokhoz tartozik a Cadignan-ház — amelyben az elsőszülött fiú a Maufrigneuse hercegi rangot viseli, míg a többit egyszerűen Cadignan lovagnak hívják. Akárcsak a Rohan-család két hercegi sarjának, a Cadignan hercegeknek is joguk volt arra, hogy trónon üljenek otthonukban; apródokat és nemesurakat tarthattak szolgálatukban.

Erre a magyarázatra szükség van egyrészt azért, hogy elkerüljük a tudatlanok ostoba kritikáját, másrészt pedig, hogy lerögzítsük egy világnak a nagyságát, amelyről azt mondják, letűnőben van, s amelyet annyi ember támad anélkül, hogy megértené. A Cadignannok címere: *arany mezőben öt fekete tőrmarkolat egybefogva*, MEMINI[3] jelszóval, zárt koronával, amelyen nincs se címertartó, sem orrjegy. Manapság, amikor oly sok idegen özönlik Párizsba, és a heraldika tudományában jóformán teljes a tájékozatlanság, a *prince* hercegi cím kezd divatba jönni. Az igazi *prince*-ek adományozott birtokkal rendelkeznek és a fenség megszólítás illeti meg őket. Az a körülmény, hogy a francia nemesség lefitymálta a *prince* címet és azok az okok, amelyek miatt XIV. Lajos a *duc* rangot részesítette előnyben, megakadályozták, hogy Napóleon hercegeinek kivételével fenségnek szólítsák azt a néhány *prince* családot, amely Franciaországban még megvan. Ez a magyarázata annak, hogy a Cadignan hercegek névlegesen a kontinens többi *prince*-ei mögött maradnak.

A Saint-Germain negyed előkelő társasága pártfogolta a hercegasszonyt tisztelő tapintatból a neve iránt — ez a név azok közé tartozik, amelyeket mindig tisztelni fognak — pártfogolta balsorsa miatt, melynek okairól már nem beszéltek, és szépsége miatt: a hajdani fényűzésből csak ez maradt meg. Az előkelő társaság, melyben egykor ott ragyogott, hálás volt neki azért, hogy apácaként valósággal eltemette magát otthonában. Ez a tapintatos eljárás a hercegnének óriási áldozatába került, nagyobba, mint bármely más nőnek.

Franciaországban a kivételes eseményeknek oly erős a lelki visszhangja, hogy a hercegasszony visszavonulásával újra elnyerte mindazt, amit fénykorában a közvélemény előtt talán elveszített. Csak egy barátnőjével, d'Espard márkinéval érintkezett, de nála is kerülte a nagy társaságot és az ünnepségeket. A hercegasszony és a márkiné a kora dél-

előtti órákban szinte titokban szoktak találkozni. Ha a hercegné a barátnőjével ebédelt, a márkiné senkit sem fogadott. D-Espard márkiné viselkedése egyenesen csodálatra méltó volt: első emeleti páholyát az Olasz Színházban[4] zárt földszinti páholyra cserélte fel, így Cadignan hercegné észrevétlenül jelenhetett meg a színházban és távozásakor senki sem ismerte fel. Kevés asszonyban lett volna ilyen lelki finomság: megfosztani magát attól a gyönyörűségtől, hogy bukott vetélytársnőjét uszályhordozójaként maga után vonszolja és jótevőjeként szerepeljen.

A hercegasszony ily módon mentesült attól, hogy pazarul költséges ruhákat csináltasson, s titokban járt a márkiné kocsiján, amelyet nyilvánosan nem fogadhatott volna el. Soha senki nem derítette ki, miért viselkedik így d'Espard márkiné a hercegnével, magatartása azonban nagyszerű volt, s hosszú időn át temérdek kisebb megnyilvánulás kísérte, amelyek egyenként semmiségeknek látszottak, de együttesen lenyűgözően hatottak. 1832-ben már három esztendő hava hullott Maufrigneuse hercegné kalandjaira, és annyira megfehérítette őket, hogy ugyancsak meg kellett erőltetni az emlékezetét annak, aki fel akarta idézni előző élete fontos eseményeit. Abból a királynőből, akit annyi udvaronc rajongott körül, s akinek könnyelműségeiről több regényt lehetett volna írni, egy harminchat éves, elbűvölően szép asszony maradt; de bátran mondhatta magát harmincnak, bár egy tizenkilenc éves fia volt — Georges de Maufrigneuse herceg, szép, mint Antinous[5], szegény, mint Jób — akire bizonyára óriási sikerek vártak, s akit anyja mindenképpen gazdagon akart megházasítani. Talán ez a terv volt a titkos oka, hogy a hercegné oly bizalmas barátságot tartott fenn a márkinéval, akinek fogadótermét egész Párizsban a legelőkelőbbnek tartották, s ahol majd a gazdag örökösnők közül szemelhet ki feleséget fia számára. A hercegné úgy gondolta, hogy fia házasságkötésére öt év múlva kerül majd sor, öt sivár magányban eltöltött esztendő múlva, mert ahhoz, hogy előnyös házasságba vezesse fiát, önnön viselkedésén a feddhetetlenség fémjelzésének kell ragyognia.

A hercegasszony a Miromesnil utcában lakott, egy kis magánpalota földszintjén, szerény bérű lakásban. A régi pompa maradványaiból rendezkedett be. Lakása a nagyvilági hölgy eleganciáját árasztotta. Szép, felsőbbrendű életre valló holmik vették körül. Kandallója felett gyönyörű miniatür, X. Károly[6] arcképe, Madame de Mirbel festette, s alatta bevésve ezek a szavak: *A király ajándéka;* párhuzamosan Madame[7] arcképe, aki oly kitüntetően jóságos volt a hercegnéhez. Egy asztalon értékes album ékeskedett, nem merte volna kirakni egyetlen polgárasz-

szony sem azok közül, akik manapság ott trónolnak zajos ipari világunkban. Ez a vakmerőség nagyszerűen jellemezte a hercegnét. Az albumban arcképek voltak, s köztük a hercegasszonynak vagy harminc bizalmas barátja, akiket a társaság szeretőinek mondott. „Ez a szám rágalom; de vagy tízre mégis rúg a számuk" — jelentette ki a csípős nyelvű d'Espard márkiné. Maxime de Trailles, Marsay, Rastignac, d'Esgrignon márki, Montriveau tábornok, Ronquerolles és Ajuda-Pinto márki, Galathionne herceg, a fiatal Grandlieu hercegek, Rhéthoré és a szép Lucien de Rubempré meg a fiatal Sérizy gróf arcképeit a leghíresebb művészek örökítették meg hízelgő ecsetvonásokkal. Mivel a hercegné ebből a gyűjteményből mindössze két vagy három személy látogatását fogadta, az albumot tréfásan „félrelépései gyűjteményének" nevezte. A balsors jó anyát nevelt ebből az asszonyból. A Restauráció[8] tizenöt esztendeje alatt sokkal többet szórakozott, semhogy fiával törődhetett volna; de amikor elmenekült a visszavonultságba, ez az előkelő egoista hölgy úgy vélte, hogy határtalan anyai szeretete miatt majd feloldozzák múltja alól az érzékeny lelkű emberek, akik a jó anyának mindent megbocsátanak. Annál is inkább szerette fiát, mert nem volt senki más, akit szeressen.

Georges de Maufrigneuse egyébként olyan ifjú, akire egy anya büszke lehet; a hercegasszony semmi áldozatot nem sajnált érte; istállót meg kocsiszínt bérelt neki, e helyiségek felett lakott Georges a félemeleten, három gyönyörűen berendezett utcai szobában; a hercegné sok mindent megtagadott önmagától, hogy fiának hátaslovat tarthasson meg egy másik lovat könnyű kocsival és egy kisinast. Neki magának a szobalányán kívül csak egy szakácsnéja volt, egyik régi konyhalánya. A fiatal herceg kisinasának ez idő tájt meglehetősen nehéz volt a szolgálata. Toby, a megboldogult Beaudenord egykori inasa — ezt a nevet ragasztotta az előkelő társaság a tönkrement ficsúr neve mellé — huszonöt éves korában is mindössze tizennégynek látszott, s neki kellett gondozni a lovakat, rendben tartani a nyitott meg csukott kétkerekű kocsit, kísérni gazdáját, takarítani a lakást s a hercegné előszobájában tartózkodni, hogy bejelentse a vendéget, ha asszonya történetesen látogatót fogadott. Ha meggondoljuk, ki volt a Restauráció alatt a szép Maufrigneuse hercegné, Párizs egyik királynője, ragyogó királynője, akinek fényűző életmódja talán a leggazdagabb, legdivatosabb londoni nőkét is túlszárnyalta, akkor volt valami megható abban, hogy most a Miromesnil utcai kis lakásban lakik, csak néhány lépésnyire hatalmas palotájától, amelynek fenntartására semmilyen vagyon nem elegendő, s amelyet lerombolt a spekuláció kalapácsa. Az az asszony, akit harminc tagú személyzet is alig

bírt megfelelően kiszolgálni, akinek Párizsban a legszebb fogadótermei voltak, a legbájosabb lakosztályai, aki oly gyönyörű estélyeket adott, most mindössze öt szobában lakott: előszoba, ebédlő, szalon, hálószoba meg egy öltöző szoba és egész személyzete két cselédlány.

— Ó! Csodálatra méltó, amit a fiáért tesz — mondta az elegáns könnyedséggel pletykázó d'Espard márkiné — és csodálatraméltósága mentes minden fellengzősségtől; igen, ő boldog. Ki hitte volna, hogy ez a könnyelmű nő ilyen elhatározásra szánja el magát és így kitart mellette; a mi jó érsekünk is bátorította, jóságosan viselkedett vele és rávette az öreg Cinq-Cygne grófnét, hogy látogassa meg a hercegnét.

Ismerjük el egyébként, királynőnek kell lenni ahhoz, hogy valaki lemondjon és méltóságosan vonuljon le arról a magas helyről, amely sosem veszett el teljesen számára. Csak azok siránkoznak, mikor megbuknak, akik tudják, hogy önmagukban senkik és semmik; vagy pedig elégedetlenkednek és a múltat emlegetik, mely soha nem tér vissza, sejtve, hogy az ember kétszer nem kapaszkodhat fel. A hercegné azelőtt megszokta, hogy virágok közt éljen; emelték szépségét, mert virág volt ő maga is, nem lehetett más hasonlatot találni rá — most le kellett mondania a drága virágokról, de jól megválasztotta földszinti lakását; onnan gyönyörködött a cserjékkel teli szép kis kertben, és az örökké zöld pázsit felvidította békés visszavonultságában. Körülbelül 12 000 frank évjáradéka volt; ez a szerény jövedelem két forrásból eredt: egy évenkénti segélyből, amelyet az öreg Navarreins hercegné, a fiatal herceg apai nagynénje küldött mindaddig, amíg a herceg meg nem házasodik, és abból a segélyből, amelyet d'Uxelles hercegnétől kapott, aki birtokán élt eltemetkezve s takarékoskodott, ahogy csak az öreg hercegnék tudnak takarékoskodni, akiktől még Harpagon is tanulhatna.

Cadignan herceg külföldön élt, mindig rendelkezésére állt száműzött urainak, megosztotta velük balsorsukat, s önzetlen odaadással szolgálta őket; alighanem ő volt a legértelmesebb azok között, akik a királyi családot körülvették. Cadignan herceg állásfoglalása még mindig támogatást adott Párizsban élő feleségének. Az a tábornok, akinek az afrikai hódításokat köszönhetjük[9], a hercegné lakásán tartott megbeszéléseket a legitimista vezetőkkel, az idő tájt, amikor Madame szervezkedéssel próbálkozott a Vendée-ban. Ennyire sikerült a hercegnének homályban maradnia, nehéz helyzete miatt ennyire nem gyanakodott rá a kormány!

Mikor a hercegné látta, hogy közeledik a szerelem szörnyű csődje, a negyven éves kor, amelyen túl oly keveset várhatnak már a nők, belevetette magát a filozófia birodalmába. Olvasott, ő, aki tizenhat éven át

a lehető legerősebben viszolygott minden komoly dologtól. Az irodalom és a politika manapság azt jelenti a nőknek, mint hajdanában az ájtatoskodás, igényeiknek ez az utolsó menedéke. Az előkelő körökben az a hír járta, hogy Diane könyvet akar írni. Mióta a hercegné elbűvölő szép asszonyból szellemes asszonnyá hervadt, addig is, amíg teljesen el nem hervad, elérte azt, hogy megtiszteltetésnek számított, ha valakit fogadott, s a megtiszteltetés a kitüntetett személyt rendkívüli módon kiemelte. E foglalatosságok fedezékében sikerült félrevezetnie Marsay-t, első szeretőinek egyikét, aki a legbefolyásosabb alakja volt annak a polgári politikának, amely 1830 júliusában került uralomra; a hercegné néha esteli órákban fogadta őt, s közben a tábornagy és még néhány legitimista halkan tanácskozott a hálószobájában az ország visszahódításáról, ami nem sikerülhet az eszmék igénybevétele nélkül, csakhogy az összeesküvők a sikernek éppen erről a tényezőjéről feledkeztek meg. A szép asszonynak szép kis bosszúja volt ez; gúnyt űzött a miniszterelnökből, spanyolfalként használta fel a saját kormánya elleni összeesküvésben. Ezt a *Fronde*[10] legnagyobb napjaihoz méltó kalandot írta meg a hercegné a világ legszellemesebb levelében, amelyben beszámolt az ügyek folyásáról *Madame*-nak. Maufrigneuse herceg elment Vendée-be és vissza is jött anélkül, hogy bajba keveredett volna, bár kivette a részét Madame összeesküvésének veszélyeiből, aki sajnos hazaküldte őt akkor, amikor az ügy elveszettnek látszott. A fiatalember odaadó ébersége talán meghiúsíthatta volna az árulást. Bármilyen nagy hibákat követett is el Maufrigneuse hercegné a polgári világ szemében, fia viselkedése kétségkívül mindezeket helyrehozta a főúri világ előtt. Nemes és nagy tett, hogy egyetlen fiának, egy történelmi család utolsó sarjának életét kockáztatta. Akadnak úgynevezett ügyes emberek, akik magánéletük botlásait politikai szolgálataikkal teszik jóvá, vagy fordítva; Cadignan hercegné magatartásában azonban semmi számítás nem volt. És lehetséges, hogy akik hozzá hasonlóan viselkednek, éppoly kevéssé teszik számításból. Ezek az ellentmondások felerészben az eseményekkel magyarázhatók.

1833 május elejének egyik szép napján, délután két óra tájt, d'Espard márkiné és a hercegasszony körbejárt, nem mondhatjuk, hogy sétált, abban az egyetlen fasorban, amely a kert pázsitját szegélyezte. A napfény már kezdett kihúzódni a kertből, a falakról visszaverődő sugarak átfűtötték a virágoktól illatos levegőt; a virágokat a márkiné küldte ajándékba.

— Marsayt nemsokára elveszítjük — mondta d'Espard márkiné a hercegasszonynak — s vele együtt eltűnik majd Maufrigneuse herceg

karrierjével kapcsolatos utolsó reménység is; ez a nagy politikus újra beleszeretett önbe, amióta olyan ügyesen vezeti az orránál fogva.

— A fiam sohasem fog behódolni a királyi család fiatalabb ágának — válaszolta a hercegné — még akkor sem, ha éhen pusztulna, akkor sem, ha nekem kellene dolgoznom érette. Egyébként Berthe de Cinq-Cygne nem viseltetik ellenszenvvel iránta.

— A gyermekek és az apák kötelezettségei — jelentette ki d'Espard márkiné — nem azonosak...

— Ne beszéljünk erről — mondta a hercegné. — Éppen elég lesz, ha nem tudom rábírni Cinq-Cygne márkinét, hogy elvetessen a fiammal egy vasgyáros kisasszonyt, ahogy a kis d'Esgrignon tette!

— Szerette ön d'Esgrignont? — kérdezte a márkiné.

— Nem — jelentette ki a hercegné komoly hangon. — D'Esgrignon naivitása afféle vidékies ostobaság volt, s erre egy kissé túl későn, vagy ha úgy tetszik, túl korán jöttem rá.

— És Marsay?

— Úgy játszott velem, mint valami babával. Oly fiatal voltam! Sohasem szeretjük azokat a férfiakat, akik oktatóink, nagyon is sértik apró hiúságainkat.

— És az a szerencsétlen kis alak, aki felakasztotta magát?

— Lucien? Szép volt, mint Antinous és nagy költő, őszintén szerettem, boldog lehettem volna vele. De beleszeretett egy rosszhírű nőbe és én átengedtem őt Sérizy grófnénak... Vajon átengedem-e, ha igazán szeretett volna?

— Milyen megdöbbentő, hogy egy Esther keresztezhette a maga útját!

— Szebb volt, mint én — mondta a hercegné. — Idestova három éve élek teljes magányosságban — folytatta kis szünet után — és hát ez a nyugalom egyáltalán nem keserves. Csak magának merem megmondani, hogy itt boldognak éreztem magam. Untam már az imádókat, fáradt voltam és kielégületlen, az érzések csak felületesen érintettek, nem hatoltak a szívem mélyére. A férfiakat, akiket megismertem, jelentéktelenekneknek, silányaknak, felületeseknek találtam; egyikük sem nyújtott semmi meglepőt, nem volt bennük se tisztaság, se nagyság, se lelki finomság. Szerettem volna olyan emberrel találkozni, akit tisztelhetek.

— Közös hát a sorsunk, kedves barátnőm? — kérdezte a márkiné. — Maga sem találkozott soha a szerelemmel, miközben kereste?

— Soha — felelte a hercegné, és kezét a márkiné karjára tette.

Leültek egy durván ácsolt padra, a virágzó jázminbokrok alá. Mind-

ketten olyan szavakat mondtak az előbb, amelyek ünnepélyesen hangzanak az ő korukbeli asszonyok szájából.

— Talán engem is, akárcsak önt — folytatta a hercegné — jobban szerettek, mint a többi nőt, és annyi kaland között, érzem, nem ismertem meg a boldogságot. Sok esztelenséget követtem el, de valamennyinek célja volt, s ez a cél egyre távolodott, ahogy közeledtem felé! Megöregedett szívemben még érintetlen ártatlanságot érzek. Igen, annyi tapasztalás alatt ott lappang az első szerelem, amely még most is kiszolgáltatna a férfiaknak; fáradtan és megtépázottan is fiatalnak és szépnek érzem magam. Szerethetünk boldogság nélkül is, és van úgy, hogy boldogok vagyunk, bár nem szeretünk; de szeretni és boldognak lenni, egyesíteni ezt a két hatalmas emberi gyönyörűséget, csoda. Az én életemben ez a csoda még nem történt meg.

— Az enyémben sem — mondta d'Espard márkiné.

— Magányomban egyre rám nehezedik a szörnyű bánat; szórakoztam, de sohasem szerettem.

— Milyen megdöbbentő ez a titok — kiáltott fel a márkiné.

— Ó, kedves barátnőm — felelt a hercegasszony — ezeket a titkokat csak egymásnak vallhatjuk be, egész Párizsban senki se hinné el nekünk.

— És — folytatta a márkiné — ha nem lennénk túl a harminchaton mindketten, talán egymásnak se vallanánk be...

— Hát igen, fiatal korában az ember hajlamos az ostoba elbizakodottságra — mondta a hercegasszony. Néha azokra a pénztelen fiatalemberekre hasonlítunk, akik tüntetőleg babrálnak a fogpiszkálóval, mert el akarják hitetni magukról, hogy jól ebédeltek.

— Hát igen, ide jutottunk — mondta megejtő bájossággal d'Espard márkiné, és szavait a tudatos ártatlanság elbűvölő mozdulatával kísérte. — S azt hiszem, mindkettőnkben van annyi életerő, hogy elégtételt szerezzünk magunknak.

— Mikor a napokban említette nekem, hogy Beatrix elutazott Contival, egész éjjel ezen tűnődtem — mondta a hercegné rövid hallgatás után. — Bizonyára nagyon boldog lehet, hogy így feláldozta társadalmi helyzetét, jövőjét, és egyszer s mindenkorra lemondott a társaságról!

— Beatrix ostoba kis teremtés — jelentette ki komolyan d'Espard márkiné. — Touches kisasszony oda volt az örömtől, hogy megszabadult Contitól. Beatrix nem is sejtette, hogy Conti jelentéktelensége mennyire kiviláglott, mikor ez a felsőbbrendű nő lemondott róla, s egy pillanatig sem próbálta védelmezni állítólagos boldogságát.

— Akkor hát Beatrix szerencsétlen lesz?

— Máris az — felelte d'Espard-né. — Mért kellett a férjét otthagynia? Egy nő ezzel csak a saját tehetetlenségét bizonyítja be.

— Tehát úgy hiszi, Madame de Rochefide nem azért tette, hogy zavartalanul élvezhesse az igazi szerelmet, azt a szerelmet, amelynek öröme csak puszta álom a mi számunkra?

— Nem, ő Beauséant grófnét és Langeais hercegnét majmolta, akik — négyszemközt bevallhatjuk — egy kevésbé közönséges században nagy egyéniségek lettek volna, mint egyébként ön is, s mint La Vallière, Montespan, Diane de Poitiers, vagy d'Étampes hercegné és Châteauroux hercegné[11] meg a hozzájuk hasonlóak.

— S ha nem ez a király volna, kedves barátnőm. Ó, ha felidézhetném ezeket az asszonyokat, és megkérdezhetném tőlük, vajon . . .

— De hiszen — vetette közbe a márkiné — nem kell a halottakhoz fordulni, ismerünk mi élő asszonyokat is, akik boldogok. Több mint húsz alkalommal beszélgettem bizalmasan erről a kérdésről Montcornet grófnéval, aki tizenöt év óta a világ legboldogabb asszonya a kis Émile Blondet mellett, nincs közöttük semmi csalás, semmi titkolózás, ma is úgy élnek, mint az első napon; de beszélgetésünket mindig megzavarták és félbeszakították a legérdekesebb pillanatokban. Azoknak a hosszantartó kapcsolatoknak, mint amilyen a Rastignacé és Nucingen bárónéé, meg mint az ön unokanővérének, Madame de Camps-nak szerelme az ő Octave-jával, van egy titka, s ezt a titkot mi nem ismerjük, drága barátnőm. A világ megadja nekünk azt a roppant megtiszteltetést, hogy a régensherceg udvarába illő romlott nőknek tart bennünket, pedig mi ártatlanok vagyunk, akárcsak két kis zárdai növendék.

— Ez az ártatlanság boldoggá tenne — kiáltott fel gúnyosan a hercegasszony — de a mi ártatlanságunk sokkal rosszabb, s joggal érezhetjük magunkat megalázva. Hát igen! Sajgó keserűségünket felajánljuk majd Istennek, hogy vezekeljünk meddő próbálkozásainkért; mert nem valószínű, kedves barátnőm, hogy a hervadás idején megtaláljuk azt a szép virágot, amely tavasszal és nyáron nem virult nekünk.

A márkiné kis ideig eltűnődött a múlton, aztán így folytatta: — Nem is ez a lényeg. Még elég szépek vagyunk ahhoz, hogy szerelmet ébresszünk, de soha senkit sem fogunk meggyőzni ártatlanságunkról és erényünkről.

— Hiszen ha hazugság lenne, rögvest különböző magyarázatok erősítenék a hitelét. Ízlésesen tálalva szolgálnák fel, úgy, hogy hihető legyen, s elfogyasztanák, mint az ízes gyümölcsöt; de próbáljuk elhitetni az igazságot! Ó! A legnagyobb emberek is belebuktak ebbe — tette hozzá a hercegnő, s finom mosolyát csak Leonardo da Vinci ecsete tudta volna visszaadni.

— Az ostobáknak néha sikerül igazán szeretni — mondta a márkiné.

— Csakhogy ehhez még az ostobák sem elég együgyűek — jegyezte meg a hercegné.

— Igaza van — nevetett a márkiné — de mi ne keresgéljünk se az ostobák, se a tehetségesek között. Ilyen probléma megoldásához lángész kell nekünk. Csak a lángészben van meg a gyermek hite, a szerelem áhítata, és örömest tűri, hogy port hintsenek a szemébe. Gondoljon Canalisra és Chaulieu hercegnére. Ha mi ketten találkoztunk is lángeszű férfiakkal, talán nagyon távol maradtak tőlünk, nagyon belemerültek a munkába, mi pedig nagyon léhák voltunk és sodródtunk a szórakozás árjában, nagyon is sodródtunk, nagyon is le voltunk kötve.

— És én mégis szeretném megismerni az igazi szerelem gyönyöreit, mielőtt elhagynám ezt a világot — kiáltott fel a hercegné.

— Szerelmet ébreszteni, az semmi — mondta a márkiné — érezni kell. Sok nőt ismerek, aki csak ürügye egy szenvedélynek, ahelyett, hogy oka és egyszersmind okozata lenne.

— Az utolsó szerelem, amelyet ébresztettem, szent és tiszta érzés volt — mondotta a hercegasszony — s beteljesüléshez vezethetett volna. A véletlen akkortájt elém hozta a nekünk rendelt felsőbbrendű férfit, akit oly nehéz hatalmunkba keríteni, mert több a szép asszony, mint a lángeszű férfi. De az ördög beleártotta magát.

— Beszélje el, drága barátnőm, hiszen ez újdonság nekem.

— Az 1829-es esztendő telének derekán figyeltem fel erre a szép

szerelemre. Péntekenként ott láttam az Operában, az első sorokban, mindig ugyanazon a helyen, egy harminc év körüli fiatal férfit, aki csak az én kedvemért jött; lángoló tekintettel nézett engem, de szeme gyakran elborult, talán a köztünk levő távolság miatt, talán azért, mert nem számíthatott sikerre nálam.

— Szegény fiú! A szerelmes férfi nagyon buta tud lenni — mondta a márkiné.

— Felvonásközökben mindig ott lézengett a folyosón — mondta tovább a történetet a hercegné még egyre mosolyogva a csípős baráti megjegyzésen, amellyel a márkiné félbeszakította — aztán egyszer vagy kétszer odatapasztotta arcát a szemközti páholy ablakához, hogy lásson engem, vagy hogy én lássam őt. Ha valaki bejött hozzám, észrevettem, amint ott silbakolt az ajtó előtt, ilyenkor egy futó pillantást vethetett rám; végül már ismert mindenkit a társaságomból, s árnyékként követte őket, mikor a páholyomba jöttek, azért a kiváltságért, hogy a kinyíló ajtón át betekinthessen. A szegény fiú bizonyára hamarosan megtudta, hogy ki vagyok, mert látásból ismerte Maufrigneuse herceget és az apósomat. Ettől az időtől fogva rejtélyes ismeretlenemet mindig ott találtam az Olasz Színházban az első sorokban, ahonnan önfeledt elragadtatással bámult engem; mondhatom, szép látvány volt. Mikor a közönség kitódult az Operából vagy az Olasz Színházból, ott állt a tömegben, mintha a földbe gyökerezett volna: lökdösték, de ő meg se moccant. A szeme elborult, ha valamelyik udvarlóm karján megpillantott. Egyébként sem szóban, sem írásban nem közeledett hozzám és kerülte a feltűnést. Ugye, elismeri, hogy ez jó modorra vall. Néha, mikor reggelfelé hazatértem a palotámba, ott találtam az emberemet, ült a kapu sarokkövén. Ennek a hűséges szerelmesnek nagyon szép szeme volt, bajuszt és pofaszakállt viselt, s állát sűrű, hosszú, legyezőalakú szakáll borította; a szakállerdőből csak fehér arccsontja meg szép homloka fehérlett ki — szóval valóságos antik fej. A herceg — hiszen tudja — a júliusi napokban a Tuileriák Szajna parti részét védte. Este, mikor már minden elveszett, visszatért Saint-Cloud-ba. „Kedvesem — így szólt hozzám — kis híján megöltek úgy négy óra tájt. Az egyik felkelő célbavett a fegyverével, de egy hosszú szakállú fiatalember — akit, úgy vélem, láttam már az Olasz Színházban, s aki a támadást vezette — félrelökte a puskacsövet." A lövés mást talált, az ezred egyik őrmesterét, aki két lépésre volt a férjemtől. A fiatalember ezek szerint köztársaságpárti lehetett. 1831-ben, mikor ideköltöztem, itt találkoztam vele, a falnak támaszkodva állt; úgy tetszett nekem, hogy örül a szerencsétlenségemnek, melytől talán azt

remélte, hogy közelebb hoz bennünket egymáshoz; de a Saint-Merry-i eset óta nem láttam többé: ott esett el. Lamarque tábornok temetése[12] előtti napon a fiammal együtt sétáltam, s az én köztársaságpártim követett bennünket, hol mögöttünk ment, hol meg előttünk, a Madeleine templomtól a Panoramas közig, ahová igyekeztünk.

— Csak ennyi volt az egész? — kérdezte a márkiné.

— Ennyi — felelt a hercegné. — Ah, igen! Azon a reggelen, mikor Saint-Merryt bevették, egy kisfiú akart velem beszélni, mindenáron csak velem, s átadott egy közönséges papírra rótt levelet, amelyet az ismeretlen írt alá.

— Mutassa meg — mondotta a márkiné.

— Nem, drágám. Nem sérthetem meg a titkát; e férfi szívében oly nagy és szent volt a szerelem. Még ma is elszorul a szívem, ha erre a rövid és szörnyű levélre gondolok. Ez a halott férfi több érzést kavar fel bennem, mint valamennyi élő, akiket kitüntettem. Ott kísért gondolataimban.

— A neve? — kérdezte a márkiné.

— Ó, egészen mindennapi név, Michel Chrestien.

— Jó, hogy megmondta nekem — kiáltott fel d'Espard márkiné — sokat hallottam róla. Ezt a Michel Chrestient egy híres emberhez, Daniel d'Arthezhez fűzte barátság; d'Arthezzel maga már meg akart ismerkedni, ő minden télen egyszer-kétszer el szokott látogatni hozzám. Chrestiennak, aki valóban elesett Saint-Merrynél, sok barátja volt. Azt hallottam, hogy ő is azok közé a nagy politikusok közé tartozott, akiknek — akárcsak Marsay-nak — csupán az alkalom léggömbjére van szükségük, hogy felemelkedjenek és egyszeribe azzá váljanak, amivé lenniök kell.

— Akkor hát jobb, hogy meghalt — mondta a hercegné, s gondolatait bánatos arckifejezéssel leplezte.

— Akar valamelyik este találkozni d'Arthezzel nálam? — kérdezte a márkiné. — Elbeszélgethetnek erről a hazajáró lélekről.

— Szívesen, kedves barátnőm.

E beszélgetés után néhány nappal Blondet és Rastignac, akik jól ismerték d'Arthezt, megígérték a márkinénak, hogy elviszik hozzá vacsorára. Ez az ígéret elhamarkodott lett volna, ha nem említik meg a hercegasszony nevét; hiszen a vele való találkozás nem lehetett közönyös a nagy író számára.

Daniel d'Arthez egyike azoknak a ritka embereknek, akik napjainkban a nemes jellemet nagy tehetséggel egyesítik magukban; még nem tett szert arra a népszerűségre, amely műveiért megillette, de övé volt

a tisztelő megbecsülés, a kiváltságos lelkek legnagyobb elismerése. Hírneve bizonyára nőni fog még, de abban az időben a hozzáértők véleménye szerint, már elérte a tetőpontját: olyan író ő, aki előbb vagy utóbb igazi helyére kerül, s onnét többé nem mozdul el. Ez a vagyontalan nemesember megértette, hogy kora személyes példát követel. Hosszú időn át küzdött a párizsi arénában gazdag nagybátyja akarata ellenére, aki olyan ellentmondásból, amelyet csak a hiúság próbál igazolni, először hagyta, hadd szakadjon rá a súlyos nyomor, később pedig a híres emberre rátestálta azt a vagyont, amelyet az ismeretlen írótól könyörtelenül megtagadott. Ez a hirtelen fordulat egyáltalán nem változtatta meg Daniel d'Arthez életmódját: az antik korhoz méltó egyszerűséggel folytatta munkáját, sőt újabbat is vállalt, amikor a jobboldal képviselőjeként bevonult a parlamentbe. Amióta híres ember lett, időnként eljárt a társaságba. Egyik régi barátja, Horace Bianchon, a kiváló orvos, megismertette őt Rastignac báróval, az államtitkárral, Marsay barátjával. Ez a két politikus elég nemeslelkűséget tanúsított, mikor beleegyezett, hogy Daniel és Horace meg Michel Chrestien néhány jó barátja kihozhassák a köztársaságpárti férfi holttestét Saint-Merry templomából, s megadják neki a végtisztességet. D'Arthez bizonyos hálát érzett Rastignac iránt ezért a szolgálatáért, hiszen ellentétben volt a kor rideg köztársasági szellemével, annak a kornak a felfogásával, amelyben a politikai szenvedélyek oly hevesen robbantak ki. Az államtitkár és a híres miniszter ügyes politikus létükre ki is használták ezt a körülményt: megnyerték maguknak Michel Chrestien néhány barátját, akik egyébként nem követték Chrestien politikai felfogását; ezek az emberek csatlakoztak az új kormányhoz. Egyikük, Léon Giraud először államtanácsi előadó, később pedig államtanácsos lett. Daniel d'Arthez teljesen a munkának szenteli életét, társaságba csak nagy ritkán jár, olyan az neki, akár az álom. Háza kolostor, úgy él ott, mint egy benedekrendi szerzetes: életmódja ugyanolyan mértékletes, elfoglaltságai ugyanolyan rendszeresek. Barátai tudják róla, hogy ez ideig a nő csak rettegett baleset volt az életében, hiszen oly sokat tanulmányozta a nőket, hogy félt tőlük. De éppen azért, mert annyit vizsgálta a női nemet, végül már egyáltalán nem ismerte, s ebből a szempontból hasonlított azokra az elmélyedő taktikusokra, akik mindig vereséget szenvednek a váratlan terepen, ahol tudományosan megalapozott tételeik módosulnak, és akadályok gördülnek elébük. D'Arthez nagyon tapasztalt megfigyelőnek mutatkozott s nagyon naiv gyermek maradt. Ezt a látszatra lehetetlen ellentétet megértik mindazok, akik fel tudják mérni azt az űrt, amely a képességet az érzéstől elvá-

lasztja: az egyik az agyból ered, a szívből a másik. Lehet valaki nagy ember és gonosz, mint ahogy akadnak ostobák, akik fennköltek a szerelemben. D'Arthez egyike azoknak a kiváltságos embereknek, akikben a szellem finomsága, az óriási agyvelő összhangban áll az érzelmek erejével és nagyságával. A tett embere s egyben a gondolat embere is: ritka sajátosság ez. Magánélete nemes és tiszta. Bár ez ideig gondosan elkerülte a szerelmet, ismerte magát, s már előre tudta, hogy mekkora hatalma lehet rajta a szerelmi szenvedélynek. A kimerítő munka, amelylyel dicsőséges művei számára előkészítette a szilárd talajt, meg a sivár nyomor hosszú időn át csodálatosan megvédte. Mikor beköszöntött a jólét, közönséges és érthetetlen viszonyba keveredett egy alacsony sorból származó, meglehetősen csinos nővel, akinek nem volt se műveltsége, se modora, s akit gondosan rejtegetett a világ szeme elől. Michel Chrestien véleménye szerint a lángészben megvan az a képesség, hogy a legnehézkesebb lényeket tündérekké, az ostobákat okos nőkké s a parasztasszonyokat grófnőkké alakítsa át; minél tökéletesebb egy nő, annál kevesebbet ér, mert szerinte, a lángész képzelete már nem tud mit változtatni rajta. Úgy vélekedett, hogy a szerelem közönséges szükséglet az alacsony rendű lények számára, de a felsőbbrendűeknek határtalan és csodálatosan vonzó erkölcsi alkotás. D'Arthezt Raffael és Fornarina[43] esetével igazolta. Ő maga is lehetett volna effajta példázat, ő, aki Maufrigneuse hercegnét angyalnak látta.

D'Arthez furcsa szeszélye egyébként sokféleképpen indokolható; talán kezdetben kétségbeesett, hogy a földkerekségen nem találkozik olyan nővel, aki megfelel annak az elragadó ábrándképnek, amelyet minden szellemi ember megteremt és dédelget magában; a szíve talán túlságosan is érzékeny és túlságosan gyöngéd volt ahhoz, hogy egy társaságbeli nőnek kiszolgáltassa, talán úgy vélte, jobb, ha a természetnek megadja a magáét, s tiszteletben tartván az eszményképet, megőrzi illúzióit, vagy talán ki akarta életéből zárni a szerelmet, mert azt hitte, nem fér össze munkásságával, szerzetesi életmódja rendjével, amelyben a szenvedély mindent felforgatott volna.

Néhány hónap óta Blondet és Rastignac egyre csúfolta d'Arthezt, szemére vetették, hogy nem ismeri sem a világot, sem a nőket. Azt mondták, ily sok és jelentékeny munka után már nyugodtan szórakozhat; szép vagyona van és diák módjára él, nem élvez semmit, sem az aranyait, sem a dicsőségét, nem volt része a nemes és finom szenvedély gyönyöreiben, amelyeket előkelő születésű és nevelésű nők ébresztenek vagy éreznek; vajon nem méltatlan-e hozzá, hogy a szere-

lemnek csak a durvaságait ismeri? A szerelem leegyszerűsítve azzá, amivé a természet alkotta, az ő szemükben a világ legostobább dolga volt. A társadalom egyik dicsősége, hogy megalkotta a nőt a természet nősténye helyett, a vágy szakadatlanságát ott, ahol a természet csak a faj szakadatlanságával törődik; szóval, hogy feltalálta a szerelmet, a legszebb emberi vallást. D'Arthez nem ismerte a szerelmes beszéd elbűvölő gyöngédségeit, az érzelmeknek azokat a bizonyítékait, amelyeket a lélek és az ész ajándékoz, mit sem tudott a vágyról, amelyet a finom modor megnemesít, s azokról az angyali formákról, amelyekbe ezek az előkelő nők a legdurvább dolgokat is burkolják. Lehet, hogy ismerte a nőt, de sejtelme sem volt arról, ami isteni benne. A nőnek csodálatos művészetre, sok szép lelki és testi köntösre van szüksége, hogy szépen tudjon szeretni. Mikor ez a két romboló magasztalta a gondolat élvezetet adó romlottságát, amely a párizsi kacérság melegágya volt, egyben sajnálkozott az egészséges és fűszertelen táplálékon élő d'Arthezen, hogy nem kóstolt bele a párizsi konyhaművészet válogatott gyönyörűségeibe s szavaik ugyancsak izgatták d'Arthezt. Bianchon doktor, akit a nagy író beavatott bizalmába, tudta, hogy barátja kíváncsisága felébredt. D'Arthez számára a hosszantartó viszony a közönséges nővel nemhogy kellemes megszokássá vált volna, hanem tűrhetetlen lett; csakhogy visszatartotta túlzott félénksége, amely minden magányosan élő embert hatalmába kerít.

— Szerintem — mondta Rastignac — ha valakinek a címerében *vörös és arany alapon két bizantinus van, az egyik tiszta fémből, a másik meg zománcozott,* akkor ezt a régi picardiai címerpajzsot mutogassa a hintaján. Harmincezer frank évi jövedelme van, és még hozzá, amit a tollával keres; ön igazolta a nevében rejlő jelszót, amelyet őseink annyiszor hangoztattak: ARS THEZ *aurusque virtus*[14] — és nem sétáltatja meg címerét a Bois de Boulogne-ban. Olyan században élünk, amikor az erénynek a nyilvánosság elé kell lépni.

— Ha felolvasná műveit Tuskó őnagyságának, akiben gyönyörűségét leli, megbocsátanám, hogy még mindig kitart mellette — jelentette ki Blondet. — Csakhogy, kedves barátom, magát testi vonatkozásban száraz kenyéren tartják, szellemi szempontból pedig még kenyérhez sem jut...

Ez a kis baráti torzsalkodás már hónapok óta tartott Daniel és ismerősei között, mikor d'Espard márkiné szólt Rastignacnak és Blondetnak, vegyék rá d'Arthezt, hogy jöjjön el hozzá ebédre; azt mondta nekik, hogy Cadignan hercegné mindenképpen szeretne megismerkedni

ezzel a híres emberrel. Az effajta nevezetesség bizonyos nőknek azt jelenti, mint a gyermekeknek a laterna magica: gyönyörködés a szemnek, egyébként meglehetősen szegényes és kiábrándultsággal teli gyönyörködés. Minél inkább felajzza a kiváló szellemű ember az érzéseket távolból, annál kevésbé felel meg nekik közelről; minél ragyogóbbnak álmodták meg, annál fakóbb lesz. E tekintetben a csalódott kíváncsiság gyakran igazságtalanságba csap át. Sem Blondet, sem Rastignac nem vezethette félre d'Arthezt, de nevetve tudtára adták neki: íme, itt van előtte a lehető legcsábítóbb alkalom, amikor tisztára csutakolhatja a szívét, megismerheti egy előkelő párizsi hölgy szerelmének csodálatos gyönyöreit. A hercegné szemmel láthatóan beleszeretett, aggodalomra semmi oka, ezen a találkozáson mindent elnyerhet; Cadignan hercegné olyan magaslatra emelte, ahonnan többé le sem tud szállni. Blondet és Rastignac semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy ráfogja ezt a szerelmet a hercegnére; az asszony jól elbírta ezt a rágalmat, hiszen múltjáról annyit anekdotáztak. Mind ketten elmesélték d'Artheznek Maufrigneuse hercegné kalandjait: első könnyelműségeit Marsay gróffal, a második ballépését Ajudával, akit elválasztott feleségétől s így állt boszszút madame de Beauséant-ért, aztán a harmadik viszonyt a fiatal d'Esgrignonnal, aki elkísérte őt Olaszországba és szörnyű botrányba keveredett a hercegné miatt; ecsetelték, milyen szerencsétlen volt egy híres nagykövet mellett és boldog egy orosz tábornokkal, Egériája[15] volt két külügyminiszternek, és a többi... D'Arthez azt válaszolta nekik, hogy annál, amit közöltek vele, ő többet tud a hercegnéről, szegény barátjától, Michel Chrestientól, aki négy esztendőn át titokban imádta ezt az asszonyt, és csaknem beleőrült a szerelembe.

— Gyakran elkísértem barátomat — mondta Daniel — az Olasz Színházba meg az Operába. A szerencsétlen az utcán versenyt futott a lovakkal, hogy megcsodálhassa a hercegasszonyt a hintó üvegén át. Cadignan herceg ennek a rajongásnak köszönheti az életét; egy fickó le akarta lőni, de Michel megakadályozta.

— Íme, a téma teljesen kész — mondta Blondet mosolyogva. — Ez az asszony kell magának; ha kegyetlen lesz, csak gyöngédségből teszi, és finom bájjal be fogja önt vezetni az elegancia titkaiba, de vigyázzon, már jó egynéhány vagyont elpusztított. A szép Diane olyanfajta nő, aki két kézzel szórja a pénzt, aki egy fillérbe se kerül és milliókat tékozol el. Adja neki a testét és a lelkét; de a pénzét markolja meg, mint Girodet[16] *Vízözön*-ének öregembere.

E beszélgetés után Daniel úgy érezte, hogy a hercegné kifürkész-

hetetlen, akár az örvény, bájos, mint egy királynő, romlott, mint a diplomaták, megvan benne a beavatottak titokzatossága és a szirének veszedelmes vonzereje. A két elmés férfi, akinek fogalma sem volt arról, mi lesz a tréfa vége, Diane d'Uxelles-t hajmeresztően bűnös párizsi nőnek, a kacérság mesterének, a világ legszédítőbb kurtizánjának festette le. És bár igazuk volt, ez a nő, akiről ilyen felelőtlenül tárgyaltak, szentnek és sérthetetlennek tetszett d'Arthez szemében; érdeklődését nem kellett felkelteni, tüstént beleegyezett, hogy elmegy a márkinéhoz, s a két barát nem is akart egyebet tőle.

Mihelyt megkapta a választ, d'Espard márkiné felkereste a hercegasszonyt.

— Kedves barátném — így szólt hozzá — szépnek érzi magát és kacérnak? Jöjjön el hozzám néhány nap múlva ebédre, d'Arthezzel fogok szolgálni. A mi lángelménk nagyon vadóc természet, fél a nőktől, még sosem szeretett. Képzelje hozzá a többit. Rendkívül szellemes és egyszerűsége félrevezető, mert minden gyanakvást leszerel. Éleslátása a tényekből következtet, gyorsan működik és minden számítást megzavar. Ma még félrevezetheti valaki, holnap már nem megy lépre senkinek.

— Ó — mondta a hercegné — ha csak harminc éves lennék, milyen jól szórakoznék! Egy kiváló szellemű ember, akivel játszhatom — mindmáig ez hiányzott nekem. Csak partnereim voltak, ellenfeleim nem. A szerelem játék volt, nem pedig küzdelem.

— Drágám, ismerje el, hogy ugyancsak nagylelkű vagyok, mert végül is kétszer ad, ki gyorsan ad...

A két nő nevetve nézett egymásra, s barátian kezet szorítottak. Igaz, hogy mind a kettőnek fontos titkai voltak, és kapcsolatuk kétségkívül nem egy férfin múlt s nem is egy szívességen; mert a nők között csak akkor őszinte és szilárd a barátság, ha apró bűnök tartják össze. Ha két barátnő már-már gyilokra menne, s látják egymás kezében a mérgezett tőrt, meghatóan harmonikus látványt nyújtanak, s ezt a harmóniát csak az a pillanat zavarja meg, amikor egyikük, véletlenségből, leejti fegyverét.

A beszélgetés után egy héttel a márkinénál úgynevezett kis fogadóest volt; az effajta összejöveteleken csak a legbizalmasabb ismerősök jelentek meg szóbeli meghívásra, mindenki más előtt csukva maradt az ajtó. Erre az estére öten kaptak meghívást: Émile Blondet és Montcornet grófné, Daniel d'Arthez, Rastignac és Cadignan hercegné. A háziasszonyt is beleszámítva, ugyanannyi férfi volt jelen, mint ahány nő.

A véletlen még soha semmit se készített elő oly mesterien, mint d'Arthez és Diane találkozását. A hercegné még manapság is az elegancia elismert tekintélyei közé tartozik, s a nők szemében ez a legelső művészet. Kék bársony ruhát viselt hosszú, fehér sonkaujjal, gyönyörű ruhaderékkal, a kékkel hímzett, laza ráncokban omló tüll mellfodor négyujjnyit hagyott szabadon a nyakából s vállát elfödte, ahogy Raffael néhány képén látni. Szobalánya ügyesen pár szál harangvirágot tűzött a híres szép szőke haja zuhatagába. Diane még huszonöt évesnek sem látszott. Négy esztendei magány és pihenés visszaadta arcbőre frisseségét. S vajon nincsenek-e olyan pillanatok, mikor a tetszés vágya megsokszorozza a nők szépségét? Az arc változásai nem függetlenek az akarattól. Ha a heves felindulások a szangvinikus és melankolikus emberek arcszínét megsárgítják, a limfatikusét zöldesre változtatják, szabad-e elvitatni a vágytól, örömtől, reménytől azt a képességet, hogy olyanná varázsolják az arcbőrt, akár a patyolat, élénk fényűvé aranyozzák a tekintetet, és a szépséget oly izgató ragyogással fokozzák, amely üde, napsütéses reggelhez hasonlít? A hercegasszony híres fehér bőrére rálehelődött az érettség árnyalata, s ez fejedelmivé tette megjelenését. Ennek a nőnek — aki annyit foglalkozott emlékeivel, akire oly sok komoly gondolat nehezedett — álmodozó és fenséges homloka csodálatos összhangban volt most kék szeme fáradt és méltósággal teljes pillantásával. A leggyakorlottabb arcismerő sem tudta volna felfedezni a kimondhatatlanul finom vonások mögött a számítást és az eltökéltséget. Vannak női arcok, amelyek nyugalmukkal és finomságukkal becsapják a tudományt és félrevezetik a megfigyelőt; akkor kellene megvizsgálni őket, amikor a szenvedélyeik beszélnek, de ez nehéz; vagy pedig akkor, amikor a szenvedélyek elhallgattak, ennek pedig semmi haszna sincs, ugyanis az asszony akkor már öreg és nem alakoskodik. A hercegné a kifürkészhetetlen nők közé tartozik, minden tud lenni, ami csak akar: bolondos, gyermekes, kétségbeejtően ártatlan vagy ravasz, komoly és nyugtalanítóan titokzatos. Azzal a szándékkal ment el a márkinéhoz, hogy szelíd és egyszerű asszony lesz, akinek az életből csak a csalódások jutottak, érzékeny lelkű nő, akit megrágalmaztak, s aki beletörődött sorsába, egyszóval sebzett angyalként viselkedik. Korán érkezett, hogy idejében elfoglalhassa helyét a kereveten, a tűz mellett, d'Espard-né oldalán; így akart mutatkozni, abban a testtartásban, amelynek tudatosságát remek természetességgel leplezte, betanult, kiszámított pózban, hogy érvényre juttassa azt a szép, kígyózó vonalat, amely a lábnál kezdődik, kecsesen halad a csípőig, s elbűvölő gömbölyűségekkel folytató-

dik a vállig, a szem elé tárva a test profilját. Egy meztelen nő nem lenne olyan veszélyes látvány, mint a mesterien elrendezett, mindent eltakaró és egyben mindent megmutató szoknya. Diane fifikája nem sok nőnek jutott volna eszébe: ugyanis fia, Maufrigneuse herceg kíséretében jelent meg a márkiné nagy meglepetésére. D'Espard márkiné pillanatnyi tétovázás után megértően szorította meg a hercegné kezét.

— Értem! Ha d'Arthezzel most frissiben elfogadtatja a nehézségeket, később nem lesz velük baja.

Montcornet grófné Blondet-vel érkezett. Rastignac d'Arthez kíséretében jött. A hercegné a híres írónak nem mondott afféle bókokat, amilyenekkel köznapi emberek szokták elhalmozni; tisztelettudó előzékenység volt a magatartásában, amennyit a társadalmi formák csak megengedhettek. Így viselkedett bizonyára a francia királylyal és a királyi hercegekkel is. Boldognak látszott, hogy találkozhatott a híres emberrel, s elégedettnek, hogy óhajtotta ezt az ismeretséget. A hercegné, mint általában a jó ízlésű nők, főként azzal tűnt ki, ahogy a beszélőre figyelt; nyájasságában semmi gúny, s ez az udvariasság birodalmában ugyanaz, mint az erényében a mindennapos gyakorlat. Amikor a híres ember beszélt, azzal a figyelő magatartással hallgatta, amely ezerszer hízelgőbb a legválogatottabb bókoknál is. A márkiné mutatta be őket egymásnak, minden póz nélkül, az udvariasság szabályai szerint. D'Arthez ebédnél a hercegné mellett ült; Diane nem csipegetett a finnyáskodó nők módján, jó étvággyal evett, s azon volt, hogy természetes asszonynak lássék, aki csöppet sem kényeskedik. Két fogás között, mikor megindult az általános társalgás, felhasználta az alkalmat, hogy d'Arthezzel külön beszélgessen.

— Azért kerestem az önnel való kellemes találkozást, uram — mon-

dotta a hercegasszony — mert szeretnék megtudni egyet s mást egy szerencsétlen barátjáról, aki ugyan nem a mi ügyünkért halt meg, de aki nagyon lekötelezett, anélkül, hogy hálámat kifejezhettem és leróhattam volna neki. Cadignan herceg is osztozott sajnálkozásomban. Megtudtam, hogy ön egyik legjobb barátja volt annak a szegény fiúnak. Az önök tiszta, zavartalan barátsága nagy becsben áll előttem. Igy hát nem fogja meglepni, hogy meg akarok tudni mindent arról az emberről, aki oly kedves volt önnek. Igaz, szívvel-lélekkel a száműzött királyi család mellett állok, és tudják rólam, hogy monarchista nézeteket vallok, de nem tartozom azok közé, akik azt hiszik, hogy senki sem lehet köztársaságpárti és egyben nemes szívű. Az abszolutizmus és a köztársaság az a két kormányzási forma, amely nem fojtja el a szép érzéseket.

— Michel Chrestien angyal volt — felelte meghatott hangon Daniel. — Az antik világ hősei között sem találok nála különbet. Nem szabad őt azok közé a szűk látókörű köztársaságpártiak közé sorolni, akik szeretnék visszaállítani a Konventet és a Jóléti Bizottság kellemetességeit. Nem, Michel arról ábrándozott, hogy egész Európát a svájci államszövetség mintájára kellene megszervezni. Valljuk be magunk között, hogy a nagyszerű uralom után, melyet egy ember gyakorolt — úgy vélem, ez felelt meg leginkább a mi országunknak — Michel rendszere megszüntetné a háborút az Óvilágban és újjáépítené világunkat egészen más alapokon, nem a hódításén, amely hajdanában a hűbériség igájába hajtotta. Ebből a szempontból a köztársaságpártiak álltak a legközelebb eszméihez; ezért csatlakozott hozzájuk júliusban és Saint-Merrynél. Bár nézeteink teljesen különböztek, mégis szoros barátság kapcsolt össze bennünket.

— Ez mindkettőjük jellemének legnagyobb dicséretére válik — mondta félénken Cadignan hercegné.

— Élete utolsó négy esztendejében — folytatta Daniel — csak nekem vallotta meg az ön iránti szerelmét, és ez a vallomás még szorosabbra fűzte testvéri barátságunk amúgy is erős kötelékeit. Ő volt az egyetlen, aki úgy szerette volna önt, ahogy megérdemli. Hányszor áztam bőrig, mikor egész hazáig követtem az ön hintaját, s versenyt futottunk a lovaival, hogy egy vonalban legyünk a kocsival, hogy láthassuk... csodálhassuk!

— De uram — mondta a hercegasszony — még a végén kárpótolnom kellene önt.

— Bárcsak itt lehetne Michel! — felelte Daniel bánatos hangon.

— Talán szerelme nem tartott volna sokáig — szólt a hercegné, és bánatosan ingatta fejét. — A köztársaságpártiak még merevebbek, ha a meggyőződésükről van szó, mint mi, az egyeduralkodó királyság hívei, akiknek főhibánk az elnézés. Barátja bizonyára tökéletes lénynek képzelt engem, és keserűen csalódott volna. Bennünket, nőket ugyanannyi rágalom üldöz, mint amennyit önnek kell elviselnie az irodalmi életben, s mi nem védekezhetünk sem a dicsőséggel, sem műveinkkel. Nem annak látnak bennünket, akik vagyunk, hanem annak, amit csinálnak belőlünk. Hamarosan elrejtették volna előle azt az ismeretlen nőt a képzeletbeli nő hazug képe mögé, s a világ számára ez a valódi. Azt hitte volna rólam, hogy méltatlan vagyok az ő nemes érzéseire, hogy nem tudnám megérteni.

E szavaknál a hercegné fenséges mozdulattal rázta meg a fejét s virágokkal díszített, szép szőke fürtjei meglebbentek. Micsoda lesújtó kétségeket, mily titkos szenvedéseket fejezett ki ez a mozdulat! Daniel mindent megértett és heves felindulással meredt a hercegnére.

— És mégis — folytatta az asszony — azon a napon, jóval a júliusi forradalom után, mikor újra láttam őt, már-már engedtem a vágynak, hogy megfogjam, megszorítsam a kezét ott mindenki előtt, az Olasz Színház előcsarnokában, s odaadjam neki a virágcsokromat. De azt gondoltam, hogy hálám e bizonyítékát félremagyarázhatnák, mint annyi más nemes cselekedetemet, melyek manapság Maufrigneuse hercegné hóbortjaként forognak közszájon, s amelyeket sohasem tudok már megmagyarázni, mert engem a fiamon és az Úristenen kívül senki más nem ismer.

D'Arthez felé intézte ezeket a szavakat, hogy a vendégek ne hallhassák, olyan hangsúllyal, amely a legügyesebb színésznőnek is dicséretére vált volna; d'Arthez szívéhez kellett ezeknek a szavaknak férkőzniök és célt is értek. Íme, ez az asszony a halott ember emléke előtt akarta magát igazolni — nem a híres íróról volt itt most szó. Talán rágalmazták a hercegnét, és most tudni akarta, vajon nem mocskolták-e be az előtt a férfi előtt is, aki annyira szerette. Vajon megőrizte-e illúzióit haláláig?

— Michel olyan férfi volt — felelt d'Arthez — aki fenntartás nélkül szeret, s ha választása szerencsétlen, szenved, de soha nem mond le választottjáról.

— Hát így szeretett engem?... — kiáltott fel az asszony, rajongó boldogságtól sugárzó arccal.

— Igen, asszonyom.

— És boldoggá tette ez a szerelem?

— Négy esztendőn át.

— Egy nő mindig büszke elégtételt érez, ha ilyesmit hall — szólt a hercegné. Finom, nemes arcát d'Arthez felé fordította, s ez a mozdulat szemérmes zavart árult el.

Ezeknek a komédiásnőknek egyik legmesteribb fogása, hogy magatartásuk fátyolosan rejtelmes, mikor pedig a társalgás szűkszavú, a szemükkel beszélnek. Hazug vagy őszinte szerelmük zenéjébe ilyen ügyes disszonanciákat lopnak bele, amelyek ellenállhatatlanul csábítanak.

— Vajon nem tettünk eleget hivatásunknak — folytatta az asszony, még halkabbra fogva hangját, miután meggyőződött arról, hogy elérte a kellő hatást — ha bűn nélkül sikerült boldoggá tennünk egy nagy embert?

— Ő nem írt erről önnek?

— De igen; csakhogy teljes bizonysággal akartam tudni, mert higgye meg uram, ő nem tévedett, amikor így felmagasztosított engem.

A nők értenek ahhoz, hogy ártatlan tisztaság csendüljön ki szavaikból, valami vibráló remegést visznek hangjukba, amely távlatot és mélységet ad mondanivalójuknak; s ha elbűvölt hallgatójuk később már nem is emlékszik pontosan szavaikra, célt értek és éppen ez az ékesszólás sajátossága. Ha a hercegasszony most a francia királyné diadémját viselné, homloka akkor se lenne fenségesebb, mint így, mikor virágokkal díszített, feltornyozott hajfonatainak éke ragyog felette. Ez az asszony úgy lépkedett a rágalom hullámain, akár a Megváltó a Tibériás taván, s ahogy az angyalokat a dicsfény, úgy burkolta be őt ennek a szerelemnek szemfedője. Semmi sem vall arra, hogy tudatosan viselkedik így, sem arra, hogy nagynak és érzésekkel telinek szeretne látszani: egyszerű és nyugodt. Élő ember nem tehetett volna ilyen szolgálatot a hercegasszonynak, mint ez a halott. A magányos, munkájának élő d'Arthez nem ismerte a társaságbeli élet fogásait, s tanulmányai oltalmazó fátyolt vontak személye meg a világ közé, így hát beleesett a hercegasszony hangsúlyának meg szavainak csapdájába. Megejtette az asszony választékos modora, csodálta ezt a tökéletes szépséget, amely megérlelődött a balsorsban és a magányban visszanyerte üdeségét; rajongással töltötte el a finom szellemnek és a szép léleknek oly ritka együttese. Szóval Michel Chrestien örökébe szeretett volna lépni. Szenvedélye, mint általában a mélyen gondolkodó emberekké, egy eszmével kezdődött. Nézte a hercegnét és most sokkal közelebbről vizsgálgatta a feje formáját, bájos vonásainak arányait, termetét, lábát, finom vonalú

kezét, mint amikor barátjával együtt eszeveszetten futott utána, ráeszmélt a hatodik érzék meglepő jelenségére, amelyet a szerelemtől mámoros ember fedez fel magában. Milyen világosan olvashatott Michel Chrestien ebben a szívben, ebben a lélekben, amelyben a szerelem tüze világított! Vajon őbelé, Michelbe is így beleláttak? Ez kétségkívül boldoggá tette volna. Így hát a hercegné varázsba ejtette d'Arthezt, az asszonyt a költészet dicsfénye övezte. Ebéd közben az írónak eszébe jutottak köztársaságpárti barátjának kétségbeesett vallomásai és reménykedései, amikor azt hitte, hogy érzéseit viszonozzák; Michel egyedül csak neki mondta el a szép verseket, amelyeket e nő iránti igaz érzése sugallt. Daniel tudtán kívül felhasználta ezt a segítséget, amelyet a véletlennek köszönhetett. Ritkán történik meg, hogy valaki önvád nélkül válhassék bizalmas barátból vetélytárssá, és d'Arthez most büntetlenül tehette meg. Egy pillanat alatt rájött, mily óriási a különbség az előkelő nők, a nagyvilág virágai és a közönséges asszonyok között, bár az utóbbiakat csak egyetlen példány alapján ismerte. Lelkének és tehetségének leghozzáférhetőbb, leggyengébb pontjain fogott tüzet. Naivitása és gondolatainak heve arra ösztönözte, hogy meghódítsa ezt a nőt, s érezte: visszatartja a társadalmi különbség, az a sorompó, amelyet a hercegné modora, vagy nevezzük a nevén, méltósággal teljes magatartása emelt közéjük. Így hát e férfi számára, aki megszokta, hogy ne tisztelje szerelmét, most különösen ingerlő volt ez a helyzet, olyan, mint valami csalétek, amelyet még veszélyesebbé tett, hogy le kellett nyelnie, el kellett tűrnie hatását, anélkül, hogy elárulná magát. A társalgás egészen a csemegéig Michel Chrestienről folyt, s ez a kitűnő ürügyet szolgáltatott Danielnek és a hercegnének, hogy halkan beszélgessenek szerelemről, rokonszenvről, sugallatokról; alkalmat adott a hercegnének, hogy játszsza a félreismert, megrágalmazott nőt, s a férfinak, hogy a halott köztársaságpárti jogutóda legyen. Ez az ártatlan lelkű ember talán maga is meglepődött, hogy már kevésbé sajnálja barátját. Mikor a felséges csemegék ott pompáztak az asztalon a karos gyertyatartók fényében, a virágcsokrok között, amelyek gyümölccsel és édességgel gazdagon tarkítva, színpompás sövényként választották el egymástól a vendégeket, a hercegné jónak látta egy elragadó mondással lezárni hosszúra nyúlt bizalmas beszélgetésüket. Szavait észbontó pillantással kísérte és rendkívül finoman fejezte ki azt a gondolatot, hogy Daniel és Michael ikerlelkek. D'Arthez ezután bekapcsolódott az általános társalgásba, gyermekes öröm és egy kis kamaszos önhittség áradt belőle. Mikor visszatértek a márkiné kis szalonjába, a hercegasszony természetes mozdu-

lattal karolt d'Arthezbe. A nagy szalonon átmenet meglassította lépteit, és mikor már jócskán elmaradtak a márkiné mögött, aki Blondet-val ment karonfogva, megállította d'Arthezt.

— Nem akarok elzárkózni a szegény köztársaságpárti barátja elől — mondotta. — És bár törvényként írtam elő magamnak, hogy senkit sem fogadok, maga az egyetlen, aki előtt nyitva áll az ajtóm. Ne higgye, hogy ez kegy. A kegyet csak idegeneknek osztjuk, s én úgy érzem, hogy mi régi barátok vagyunk: Michel testvérét akarom látni önben.

D'Arthez nem tudott mit felelni, csak megszorította a hercegné karját. Mikor felszolgálták a kávét, Diane kacér mozdulattal nagy száljába burkolózott, és felemelkedett. Blondet és Rastignac sokkal agyafúrtabbak voltak és járatosabbak a társasági életben, semhogy holmi polgári udvariaskodásokkal marasztalni próbálták volna a hercegnét; de a márkiné megfogta a kezét, visszatartotta, és ezt súgta a fülébe:

— Várjon, amíg a személyzet megebédel, a kocsi még nem állt elő.

Intett az inasnak, s az újra visszahozta a feketekávés tálcát. Montcornet grófné sejtette, hogy a hercegnének és a háziasszonynak beszélnivalója van, maga köré vonta d'Arthezt, Rastignacot meg Blondet-t, s a meglepő ötletek valóságos pergőtüzével szórakoztatta őket. A párizsi nők oly csodálatosan értenek ehhez.

— Nos hát — kérdezte a márkiné Diane-tól — mi a véleménye róla?

— Imádnivaló gyerek, nemrég vették ki a pólyából. Valóban, most is, mint mindig, harc nélkül jön a győzelem.

— Kétségbeejtő — mondta d'Espard márkiné — de segíthetünk rajta.

— Hogyan?

— Hadd legyek a vetélytársnője.

— Ahogy óhajtja — válaszolta a hercegné — én már döntöttem. A lángész egy módja annak, hogy az ember észlény legyen; nem tudom, mit nyer rajta a szív, erről majd később beszélgetünk.

Diane kifürkészhetetlen szavai után a márkiné élénken belekapcsolódott az általános társalgásba; nem látszott sértődöttnek az *ahogy óhajtja* miatt, sem kíváncsinak arra, hová vezethet ez a találkozás. A hercegné vagy egy óra hosszat ült még a tűz mellett a pamlagon, abban a hanyag és elomló pózban, melyben Guérin ábrázolja Didót, és a gondolataiba mélyedt ember figyelmével hallgatta Danielt, időnként ráemelte a tekintetét, nem is leplezve csodálatát, amely egyébként nem volt túlzott. Mikor a fogat előállt, kezet fogott a márkinéval, bólintott Montcornet grófné felé, és feltűnés nélkül távozott.

Az est véget ért, anélkül, hogy a hercegné szóba került volna. A társaság élvezte d'Arthez felfokozott hangulatát, aki most szelleme teljességében mutatkozott be. Rastignac és Blondet kétségkívül kitűnő társai voltak, észjárásuk éles, intelligenciájuk széles körű. Ami a két nőt illeti, őket már régóta az előkelő társaság legszellemesebb asszonyai közé sorolták. Így hát ezeknek az embereknek, akik rendszerint kénytelenek állandó védekezésre készen állni a nagyvilágban, a szalonokban és a politikában, ez a társalgás ritka boldogságot okozott, s úgy érezték, mintha egy oázisban pihennének. Vannak kiváltságos lények, akik olyanok a többiek között, mint a jótékony csillagok, melyeknek fénye megvilágítja az elmét, sugarai melegséget árasztanak a szívbe. D'Arthez e szép lelkek közé tartozott. Ha egy író olyan magasba emelkedik, mint ő, megszokja, hogy mindenről elmélkedjen, s a társaságban néha megfeledkezik arról, hogy nem kell mindent elmondani; nem tud olyan tartózkodó lenni, mint azok, akik állandóan a nagyvilágban forgolódnak; ám ezekben az elszólásokban csaknem mindig sok az eredetiség, és senki sem veszi rossznéven őket. D'Arthez nemesen eredeti, színes egyénisége, amely oly kevés tehetségnek sajátja, könnyed fiatalsága csodálatosan élvezetessé tette az estét. D'Arthez Rastignac báróval távozott, aki hazavitte a kocsiján; Rastignac természetesen a hercegnéről beszélt s megkérdezte az írót, hogyan vélekedik róla.

— Michel joggal szerette: rendkívüli asszony — felelte D'Arthez.

— Nagyon is rendkívüli — vágott vissza gúnyosan Rastignac. — De az ön hangsúlya elárulja, hogy máris beleszeretett; fel fogja keresni három napon belül, s én éppen elég jól ismerem a párizsi életet, így hát előre tudom, mi történik majd kettőjük között. Nos, kedves Danielem, könyörögve kérem, ne hagyja magát belerántani semmi érdekközösségbe. Szeresse a hercegnét, ha már a szíve lángra gyúlt; de gondoljon a vagyonára. A hercegné soha senkitől nem fogadott el és nem is kért még két garast sem, a d'Uxelles-ek és Cadignanok büszkesége él benne; de tudtommal nemcsak a saját nagyon tekintélyes vagyonát herdálta el, hanem súlyos milliók is elúsztak miatta. Hogyan? Miért? Mi módon? — senki sem tudja, ő maga sem. Ezelőtt tizenhárom évvel tanúja voltam, mikor húsz hónap alatt elpusztította egy kedves fiatal fiú meg egy öreg közjegyző vagyonát.

— Tizenhárom esztendeje! Végtére is hány éves?

— Nem látta az asztalnál a fiát, Maufrigneuse herceget? — kérdezte nevetve Rastignac. — A fiatalember tizenkilenc éves. Tizenkilenc meg tizenhét annyi, mint...

— Harminchat! — kiáltott fel meglepetten az író. — Én húszra becsültem.

— A hercegné ezt el is fogadja — válaszolta Rastignac — de ne nyugtalankodjék, az ön számára mindig húsz éves marad. Nagyon különös világba fog most belépni. Jó éjszakát, ön már hazaérkezett — mondta a báró, látván, hogy a kocsija befordul a Bellefond utcába, ahol d'Arthez a saját csinos házában lakott. — A hét folyamán még találkozunk des Touches kisasszonynál.

D'Arthez ellenállás nélkül hagyta szívébe hatolni a szerelmet, akárcsak Tóbiás bácsi;[17] önfeledt imádata, Diane iránti csodálata egyre nőtt. A hercegné, ez a gyönyörű teremtés, egyik legjelentősebb alkotása annak a szörnyű Párizsnak, ahol a jónak és rossznak minden lehetősége megvan, a megálmodott angyal lett; angyal, bármennyire lejáratta is ez a szerencsétlen kor ezt a nevet.

Hogy megérthessük a híres író átalakulását, tudnunk kellene, hogy a magány és az állandó munka mennyire megőrzi a szív ártatlanságát; ismernünk kellene minden vágyat és ábrándot, amelyet a testi vágy kielégítésére szorítkozó és egy közönséges nő mellett kínossá vált szerelem kelt életre, ismernünk mind a fájdalmakat, amelyeket ébreszt, s az isteni érzéseket, amelyeket még a lélek legrejtettebb zugaiban is fakaszt. D'Arthez csakugyan gyermek volt, iskolás fiú, ahogy a hercegné azonmód ösztönösen felismerte. És a szép Diane-ban a felismeréshez hasonlatos sugallat szólalt meg. Végre találkozott azzal a felsőbbrendű emberrel, aki után minden nő vágyakozik, még ha csak játéknak kívánja is; az erővel, amelynek az asszonyok szívesen alárendelik magukat, ha egyébért nem, hát a gyönyörűségért, hogy leigázzák; s végül megtalálta benne a nagyszerű elmét, amely a szív naiv tisztaságával és a szenvedély frisseségével egyesült. Kimondhatatlan boldogságot érzett, mikor látta, hogy ez a temérdek gazdagság tetszetős alakban öltött testet. D'Arthezt szépnek találta, talán az is volt. Bár harmincnyolc esztendős és elérte a komoly férfikort, még mindig megőrizte a fiatalság bizonyos üdeségét, amelyet mértékletes és tiszta életmódjának köszönhetett; mint az íróasztal mellett ülő emberek vagy a politikusok, meglehetősen testes volt. Fiatalember korában kissé hasonlított Bonaparte tábornokra. Ez a hasonlóság még mindig megmaradt, már amennyire egy fekete szemű, sűrű barna hajú férfi emlékeztethet a kék szemű, gesztenyehajú uralkodóra; de az író szemét, melyben azelőtt égő és nemes becsvágy izzott, a siker mintegy lágyabbá tette. A gondolatok, amelyek ott feszültek agyában, kivirágoztak, beesett arcának vonalai

kisimultak. A jólét élénk barnapiros arcszínt varázsolt oda, ahová fiatal korában a nyomor sárgás foltokat festett, azoknak a természeteknek jellegzetes színét, akiknek erejét felemészti a nyomasztó, folytonos küzdelem. Ha gondosan vizsgáljuk az ókori filozófusok nemes vonásait, mindig észrevehetjük rajtuk, hogy eltérnek az emberi arc tökéletes típusától; ezeknek az eltéréseknek köszönheti minden ábrázat egyéni jellegzetességét, a filozófusoknál azonban ezt a jellegzetességet megnemesíti a megszokássá vált gondolkodás és a szellemi munkához annyira szükséges állandó nyugalom. A legelgyötörtebb arcok is, így Szókrátészé, idővel csaknem istenien derűsekké válnak. D'Arthez uralkodói arcának nemes egyszerűségét kiegészítette a naiv kifejezés, a gyermekes természetesség és a megható jóindulat. Nem volt meg benne az az álnoksággal átitatott udvariasság, amelynek segítségével a társaságban a legjobb modorú és legszeretetreméltóbb emberek gyakran nem létező tulajdonságokat mímelnek, és megsebzetten hagyják ott azokat, akik rájöttek, hogy becsapták őket. Az író visszavonultsága miatt talán vétett a társadalmi élet egy-két törvénye ellen, de senkit se botránkoztatott meg, s így a vadócságnak ez a zamata még kellemesebbé tette a kiváló emberekre jellemző szeretetreméltóságát, azokét, akik otthonukban megtudnak szabadulni felsőbbrendűségüktől, s a környezetük színvonalára szállnak le, hogy IV. Henrikhez hasonlóan, hátukat a gyermekeknek, elmésségüket pedig az ostobáknak bocsássák rendelkezésre.

Hazatérve a hercegné már bizonyosra vette, hogy d'Arthez megadta magát az ő varázsának. De az ő sorsa is beteljesedett: a hercegné szerelmes volt, minden tapasztaltsága és tudatlansága beleolvadt ebbe az érzésbe. Egyre azt kérdezgette magától, vajon megérdemli-e ezt a nagy boldogságot, s mi jót cselekedett, hogy az ég ilyen angyallal ajándékozta meg. Méltó akart lenni erre az érzésre, kívánta, hogy örökké tartson, hogy magába szívja mindörökre, hogy szépasszony életét kellemesen fejezze be abban a paradicsomban, amelyet maga előtt látott. Ellenállásra, apró bosszantásokra, kacérkodásokra nem is gondolt. Egészen más járt az eszében. Megértette a lángelmék nagyságát, és megérezte, hogy a kitüntetett nőt nem vetik alá a közönséges törvényeknek. Gyors áttekintéssel amely sajátsága ezeknek az asszonyi tehetségeknek, elhatározta, hogy d'Arthez vágyának már az első alkalommal engedni fog. Egyetlen találkozás után eléggé megismerhette a férfi jellemét, és sejtette: az író nem fog olyan hamar előállni kívánságával, hogy neki időt ne hagyna azt csinálni magából, amit akar, azt, aminek látszania kell e fenséges szerelmes előtt.

A lelkiismeret mélyén most ismeretlen színjáték kezdődik két lény között, akik közül az egyik félrevezeti a másikat; ez a színjáték kiszélesíti az erkölcstelenség határait, olyasfajta sötét és nevetséges játék ez, amelyhez képest *Tartuffe* drámája semmiség; csakhogy nem a színpad számára készült, s éppen azért rendkívüli, mert egyszerű, érthető és a szükségszerűség igazolja; szörnyű dráma, talán a bűn fonákjának nevezhetnénk. A hercegné első lépése az volt, hogy meghozatta d'Arthez műveit; egy szót sem ismert még belőlük, s mégis húsz percen át fejtegette és magasztalta a könyveket anélkül, hogy melléfogott volna! Aztán valamennyit elolvasta. Majd össze akarta hasonlítani ezeket a műveket a korabeli irodalom legjobb termékeivel. Aznap, mikor d'Arthez meglátogatta, szellemi csömöre volt. Míg a látogatást várta, mindennap a legválasztékosabb ruhát öltötte magára, olyan ruhát, amely gondolatot fejez ki, és a nézővel el is fogadtatja, anélkül, hogy az ember tudná, hogyan és miért. Bájos öltözéke a szürke színek harmonikus összhangja, félgyász-féle, amely mögött magányos szomorúság lappang; olyan asszony viselete, akit az élethez már csak néhány szál köt, talán a gyermeke, s akit már minden fáraszt. Elegáns életundor áradt belőle, amely azonban nem jutott el az öngyilkosságig; hátralevő életét e földi börtönben tölti el. D'Arthezt úgy fogadta, mint nő a várva várt férfit, aki már százszor is járt nála. Megtisztelte azzal, hogy régi ismerősként bánt vele, egyetlen mozdulatára az író már otthonosan érezte magát; Diane egy pamlagra mutatott, hogy ott foglaljon helyet, amíg ő befejezi a megkezdett levelet. Társalgásuk a lehető leghétköznapibb módon indult meg: az időjárásról, a minisztériumról, Marsay betegségéről, a legitimisták reményeiről beszéltek. D'Arthez az abszolutizmus híve volt, és Diane természetesen ismerte annak a férfinak nézeteit, aki tizenöt- vagy huszadmagával a parlamentben a legitimista[18] pártot képviselte. A hercegné megtalálta a módját, hogy elbeszélje: miként játszotta ki Marsay-t, és azután ügyes fordulattal — a kellő alkalmat Cadignan hercegnek a királyi családhoz és Madame-hoz való hűsége adta — a hercegre terelte d'Arthez figyelmét.

— Mindenesetre mellette szól, hogy szereti urait és hűséges hozzájuk — mondotta. Közéleti magatartása vigasztalást nyújt azokért a szenvedésekért, amelyeket a magánéletében okozott természetével. Mert — folytatta, ügyesen elejtve a herceget, mint beszédtémát — észrevette már ön, aki mindent tud, hogy a férfiaknak kettős jellemük van? Az egyik otthon, feleségük, meghitt életük számára, és az az igazi. Itt nem viselnek álarcot, nem alakoskodnak, még a képmutatással sem fárasztanak.

ják magukat, ez az igazi énjük, mely gyakran iszonyú; s közben a nagyvilág, a többi ember, a szalonok, az udvar, az uralkodó, a politika kiválónak, nemesnek, nagylelkűnek látja őket; az erény hímzett köntösét viselik ott, ékesszólásukkal, kiváló képességükkel tündökölnek. Milyen szörnyű tréfa! És az emberek néha elképednek, amikor némelyik asszony mosolyog a férjén, fölényesen bánik vele, közömbös iránta!...

Nem fejezte be a mondatot, kezét a szék karjára ejtette, de ez a mozdulat csodálatosan kiegészítette szavait. Mikor látta, hogy d'Arthez nézi hajlékony alakját, amint oly bájosan a karosszék mélyébe simul, s nézi ruhája kígyózó vonalait, és azt az édesen hullámzóráncocskát a keble fölött — az öltözködésnek ezt a merész fogását csak a karcsú termetűek engedhetik meg maguknak — a hercegné visszatért megkezdett gondolatához, mintha csak magában beszélne:

— Nem folytatom tovább. Önök írók ugyancsak nevetségessé tették az úgynevezett félreismert nőket, akiknek nem sikerült a házasságuk, s izgalmasnak, érdekesnek akarnak látszani, ami szerintem silány polgári ízlésre vall. Az ember beadja a derekát, és ezzel vége, vagy ellenáll, ez pedig szórakoztató. Mindkét esetben hallgatni kell. Igaz, hogy én sem teljesen megtörni, sem eredményesen ellenállni nem tudtam; de ez talán még komolyabb ok a hallgatásra. Milyen ostobák is a nők, hogy panaszkodnak. Ha ők bizonyultak gyengébbnek, akkor nem voltak elég okosak, hajlékonyak és megérdemlik sorsukat. Hiszen ők uralkodnak Franciaországban. Úgy játszanak önökkel, ahogy akarnak, amikor akarnak, s amíg be nem telnek vele.

A hercegné illatszeres szelencéjét himbálta, mozdulataiból csodálatos asszonyi fölény és gúnyos jókedv áradt.

— Gyakran hallottam nyomorult kis teremtésektől, sajnálják, hogy nőknek születtek, férfiak szeretnének lenni. Mindig szánakoztam rajtuk — fűzte aztán tovább a szót. — Ha döntenem kellene, ismét csak nő lennék. Szép öröm, mondhatom, a diadalt az erőnek köszönhetni, a hatalomnak, amelyet a törvények biztosítanak önöknek, férfiaknak, azok a törvények, amelyeket a férfiak hoztak! De ha a lábunk előtt térdelnek s őrültségeket mondanak és követnek el, nem mámorító boldogság-e éreznünk, hogy gyöngeségünk diadalmaskodik? Így hát hallgatnunk kell, amikor sikert értünk el, mert elveszíthetnénk a hatalmunkat. És ha az asszony vereséget szenvedett, akkor is kénytelen hallgatni, büszkeségből. A rabszolga hallgatása megrémíti urát.

Ezt a csacsogást olyan kedvesen gúnyos, olyan bájos hangon adta elő, olyan kacér fejmozdulatokkal, hogy d'Arthez, aki effajta nővel még

soha nem találkozott, ugyanúgy ki volt neki szolgáltatva, akárcsak a fogolymadár, amikor ott remeg a vizsla előtt.

— Kérem asszonyom — mondta végül d'Arthez — magyarázza meg nekem, miért szenvedett egy férfi miatt? És legyen bizonyos abban, hogy minden olyan helyzetben, ahol más nő közönségessé válik, ön megőrzi a finomságát, még akkor is, ha nem lenne meg önben az a képesség, amellyel egy szakácskönyvet is érdekessé tud tenni.

— Gyorsan halad előre a barátságban — mondotta a hercegné, és ünnepélyes hangja az írót komollyá és nyugtalanná tette.

Másról kezdtek beszélni, az idő késére járt. A szegény lángelme elszontyolodva távozott, bánkódott, mert a hercegné kíváncsinak tartja, s ő megsértette ezt a szívet, és meg volt győződve, hogy Diane-t megrázó szenvedések érték. Pedig a hercegné egész életén át csak szórakozott, valóságos női Don Juan volt, csak azzal a különbséggel, hogy nem vacsorára hívta meg a kőszobrot, és kétségkívül ő diadalmaskodott volna rajta.

Nem folytathatjuk tovább ezt az elbeszélést anélkül, hogy meg ne emlékezzünk Cadignan hercegről, akit Maufrigneuse herceg néven jobban ismernek; szólni kell róla, mert egyébként a hercegné csodálatos koholmányainak a veleje elsikkadna, és az idegenek mit sem értenének ebből a szörnyű párizsi komédiából, amelyet Diane egy férfi előtt játszott. Maufrigneuse herceg, mint a Cadignan sarjak általában, hosszú, szikár ember, viselkedése rendkívül elegáns, nagyon kellemes, beszéde csupa kedvesség; Isten kegyelméből ezredes lett s a véletlenéből jó katona. Egyébként bátor, akár egy lengyel, mindenkor és minden megfontolás nélkül, és üresfejűségét a társaság tolvajnyelvével álcázza. Harminchat éves kora óta a kényszerűség éppoly közönyössé tette a szépnem iránt, akárcsak urát, X. Károlyt, mert mint a király, ő is megbűnhődött azért, hogy fiatal korában nagyon sok nőnek tetszett. Tizennyolc esztendőn át a Saint-Germain negyed bálványa volt, s mint az aranyifjak általában, pazarló, élvezetekkel teli életmódot folytatott. Apját tönkretette a forradalom, a Bourbonok alatt visszakerült tisztségébe, egy királyi kastély igazgatását bízták rá, s különféle illetményeket és nyugdíjakat kapott; ám ennek az összeeszkábált vagyonnak az öreg herceg hamar a végére járt, hiszen ugyanolyan nagy úr volt most is, mint a Restauráció előtt. Így hát, amikor a kártalanítási törvényt[19] végrehajtották, a kapott összeget felemésztette a fényűzés, melyet hatalmas palotájában kifejtett; vagyonából csak ez a palota maradt meg érintetlenül, s legnagyobb részét a menye lakta. Cadidnan herceg

nyolcvanhét éves korában halt meg, kevéssel a júliusi forradalom előtt. Feleségét anyagilag tönkretette és hosszú időn át feszült viszonyban volt Navarreins herceggel, aki Cadignan első házasságából való lányát vette feleségül, s akivel nagy nehezen rendezte az anyagi ügyeket. Maufrigneuse hercegnek viszonya volt d'Uxelles hercegnével. 1814 körül, amikor Maufrigneuse betöltötte a harminchatodik évét, a hercegné, aki tudta róla, hogy szegény, de kegyben áll az udvarnál, hozzáadta a leányát; Diane-nak körülbelül évi ötven-hatvanezer frank jövedelme volt, nem számítva azt, amit majd az anyja után örököl. D'Uxelles kisasszonyból ily módon hercegné lett, és anyja tudta, hogy minden valószínűség szerint a lehető legnagyobb szabadságot fogja élvezni. Miután Maufrigneuse herceget az a váratlan öröm érte, hogy utóda született, a herceg teljes szabadságot adott feleségének, ő maga pedig helyőrségről helyőrségre járva vígan élt, a telet Párizsban töltötte, adósságokat csinált, amelyeket az apja mindig kifizetett, s a legteljesebb hitvesi elnézést gyakorolta: valahányszor haza készült Párizsba, mindig egy héttel előbb értesítette feleségét. Ezrede imádta, a trónörökös szerette, ügyes udvari ember hírében állt, s bele-belekóstolt a hazárdjátékba, egyébként minden alakoskodás távol állt tőle; feleségének nem sikerült rávennie, hogy illendőségből és iránta való tapintatból — így mondta tréfásan a hercegné — tartson ki valamilyen kis operai táncosnőt. A herceg apja tisztségét örökölte és sikerült megnyernie mindkét király, XVIII. Lajos és X. Károly kegyét. Teljes jelentéktelenségét tehát jól használta fel, ám magatartását, életmódját, mindent a lehető legszebb máz vont be: beszédmódja, előkelő viselkedése, egész modora tökéletes volt; még a liberálisok is szerették. Nem állt módjában folytatni a Cadignanok szokását, akik — az öreg herceg szerint — anyagilag tönkreteszik feleségüket, ugyanis a hercegné saját maga herdálta el vagyonát. A hercegnének ezt a nevezetességét annyira ismerte mindenki az udvarban és a Saint-Germain negyedben, hogy a Restauráció utolsó öt esztendejében kigúnyolták volna azt, aki szóba hozza, mintha csak Turenne vagy IV. Henrik halála körülményeit akarta volna elbeszélni. Az asszonyok kivétel nélkül áradoztak, ha az elbűvölő hercegről beszéltek: tökéletes férj, ritkaság, hogy egy férfi olyan szépen viselkedjék, mint Maufrigneuse; a hercegné szabadon rendelkezhetik a vagyonával, s a herceg minden körülmények között megvédi. Büszkeségből, jóságból vagy lovagiasságból, Maufrigneuse valóban gyakran kiállt a hercegné mellett, olyan alkalmakkor is, amelyek minden más nőt tönkretettek volna, még a Diane társadalmi helyzetében is, bár őt az öreg

d'Uxelles hercegnének, Navarreins hercegnek, az apósának és a férje nagynénjének tekintélye védte. Manapság Cadignan herceget a legnemesebb arisztokrata jellemek közé sorolják. Hűnek lenni a megpróbáltatásban, ez talán egyike a legszebb győzelmeknek, amelyet az udvari emberek önmaguk felett arathatnak. D'Uxelles hercegné negyvenöt éves volt, mikor leányát Maufrigneuse herceghez adta, így hát jó ideje már, hogy féltékenység nélkül, sőt érdeklődéssel kísérte figyelemmel volt szeretője sikereit. Mikor leánya és a herceg házasságot kötöttek, rendkívül nemesen viselkedett, s ezzel mintegy eltakarta ennek a kapcsolatnak az erkölcstelenségét. Ám a kajánkodó udvari embereknek volt min gúnyolódniuk, s azt állították, hogy d'Uxelles hercegnének nem került megerőltetésébe ez a nemes viselkedés, hiszen már öt év óta a vallásosságnak és a megbánásnak szenteli életét, olyan asszonyok szokása szerint, akiknek sok a vezekelnivalójuk.

Néhány napon át Diane egyre kiválóbb irodalmi ismeretekkel tündökölt. Merész lendülettel a legnehezebb kérdéseket vetette fel, hiszen éjjel-nappal bámulatos elszántsággal búj̈ta a könyveket. D'Arthez álmélkodott és szentül hitte, hogy Diane felsőbbrendű nő, sejtelme sem volt arról, hogy a hercegné — sok író szokása szerint — azt ismétli esténként, amit délelőtt olvasott. Ezek a beszélgetések Diane-t eltávolították céljától, igyekezett hát visszakerülni a bizalmas beszélgetések terepére, ahonnan szerelmese óvatosan meghátrált; de nem volt könnyű feladat a d'Arthez-fajta férfit rábírni, hogy visszatérjen, ha egyszer már elijedt. Mégis egy hónapig tartó irodalmi hadgyakorlat és magasröptű plátói eszmecserék után a férfi úgy nekibátorodott, hogy mindennap megjelent három órakor. Hat felé elment, este kilenckor a türelmetlenséggel teli szerelmesek rendszerességével újra megjelent, s éjfélig vagy éjfél után egy óráig maradt Diane-nál. A hercegné, valahányszor d'Arthez látogatását várta, keresett gondossággal öltözködött fel. Kölcsönös ragaszkodásuk, egymás iránti figyelmességük és minden megnyilvánulásuk kifejezte azokat az érzéseket, amelyeket nem mertek bevallani, ugyanis a hercegné ritka éleslátással észrevette, hogy ez a nagy gyerek ugyanannyira félt a végső rohamtól, amennyire ő áhítozott utána. D'Arthez állhatatos, néma vallomásaiban mélységes tisztelet volt, s ez végtelenül jólesett a hercegnének. Mindketten úgy érezték, hogy napról napra szorosabb a kapcsolat közöttük, hiszen semmi lapos hétköznapiság, semmiféle feszültség sem gátolta őket eszmecseréjükben, mint azokat a szerelmeseket, akik közül az egyik határozottan sürget, a másik őszintén vagy kacéran védekezik. Akárcsak a korukhoz képest ifjú lelkű

embereket, d'Arthezt is hatalmukba kerítették azok a megrendítő kétségek, amelyeket egyrészt izzó vágya, másrészt az a félelem okozott, hogy talán nem tetszik Diane-nak; fiatal asszony hasonló körülmények között nem érti ezt meg, de a hercegné már gyakran teremtett effajta helyzetet, így hát élvezte is az ízét. Diane-nak jólestek ezek a kedves bohóságok, annál is inkább, mert tudta, hogyan kell véget vetni nekik. A nagy művészhez hasonlított, aki gyönyörködik a vázlat elmosódó körvonalaiban, hiszen bizonyos abban: az ihlet egy órája is elegendő arra, hogy befejezze a fogamzás homályában derengő remekművet. Mily sokszor lelte kedvét abban, hogy méltósággal teli magatartásával feltartóztatta d'Arthezt, mikor az a döntő lépésre készült! Egyetlen pillantásával, csókra nyújtott kezével vagy néhány meghatott és gyöngéd hangon kiejtett jelentéktelen szóval elfojtotta az ifjú szív titkos viharait, hol pedig felgerjesztette, hol meg lecsendesítette. A hidegen kiagyalt, de csodálatosan megjátszott mesterkedés az asszony képét egyre mélyebbre véste bele ennek az elmés írónak lelkébe, és Diane-nak tetszett, hogy gyermekként bizakodónak, egyszerűnek, csaknem ostobának lássa őt maga mellett; de néha, mikor a hercegné magába mélyedt, csodálnia kellett, hogy ennyi nagyság miként párosulhat ennyi ártatlansággal. Ez az asszony, aki a kacérság mesternője volt, játék közben maga is észrevétlenül rabszolgájához láncolódott. Végül is Diane már sürgette volna ezt a szerelmes Epiktétoszt,[20] s mikor azt gondolta, Daniel már kellően megpuhult és mindent elhisz neki, kötelességének tartotta úgy bekötni a szemét, hogy semmit se láthasson.

Mikor Daniel egyik este betoppant, Diane elgondolkozva egy kis asztalra könyökölt, szőkehajú, szép fejére ráhullt a lámpa fénye; egy levéllel játszadozott az asztalterítőn. Mikor d'Artheznek már feltűnt ez az írás, összehajtogatta és az övébe dugta.

— Mi történt? — kérdezte d'Arthez — nyugtalannak látszik.

— Levelet kaptam Cadignan hercegtől — hangzott a válasz. — Bármennyit hibázott is velem szemben, miután elolvastam a levelét, arra kellett gondolnom, hogy száműzetésben van, távol a családjától, távol a fiától, akit szeret.

Ezek a szavak úgy hangzottak, mintha a lelkéből szakadnának fel, és angyali érzékenységről tanúskodtak. D'Arthez végtelenül meghatódott. A szerelmes férfi kíváncsisága valósággal lélektani és irodalmi kíváncsiságggá alakult át. Tudni akarta, mennyire nagylelkű ez az asszony, mekkora sérelmeket képes megbocsátani, s mi a titkuk ezeknek a nagyvilági nőknek, akiket léháknak, szívteleneknek, önzőknek tarta-

nak, s hogyan tudnak angyalokká válni. Eszébe jutott: egyszer már visszautasították, mikor meg akarta ismerni ezt a mennyei szívet, s ahogy a szép Diane áttetsző, kecses kezének karcsú ujjait megfogta, szinte reszkető hangon szólalt meg:

— Elég jó barátok vagyunk ahhoz, hogy elmondhassa nekem, milyen szenvedések érték? Úgy látom, a múlt szomorúsága nehezedett magára, mikor úgy elrévedezett.

— Igen — suttogta Diane e rövid szót olyan hangon, amely Tulou flótájának legédesebb zenéjével vetekedett.

Tekintete elfátyolosodott, visszasüppedt álmodozásába. Daniel nyugtalanul várakozott, áthatotta e pillanat ünnepélyessége. Költői képzeletében mintha felhők foszladoznának, s láthatóvá válik a szentély, ahol megpillanthatja Isten lábánál a megsebzett bárányt.

— Nos?... — kérlelte az író szelíd, nyugodt hangon.

Diane ránézett a gyöngéden sürgető férfira, aztán lesütötte tekintetét, és félig lecsukódó szemhéja kimondhatatlan szemérmességről beszéltek. Csak egy szörnyetegnek juthatott volna eszébe, hogy képmutatásra gyanakodjék, amikor ez a rosszmájú asszony bájos, kígyózó mozdulattal hátravetette csinos fejét, hogy tekintete újra belemélyedjen a nagy férfi mohósággal teli szemébe.

— Megmondhatom? Megmondjam? — Keze tétova mozdulatot tett, és az álmodozó gyöngédség fenséges kifejezésével nézett d'Arthezre. — A férfiak oly kevéssé lelkiismeretesek ilyen dolgokban! Úgy vélik, nem nagyon köti őket a titoktartás!

— Miért vagyok itt, ha nem bízik bennem? — kiáltott fel d'Arthez.

— Ugyan, barátom — felelte Diane, s hangjába az öntudatlan szerelmi vallomás édességét lopta bele — mikor egy nőt az érzelmei életre-halálra hozzáláncolnak valakihez, vajon taktikázhat-e? Ez nem visszautasítás (mit tudnék én megtagadni öntől?); de mit gondolna rólam, ha mindent elmondanék? Szívesen elárulnám magának, milyen különös helyzetben élek én mostanában, de hogy vélekedne arról az asszonyról, aki feltárja házasélete titkos sebeit s elárulja egy másik ember titkát? Turenne megtartotta a tolvajnak adott szavát; nem kötelességem-e nekem is Turenne példáját követni, nem tartozom-e becsületességgel még hőhéraimnak is?

— Becsületszavát adta valakinek?

— Cadignan herceg nem tartotta szükségesnek, hogy titoktartást kérjen tőlem. Hát mit akar még, a lelkemnél is többet? Zsarnok! Azt akarja, hogy magába temessem el a becsületemet? — mondta, s oly

pillantást vetett d'Arthezre, amellyel ezt a hamis vallomást egész lényénél is becsesebbé tette.

— Nagyon közönséges emberré alacsonyít le, ha attól fél, hogy bármi rosszra vetemednék magával szemben — mondta az író, és hangjában rosszul palástolt keserűség lappangott.

— Bocsásson meg, barátom — és Diane megfogta d'Arthez kezét, majd két tenyere közé fektette, s gyengéden becéző mozdulattal végigsimitott rajta ujjaival. — Én ismerem a maga értékét. Elbeszélte nekem egész életét, amely oly szép, oly magasztos, méltó a nevéhez; viszonzásul talán mondjam el én is életem történetét? Csakhogy én most rettegek, hogy lesüllyedek a maga szemében, ha elmondom titkaimat, amelyek nemcsak az enyémek. S ki tudja, maga, aki a magánynak és az irodalomnak él, esetleg el sem hiszi, milyen iszonyú a nagyvilág. Ó, maga nem tudja, mikor drámáit eltervezi, hogy sokkal borzalmasabbak játszódnak le családi életekben, ahol látszatra a lehető legnagyobb az egyetértés. Nem is sejti, hogy néhol az aranymáz alatt mekkora a szerencsétlenség.

— Mindent tudok! — tört fel a kiáltás Danielből.

— Nem — felelt rá az asszony — maga semmit sem tud. Szabad-e a leánynak bármikor is kiszolgáltatnia az anyját?

Mikor ezeket a szavakat meghallotta, d'Arthez úgy érezte magát, mint az az ember, aki sötét éjjel eltévedt az Alpokban, s a hajnal felderengő fényénél észreveszi, hogy feneketlen szakadékon lép át. Elképedten bámult a hercegnére, s hátán végigfutott a hideg. Diane arra gondolt, hogy ennek a lángelmének vajmi kevés az esze, de észrevette a férfi szemében felvillanó fényt, s ez megnyugtatta.

— Végre is maga szinte a bírám — mondta kétségbeesetten. — Én én beszélhetek, mert akit megrágalmaznak, joga van ahhoz, hogy ártatlanságát bebizonyítsa. Engem annyi könnyelműséggel, oly sok rosszal vádoltak s vádolnak még most is (ha ugyan emlékeznek még egy szegény, remete-életet folytató nőre, akit a világ arra kényszerített, hogy magába vonuljon) hogy talán szabad megpihennem egy szívben, ahol hajlékot találok, olyan hajlékot, ahonnan nem űznek el. Az önigazolást mindig erős támadásnak véltem az ártatlanság ellen, így hát a büszkeség visszatartott attól, hogy beszéljek. Egyébként kihez is szólhattam volna? Ezeket a kegyetlen titkokat csak Istennek vallhatjuk meg, vagy egy papnak, akit hozzá közelállónak érzünk, vagy pedig annak, aki szinte azonos velünk. Nos hát, ha titkaim nincsenek itt — s e szavaknál kezét d'Arthez szívére tette — éppen úgy, ahogy itt őriztem őket

— s ujjai ruhája kivágásánál hajlítgatták a derekat tartó halcsontokat — akkor maga nem a nagy d'Arthez, és én tévedtem.

D'Arthez szemét elfutotta a könny; Diane-nak még csak a pillái sem rebbentek meg s mozdulatlan tekintetével szinte felfalta ezt a könnycseppet. Fürgén, tökéletes ügyességgel csinálta, mint a macska, mikor egeret fog. Hatvan napos illemszabályszerű érintkezés után d'Arthez most merészelte először megfogni ezt a langyos, illatos kezet, ajkához emelte, s a csuklótól az ujja hegyéig csókkal borította el. Ebben a kézcsókban annyi gyöngédség és kéj volt, hogy a hercegné lehajtotta a fejét és kellemes dolgokat várt az irodalomtól. Arra gondolt, hogy a lángelmék nyilván sokkal tökéletesebben szeretnek, mint az öntelt ostobák, a társaságbeliek, a diplomaták, sőt felülmúlják a katonatiszteket is, pedig ez utóbbiaknak más dolguk sincs. A hercegné szakértő volt e téren, és tudta, hogy a szerelmes férfi természete többé-kevésbé a semmiségekben nyilvánul meg. A szerelemben jártas nő egyetlen mozdulatból meg tudja határozni a jövőt, ahogy Cuvier egy lábcsont-darabból megállapította: „Ez egy ilyen és ilyen nagyságú állaté volt, szarvas állat vagy szarv nélküli, húsevő, növényevő, kétéltű stb., ennyi meg ennyi ezer éves." Diane bizonyos volt abban, hogy d'Arthez a szerelembe is annyi ötletet visz bele, mint írásművészetébe, ezért úgy vélte, szükséges, hogy felhajszolja a szenvedély és a vakhit legmagasabb csúcsára.

Csodálatos, érzéssel teli mozdulattal hirtelen visszahúzta a kezét. Ha azt mondta volna: „Fejezze be, hisz elpusztít engem!" — az sem lett volna ennyire határozott. Tekintete egy pillanatig d'Arthez szemébe mélyedt; boldogság, szemérem, félelem, bizakodás, epekedés, tétova vágy és szűzies szégyenkezés tükröződött benne. Most húsz esztendősnek látszott. De számításba kell venni, hogy a komikus hazugságnak erre a jelenetére mesterien gondos öltözködéssel készült fel, karosszékében úgy festett, mint a nap első csókjára kinyíló virág. Akár csalóka volt, akár igaz, Daniel megmámorosodott tőle.

Amennyiben szabad egyéni véleményt megkockáztatni, valljuk be, gyönyörűség lenne, ha hosszú időn át így vezetnének félre bennünket. Talma a színpadon kétségkívül gyakran emelkedett a természetes fölé. S vajon Cadignan hercegné nem a legnagyobb komédiásnője-e korának? Ennek az asszonynak csak a figyelő közönség hiányzott. Sajnos, a politikai viharoktól felzaklatott időkben a nők nem tudnak kivirágzani, akár a vízi liliomok, amelyeknek felhőtlen égre, langyos szellőre van szükségük, hogy gyönyörködő szemünk előtt teljesedjenek be, s bontsák ki szirmaikat.

Itt volt a kellő pillanat, Diane behálózta a nagy embert régóta kiagyalt történetének kibogozhatatlan szálaival, s a férfi úgy hallgatta, ahogy hajdanában az őskereszténység korában egy új hivő az apostol igéjét.

— Kedves barátom, anyám, aki még él Uxelles-ben, tizenhét esztendős koromban, 1814-ben — lám, ilyen öreg vagyok — hozzáadott Maufrigneuse herceghez, s nem az iránt am, hanem az iránta való érzelmek késztették erre. Ezzel rótta le adósságát az egyetlen férfinak, akit szeretett, mindazért a boldogságért, amit tőle kapott. Ó, ne döbbentse meg ez a szörnyű számítás, oly gyakran történik ilyesmi. Sok asszony inkább szerető, mint anya, a legtöbb pedig jobb anyának, mint feleségnek. Ez a két érzelem, a szerelem és az anyai érzés, a mi életmódunk közepette úgy fejlődött, hogy gyakran harcot vív egymással a nő szívében, s ha nem egyforma erősek, az egyik szükségképpen alulmarad; ily módon válik néhány kivételes asszony nemünk dicsőségévé. Az oly lángeszű ember, mint maga, meg kell, hogy értse ezeket a dolgokat, amelyek elképesztik az ostobákat, de mégis igazak, sőt, tovább megyek, igazolhatók is a jellemek, a vérmérséklet, a vonzalmak, a helyzetek különbözőségével. Engem például húsz esztendei szerencsétlenség, csalódás, rágalom, súlyos gyötrődés, üres élvezet után, most minden bizonnyal elítél a nagyvilág. Pedig húsz esztendei szenvedés talán feljogosít arra, hogy azt a hátralevő tíz-tizenkét esztendőt, ameddig a szépségem még tart, egy szent és tiszta szerelemnek szenteljem? De nem lesz így, nem vagyok elég ostoba ahhoz, hogy Isten előtt kisebbítsem érdemeimet. Hordoztam az élet terhét, s mikor majd letelik az időm, jutalmam nem fog elmaradni...

— Milyen angyal! — gondolta d'Arthez.

— Bárhogy is van, sosem haragudtam d'Uxelles hercegnére, hogy jobban szerette Maufrigneuse herceget, mint ezt a szegény Diane-t itt maga előtt. Anyám ritkán látott engem, elhanyagolt; de mint nő is roszszul bánt velem, és ami rossz, ha asszony követi el egy másik asszonynyal, iszonyúvá válik, mikor anya teszi leányával. Azok az anyák, akik úgy élnek, mint d'Uxelles hercegné, eltávolítják leányaikat maguk mellől, így engem is csak két héttel az esküvőm előtt vezettek be a társaságba. Képzelje el tapasztalatlanságomat! Teljesen járatlan voltam, s nem is sejtettem, hogy milyen titok lappang e kapcsolat mögött. Szép vagyonom volt: Nevers vidéki erdőségeim, amelyeket a forradalomban elfelejtettek vagy nem tudtak eladni, évenként hatvanezer frankot jövedelmeztek, a birtokhoz tartozott még a szép anzyi kastély is; Maufrig-

neuse herceg nyakig úszott az adósságban. Később megtudtam, mi az, ha az embernek adósságai vannak, de akkor még csak nem is gyanítottam, hiszen fogalmam se volt az életről. Abból, amit a vagyonom jövedelméből megtakarítottak, férjem a maga ügyeit rendezte. Maufrigneuse herceg harmincnyolc éves volt, mikor feleségül mentem hozzá, de évei, akárcsak a háborúban eltöltött esztendők, duplán számítottak. Ó! Több volt ő hetvenhat évesnél is. Anyám negyven éves korában még igényt tartott az életre, így két féltékenység között őrlődtem. Micsoda tíz esztendőt éltem át!... Ah! Ha tudták volna, mit szenvedett az a szegény kis asszony, akit annyi mindennel gyanúsítottak! Olyan anya őrzött, aki féltékenykedett önnön leányára! Istenem!... Maguk, drámaírók, sose tudnának ilyen sötét, ilyen kegyetlen történeteket kiagyalni. Amennyire szegényes irodalmi ismereteimből tudom, a dráma rendszerint cselekmény, párbeszéd és lendületes mozgalmasság sorozata, amely mind a katasztrófa felé gördül, de amiről én beszélek, maga a legszörnyűbb, feltartóztathatatlan katasztrófa! Lavina, amely reggel ránk zúdult és este ismét ránk zuhan, s ránk zúdul a holnapi napon is. Végigfut rajtam a hideg, ahogy most erről beszélek s megvilágítom azt a hideg, sötét barlangot, ahol éltem, ahonnan nem volt kiút. Ha már mindent meg kell mondanom magának, szegény gyermekem születése is, aki egyébként teljesen rám ütött... Bizonyára meglepte, mennyire hasonlít hozzám? Ugyanaz a haj, szem, arcforma, az én szám, az én mosolyom, az én állam, az én fogaim... Hát igen, az ő születése is véletlen, vagy az anyám és férjem közti megegyezés következménye. A házasság után hosszú ideig úgy éltem, mint egy fiatal lány, esküvőm másnapján mintegy elhagyva, anya voltam, anélkül, hogy asszony lettem volna. Anyám kedvét lelte abban, hogy meghosszabbítsa tudatlanságomat, s egy anyának rettenetesen nagy előnyei vannak leányával szemben, ha el akarja érni ezt a célt. Engem, szegény kis teremtést, zárdában neveltek, mint egy titokzatos rózsát, semmit sem tudtam a házasságról, koromhoz képest fejletlen voltam, s boldognak éreztem magam: örültem annak a megértésnek, szép összhangnak a családunkban. Szóval az anyaság első örömei annál is inkább eltöltöttek, mert más örömökről sejtelmem se volt és elterelték gondolataimat férjemről, alig foglalkoztam vele, nem is tetszett nekem valami nagyon, s ő sem igyekezett szeretetre méltónak mutatkozni. Annyit szajkózták nekem, hogy egy anya mivel tartozik önmagának! Egyébként a fiatal lányok mindig szeretnek mamásdit játszani. Olyas korban voltam, hogy a gyermek helyettesítette számomra a babát. Büszkélkedtem az én gyönyörű kis virágszálammal, mert

Georges szép volt... valóságos csoda! Hogyan is törődtem volna a nagyvilággal, hiszen oly boldog voltam, hogy táplálhattam és gondozhattam azt a kis angyalt. Imádom a gyermekeket, mikor egész kicsik, fehérek és rózsásak. A fiam jelentett nekem mindent, csak neki éltem, nem hagytam, hogy a nevelőnő öltöztesse, vetkőztesse, rakja tisztába. Ez a gondoskodás teher a sokgyermekes anyáknak, de nekem gyönyörűséget szerzett. Ám három vagy négy év múlva, hiszen nem vagyok egészen ostoba, bármennyire igyekeztek is bekötni a szemem, mégis tisztán láttam. Képzelje el, mikor feleszméltem négy év múlva, 1819-ben! *A két ellenséges fivér* tragédiája enyhe kis történet ahhoz képest, ahogy anya és leánya, a hercegné meg én, egymással szemben álltunk; úgy dacoltam velük, anyámmal meg férjemmel, hogy nyíltan kacérkodni kezdtem, s a világ nyelvére kerültem... Isten a tudója, mennyire! Maga megérti, barátom, hogy azok a férfiak, akikkel a könnyelműsködés gyanújába keveredtem, olyanok voltak számomra, mint a tőr; felhasználjuk, hogy ledöfjük vele az ellenséget. Csakis a bosszúm foglalkoztatott, és észre se vettem, milyen sebeket ütöttem önmagamon. Ártatlan voltam, akár egy gyermek, s romlottnak, a világ legelvetemültebb nőjének tartottak, én pedig mit se tudtam erről. A világ kimondhatatlanul ostoba, vak és tudatlan; csak azokat a titkokat tárja fel, amelyek szórakoztatják s tápot adnak gonoszságának, de kezével elfödi a szemét, hogy a nagy, nemes dolgokat ne lássa. Lázadozó ártatlanságom abban az időben, úgy gondolom, olyan pillantásokban s magatartásban nyilvánult meg, a büszkeség olyan mozdulataiban, hogy nagy festőknek kapóra jött volna. Megvetésem áradata, felháborodásom vihara bizonyára ott örvénylett körülöttem a bálakon. Hiábavaló költőiség! Ily fenséges költemények csak a húsz esztendős kor méltatlankodásától telnek ki. Később az ember már nem méltatlankodik, elfárad; a bűn nem döbbenti meg, gyáva lesz és fél. Kitűnően éreztem magam, ó, mondhatom, ugyancsak kitűnően! A legostobább ember szerepét játszottam: vállaltam a bűn terhét, anélkül, hogy előnyeit élveztem volna. Örömem telt abban, hogy hírbe hozzam magam! Gyerek módjára rosszalkodtam. Itáliába utaztam egy fiatal hebehurgyával, s mikor szerelemről kezdett beszélni, faképnél hagytam: de mikor megtudtam, hogy bajba keverte magát miattam — hamisított, hogy pénzhez jusson — segítségére siettem. Anyám meg férjem, akik tudták, mi a valóság, fékszáron tartottak, mint tékozló asszonyt. Ó! Akkor én elmentem a királyhoz. XVIII. Lajos, az a szívtelen ember, meghatódott: százezer frankot adott a magánpénztárából. D'Esgrignon márki, az a fiatalember, akivel talán találkozott már társa-

ságban, s aki később nagyon gazdagon nősült, megmenekült abból az örvényből, amelybe miattam merült le. Ez a kaland, melynek önnön könnyelműségem volt az oka, gondolkodóba ejtett. Rádöbbentem, hogy én magam vagyok bosszúm első áldozata. Anyám, férjem, apósom mellett ott volt az egész társaság, s úgy látszott, hogy ők takargatják az én őrültségeimet. Anyám tudta rólam, hogy sokkal büszkébb, sokkal kiválóbb, sokkal inkább d'Uxelles-vér vagyok, semhogy közönségesen viselkedjem, és megborzadt attól a rossztól, amit ellenem elkövetett. Ötvenkét éves volt, hátat fordított Párizsnak, visszavonult Uxelles-be. Most ott tart bűnbánatot hibáiért, és túlzott vallásossággal meg az irántam való határtalan szeretettel vezekel. De 1823-ban egyedül hagyott, kiszolgáltatva Maufrigneuse hercegnek. Ó, barátom, maguk férfiak nem tudhatják, mit jelent egy öreg férj, akit bálványoznak a nők. Micsoda otthona van annak a férfinak, aki megszokta, hogy a társaságbeli nők körülrajongják, aki sem tömjént, sem füstölőt nem talál odahaza, akiből valósággal kiaszott az élet, és éppen ezért féltékeny! Mikor Maufrigneuse herceg egészen az enyém volt, jó feleség akartam lenni, de nekiütköztem mogorva kedélye érdességeinek, tehetetlensége szeszélyeinek, gyerekes ostobaságainak, önhitt hiúsága megnyilvánulásainak, röviden szólva, egy olyan embernek, aki hasonlatos a világ legunalmasabb elégiájához, s aki úgy bánt velem, mint holmi kislánnyal, kedvét lelve abban, hogy önérzetemet lépten-nyomon megalázza, tapasztalataival lehengereljen, és bebizonyítsa teljes tudatlanságomat. Minden alkalmat megragadott a sértésre. Szóval mindent elkövetett, hogy megutáltassa magát, s feljogosított engem arra, hogy eláruljam őt; de én a szívem meg a jószándékom áldozatául estem három vagy négy esztendőn át. Tudja, mi volt az az aljas megjegyzés, amely új őrültségekbe hajszolt? Kitalálná-e valaha is a társaság legcsodálatosabb rágalmát? — „Maufrigneuse hercegné visszatért a férjéhez" — így mondták. — „Ugyan! Romlottságból teszi, hiszen a halottakat felélesztení diadal, s neki már csak ilyen diadal jut" — ezt a megjegyzést tette a legjobb barátnőm, a rokonom, akinél az a szerencse ért, hogy magával találkozhattam.

— D'Espard márkiné! — kiáltott fel Daniel iszonyodó kézmozdulattal.

— Én megbocsátottam neki, barátom. Elsősorban a megjegyzése rendkívül szellemes, aztán talán jómagam még kegyetlenebb elmésségeket rögtönöztem nők rovására, akik szegények, ugyanolyan makulátlanok voltak, mint én.

D'Arthez újra megcsókolta ennek a szent asszonynak a kezét, aki

először anyját tálalta fel apróra vagdalva, aztán pedig Cadignan hercegből, akit ismerünk, háromszoros Othellót csinált, s végezetül saját személyét is felaprította s hibáztatta önmagát, csak hogy a jóhiszemű író előtt beburkolózzék abba a szűziességbe, amellyel a legostobább nő is igyekszik mindenáron elkápráztatni szerelmesét.

— Most már megérti, barátom, hogy visszatérésem a társaságba feltűnést keltett, s azért tértem vissza, hogy feltűnjek. Újabb harcok árán kellett megszereznem függetlenségemet, és semlegesíteni Maufrigneuse herceget. Egyéb okok miatt meg tékozló életet folytattam. Tündököltem, ünnepségeket rendeztem, adtam a hercegnőt, és adósságokat csináltam, hogy elkábítsam magam, hogy a való életet egy álomélet segítségével elfelejtsem. Otthon a fáradtság álmába omoltam bele, s másnap újjászülettem, szép voltam, vidám, szertelen a világ szemében; de ebben a szomorú harcban, melyet képzeletem a valósággal vívott, feléltem a vagyonomat. Mikor az 1830-as lázadás kirobbant, akkor találkoztam ennek az ezeregyéjszakai életnek a végén a szent, tiszta szerelemmel, amelyre — őszinte vagyok! — mindig vágytam. És ismerje el, természetes is, hogy a női szív, amelyet oly sok szerencsétlen véletlen, s annyi más ok dermesztett meg, öntudatra ébred, mikor az asszony érzi, hogy megcsalták; és én annyi nőt láttam akkor magam körül, akiket boldoggá tett a szerelem. Ó! Miért is tisztelt engem Michel Chrestien annyira? A sors most is gúnyt űzött velem. Mit mondjak még?! Lezuhantam a magasból, mindent elvesztettem, nincs már semmi illúzióm; mindent kifacsartam, egy gyümölcs kivételével, ehhez nincs már kedvem, s a fogam se elég erős hozzá. Végül is, mikor vissza kellett vonulnom, már teljesen kiábrándultam a világból. Van ebben valami gondviselésszerű, akárcsak az érzéketlenségben, amely előkészít bennünket a halálra.

Diane most kenetes áhítatra való mozdulatot tett.

— Minden a kezemre játszott — folytatta aztán. — A monarchia balsorsa és összeomlása segített, hogy eltemetkezzem. A fiam sok mindenért megvigasztal. Az anyai szeretet kárpótol bennünket mindazokért az érzésekért, amelyekben csalódtunk. A nagyvilág álmélkodik visszavonult életemen, pedig én itt találtam meg a boldogságot! Ó, ha tudná, hogy ez a szegény teremtés itt maga előtt milyen boldog. Mindent feláldozok a fiamért s megfeledkezem azokról az örömökről, melyeket nem ismerek, melyeket sosem fogok megismerni. Ki hinné, hogy Cadignan hercegné életének titka egy szerencsétlen nászéjszaka, annak a sok kalandnak pedig, amit ráfogtak, kislányos dac, s felelet két ember vissza-

taszító szenvedélyére? Senki sem hinné el. Ma már félek mindentől. Bizonyára visszautasítanám az igaz érzést, bármennyire bensőséges és tiszta, mert oly sok álnokság emlékét hordom magamban; szakasztott olyan helyzet ez, mint a gazdag embereké, akik lépre mentek a balsorsot színlelő szélhámosoknak, s később elutasítják a becsületes nyomorgót, mivel megundorodtak a jótékonyságtól. Mindez iszonyú, ugye? De higgye el, amit most elbeszéltem, sok asszony története.

Az utóbbi szavakat már a nagyvilági, csúfondáros dáma tréfás, könnyed hangján mondta.

D'Arthezben elhűlt a vér. Úgy érezte, hogy a fegyencek, akiket a bíróság gyilkosságért, betöréses lopásért, hamisításért gályára küld, valóságos szentek a társaságbeli emberekhez képest. Ezt a szörnyű panaszt Diane a hazugság műhelyében kovácsolta, a párizsi Styx vizében edzette meg, s az igazság utánozhatatlan hanglejtésével adta elő. Az író kis ideig elmélyedve nézte ezt az imádnivaló asszonyt, ahogy ott ült a karosszékbe süppedve, s két keze úgy csüngött le a fotel karjáról, mint két harmatcsöpp a virágszirom szélén, összeroskadva a vallomás súlyától, elcsigázva, mert azáltal, hogy elmondta élete szenvedéseit, mintha újra érezné valamennyit — szóval úgy ült ott, akár a mélabú eleven szobra.

— És ítélje meg — mondta, majd hirtelen mozdulattal felegyenesedett, egyik kezét a magasba lendítette, és szemében az állítólag szűzi életben eltöltött húsz esztendő lángja lobogott — ítélje meg, mily hatással lehetett rám barátjának szerelme, mert bevallom, hogy egy férfi, aki méltó hozzám, gyöngének talált volna, annyira szomjaztam a boldogságot... de a sors gúnyos tréfája... vagy talán az Istené, hogy meghalt, meghalt, és megmentette az életét, kinek?... Cadignan hercegnek! Ugye, nem csodálkozik, hogy olyan révedezőnek látott...

Ez volt az utolsó csapás, s a szegény d'Arthez nem állta már tovább: térdre rogyott, fejét a hercegné kezébe temette, és sírt, szelíd könnyeket hullatott, akár csak az angyalok, ha ugyan az angyalok egyáltalán sírnak. Mivel Daniel arca el volt takarva, Cadignan hercegné nem palástolta el gúnyos diadalmosolyát; ilyen mosolyt lehetne látni a majmok ábrázatán, amikor valami nagy turpisságot követnek el, ha a majmok egyáltalán nevetnének.

— Megfogtam — gondolta.

És valóban megfogta, jól megfogta d'Arthezt.

— De hiszen maga... — mondta a férfi, s nemes vonású fejét felemelve Diane-ra nézett.

— Szűz és mártír — fejezte be Daniel szavait az asszony, maga is mosolyogva ezen az elkoptatott tréfán, amelynek azonban varázsos jelentőséget adott kegyetlen vidámsággal teli mosolya. — Nevetek, mert arra a hercegnére gondolok, akit a világ ismer; arra a Maufrigneuse hercegnére, akiről azt pletykálják, hogy szeretője volt Marsay, a hitvány Trailles, az a politikai briganti, meg az ostoba kis d'Esgrignon és Rastignac, Rubempré, nagykövetek, miniszterek, orosz tábornokok, és mit tudom én? Egész Európa! Rosszmájú megjegyzésekkel fogadták azt az albumot is, amelyet azért csináltattam, mert úgy képzeltem, hogy a csodálóim egyben hű barátaim is. Jaj! Irtóztató. Nem is értem, hogyan tűrhetek meg egy férfit térdre omolva a lábam előtt: hitem és meggyőződésem szerint valamennyit meg kellene vetnem.

Felállt, és méltóságos lépésekkel az ablakmélyedéshez ment. D'Arthez visszaült alacsony székére, s ottmaradt, csak nézte a hercegnét, s követni nem merte; figyelte, amint zsebkendőjét az orrához emelte, de nem fújt bele. Ugyan, miféle hercegné az, aki kifújja az orrát? Diane a lehetetlent is megpróbálta, hogy elérzékenyültnek lássék. D'Arthez azt hitte, hogy az ő angyala sír, odarohant, átölelte, és szívéhez szorította.

— Nem, hagyjon — rebegte elhaló hangon — túlságosan sok bennem a kétség, nem vagyok én jó semmire sem. Kibékíteni engem az élettel — ez a feladat meghaladja egy férfi erejét.

— Diane! Én szeretni fogom magát, kárpótlásul elvesztett életéért.

— Nem, ne beszéljen így hozzám — felelt az asszony. — Úgy szégyellem magam, és úgy reszketek, mintha valami nagy bűnt követtem volna el.

Most egészen olyan volt, mint egy ártatlan kislány, s mégis fenségesnek, nagynak, nemesnek tetszett, akár egy királyné. Bámulatosan ügyes mesterkedései már-már a színtiszta igazság látszatát keltették, s le sem lehetne írni, mennyire hatottak d'Arthez tapasztalatlan, őszinte lelkére.

A nagy író megnémult a csodálattól, ott állt mozdulatlanul az ablakmélyedésben, s egy szóra várt, a hercegné pedig egy csókra; csakhogy Diane szent volt d'Arthez előtt. Mikor a hercegné már fázni kezdett, visszaült karosszékébe, lába egészen meggémberedett a hidegtől.

„Hát ezt nehéz lesz kivárni" — gondolta, s homlokát magasra emelve, fenséges erényt tükröző arccal tekintett d'Arthezre.

— Asszony ő? — kérdezte önmagától az emberi szívnek e mélyrehatoló megfigyelője. — Hogyan kezdjem el vele?

Hajnali két óráig azzal töltötték el az időt, hogy bolondságokat

mondtak egymásnak; az asszonyi lángelmék — mint a hercegné is — csodálatossá tudják tenni az ilyesmit. Diane kijelentette, hogy nagyon össze van törve, nagyon is öreg, hervadt; d'Arthez bebizonyította azt, amiről Diane meg volt győződve, hogy bőre a lehető legfinomabb, bársonyos, hófehér és illatos, hogy fiatal és virágzása teljében van. Részletenként vitáztak Diane szépségéről ilyen megjegyzésekkel: „Azt hiszi? — Maga tisztára őrült! — Ez a vágy szava! — Két hét múlva olyannak lát majd, amilyen vagyok. — Végül is negyven felé járok, hát lehet ilyen öreg asszonyt szeretni?!"

D'Arthez áradó ékesszólással beszélt, akár egy gimnazista, szavai tarkállottak a túlzó jelzőktől. Az elmés író olyan ostobaságokat mondott, mint egy szerelmes alhadnagy, az asszony elérzékenyülve hallgatta, de magában jót mulatott.

Mikor d'Arthez kint volt az utcán, azon tűnődött; talán nem kellett volna ennyire tisztelettel viselkednie. Emlékezetében felidézte azokat a különös vallomásokat, melyeket itt természetesen nagyon megrövidítettünk, mert egy egész kötetre rúgnának, ha mézédes bőségükben adnánk vissza őket, úgy, ahogy a hercegné mesteri fogások kíséretében valamennyit feltálalta. Ennek az oly egyszerű és annyira mély embernek visszatekintő éleslátását elkápráztatta szerelmi regényük természetessége, mélysége és a hercegné hanghordozása.

— Igaz, hogy az életben vannak ilyen drámák — töprengett magában d'Arthez, s nem bírt elaludni. — A nagyvilág az effajta szörnyűségeket a választékosság virágaival, a rágalom szőtte díszes takaróval, elmés történetekkel borítja be. Mindaz, amit a képzelet kitalál, megvan a valóságban. Szegény Diane! Michel megsejtette ezt a talányt, azt mondta, hogy a jégréteg alatt vulkán lappang! És Bianchonnak meg Rastignacnak igaza van: ha egy férfi össze tudja kapcsolni az eszmény nagyságát a testi vágy örömeivel, mert bájos modorú, szellemes és gyengéd lelkű asszonyt szeret — ez valóban kimondhatatlan nagy boldogság.

Felmérte magában e szerelem mélységét, és végtelennek találta.

Másnap két óra felé d'Espard márkiné, aki már több, mint egy hónapja nem látta a hercegnét, és üzenetet sem kapott tőle, megjelent nála, mert a kíváncsiság majd kifúrta már az oldalát. El sem lehet képzelni mulatságosabbat annál, ahogy ez a két, minden hájjal megkent, kígyóravaszságú nő az első félórában egymással beszélgetett. Diane d'Uxelles ugyanúgy óvakodott d'Arthez nevének említésétől, mint a sárga ruha viselésétől. A márkiné egyre a téma körül keringett, akár a beduin a gazdag karaván körül. Diane mulatott, a márkinét düh emésztette. Diane

lesben állt, fel akarta használni barátnőjét, mint egy vadászkutyát. E két közismert társaságbeli hölgy közül az egyik erősebb volt a másiknál. A hercegné egész fejjel nőtte túl a márkinét, s az a lelke mélyén elismerte felsőbbségét! Talán ez volt barátságuk titka. A gyengébbik ott sunyított álragaszkodása fedezékében s leste a pillanatot, amelyet minden gyenge lény oly régóta vár, azt, hogy nekiugorhat majd az erősebb fél torkának, és kielégült harapása nyomát ott hagyhatja rajta. Diane világosan látta mindezt. De a két barátnő mézesmázos kapcsolata az egész világot félrevezette. Mihelyt a hercegné észrevette a még ki nem mondott kérdést barátnője ajkán, így szólt hozzá:

— Nos, drágám, tökéletes, óriási, határtalan, mennyei boldogságot köszönhetek önnek.

— Miről van szó?

— Emlékszik még, miről elmélkedtünk három hónapja ebben a kis kertben, mikor ott ültünk a napsütötte padon, a jázminbokrok alatt? Ó! Csak a lángeszű emberek tudnak igazán szeretni. Alba herceg mondta Medici Katalinnak: „Egyetlen lazac feje többet ér, mint valamennyi békáé", s én ezt a mondást örömest alkalmazom az én nagy Daniel d'Arthezemre.

— Most már egyáltalán nem lep meg, hogy az utóbbi időben eltűnt a szemem elől — jegyezte meg a márkiné.

— Igérje meg, angyalom, ha találkozik vele, egy szót sem szól rólam — kérte őt a hercegné, és megfogta a kezét. — Boldog vagyok, kimondhatatlanul boldog, és ön tudja, hogy a társaságban egy megjegyzésnek, egy tréfának milyen következményei lehetnek. Egyetlen szó gyilkolhat, hiszen annyi mérget lehet belekeverni. Ha tudná, már egy hete egyre az foglalkoztat, bár az ön életében is támadna hasonló szenvedély. Hiszen oly jóleső és gyönyörű diadal nekünk nőknek, ha aszszonyi életünket ilyen égő, tiszta, odaadó, teljes szerelemben fejezzük be, mintegy elszunnyadva benne, különösen annak a nőnek, aki annyi ideig kereste, mint én.

— Miért kér engem arra, hogy hű legyen a legjobb barátnőmhöz? — szólt a márkiné. — Feltételezi rólam, hogy áskálódom ön ellen?

— Mikor egy asszonynak ilyen kincs van a birtokában, természetes, hogy félti, és ez az érzés szorongással tölti el. Lehetetlenül viselkedtem, bocsásson meg, kedves barátnőm.

Kis idő múlva a márkiné elment; a hercegné utána nézett, s így szólt magában:

— Ez az asszony rendbe fogja hozni az ügyemet! Csak mondjon el mindent rólam! Nem akarom azzal terhelni, hogy Danielt innen cipelje el, így hát elküldöm őt hozzá.

Néhány perc múlva, három órakor d'Arthez megérkezett. Éppen egy érdekes történet közepénél tartott, mikor a hercegné hirtelen szavába vágott, és szép kezét a karjára téve így szólt:

— Bocsásson meg, barátom, de attól tartok, hogy elfelejteném megemlíteni ezt a dolgot; ostobaságnak látszik, pedig rendkívül fontos. Maga be se tette a lábát d'Espard márkinéhoz, amióta azon a kimondhatatlanul boldog napon megismerkedtünk nála; menjen el, nem kedvtelésből, nem is udvariasságból, hanem miattam. Ki tudja, talán ellenségem lett, ha véletlenül tudomására jutott, hogy az ebédje óta maga úgyszólván ki sem mozdult a házamból. Egyébként is, barátom, nem szeretném, ha elhanyagolná ismeretségeit meg a társaságot vagy elfoglaltságát és munkásságát. Megint csak nagyon megrágalmaznának. Mi mindent nem beszélnének? Pórázon tartom, lefoglalom magamnak, félek az összehasonlításoktól, újra beszéltetni akarok magamról, hogy ügyesen fogtam hozzá, s meg akarom tartani hódításomat, hiszen tudom, hogy ez az utolsó. Ki gondolná, hogy maga az egyetlen barátom? Ha annyira szeret, ahogy mondja, el fogja hitetni a világgal: mi úgy szeretjük egymást, mint két testvér. Most pedig folytassa.

D'Arthez lelkében mély nyomot hagyott az a feledhetetlenül bájos mozdulat, amellyel ez a kecses nő megigazította ruháját, hogy könnyed redőkben omoljon alá. Diane beszédében volt valami meghatározhatatlan finomság, gyöngédség, s Daniel könnyekig meghatódott tőle. A hercegné kiemelkedett a nők nyomorúságos polgári körülményei közül, akik a pamlagokon civakodnak és kellemetlenkednek egymásnak, s bámulatos nagyságban mutatkozott meg! Diane-nak nem kellett kimondania, kettőjük kapcsolata nemes volt. Nem tegnap, nem holnap és nem ma — akkor lesznek egymáséi, amikor akarják, a végét-hosszát nem érő huzavona nélkül, melyet a közönséges nők *áldozatnak* neveznek, nyilván azért, mert tudják, mi mindent veszítenek el; de azoknak az asszonyoknak, akik bizonyosak győzelmükben, ez az ünnep diadal. Diane szavaiban minden határozatlan volt, mint az ígéret, édes, akár a remény, és mégis szilárd, mint a jog. Valljuk meg, hogy az effajta nagyság azoknak a nőknek tulajdonsága, akik híresek és utolérhetetlenek a félrevezetésben, s uralkodók maradnak ott, ahol a többi nő alattvaló lesz. D'Arthez most felmérhette, milyen különbség választja el az ilyen asszonyokat a többiektől. A hercegné mindig méltósággal teljes és szép

volt. Ennek a nemességnek titka talán az a művészet, amellyel a nagyvilági nők minden leplet ledobnak magukról; ebben a helyzetben végül már olyanok, akár az antik szobrok — ha csak egy kis ruhadarabot is magukon tartanának, szemérmetlennek látszanának. A polgárasszony mindig igyekszik eltakarni magát.

D'Arthezt felvértezte a gyöngédség, tündöklő erények bátorították — engedelmeskedett hát, és felkereste a márkinét, aki elbűvölő kacérsággal kellette magát. A márkiné óvakodott attól, hogy d'Arthez előtt egy szóval is említse Diane-t; de meghívta, hogy a közeli napokban jöjjön el hozzá ebédre.

D'Arthez nagy társasággal találkozott a márkiné ebédjén. Ott volt Rastignac, Blondet, Ajuda Pinto márki, Trailles gróf, d'Esgrignon márki, a két Vandenesse, du Tillet, Párizs egyik leggazdagabb bankárja meg Nucingen báró, Nathan, lady Dudley, két rendkívül alattomos követségi attasé, és d'Espard lovag, ennek a szalonnak egyik legélesebb elméje és sógornője fifikáinak készséges támogatója.

Maxime de Trailles nevetve kérdezte d'Artheztől:

— Gyakran látja Cadignan hercegnét?

D'Arthez feleletül mereven biccentett.

Maxime de Trailles, ez az előkelő körökhöz tartozó bravó, ez a mindenre kész fickó, erkölcsnek, törvénynek fittyet hányt, s tönkretette szeretőit, zálogba rakatta velük gyémántjaikat, de tetteit elbűvölő modora és ördögi szellemességének ragyogó máza alá rejtette. Az emberek éppúgy féltek tőle, mint ahogy megvetették. Ám senki se mert arra a vakmerőségre vetemedni, hogy más magatartást tanúsítson iránta, mint udvarias előzékenységet, s így Trailles gróf mit sem vett észre vagy pedig ő is alakoskodott, akárcsak a többiek. Gróf Marsay jóvoltából megcsinálta a maga karrierjét. Marsay, aki már régóta ismerte Maxime-ot, alkalmasnak tartotta arra, hogy elvégezzen bizonyos titkos és diplomáciai megbízásokat; ezeket Trailles csodálatos ügyességgel oldotta meg. D'Arthez az utóbbi időben eléggé járatos volt a politika boszorkánykonyhájának ügyeiben, s így jól ismerte ezt az alakot, és talán csak ő volt elég fennkölt jellemű ahhoz, hogy nyíltan megmondja neki a világ hallgatólagos véleményét.

— Ghétsékkifül ön a hercekné miatt hanyakolja el ujappan a gepfiselőházat — fordult Nucingen báró Danielhez.

— Ó, a hercegnéhez igen veszedelmes dolog egy férfinak betennie a lábát. — D'Esgrignon márki kissé felemelte hangját. — Neki köszönhetem szégyenletes házasságomat.

— Veszedelmes? — ismételte meg a szót d'Espard márkiné. — Ne beszéljen így a legjobb barátnőmről, Amit a hercegnénél tapasztaltam és láttam, véleményem szerint csak a legnemesebb érzésekből fakadhat.

— Hadd beszéljen d'Esgrignon márki — kiáltott fel Rastignac. — Ha egy férfit levetett egy szép ló, hibásnak találja, és túlad rajta.

D'Esgrignont bosszantotta ez a megjegyzés, d'Arthezre nézett és azt mondta:

— Remélem, uram, nincs a hercegnével olyan kapcsolatban, hogy ne beszélhetnénk róla az ön jelenlétében?

D'Arthez hallgatott.

D'Esgrignon, akiben volt szellemesség, úgy vágott vissza Rastignacnak, hogy az egekig magasztalta a hercegnét, s ezen az egész asztaltársaság jót mulatott.

Mivel ez a gúnyolódás nagyon homályos volt d'Arthez előtt, szomszédnőjéhez, Montcornet grófnéhoz hajolt, s megkérdezte tőle, hogy tulajdonképpen mit is jelent ez a tréfálkozás.

— Az itt levő férfiak — úgy mondják — mind élvezték a hercegné kegyeit; amint látom, ön az egyetlen kivétel, mert nagyon jó véleménynyel van róla.

— Biztosíthatom, hogy ez a felfogás tökéletesen téves — válaszolt Daniel.

— De hiszen itt van d'Esgrignon, ő Perche-ből származó nemesember, s tizenkét esztendeje teljesen tönkretette magát a hercegné miatt, kis híja, hogy ki nem végezték.

— Ismerem az ügyet — jelentette ki d'Arthez. — Cadignan hercegné megmentette d'Esgrignont a bíróságtól, és lám, a márki most így hálálja meg!

Montcornet grófné szinte bamba elképedéssel és kíváncsian meredt d'Arthezre, majd a háziasszonyra emelte tekintetét, s pillantása Danielre mutatott, mintha csak azt mondaná: „Ezt az embert megbabonázták."

E rövid beszélgetés alatt a háziasszony védelmébe vette Cadignan hercegnét; védelme olyasféle volt, mint a villámhárító, amely magához vonzza a villámot. Mikor d'Arthez bekapcsolódott az általános társalgásba, Maxime de Trailles éppen így szólt:

— Diane-nál a romlottság nem következmény, hanem ok, s talán ennek az oknak köszönheti remek természetét; semmi mesterkedés, semmi kiagyaltság nincs benne, a legkifinomultabb fogásai is olyanok,

mintha gyermekesen ártatlan szerelem ösztönözné, és az embernek ezt el kell hinni.

Ez a mondat mintha egyenest az olyanfajta embernek készült volna, mint d'Arthez, s oly erős volt, hogy valósággal zárószónak hatott. Nem beszéltek tovább a hercegnéről, már kivégezték. D'Arthez gúnyosan nézett Trailles grófra és d'Esgrignon márkira.

— Ennek az asszonynak az a legnagyobb hibája, hogy a férfiak példáját követi. Éppúgy eltékozolta a vagyonát, mint azok, szeretőit uzsorások karmaiba kergette, hozományok olvadtak szét a keze között, árvákat tett tönkre, ősi kastélyokat herdált el, sőt talán felbujtója és elkövetője bűnöknek is, de...

Az a két férfi, akinek d'Arthez most megfelelt, sohasem hallott még ilyen kemény szavakat. A *de*-re az asztalnál ülők mind felfigyeltek, kezükben megállt a villa, tekintetük hol a bátor íróra, hol meg a hercegné gyilkosaira tapadt, és kínos csendben várták, hogy kimondja a végső következtetést.

— De Cadignan hercegné egy dologban felette áll a férfiaknak — folytatta d'Arthez gúnyos, könnyed hangon. — Ha valaki bajba kerül miatta, megmenti, és senkiről se mond rosszat. A sok nő között miért ne akadhatna egy, aki úgy szórakozik a férfiakkal, mint a férfiak a nőkkel? A szépnem miért ne állhatna időnként bosszút?...

— A lángelme diadalmaskodik a szellemeskedésen — mondta Blondet Nathannak.

A gúnyos megjegyzéseknek ez a tömege úgy hatott, mint az ágyútűz a puskalövésekkel szemben. Sietve másra terelték a beszélgetést. Sem Trailles-nak, sem d'Esgrignonnak nem volt kedve vitába szállni d'Arthezzel.

Mikor felszolgálták a kávét, Blondet és Nathan odament az íróhoz; buzgólkodó udvariasságukat senki se merte követni, mert amennyire csodálták d'Arthez magatartását, annyira féltek, hogy két hatalmas ellenséget szerezhetnek maguknak.

— Mindig is tudtuk, hogy jellemének nagysága méltó a tehetségéhez — mondta neki Blondet. — Nem ember módjára viselkedett, hanem úgy, mint egy isten. Nem hagyta, hogy szíve vagy képzelete elragadja, nem vette védelmébe a szeretett nőt, pedig várták, hogy beleesik ebbe a hibába, s akkor hogy diadalmaskodott volna ez a társaság, amely emésztő irigységgel tekint az irodalmi hírességekre...: Engedje meg, hogy kimondjam: ez a legfelsőbb foka a magánélet politikájának.

— Ön államférfi — mondta Nathan. — Nehéz feladat és nagy ügyességet kíván bosszút állni egy asszonyért anélkül, hogy védelmébe venné!

— A hercegné a legitimista párt egyik hősnője, így hát minden lovagias embernek kötelessége, hogy *mégis* oltamába vegye — felelt hidegen d'Arthez. — Az, amit a királyi családért tett, a legesztelenebb életmódot is jóvátenné.

— Megfontoltan játszik — jegyezte meg Nathan Blondet-nak.

— Tökéletesen úgy játszik, mintha a hercegné megérné a fáradságot — felelt rá Rastignac, aki hozzájuk csatlakozott.

D'Arthez visszament a hercegnéhez; Diane szorongó félelemmel várta. Az asszony határozta el ezt a kísérletet, de a kimenetele végzetessé válhatott volna. Diane-nak életében először elszorult a szíve és verejtékezett a teste. Még sose került a keze közé ilyen nemes jellem, ennyire talpig férfi, ilyen ártatlan lélek, ilyen tiszta egyéniség; nem tudta, mitévő legyen, ha d'Arthez hinne a világnak, amely igazat mond, ahelyett, hogy az ő hazugságait fogadná el. Azért szőtte-fonta kegyetlen hazugságait, mert hajtotta a vágy, hogy megismerje az igazi szerelmet. Erezte, a szerelem rügyei kipattannak szívében, szerette d'Arthezt, s arra ítéltetett, hogy félrevezesse; hiszen az a csodálatos színésznő akart maradni, aki a nagy komédiát eljátszotta előtte. Mikor meghallotta Daniel lépéseit az ebédlőben, olyan felindulás, olyan remegés fogta el, amely egész életfelfogását is megrendítette. Rangjához képest nagyon is kalandos asszonyi életében még sohasem érzett ilyen megdöbbenést, és megértette, hogy boldogságát tette kockára. A semmiségbe meredő tekintet most végig simogatta d'Arthez egész lényét, átlátott a testén, olvasott a lelkében: a férfit meg sem érintette a gyanakvás denevérszárnya! A félelem szörnyű felindulásának visszahatására Diane-t valósággal fojtogatta a rászakadó öröm, mert a bánatot könnyebb elviselni, mint visszatartani a feltörő, határtalan boldogságot.

— Daniel, engem megrágalmaztak, és te megbosszultál! — kiáltotta, s felemelkedve ölelésre tárta két karját.

Danielt mélységesen megrendítették ezek a szavak, melyeknek indítékairól mit sem tudhatott, s hagyta, hogy a hercegné szép kezébe fogja fejét, és szűzi csókot leheljen homlokára.

— Hogy találta ki?...

— Ó, nagynevű csacsi ember! Hát nem látod, hogy őrülten szeretlek?

Ettől a naptól kezdve nem esett többé szó sem Cadignan hercegné-

ről, sem d'Arthezről. A hercegné valamicske vagyont örökölt anyjától; a nyarakat mindig Genfben tölti a nagy íróval egy villában, csak néhány téli hónapon át tartózkodik Párizsban. D'Arthez csupán a képviselőházban mutatkozik. Írásai nagyon ritkán jelennek meg. Megoldás ez? Igen, olyan emberek számára, akikben van szellem, de nem azoknak, akik mindent akarnak tudni.

JEGYZETEK

I

CHABERT EZREDES

Le colonel Chabert (1835)

1. *Madame Saqui* (1786—1866) — híres kötéltáncosnő.
2. *Murat* (1771—1815) — Napóleon marsallja. A lovasság parancsnokaként fényes győzelmeket aratott a porosz hadseregen Jénánál, Eylaunál és Friedlandnál. 1808-tól Nápoly királya.
3. *Konzulátus* — a Direktórium megbuktatása után (1799) Napóleon megosztott konzuli hatalom formájában tartja fenn a polgári köztársaság látszatát császárrá koronáztatásáig, 1804-ig.
4. *Palais-Royal* — eredetileg Richelieu bíboros számára épített palota, később az orléans-i hercegek lakhelye. A befejezetlen épület „Fa-galériáiban" a párizsi prostitúció virágzott Balzac korában.
5. *Bicêtre* — öregek és elmebajosok számára létesített menhelyéről híres francia falu volt, Párizs mellett.
6. *Salpêtrière* — párizsi menhely.

A LABDÁZÓ MACSKA HÁZA

La maison du Chat qui Pelote (1830)

1. *Caracalla-hajviselet* — Caracalla római császár (i. u. 201—217) fennmaradt mellszobrán látható hajviselet utánzása.
2. *David* (1748—1825) — francia festő, ókori témájú képein antik egyszerűségre törekedett. A forradalmi nagy népünnepélyek tervezője, később Napóleon kedvelt festője.
3. Célzás egy régimódi klistélyre.
4. *Humboldt* (1767—1835) — híres porosz természettudós, utazó, történész és filológus; utazásairól szóló műveit legnagyobbrészt Párizsban jelentette meg.

5. *Mercur* (mitológia) — Jupiter fia, az égiek küldönce, a kereskedés istene.
6. *Ár-maximálás* — a Konvent az 1793. május 2-án kiadott rendelettel rögzítette az élelmiszerárakat, hogy megállítsa az inflációt és küzdjön a spekulánsok ellen.
7. *Noverre* (1727—1810) — a klasszikus tánckoreográfia megreformálója és a pantomimmel vetélkedő cselekményes balett franciaországi megteremtője.
8. *Szent György lovag* — XVIII. századi divatkirály.
9. *Philidor* (1726—1795) — vígoperaszerző.
10. *Draperie* — annyi mint posztógyártás, posztókereskedelem, illetve drapéria, kárpit.
11. *A kereszténység szelleme* — Chateaubriand (1768—1848) francia romantikus író egyik leghíresebb munkája.
12. *In petto* — lelke mélyén, magában (olasz).
13. *Marengo* — piemonti olasz falu, Napóleon híres győzelmének színhelye (1800).
14. *Messalina* — Claudius római császár felesége, kicsapongásaiért és erkölcstelenségéért férje kivégeztette (i. u. 48).

AZ ÉLETELIXÍR

L'élixir de longue vie (1831)

1. *Bravó* — bérgyilkos (olasz).
2. Itt találkozik a novella az eredeti Don Juan-legendával. Egy XVI. századi spanyol krónika szerint Don Juan Tenoriót, miután párbajban megölte Ulloa kormányzóját, franciskánus szerzetesek tették el láb alól és azt híresztelték, hogy az elhunyt kőszobra ragadta el magával a pokolba. A költők és drámaírók ezt a legendás változatot dolgozták fel.
3. *Monsieur Dimanche* — Molière *Don Juan* című vígjátékában a szép szavakkal kisemmizett, türelmes és félénk hitelező típusa.
4. *La Rovere bíboros* — 1503-tól II. Gyula pápa. Renaissance-államférfi, a pápák olaszországi hatalmának helyreállítója, Michelangelo és Raffael pártfogója.
5. *Apokalipszis* — „Jelenések könyve", János evangelista misztikus, szimbolikus nyelven írt könyve a kereszténység jövőjéről.
6. *In articulo mortis* — a halál percében (latin).
7. *Te Deum laudamus* — téged, Isten, dicsérünk! (latin)
8. *Carajos demonios* — az ördögbe veletek! (spanyol)
9. *Deus Sabaoth* — a Seregek Istene (egyházi).
10. *Sancte Johannes ora pro nobis* — a Mindenszentek Litániájából (latin, egyházi) — Szent János, könyörögj érettünk!
11. *O coglione* — tökfilkó (olasz).

AZ ISMERETLEN REMEKMŰ

Un chef d'oeuvre inconnu (1831)

1. *Porbus* (1570—1622) — antwerpeni születésű flamand festő; Franciaországban IV. Henriket megörökítő szép portréja tette népszerűvé.
2. *Clair-obscur* — fény-árnyékhatás kifejezése a festészetben (francia).
3. *Próteusz* — a görög mitológiában agg tengeri jósisten, aki tetszés szerinti alakot tudott magára ölteni, hogy elmenekülhessen a kérdezősködők elől.
4. *Currus venustus* — csinos kocsi (latin). — *Pulcher homo* — szép ember (latin).
5. *Mabuse* (1499—1562) — holland festő, az olasz stílus első flandriai képviselője; történelmi tárgyú képei nevezetesek.
6. *Poussin* (1594—1665) — francia történelmi tájképfestő, a XVII. századi klasszikus festőiskola kimagasló képviselője.
7. *Frenhofer* — Balzac teremtette regényalak.
8. *Pygmalion király* — Ciprus-sziget mondabeli szobrász-királya, megrögzött nőgyűlölő létére saját alkotásába, a szép Galatea szobrába szeretett bele. Könyörgésére Venus istennő életet adott művének.
9. *Relief* — térhatás ábrázolása sík alapon.
10. *V. Károly* (1500—1558) — német-római császár, hatalmas birodalmában „nem nyugodott le a nap".
11. *Brügge* — belga ipari város, Nyugat-Flandria műemlékekben gazdag központja.
12. *Ariosto Angelicája* — célzás Ariosto *Orlando Furioso* című hőskölteményének egyik női alakjára — hűtlensége miatt Roland, a francia hősmondák vitéze, hossszú időre eszét vesztette.
13. *Correggio* (1494—1538) — nagy olasz freskófestő.

A VÖRÖS VENDÉGFOGADÓ

L'auberge rouge (1832)

1. *Brillat-Savarin* (1755—1826) — szellemes és művelt francia gasztronómus, aki elhatározta, hogy a forradalmi változások „nem fogják emésztését megzavarni". *Az ízlés fiziológiája* című mű szerzője.
2. *Dioráma* — optikai látványosság (görög). Lényege: a sötét teremben lévő nézőknek egy különleges módon festett, nagyméretű képet mutatnak be és a megvilágítás változtatásával meglepő térhatásokat érnek el.
3. *Turenne* (1611—1675) — nagy francia hadvezér, XIV. Lajos elzászi hadjárata során négy hónapig állt szemben Montecuccolival, az osztrák fővezérrel.
4. *Amiens-i béke* (1802) — Napóleon békekötése Angliával, Spanyolországgal és Hollandiával.

5. *Gondolatuk meghatározhatatlan fluiduma* — Balzac szerint a gondolat végtelen kicsi anyagi részecskékből álló, az agyból kiinduló sugárzás.
6. *Foy tábornok* (1775—1825) — francia generális, 1819-től népszerű liberális ellenzéki képviselő. Halála után a liberális sajtó gyűjtést kezdeményezett gyermekei számára.
7. *Nantes-i türelmi törvény* — a protestánsok vallásszabadságát biztosító, IV. Henrik által kibocsátott (1598) és XIV. Lajos által visszavont (1685) törvény.
8. *Hacelma* — helyesen Haceldama, a legenda szerint Júdás pénzén vett temető Jeruzsálem közelében.
9. *Jenny Deans* — Walter Scott *Az edinburgh-i börtön* című regényének hősnője.

AZ ELHAGYOTT ASSZONY

La femme abandonnée (1833)

1. *Madame du Cayla* (1874—1850) — udvarhölgy; az előkelő társaságban olyan hírek keringtek róla, hogy a király szeretője.
2. *Gazette de France* — 1631-ben alapított és 1901-ig megjelenő royalista lap.
3. *Quitidienne* — 1792-ben alapított, forradalomellenes, konzervatív napilap, a Bourbonok visszatérése után szélsőséges királypárti irányzatot képviselt, főleg vidéki és egyházi körökben volt nagy sikere. *(Débats* — lásd: „A hírneves Gaudissart" jegyz.)
4. A tudatlan magisztert rangjáért tisztelik.
5. *Paetus non dolet* — Paetus, Claudius császár (i. u. 42) elleni összeesküvésben való részvétele miatt halálra ítélt államférfi: öngyilkosságot kellett elkövetnie. Felesége osztozni akart sorsában: szíven szúrta magát, majd a tőrt férjének odanyújtva, így szólt: *Paetus non dolet — Paetus, nem fáj!*

A HÍRNEVES GAUDISSART

L'illustre Gaudissart (1833)

1. *De acta et visu* — tapasztalásból és látásból (latin).
2. *Homeopátia* — Samuel Hahnemann (1755—1843) által terjesztett orvosi gyógymód, amely a betegségeket kiváltó okukhoz hasonló kezeléssel gyógyítja. Jelmondata: „Similia similibus curantur" — „A hasonlókat hasonlóan kell gyógyítani."
3. *Urbi et orbi* — a városnak és a világnak (latin). A pápai áldás szavai.
4. *Földgömb* (Globe) — 1824-ben indított, eredetileg filozófiai és iro-

dalmi hetilap, később ellenzéki politikai újság, a júliusi forradalom után, 1832-ig a saint-simonista párt szócsöve.

5. *Saint-simonizmus* — az utópista-szocialista Saint-Simon (1760—1825) tanait magáénak valló filozófiai irányzat. Saint-Simon iskolája azonban halála után zárt vallásos szektává vált, amely a család szétrombolását, a férfiak és nők egyenjogúsítását, a vagyon- és nőközösség megvalósítását követelte.
6. *Mozgalom* (Mouvement) — az alkotmányos királypártiak lapja a júliusi monarchia idején.
7. *Fourier* (1782—1834) — utópista-szocialista filozófus, a polgári rend ellentmondásainak bírálója, „a szocializmus egyik pátriárkája" (Marx). Nézete szerint a jövő társadalom alapsejtjében, a falanszterben, a munka szükségletté és élvezetté válik az ember számára.
8. *Débats* — 1789-ben alapított újság, eredeti célkitűzése a nemzetgyűlési viták és rendeletek pártatlan regisztrálása, később hol kormánypárti, hol pedig ellenzéki napilap.
9. *Semblançay* (1457—1527) — I. Ferenc francia király hamis vádak alapján kivégzett kincstárnoka.
   Plantin (1514—1589) — francia nyomdász.
   Descartes (1596—1650) — francia racionalista filozófus.
   Boucicault (1366—1421) — francia hadvezér, az angolokkal vívott százéves háború idején.
   Pinaigrier (1490—1550 táján) — francia üvegablakfestő.
   Courier (1772—1825) — francia író, gúnyiratai a Restaurációt támadták.
10. *Thélème-i* apátság — Rabelais, a renaissance-kori nagy francia író *Gargantua* című regényének utópikus kolostora, melyben kiváltságos egyéniségek tudományokban elmélyült és anyagi gondoktól mentes, bölcs és nyugalmas életet élhetnek.
11. *Az Idő* (Le Temps) — politikai napilap, 1829—1842-ig.
12. *Vico* (1668—1744) — olasz szociológus, a történelemfilozófiai iskola megalapítója. A saint-simonisták közül Ballanche költői allegóriát vélt felfedezni elméletében.
13. *Ballanche* (1776—1847) — nyomdászból lett misztikus író, a Restaurációban látta az emberiség haladásának végpontját.
14. *Nicolet* (1728—1796) — a nagy sikereket látott körúti *Théâtre de la Gaieté* színház igazgatója.

A MEGBÉKÉLT MELMOTH

Melmoth réconcilié (1836)

1. *Marais* — a XVII. században az arisztokrácia lakhelye, Balzac korában polgári negyed Párizsban, Saint-Louis-au-Marais utca a mai rue de Turenne.
2. *Ultima ratio* — végső érv (latin).
3. *Sztudzjanszka* — orosz falu Napóleon berezinai átkelőhelye közelében.

4. *Megszabadított Velence* — Otway angol drámaíró 1765-ben írt tragédiája.
5. *A fény hordozója* — Lucifer (latin) szó szerinti jelentése.
6. *Carbonaro* (többese: carbonari) — olasz szó: „szénégető". 1790 után Napóleon ellen, 1821 után az olasz egységért küzdő liberálisok neve. A Restaurációt követő terror idején számos francia hívük esett áldozatul a reakciónak.
7. *Baltazár utolsó lakomája* — a Biblia szerint Babilonia utolsó királya (554—538). A hagyomány úgy tudja, hogy a jeruzsálemi templomból elrabolt szent edényekből ivott egy orgián, s nagy rémületére ekkor egy rejtélyes kéz lángbetűkkel titokzatos jeleket írt a falra, melyek vesztét jelezték.
8. *Jacob Böhm* (1575—1624) — pásztorból, majd cipészinasból lett német misztikus filozófus, Spinoza, Schelling és Hegel egyik előfutára. Tanonckodása idején átélt látomásai alapján írt műveit Balzac fiatal korában olvasta.
9. *Fiat lux* — legyen világosság! (latin).

AZ ATEISTA MISÉJE

La messe de l'athée (1837)

1. *Cuvier* (1769—1832) — francia természettudós, az összehasonlító anatómia és az őslénytan megteremtője.
2. *Hippokratész* (i. e. 460—377) — az ókor leghíresebb orvosa, „az orvostudomány atyja".
3. *Galénusz* (i. u. 131—201) — görög anatómus és fiziológus.
4. *Plexus solaris* — idegtörzs a gerincvelőben.
5. *Excentricity* — különcség, szertelenség, hóbort (angol).
6. *Piládész* — a görög mitológiában Oresztész barátja, Elektra férje. Neve az igaz barátság szimbóluma lett.
7. *Cabanis* (1757—1808) — materialista orvos és filozófus.
8. *Broussais* (1772—1838) francia orvos, nézete szerint minden betegség külső behatások által előidézett, felfokozott inger folyománya. Ezért gyengítő kúrák — piócák, érvágás, diéta — alkalmazását javasolta.
9. *Hoc est corpus* — (meum) — (latin) — „Ez az én testem"; célzás az Utolsó Vacsorára.
10. *A toulouse-i gróf hadjárata* — Simon de Monfort vezetésével indított keresztes háború a dél-francia albigens eretnekek ellen (1209).
11. *Citateur* — Balzac korabeli anekdota- és idézetgyűjtemény.
12. *Natura rerum* — a dolgok természete (latin).
13. *Likurgosz* — a hagyomány szerint Spárta törvényhozója, időszámításunk előtt a IX. században.
14. *Filopömen* (i. e. 233—183) — a görög szabadság utolsó nagy harcosa, kiváló katona és polgári erényeiről nevezetes államférfi.
15. *Pantheon* — 1754-ben eredetileg templomnak épített híres párizsi műemlék, később a haza nagyjainak díszsírhelye.

FACINO CANE

Facino Cane (1837)

1. *E vero* — igaz (olasz).
2. *Rialto* — üzletekkel szegélyezett híres velencei híd, a szigetekre épült város legnagyobb csatorna-utcája, a Canale Grande felettt. — *Casa d'Oro* — XIV. században épített gót stílusú palota. — *Lido* — szigetcsoport Velence kikötőjének közelében.
3. *Sposo* — vőlegény, fiatal férj (olasz).
4. *Proveditore* — a régi Velencében kormányzó (olasz).
5. *Madame du Barry* (1743—93) — XV. Lajos befolyásos kegyencnője.
6. *Ének a babiloni vizek fölött* — a zsidó nép babiloni fogságának keserveit megéneklő zsoltár (CXXXVII).

CADIGNAN HERCEGNÉ TITKAI

Les secrets de la princesse de Cadignan (1840)

1. *Az idősebb Bourbon-ág* — a Bourbon-Vendôme-család — IV. Henriktől az 1830-ban száműzött X. Károlyig — szemben az orléans-i Bourbonokkal, akik Lajos-Fülöppel emelkedtek királyi székbe és 1830-tól 1848-ig uralkodtak.
2. *Heraldika* — címertan (latin).
3. *Memini* — emlékezni (latin).
4. *Olasz Színház* — Léonard, a királyné fodrásza kapott engedélyt 1789-ben olasz operák előadására.
5. *Antinous* — bithiniai ifjú, Hadrianus császár (i. u. 76—138) kedvenc rabszolgája és állandó kísérője. A plasztikus szépségideál megtestesítője a késői római művészetben.
6. *X. Károly* (1757—1836) — Artois grófja, XVIII. Lajos öccse 1824-ben lép trónra.
7. *Madame* — Berry hercegnője, X. Károly második fiának felesége. A Lajos-Fülöp elleni mozgalmat kihasználva, felkelést akart szervezni az idősebb Bourbon-ágat támogató Vendée-ban.
8. *Restauráció* — a Bourbon-monarchia visszaállítása Napóleon bukása után (első Restauráció: Napóleon lemondása után; második Restauráció: száznapos uralmát és a Waterloot követő időszak).
9. *Az a tábornok, akinek az afrikai hódításokat köszönhetjük* — Algír meghódítása (1830. jún.—júl.) javarészt Bugeaud tábornok (1784—1849) nevéhez fűződik.
10. *Fronde* (1648—53) — polgárháború XIV. Lajos kiskorúsága idején, az udvari párt és az udvarral szemben álló nemesség és polgárság közt.
11. *La Vallière* (1644—1710) — XIV. Lajos kegyencnője, kolostorban végezte életét. — *Montespan* (1641—1707) — XIV. Lajos kegyencnője. — *Diane*

de Poitiers (1499—1566) — II. Henrik kegyencnője. — *Étampes hercegné* (1508—1580) — I. Ferenc kegyencnője.

12. *Lamarque tábornok temetése* — a népszerű liberális Lamarque tábornok temetésén, 1832. június elsején Lajos-Fülöp köztársaságpárti ellenzéke tüntetést rendezett és fegyveres felkelést szervezett. A köztársaságiak a nemzetőrség támadásai elől a Saint-Merry kolostorba húzódtak és hősiesen védték magukat.
13. *Raffael és Fornarina esete* — Fornarina Raffaelnek 1509-ben festett híres képe. A Fornarina elnevezést csak 1750 körül kapta, ekkor terjedt el az a vélemény, hogy Fornarina a nagy festő hűséges kedvese volt.
14. *ARS THEZ aurusque virtus* — művészet és kincs, erény (latin) — célzás d'Arthez hivatására, társadalmi helyzetére és jellemére.
15. *Egéria* — a latin hagyomány szerint jó tanácsot adó nimfa.
16. *Girodet-Trioson* (1767—1824) — francia romantikus festő, fő művei: *Endymion álma, A vízözön, Athala temetése.*
17. *Tóbiás bácsi* — Sterne (1713—1768) Tristram Shandy című regényének hőse.
18. *Legitimista* — az 1830-ban trónját vesztett idősebb Bourbon-ág híve az orléans-i családdal szemben.
19. *Kártalanítási törvény* — X. Károly trónralépése után törvényt hoztak a szélsőjobboldali párt követelésére az emigránsok forradalom alatt eladott javainak megtérítéséről. A milliárdos összeg kifizetését a polgárság sínylette meg, mivel értékpapírjait alacsonyabb kamatozásúakra kellett becserélnie.
20. *Epiktétosz* (i. u. I. század) — frígiai sztoikus filozófus, aki kínzások közt sem vesztette el bölcs nyugalmát.
21. *Talma* (1763—1826) — kora legnagyobb tragikus színésze. Napóleon kedveltjeként Erfurtban, a fejedelmek konferenciáján, „királyok nézőtere" előtt játszott.

II

A kötetben összegyűjtött novellák mellékalakjai főszerepet játszanak Balzac Emberi színjáték-ában. Ezért az alábbiakban vázoljuk a balzaci világban befutott pályájukat, egyrészt, hogy bevezessük az olvasót e regényes világegyetembe, másrészt, hogy éreztessük minden egyes hős megjelenésének teljes jelentőségét.

D'Arthez — az *Emberi színjáték* legrokonszenvesebb, nagy írója. A filozófus Louis Lambert halála után ő lesz baráti körüknek, a *Cénacle*-nak vezetője. Pártfogásába veszi a tapasztalatlan Lucien de Rubemprét, aki egy kényszerűségből megírt becsmérlő kritikával hálálja meg jóakaratát. Jobboldali képviselő a júliusi monarchia idején *(Elveszett illúziók, Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága, Cadignan hercegné titkai).*

Ajuda-Pinto — Madame de Beauséant-t több éven át tartó szerelem után családul elhagyta, hogy érdekből a gazdag Berthe de Rochefide-et vegye el *(Goriot apó)*. Marsay, Maxime de Trailles, Rastignac barátja.

Madame de Beauséant — 1820-ig a Saint-Germain negyed koronázatlan királynője. 1819-ben segíti unokaöccsét, Rastignacot, a párizsi nagyvilági életben való érvényesülésben. Őszintén és számítás nélkül szerette Ajuda márkit, aki Berthe de Rochefide-ért hagyta el. Normandiai kastélyába vonult vissza — elutazása előtt azonban még egy utolsó bált adott, melyen csodálatra méltó önuralomról tett tanúságot *(Goriot apó)*.

Bianchon — a párizsi orvosi fakultás professzora, a júliusi monarchia híres diagnosztája. 1819-ben a Vauquer-panzióban barátkozott meg Rastignackal *(Goriot apó)*. Tagja a híres *Cénacle*-nak, a Daniel d'Arthez köré csoportosuló, kiváló intellektuelekből álló társaságnak. 1825-ben hírneve már teljesen megalapozódott, az Hôtel-Dieu kórház orvosa, a Tudományos Akadémia tagja és a Becsületrend tisztje. Megrögzött agglegény. 1844-től kezdve nyomtalanul eltűnik az *Emberi színjáték*-ból *(A megye múzsája, Elveszett illúziók, Az ateista miséje...)*.

Birotteau (César) — nagyravágyó illatszerész, akit egy telekspekuláció és esztelen költekezése tett tönkre. Barátai önzetlen segítségével helyreállította anyagi helyzetét, de örömében vértódulást kapott és meghalt. Az *Emberi színjáték* számos szereplőjének volt házi szállítója *(César Birotteau)*.

Blondet — tehetséges újságíró, egyaránt bejáratos volt az arisztokrata szalonokba, a polgári lakásokba és a kitartott kurtizánok otthonaiba *(Ódon világ, Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága, Ursule Mirouët, A szamárbőr, A Nucingen-ház, Parasztok)*.

Madame Octave de Camps — első férje, Firmiani adókerületi főfelügyelő, a rossz nyelvek szerint csak nevét és vagyonát adhatta feleségének. Korán özvegységre jutva, kedveséhez. Octave de Camps-hoz ment férjhez *(Madame Firmiani, Cadignan hercegné titkai)*.

Camusot de Marville — feleségének befolyása alatt, mindig a hatalmasabb félnek engedve, vidéki vizsgálóbírói tisztségből a királyi törvényszék elnöki méltóságába jutott *(Ódon világ, Pons bácsi, A megye múzsája, Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága)*.

Canalis — az *Emberi színjáték* párizsi társadalmának hivatalos költője. Művészember és államférfi, a Becsületrend tisztje és az Akadémia tagja. 1821-ben Chaulieu herceg titkáraként beleszeretett gazdája feleségébe és Madame d'Espard nagy csodálatára évekig kitartott szerelme mellett *(Elveszett illúziók, Szerény Mignon, Cadignan hercegné titkai...)*.

Cardot — az Aranygubóhoz címzett selyemüzlet segédje, majd tulajdonosa. Meggazdagodva korán visszavonult az üzleti élettől és ravasz kéjencként fiatal színésznőket és örömlányokat tartott ki *(Elveszett illúziók, César Birotteau)*.

Chrestien — D'Arthez, Horace Bianchon körének, a *Cénacle*-nak egyik nemes jellemű, világköztársaságról álmodó tagja. Hamar átlát Lucien de Rubempré ingadozó jellemén és d'Arthez ellen írt becsmérlő cikke után kihívja párbajra *(Elveszett illúziók)*. Éveken át reménytelenül szerette Diane de Maufrigneuse-t. Cadignan hercegnét *(Cadignan hercegné titkai)*. 1832-ben a Saint-Merry kolostor körüli harcokban halt meg.

Cinq-Cygne grófné — előkelő királypárti arisztokrata család tagja. 1806-ban a jénai csata előestéjén megalázkodott Napóleon előtt, hogy kegyelmet kérjen összeesküvéssel vádolt unokafivérei számára *(Rejtélyes ügy)*. A Bourbonok visszatérte után a burzsoázia és az újgazdagok számára megközelíthetetlen arisztokrata világban él *(Cadignan hercegné titkai)*.

Claparon — zugbankár *(César Birotteau)*. 1821-ben a csőd széléről menti meg Castanier ördögi hatalma, azonban miután kifizette hitelezőit, továbbadja sátáni erejét egy jegyzőnek *(A megbékélt Melmoth)*. 1826-ban teljesen tönkremegy, néhány évig uzsoraüzleteiből él. 1840-ben öregasszonynak öltözve kiszökik Amerikába *(Kispolgárok)*.

Crottat — Roguin közjegyző irodatisztje, később utóda *(César Birotteau, Chabert ezredes)*. 1823 tájékán egyik ügyvédbojtára volt Melmoth ördögi hatalmának utolsó letéteményese *(A megbékélt Melmoth, Parasztok, Pons bácsi)*.

Desplein — az *Emberi színjáték*-zseniális sebészprofesszora, nagy nélkülözések közt kezdte pályafutását. Legkedvesebb tanítványa, később bizalmas barátja Bianchon volt *(Az ateista miséje, Pons bácsi, Szerény Mignon, Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága, Háború után)*.

Desroches — egyszerű gyakornokként kezdte pályáját, az 1830-as évek táján már Párizs egyik legügyesebb ügyvédje. A feddhetetlen jellemű Popinot bíró nem sokra becsülte. Önállósulása után Godeschallal dolgozott együtt *(Chabert ezredes, Elveszett illúziók, Háború után)*.

Lady Dudley — elszegényedett nemes családból származó, érzéki angol nő; nagyszerű lovas volt és erős kézzel bánt a férfiakkal is *(A völgy lilioma, Elveszett illúziók, Ursule Mirouët)*.

Esgrignon — vidéki otthonában XVIII. századi környezetben nevelkedett, Párizsba kerülve ezért nem is állja meg helyét romlott társai közt *(Béatrix, Ursule Mirouët)*. Kedvese, Diane de Maufrigneuse, megszabadítja a börtöntől,: ahová a hercegnéért elkövetett hamisításért zárták volna be, de a fiatalember örökre elhagyja.

D'Espard — Madame d'Espard sógora és rossz szelleme. Bátyja és Lucien ellen intrikált *(Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága)*.

Madame d'Espard — fiatalon ment férjhez d'Espard márkihoz, aki kegyetlen és önző természete miatt nemsokára elvált tőle. Madame d'Espard boszszúból mindent elkövetett, hogy orvosi felügyelet alá helyeztesse férjét. Azt tanácsolta Madame de Bargetonnak, hogy szakítson Lucien de Rubempréval, akit halálosan meggyűlölt, miután előbb meg akarta hódítani magának *(Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága)*.

Grandlieu vicomtesse — a Bourbonokkal együtt tért vissza Franciaországba, egyike a Saint-Germain negyed kimagasló női egyéniségeinek. Az emigráció alatt elkobzott javainak visszaadását Derville ügyvédnek köszönhette *(Gobseck, Chabert ezredes, Odon világ, Béatrix)*.

Gaudissart — a hírneves Gaudissart utazó ügynökként kezdte pályáját. Segítségére volt Anselme Popinot-nak és César Birotteau segédjének egy hajnövesztőszer reklámjának megfogalmazásában *(César Birotteau)*. 1834-ben Anselme Popinot-tól, immár kereskedelemügyi minisztertől, színházigazgatóságot kap *(Pons bácsi)*. A „körúti színházak császára" vasúti rész-

vényekbe fektette vagyonát. Tőkéjével néhány év múlva bankot alapított.

Godeschal — ügyvédbojtár Derville-nél, 1840 után utóda. Részt vesz az *Emberi színjáték* nagy peres ügyeiben *(Chabert ezredes, Pons bácsi).*

Finot — kalapkészítő fia. Hamar rájön az újsághirdetés vonzerejére, lemond irodalmi terveiről és újságot alapít *(Elveszett illúziók).* Mindenre kész frógárdával rendelkezik. A júliusi forradalom végleg megszilárdítja vagyoni és társadalmi helyzetét *(Háború után, Ursule Mirouët, A szamárbőr).*

Lebas — A Labdázó Macskához címzett szövetbolt segédje, majd tulajdonosa. Később a kereskedelmi bíróság elnöke *(César Birotteau),* 1846-ban államtanácsos és pair *(Betty néni, Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága).*

Marsay — 1814—27-ig a divatos dandy könnyelmű életét élte. Nagy szerelmi csalódása után *(Az aranyszemű lány)* számos viszonya volt, de csak gyönyörűsége eszközének tekintette a nőket *(Goriot apó, Elveszett illúziók, Cadignan hercegné titkai).* 1827-ben kezdődik politikai karrierje, barátaival szövetkezve meg akarta dönteni az arisztokrata, nagy családok oligarchiáját. 1833-ban miniszterelnök; azt vallotta, hogy a politikában a görbe vonal a legrövidebb *(Az arcisi képviselő, Rejtélyes ügy).* A Tizenhármak Szövetségének tagjaként segítségére volt Montriveau generálisnak Langeais hercegné elrablásában.

Diane de Maufrigneuse (Cadignan hercegné titkai) — férjétől különváltan, a szép Diane féktelenül szabad életet folytatott a Restauráció idején. A nagyvilági társaság harminc szeretőjét tartotta számon, holott csak tizenketten voltak *(Goriot apó, Langeais hercegné, Ódon világ, Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága).* 1830-tól kezdve visszavonult a szalonok világából, 1830-ban rálel igazi szerelmére, Daniel d'Arthezre, a nagy íróra *(Cadignan hercegné titkai).*

Montcornet grófné — előkelő családból származott: Montcornet generális, a kárpitosfiúból lett főúr az ő révén juthatott be a Saint-Germain negyed szalonjaiba. Az emigráció idején ismerkedett meg az újságíró Émile Blondet-val, aki férje haláláig kedvese volt, majd törvényes élettársa lett *(Parasztok, Cadignan hercegné titkai).*

Montriveau generális — a párizsi történek titkos szövetkezésének, a Tizenhármak Társaságának tagja. Hasznos tanácsokat adott Rastignacnak Madame de Beauséant bálján, 1819-ben *(Goriot apó).* Igazi szerelemmel közeledett Langeais hercegnéhez, azonban visszautasításra talált. Mélyen megvetette Saint-Germain negyed világának „szerelmi geometriáját". Elhagyta a hercegnét, aki egy spanyol kolostorba vonult vissza. Montriveau a Tizenhármak segítségével el akarta rabolni, de csak holtan lelt rá kedvesére *(Langeais hercegnő, Cadignan hercegné titkai, Pierrette, Házassági szerződés).*

Nucingen — az *Emberi színjáték* nagy bankára. Vagyonát hármas hamis csőd árán szerezte, amellyel legközelebbi ismerőseit és barátait tette tönkre *(A Nucingen-ház).* Hagyta, hogy apósa, az öreg Goriot, a legnagyobb nyomorban haljon meg *(Goriot apó).* Az 1830-as évektől kezdve egyike a júliusi monarchia legbefolyásosabb tekintélyeinek, az arisztokrata Saint-Germain negyed azonban nem fogadta be szalonjaiba. Előzőleg, a

Restauráció vége felé, beleszeretett Esther Gobseckbe, Gobseck uzsorás unokahúgába, Lucien de Rubempré kedvesébe *(Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága).*

Popinot — nagybátyja, J.-J. Popinot, a tiszteletre méltóan becsületes vizsgálóbíró nevelte fel. 1823-ban elveszi a csődbe jutott César Birotteau-nak, főnökének lányát *(César Birotteau).* Ügyes kereskedő, jó összeköttetései révén rövid idő alatt nagy vagyonra tesz szert. Már a júliusi forradalom előtt is kétszer jelöltette magát képviselőnek — 1830-tól kezdve kereskedelemügyi miniszter. Lajos-Fülöp elhalmozza kegyeivel, gróffá és pairré nevezi ki. Hitelt ad felesége kicsinyes rágalmainak és visszautasítóan kezeli szegény rokonát, Pons bácsit.

Rabourdin — tehetséges pénzügyminisztériumi hivatalfőnök, rendkívül észszerű és értelmes adminisztrációs terve miatt kegyvesztett lesz *(A hivatalnokok).* Jó barátságot tartott fent a Guillaume-családdal és César Birotteau-val *(A Labdázó Macska háza).*

Rastignac — jogászhallgató korában a szegényes Vauquer-penzió bentlakója. Itt ismerkedik meg az öreg Goriot-val, a tönkrement és magárahagyott tésztagyárossal, Vautrinnal, a szökött gályarabbal, Bianchonnal és az *Emberi színjáték* több nagy szereplőjével. Nucingennével való viszonya megnyitja előtte a szalonok ajtaját *(Goriot apó).* Csakhamar az előkelő párizsi világfiak közt találjuk. Karrierjét főképp a nőknek, vagyonát pedig Nucingennek köszönhette, aki „házassági munkatársának" nevezte. A júliusi forradalom után megvalósította politikai ambícióit, 1832-ben államtitkárként belép Marsay kabinetjébe, majd közmunkaügyi, később belügyminiszter. Magas állása ellenére sem felejtkezett meg régi barátairól, Nagy balzaci történetőként az *Emberi színjáték* legtöbb regényének szereplője.

Madame de Rochefide — előkelő arisztokrata család sarja. Gennaro Conti, majd néhány év múlva a nős Calyste du Guénic kedvese. Valóságos összeskövésre volt szükség, hogy Calyste visszatérjen feleségéhez *(Cadignan hercegné titkai, Béatrix).*

Roguin — közjegyző, többek közt César Birotteau, Guillaume posztókereskedő és Théodore de Sommervieux bizalmi embere. Sarah Gobseck iránti esztelen szerelme vitte csődbe. Bukásába magával rántotta César Birotteau-t és Guillaume Grandet bornagykereskedőt *(César Birotteau, A Labdázó Macska háza).*

Roguinné — Guillaume-né unokahúga *(A Labdázó Macska háza).* Már a nászéjszakáján meggyűlölte férjét, aki teljes szabadságot engedélyezett számára. De Tillet szeretője lett és még ötven éves korában is befolyása alatt tartotta *(Pierrette, Ódon világ, A megye múzsája).*

Ronquerolles — a párizsi aranyifjak társaságának tagja *(Ferragus, Cadignan hercegné titkai, Goriot apó).* 1823 után rejtélyes kcleti utazást tesz *(Házassági szerződés),* majd államminiszterként szövetségese Marsaynek liberális és antiklerikális politikájában. Talleyrand után Franciaország legtehetségesebb diplomatája. 1838-ban diplomáciai megbízatással Oroszországba indul *(A hamis szerető).*

Lucien de Rubempré — az *Elveszett illúziók* szép tehetségű, de gyenge jellemű és minden belső fegyelmezettség híján való hőse. Rövid párizsi tün-

döklése után, melynek folyamán megismerhette az újságírás, a színházak és a politikai élet útvesztőit, testileg-lelkileg megtörve már-már öngyilkos lesz szülővárosa közelében, amikor a Carlos Herrera abbénak öltözött Vautrin rátalál és titkáraul fogadja *(Elveszett illúziók)*. Ezentúl engedelmes eszköze lesz. Újabb párizsi tündöklés után azonban mindkettőjüket letartóztatják. Lucien a börtönben felakasztja magát *(Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága)*.

Taillefer — vagyonát gyilkosságnak köszönhette, amelyért ártatlan barátját ítélték halálra. *(A vörös vendégfogadó)*. A Császárság idején a hadsereg hússzállítója, 1819-ben háromszoros milliomos és a Taillefer és Társa cég főrészvényese. Vagyonát egyetlen fiának szánta, lányát kizárta házából *(Goriot apó)*. A fényűző bankár az 1830-as év végén egy orgiába fúló bankettet adott *(A szamárbőr)*. Lelkiismeretfurdalások közepette, idegrohamban pusztult el.

Du Tillet — utazó ügynök, majd segéd César Birotteau illatszertárában, szerencsés tőzsdejátéka és jó politikai szimatja révén hamarosan meggazdagodik. Roguin közjegyző feleségének szeretőjeként telekspekulációba rántja a csőd szélén álló férjet, aki viszont César Birotteau-t tette tönkre szerencsétlen vállalkozásával. Jó barátságban van és élénk üzleti kapcsolatot tart fenn a pénzvilág nagy bankáraival és szemfyes uzsorásaival egyaránt. Újságot alapít, majd képviselő, és kastélyt vásárol magának *(A Nucingen-ház)*.

Touches kisasszony — az *Emberi színjáték* George Sand-ról mintázott híres női írója *(Cadignan hercegné titkai, Béatrix)*.

Maxime de Trailles — egyike a legromlottabb és legveszélyesebb párizsi aranyifjaknak. Sok fejtörést okozott az uzsorásoknak, azonban remegve ment el Gobseck barlangjába *(Gobseck)*. Tönkretette Restaud grófnét, Diane de Maufrigneuse első „tévedései" közé tartozott, Sarah Gobseck pénzén élt. Bejáratos volt a párizsi társaságba, Cadignan hercegnénél és Madame d'Espard-nál éppúgy megfordult, mint Joséphа énekesnőnél. Barátainak mondhatta a Tizenhármak Társaságának legtöbb tagját. A júliusi monarchia idején titkos megbízásokat vállalt.

Vandenesse-testvérek — Charles kora fiatalságától kezdve részt vesz a diplomáciai életben és az előkelő arisztokraták gondtalan és romlott életét éli *(A Nucingen-ház, A völgy lilioma, Házassági szerződés, Ódon világ)*. Félixet anyja és bátyja egyaránt gyűlölte. Madame de Morsauf iránt érzett nagy szerelme után *(A völgy lilioma)* a párizsi aranyifjak sorába lép.

Vauquer-né — „mindkét nembeli vendégek részére" fenntartott szegényes polgári penzió tulajdonosnője. 1819-ben bérlői és kosztosai közt találjuk többek közt Rastignacot, az öreg Goriot-t, Vautrint, Victorine Taillefert és Horace Bianchont.

TARTALOM

Balzac elbeszéléseiről (Írta: Réz Pál) 5

Chabert ezredes (Bartócz Ilona fordítása) 21
A Labdázó Macska háza (Somogyi Pál László fordítása) 79
Az életelixír (Nagy Géza fordítása) 128
Az ismeretlen remekmű (Réz Ádám fordítása) 147
A vörös vendégfogadó (Gyergyai Albert fordítása) .. 171
Az elhagyott asszony (Karátson Endre fordítása) 203
A hírneves Gaudissart (Bókay János fordítása) 243
A megbékélt Melmonth (B. Lukács Erzsébet fordítása) .. 281
Az ateista miséje (Jotischky László fordítása) 322
Facino Cane (Kosztolányi Dezső fordítása) 339
Cadignan hercegné titkai (Dániel Anna fordítása) 352

Jegyzetek 403

A kiadásért felel: az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Karátson Endre
A fordítást az eredetivel egybevetette és a jegyzeteket készítette: Lóránt Endre
A védőborítók és fedélterv Lóránt Péterné munkája
Műszaki vezető: Siklós Béla
Készült 10 000 példányban, 26 1/4 (A/5) ív terjedelemben, az MNOSZ
5601-54. sz. szabvány szerint
Kossuth Nyomda, V., Honvéd u. 10. — 3283 — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

Ára: 32,50 Ft